

Handelingen

van de

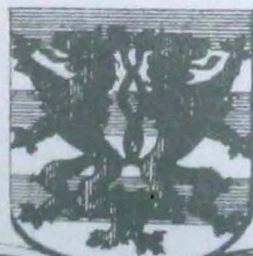
Geschied- en Oudheidkundige Kring

van
OUDENAARDE

van zijn Kastelnij
en van den Lande tusschen Maercke en Ronne.

Deel XLIV

Oudenaarde, 2007

CASTELLANIA
ALDENARDENSIS.

Handelingen Provincie
van de Oost-Vlaanderen

Centrale Bibliotheek

Geschied- en Oudheidkundige Kring

van
OUDENAARDE
van zijn Kastelnij
en van den Lande tusschen Maercke en Ronne.

Deel XLIV

Oudenaarde, 2007

Een hopeloze onderneming

De werkateliers van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert, en hun poging de bevolking van het Oudenaardse een nieuwe stiel aan te leren¹

De linnennijverheid was in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw één van de belangrijkste pijlers waarop de Vlaamse rurale economie rustte. Vooral in het huidige Oost- en West-Vlaanderen was dat het geval. Het verbouwen van vlas, het spinnen van dat vlas tot garen en tenslotte het weven van lijnwaden was voor vele plattelandsbewoners een belangrijke bron van inkomsten. Voor gezinnen die weinig andere bestaansmiddelen hadden was het zelfs de belangrijkste activiteit geworden. De producten van de lijnwaadnijverheid werden op de stedelijke markten verhandeld. Een belangrijk deel van het Vlaamse linnen kwam zelfs op de internationale markt terecht.

Wanneer men echter in Engeland machines begon in te zetten die lijnwaad konden weven en garen spinnen van vlas, verloor de Vlaamse, artisanale, lijnwaadnijverheid snel terrein. De machines deden het al gauw zowel op vlak van kwaliteit als kwantiteit beter dan de Vlaamse spinsters en wevers.

Deze evolutie had voor Vlaanderen verregaande gevolgen. Vele plattelandsgezinnen verloren een belangrijk deel van hun inkomen zonder dat er alternatieven voorhanden waren. Om de ellende te verzachten trachtte de overheid voor dergelijke alternatieven te zorgen. Het werkatelier van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert, opgericht in 1851, was één van de

¹ Grotendeels op basis van mijn scriptie: De moeilijke jaren 1840 in Oudenaarde. Sociaal-economisch en politiek beeld van een stad tussen 1840 - 1850. Een historisch onderzoek naar het verloop van de crisis van 1845 - 1849 binnen de sociaal-economische context van Oudenaarde en de behandeling van die crisis binnen de politieke context van Oudenaarde (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UGent, Eric Vanhoute), Gent, UGent, 2004, pp. 125-140)

initiatieven die door de staat financieel werden gesteund. De bedoeling van het atelier was om mensen op te leiden en te perfectioneren in een nieuwe nijverheid, het weven van batist en linon (beide fijne weefsels van vlas). Degenen die in het atelier een opleiding hadden gekregen, zouden nadien door de ondernemers thuis tewerkgesteld worden. Toen men tien jaar later, in 1861 nog steeds nauwelijks vooruitgang had geboekt, trok de staat zijn steun definitief in en hield het werkhuis op te bestaan. Over het werkatelier van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert zijn we zeer goed ingelicht dankzij een dossier hierover dat zich momenteel in het stadsarchief van Oudenaarde bevindt². Dat dossier komt duidelijk oorspronkelijk uit het provinciaal archief en het is niet bekend hoe het in het stadsarchief terecht kwam. Naast informatie over het atelier van Oudenaarde bevat het dossier, dat nagenoeg uitsluitend uit briefwisseling bestaat, ook gegevens over andere ateliers in handen van voornoemde industriëlen. Dit artikel gaat over de hopeloze poging van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert. In deze case-study ga ik op zoek naar wat de inzet en resultaten van deze onderneming waren en tracht ik een indicatie te geven van wat het uiteindelijke mislukken van dit project veroorzaakte.

DE OVEREENKOMST VAN 1851

F. Vanderstraeten-Dumont was de belangrijkste kracht achter het project om een weefatelier in Oudenaarde op te richten. Hij was op dat moment gemeenteraadslid in Oudenaarde. Zijn beroep was koopman, onder meer in lijnwaad. Hij was de zoon van Vanderstraeten-Versmissen, één van de Oudenaardse lijnwaadhandelaars waar de onderzoekscommissie voor de linnennijverheid tien jaar eerder nog mee had gesproken. Samen met zijn zakenpartner H. Boelaert kon Vanderstraeten-Dumont drie van de zes ateliers overnemen die Ch. Aug. Maes na zijn dood aan zijn vrouw had nagelaten: twee spinateliers in Mater en Zingem en een atelier voor het weven van batist in Bevere.

In februari 1851 sloten ze een overeenkomst met de overheid waarin die haar steun toezegde om het atelier van Bevere naar Oudenaarde over te brengen. De overheid vroeg ze vóór het einde van 1851 minstens twin-

2 Stadsarchief Oudenaarde, Modern Gemeentearchief, OUD 554 13, Textuelleergangen

tig getouwen, ondergebracht in een voldoende ruim gebouw, in werking stellen. Er moest een *contre-maître* komen die voldoende wist over het maken van *batiste* en *linon* en die in staat was zijn vaardigheden over te dragen op leerlingen. Één van de belangrijkste zorgen was de kwaliteit van de producten. Alles moest in het werk worden gesteld opdat ze op dat vlak niet zouden onderdoen voor buitenlandse goederen.

In hun spinateliers van Mater en Zingem zouden ze minstens honderd spinsters aan het werk moeten stellen voor het spinnen van mulquineriegaren of batist. Elk jaar kon de overheid de helft van de gevormde leerlingen in de verschillende ateliers vervangen door nieuwe leerlingen, tegen een kleine vergoeding. De lonen in de ateliers werden in de overeenkomst vastgesteld op 1,00 fr. voor een gevormde wever en 0,35 fr. voor een spinster. De ondernemers werden echter vrij gelaten het loon van de spinsters en wevers aan te passen naargelang hun productiviteit, zolang ze ervoor zorgden dat het ongeveer gelijklopend was met de lonen van gelijkaardige producten in België.

Een belangrijke bepaling was dat Vanderstraeten-Dumont en Boelaert de spinsters en wevers die in de ateliers hun opleiding hadden voltooid, nadien thuis aan het werk zouden stellen. Daarvoor zouden de ondernemers de thuiswerkers van de nodige grondstoffen voorzien. Daarmee moesten ze voortdurend aan het werk blijven. Hun producten konden Vanderstraeten-Dumont en Boelaert daarna voor eigen rekening verkopen.

In ruil voor de werkgelegenheid waarvoor de ondernemers hiermee in Oudenaarde en omgeving zouden zorgen, kregen ze de werktuigen die door Maes in Bevere waren gebruikt als een lening. Na drie jaar zouden ze die kunnen overkopen van de staat. Verder zou de overheid hen jaarlijks 1.400 fr. toekennen voor het loon van de *contre-maître*, de huur van gebouwen, verlichting, verwarming, enz. Om in de eerste oprichtingskosten te voorzien kregen ze daarbovenop nog eens éénmalig 1.000 fr. Twee toezichtscommissies werden opgericht om te waken over de naleving van het contract, één voor het atelier in Oudenaarde, en één voor de ateliers in Zingem en Mater.

DE SPINATELIERS IN ZINGEM EN MATER

Het atelier in Zingem deelden Vanderstraeten-Dumont en Boelaert met E. Steenmeijer, een ondernemer uit Kortrijk (die samenwerkte met P. & A. Bertrand, koopmannen te Cambrai). Tussen beide uitbaters ontstond er in 1853 een twist over de lonen van spinsters. De associés Vanderstraeten-Dumont en Boelaert verboden Steenmeijer de spinsters nog langer voor zijn rekening of voor die van de heren Bertrand te doen werken.

Steenmeijer begreep meteen waarom het ging: het loon van de spinsters. Aan het loon dat hij de spinsters betaalde konden Vanderstraeten-Dumont en Boelaert niet met hem concurreren. Steenmeijer en zijn kompanen stelden al vijf jaar spinsters tewerk in Zingem en hadden naar eigen zeggen hun lot heel wat verbeterd, net zoals ze in sommige gemeenten van de arrondissementen Kortrijk en Roeselare hadden gedaan. In reactie op het verbod van de associés liet Steenmeijer nagaan of de overheid niet tussenbeide kon komen om het atelier in Zingem af te staan aan de heren Bertrand, met wie Steenmeijer samenwerkte.

Vanderstraeten van zijn kant klaagde erover de *maitresse* van het atelier van Zingem het werk niet goed leidde: de spinsters produceerden er onvoldoende garen voor zijn weefatelier in Oudenaarde, de lonen waren er te hoog en het garen dat de spinsters er sponnen was te dun.

Wat er van deze klachten aan was werd nagegaan door P. M. Amelot, die optrad als lid van de toezichtscommissie³. Dat er onvoldoende garen was kwam niet als een verassing: het vlas dat Vanderstraeten in 1852 leverde was van zeer slechte kwaliteit en pas met Pasen 1853 werd beter vlas geleverd. De spinsters konden hiermee echter niet aan de slag omdat de *maitresse* geen geld had om hun loon uit te betalen, terwijl ze de spinsters al vijf weken loon verschuldigd was.

Wat dat loon betrof viel Steenmeijer volgens Amelot niets te verwijten. Steenmeijer was slechts een commissionaris voor een Franse fabrikant en werd niet door de overheid gesubsidieerd. Vanderstraeten daarentegen kreeg subsidies van de staat met de expliciete bedoeling hiermee het lot van de arme bevolking te verbeteren: waarom kon hij dan ook geen

3 P. M. Amelot was burgemeester van Zingem en werd op 21.05.1851 aangesteld als lid van de toezichtscommissie, in vervanging van [Felix?] Massez (rechter van de rechtbank van eerste aanleg te Oudenaarde), die deze functie weigerde. De andere leden waren Florent De Bleekere (schepen te Oudenaarde) en Giet-Delagache (négociant te Oudenaarde en handelaar in lijnwaad), aangesteld op 16.04.1851.

hoger loon uitbetalen? Vanzelfsprekend wilden de spinsters niet langer voor Vanderstraeten werken als ze bij Steenmeijer hetzelfde konden doen voor een hoger loon.

De laatste klacht van Vanderstraeten betrof de kwaliteit: hij vond dat de spinsters te dun garen maakten. Voor de oudere spinsters was dat volgens Amelot niet mogelijk. Bovendien was het nadelig voor de werksters: met dikker garen viel er minder te verdienen. De meesteres zei dat het fijne garen niet vrijwillig door Vanderstraeten werd meegenomen. Steenmeijer daarentegen kocht alle garen zonder onderscheid, betaalde het bijna altijd als eerste klasse garen zonder er opmerkingen over te maken, en liet bijna altijd 300 à 400 fr. achter als voorschot op de lonen.

Steenmeijer had waarschijnlijk plannen om zich uit dit atelier terug te trekken, en zelf één op te richten in Zingem. Hij had daarvoor reeds een scheerder ("ourdisseur") uit Heurne aangenomen. Het lag voor de hand dat de meeste spinsters in dat geval het atelier van Vanderstraeten zouden verlaten om bij Steenmeijer te gaan werken

De commissie die toezicht uitoefende op de spinateliers van Zingem en Mater wou de lonen van beide instellingen meer op elkaar afstemmen. Uit de vergelijking kwam naar voor dat er slechts een klein verschil tussen Mater en Zingem bestond. Het garen van Mater werd erkend als van betere kwaliteit, terwijl fijner garen in Mater goedkoper werd betaald. Bovendien was het zo dat de beste spinsters van Mater slechts 0,50 fr. per dag konden verdienen, terwijl men in de kantscholen in de buurt op dezelfde tijd 0,75 à 1,00 fr. kon verdienen. De toezichtscommissie zou met Vanderstraeten en Boelaert gaan praten of het niet mogelijk was de lonen te verhogen.

Ondanks deze moeilijkheden beweerden de associés in gewone jaren 80 à 90 spinsters aan het werk te hebben gesteld in Mater en 60 à 80 in Zingem. Daardoor werd het voorgeschreven aantal van 100 spinsters vaak overtroffen. Op bepaalde momenten was het echter onmogelijk te verhinderen dat de kinderen het etablissement verlieten, waarvan sommige op het land gingen werken. Vanderstraeten zorgde voor een voortdurende afzet van hun producten, oefende daarmee een goede concurrentie uit en zou zich volgens de toezichtscommissie van het weefatelier zelf verzetten tegen een monopolie, dat steeds een slechte invloed had op de lonen. Aan dat laatste valt evenwel te twijfelen, gezien het conflict met Steenmeijer.

HET WEEFATELIER IN OUDENAARDE

De beide spinateliers hadden het dus niet gemakkelijk, maar deden het, gezien het grote aantal spinsters dat er werkte, toch nog niet zo slecht.

Met het weefatelier dat van Bevere naar Oudenaarde werd gehaald ging het aanvankelijk vrij goed. Van in het begin werden 21 getouwen en 36 personen tussen 14 en 40 jaar aan het werk gesteld, en daarmee overtroffen ze de verwachtingen in de overeenkomst met de overheid. Het etablissement zou een goede impuls hebben gegeven aan de inplanting van deze nieuwe nijverheid, het weven van batist.

In het atelier werd “batiste allemande”, ook “rollet” genaamd, geproduceerd. Dit gebeurde met het vliegend schietspoel en met mechanisch of gemengd garen. De doeken en andere weefsels, die tussen 4 en 15 fr. per dozijn kostten, werden daarna gebleekt en afgewerkt zoals in Duitsland. Daarnaast werd ook “batiste française” gemaakt, met het garen van Mater en Zingem. Het atelier in Oudenaarde was het enige in België waar *batiste française* werd gemaakt en Vanderstraeten-Dumont en Boelaert deden dat naar eigen zeggen met een dusdanige perfectie dat ze met de meest geperfectioneerde en verfijnde weefsels van Frankrijk konden concurreren. De *contre-maître* van het atelier, Quiévreux, die instond voor de opleiding van de andere wevers, was rond 1850 van Frankrijk naar België gekomen. Het bleken en afwerken was lang een probleem geweest, maar na verschillende pogingen slaagde een bleker uit Kortrijk erin een even mooi wit te bekomen als in Cambrai. Indien de omstandigheden het toelieten wou men met deze producten in 1855 zelfs naar de wereldtentoonstelling van Parijs gaan, waar hun batisten zouden vergeleken worden met die van Cambrai en Valenciennes.

De verkoop van de producten was echter minder succesvol. Verschillende pogingen waren ondernomen om een goede afzetmarkt te vinden: reizen in België en Nederland, opzetten van depots in verschillende grote steden en contact opnemen met commissiehuizen. De resultaten daarvan waren beperkt. In januari 1854 had men nog 500 stuks in het magazijn liggen, ter waarde van 25 à 30.000 fr. Voor deze moeilijke afzetmogelijkheden gaf men verschillende redenen: er was in België weinig vraag naar hun producten, er was de buitenlandse concurrentie, “le préjugé anti-nationale qui préfère les fabricats étrangers” en tenslotte de toestand van het spinatelier in Mater, waar de lonen volgens Vanderstraeten dermate

hoog waren dat het eigenlijk goedkoper was garen te halen in Kortrijk of Soignies.

Toen in 1853 het moment was aangebroken om na te gaan of het nuttig was het contract tussen Vanderstraeten-Dumont en Boelaert enerzijds, en de overheid anderzijds, te verlengen, stonden de zaken er niet zo goed voor.

In november 1853 brachten de leden van de toezichtscommissie een bezoek aan het weefatelier. Ze troffen de instelling in een slechte toestand aan. Slechts 12 getouwen werden gebruikt. Het personeel bestond, naast de *contre-maître*, uit 8 à 10 jongens van tussen 8 en 13 jaar. 'Ernstige arbeiders', zoals bijvoorbeeld een vader die zijn gezin moest onderhouden, vond men er niet. Voor het gebrek aan voldoende getouwen verwees Vanderstraeten naar zijn plannen een deel van de werkloze weefgetouwen in zijn ruime kelder te plaatsen, waar vóór het einde van de maand zes getouwen moesten werken. Als verklaring voor het gebrek aan arbeiders verwees Vanderstraeten naar de tijd van het jaar: verschillende arbeiders hadden de instelling verlaten om zich bezig te houden met zaaien en het werk op het land. Het was immers tijd om wintergraan te zaaien. Leerlingen die voldoende opgeleid waren om thuis verder te werken waren er niet: sommige arbeiders waren niet bekwaam genoeg, de anderen die dat wel waren, waren zonder uitzondering allemaal naar Frankrijk verhuisd. Het atelier had volgens de commissie niets van de oorspronkelijke doelstellingen verwezenlijkt en zou dat in de toekomst ook niet meer doen, zo dacht men. Men erkende wel dat de problemen niet altijd het gevolg waren van fouten die de ondernemers maakten, maar ook van de moeilijke omstandigheden die niet waren voorzien en die de werkzaamheden op bepaalde momenten tot stilstand dwongen.

Deze informatie werd door de gouverneur overgemaakt aan de minister van Binnenlandse Zaken, die erover moest beslissen om de overeenkomst al dan niet te verlengen. De gouverneur voegde eraan toe dat Vanderstraeten-Dumont en Boelaert de overeenkomst wel twee jaar lang hadden nageleefd, maar dat het atelier sinds enkele maanden ingekrompen was. Het probleem was de verkoop van de producten: in het binnenland vonden ze geen regelmatige afzet, terwijl op buitenlandse markten de weefsels van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert concurrentie ondervonden van Franse en Engelse producten wat de bleking en afwerking betreft. Dat was in België bovendien ook duurder. Hun ruwe weefsels

daarentegen waren onberispelijk en konden zelfs de vergelijking in kwaliteit en prijs met de beste Franse producten doorstaan, aldus de gouverneur.

Naast de toezichtscommissie gaven ook Vanderstraeten-Dumont en Boelaert hun versie van de feiten aan de gouverneur. Zij hadden in 1851 op aandringen van de overheid het atelier in Bevere overgenomen, ondanks de slechte indruk die dit *établissement en décadence* hen gaf en de moeilijkheden waarin gelijkaardige initiatieven in Moerbeke, Aalst en Kortrijk zich bevonden. Toch had men met toewijding aan dit établissement gewerkt, niet omwille van de geldelijke steun van de staat, maar wel “la promesse de l'appui moral, de l'intervention bienveillante du Gouvernement.” Op basis hiervan werd de productie op grote schaal gebracht, en werd vaak het voorgeschreven aantal getouwen overschreden, omdat men ook wevers in de gevangenis van Oudenaarde aan het werk stelde. Op bepaalde momenten was het echter onmogelijk alle arbeiders in het atelier te behouden omdat ze door de eigenaars van hun huurhuisjes gevraagd werden landbouwarbeid te doen. Enkel de inwoners van de stad zelf bleven bij het weefgetouw. Ze waren er wel in geslaagd verschillende arbeiders te vormen die op dat moment zelfstandig batist en linon van zeer goede kwaliteit weefden.

EEN NIEUWE OVEREENKOMST IN 1854

De overeenkomst met de overheid was afgesloten in februari 1851 en duurde drie jaar. In februari 1854 kwam deze dus te vervallen. Al in augustus 1853 werden Vanderstraeten-Dumont en Boelaert aangeschreven door de gouverneur over maatregelen die men moest nemen om de overeenkomst te verlengen indien ze dat nodig vonden. Het eigenlijke doel van de gouverneur was vooral dat de ateliers in een toestand van “industrie libre” zouden kunnen opereren, waardoor steun van de staat niet meer nodig of minimaal zou zijn.

Vanderstraeten achtte overheidssteun echter nog steeds nodig. De gouverneur vroeg daarom eerst aan de toezichtscommissie een rapport over de toestand van het weefatelier op te stellen. Daarvoor bracht de commissie in november 1853 een bezoek aan het atelier, wat men aantrof zoals hierboven beschreven.

Boelaert wou niet langer met Vanderstraeten samenwerken. Hij ging zonder tussenkomst van de overheid verder werken voor eigen rekening. Al wat hij daarvoor nodig had was de toestemming van de overheid om enkele wevers uit het atelier thuis voor hem te laten werken, een aantal weefgetouwen die op dat moment aan de staat toebehoorden, en tenslotte de mogelijkheid om een deel van de spinsters in Mater te gebruiken om hem garen te leveren.

Vanderstraeten-Dumont verwachtte meer van de overheid. Hij wou het minimum aantal weefgetouwen verminderen tot 12, waarvan zes in het atelier en zes bij hem thuis. Om dat mogelijk te maken vroeg hij de overheid hem nog drie jaar lang 1.400 fr. per jaar uit te betalen. Daarna zou hij de nijverheid op een betamelijk niveau zelfstandig dus zonder tussenkomst van de overheid verder kunnen zetten.

Dergelijke voorwaarden vond de gouverneur onaanvaardbaar. Hij stelde een andere vorm van steun voor waarbij meer rekening zou gehouden worden met de resultaten die Vanderstraeten boekte. Voor het loon van de Franse *contre-maître* zou Vanderstraeten-Dumont het eerste jaar 700 fr. krijgen. Na dat jaar ging dan bekeken worden of het nog wel nut had dat loon verder uit te betalen. Los daarvan wou hij Vanderstraeten een toelage van 50 fr. geven per weefgetouw dat hij aan het werk stelde, voor maximum tien getouwen. Dat zou pas worden uitbetaald indien de wevers twee jaar lang op een regelmatige basis gewerkt hadden. De bedoeling van deze premie was Vanderstraeten aan te moedigen zoveel mogelijk wevers thuis aan het werk te zetten en op die manier een nieuwe huisnijverheid te introduceren. Ook Boelaert kon van een dergelijke aanmoediging genieten. Dit voorstel kreeg de steun van de minister van Binnenlandse Zaken.

Op 4 januari 1854 werd een overeenkomst in deze zin voorgelegd aan Vanderstraeten maar door hem geweigerd. Er volgden nog een aantal aanpassingen, onder andere op de bepaling van het loon van de spinsters in Mater, zoals de mogelijkheid het te laten afhangen van de *hausse* en *baisse* van de handel. De gouverneur ging hiermee akkoord, zolang het loon werd vastgesteld in overeenkomst met de commissie, en indien het slechts één keer per trimester kon worden aangepast aan de economische toestand.

De nieuwe overeenkomst kwam tot stand op 22 maart 1854 en werd daags erna door een koninklijk besluit goedgekeurd. Het minimum aantal weefgetouwen dat minstens in werkzaamheid moest worden gehouden was intussen gereduceerd tot zes, maar de bedoeling was dat tegelijk zoveel mogelijk wevers thuis aan het werk waren. Enkel voor de wevers die regelmatig thuis werkten kreeg Vanderstraeten een vergoeding van 50 fr. en dat voor maximum vijf wevers. Het loon van de wevers lag nu een stuk hoger: minstens 1,50 fr., dat Vanderstraeten wel kon aanpassen naargelang de verdienste en de inzet van de wever. In Mater moest hij voor werk zorgen voor de spinsters. Een goede spinsters moest er minstens 0,50 fr. per dag kunnen verdienen.

Deze bepalingen golden niet voor de spinsters in Zingem. Zij mochten ook worden gebruikt door andere industriëlen. De slechte ervaringen met Steenmeijer en de *maîtresse* van het spinatelier in Zingem zorgden ervoor dat in de nieuwe overeenkomst bepaald werd dat, indien de aanwezigheid van andere fabrikanten in Zingem voor loonsproblemen zou zorgen, hun loon zou moeten worden bepaald in een overeenkomst met de toezichtscommissie. Verder kon Vanderstraeten de *maîtresses* in Zingem en Mater laten vervangen als hij daar ernstige motieven voor had.

De overheid zou zorgen voor het loon van de *contre-maître* Quiévreux (700 fr.) in 1854 en indien dit nuttig bleek ook voor 1855. Eveneens ging de staat zorgen voor het loon van de *maîtresses* van Mater en Zingem. Die gemeenten zouden de lokalen van de ateliers huren en onderhouden. Het contract gold voor twee jaar na het verlopen van de eerste overeenkomst, d.w.z. tot februari 1856.

In februari 1855 was een deel van het contract verlopen: de overheid zou nu evalueren of het nut had het loon van Quiévreux te blijven betalen. In die maand vroeg Vanderstraeten om de uitbetaling van de tweede helft van dat loon (350 fr.) en een vergoeding van 50 fr. voor de ene wever die hij thuis tewerk had gesteld – hij schijnt niet te beseffen dat deze premie hem volgens de overeenkomst pas na twee jaar kon toegekend worden. Hij moest op dat moment geplaagd worden door geldproblemen. Vanderstraeten vroeg het geld over te maken vóór het einde van de maand, het moment waarop hij veel betalingen moest doen.

Tegelijk schetste hij een beeld van zijn toestand. Het ganse jaar had hij zich strikt aan de overeenkomst gehouden en hij had de leden van de toezichtscommissie meerdere keren verzocht het atelier te bezoeken. Slechts

één wever had hij thuis aan het werk gehouden, in Bevere; verschillende andere pogingen ondernomen in Bevere en Eine hadden geen resultaat opgeleverd omdat hij nergens een geschikt lokaal vond. Zijn atelier in Mater deed het nog altijd goed en de spinsters verdienden er volgens hem een goed loon. Het atelier van Zingem had hij echter opgegeven en dat was nu in handen van een vreemdeling die, aldus Vanderstraeten, de spinsters een arbitrair en onrechtvaardig loon gaf. De verkoop ging nog steeds moeizaam. Zijn producten waren niettemin van uitmuntende kwaliteit, want hij schreef dat ze klaar waren om naar de tentoonstelling in Parijs te worden gestuurd.

De leden van de toezichtscommissie dienden in augustus 1855 hun ontslag in. Ze hadden in 1853 al aangegeven dat er geen reden meer was om het etablissement nog langer te steunen, maar toch werd een nieuwe overeenkomst gesloten. Ook deze overeenkomst had volgens de commissie geen gunstig resultaat gehad. Vanderstraeten had ze volgens hen niet altijd even strikt nageleefd. Omdat het in die toestand volgens hen onmogelijk was hun taak met eer te vervullen, vroegen ze de gouverneur hun ontslag te aanvaarden. De gouverneur, in zijn reactie hierop, betreurde het dat Vanderstraeten er niet in slaagde zijn verbintenissen na te komen en dat het atelier niet aan de verwachtingen – de introductie van een nieuwe nijverheid die goed was voor het algemeen welzijn – voldeed. De leden van de commissie gingen akkoord hun functie uit te oefenen tot februari 1856, wanneer het contract verviel.

VERLENING VAN DE OVEREENKOMST TOT 1857

In de loop van januari 1856 begonnen er opnieuw gesprekken over een eventuele verlenging van de overeenkomst. De gouverneur was niet erg enthousiast om het atelier nog langer door de staat te ondersteunen, maar kon de overheidssteun om twee redenen niet zomaar intrekken. Ten eerste waren er de economische moeilijkheden van dat moment (hoge graanprijzen) waardoor het opgeven van het atelier de toestand alleen zou verergeren. Ten tweede betekende het opgeven van het weefatelier in Oudenaarde tegelijk dat ook het spinatelier in Mater, dat volgens de gouverneur wel degelijk goed werkte, zou worden opgegeven.

In een brief aan Vanderstraeten in januari 1856 gaf de gouverneur duidelijk te verstaan dat hij resultaten wou zien. De overeenkomst van 1851 had de intentie om met overheidssteun een nieuwe nijverheid te introduceren. Dergelijke overeenkomsten hadden volgens de gouverneur elders meestal succes gekend. De steun aan Vanderstraeten bleek echter een mislukking te worden: in 1854 was overheidssteun nog steeds nodig terwijl de nijverheid geen uitbreiding had genomen maar integendeel was ingekrompen. Om die reden waren er volgens de gouverneur geen redenen om een verlenging van de overeenkomst van 1854 voor te leggen aan de minister van Binnenlandse Zaken. Hij had er geen vertrouwen in dat de nijverheid zich nog verder zou ontplooien. Indien hij de overeenkomst wou verlengen dan moest Vanderstraeten kunnen aantonen dat het mogelijk was meer getouwen aan het werk te stellen zonder een hogere toelage van de staat.

De toezichtscommissie bracht diezelfde maand aan het licht dat er in het atelier niet de vereiste zes, maar wel zeven getouwen in werkzaamheid waren. Op zich geen belangrijke verwezenlijking, maar voldoende om de gouverneur ervan te overtuigen dat de nijverheid doorheen al de moeilijkheden wel standhield. De gouverneur zag hier vooruitgang in. Bovendien vond hij geen reden waarom de productie van batist in Frankrijk wel en in België niet zou kunnen. Naast de zeven getouwen in zijn atelier had Vanderstraeten twee wevers thuis aan het werk gezet, Auguste Holvoet in Bevere en Louis Demetter in Eine. In de overeenkomst was hem 50 fr. toegekend per wever die hij thuis regelmatig werk bezorgde, maar Vanderstraeten erkende zelf dat het werk van de wever uit Eine slechts onregelmatig en zelfs met langdurige intervallen had plaatsgevonden. Daarom kon hij in principe slechts beroep doen op een vergoeding voor één wever.

De zeven getouwen lieten de gouverneur weer enigszins geloven in de leefbaarheid van de nijverheid. Ook vond hij dat door de slechte omstandigheden van het moment het terugtrekken van overheidssteun misschien nadelig kon zijn voor de arbeiders van Oudenaarde. Hij vroeg de burgemeester van de stad om zijn mening over het belang van dit atelier en of hij drie nieuwe leden voor een eventuele nieuwe toezichtscommissie kon vinden. De burgemeester antwoordde dat nieuwe leden vinden geen gemakkelijke taak was omdat het atelier weinig voordeel bracht aan de stad. De vorige commissie was daarvan overtuigd en had meermaals vast-

gesteld dat aan de overeenkomst werd verzaakt. Indien de overeenkomst werd verlengd moest er een nieuwe commissie worden samengesteld die streng genoeg was om de naleving af te dwingen: “L'établissement devrait marcher régulièrement, ou il devrait être abandonné.”.

Vanderstraeten wou de overeenkomst verlengen. Opdat hij zonder verdere opofferingen zijn nijverheid wou blijven beoefenen na het vervallen van het contract, wou hij de bepaling toevoegen dat hij nadien de nodige werktuigen, die de staat toebehoorden, zonder vergoeding kon overnemen. De stukken die hij niet meer nodig had zou hij afstaan aan andere industriëlen of wevers die er gebruik van wensten te maken. Dit werd niet aanvaard door de gouverneur: na het verlopen van de overeenkomst kon hij de werktuigen van de staat aankopen, tenzij hij de hele onderneming opgaf. Het ging enkel nog om het verlengen van de bestaande overeenkomst. Vanderstraeten bond in, zonder evenwel de hoop op de werktuigen op te geven. De nieuwe overeenkomst werd op 1 april 1856 getekend door Vanderstraeten en op 22 mei goedgekeurd door de minister van Binnenlandse Zaken. Ook een nieuwe toezichtscommissie werd aangesteld.

NA 1857

Reeds in september 1856 vroeg de gouverneur de commissie om na te gaan of Vanderstraeten de intentie had na februari 1857, wanneer de overeenkomst zou vervallen, om het atelier te behouden. Indien dat niet het geval was konden bijtijds maatregelen worden genomen om de productie te behouden. Vanderstraeten wou nog steeds doorgaan, indien hij dezelfde steun van de overheid bleef ontvangen.

In maart 1857, na het verlopen van de overeenkomst van 1856, was hij zelfs bereid het aantal getouwen te verdubbelen, van zes naar twaalf. Zes getouwen zouden worden gebruikt voor het weven van Franse batist, geweven met de hand en met handgesponnen garen. Op de zes andere zou men vrij zijn mechanisch garen te gebruiken. Wel wou hij in een nieuwe overeenkomst laten bepalen dat indien één van de eerste zes getouwen buiten zijn wil zonder werk zou staan van, deze werkloosheid enkel tijdelijk kon zijn en hem niet kwalijk genomen kon worden. Verder wou hij ook nog steeds de premie van 50 fr. voor elke wever die thuis aan

fr. in de bouwkosten. Dit contract zou drie jaar gelden. Rond dezelfde tijd maakte ook Vanderstraeten voorwaarden over waaraan hij zijn overeenkomst wou verlengen. De overheid gaf er echter de voorkeur aan een nieuw contract te sluiten, deze keer met Velghe en Rops. Waarschijnlijk was het de gunstige toestand waarin deze laatsten zich bevonden die de doorslag gaf.

Velghe en Rops waren namelijk op dat moment ook bezig met dergelijke initiatieven in Ruyen, Munkzwalm, Eine en Kruishoutem. Ze hadden een huis in Namen waar stalen van hun producten lagen, en die lieten niets te wensen over wat betreft de afwerking of de borduren van de weefsels. In Eine had men twee wevers die voordien in Armentieres bij Lille werkten. Zij hadden twee houten weefgetouwen over de grens gebracht die werkten volgens een nieuw systeem dat sterkere lijnwaden opleverde. In maart 1857 waren de arbeiders van Vanderstraeten aan Velghe komen vragen of ze kettingdraden kregen, en dit werd hen toegestaan. Van de zes wevers uit het atelier van Vanderstraeten werkten er al vier thuis voor rekening van Velghe. Één van de wevers had laten weten dat Vanderstraeten op 15 maart zou stoppen, alhoewel hij toen nog steeds op een overeenkomst met de overheid hoopte. Wevers waren in de streek overvloedig aanwezig, maar er waren er volgens Velghe veel slechte bij. De bedoeling van hun atelier was om de wevers op te leiden, dus dat kon geen probleem zijn. Men voorzag dat zes maanden moest volstaan voor een leerling. Velghe en Rops waren ook al op zoek gegaan naar een afzetmarkt en hadden een Hongaars huis bereid gevonden hun producten te aanvaarden. Op die manier meende men grotendeels de doelstelling van de overheid te kunnen bereiken.

Velghe zou dus een poging ondernemen om batisten zakdoeken te weven in Oudenaarde. Om goed te kunnen beginnen was het wel noodzakelijk dat Velghe de nodige middelen kreeg. Daarvoor moest men in Mater het nodige garen spinnen met het vlas dat Velghe zou leveren. Hij kon van Vanderstraeten de nodige werktuigen overnemen, evenals een scheerraam dat zich werkloos nog in Zingem bevond. Vanderstraeten zelf kon ook nog de werktuigen gebruiken die hij zoals hoger gezegd meende nodig te hebben. Ook stond Velghe toe dat Quiévreux enkele dagen per maand voor Vanderstraeten zou werken.

Wanneer de overeenkomst tussen de overheid en Velghe precies tot stand kwam en welke vorm van steun Velghe kreeg heb ik niet teruggevonden. Wat de resultaten ervan waren heb ik evenmin kunnen achterhalen, maar het is wel zo dat in maart 1861 zowel Vanderstraeten-Dumont als Velghe hun poging om de productie van batist in Oudenaarde in te planten wilden voortzetten. In mei 1861 stuurde Vanderstraeten naar de burgemeester van Oudenaarde een inventaris van de werktuigen van het oude leeraatelier, samen met een lijst van de voorwerpen die zich op dat moment bij Velghe en Rops bevonden. Het is niet duidelijk of dit álle werktuigen zijn, of enkel degenen die niet meer door Vanderstraeten en Velghe werden gebruikt. Deze werktuigen werden in november 1861 verkocht. Indien het om alle werktuigen ging zou dat betekenen dat de poging ofwel zonder steun van de staat werd verdergezet, ofwel werd opgegeven. Het is daarom niet duidelijk of men de werkzaamheden nog lang heeft kunnen in stand houden of dat 1861 het einde betekende. Dat laatste lijkt echter het meest waarschijnlijke, gezien de vele moeilijkheden die de nijverheid reeds ondervonden had en het gegeven dat deze nijverheid in tijden van industrialisering eigenlijk *überhaupt* weinig toekomst had. De andere ateliers van Velghe en Rops hielden het minstens nog enkele jaren verder vol, maar vanaf 1863 wordt ook hierover niet meer gesproken in de bronnen, wellicht omdat ook hier de overheid zijn steun terugtrok.

Het spinatelier van Mater hield rond 1859 op te bestaan. Virginie Holin, de maîtresse van dat atelier, was eind 1858 overleden en de overheid had weinig zin de nijverheid nog langer te ondersteunen tenzij het aantal arbeiders er werd verhoogd. De toezichtscommissie op het spinatelier bracht Bertrand-Milcent, fabrikant uit Kortrijk, op de hoogte van deze situatie en vroeg hem welke maatregelen hij wou nemen om het atelier te behouden. Bertrand beloofde de spinsters een hoger loon te geven en zou ook goed vlas aan het atelier leveren. De commissie betwijfelde echter of dit volstond. Het spinatelier had nog steeds te kampen met de concurrentie van de kantschool, waar hogere lonen te verdienen waren. Toch zou men het aanbod van Bertrand aannemen, omdat het etablissement hiermee nog enkele weken of misschien maanden zou kunnen doorgaan onder leiding van de nieuwe maîtresse. Het was volgens de commissie immers niet raadzaam alle arbeiders midden in de winter naar huis te sturen omdat ze daardoor hun bestaansmiddelen zouden verliezen. Terwijl het spinatelier voor mulquinerie-garen nog enkele weken of maanden

zou draaien, kon men maatregelen nemen om het atelier te vervangen door één waar lichtere stoffen werden geweven. Er was een atelier in Schorisse dat eveneens op het punt stond ten onder te gaan. De jongens die daar werkten konden dan onmiddellijk worden overgeplaatst naar het nieuwe atelier van Mater, waardoor dit laatste een sterke ontwikkeling zou kennen. De gevormde spinsters konden thuis verder werken voor rekening van Bertrand, maar het zou moeilijk blijven hun een loon te betalen dat hen niet deed overlopen naar de kantschool.

EVALUATIE: DE POGING OM EEN NIEUWE NIJVERHEID TE INTRODUCEREN IN HET OUDENAARDSE

Het probleem was heel eenvoudig. Het verlies van de linnennijverheid betekende voor vele arme plattelandsbewoners het verlies van een belangrijk inkomen. Voor vele handelaars gold hetzelfde. De oplossing die men voorstelde was eveneens eenvoudig. Via de handelaars zou men de bevolking nieuwe technieken en vaardigheden aanleren. Nieuwe goederen konden daarmee geproduceerd worden waarvoor, zo meende men, wel een afzetmarkt bestond. Daarvoor zouden de handelaars zorgen.

Met dat doel voor ogen gaf de overheid in 1851 steun aan een project van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert. Zij wilden de batistweverij als nieuwe nijverheid te introduceren. Als men daar in Frankrijk van kon leven, waarom dan niet in Vlaanderen? Men zou daarom een leeratelier opzetten, dat steeds meer arbeiders zou afleveren, geoefend in het weven van batist. Na hun opleiding konden de wevers thuis verder werken. Als hun productie groter werd konden andere ondernemers die op dezelfde kar sprongen eveneens van hun diensten gebruik maken.

Het ging echter niet zo vlot als verwacht. Het verhaal van Vanderstraeten-Dumont en Boelaert is om moedeloos van te worden. Het is een verhaal van moeizame onderhandelingen om subsidies te krijgen, moeite om afzetmarkten te vinden, problemen met de hoge loonkosten en problemen om de arbeiders het hele jaar lang aan het werk te houden. Het is achteraf bekeken zelfs verwonderlijk dat de overheid tien jaar lang in de mogelijkheden van de batistweverij bleef geloven.

Nochtans, na de nodige technische verbeteringen bij het bleken was men in staat batisten doeken te maken die niet onderdeden voor de geduchte Franse concurrentie. De kwaliteit van de producten liet niets te wensen over. De verkoop viel echter tegen, vermoedelijk omwille van de hoge kosten waaraan de doeken gemaakt werden. De hoge loonkosten vormden voor Vanderstraeten een probleem. Door de geringe afzet durfde hij het risico niet aan de productie verder uit te breiden. Bijgevolg waren de vaste kosten van het atelier vrij hoog ten opzichte van de productieopbrengst. Die kosten werden verrekend in de prijs van de doeken. Wanneer deze activiteit werd overgenomen door Velghe, nam deze contact op met een Hongaars handelshuis. Hoge transportkosten konden de prijs echter nog verder doen stijgen.

De spinateliers verging het beter dan het weefatelier, althans wat de afzet betreft. Maar het moet toch duidelijk zijn dat ook deze activiteit niet in de lift zat. Loon was het voornaamste probleem: het was voor Vanderstraeten-Dumont zeer moeilijk een loon te betalen dat hoog genoeg was om de spinsters uit de kantschool in de buurt te houden. Maar eigenlijk bleek het goedkoper om het garen elders te halen. Bovendien is het moeilijk te begrijpen waarom men niet gewoon het goedkopere mechanisch garen gebruikte. Zelfs Velghe, die zelf een vlasspinnerij had, bleef vlas leveren aan het spinatelier in Mater. De kwaliteit van het handgesponnen garen voldeed niet aan de verwachting, getuige de klachten van Vanderstraeten. Het gebruik van handgesponnen garen had meer te maken met prestige, en men hield hieraan vast wars van elke economische logica.

Het is vreemd dat de overheid zijn steun bleef geven aan dit project, alhoewel reeds van in het begin duidelijk was dat het opzet niet lukte: ten eerste, batist leek geen goed product om het lijnwaad te vervangen, omdat men het al even moeilijk kon verkopen, en ten tweede, men slaagde er niet in een bekwaam arbeidsreservoir tot stand te brengen. In 1851 moesten twintig getouwen werken, maar in 1857 waren er hoogstens zo'n zes geoefende wevers. De meeste andere leerlingen die de nodige vaardigheden hadden verworven, hadden deze meegenomen naar Frankrijk. Ondanks al deze tegenslagen was het waarschijnlijk pas rond 1861 dat de overheid haar steun terugtrok.

FREDERIK DHONDT

De Spaanse Successieoorlog en de slag bij Oudenaarde (11 juli 1708)

VOORWOORD

De Slag bij Oudenaarde openbaarde zich voor het eerst een tiental jaar geleden toen ik bij toeval het eindwerk van Edwin De Lombaerde uit de jaren '70 in handen kreeg. Dat een gebeurtenis van dergelijke omvang zich had voorgedaan op nauwelijks vijf minuten met de fiets van bij mij thuis frappeerde me enorm, alsook het besef dat ik er bijna niets over wist. Alhoewel de Slag in een internationaal conflict met enige envergure kaderde, bleek de herinnering in de streek danig vervaagd. Sterker nog, je kon op het –nagenoeg intacte– slagveld bijna niets terugvinden over de clash tussen het leger van Lodewijk XIV en de Haagse Alliantie.

Gefascineerd door het onderwerp wijdde ik er in het laatste jaar van mijn humaniora aan het Sint-Bernarduscollege mijn eindwerk aan, onder het promotorschap van dhr. Dirk Passchyn. Hierbij werd ik geholpen door de aanwijzingen van Dr. Martine Vermeiren-Vanwelden, die me mijn eerste stapjes in het stadsarchief en door de wirwar aan historische bibliotheken hielp zetten en daarin zeker voor een stuk wijlen mijn vader, Dr. Luc Dhondt, wist te vervangen. Op die manier kon ik mijn weg vinden naar de verborgen schatten in de literatuur en de talrijke bronnenuitgaven over de Slag bij Oudenaarde. Niet alleen geschreven, maar ook beeldend materiaal kwam boven. Zo ving ik in de collecties van kunstverzamelaars uit de streek en in catalogi en musea in het buitenland een glimp op van de ontzaglijke hoeveelheid 18de-eeuwse propaganda rond de wapenfeiten van Marlborough en Eugenius. Genoeg materiaal voor een tentoonstelling... Na een paar maanden intens maar zeer boeiend zoekwerk synthetiseerde ik het gevonden materiaal tot een eindwerk.

Toen ik daarna de steven wendde naar de Rechtsfaculteit van de Universiteit Gent dacht ik dat dit hoofdstuk hiermee afgesloten was. Het bloed kruipt echter waar het niet gaan kan en “de slag” kwam weer boven-drijven toen ik enkele jaren later een onderzoekspaper *Nieuwe Tijden* diende te schrijven voor het opleidingsonderdeel *Historische Praktijk I* dat ik in het academiejaar 2004-2005 volgde bij Prof. R. Vermeir. In tegenstelling tot mijn eindwerk, richtte deze onderzoekspaper zich meer op de academische en internationale literatuur. Her en der kon de voorliggende tekst ook verrijkt worden met referenties uit werken die ik in de tussenliggende periode op het spoor gekomen was.

Op een lezing in Mullem in 2004 en enkele blijken van interesse van lokale historici en amateur-archeologen na, kwam er geen verder concreet gevolg aan “Een andere slag bij Oudenaarde”¹, tot ik deze zomer gecontacteerd werd door de nieuwe stadsarchivaris, Dr. Pieter-Jan Lachaert. Hij stelde mij voor een herwerkte versie van mijn eindwerk in te sturen voor publicatie in de *Handelingen* van 2007, een verzoek waar ik uiteraard geen nee kon op zeggen. Op deze manier hoop ik een bescheiden bijdrage te kunnen leveren aan de herdenking van 300 jaar Slag bij Oudenaarde in 2008, die misschien kan uitgroeien tot een cultuurproject met een permanent spoor in Oudenaarde en de aangrenzende gemeenten die het strijdtoneel van 1708 vormden. Het zou zonde zijn om nog eens 300 jaar de boot te missen.

PROBLEEMSTELLING

A. CONTEXT

De Slag bij Oudenaarde moet men als gegeven kaderen binnen de serie van oorlogen² die in de 17de en 18de eeuw gevoerd worden tussen de Europese mogendheden en waarbij telkens het machtsverwicht op het continent de inzet vormt van het conflict. Een vaste tendens voor de Zuidelijke Nederlanden is een zekere Franse expansiedrift. Zo heeft

1 F. DHOND, *Een andere 11 juli? De slag bij Oudenaarde, 11 juli 1708*. Humaniora-eindwerk, Sint-Bernarduscollege Oudenaarde, 2002, 86 p (humaniora-eindwerk)

2 CÉR J. DHOND, *Histoire de la Belgique*, Paris, PUF, 1968, p. 75: “Faut-il vraiment énumérer toutes ces guerres, tous ces traités, tous ces souverains?”

Lodewijk XIV bij de Devolutieoorlog³ (waarbij Frans-Vlaanderen en Rijsel werden toegevoegd aan het Franse grondgebied), over de inval in het Noorden in 1672⁴ tot de negenjarige oorlog⁵ laten opmerken dat de Zuidelijke Nederlanden een adequaat sluitstuk zouden vormen voor de natuurlijke grenzen van Frankrijk⁶.

Net als de Franse Koning, hebben ook andere actoren aspiraties. Na de beëindiging van het eerste stadhouderloos tijdperk met de publieke lynching van de broeders De Witt en de acclamatio van Willem III, stelt de Republiek zich meer dan ooit tot doel om van de Zuidelijke Nederlanden een buffer te maken. Het houden van versterkte punten (“barrièrevestingen”) en het afsluiten van de economisch bedreigende haven van

- 3 Volgens sommige historici onterecht “devolutieoorlog” genoemd. Lodewijk XIV, naar aanleiding van het verdrag van de Pyreneeën gehuwd met de Spaanse infante Maria Theresia, eist bij het overlijden van Filips IV de Zuidelijke Nederlanden op in naam van zijn echtgenote. Om dit te voorkomen, had men in het verdrag van 1659 geclausuleerd dat de infante verzaakte aan haar erf- en opvolgingsrecht voor de Spaanse bezittingen, in ruil voor de betaling van de som van 500 000 dukaten (F. LEBRUN, *La Puissance et la Guerre 1661-1715*, in: *Nouvelle Histoire de la France Moderne*, Paris, Editions du Seuil, 1997, p. 147). Aangezien deze betaling niet gebeurde, beschouwde Lodewijk XIV de clausule dan ook als ongeldig. Op basis van het algemene erfrecht van zijn vrouw op de bezittingen van haar vader had hij de oorlog dus “rechtsgeldig” (voor zover men deze term kan gebruiken) kunnen inzetten. Dit is echter niet gebeurd, aangezien Lodewijk zich voor de Nederlanden (en enkel voor de Nederlanden) beriep op het Devolutierecht. Karel II stamde immers uit een later huwelijk van Filips IV, waar Maria Theresia uit het eerste huwelijk van de vorst was geboren (M.-F. MAQUART, “Et Louis XIV fit main basse sur le trône d’Espagne” in: *L’Histoire*, september 2001, 257, p. 63). Dit fenomeen (de kinderen uit een eerste huwelijk van de vorst erven voor die uit het tweede, dit om hen te bevoordelen ten opzichte van deze laatste) gold echter enkel voor Vlaanderen ten Oosten van de Schelde, en dus niet voor een belangrijk deel waar Lodewijk aanspraak op maakte (D. HEIRBAUT, *Europese juristen en oud recht*, Gent, Academia Press, 2000, p. 172., zie ook H. KAMEN, *The War of Succession in Spain*, London, Weidenfeld and Nicholson, pp. 379-383, die van mening is dat de betaling van de 500 000 dukaten juridisch los stond van de troonsaanspraken van Maria Theresia en dat afleidt uit de statenpraktijk: Lodewijk vraagt immers slechts om betaling wanneer er een opvolger voor Filips IV –de bastaard Baltasar Carlos- wordt geboren in 1661).
- 4 D.J. ROORDA, *Het rampjaar 1672*, Bussum, Unieboek B.V., 1981, 120 p.
- 5 Die voor een groot stuk werd uitgevochten op Zuid-Nederlands grondgebied, met onder andere de veldslagen van Steenkerke en Neerwinden (E. WANTY, *L’art de la Guerre I: de l’antiquité chinoise aux guerres napoléoniennes*, Paris, Marabout Université, 1967, p. 286).
- 6 H. KAMEN, *op. cit.*, p. 383, verwijt hem in de strijd rond de erfenis van de stervende Karel II dan ook een “three-pranged attack” uit te voeren: omkoping van Spaanse notabelen, diplomatieke druk bij buitenlandse hoven en militaire agressie waar het Habsburgse rijk zwak staat...

Antwerpen zijn voor de heren regenten twee primaire doelstellingen, die verwezenlijkt kunnen worden met eender welke bondgenoot.

Het traditionele Britse buitenlandse beleid met de bezorgdheid om de controle over de riviermondingen en het zaaien van verdeeldheid op het continent om de hegemonie op zee te bewaren, is nog niet in zijn volle Pittiaanse glorie aanwezig ten tijde van de Successieoorlog, maar de kiemen lijken alvast gelegd. Wanneer na de Glorious Revolution de 'katholieke' Jacobieten voorgoed worden verjaagd, de parlementaire democratie verankerd en de protestantse Willem III binnengehaald als de facto nieuwe koning, zal Engeland nog meer een voorstander worden van Europees machtsevenwicht. Hoever dit engagement gaat, zal blijken wanneer men overgaat tot een mini-"renversement des alliances" naar het einde van de Successieoorlog.

Habsburg komt dan weer zegevierend uit een lange strijd met de Osmaanse sultan en zijn grootvizieren, die in 1684 nog Wenen belegerden en sinds de slag van Mohacs in 1526 een permanente bedreiging vormden voor het Oostenrijks-Hongaarse blok. Eugenius van Savoye, de door Lodewijk XIV eerst verstoten "held" van de slag bij Zenta (1697), zal ook in de Successieoorlog opduiken.

De Zuidelijke Nederlanden belanden intussen in een onzekere situatie. Geprangd als overblijfsel van de Spaanse bezittingen in het Noorden, tussen Frankrijk, de Verenigde Provinciën en het Duitse Rijk en constant onder de aandacht van Versailles, lijkt het maar een kwestie van tijd voor ook hun statuut verandert.

B. PROBLEEMSTELLINGEN ROND DE SLAG BIJ OUDENAARDE

De periode die binnen het bescheiden bestek van dit onderzoek behandeld wordt, vertoont vele facetten en is in haar complexiteit niet volledig te vatten binnen één enkele probleemstelling.

Wanneer men de slag bij Oudenaarde wenst te behandelen, kan men in de eerste plaats niet voorbij aan de internationale context, waarbinnen het gebeuren zich afspeelt. Het is moeilijk te verklaren hoe 170 000 Zweedse, Pruisische, Oostenrijkse, Britse, Franse, Deense en Hollandse huurlingen en soldaten onder het bevel van Europa's meest vermaande veldhe-

ren plots opduiken in de Zuid-Nederlandse vlakte begin achttiende eeuw, zonder het politieke schaakbord van die tijd te analyseren.

Binnen deze eerste zone lopen meerdere lijnen door elkaar. Het probleem van de Spaanse erfopvolging is niet het enig determinerende in de Spaanse Successieoorlog. Het probleem van de opvolging van Karel II was nooit zo pregnant geweest, indien de voorgeschiedenis van de verdragen van Münster, Nijmegen en Rijswijk de grote mogendheden van dat ogenblik niet tegen elkaar in stelling hadden gebracht op een manier die reeds de kiemen van een volgend conflict in zich droeg.

Een belangrijke determinant binnen de antagonismen tussen de Europese staten was de militaire politiek van Lodewijk XIV, die men niet kan begrijpen zonder enerzijds zijn binnenlands beleid, anderzijds de politiek van zijn voorgangers in de analyse te betrekken. Hetzelfde geldt voor de Oostenrijkse Habsburgers, de Engelsen en de Verenigde Provinciën. Ook de Glorious Revolution, de Battle of the Boyne of het opheffen van het beleg van Wenen en de slag van Zenta bepalen wie aan zet is en met welke intern agerende facties en fracties machthebbers en hun generaals rekening zullen moeten houden. De belangen van elke mogendheid zullen bepalen hoe men aan het conflict begint, hoe men het voert en –wat voor de uiteindelijke verdeling doorslaggevend zal zijn- hoe men eruit wil.

Binnen dat internationale kader spelen de Zuidelijke Nederlanden de rol van slagveld met een eigenaardig bestuurlijk statuut. Landvoogd Max Emmanuel van Beieren voert onder Karel II een quasi-autonome politiek, die ingrijpend verandert wanneer, op aandringen van Parijs, zijn eerste dienaar, Graaf Bergeyck ten tonele verschijnt samen met het Anjouaanse bewind, en zelfs in die mate dat Bergeyck gedurende de hele achttiende eeuw een kwade herinnering zal blijven voor wie het land heeft aan centralisatie en rationeel bestuur.

Wanneer de hofhouding van Max Emmanuel door het krijgsverloop naar het Zuiden wordt gedwongen, installeert zich in het noorden een “Anglo-Bataafs condominium”, dat als gedoogbewind probeert de rust in de door de Alliantie bezette gebieden te bewaren.

Een derde zone op de warrige strijdkaart van 1708 is tenslotte die van de plaatselijke bevolking. Waar de bronnen voor de eerste twee regionen

van de macht vrij omvangrijk beschikbaar zijn (verheerlijking van de “grootste krijgsdaden” -in vlugschriften, prenten, ooggetuigenverslagen en zelfs muziekstukken-, diplomatieke correspondentie, teksten van verdragen en traktaten, historische werken, tekstuitgaven en literatuuroverzichten), is dat veel minder het geval voor de doortocht van de geallieerde en Franse legers door de Zuidelijke Nederlanden. Op de uitgegeven kronieken van Bartolomeus De Rantere en een ooggetuigenverslag uit het stadsarchief te Oudenaarde na, blijft de beeldvorming hier moeilijk.

Een vierde zone is de traditioneel-militaire invalshoek op de gebeurtenissen van de dag. Hier belandt men in het rijk van de terreingesteldheid, bewapening en slagveldorganisatie, in de terminologie van doorbraken, aide-de-camps en Maison militaire du Roi. Oudenaarde is, om het met de woorden van David Chandler te zeggen, een “20th-century encounter-battle”, die wordt uitgevochten tussen twee mastodontlegers, die op bijna toevallige wijze slaags raken met elkaar. De Slag bij Oudenaarde kon ook dertig kilometer verder gevochten zijn, of ook helemaal niet. Aanvang, incidenteel verloop en het forceren van de uiteindelijke beslissing hebben eerder te maken met persoonlijke beslissingen en de dynamiek van het gegeven moment, dan met uitgekiende militaire strategie.

De verklaringen die men in de literatuur zoekt voor de overwinning van de geallieerden, moet men dan weer kaderen binnen de eerste breuklijn. Zoals men de “histoire bataille” maar al te vaak verwijt, is ook het historisch onderzoek over veldslagen en oorlogen vaak eenzijdig en subjectief. Men neemt getuigenissen over van tijdgenoten om zich een beeld te vormen over posities en bewegingen, maar men vergeet dat ook zij tot een van de strijdende partijen behoren. Of men doet dat niet, maar zoekt uiteindelijk toch een persoonlijke verklaring voor het falen of het succes van zijn geprefereerde veldheer. Uiteindelijk eindigt men met karikaturen van luie en ruziënde Fransen versus de triomferende rationaliteit van de grote veldheren Marlborough en Eugenius. Dit vraagstuk vormt een (vijfde) probleemstelling op zich, omdat historici nog steeds positie kiezen in dit vraagstuk, dat sterk gerelateerd is aan de enorme impact van de figuur Marlborough.

Op 5 juni 1650, in volle Engelse Burgeroorlog, wordt John Churchill geboren als zoon van cavaleriecommandant Winston Churchill en zijn vrouw Elisabeth Drake, nazoot van de illustere sir Francis. Bij de res-

tauratie van de monarchie en de intrede van Karel II keren de Churchills terug aan het Hof. De hertog poogt te overleven en de juiste bondgenoten te kiezen in het Engeland van Jacobus II, Willem III en Queen Anne. Hij treedt in dienst bij de Navy en raakt in de landmacht betrokken in de laatste campagnes van Turenne in de Palts. Intussen wisselt politiek Engeland van scène. De hertog begint zijn carrière als diplomaat en lagere bevelhebber tijdens de opstanden onder James II (“The Sedgemoor Campaign” rond Bristol), maar het wordt hem vrij snel duidelijk dat er met de laatste katholieke Stuart geen eer meer te rapen valt, vooral wanneer blijkt dat de vorst de voorkeur geeft aan rooms georiënteerde officieren.

De Glorious Revolution en Willem III doen hun intrede en Jacobus vlucht naar Frankrijk. Hengelend tussen de gunsten van de nieuwe en die van de oude vorst, wordt John Churchill na de eerste succesvolle jaren, met onder andere het beleg van Cork in Ierland en een commando in de Nederlanden onder het bevel van Waldeck, uit de gratie van Willem III gestoten. Hij wordt ervan verdacht clandestiene contacten te onderhouden met Jacobus II in Parijs en kiest bovendien de verkeerde kant in de ruzie tussen Queen Mary en haar zus Anne. Van 1692 tot 1698 bevindt de carrière van John Churchill zich dan ook onder *almost total eclipse*.

Dit verandert wanneer het probleem van de Spaanse Successie aan de oppervlakte komt. Willem III ziet zijn verdelingspogingen spaak lopen en zet een grootse alliantie op tegen de vermeende expansiedrift van Lodewijk XIV. Voor de echte vijandelijkheden begonnen zijn, overlijdt de koning-gemaal en stadhouder in de Verenigde Provinciën. Zijn schoonzus Anne neemt nu ook de facto de touwtjes in handen en benoemt Marlborough tot opperbevelhebber van het Britse leger. Samen met Robert Harley en Godolphin vormt Marlborough het “oorlogskabinet” van Queen Anne.

Wat volgt is een tot de verbeelding sprekende opeenvolging van 10 campagnes in de Nederlanden, Duitsland en Noord-Frankrijk. De hertog moet geen enkele keer in het zand bijten voor een tegenstander, maar moet steeds schipperen tussen de belangen van de coalitiepartners, de binnenlandse oppositie en de intenties van de Fransen.

We zullen ons dan ook concentreren op het internationale aspect van de Slag bij Oudenaarde, en, bij uitbreiding, de hele Spaanse Successieoorlog.

Ratio hiervoor is dat men, wanneer de problemen van het concrete slagverloop worden geanalyseerd, bijna automatisch terugvalt op de persoonlijke achtergrond van de legeraanvoerders (Marlborough, Eugenius, Vendôme, Bourgogne, Ouwerkerk...) en de politieke situatie in hun thuisland. Ook militairen hebben hun politieke positie binnen de (absolutistische dan wel gemengd parlementaire) staat te verdedigen en hangen af van de gunsten van de monarch, de raadspensionaris en de Regenten, of het Parlement.

Zoals D.G. Chandler in zijn "Marlborough as Military Commander"⁷ ten overvloede aantoon, is de beslising in de Successieoorlog niet op het slagveld gevallen, maar in Den Haag, Wenen, Parijs en Londen. Sommige acteurs op het strijdtoneel vervullen zelfs een actieve rol in de binnenlandse politiek en zullen verplicht worden er het bijltje bij neer te gooien wanneer blijkt dat ze de verkeerde kant gekozen hebben. Ook voor het verdere verloop van de oorlog na de Slag bij Oudenaarde (die het strijdtoneel definitief naar Frankrijk verlegd heeft) blijven de relaties tussen de Europese mogendheden binnen een machtssevenwicht van doorslaggevend belang.

ZOEKSTRATEGIE

De Slag bij Oudenaarde is een onderwerp dat via de traditionele bibliografische instrumenten moeilijk te benaderen is en waarbij bovendien het risico op een eng-militaire of onbewust "partijdige" benadering vrij groot is. Bovendien is zeer weinig van het onderzoeksmateriaal aanwezig in de universiteitsbibliotheken van de UGent, zodat we verplicht werden uit te wijken naar die van de andere Vlaamse en federale wetenschappelijke en universitaire instellingen.

Onze zoekstrategie wijkt daarom ook af van de meeste anderen, in die zin dat wij onze zoektocht niet gestart zijn via gesystematiseerde bibliografieën. Zoals aangegeven in nagenoeg alle syllabi "Historische Praktijk" lopen de fases probleemstelling-literatuurlijst-bronnenonderzoek dan

7 D. G. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, Londen, BT Bradford Ltd, 1973, 347 p.

ook in een onontwarbaar kluwen door elkaar. Een groot stuk van de literatuurlijst komt uit onze persoonlijke bibliotheek en uit het selectief doornemen van in andere werken opgegeven bibliografieën. Daarnaast zijn de traditionele zoekinstrumenten (algemene bibliografieën, gespecialiseerde bibliografieën, internetdatabanken en catalogi) voornamelijk gebruikt om de lijst te vervolledigen.

Uiteraard kon de “Marlborough. His Life and Times⁸” van Winston Churchill niet ontbreken in onze literatuurlijst. Churchill is een vaste verwijzing van alle latere historici. Hij heeft het voordeel van de volledigheid, omdat hij alle invalshoeken op zijn personage uitgebreid behandelt (de politieke, de militaire en de biografische), maar draagt af en toe het nadeel van de subjectiviteit.

Wij zijn op dit “Britse” spoor beland via een exemplaar van het humaniora-eindwerk van Dhr. Erwin De Lombaerde, dat in 1976 werd uitgegeven door de toeristische dienst bij de Stad Oudenaarde⁹. Al gauw bleek dit om een vertaling van Eversly Belfields “Oudenaarde 1708” te gaan. Bij het opmaken van dit werk, werd Belfield geassisteerd door Prof. dr. David Chandler van de militaire academie te Sandhurst (V.K.). Chandler bleek heel wat publicaties over de diverse aspecten van de Successieoorlog op zijn naam te hebben¹⁰, waarvan er enkele berusten in de Koninklijke Militaire School en anderen via het internet te verkrijgen zijn overzee. Een ander spoor naar Chandler, Belfield en Churchill was de licentiaatsverhandeling van Nicolas Coucke aan de Koninklijke Militaire School, die ook een aanzienlijk aantal Franse bronnen had geconsulteerd.

8 W. CHURCHILL, *Marlborough, his Life and Times*, Londen, Charles Knight, 1936.

9 E. DE LOMBAERDE, *De Slag van Oudenaarde 1708*, V.V.V.M. Oudenaarde, 1977, 54 p

10 D.G. CHANDLER, *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*, Londen, Spellmount Ltd, 1990, 317 p. (overzicht van de bewapeningsgeschiedenis begin 18de eeuw), *Marlborough as Military Commander*, Londen, BT Bradsford Ltd, 1973, 347 p. (Chandlers biografie van Marlborough, aan de hand van zijn krijgsverrichtingen), *Military memoirs of Marlboroughs Campaigns 1702-1712 (Captain Robert Parker & the Count of Mérode-Westerloo, Field Marshal of the Holy Roman Empire)*, Londen, Greenhill Books/Lionel Leventhal Ltd., 1998, 276 p. (het ooggetuigenverslag van de graaf van Mérode-Westerloo, die zowel in het Franse als het Geallieerde leger nagenoeg de hele Successieoorlog heeft gediend).

Algemene militaire Geschiedenis haalden we uit het vertaalde “La Guerre au XVII. Siècle” van John Childs¹¹ en de “Histoire Militaire des Belges”¹² van Terlinden.

Franse bronnen bleken moeilijk op te sporen via de zoeksystemen van de universitaire bibliotheken of internationale bibliografieën, dus hebben wij ons in deze categorie beperkt tot de standaardwerken van F. Lebrun en L. Bély, naast uiteraard ook de mémoires van Saint-Simon¹³, die een alweer subjectieve, maar toch relevante bron blijven voor achtergrondinformatie rond de voornaamste Franse hoofdrolspelers. Voor de geschiedenis van Engeland baseerden wij ons op het werk van R.C. Van Caenegem¹⁴, voor de Oostenrijkse op de bibliografie van Eugenius van Savoye door Braubach¹⁵, voor de Spaanse op de “Histoire des Espagnols” onder leiding van B. Bennassar¹⁶.

Binnen de algemene werken bestaan voor België en Nederland uiteraard de Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden onder leiding van P. Blok, W. Prevenier en J. Roorda¹⁷, de legendarische Histoire de Belgique van Henri Pirenne¹⁸, de Geschiedenis van Vlaanderen onder leiding van H. Van Werveke¹⁹ (en de recentere, onder leiding van E. Witte²⁰) en het

- 11 J. CHILDS, *La guerre au XVIIe siècle: Europe*. Paris, Autrement, 2004, 224 p.
- 12 CH. TERLINDEN, *Histoire militaire des Belges*. Brussel, La Renaissance du Livre, 1966-1968, 2 v.
- 13 Integraal gepubliceerd in de negentiende eeuw (*Mémoires*, Paris, 1881-1907) en fragmentarisch in de bewerkingen van Yves Coirault (Gallimard, 1994) en Nancy Mitford (Elsevier Pockets, 1960).
- 14 R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van Engeland. Van Stonehenge tot het tijdperk der vakbonden*, Antwerpen-Den Haag, Martinus Nijhoff, 1982, IX + 502 p.
- 15 M. BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, 469+496+463+497+576 p.
- 16 B. BENNASSAR (ED.), *Histoire des Espagnols*, Paris, Robert Laffont, 1992, 1132 p.
- 17 P. BLOK, W. PREVENIER, D.J. ROORDA e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Brussel, Unieboek bv, deel IX, 1980, 480 p.
- 18 H. PIRENNE, *Histoire de la Belgique des origines à nos jours (Tome III: de la fin du régime espagnol à la révolution belge)*, Brussel, La Renaissance du Livre, 1950, 534 p.
- 19 P.E. VALVEKENS, R. VAN ROOSBROECK en H. VAN WERVEKE, *Geschiedenis van Vlaanderen (deel V: in de zeventiende en de achttiende eeuw)*, Brussel, Standaard Boekhandel, 1940, 370 p.
- 20 E. WITTE (ed.), *Geschiedenis van Vlaanderen. Van de oorsprong tot heden*, Brussel, La Renaissance du Livre, 1983, 358 p.

beknpte maar bruikbare *Histoire de la Belgique* door J. Dhondt²¹. Veel informatie over het bestuur van de Zuidelijke Nederlanden troffen we aan in de doctoraatsverhandeling van L. Dhondt²², die ons op het spoor heeft gezet van de Eugenius-biografie van Braubach²³ en het werk van Gachard²⁴ over België in de vroege 18de eeuw.

Een belangrijke bron voor de periodes van Anglo-Bataafs Condominium en Anjouaans bewind zijn de werken en bijdragen in verzamelwerken van R. De Schryver²⁵ en A.J. Veenendaal Jr²⁶.

Met contemporaine bronnen kwamen we in aanraking door een uitspeuren van de bibliografieën van bovenvermelde werken: het verslag van Dumont de Carelskroon²⁷, de secretaris van Eugenius van Savoye, het verslag van John Campbell (helaas in particulier bezit) over de slag bij Oudenaarde en de kronieken van Bartolomeus de Rantere²⁸. Internationale verdragen-series die als bron kunnen worden gebruikt zijn dan weer de gerenom-

21 J. DHONDT, *Histoire de la Belgique*, Paris, PUF, 1968, 128 p.

22 L. DHONDT, *Verlichte monarchie, Ancien Regime en Revolutie: een institutionele en historische procesanalyse van politiek, instellingen en ideologie in de Habsburgse, de Nederlandse en de Vlaamse politieke ruimte (1700/1755-1790)* (doctoraatsverhandeling RUG), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, deel III, 523 p.

23 M. BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, 469+496+463+497+576 p.

24 L.P. GACHARD, *Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle*, Brussel, Muquardt, 1880, XI+607 p.

25 R. DE SCHRYVER, "De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis", pp. 11-36, in: H. HASQUIN (ed.), *Oostenrijks België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1987, 537 p.; "Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?" pp. 483-497 in: X, *Liber amicorum Jan Buntinx. Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*. Leuven, Universitaire Pers, 1981, XXI+627 p.

26 Voor een uitgebreidere bespreking van bronnenmateriaal en historiografie verwijzen wij naar verder in deze bijdrage.

27 J. DUMONT, en J. ROUSSET DE MISSY, *Histoire militaire du prince Eugène de Savoye, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, Den Haag, Isaac van der Kloot, 1729-1747, 3 volumes.

28 B. DE RANTERE, *De Geschiedenis van Oudenaarde van 1701 tot 1786* (uitgegeven door Marc De Smet), Oudenaarde, Sanderus, 1986, 112 p.

meerde CTS van Clive Parry²⁹ en de Österreichische Staatsverträge van H. von Srbik³⁰.

Aangezien we via de bovenstaande werken min of meer gericht konden zoeken op onderwerpen of auteurs, zijn de Aleph-catalogus van de UGent en (vooral) de Libis-catalogoog van de KU Leuven³¹ en de Koninklijke Militaire School ons van groot nut geweest.

Een aantal extra publicaties kwamen wij op het spoor via de “Bibliografie van België” onder leiding van R. Van Eenoo³², jaarlijks gepubliceerd in het BTFG en de “Bibliografie van België”, bijgehouden door de Koninklijke Bibliotheek³³. Zij behandelen meestal het optreden van Lodewijk XIV elders in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de Spaanse Successieoorlog of in de 9-jarige oorlog (het beleg van Bergen, de slag bij Ramillies...). Voor de achttiende eeuw vonden we een gelijkwaardig overzicht in “België in de 18de eeuw. Kritische bibliografie” van de NFWO-contactgroep uit de jaren '80³⁴.

Extra buitenlandse bronnen vonden we via Historical Abstracts³⁵. Daarnaast was de elektronische databank Gallica³⁶ onze reddende engel voor de in de tekstuittgaven ontbrekende stukken van de mémoires van Saint-Simon.

29 C. PARRY, *The Consolidated Treaty Series*, New York, Dobbs Ferry, 1969, 243 v.

30 H. VON SRBIK, *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band: bis 1722*, Wenen, Adolf Holzhausen Verlag, 1912, 648 p.

31 <http://lib.ugent.be>; <http://www.libis.be>.

32 R. VAN EENOO (ed.), *Bibliografie van de geschiedenis van België*, Brussel, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, (lopend).

33 <http://opac.kbr.be>.

34 C. Koninckx (ed.), *België in de 18de eeuw. Kritische Bibliografie*, Brussel, VUBpress, 1983, pp. 37-39.

35 <http://serials.abc-elio.com>.

36 <http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=NUMM1-7041>.

DE SPAANSE SUCCESSIEOORLOG EN DE SLAG BIJ OUDENAARDE

A. ALGEMEEN KADER: INTERNATIONALE, ZUID- NEDERLANDSE EN MILITAIRE ACHTERGROND

“La guerre est chose trop sérieuse pour être laissée aux militaires...”

Talleyrand

1. De internationale context

Wanneer Karel II van Spanje na een uitzichtloze en voor de meeste internationale waarnemers tergend langzame fysieke lijdensweg³⁷ de laatste adem uitblaast in 1701, lijken de kaarten voor een nieuwe pan-Europese oorlog geschud. In zijn finale testament duidt Karel als erfgenaam van het héle Spaanse imperium (dat zowel de continentale bezittingen in de Nederlanden, Noord-Italië, het koninkrijk der beide Siciliën, Napels, de Balearen als de bezittingen overzee in Noord (Florida)-, Midden (Mexico)- en Zuid (Peru)-Amerika en de Filippijnen omvat) Filips van Anjou, de tweede kleinzoon van Lodewijk XIV aan.

Gezien de omvang van de Spaanse bezittingen, maar vooral de dynastieke verwevenheid met zowel de Bourbons als de Oostenrijkse Habsburgers³⁸, was het duidelijk voor Willem III, stadhouder in de Verenigde Provinciën en koning van Engeland, dat het Europese machtssevenwicht gebaat was bij hetzij een “evenredige” verdeling van de erfenis tussen de twee blokken, hetzij de toewijzing van de Spaanse bezittingen aan een neutrale derde. Een eerste regeling werd bereikt in 1698. Jozef Ferdinand, de zoon van Max Emmanuel van Beieren, landvoogd in de Spaanse Nederlanden en verwant aan alle hoofdrolspelers, zou de opvolger van Karel II worden. Het overlijden van de 5-jarige Jozef Ferdinand aan de pokken in 1699 stelde een einde aan dit plan.

37 “inbred, childless and disease-ravaged” (D.G. Chandler, *Marlborough as Military...*, pp. 50-60)

38 cfr “Tu, felix Austria, nube!” of de vaste politiek om de Habsburgse dynastie in te kapselen via huwelijken op het continent (R. De Schryver, *Max II. Emanuel von Bayern und das Spanische Erbe: Die Europäischen Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1996, p. 7.)

Bij een volgende verdelingspoging in 1700 poogde men tot een regeling te komen tussen Lodewijk XIV en Leopold I van Habsburg, beiden gehuwd met een Spaanse infante. Aartshertog Karel zou de Spaanse bezittingen erven (en zo een nieuwe “tak” binnen het Habsburgse huis starten, aangezien zijn oudere broer Jozef en niet hij de eerste in lijn was voor de opvolging van keizer Leopold³⁹), in ruil waarvoor onder meer het hertogdom Milaan zou geruild worden voor Lotharingen, wat dan weer zou toekomen aan de Franse kroonprins.

Beide verdelingen stootten op de gekrenkte eer van de stervende Spaanse vorst. De afzonderlijke devolutie van zijn bezittingen was Karel II een zeer onaangename gedachte. Hij boorde de eerste regeling de grond in door de compensaties voor beide antagonististen te schrappen in een testament dat Jozef Ferdinand als enige erfgenaam aanduidde en deed hetzelfde met de tweede, door, onder invloed van de Franse diplomatie, Filips van Anjou aan te duiden als opvolger⁴⁰.

Dit bracht Lodewijk XIV in een situatie waarin vrijwel zeker de coalitie van de negenjarige oorlog opnieuw tegen hem in het veld werd gebracht. Het aanvaarden van de Spaanse erfenis kwam immers voor Leopold I neer op een negeren van de rechten van aartshertog Karel en voor Willem III op een bedreiging voor zowel de Zuidelijke Nederlanden als Engeland. De kansen op Franse gebiedswinst waren in deze omstandigheden vrij klein. Frankrijk mocht dan al beschikken over het grootste leger van Europa, het had niet meer de generaals van het kaliber Condé of Turenne en had geen schitterende financiële vooruitzichten. Toch ging Lodewijk⁴¹ in februari 1701 over tot de bezetting van de 20 barrière-

39 Wat een vitaal element zal blijken in de afwikkeling van de Successieoorlog. Wanneer Jozef I overlijdt aan de pokken, betekent dit het feitelijke einde van de coalitie tegen Lodewijk XIV. Engeland zal een verzwakte Republiek achterlaten aan de zijde van Habsburg, aangezien het evenmin is met een Oostenrijks overwicht op het continent als met een Frans.

40 Mede onder druk van de Franse partij aan het Spaanse Hof, die met genoegen de groeiende impopulariteit van de Habsburgers aanzag. "... la haine que toute la nation a conçue pour *Les Allemands*; elle les a toujours méprisés, leur domination lui est odieuse, et elle ne peut souffrir de les voir maîtres de toute la faveur et obtenir les postes les plus considérables[...]. Il y a lieu de croire que cette haine est le principal et peut-être l'unique fondement du penchant qu'on découvre pour la France." (Marquis d'Harcourt, geciteerd bij M.-F. Maugué, *art.cit.*, p. 62).

41 In Madrid door zijn zoon Filips V tot onderkoning voor de Nederlanden gemaakt.

vestingen die Republiek in de Zuidelijke Nederlanden hield sinds het verdrag van Rijswijk.

Op 7 september 1701 richtten Leopold I, Queen Anne⁴² en de afgevaardigden van de Staten-Generaal bij verdrag de Grote alliantie op in een sfeer van *constans, perpetua et inviolabilis amicitia en correspondentia*⁴³. Doel is de aanspraken van Karel van Habsburg te ondersteunen⁴⁴. Voor wat betreft de Zuidelijke Nederlanden (het “pistool op het hart van Engeland”⁴⁵ en de kortste weg naar het Noorden voor Lodewijk XIV), geldt duidelijk het volgende:

“... ut recuperent provincias Hispano-Belgicas, ut sint obex et repagulum, Galliam a Belgio Foederato removens atque separans pro securitate...”⁴⁶

42 De zus van koningin Mary, (de vrouw van stadhouder-prins-gemaal Willem III, die pas op 8 maart 1702 overlijdt). Sinds het overlijden van haar zus bezette Anne de jure de Britse troon. Bijgevolg was zij de enige in wiens naam een dergelijke overeenkomst afgesloten kon worden.

43 Verdrag van 7 september 1701, afgesloten tussen Z.M. keizer Leopold I van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie, H.M. koningin Anna van Groot-Brittannië en de heren van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlandse Provinciën, art. I. Bron: H. VON SRBIK, *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band.: bis 1722*, Wenen, Adolf Holzhausen Verlag, 1912, XVIII, pp. 343-350.

44 In ruil verwachtten Engeland en de Republiek de opening van de West-Indische bezittingen voor hun handelsvloot (Id., *loc.cit.*, preambule: “liberum navigationis et commerciorum usum in mare mediterraneum, in Indias et alibi funditus periturum”).

45 Zie R. DE SCHRUYVER, *Jan van Brouhoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en Europa*, Brussel, Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1965, p. 229, die het opdoeken van de Barrièrevestingen als de rechtstreekse oorzaak van de nieuwe Europese oorlog ziet, eerder dan de opvolging door Filips van Anjou.

46 Id., *loc.cit.*, art V. Hoe dierbaar deze doelstelling de Republiek was, blijkt uit de later overeengekomen inspanningsverdeling (“dénombrement”) tussen de Republiek en Engeland. Voor het landleger was die 5/2 (voor elke 5 Hollandse soldaten, was Londen bereid er 2 Britse in het veld te brengen, wat het Staatse landleger onder commando van Ouwerkerk in de Zuidelijke Nederlanden op 102 000 man bracht), voor de vloot 8/5, (waarbij de Republiek er niet in slaagde haar engagement na te komen, A.J. VEENENDAAL Jr., “De Republiek voor het laatst als grote mogendheid, 1702-1727” in: P. BLOK, W. PREVENIER, D.J. ROORDA e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Unieboek bv, Brussel, deel IX, 1980, p. 17) en het is ook vanuit dit perspectief eenvoudig te verklaren dat het leger van Marlborough voor het merendeel uit Hannoveranen, Pruisen, Hessen, Denen en troepen uit de Verenigde Provinciën bestaat (E. BELFIELD, *Oudenarde 1708*, Charles Knight, Londen, 1972, p. 18). De politieke wil om een oorloginspanning te financieren is in Engeland vrij beperkt, wat zich zal laten voelen in 1711, wanneer Marlborough uit de gratie raakt (cfr infra).

2. De Zuidelijke Nederlanden in een “interregnum”

“l'âme de tout ce pays-cy, et sans lequel on ne pourroit quasy rien faire”

Maarschalk Boufflers over Bergeyck⁴⁷

Dit internationale gebeuren heeft op de Zuidelijke Nederlanden een merkwaardige weerslag. Voor de machtsoverdracht aan Filips van Anjou, bestuurde Madrid de Nederlanden via landvoogd Max Emmanuel van Beieren, de Consejo de Flandes in Madrid en de collaterale raden van Karel V te Brussel. Wanneer Filips van Anjou naar Madrid vertrekt, laat hij te Versailles een akte opstellen buiten de Madrileense Consejo de Estado om, waarbij hij de feitelijke gezagsuitoefening in de Zuidelijke Nederlanden overdraagt aan de administratie van zijn grootvader⁴⁸.

De vraag is natuurlijk wat er dan met de landvoogd gebeurt. Max Emmanuel van Beieren zal in deze oorlog een van de enige bondgenoten van Lodewijk XIV worden⁴⁹ (en volgens sommigen daarmee ook tragisch op het verkeerde paard wedden⁵⁰). In ruil voor zijn steun bedingt hij van Lodewijk de financiering van een op te richten Beiers leger ten laste van de Zuidelijke Nederlanden en soevereiniteitsgaranties over de provincies wanneer Beieren verloren zou gaan. Bovendien maakt Lodewijk XIV zich sterk dat Max Emmanuel de soevereiniteit over minstens twee Belgische provincies én het landvoogdambt zal toekomen.

Waar het vrij eenvoudig is om prestaties van een ander (de Zuidelijke Nederlanden) te beloven om zichzelf een bondgenoot (de keurvorst van Beieren) te betalen, is het dat minder wanneer men de woorden ook in daden moet omzetten. Gelukkig voor Lodewijk krijgt hij daarbij de hulp

47 Geciteerd bij R. DE SCHRYVER, “De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat”, in: P. BLOK, W. PREVENIER, D.J. ROORDA e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Brussel, Unieboek bv, deel IX, 1980, p. 37

48 R. DE SCHRYVER, *op.cit.*, p. 39.

49 Naast de hertog van Savoye (uiteraard niet te verwarren met prins Eugenius), de koning van Portugal en de prinsbisschoppen van Luik en Keulen (beiden verwant aan de Wittelsbachs)

50 : Een Frans diplomaat, geciteerd bij R. DE SCHRYVER, *Max II. Emanuel von Bayern und das Spanische Erbe: Die Europäischen Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1996, p. 1, drukt het in 1695 al zo uit: “L’électeur de Bavière a deux prétentions considérables en Espagne: l’une pour obtenir le gouvernement perpétuel des Paisbas pour lui, l’autre d’assurer la succession de la couronne d’Espagne à son fils. Il n’a pas l’empereur favorable dans l’une et dans l’autre...”

van Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, die als minister een blijvende indruk heeft nagelaten in de Nederlanden. Niet alleen slaagde hij erin de zware financiële beloftes van Lodewijk waar te maken, hij zorgde ook voor de lichte van een eigen Zuid-Nederlandse legermacht van 30 000 manschappen⁵¹, (plannen voor) de verbetering van het wegwet, de hervorming van de krijgstuut en de inrichting van kazernes en militaire hospitalen.

De financiering van deze sterk stijgende overheidsuitgaven haalde Bergeyck uit de verpachting van de koninklijke post, de douanerechten en de 'lopende middelen'⁵². Daarnaast voerde Bergeyck de zegelrechten in en richtte hij een officieel stelsel van koninklijke notarissen op. Bovendien zag een indirecte belasting op wijn, bier, het slachten van vee en het malen van graan het licht.

Institutioneel was Bergeyck amper minder "revolutionair"⁵³. Met een pennentrek schafte hij de Collaterale Raden van 1531 af. Raad van State, Geheime Raad en Raad van Financiën werden vervangen door een Koninklijke Raad, voorgezeten door de landvoogd en gestoffeerd met zeven leden, van wie uiteraard Bergeyck de belangrijkste positie innam. De secretarie van staat en oorlog⁵⁴, de pagadorie en de veedorie te Brussel werden formeel afgeschaft, hun diensten onder het gezag van Bergeyck gebracht. Op Madrileens niveau werd de Consejo de Flandes binnen de Consejo de Estado geëlimineerd.

Het lijkt bijna vanzelfsprekend dat dit alles de populariteit van Bergeyck bij de gevestigde machten in de Nederlanden weinig goed heeft gedaan.

51 Bron: P.-F. DE NENY, *Mémoires*, (aangehaald bij R. DE SCHRYVER, "De Zuidelijke Nederlanden....", p. 36). Bergeyck maakte hier gebruik van een lotingsstelsel, wat in de beroepslegers van Europa eerder de uitzondering dan de regel was (D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military....*, p. 65, *The art of warfare....*, pp. 92-108).

52 Waardoor de opbrengst op slag steeg van 5 tot 9 miljoen gulden (L. DHONDT, "Van het hoogtij van het Ancien Regime tot de onwentelingstijd", in E. WITTE (ed.), *Geschiedenis van Vlaanderen. Van de oorsprong tot heden*, Brussel, La Renaissance du Livre, 1983, p. 162).

53 L. DHONDT situeert de figuur van Bergeyck eerder in een politiek van centralisatie en protectionisme, die al was ingezet onder Karel II, vandaar de aanhalingstekens bij "revolutionair". (*Verlichte monarchie, Ancien Regime en Revolutie: een institutionele en historische procesanalyse van politiek, instellingen en ideologie in de Habsburgse, de Nederlandse en de Vlaamse politieke ruimte (1700/1755-1790)*, (doctoraatsverhandeling RUG). Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, Deel III (Het Ancien Regime in Vlaanderen), pp. 60-66).

54 L. DHONDT, *ibid.*, pp. 224-234.

Ondanks een stroom aan hem vijandig gezinde pamfletten en smaad-schriften⁵⁵, behield Max Emmanuel na zijn terugkeer van de campagnes in Duitsland (1703-1704) zijn vertrouwen in de hervormingen van Bergeyck.

Zoals eerder aangehaald, verging het de landvoogd niet bijster goed in de Spaanse Successieoorlog. Na de tweede slag bij Höchstadt (de slag van Blenheim) moest hij Beieren opgeven. De door Lodewijk beloofde compensatie (de soevereiniteit over de Zuidelijke Nederlanden) wou Filips van Anjou "*the now landless Elector of Bavaria*" echter niet gunnen. De situatie gaat nog verder achteruit wanneer de hertog van Marlborough en de Hollandse maarschalk Ouwerkerk na de slag van Ramillies⁵⁶ Vlaanderen en Brabant weten te bezetten en dus een aanzienlijk stuk van de belastingopbrengsten en verpachtingen van Bergeyck verloren gaat. Max Emmanuel trekt zich met Bergeyck en de restanten van de Koninklijke Raad terug op Bergen.

Het regime dat door Marlborough en de gedeputeerden van de Staten-Generaal in de door de alliantie bezette gebieden in naam van de pretendent Karel III gevoerd wordt, staat bekend als het Anglo-Bataafs condominium. De hervormingen van Bergeyck worden teruggeschroefd in het Noorden, tot grotere *playsantie* van de gevestigde machten in Vlaanderen en Brabant. De eigen rekenkamers keerden terug en een eigen legertje van 4 500 man zag het licht. Het resultaat van deze "revolutie" van Ramillies was een gedecentraliseerd beleid, dat in de eerste plaats de goede relaties met de lokale entiteiten niet in het gedrang wou brengen en terugkeerde naar het beleid uit de Spaanse tijd⁵⁷.

55 Hoewel men dit moet relativeren, aangezien Bergeyck bijvoorbeeld in de stedelijke burgerij op aanhangers kon bogen, wat blijkt uit de overgave van Gent en Brugge in de campagne van 1708.

56 Na de eerdere inname van Luik, Limburg en Opper-Gelre in 1703.

57 Met onder andere de heroprichting van de Raad van State en de Raad van Financien

3. De Zuidelijke Nederlanden als slagveld

"M. de Marlborough has sent me a quantity of English liquors, palm wine and cider. I could not receive more courtesies. I am responding as best I can."

Maarschalk Villars⁵⁸

Wanneer op 15 mei 1702 de leden van de Grote Alliantie tegen Lodewijk overgaan tot de oorlogsverklaring en even later de afkondiging van een handelsboycot tegen Frankrijk en de Spaanse bezittingen,⁵⁹ brengen de pretendenten overal in Europa hun legers in stelling. Zoals dat ook in de achttiende eeuw het geval wordt⁶⁰, bevinden de voornaamste contactzones tussen Fransen en geallieerden zich in Zuid-Duitsland, Noord-Italië en de Zuidelijke Nederlanden, "*The Cockpit of Europe*". Als Karel van Habsburg met een expeditieleger landt in Lissabon, opent zich ook op het Iberisch schiereiland een –aan de ‘Spaanse’ Successieoorlog eigen– continentaal front. In de logica die door de Oostenrijkse Habsburgers wordt gevolgd, gaat het hier niet om een overname door een buitenlandse mogendheid, maar wel om het uitdrijven van Filips van Anjou, die als persoon geen aanspraak kan maken op de troon van Karel II. De oorlog in Spanje en Portugal wordt gezien als een burgeroorlog tegen een usurpator⁶¹.

58 J.J.G. PELET, F.E. LE VAULT. *Mémoires militaires relatifs à la Guerre de la Succession d'Espagne*, Paris, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1836-1842, vol. 5, p. 415, geciteerd (in het Engels) bij D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 156.

59 zie: Konvention über die Kriegserklärung 1702, april 18 en Konvention zwischen Kaiser Leopold I., Königin Anna von England und der Generaalstaaten über Verbot des Handelsverkehrs und der Korrespondenz ihrer Untertanen mit Frankreich und Spanien ddo. Haag 1703, april 11, in: H. VON SRBİK, *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band.: bis 1722*, Wenen, Adolf Holzhausen Verlag, 1912, pp. 351-352.

60 De eerste en tweede Oostenrijkse Successieoorlog, de Zevenjarige Oorlog, de Oorlogen van de Revolutionaire legers en die van Napoleon... worden door de geografische omstandigheden in net hetzelfde carcan gedwongen.

61 R. DE SCHRYVER, "Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?", *Recht en instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, Universitaire Pers, 1984, p.484.

Na een eerste fase met voorzichtige schermutselingen in de Zuidelijke Nederlanden⁶² en Frans-Beierse overwinningen bij Luzzarra⁶³ en Höchstädt⁶⁴, wordt in het jaar 1704⁶⁵ de eerste van de veldslagen van het “legendarische” duo Marlborough en Eugenius uitgevochten bij Blenheim. Frankrijk zal nooit meer zo diep kunnen doordringen op Duits grondgebied en Maarschalk Tallard loopt de blamage van zijn leven op⁶⁶. Ondanks een gecoördineerde actie van door Lodewijk XIV gefinancierde Hongaarse opstandelingen, loopt het grootse Franse offensief op niets uit.

Het onmiddellijke gevolg van Blenheim⁶⁷ was de verlegging van het strijdtoneel naar de Zuidelijke Nederlanden. Van 1705 tot 1708 zijn deze gebieden “het slagveld van Europa”. Na een jaar van patstellingen in 1705, waarbij maarschalk Villeroi en Marlborough een subtiel spel van doorbreken en terugtrekken opvoeren rond “Les lignes du Brabant”⁶⁸, zal de situatie van 1706 bepalend zijn voor het verdere verloop van de oorlog.

62 Waarbij Marlborough (die pas naar het einde van de campagne van 1702 in de Nederlanden neerstrijkt) met Britse en Staatse troepen, zoals eerder aangehaald, Luik, Limburg en Opper-Gelre wist binnen te rijden in een schimmenspel van kleine belegeringen en troepenverplaatsingen.

63 15 augustus 1702, waar Vendôme Eugenius van Savoye in bedwang weet te houden.

64 Eerste slag van Höchstädt, 20 september 1703. Hoewel de Fransen met hun bondgenoten het Habsburgse leger wisten te verslaan, breekt na afloop ruzie uit tussen Villars, die Wenen wil belegeren en Max Emmanuel van Beieren, die op eigen initiatief Tirol binnenvalt. Voor cijfermateriaal bij (alle) veldslagen verwijzen we naar E. WATY, *op.cit.*, p. 286 en D.G. CHANDLER, *The art of warfare...*, pp. 302-307.

65 Waarin Karel van Habsburg landt in Portugal, dat datzelfde jaar samen met Savoye de alliantie van Lodewijk XIV verlaat en Max Emmanuel als enige bondgenoot aan diens zijde achterlaat. Een belangrijk aspect van dit tweede front is de inname van Gibraltar door admiraal Rooke en de afsluiting van twee handelsverdragen tussen de Portugezen en de Engelsen, die een belangrijke exportmarkt creëerden voor de Britten in de Portugese kolonies.

66 De voormalige Franse ambassadeur te Londen tijdens de regering van James II wordt na afloop van de slag gevangen genomen door de troepen van Eugenius.

67 Vandaar overigens de schenking van het landgoed Woodstock aan Marlborough en de constructie van “Blenheim Castle”. Een ooggetuigenverslag van de cavaleriecharge van de Britten in Blenheim vindt men in de bewerking van D.G. CHANDLER in *Military Memoirs...*, pp. 166-176, waarin de graaf de Mérode-Westerloo (ten tijde van het Anglo-Bataafs condominium voorgedragen in de Raad van State, L. DHOONT, *op.cit.*, III, p. 62), toen nog opererend aan de Franse zijde (vanaf 1705 aan die van de geallieerden als veldmaarschalk van het Roomse Rijk), zijn relaas doet.

68 Zie D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, pp. 151-165 en *Military memoirs...*, pp. 187-194.

Op 23 mei 1706 moet Villeroi⁶⁹ de duimen leggen voor de cavalerie van Marlborough in wat door Chandler Marlboroughs “annus mirabilis” wordt genoemd. Inderdaad, het geallieerde leger weet zowat de totaliteit van Brabant, Vlaanderen en Mechelen op te rollen in minder dan een jaar tijd. Op 1 juni valt Gent in hun handen, de 3de zweert de Oudenaardse stadsmagistraat trouw aan Karel III in het tentenkamp van de hertog. Eerder had Brugge zich overgegeven, later volgen nog Antwerpen, Kortrijk en Oostende.

Niet enkel in de Nederlanden, maar ook op het Iberische front lijkt alles voorspoedig te verlopen voor de coalitie. Filips V wordt uit Madrid verdreven door het leger van de Engelse commandant Lord Galway en Karel III, die feestelijk wordt ingehaald en geproclameerd op 28 juni, maar door bevoorradingsproblemen zich moet terugtrekken op Catalonië. Eugenius van Savoye palmt intussen het hertogdom Milaan in, na zijn overwinning bij Turijn⁷⁰ op 7 september.

In 1707 keert het momentum. Onder leiding van Berwick verslaat een Frans-Spaans leger in de slag bij Almanza de Anglo-Portugezen van Lord Galway, waardoor Karel III verjaagd kan worden uit Madrid en Filips V terugkeert. De geallieerde belegering van Toulon⁷¹ door Eugenius en de hertog van Savoye wordt een flop. Nu de situatie lijkt te keren in zijn voordeel, probeert Lodewijk XIV de alliantie tot vrede en erkenning van Filips V te bewegen. Hij stelt zijn hoop op de Zweedse koning Karel XII, maar die wordt door Engelse gezanten bewerkt om de wapens op te

69 Die na een jaar zonder confrontatie van Versailles het fiat kreeg om Marlborough dan toch in het open veld tegemoet te treden. Successen in Italië en een nijpende financiële situatie zetten Lodewijk XIV ertoe aan om Villeroi de confrontatie met de hertog te doen aangaan en vervolgens een vrede aan “redelijke” voorwaarden te verkrijgen. (J.J.G. PELET, F.E. LE VAULT, *Mémoires militaires relatifs à la Guerre de la Succession d'Espagne*, Paris, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1836-1842, vol. 6, p. 18, geciteerd bij D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 170). Lodewijk XIV verving hem op 4 augustus door de in Italië succesvolle Vendôme (cfr SAINT-SIMON, *Mémoires*, II, Paris, Gallimard, p. 75-83: “disgrâce du Maréchal de Villeroi”).

70 Die volgt op zijn eerdere nederlagen tegen Vendôme bij Cassano (1705) en Calcinato (1706).

71 Na de successen van Eugenius in Italië was het idee om een verbinding te maken met Portugal en Catalonië via een zeehaven van waaruit de Britse vloot kon opereren, uiteraard legio.

nemen tegen het Rusland van Peter De Grote, waardoor de oorlog verder aansleept⁷².

B. DE SLAG BIJ OUDENAARDE

1. De Feiten: een beknopte schets van het slagverloop⁷³

“... zoo marcheerde het leger der geallieerden tot omtrent Syngthem en heeft zich gesteld in schadronnen van Syngem-kouter, Heurne, Eyne. Bevere tot omtrent Mooreghem met al de kouters vol volk...”

(ooggetuigenverslag⁷⁴)

“Dès que nos troupes de cette droite en virent fondre sur elles de beaucoup plus nombreuses, et qui les prenoient par leur flanc, elles ployèrent vers leur gauche avec tant de promptitude, que les valets de la suite de tout ce qui accompagnoit les princes tombèrent sur eux, avec un effroi, une rapidité, une confusion qui les entraînèrent avec une extrême vitesse, et beaucoup d'indécence et de hasard, au gros de l'action à gauche.”

(Saint-Simon⁷⁵)

Waar de nieuwe Franse bevelhebber in de Nederlanden, de hertog van Vendôme, in 1707 de confrontatie met Marlborough weet te vermijden door net als Villeroy in 1705 de tactiek van de constante troepenbewegingen toe te passen, zal dit in 1708 niet meer het geval zijn. Vendôme maakt zich op voor een herovering van het Noorden, dat sinds Ramillies in geallieerde handen is. In het voorjaar van 1708 vallen Gent en Brugge, dankzij steun van Bergeyck-gezinde fracties, in Franse handen, waarmee

72 VOLTAIRE, *Histoire de Charles XII*, Paris, Garnier Flammarion, 1968, p. 89-117.

73 Gezien de beperkte opzet van ons onderzoek gaan wij niet verder in op militaire organisatie, bewapening en tactiek, waarvoor we verwijzen naar E. BUEFIELD, *Oudenaarde 1708*, Londen, Charles Knight, 1972, p. 4-20, E. DE LOMBAERDE, *De Slag van Oudenaarde 1708*, VVVV Oudenaarde, 1977, p. 7-18, D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 61-93 en *The art of warfare...* (integraal). Ook in ons humaniora-eindwerk (*Een andere 11 juli. De slag bij Oudenaarde, 11 juli 1708*, Sint-Bernarduscollege, Oudenaarde, 2002, 85 p.) worden de voornaamste aspecten beknopt besproken.

74 S.A.O., *Vreemde Archief*, 3.80.2/16.

75 SAINT-SIMON, *Mémoires*, Paris, 1881-1907, vol. 6, XVI, p. 313

de geallieerde bevoorradingslijnen (die over Oostende en de zee naar Engeland en Holland liepen) ernstig verstoord raakten.

Marlborough komt hier in een lastig parket, want ook op het thuisfront troepen de onweerswolken samen boven zijn persoon. Waar de hertog en staatssecretaris Godolphin tot de Tory-partij werden gerekend, moesten zij voor hun oorlogspolitiek⁷⁶ steun zoeken bij de Whigs in het parlement. De fractie binnen de Tory's die Marlborough steunde in zijn plannen, werd uitgedund door het ontslag van partijleider Robert Harley uit het kabinet in januari. Om zijn invloed in Engeland te kunnen laten gelden⁷⁷, had de hertog een militair succes broodnodig.

Nu het Franse leger de confrontatie in het open veld had weten te ontwijken in 1707, was de kans dat het tot een treffen in open veld zou komen, groter. Bovendien was de Franse staf verdeeld tussen een beleg van Menen en een aanval op Oudenaarde⁷⁸. Uiteindelijk haalde, onder impuls van Vendôme, de strekking het die richting Oudenaarde wou trekken om het pas veroverde Gent via de Schelde af te dekken voor het leger van Marlborough, dat in Brabant verzameld zat⁷⁹.

Terwijl Marlborough met hoge koorts het bed moet houden te Asse, maken zijn troepen contact met de cavalerie van Eugenius van Savoye,

76 Onderhandelen is niet echt een optie, tenzij de eerste stap van de Fransen komt. Getuige daarvan de correspondentie tussen Godolphin en Marlborough: "... *it is her Majesty's opinion, that the only way of attaining such a peace is to expect the first ouvertures of it from France; and not to make them on the part of the Allys, which can have no other effect, than to make the French persist in all the unreasonable offers which they have made of late...*" (Godolphin aan Marlborough, 15 juni, zie H.L. SNYDER, *The Marlborough-Godolphin correspondence*, Oxford, Clarendon, 1975, pp. 1012-1013.

77 Toen Marlborough in 1702 het commando over de geallieerde strijdkrachten toegekend kreeg, werd het kabinet van Queen Anne ("Anne, in het 38th year, was neither very intelligent nor dynamic...", D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 60) quasi exclusief onder impuls van de hertog en zijn twee andere "triumviri" Godolphin en Harley gevormd. Vandaar het grote belang van het ontslag van de figuur Harley. (W. CHURCHILL, *Marlborough, zijn leven en zijn tijd* (vert.), Antwerpen, Orion, 1947-1948, deel 3, p. 53-70.)

78 Er werd beroep gedaan op de arbitrage van Versailles, maar die bereikte het Franse leger pas na 11 juli. Lodewijk XIV koos de oplossing van zijn kleinzoon, de hertog van Bourgondië, om Menen te belegeren...

79 B. DE RANTERE, *De Geschiedenis van Oudenaarde van 1701 tot 1786* (uitgegeven door Marc De Smet), Oudenaarde, Sanderus, 1986, p. 28: "Ten zelfden dage [1 juli] ten vijf uren naemiddag bespeurde men de Fransche patrouille op Edclare, Leupeghem en op den weg van Melden..."

die zich had weten los te rukken uit een kat-en-muisspel met het Franse leger van Berwick, dat opereerde vanuit de gebieden die trouw waren gebleven aan Max Emmanuel van Beieren⁸⁰. Het opzet voor het geallieerde leger was zo vlug mogelijk de Schelde over te raken en contact te maken met het Franse leger. Aangezien de te overbruggen afstand voor hen relatief groter was, betekende dit wel dat het leger van Marlborough pas laat in de namiddag integraal op het slagveld zou raken. Van meet af aan bestond de voornaamste opdracht van de Britse troepen, erin om, eenmaal over de Schelde, een bruggenhoofd uit te bouwen en zo lang mogelijk stand te houden.

Na een nachtelijke tocht van 8 uur⁸¹ bereikt de voorhoede onder leiding van Cadogan Oudenaarde. De kwartiermeester-generaal laat prompt noodbruggen over de Schelde slaan en stuurt het bericht naar Marlborough dat het Franse leger verderop, bij Gavere, gelegerd ligt. Rond de middag raken zijn troepen slaags met die van de Zwitserse generaal Biron in de dorpjes Eine en Heurne, die door Vendôme met een fourageopdracht was uitgestuurd. Biron vraagt en krijgt versterking, maar wanneer hij postvat op een hoger gelegen punt in het landschap, krijgt hij de oprukkende troepen van Marlborough in de gaten. Hij alarmeert onmiddellijk Vendôme, maar er zijn drie boodschappers nodig om de maarschalk (volgens bepaalde bronnen aan het dineren met de generale staf) te overtuigen van de ernst van de situatie⁸².

Om het verdere verloop van de situatie te vatten⁸³, houdt men best voor ogen dat het landschap van de veldslag bestaat uit een natuurlijk

80 Het Franse leger verkeert hier in een gelijkaardige situatie aan die van de slag van Waterloo, waarbij beide legers in twee zijn gesplitst. Waar het Berwick en Max Emmanuel (Grouchy) niet lukt om tijdig contact te maken met Vendôme (Napoleon), slaagt men daar aan de andere zijde (Eugenius/Blücher) wel in. Uiteraard moet men deze parallel niet tot in het absurde doortrekken. Het is niet zo dat de troepen van Eugenius de beslissing hebben gebracht in Oudenaarde (cfr infra).

81 Waarbij de opdracht van Cadogan voornamelijk bestond uit het vrijmaken van de weg "through a hilly and well-wooded countryside" (cfr. E. BELFLETT, *Oudenaarde 1708*, Londen, Charles Knight, 1972, p. 42).

82 "Un troisième avis confirmatif de Biron le fit emporter, et pourtant se lever de table, ou de ce qui en servoit, avec dépit, et monter à cheval, et maintenant toujours qu'il faudroit, donc que les diables les eussent portés là, et que cette diligence soit impossible" (SAINT SIMON, *Mémoires*, Paris, 1881-1907, vol. 6, XVI, p. 311)

83 We verwijzen naar de overzichtskaart in appendix (overgenomen uit D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003 p. 217)

amftheater met een heuvelrug (rond de dorpjes Ooike, Lede, Huise en Mullem), die een grote, door beken⁸⁴ doorsneden vlakte afsluit en west-oost is georiënteerd. Deze vlakte loopt tot aan een eerder drassig terrein aan de Schelde, waar Oudenaarde ligt. Als Cadogan 's ochtends de Fransen bij Gavere (10 kilometer verderop) gelegerd ziet, dan komt dit omdat hij heeft postgevat op de hoogten van Edelare, ten zuid-oosten van Oudenaarde. De weg van Gent naar Oudenaarde tenslotte, loopt aan de rechterzijde van het strijdtoneel.

De opties voor Vendôme en Bourgogne zijn de volgende: ofwel trekt men zich terug op de heuvelrug (wat de plannen van Marlborough ernstig zou dwarsbomen, aangezien deze positie niet anders dan met een aanzienlijke troepenmacht te bestormen valt), ofwel opteert men ervoor het bruggenhoofd van Cadogan zo vlug mogelijk te verwijderen. Vendôme kiest voor de tweede mogelijkheid en zegt aan Biron alle mogelijke steun toe, om de Britten terug over de Schelde te jagen. Zijn bevelen worden echter geannuleerd op gezag van maarschalk Matignon, die er door Puységur van overtuigd wordt dat het terrein rond Eine en Heurne te drassig is voor een cavaleriecharge. Vendôme wendt ziedend de steven naar de heuvelrug, waar Bourgogne zijn troepen ontplooit. Biron wordt intussen bij een aanval op Bevere door Cadogan met acht andere officieren gevangen genomen⁸⁵.

Rond de middag worden Eugenius en Marlborough⁸⁶ in Oudenaarde gesignaleerd. Zij sturen de Deen Rantzau met zijn cavalerie af op Eine en Heurne, waar met de troepen van Biron wordt afgerekend. De Deen zet zijn charge verder en stort zich op de Franse ruitery, die aan de overzijde van de weg naar Gent zich nietsvermoedend aan het formeren is⁸⁷. Dit lokt de Fransen het slagveld op. Waar Bourgogne zijn troepen had geposteed voor de heuvelrug, stuurt hij ze nu de vlakte op, achter de

84 Waaronder de befaamde Diepenbeek of "Bloedbeek", waar een groot deel van de actie tussen Vendôme en Cadogan zich afspeelt na de middag.

85 B. DE RANTERE, *op.cit.*, p. 29.

86 De hertog laat overigens nooit na de rol van prins Eugenius in de slag te beklemtonen en beweert dat diens aanwezigheid (zonder troepen) alleen al van het grootste nut was wanneer hij niet in persoon het bevel kon voeren (M. BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, II, p. 237).

87 Waarbij naar verluidt het paard wordt weggeschoten onder de benen van keurvorst George van Hannover, de latere koning George II. (Bron: de mémoires van Robert Parker, D.G. CHANDLER, *Military Memoirs...*, p. 75).

Engelsen aan. In die zin is de charge van Rantzau het eigenlijke begin van de Slag bij Oudenaarde.

De troepen die Bourgogne het dal instuurt, raken in verwoede vuurgevechten verward met de bataljons van Argyll, die Marlborough over de Schelde heeft gebracht. Wanneer maarschalk Vendôme aan een van de brandhaarden⁸⁸ voorbijkomt, trekt hij onmiddellijk andere bataljons ernaar toe. Voor het grootste deel van de slag zal Vendôme zich op die plaats in het strijdgewoel bevinden en niet aan het Franse hoofdkwartier, dat wordt ingericht bij de molen van Rooigem.

Wanneer het tot een escalerend duel tussen Cadogan en Vendôme komt, stuurt deze laatste dan ook het bevel naar Bourgogne, dat hij de tot dan toe inactieve Franse linkervleugel (30 000 man sterk⁸⁹) in actie moet brengen. Ook dit bevel wordt geannuleerd op aandringen van Pusyégur. Intussen is de druk van de Franse rechtervleugel, onder persoonlijk commando van Vendôme, op zich voldoende om de troepen van Cadogan te doen bezwijken. De aankomst van Argyll en Lottum verhindert echter een totale doorbraak van de Fransen⁹⁰, die terug over de beken worden geworpen rond zes uur.

De tijd speelt in deze context in het voordeel van Marlborough, die in staat is om steeds meer troepen over de rivier te brengen en in de strijd te werpen. Gebeurt dit tot zes uur voornamelijk om gaten in het front aan de beken te stoppen, dan kan de hertog gaandeweg zijn tactische plan ontplooiën: de omsingeling van het Franse leger in een “mini-Cannae” via de heuvelrug van Ooike. Waar aan de rechterzijde van het strijdtoneel enkel de onbeschutte weg naar Gent ligt, is de linkerzijde voorzien van een holle weg, die tussen de heuvels door naar de hoogte van Lede-Huise loopt (achter de Franse linies). Om de veldslag te beslissen, stuurt de hertog maarschalk Ouwerkerk (aanvoerder van het leger van de Republiek) met 25 000 manschappen door Oudenaarde richting Ooike. Het voornaamste risico voor de uitvoering van dit plan was de aanwezigheid van de nog steeds inactieve 30 000 man van de Franse linkervleugel, die een

88 Bij het gehucht “Groenewoud” (D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military*, p. 218).

89 N. COUCKE, *Etude comparative des mémoires des participants à la bataille d'Oudenaarde (1708)*. Brussel, KMS, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 37.

90 Die intussen de “cabaret” van het gehucht Schaerken hadden ingenomen.

ernstig risico betekende voor de rechtervleugel van het geallieerde leger, die intussen werd gecoördineerd door Eugenius.

Rond zes uur gaf Marlborough het signaal voor een algehele aanval van zijn intussen met extra bataljons versterkte front. Van de rechter- tot de linkervleugel schoof het geallieerde leger moeizaam over de beken. Om de aanval te ondersteunen, zond Eugenius de cavalerie van de Pruis Dubislaw Natzmer op de Fransen af. Waar deze troepen vrij eenvoudig door een eerste lijn van Franse troepen breken, stoten ze voor de molen van Rooigem op de Maison du Roi, die hen decimeren.

Intussen had Ouwerkerk⁹¹ met zijn linkerflank de *Boser Couter* en de hoogte rond Ooike bezet, vanwaar onder leiding van een doldrieste negentienjarige prins van Oranje, twaalf eskadrons Denen en vier brigades Hollanders de vallei in stormden. Volgens Saint-Simon (aanwezig op het slagveld) werd de hele Franse rechterflank in verwarring naar de andere zijde van het slagveld gedreven. In de chaos die daarop volgde, slaagde ook Vendôme er niet meer in om de situatie recht te zetten vanuit de heksenketel aan de beken⁹², waar de geallieerden nu pas goed terrein wonnen. Rond negen uur koos de hertog van Bourgogne met de hertog van Berry en de Engelse pretendent Jacobus III⁹³ het hazenpad richting Huise⁹⁴.

De geallieerden laten – naargelang de bron – 825 dan wel 940 doden en tussen de 1 773⁹⁵ en 2 147 gewonden achter. De Franse verliezen worden aanzienlijk hoger geschat en schommelen tussen de 4 200 en 6 000 doden, 2 400 à 5 000 deserteurs en tussen de 1 800 en 9 800 gevangenen. Op een geschat totaal van 80 en 100 000 manschappen, geeft dit 3 à 4 respectievelijk 6,4 tot 24% verliezen.

91 Ondanks het instorten van een twee hulphruggen te Oudenaarde, die de aanvoer van zijn troepen ernstig hadden vertraagd (B. DE RANTERE, *op.cit.*, p. 32).

92 B. DE RANTERE, *loc.cit.*

93 De door Lodewijk XIV als wettige vorst erkende zoon van de in 1701 overleden (verjaagde) katholieke Jacobus II. (D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 57).

94 E. BELFIELD, *op.cit.*, p. 64.

95 B. DE RANTERE, *ibid.*, p. 33: "Den schrijver die men hier volgt, zegt van den adjudant van zijne excellentie den prins Eugenius van Savoyen gehoord te hebben dat de geallieerde in den slag verloren hebben een duijst zeven honderd en drijenzeventig mannen die huijten dienst gesteld waeren, waeronder verscheijdene groote officieren."

2. De veldslag geanalyseerd

“... had it only been followed up as both should and could have been done, the destiny of not only the Spanish monarchy, but that of France and Europe, might well have been decided. For the enemy, in full flight up the Ghent canal in all the customary disorder of French defeat [...] shut themselves away between that waterway, the Dutch fortress, an area of partially inundated countryside and the sea [...] if we had only attacked them the next morning, they would have been faced with no alternative but to retreat into the sea or to lay down their arms.”

Eugène-Jean-Philippe, graaf de Mérode-Westerloo⁹⁶
(over de eerste dagen na Oudenaarde)

In hun analyse van de veldslag komen de meeste auteurs uit bij een analyse van de persoonlijkheden van de aanvoerders. Vooral de tegenstelling tussen de efficiënte Marlborough en Eugenius en de ruziënde en incompetente Bourgogne en Vendôme is vrij populair. Dat laatste beeld valt te verklaren vanuit de posities van Frankrijk en Engeland in de successieoorlog, maar ook vanuit de situatie aan het hof te Versailles. Waar Marlborough omzeggens de handen vrij had in de Nederlanden (hij was wel gehouden bij het begin van het jaar een overzicht van zijn plannen voor de zomer voor te leggen aan het parlement, maar kon deze de facto naar eigen goeddunken aanpassen tijdens de campagne), was dat absoluut niet het geval voor zijn Franse antipoden. Lodewijk XIV besliste over wie maarschalk werd en waar hij zou worden ingezet. Zo heeft Vendôme de veldtochten in Italië, Spanje en de Nederlanden gevochten, en zo kent het Franse leger een merkwaardige opeenvolging van bevelhebbers in het Noorden (Bourgogne & Boufflers-Villars-Villeroi-Vendôme & Bourgogne-Villars).

De aanstelling van de oudste kleinzoon van Lodewijk als bevelhebber van het leger in de Nederlanden bracht meteen twee rivaliserende fracties aan het Franse hof in stelling. Aan de zijde van Bourgogne stond onder andere de scherpe pen van Saint-Simon, aan die van Vendôme de Koning. Bourgogne was voortbestemd voor de troonsopvolging en moest aan de zijde van Vendôme de nodige ervaring opdoen, maar leek zich niet te

⁹⁶ D.G. CHANDLER, *Military memoirs...*, p. 203-204.

schikken in zijn rol. De vaak irrationele afkeer van de entourage van de prins voor de hertog kan blijken uit deze beschrijving uit Saint-Simons *mémoires*:

“A mesure que son rang s'éleva et que sa faveur augmenta, son peu de ménagement, son opiniâtreté jusqu'à l'entêtement, tout cela crût à proportion, jusqu'à se rendre inaccessible qu'à un très petit nombre de familiers, et à ses valets. La louange, puis l'admiration, enfin l'adoration, furent le canal unique par lequel on pût approcher ce demi-dieu, qui soutenait des thèses ineptes sans que personne n'osât, non pas contredire, mais ne pas approuver...⁹⁷”

Vendôme werd, ondanks zijn aan de kroon en het leger bewezen diensten, beschouwd als een onbehouwen parvenu, die zich op onbegrijpelijke wijze in de gunst van de koning had weten te werken. Saint-Simon schrikt niet terug voor de meest uiteenlopende grofheden aan het adres van de veldmaarschalk⁹⁸. Uiteindelijk zal het ook zijn instabiele positie aan het hof zijn, die hem in ongenade doet vallen in 1709. Na een aanvaring met Puységur trekt deze laatste aan het langste eind en wordt de hertog verplicht zich enige tijd terug te trekken op het platteland⁹⁹.

Het is dan ook niet onlogisch dat Vendôme de prins met *dédain* behandelt en zelf de teugels in handen wil nemen. Aangezien we enkel op Britse bronnen zijn aangewezen voor de beschrijving van de veldtocht, kan het beeld vertekend zijn, maar uit de troepenbewegingen die voorafgaan aan de slag bij Oudenaarde, blijkt duidelijk dat beide fracties in de staf er

⁹⁷ SAINT-SIMON. *Mémoires*, I. Paris, Gallimard, 1994, p. 104.

⁹⁸ Zo wordt beschreven hoe de hertog met zijn honden het bed deelt, de hele dag door zit te schransen om 's avonds over te geven in de vergaarbak waar de kampbarbier gebruik van maakt, om dan aan nieuwe braspertijen te beginnen. Een andere keer beschrijft Saint-Simon hoe Vendôme zijn persoonlijke secretaris, Alberoni, rekruteerde vanop zijn chaise-percée tijdens zijn Italiaanse campagnes (SAINT-SIMON, *op.cit.*, I, pp. 160-161), of hoe hij beschuldigd wordt van “bijzondere” omgang met zijn adjuncten en zelfs Lodewijk XIV (SAINT-SIMON, *ibid.*, I, pp. 106-107: “ce qui est prodigieux à qui a connu le Roi galant aux dames une si longue période de sa vie...”). Het is ons volstrekt onduidelijk hoe de maarschalk naast deze activiteiten ook nog zijn taken als militair daadwerkelijk ter harte kon nemen. Gezien de strategische successen van Vendôme in de Successieoorlog en, daarmee gepaard gaande, zijn groeiende invloed aan het hof, lijkt de beschrijving van Saint-Simon dan ook eerder politieke doeleinden te dienen (vergelijk met SAINT-SIMON, *ibid.*, II, p. 108: “Mort du duc de Vendôme. Il est enfin “murillé” dans le pourrissoir de l'Escurial”).

⁹⁹ N. MITFORD, *Saint-Simon. Roddel in Versailles*, Amsterdam, Elsevier Pockets, 1960, p. 115-118.

tegenovergestelde ideeën op nahouden. De spontane overgave van Gent en Brugge komt in die context eerder als een “godsgeschenk” voor de Fransen dan als de vrucht van een uitgekiende strategie.

Zoals hierboven aangehaald, was de coördinatie op het slagveld bij het Franse leger meermaals zoek. De afzonderlijke tactische keuzes van Vendôme (het zo vlug mogelijk terugdringen van de geallieerden over de Schelde) en Bourgogne (de terugtocht tot op de *Heights of Huyssche*) waren best valabel, maar moeilijk te combineren. De standvastigheid van Vendôme en de eerder aarzelende instelling van Bourgogne¹⁰⁰ hebben bijgedragen tot de gelukkige samenloop van omstandigheden, die Marlborough in staat heeft gesteld onder continue, maar onvoldoende bedreiging zijn leger over de Schelde te transporteren en te formeren op de vlakte tussen Oudenaarde en Ooike.

Nochtans valt ook dit te relativiseren. Het citaat van Mérode-Westerloo geeft aan dat Oudenaarde niet de grote gevolgen heeft teweeggebracht die er hadden kunnen zijn. Dit heeft deels te maken met het afstop-pingswerk van Vendôme met de 30 000 ‘verse’ troepen van de Franse linkervleugel, maar waar de communicatie met Versailles soms moeilijk verliep en de bevelhebbers het onderling oneens waren, gold dit even-goed voor het geallieerde leger. Marlborough was verplicht bondgenoten te zoeken tegen de grommende anti-oorlogs-Tory’s in Engeland en de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën (en hun waakhonden, zoals Sicco van Goslinga). Beiden wilden de oorlogsinspanning tot een minimum beperken. De “nieuwe vleugel” bij de Tory’s (in tegenstelling tot de Whigs) wou de Britse aanwezigheid op het vasteland binnen de alliantie tot een minimum beperken, en wees met beschuldigende vinger naar de Republiek, die haar maritieme engagementen niet nakwam. De Republiek van haar kant bekloeg zich erover zo’n sterk landleger te moeten onderhouden, terwijl haar doelstellingen (het recupereren van de barrièrevestingen uit het verdrag van Rijswijk) bereikt waren sinds Ramillies. De basis waarop Marlborough moest steunen om zijn beslissingen “door te drukken” in een vaag juridisch statuut als opperste bevelhebber van

100 Die daarvoor duchtig de mantel werd uitgeveegd door “een onder het aangekoekte stof en bloed zittende” Vendôme. De prins van den bloede mocht het traject naar Gent te paard afleggen in plaats van in zijn gebruikelijke karos (W. CHURCHILL, *Marlborough, zijn leven en zijn tijd*, Antwerpen, Orion, 1947-1948, deel 3, p. 396).

de alliantie, lag bij raadspensionaris Antonie Heinsius, Godolphin en de invloed van Sarah, Marlboroughs vrouw, op de koningin.

Oudenaarde blijft vooral een slag, beslist door het toeval, die, zoals Chandler het treffend aanduidt¹⁰¹, vooral het initiatief terug aan de geallieerden heeft bezorgd¹⁰². Maar ook met dat initiatief, moest Marlborough nog rekening houden met het Franse leger, dat zich had weten te reformeren. Het resultaat van Oudenaarde was niet de onmiddellijke verlegging van het strijdtoneel naar Frankrijk, maar het begin van het opschuiven van de frontlijn naar Henegouwen, Namen en Noord-Frankrijk voor de rest van de Successieoorlog. Geen enkele ‘trend’ of ‘breuk’ na een veldslag is in dit conflict overigens definitief gebleken. Meteen een van de redenen waarom de Successieoorlog wel op een onderhandelde oplossing moest uitdraaien.

3. Europa na Oudenaarde...

“Présentement que toutes les sources sont quasi épuisées, je viens à vous demander vos conseils et votre assistance en ce rencontre où il ira de notre salut. Par les efforts que nous ferons, par notre union nos ennemis connaîtront que nous ne sommes pas en l'état qu'ils veulent faire croire, et nous pourrons par le secours que je vous demande, le croyant indispensable, les obliger à faire une paix honorable pour tous, durable pour notre repos et convenable à tous les princes de l'Europe.”

Lodewijk XIV aan de Fransen
(na de mislukking van de conferentie van Geertruidenberg¹⁰³)

Na 11 juli had het geallieerde leger twee mogelijkheden, nu de weg naar Frankrijk zo goed als open lag omdat het leger van Vendôme en Bourgogne zich terugtrok ten noorden van het kanaal Gent-Brugge. Ofwel stootte men door richting Parijs, de les van Turenne (steden worden veroverd in hun achterland) indachtig, ofwel sloeg men het beleg voor Rijsel. Marlborough verdedigde de eerste optie, maar uiteindelijk

101 D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 335.

102 Marlborough op 12 juli aan Godolphin: “...you know when I left England, I was positively resolved to endeavour by all means a battle, thinking nothing else could make the Queen's business go on well...” (H.L. SNYDER, *op.cit.*, p. 1024.).

103 M. DÉON, *Louis XIV par lui-même*, Paris, Jean-Cyril Godefroy, 1983, p. 133-134.

kwam de coalitie (onder impuls van Eugenius) tot het besluit om de tweede te volgen. Eugenius zou Rijsel belegeren, terwijl het leger van Marlborough voor dekking zou zorgen tegen een mogelijke terugkeer van het Franse leger in de Nederlanden.

Vendôme hergroepeerde echter zijn manschappen, heroverde de intussen terug gevallen steden Gent en Brugge, en belemmerde zo de overgang van de Schelde en de bevoorrading van het vijandelijke leger. Na een paar schermutselingen te Kerkhove (ten zuiden van Oudenaarde) en Gavere (ten noorden) wist de coalitie te stroom te overbruggen en trokken de Fransen zich terug richting Doornik en Geraardsbergen. Na een beleg van 62 dagen viel het door Vauban versterkte Rijsel in handen van de geallieerden, in januari gaf de citadel (onder bevel van Boufflers) zich over. Gent ging opnieuw over in geallieerde handen op 30 december.

De uitzonderlijk strenge winter van 1708-1709¹⁰⁴ droeg bij tot een verdere achteruitgang van de sociale en economische situatie in Frankrijk. Lodewijk XIV stuurde dan ook Torcy als gezant naar Den Haag om officiële vredesonderhandelingen te beginnen met de geallieerden. Onder impuls van Marlborough en pensionaris Antonie Heinsius stelden de geallieerden exorbitante eisen: de overdracht van de volledige Spaanse erfenis naar Karel III, de afstand van Rijsel, Maubeuge, Doornik, Condé en Valenciennes aan de Republiek en van Straatsburg en de Elzas aan het Keizerrijk. Lodewijk ging in eerste instantie akkoord met deze voorwaarden, maar weigerde zijn medewerking te verlenen aan het *manu militari* verdrijven van Filips V uit Madrid¹⁰⁵. Hierop richtte hij zich in een schrijven tot de bisschoppen, rijksintendanten en gouverneurs van Frankrijk om zich te verzekeren van hun steun voor de komende campagne en hen te overtuigen van zijn goede intenties en eerdere inspanningen om zo vlug mogelijk een eerbaar vredesakkoord te verkrijgen.

104 E. LE ROY LADURIE, *Histoire du climat depuis l'an Mil*, Paris, Flammarion, 1983, II, p. 96.

105 "Je passe sous silence les insinuations qu'ils m'ont faites de joindre mes forces à celles de la Ligue et de contraindre le roi, mon petit-fils, à descendre du trône, s'il ne consentait pas volontairement à vivre désormais sans États [...] Quoique ma tendresse pour mes peuples ne soit pas moins vive que celle que j'ai pour mes propres enfants, quoique je partage tout les maux que la guerre fait souffrir à ses sujets aussi fidèles, et que j'aie fait voir à tout l'Europe que je désirais sincèrement de les faire jouir de la paix, je suis persuadé qu'ils s'opposeraient eux-mêmes à la recevoir à des conditions également contraires à la justice et à l'honneur du nom français." (geciteerd bij F. L. BRUN, *op.cit.*, p. 244).

De respons op de vorstelijke oproep was immens en verzoende de Fransen voor even met de oorlog. Intussen was maarschalk Villars aangesteld als bevelhebber in het Noorden. Hij bouwde opnieuw linies uit zoals in 1705 in de Nederlanden, ditmaal van de kust tot Valenciennes¹⁰⁶. Marlborough wou zijn tegenstander tot een treffen in open veld verleiden en kreeg hiertoe de kans toen hij het beleg sloeg voor Mons (nog steeds in handen van Max Emmanuel¹⁰⁷). Villars waagde een uitval vanuit de linies van Valenciennes en beide legers troffen elkaar in de buurt van Maubeuge, bij Malplaquet. De veldslag verliep als een bloedbad en eindigde met de ordelijke terugtocht van de Fransen. Marlborough dacht de dag gewonnen te hebben, maar kwam bij het tellen van de verliezen tot een andere conclusie. Waar de tegenstander 10 000 slachtoffers te betreuren had, liep dit voor het geallieerde leger op tot 15 000¹⁰⁸.

In het parlement grepen de tegenstanders van de hertog deze cijfers aan om hem af te schilderen als een gewetenloos slager, die nodeloos Engelse soldaten opofferde als kanonnenvlees op de vlakten van Noord-Frankrijk. Wanneer in 1710 het ministerie-Godolphin moet aftreden na verkiezingen waarbij de Whigs aan het kortste eind trekken, treedt de Marlborough niet gunstig gezinde Tory-fractie aan en begint de binnenlandse ster van de hertog te tanen. Intussen starten nieuwe onderhandelingen te Geertruidenberg. Net als bij de vorige ronde, bleef Heinsius de verdrijving van Filips V eisen en liepen de gesprekken spaak (cfr. citaat *infra*)¹⁰⁹.

De situatie op het terrein evolueerde in ijltempo in de gunstige zin voor de Fransen. Vendôme versloeg op het Iberische strijdtoneel het leger

106 “malgré que lui manquaient pain et argent” (E. WANTY, *op.cit.*, p. 285)

107 Die, in strijd met de voorafgaande afspraken met Lodewijk XIV, nog steeds niet was erkend als soeverein over de Zuidelijke Nederlanden (R. DE SCHRYVER, “Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?”, in: X, *Recht en instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, Universitaire Pers, 1981, p. 492.

108 Cijfers van F. LEBRUN, *op.cit.*, p. 245. Chandler (*The art of warfare in the age of Marlborough*) en Wanty (*L'art de la guerre*) hanteren zwaardere verliezen voor de geallieerden.

109 L. BELY, “Les larmes de monsieur de Torcy: Un essai sur les perspectives de l'Histoire diplomatique à propos des conférences de Gertruydenberg (mars-juillet 1710)” in: *Histoire, Economie et société*, Paris, CDU-CEDES, 1983 3(3), pp. 429-456.

van Karel III bij Villaviciosa¹¹⁰ en dreef de pretendent op de vlucht naar Catalonië. Bovendien begon onder impuls van de Tory's de Britse pers en publieke opinie steeds meer te morren over de aanslepende oorlog¹¹¹ en de gang van zaken op het continent. Jonathan Swift publiceerde zijn "on the conduct of the allies" (november 1711), waarin hij de (in vergelijking tot de Republiek of het Keizerrijk) te zware inspanningen van Engeland aan de kaak stelde en de Whigs ervan beschuldigde de oorlog verder te zetten om hun persoonlijke en niet publieke belangen te dienen. De toon was gezet voor de definitieve ondergang van Marlborough. In 1711 wordt de hertog voor het House of Commons gedaagd en na een spektakelproces uit zijn ambt ontzet op beschuldiging van misbruik van overheids gelden.

De hertog was verantwoordelijk voor een administratieve revolutie in het Britse leger. Bevoorrading, soldij en transport werden uitbesteed aan vaste contractanten, die op efficiënte wijze het Britse leger door Europa lieten trekken. Het zijn evenwel net deze constructies waar zijn val uit voortvloeide. Parlementaire tegenstanders grepen de frauduleuze operaties van enkele leveranciers aan om hem te beschuldigen van corruptie. De oorzaak van Marlborough's val ligt dan ook in zijn falen om ondergeschikten benoemd te krijgen op belangrijke posities aan het Hof en in het kabinet. Wanneer de ster van John Churchill vanaf 1710 taant om in 1713 de dieperik in te duiken tot de beperkte rehabilitatie bij de troonsbestijging van George I, is dat door een gebrek aan medestanders op het thuisfront.

De sterkte van Marlborough, zoals de Chandler in zijn biografie¹¹² o.i. terecht opmerkt, lag niet in de zwakte van zijn tegenstanders (aangezien een Villars of een Vendôme hem wel degelijk weerwerk wisten te bieden), noch in de tactische achterstand van de Fransen (die weldegelijk reëel was), als wel in zijn organisatorische en strategische capaciteiten

110 "Jamais bataille n'a été si glorieuse aux armes du Roi, ni si complète que celle de Villaviciosa cette formidable armée, qui avait percé jusqu'à Madrid et qui menaçait toute l'Espagne d'une invasion générale, est détruite entièrement en deux actions." (Maarschalk Vendôme aan Lodewijk XIV, aangehaald bij F. LEBRUN, *loc.cit.*)

111 Waarbij de Franse kapers de Britse en Hollandse vloot financieel zwaar wisten te treffen. F. LEBRUN heeft het over een gecumuleerd verlies van 150 miljoen pond van 1702 tot 1712 (*op.cit.*, p. 246).

112 D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander* (geciteerd).

en zijn leiderschap over de bonte verzameling nationaliteiten in het leger van de Haagse Alliantie. Marlborough wist Hessen, Denen, Hollanders, Pruisen, Oostenrijkers, Westfalen, Zuid-Nederlanders, Ieren en Britten meer te verenigen dan de maarschalken van Lodewijk XIV dat met de Fransen konden. Dat een dergelijke figuur de alliantie tegen Lodewijk XIV verliet, speelde dus vast en zeker in de kaarten van deze laatste.

Derde gunstige evolutie voor de Fransen was het heengaan van keizer Jozef I in Wenen op 17 april 1711. Volgens het alliantieverdrag zou de Spaanse erfenis aan aartshertog Karel toevallen, aan wie nu door dynastiek toeval ook de Oostenrijkse erfenis te beurt viel. De geesten waren rijp voor een kleine “renversement des alliances”. Op 8 oktober leidden gesprekken tussen de Britse regering en Lodewijks gezant Mesnager tot de ondertekening van de Preliminaria van Londen. De vijandelijkheden tussen Engeland en Frankrijk werden gestaakt in afwachting van een grotere vredesconferentie, die zou plaatsvinden te Utrecht in 1712. Bovendien stemde Lodewijk erin toe zijn hulp aan Jacobus III te staken¹¹³, Queen Anne te erkennen als staatshoofd en verbond de tegenpartij zich ertoe Filips V als wettig vorst in Madrid te erkennen.

De Oostenrijkers zetten de strijd desondanks verder. Eugenius van Savoye rukte met een leger van 130 000 man op naar de Oisevallei, nam Le Quesnoy¹¹⁴ en sloeg het beleg voor Landrecies. Toch werd hij gestopt door maarschalk Villars, die, hoewel numeriek in de minderheid (70 000), Eugenius versloeg in de slag bij Denain op 24 juli. Het Oostenrijkse leger trok zich terug op Mons. Wanneer Villars het volgende jaar Landau en Freiburg op de Opper-Rijn innam, meldden de gezanten van de Keizer zich in Utrecht bij de anderen.

Een serie akkoorden tussen 1712 en 1714 beëindigde de Spaanse successieoorlog. Bij de eerste overeenkomst na de preliminaria, kwamen Britten en Fransen overeen dat Filips V verzaakte aan zijn rechten op de Franse troon en zijn broers aan die op de Spaanse (en ditmaal onvoorwaardelijk). De pretendent Jacobus III werd het land uitgezet en de vrede tussen Frankrijk, Engeland, de Republiek, Savoye, Pruisen en Portugal

¹¹³ Wat overigens slechts een herhaling van Lodewijks intenties van Rijswijk betekende (J. CHILLIS, *La guerre en Europe au XVIIe Siècle*, Paris, Autrement, 2004, p. 205).

¹¹⁴ A. BLANCHARD, *Vauban*, Paris, Fayard, 1996, pp. 219 e.v.

getekend op elf april 1713. Hetzelfde gebeurde tussen Spanje, Engeland en Savoye (6 juli).

Het verdrag van Rastatt (6 maart 1714), gesloten door Villars en Eugenius¹¹⁵ in de naam van hun beider broodheren, bezegelde de vrede tussen Frankrijk en Habsburg. Enkel Filips V en aartshertog Karel (inmiddels keizer Karel VI van het Heilig Roomse Rijk) bleven formeel in oorlog, aangezien de laatste weigerde de eerste te erkennen.

De politieke gevolgen van Utrecht en Rastatt¹¹⁶ kwamen erop neer dat Filips V wettig koning van Spanje werd, de hertog van Savoye Sicilië kreeg toegewezen, de keurvorst van Brandenburg erkend werd als koning van Pruisen, de hertog van Hannover als keurvorst en Max Emmanuel zijn erflanden en keurvorsttitel recupereerde. De eenheid in de vererving van de landen van Karel II was ver te zoeken: Minorca en Gibraltar werden Brits, Napels, Sardinië, Noord-Italië en de Zuidelijke Nederlanden Oostenrijks.

De voor de Republiek belangrijkste doelstellingen, de vestiging van de barrière, de Scheldetol en het 'schoonmoederregime' over de Zuidelijke Nederlanden, werden bereikt¹¹⁷. Frankrijk verloor een aantal kolonies en de steden in de Nederlanden die nog in haar bezit waren, maar behield alle veroveringen uit de verdragen van Münster, de Pyreneeën, Nijmegen en Rijswijk. Engeland verkreeg commerciële voordelen in Frankrijk (door een vermindering van de douanetarieven), Spanje en de kolonies (door het toekennen van concessierechten en het verlenen van een exclusiviteit in de haven van Cadiz).

De verdragen van Utrecht en Rijswijk brachten het machtssevenwicht terug in de Europese politiek. Het zou duren tot 1740 en de problemen rond de Pragmatieke Sanctie van Karel VI, voor nog een oorlog door de Nederlanden trekt. De Oostenrijkse Habsburgers overwonnen na de externe dreiging van de Turken ook de zeven jaar aanslepende opstand in

115 "olim duo fulmina belli, nunc instrumenta quietis..." (M. BRAUBACH, *Prince Eugène von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, III, p. 229).

116 Het verdrag van Rastatt had naast politieke, ook diplomatieke gevolgen: het Frans verving het Latijn als werktal.

117 Opmerkelijk is dat Karel VI in zijn nieuwe gebieden meteen fl. 15 miljoen schulden van het Anglo-Bataafs Condominium diende over te nemen (J. DROUOT, *op.cit.*, deel III, p. 63).

Hongarije, verkregen gebiedsuitbreiding in de Nederlanden en vestigden zich als grote mogendheid op het Europese schaakbord.

Het sluimerende groeiproces van de Brandenburgse Hohenzollerns werd verder gezet met de proclamatie van keurvorst Frederik als koning Frederik I van Pruisen. Engeland had zijn maritieme positie gevestigd ten koste van de Republiek, die de oorlogsinspanningen met moeite verteerde en bekaaid van de onderhandelingstafel kwam, ondanks van het Zuiden afgedwongen jaarlijkse aflossingen ten belope van anderhalf miljoen gulden en de bepalingen van het in 1715 vastgelegde Barrièreverdrag¹¹⁸.

En Frankrijk? *France emerged from the struggle far more advantageously than any statesman had even dreamed possible five years earlier at Gertruidenburg*¹¹⁹.

C. BRONNEN EN HISTORIOGRAFIE OVER DE SLAG BIJ OUDENAARDE

“I can conceive of nothing greater than Marlborough at the head of an English Army.”

Wellington

“Marlborough absorbs the attention of the military historian as the giant of his times.”

Montgomery¹²⁰

1. Contemporaine Bronnen

a. Internationale Bronnen

Van de zijde van de verschillende deelnemers aan de slag bij Oudenaarde is een verrassende hoeveelheid aan ooggetuigenverslagen of kronieken voorhanden. Zo heeft Dumont de Carelskroon, de secretaris van Eugenius van Savoye, een *res gestae* van de prins gepubliceerd in 1729, relatief

118 H. VON SRBIK, *op.cit.*, XXXIV, p. 430.

119 D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. 307.

120 Net als Wellington aangehaald bij D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, p. iii.

recent na de Spaanse Successieoorlog¹²¹. Samen met de *mémoires* van Saint-Simon en de vertaling respectievelijk bewerking, door Chandler, van de *mémoires* van Mérode-Westerloo en de “Memoirs of the most remarkable military transactions” van Robert Parker (1741), vormt dit naar alle waarschijnlijkheid een zeer waardevolle rechtstreekse bron over de slag zelf¹²². In de loop van onze opzoekingen ontdekten wij ook het werk van De Vryer in Leuven, waar in onze bronnen niet naar verwezen wordt, maar dat toch potentieel interessant kan zijn¹²³. Ook de *mémoires* van Le Comte de Gramont¹²⁴ van Hamilton, die in nauw contact stond met Berwick, kunnen hun nut bewijzen als bron.

Meer algemeen vallen de uitgaven van de diplomatieke en binnenlandse correspondentie van Marlborough met Godolphin¹²⁵ en Heinsius¹²⁶, en de *mémoires* van Goslinga¹²⁷ op.

Twee negentiende-eeuwse Franse publicaties van de geschriften van belangrijke hoofdrolspelers als maarschalk Villars¹²⁸ of zijn tijdgenoten Pelet en Le Vault¹²⁹ en het werk van Markies de Vogüé¹³⁰ lijken evenmin te verwaarlozen.

121 J. DUMONT en J. ROUSSET DE MISSY, *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, Den Haag, Isaac van der Kloot, 1729-1747, 3 volumes.

122 Het in 1824 door A. CHRITCHON bewerkte en vaak geciteerde dagboek van Luitenant-kolonel Blackadder wisten wij niet te traceren.

123 A. DE VRYER, *Histori van Joan Churchill, hertog van Marlborough en prins van Mindelheim*, Amsterdam, By Jakobus Loveringh en Jan Roman den Jongen, 1738-1740, 4 v., s.p.

124 PH. DAUDY, *Mémoires du comte de Gramont*, Paris, Julliard, 1965, 304 p.

125 H.L. SNYDER, *The Marlborough-Godolphin correspondance*, Oxford, Clarendon, 1975, 589 + 1185 p.

126 A.J. J. VEENENDAAL in: M.V. M.T.A. SCHOUTEN, “De Briefwisseling van Antome Heinsius 1702-1720”, in: *Rijksgechiedkundige Publicatiën*, Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2001, XI + 914 p.

127 S. VAN GOSLINGA, *Mémoires relatifs à la guerre de succession de 1706-1709 et 1711*, Leeuwarden, Société d'Histoire, d'Archéologie et de Linguistique de Frise, 1857, XIV+174 p.

128 C.L.H. Maréchal de VILLARS, *Mémoires*, Paris, Société de l'Histoire de France, 1884

129 J.J.G. PELET, F.E. LE VAULT, *Mémoires militaires relatifs à la Guerre de la Succession d'Espagne*, Paris, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1836-1842, 11 v.

130 Marquis de VOGÜÉ, *La bataille d'Oudenarde*, Paris, Gautier, s.d., 32 p.

b. Bronnen uit de Nederlanden

Bij ons opzoekingswerk stooten wij op de bewerking door A.J. Veenendaal sr.¹³¹ van de mémoires van Gispert Cuper¹³², “gedeputeerde te velde” van de Verenigde Provinciën in de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van het prille “Anglo-Bataafs Condominium”.

Daarnaast blijven er de kronieken van Bartolomeus de Rantere uit Oudenaarde¹³³ als voorname bron om de reactie van de plaatselijke bevolking op de gebeurtenissen te meten, naast het eerder aangehaalde ooggetuigenverslag uit het Stadsarchief¹³⁴

2. Historiografie

De Hertog van Marlborough heeft in Groot-Brittannië een vrij omvangrijke schare biografen gekregen. Zowel in de negentiende als de twintigste eeuw bogen Alison¹³⁵, Wolseley¹³⁶ als zijn rechtstreekse nakomeling sir Winston Churchill en sir “Montgomery of Alamein¹³⁷” zich over “the greatest British commander of All Time”.

Vooraf het imposante werk van Churchill is een vaste referentie geworden bij latere auteurs. Churchill beschrijft de levensloop van zijn illustere voorvader met veel oog voor de Britse binnenlandse politiek. Naarmate de talenten van de hertog van Marlborough zich op de internationale betrekkingen richten, besteedt sir Winston daar vanzelfsprekend ook aandacht aan. Opvallend is dat Churchill (onder andere over de invloed

131 Die eerder zijn doctoraatsdissertatie over het Anglo-Bataafs condominium publiceerde, A.J. VEENENDAAL sr., *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse successieoorlog 1706-1716*, Utrecht, Kemink, 1945, 299 p

132 A.J. VEENENDAAL sr., *Het dagboek van Gispert Cuper: gedeputeerde te Velde, gehouden in de Zuidelijke Nederlanden in 1706*, Den Haag, Nijhoff, 1950, XXII+313 p.

133 B. DE RANTERE, *De Geschiedenis van Oudenaarde van 1701 tot 1786* (uitgegeven door Marc De Smet), Oudenaarde, Sanderus, 1986, 112 p.

134 S.A.O., *Vreemd Archief*, 3.80.2/16. Het wordt geciteerd in een publicatie van de Touring Club van België, maar valt voor het overige niet op authenticiteit of auteur te controleren (*De Slag van Oudenaarde*, Touring Club van België, XLIV, 15 juli 1938, s.p.).

135 A. ALISON, *The life of John duke of Marlborough: with some account of his contemporaries and of the war of his succession*, Londen, Blackwood, 1852, 2 v.

136 G.J. WOLSELEY, *The life of John Churchill, duke of Marlborough to the accession of Queen Anne*, Londen, Bentley, 1894, 2v.

137 B. MONTGOMERY, *A History of Warfare*, Londen, Collins, 1968

van Turenne op Marlborough) er beargumenteerd afwijkende meningen op nahoudt ten opzichte van zijn voorgangers uit de negentiende eeuw.

Het grote voordeel aan het vierdelige *magnum opus* van Winston Churchill is zijn quasi-ongelimiteerde toegang tot bronnenmateriaal in Oxford, het British Museum of Blenheim Castle. De (weliswaar niet geheel onpartijdige) weergave ervan vormt dan ook een belangrijke bijdrage tot het onderzoek in vergelijking met de werken van zijn voorgangers.

Het is wachten tot 1972, wanneer sir David Chandler, tot 1994 docent aan diverse Amerikaanse universiteiten en de Militaire Academie te Sandhurst, zich aan de hertog en de Spaanse Successieoorlog wijdt, om een wetenschappelijke synthese te krijgen van “de man en de mythe” Marlborough. “Marlborough as Military Commander”¹³⁸ en zijn bewerking van de mémoires van Mérode-Westerloo zijn zeer overzichtelijke instrumenten om de oorlog politiek te kaderen. Zijn “The Art of Warfare in the Age of Marlborough” geeft een exhaustief en wetenschappelijk overzicht van de manier waarop de verschillende wapens en troepen worden ingezet, vestingen gebouwd en belegerd, en legers gestructureerd werden bij het begin van de 18de eeuw.

Waar de interesse aan Britse zijde voor de slag bij Oudenaarde bijna overweldigend te noemen is, kan men minder enthousiasme ontwaren bij Franse historici. Het recente doctoraat van M.-F. Maquart¹³⁹ vormt misschien een aanzet tot een heropleving in de studie van de Spaanse Successieoorlog.

Bij de Belgische historici die wij bij ons bescheiden onderzoek op het spoor kwamen, vallen de studies van R. De Schryver over de graaf van

138 D.G. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003, 368 p.

139 M.-F. MAQUART, *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne : jeux diplomatiques de fin de règne 1696/1700*, Villeneuve-d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2002, 756 p.; M.-F. MAQUART, *L'Espagne de Charles II et la France, 1665-1701*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail (Amphi 7), 2000, 185 p.

Bergeyck¹⁴⁰ en keurvorst Max Emmanuel van Beieren¹⁴¹ op. Daarnaast kan de Spaanse Successieoorlog voornamelijk regionale historici beko-
ren¹⁴².

Ondanks ruime buitenlandse belangstelling voor het onderwerp en enkele licentiaatsverhandelingen¹⁴³ of de doctoraatsthesis van R. Lesaffer¹⁴⁴, ont-
breekt vooralsnog een overzichtswerk voor de Spaanse Successieoorlog
in de Zuidelijke Nederlanden.

BRONNEN EN BIBLIOGRAFIE

A. BRONNEN

1. Bronnen in handschrift

S.A.O., *Vreemd Archief*, 3.80.2/16 ("De Franschen kwam al Heurne naar
Eyne toe..."), Ooggetuigenverslag (?) van de Slag bij Oudenaarde 24 p
(manuscript).)

140 R. DE SCHRYVER, *Jan van Brouchoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de
Spaanse Nederlanden en Europa*, Brussel, Paleis der Academiën, 1965, 528 p.

141 R. DE SCHRYVER, *Max II. Emanuel von Bayern und das Spanische Erbe: Die Europäischen
Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1996,
286 p.

142 R. GILS. "De Slag bij Oudenaarde 11 juli 1708" in: *Handelingen van de geschied- en oud-
heidkundige kring van Oudenaarde*, XL, Oudenaarde, 2003, pp 411-432.; R. DE BUCK "De
Bezetting van Gent in 1708 door Louis XIV." In: *Gedtsche tydingen: tweemaandelijks
tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring Gent XXVI*, Gent, Heemkundige en
Historische Kring, 1997, 3, pp. 134-139.; A.-H. MONETTE, "Avant Ramillies, le 18 juil-
let 1705, près d'Hélicine." in: *Jadis. Bulletin du musée archéologique régional d'Orp-le-
Grand*, 1997, 24, pp. 3-11.; A.-H. MONETTE, "La bataille de Ramillies vue par Sir Winston
Churchill." in: *Jadis. Bulletin du musée archéologique régional d'Orp-le-Grand*, 1997, 26,
pp. 15-21.; E. DE LOMBAERDE, *De Slag van Oudenaarde 1708*, V.V.V.M. Oudenaarde, 1977,
54 p.

143 N. COUCKE, *Etude comparative des mémoires des participants à la bataille d'Oudenaarde
(1708)*, Brussel, KMS, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 72 p; K. SELIESLACH
"Amitié Sincère?" *Het prinsbisdom Munster en de Haagse Alliantie tijdens de Spaanse
Successieoorlog (1701-1714)*, (licentiaatsthesis KU Leuven) Leuven, 2001.

144 R. LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede?: 1453-1763 en 1945-1997*, KU Leuven fac.
Rechtsgelcerdheid, 1998 (doctoraatsverhandeling), XXXIII+694 p.

2. Uitgegeven bronnen

PARRY (C.). *The Consolidated Treaty Series*. New York. Dobbs Ferry. 1969, 243 v.

PELET (J.J.G.) en LE VAULT (F.E.). *Mémoires militaires relatifs à la Guerre de la Succession d'Espagne*. Paris, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1836-1842, 11 v, s.p.

PUYSÉGUR (J.F. Maréchal de) *L'art de la guerre par principes et par règles*. Paris, Jombert, 1748, 2 v., s.p.

SNYDER (H.L.) *The Marlborough-Godolphin correspondance*. Oxford. Clarendon, 1975, 589 + 1185 p.

VON SRBIK (H.), *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band: bis 1722*. Wenen, Adolf Holzhausen Verlag, 1912. 648 p.

VEENENDAAL (A.J. Jr.) m.m.v. SCHOUTEN (M.T.A.). "De Briefwisseling van Antonie Heinsius 1702-1720", in: *Rijksgeschiedkundige Publicatiën*. Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2001, XI+914 p.

VILLARS (C.L.H. Duc de). *Mémoires*. Paris, Société de l'Histoire de France, 1884.

VREEDE (G.G.). *Correspondance diplomatique et militaire du duc de Marlborough, du grand-pensionnaire Heinsius et du trésorier-général des provinces-unies, Jacques Hop*. Amsterdam, Schleijer, 1880, XL+273 p.

VRYER (A. de). *Histori van Joan Churchill, hertog van Marlborough en prins van Mindelheim*. Amsterdam, By Jakobus Loveringh en Jan Roman den Jongen, 1738-1740, 4 v., s.p.

B. BIBLIOGRAFIE

1. Boeken en bijdragen

ALISON (A.). *The life of John duke of Marlborough: with some account of his contemporaries and of the war of his succession*. London, Blackwood, 1852, 2 v, s.p.

BARR CHIDSEY (D.) *Marlborough: the portrait of a conqueror*. London, Murray, 1930, XIV+308 p.

BELFIELD (E.). *Oudenarde 1708*. London, Charles Knight, 1972, XI+72 p.

BELY (L.). *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*. Paris, Fayard, 1990, 906 p.

BELY (L.). *La France Moderne 1498-1789*. Paris, PUF, 2003 XV+686 p.

BELY (L.), LE FLEM (J.-P.), D'ALBERT (Y.R.) e.a. *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*. Paris, PUF, 2003, VI+388 p.

BEVAN (B.). *Marlborough the man: a biography of John Churchill, first duke of Marlborough*. London, Hale, 1975, 320 p.

BENNASSAR (B.) (ED.). *Histoire des Espagnols*. Paris, Robert Laffont, 1992. 1132 p.

BLANCHARD (A.). *Vauban*. Paris, Fayard, 1996, 682 p.

BÖHM (B.). *Bibliographie zur Geschichte des Prinzen Eugen von Savoyen und seiner Zeit. In: Kommission für neuere Geschichte Oesterreichs; Veröffentlichungen; 34*, Wenen, Kraus Reprint, 1970, XI+208 p.

BRAUBACH (M.). *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*. München, Oldenbourg, 1965, 469+496+463+497+576 p.

CHANDLER (D.G.) *A traveller's guide to the battlefields of Europe. 1: Western Europe*. London, Evelyn, 1965, XVIII+201 p.

CHANDLER (D.G.). *Marlborough as Military Commander*. Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003, 368 p.

CHANDLER (D.G.). *Military memoirs of Marlboroughs Campaigns 1702-1712 (Captain Robert Parker & the Count of Mérode-Westerloo, Field Marshal of the Holy Roman Empire)*. London, Greenhill Books/Lionel Leventhal Ltd., 1998, 276 p.

CHANDLER (D.G.) *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*. London, Spellmount Ltd, 1990, 317p.

CHILDS (J.). *La guerre au XVIIe siècle: Europe*, Paris, Autrement, 2004, 224 p.

CHURCHILL (W.). *Marlborough, his Life and Times*. London, Charles Knight, 1936.

Vert. WELZ (E.J.) *Marlborough, zijn leven en zijn tijd*. Antwerpen, Orion, 1947-1948, 548+554+528+612 p.

CORVISIER (A.). *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*. Paris, PUF, 1976, 222p.

COUCKE (N.). *Etude comparative des mémoires des participants à la bataille d'Oudenaarde (1708)*. Brussel, KMS (onuitgegeven licentiaats-verhandeling), 1998, 72 p.

DAUDY (PH.). *Mémoires du comte de Gramont*. Paris, Julliard, 1965, 304 p.

DE BUCK (R.). "De Bezetting van Gent in 1708 door Louis XIV." In: *Gendtsche tydingen: tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring Gent XXVI*. Gent, Heemkundige en Historische Kring, 1997, III, pp. 134-139.

DE LOMBAERDE (E.). *De Slag van Oudenaarde 1708*, Oudenaarde, V.V.V.M., 1977, 54 p.

DE RANTERE (B.). *De Geschiedenis van Oudenaarde van 1701 tot 1786 (uitgegeven door Marc De Smet)*. Oudenaarde, Sanderus, 1986, 112 p.

DE SCHRYVER (R.). "De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis", pp. 11-36, in: HASQUIN, H. (ed.), *Oostenrijks België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1987, 537 p.

DE SCHRYVER (R.). "De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat", pp. 31-43, in: BLOK, (P.), PREVENIER (W.), ROORDA (D.J.) e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Brussel, Unieboek bv, deel IX, 1980, 480 p.

DE SCHRYVER (R.) *Jan van Brouhoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en Europa*. Brussel, Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1965, 528 p.

DE SCHRYVER (R.). *Max II. Emanuel von Bayern und das Spanische Erbe: Die Europäischen Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*. Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1996, 286 p.

DE SCHRYVER (R.). "Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?", pp. 483-497 in: X, *Liber amicorum Jan Buntinx. Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*. Leuven, Universitaire Pers, 1981, XXI+627 p.

DÉON (M.). *Louis XIV par lui-même*. Paris, Jean-Cyril Godefroy, 1983, 310 p.

DHONDT (F.). *Een andere 11 juli. De slag bij Oudenaarde, 11 juli 1708*. Humaniora-eindwerk, Sint-Bernarduscollege Oudenaarde, 2002, 85 p.

DHONDT (J.). *Histoire de la Belgique*. in: *Que sais-je?*. Paris, PUF, 1968, 128 p.

DHONDT (L.). *Verlichte monarchie, Ancien Regime en Revolutie: een institutionele en historische procesanalyse van politiek, instellingen en ideologie in de Habsburgse, de Nederlandse en de Vlaamse politieke ruimte (1700/1755-1790)*. (doctoraatsverhandeling RUG). Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, deel III, 523 p.

DHONDT (L.). "Van het hoogtij van het Ancien Regime tot de onwente-lingstijd", pp. 159-175 in: WITTE (E.) (ed.), *Geschiedenis van Vlaanderen. Van de oorsprong tot heden*. Brussel, La Renaissance du Livre, 1983, 358 p.

DUMONT (F.). *Beaumont en Hainaut: un chapitre inédit de son histoire: la succession d'Espagne et le règne de Max-Emmanuel électeur de Bavière (1701-1714)*. Brussel, Gemeentekrediet, 1975, 155 p.

DUMONT, (J.) en ROUSSET DE MISSY, (J.). *Histoire militaire du prince Eugène de Savoye, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*. Den Haag, Isaac van der Kloot, 1729-1747, 3 v., s.p.

GACHARD (L.P.). *Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle*. Brussel, Mucquardt, 1880, XI+607 p.

- GOSLINGA (S. van). *Mémoires relatifs à la guerre de succession de 1706-1709 et 1711*. Leeuwarden, Société d'Histoire, d'Archéologie et de Linguistique de Frise, 1857, XIV+174 p.
- KAMEN (H.). *Spain in the later seventeenth century, 1665-1700*. London, Longman, 1983, XII + 418 p.
- KAMEN (H.). *The War of Succession in Spain*. London, Weidenfeld and Nicholson, 1969, XII + 436p.
- KONINCKX (C.) (ed.). *België in de 18de eeuw. Kritische Bibliografie*. Brussel, VUBpress, 1983, 394p.
- LEBRUN (F.). *La Puissance et la Guerre 1661-1715*, in: *Nouvelle Histoire de la France Moderne*, Paris, Editions du Seuil, 1997, 305 p.
- LESAFFER (R.). *Europa: een zoektocht naar vrede?: 1453-1763 en 1945-1997*. KU Leuven fac. Rechtsgeleerdheid, 1998 (doctoraatsverhandeling), XXXIII+694 p.
- LESAFFER (R.). *Moet vrede rechtvaardig zijn? Het vredesconcept in de historische ontwikkeling van het internationaal recht*. Tilburg, Tilburg University Press, 1999, 53 p.
- MAQUART (M.-F.). *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne: jeux diplomatiques de fin de règne 1696/1700*. Villeneuve-d'Asq, Presses Universitaires du Septentrion, 2002, 756 p.
- MAQUART (M.-F.). *L'Espagne de Charles II et la France, 1665-1700*. Toulouse, Presses Universitaires du Mirail (Amphi 7), 2000, 185 p.
- PIRENNE (H.). *Histoire de la Belgique des origines à nos jours (Tome III: de la fin du régime espagnol à la révolution belge)*. Brussel, La Renaissance du Livre, 1950, 534 p.
- ROORDA (D.J.). *Het rampjaar 1672*. Bussum, Unieboek B.V., 1981, 120 p.
- ROORDA (D.J.) (ed.). *Overzicht van de Nieuwe Geschiedenis. De algemene geschiedenis van het einde der middeleeuwen tot 1870*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1983, 388 p.
- SAINT-SIMON. *Mémoires*. Paris, Gallimard, 1994, 647 + 608 p.

SELLESLACH (K.). "*Amitié Sincère?*" *Het Prins Het prinsbisdom Munster en de Haagse Alliantie Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1714)*. (licentiaatsthesis KU Leuven) Leuven, 2001. (www.ethesis.net)

TERLINDEN, (CH.). *Histoire militaire des Belges*. Brussel, La Renaissance du Livre, 1967-1968, XV+241+317 p.

VALVEKENS (P.E.), VAN ROOSBROECK (R.) en VAN WERVEKE (H.). *Geschiedenis van Vlaanderen (deel V: in de zeventiende en de achttiende eeuw)*. Brussel, Standaard Boekhandel, 1940, 370 p.

VAN CAENEGEM (R..C.). *Geschiedenis van Engeland. Van Stonehenge tot het tijdperk der vakbonden*. Antwerpen-Den Haag, Martinus Nijhoff, 1982, IX + 502 p.

VAN EEGROO, "La guerre de la Succession d'Espagne et ses enseignements toujours vivants", in: *Bulletin mensuel Belge des sciences militaires*. Brussel, EMG Armée, 1935.

VAN EENOO (R.) (ed.). *Bibliografie van de geschiedenis van België*. Brussel, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, (lopend).

VEENENDAAL (A.J. sr.). *Het dagboek van Gisbert Cuper: gedeputeerde te Velde, gehouden in de Zuidelijke Nederlanden in 1706*. Den Haag, Nijhoff, 1950, XXII+313 p.

VEENENDAAL (A.J. sr.). *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse successieoorlog 1706-1716*. Utrecht, Kemink, 1945, 299 p. (doctoraatsverhandeling RU Utrecht).

VEENENDAAL (A.J. Jr.). "De Republiek voor het laatst als grote mogendheid, 1702-1727", pp. 31-43 in: BLOK, (P.), PREVENIER (W.), ROORDA (D.J.) e.a.. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Unieboek bv, Brussel, deel IX, 1980, 480 p.

VOGUË (marquis de). *La bataille d'Oudenarde*. Paris, Gautier, s.d., 32 p.

VOLTAIRE. *Le Siècle de Louis XIV (II)*. Paris, Garnier Flammarion, 1966, 378 p.

WANTY (E.). *L'Art de la Guerre I: de l'antiquité chinoise aux guerres napoléoniennes*. Paris, Editions Marabout, 1967, 401 p.

WOLSELEY (G.J.). *The life of John Churchill, duke of Marlborough to the accession of Queen Anne*. London, Bentley, 1894, 2 v., s.p.

2. Artikelen in tijdschriften

BELY (L.). “Les larmes de monsieur de Torcy: Un essai sur les perspectives de l’Histoire diplomatique à propos des conférences de Gertruydenberg (mars-juillet 1710)” in: *Histoire, Economie et société*. Paris, CDU-CEDES, 1983 3(3), pp. 429-456.

CHANDLER (D.G.). “Notes on Battlefields. VI: The Battle of Ramillies, May 23rd 1706” in: *History Today*. London, Longman, XXIX. 1979, 9, pp. 614-618.

ESPINO LOPEZ, (A.), “La publicística Catalana y el Cambio Dinástico: el Ocaso de la Dinastía de los Austria” in: *Cuadernos de investigación Histórica*, XIX, 2002, pp. 287-312.

FREY (L.) & FREY (M.). “Le roi Soleil et le Singe, Louis XIV and Frederick I: Franco-Prussian Relations 1707-1713” in: *Proceedings of the Annual Meeting of the Western Society for French History*, 1997, 5, pp. 14-21.

GILS (R.). “De Slag bij Oudenaarde 11 juli 1708” in: *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde*, XL. Oudenaarde, 2003, pp 411-432.

MAQUART (M.-F.). “Et Louis XIV fit main basse sur le trône d’Espagne” in: *L’Histoire*, september 2001, 257, pp. 62-66.

MONETTE (A.-H.). “Avant Ramillies, le 18 juillet 1705, près d’Hélicine.” in: *Jadis. Bulletin du musée archéologique régional d’Orp-le-Grand*, 1997, 24, pp. 3-11.

NEUGEBAUER (W.). “Staat – Krieg – Korporation: Zur Genese Politischer Strukturen im 17. und 18. Jahrhundert”, in: *Historisches Jahrbuch 2003*, 123, pp. 197-237.

VEENENDAAL (A.J. sr.). “The opening phase of Marlborough’s campaign of 1708 in the Netherlands”, in: *Quarterly Journal of the History Association*, 1950, 15 p.

VILYN (C.). “De Slag bij Oudenaarde”, in: *Westerring (Eine, Heurne, Mullem)*, 2000 + 2001, nr. 27 (pp. 2-5), 28 (pp. 2-6), 29 (pp. 12-13) en 30 (pp. 12-13).

APPENDIX: 1708 OP KAART GEBRACHT

uit: D.G. Chandler, Marlborough as Military Commander, Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003 p. 210, 217

HERMAN MEIRHAEGHE

Genealogie Van Meirhaeghe

Deel III

Ook dit derde deel van de Genealogie Van Meirhaeghe is gebaseerd op zeer uiteenlopende bronnen, waarvan de renteboeken van de Gentse Sint-Pietersabdij, de Registers van de Wettelijke Passeringen van Wortegem, de Poortersboeken en de Staten van Goed van Oudenaarde, de Acten en Contracten die voor de stedelijke schepenbank werden verleden en de Parochieregisters van de dorpen uit het Oudenaardse de belangrijkste zijn. Binnen het bestek van deze publicatie is het uiteraard onmogelijk om de talloze archiefvermeldingen of de teksten van alle boedelbeschrijvingen integraal te citeren of zelfs maar beknopt samen te vatten. Een drastische selectie drong zich dus op. Voor de geïnteresseerde vorser rest er, alleen al in het rijke Stadsarchief Oudenaarde, beslist nog een half mensenleven werk te verrichten om deze familiegeschiedenis op basis van de “Minuten van de Staten van Goed”, de “Rekeningen en Liquidaties” etc. nog gedetailleerder uit te werken.

Deel II van de Genealogie Van Meirhaeghe wees uit dat het de Van Meirhaeghes uit de X^o en XI° generatie tijdens de eerste helft van de 16de eeuw, zowel binnen de stad Oudenaarde als in de bakermat Wortegem, opperbest verging ¹. Tijdens de tweede helft van de 16de eeuw – de periode waarin het leven van hen die tot de XII° generatie behoren zich grotendeels voltrok – raakten de streek en het land echter in een diepe crisis en dit ten gevolge van de godsdienstoorlogen die alhier uitgevochten werden tussen het katholieke Spanje en de hervormingsgezinde Geuzen. Dit conflict veroorzaakte uiteindelijk ook de definitieve scheiding van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. Enkele van de donkerste bladzijden uit Vlaanderens geschiedenis werden in deze tijd geschreven.

Keizer Karel V, zijn zoon Filips II en diens pitbull Hertog Alva, trokken een diep miseriespoor door de Nederlanden. Dit was de tijd van oorlogen en brandschattingen, van beeldenstormers, inquisitie en brandstapels, van Watergeuzen, Bosgeuzen en Malcontenten, van economische neergang, extra-belastingen en armoede. De bevolking werd uitgeplunderd, nu eens door de Spaanse bezetter en de Malcontenten, dan weer door de rebellen en er voltrok zich een massale vlucht van kapitaal en intelligentie naar de vrije Noordelijke Provincies. Wat het religieuze aspect betreft, vonden we nergens zwart op wit dat de Van Meirhaeghes "*het nieuwe geloof*" aanhingen en/of dat ze, zoals nogal wat tijdgenoten, omwille van hun calvinistische sympathieën uitgeweken waren naar veiliger oorden. Jan Van Meerhaghe (X.3.2) die omstreeks 1589 te Franeker in Groningen overleed, is de enige van wie we kunnen vermoeden dat hij gereformeerd was. In de archiefbronnen vonden we echter vooralsnog geen spoor van confiscaties door de overheid van bezittingen die aan protestantsgezinde Van Meirhaeghes zouden toebehoord hebben. Blijkbaar bleven de meesten het Roomse geloof toegedaan. Wanneer Oudenaarde in 1582 door de *katholieke* Farnese werd heroverd, werd een nieuw stadsbestuur geïnstalleerd. Hij benoemde o.m. Thomas De Bie, schoonzoon van Anna Van Meerhaghe (X.4.4.f), Jacques Vande Woestijne, zoon van Marie Van Meerhaghe (X.1.2.f) en Jacop Delmeere, zoon van Joozijne Van Meerhaghe (X.2.1.b), als schepenen van de stad. Het ligt voor de hand dat deze openbare gezagsdragers katholiek waren. Wellicht bekenden de meeste doorsneeburgers geen kleur uit lijfsbehoud en probeerden ze gewoon in dit precare tijdsgewricht buiten schot te blijven en simpelweg te overleven.

Enkele belangrijke, plaatselijke gebeurtenissen uit deze crisisperiode waren de Beeldenstorm die te Oudenaarde plaatsvond op 19 augustus 1566, de inname van de stad in 1572 door de Bosgeuzen onder leiding van Oudenaardist Jacop Blommaert, het schrikbewind van het Roomse bestuur te Oudenaarde, de nieuwe bezetting van stad door de gereformeerden in 1576, de belegering en de terugname van de stad door de Spanjaarden op 5 juli 1582. Wat Wortegem betreft : op 17 februari 1568 zou de pastoor van Wortegem door de Bosgeuzen in zijn pastorie vermoord zijn². Begin augustus en op 10 september 1579 werd het dorp gebrandschat door de Malcontenten (Roomsen, katholieken). Op 17 september 1579 kreeg het dorp opnieuw ongewenst bezoek van Malcontenten waarbij een hoorn-

blazer van Wortegem en enkele Rooms en gedood werden. Op 3 april 1581 doken de Malcontenten weer op en op 2 juli 1581 werden door hen koeien en schapen gestolen³. Sporen van deze troebelen vonden we uiteraard terug in deze genealogie: het *fouragieren* van soldaten door Loy De Coninck en Juliaene Van Meerhaghe (XI.5.2), de platgebrande pastorie van Loy Van Meerhaghe te Beveren-Leie (XI.3.3), het optreden van de Van Meerhaghes als pelotonchefs van de burgerwacht tijdens de onlusten in Oudenaarde (o.a. Gillis X.4, Jacop XII.1), het gedeeltelijk door brand verwoeste Hof van Walem dat door Franchois Van Meerhaghe (XII.2) gepacht werd, de donderpreek van Meester Jacob Tsantele (X.2.2.f) tegen de gehate de 10de Penning, het oprichten te Wortegem van een burgerwacht en de vorming van pelotons van *weerbare mannen* waarover Van Meerhaghes als pelotonchef werden aangesteld etc. Wat vooral opvalt is de hoge sterfte van familieleden omstreeks 1580 en het kort na elkaar overlijden van verschillende gezinsleden, wat zeker op de rekening van dodelijke, besmettelijke ziekten kan geschreven worden. Zo overleden Joos Van Meerhaghe (XI.4.2), zijn echtgenote én zijn dochter heel kort na elkaar omstreeks 1582. Het alfabetisch register nr. 31, dat de staten van goed voor de periode 1578 - 1581 omvat, is met zijn 292 pagina's bijna tweemaal zo volumineus als register nr. 30 (1575-1578) met zijn 146 pagina's en register nr. 32 (1581-1584) met zijn 205 pagina's. Dit is op zich reeds een aanwijzing van hoge mortaliteit tijdens die bedoelde periode, die inderdaad ten dele samenvalt met de *pestjaren* 1574-1580.

Vlaanderen bereikte in deze periode op sociaal-economisch vlak een ongekend dieptepunt. Op demografisch gebied voltrok zich een spectaculaire daling van de bevolkingscijfers, zoals in het naburige Waregem, waar de bevolking met niet minder dan 1/3 afnam. Eenmaal de crisis voorbij, lokte die ontvolking omstreeks de eeuwwende migranten uit Franstalige gebieden die zich op de vrijgekomen of verlaten hoeven vestigden. We zien ook te Wortegem omstreeks 1600 plots een aantal opvallend Franse of Waalse familienamen opduiken : Du Pon, Ghyquiere, Gallo, Prono, Marebier, Delay, Marrois, Le Fevere, Du Pré, Dugardijn e.a. Walen worden vaak aangetroffen als pachters van grote hoeven: in 1586 was Anthoine Ponte pachter van het goed *Boschdriessche* te Wortegem dat 20 bunder groot was en in 1589 baat ene Franchois de Mennoy het pachtgoed *Wulfskerke* te Anzegem uit⁴.

Een kwarteeuw eerder lag het platteland rond Oudenaarde er zo verlaten en desolaat bij dat men amper nog de wegen van de akkers kon onderscheiden. Dit betekent dat de landbouwproductie zwaar terugliep met alle gevolgen vandien. Een dorp als Wortegem was uiteraard niet een van de buitenwereld geïsoleerd eiland dat van rampspoed gespaard bleef. Zelfs de meest landelijke dorpen werden in de tweede helft van de 16^e eeuw meegesleurd in deze negatieve spiraal. Het nabije Oudenaarde was een bastion van protestantisme en de streek had dan ook, zoals gezegd, zwaar te lijden onder de krijgsverrichtingen. Op 18 juli 1581 richtten de baljuw en de schepenen van buurdorp Anzegem een klaagschrift aan het stadsbestuur van Oudenaarde waarbij de deplorabele toestand waarin hun dorp verkeerde, beschreven wordt: van de duizend bunder landbouwgrond was slechts *“het thienste (deel) ghecultiveert, ghedreecht ende zeere schamelijck bezaeyt ende datte duer den tochten, leghers ende dagelicxsche pylasen (plunderingen) vanden vijant ons daghelicx ons broodt ende leeftocht ghenomen ende gheplundert es, zo dat de inzetenen ende beweunders van vaere (angst) vreesse ende verschaichede vanden danseruese (gevaarlijke) ziekten ghestorven ende vergaen zijn, ja wel de twee deelen vanden volcke”* ⁵. Men laat in deze alarmerende nota dus weten dat slechts 10 % van de landbouwgrond in gebruik is en dat 2/3 van de uitgeplunderde bevolking aan onthoring, angst en ziekte gestorven is...

Te Wortegem was men er niet beter aan toe. Omstreeks 1580 werd het Hof van Walem, de aloude abdijhoeve, gedeeltelijk platgebrand en echo's van de oorlog klinken ook op uit de boedelbeschrijving die in 1581 werd opgesteld na de dood van Pieter Van Meirhaeghe. Zijn zoon Joos krijgt een nieuw huis toebedeeld, doch de overige erfenamen gaan akkoord met de volgende clausule: *“nien woenhuus met conditien indient verbrant weerde bij fayt van orloghe of toedoen vande soldaeten, binnen twee jaren elcander instant te doene”* ⁶. De weerslag van de crisis is erg duidelijk af te lezen uit de Wortegemse bevolkingscijfers ⁷:

- In 1557, vóór het uitbreken van de crisis, telde het dorp 874 inwoners, verdeeld over 196 huishoudens.
- In november 1565, op de vooravond van de beruchte Beeldenstorm, wijst een volkstelling uit dat *“te Worteghem zijn onder jonck ende*

audt, cleen ende groet, neghen hondert ende vier ende twintich – 924 - personen”.

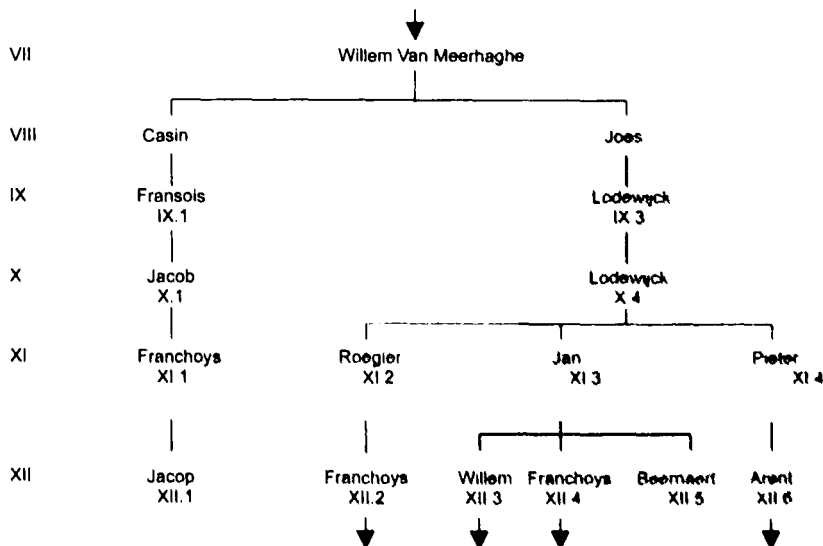
- Wortegem kwam in 1600 uit deze donkere periode te voorschijn met nog amper 131 gezinnen en in 1610 telde men nauwelijks 122 huishoudens of zo'n 500 inwoners.

Dit betekent dat de bevolking in een halve eeuw – sedert 1565 - met 42 % was afgenomen! En Wortegem deed het dan nog relatief goed, want andere dorpen verloren de helft tot 90 % van hun inwoners... Deze spectaculaire ontvolking van het platteland was een algemeen gegeven en had vele gevolgen. Eén daarvan was de wolvenplaag. De wolven bleken vooral actief te zijn in de groene boszone die zich toen uitstreckte over Huise, Kruishoutem, Nokere, Wortegem, Waregem en Anzegem tot in Heestert ⁸. Er is een duidelijk verband te leggen tussen deze wolvenplaag en de algemene crisis die Vlaanderen teisterde. Door de afwezigheid van de mens, die ofwel was omgekomen in ofwel gevlucht was voor het oorlogsgeweld, hadden de wolven zich tussen 1575 en 1585 redelijk ongestoord kunnen vermenigvuldigen. Daar moest dringend iets aan gedaan worden. Op 13 september 1585 werd door het Oudenaards Kasselrijbestuur aan alle schepenbanken in de dorpen een rondschriven gestuurd waarin bepaald werd dat al wie de rechter voorpoot van een volwassen wolf inleverde, een beloning van 6 pond parisis zou ontvangen ⁹. Deze losprijs werd, bij wijze van aanmoedigingspremie en wegens de hoogdringendheid, in de daarop volgende jaren opgetrokken tot 12 pond parisis en zelfs verviervoudigd tot 24 pond parisis per dode wolf. Tussen 1586 en 1607 werden in alle dorpen van de kasselrij vijf massale klopjachten georganiseerd en in totaal werden 94 volwassen en 122 jonge wolven gedood! Deze cijfers spreken duidelijke taal: een ware wolvenplaag! De wolven richtten heel wat schade aan onder de veestapel. Koeien, kalveren, varkens en paarden waren een makkelijke prooi voor deze rondtrekkende horden, maar dat er ook zoveel menselijke slachtoffers vielen – vooral in de kwetsbare groep van vrouwen, kinderen en jonge koewachtertjes – is voor de 21ste eeuwse Vlaming toch wel een redelijk hallucinante vaststelling.

Op 24 oktober 1588 werd door de Hoogpointers van Oudenaarde nogmaals een rondschriven verstuurd waarin aan de plaatselijke overheden gevraagd wordt om binnen de week gedetailleerde lijsten op te stellen met het aantal *“mannen, vrouwen ende kinderen, perden, coeyen ende*

calveren die tsedert 1582 vande wulfven verbeter ende te nieten (te niet = ter dood) *ghebracht zijn*" ¹⁰. Jan Loket, schepen van Nokere-ter-Borch (zie: Deel IV, XIII.4), schrijft in zijn rapport dat te Nokere 7 koeien en kalveren en 2 paarden werden doodgebeten. Maar wat erger was : niet minder dan 8 dorpelingen vonden de dood en twee werden zwaar toegetakeld! Te Wortegem werden 11 inwoners door de wolven verscheurd en 10 – o.m. het kind van Arent Van Meerhaghe (XII.6) - werden erg toegetakeld. Verder werden 22 koeien en kalveren, 5 paarden en 3 zwijnen verslonden. Zo werd het paard van Franchoy's Van Meirhaeghe "*al de clijncke ut ghebeten*". Zes jaar later sloegen de wolven weer te Wortegem toe. In de staat van goed van Berthel Dierins, de zoon van Jan Dierens en Adriaene Willemets uit Wortegem, dd. 9 december 1594, lezen we dat Berthel, samen met nog drie andere jonge koewachtertjes, doodgebeten werd door drie wolven ¹¹. Tussen 1589 en 1611 werden te Wortegem niet minder dan 18 wolven gevangen...

Binnen dit vrij perspectiefloze tijds kader moesten de Van Meerhaghes uit XII^{de} generatie hun levensweg zien te vinden. Hierna volgen we de zes stamhouders tot op de drempel naar de 17de eeuw. De Oudenaardse tak, die tijdens de eerste helft van de 16de eeuw zo'n steile opgang maakte, sterft nagenoeg compleet uit en alleen de Wortegemse tak zorgt voor blijvend nageslacht, dat in de XIII^{de} generatie uitgebreid aan bod komt.

GENERATIE XII

XII.1. JACOP VAN MEERHAGHE

Jacob Van Meerhaghe werd omstreeks 1532 geboren als zoon van Franchoys Van Meerhaghe en Jonkvrouw Janen Vande Lannoete alias De Lannoy (XI.1).

Jacob huwde omstreeks 1559 met **MARGRIETE DE WULF** dochter van Coolaert De Wulf. "*Coolaert De Wulf fs Adriaens, gheboren binnen deser stede van Audenaerde*" werd poorter van verzitte in 1530 en *voldeed* in 1532 ¹². Op 3 oktober 1559 werd het huwelijkscontract tussen Jacop en Margriete geacteerd voor de schepenen van Oudenaarde ¹³. Het aangaan van een huwelijkscontract wijst, zeker in die dagen, op het feit dat de partners uit een gegoede familie stamden.

Het echtpaar vestigde zich te Oudenaarde waar hun vier kinderen geboren werden. Van deze vier kinderen konden we er slechts één – Marie – op de voet volgen. De gegevens omtrent de drie overige kinderen bieden we dan ook met enig voorbehoud aan. Vestigden zij zich naderhand in de buurt van Berchem en Ronse, waar deze familietak al sedert een paar generaties bezittingen had?

1. FRANSOIS VAN MEERHAGHE

In de staat van goed van zijn vader Jacop Van Meerhaghe uit 1577, wordt van Fransois gezegd dat hij 15 jaar oud is. Bijgevolg moet hij omstreeks 1562 te Oudenaarde geboren zijn.

Wellicht is hij de *Franciscus* die omstreeks 1581 huwde met **MARIA VANDE WOESTIJNE** die hem een dochter schonk:

- a. **MARIA VAN MEIRHAEGHE**, gedoopt in de Walburgakerk te Oudenaarde op 9 april 1582. Peter van het kind was Willem Vande Woestijne.

Misschien is hij de *Franciscus Van Meerhaghe* die betrokken werd in een proces dat in 1595 tegen hem werd aangepannen door het Kasselrijbestuur en de Hoogbaljuw van Oudenaarde i.v.m. het wachtlopen aan de Leieforten ¹⁴. (Het kan hier ook gaan om Franchoys Van Meerhaghe XII.4).

2. MARIE VAN MEERHAGHE

In de staat van goed van haar moeder Mergriete De Wulf uit 1581, wordt van Marie gezegd dat ze 19 jaar oud is. Bijgevolg moet zij omstreeks 1562 te Oudenaarde geboren zijn.

Marie Van Meerhaghe huwde in 1584 met JOOS HEUVICK. Op 27 augustus 1584 werd hun huwelijkscontract afgesloten. Tante Cathelyne Van Meerhaghe (weduwe van Jan Hendricx), Franchois Vande Woestijne fs Loys en Raes Vande Woestijne fs Raes "*haer cos-sins (kozijns)*" waren daarbij present ¹⁵.

Joos Heuvick (Heuvijck, Heuvinc, Heudevick) was, samen met Jaspaert, Pieter († 1570) en Jacop († 1569), een van de kinderen van Joos Heuvick fs Pieter en Cateline Maroten. Hij stamde uit een geslacht van tapijtsiers en patroonschilders die sedert jaar en dag in Pamele en Oudenaarde woonden¹⁶. Zijn broer, de Oudenaardse kunstschilder Jaspaert of Gaspar Heuvick (ca. 1550 – 1611) trok zoals zoveel collega's naar Italië om er een kunstschildersopleiding te volgen. Dat deed hij bij Lorenzo Costa jr. in Mantova. Hij vertoefde ook in Rome en kon aan de slag bij de bisschop van Bari in Zuid-Italië. Jaspaert was wellicht de dooppeter van het kind van zijn broer Joos dat naar hem genoemd werd.

De kinderen Joos Heuvick en Marie Van Meerhaghe geboren tussen 1585 en 1600:

a. Tasschein Heuvick	e. Pieter Heuvick
b. Joos Heuvick	f. Jacob Heuvick
c. Frans Heuvick	f. Arent Heuvick
d. Hans Heuvick	h. Jaspaert Heuvick

In 1598 betaalde Joos Heuvick aan de handbooggilde van Sint-Sebastiaan, over de erfgenamen van zijn schoonvader Jacob Van Meerhaghe, een jaarlijkse rente van 20 schellingen parisis "*besett upt huus ende erve inde cattestraete*". In ditzelfde jaar vervulde hij de functie van "*ontfanghere vanden aermen van audenaerde*" ¹⁷.

Marie Van Meerhaghe overleed in 1616. De erfenis omvat o.m. drie huizen, waarvan één in de *Neerstrate* en één in de *Cattestraete* te

Oudenaarde. Deze huizen stammen duidelijk uit de erfenis van haar vader Jacop Van Meerhaghe ¹⁸.

3. JACOP VAN MEERHAGHE

In staat van goed van zijn oom Remeux Van Meerhaghe die in 1585 overleed, wordt van Jacop gezegd dat hij 17 jaar oud is. Bijgevolg moet hij omstreeks 1569 geboren zijn. Wat we zegden over Jacop Van Meerhaghe fs Arent (XI.1.4.a) kan ook op hem van toepassing zijn. In 1616 fungeerde Jacob als toeziende voogd over de kinderen van zijn zuster Maria Van Meerhaghe, echtgenote Joos Heuvick.

Misschien is hij de Jacobus Van Meerhaghe die op 22 september 1635 te Berchem huwde met **HERMINA NICAISE**. Getuigen: Judocus De Clerck en Andrea Buysens. Hij zou dan minstens 70-plus geweest zijn...

Van dit echtpaar werden te Berchem twee kinderen geboren :

- a. **JACOBA VAN MEERHAGHE**, geboren op 24 september 1636.
- b. **JACOBUS VAN MEERHAGHE**, geboren op 22 november 1639.

We ontmoeten Jacop Van Meerhaghe nog een laatste keer in 1637 als getuige bij notaris Abraham Van Meldert te Berchem, waar van hem gezegd wordt dat hij 68 jaar oud is ¹⁹.

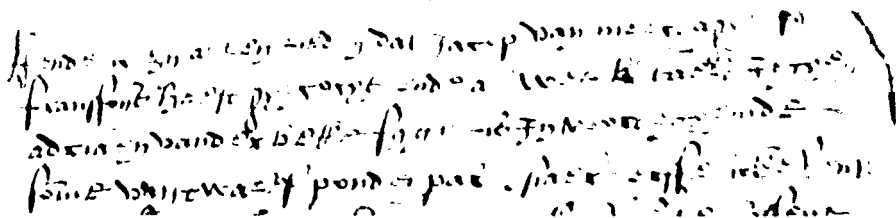
4. MARGRIETE VAN MEERHAGHE

Van deze dochter vonden we geen verdere sporen.

Jacob Van Meerhaghe was ontvanger van de “*quotidiaenen*” van Sint-Walburga, zo genoemd naar de opdracht die zij dagelijks verrichtten ter opluistering van de kerkelijke diensten ²⁰. In 1567 was hij “*frockenare*” of bestuurslid van de Sint-Remeusschuttersgilde en één van de zestien gezworen schutters van Oudenaarde. Tijdens de troebelen werd aan de burgemeester en schepenen van de stad de volgende informatieve nota overgemaakt: “*Pieter Vander Ghenst en Jacob Van Meerhaghe fs Francois, audt 34 jaeren, jeghenwoordelijck frockenare van Ste Remeux ghulde, verclaren up huerlieder eedt wel te wetene dat zij upt ontbieden ende bevellen vande Wet het zondaeghs den 25° ougst 1566 met hemlie-*

der ander metghezellen, hemlieden ghevonden hebben up de mart der vors. stede omme Heere ende Wet bij te staene, alwaer zij ghebleven zijn totten avont, zegghende voorts dat zij tzelve van ghelijcken up diversche andere daghen ende ooc zomtijds bij nachte ghedaen hebben wel acht of neghen daghen achtervolghende, 11.10.1567”²¹. Deze troebelen situeren zich in 1566, het jaar van de Beeldenstorm, en Jacob Van Meerhaghe en zijn gezellen van de schuttersgilde hadden op de markt van Oudenaarde bijstand moeten verlenen om de orde te handhaven. Ze hadden dit anderhalve week lang overdag en zelfs bij nacht moeten doen.

Op 25 juli 1572 verwierf Jacop Van Meerhaghe “*thuis ende erfve van de hoyrye* (erfgenamen) *van Gabriel Hora ghenaeemt daude gezworen huus*” dat in de Bergstraat te Pamele gelegen was²². In 1576 kocht Jacob Van Meerhaghe van Adriaen Vander Beken, zoon van Gillis en Margriete Van Meerhaghe (X.1.3), een “*erffelicke rente van 12 pond parisische vlaemsche munte*” die Adriaen had “*verzekert ende gheepoekiert* (gehypothecerd) *up zijn hofstede daer hij up wont, ligghende inde Merachstrate*” te Wortegem²³. Daaruit blijkt dat de banden met het voorvaderlijke Wortegem, waar zijn overgrootvader Fransois (IX.1) vandaan kwam, en met de Meerhage-bakermat nog altijd bestonden.

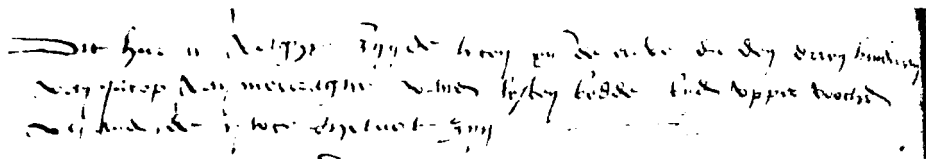

Handwritten text from a 1576 document, likely a legal record or deed, mentioning 'Wortegem' and 'Merachstrate'.

wettelijke passeringen Wortegem 1576

Jacob Van Meerhaghe overleed *up de nederstrate* te Oudenaarde in 1577²⁴. Hij werd slechts 44 jaar oud. Het huis in de Neerstraat had Jacob in 1563 voor de som van 119 pond groot gekocht van Jozijne Van Spiere, de weduwe van *meester chirurgien* Lyoen Mahieu²⁵. De inventaris van het sterfhuis wijst uit dat hij te Berchem de herberg en hofstede *De Drie Duiven* en nog een onbehuisde stede *De Muude* bezat en gronden in Welden. Te Oudenaarde was hij eigenaar van een huis dat hij zelf bewoonde in de *Nederstrate* en twee huizen in de *Cattestrate*, die respectievelijk verhuurd werden aan Daneel Van Ovenackere en Jan Vande

Kerckhove. Verder bevat deze staat van goed een lange reeks renten en lijfrenten. We mogen dus besluiten dat Jacob Van Meerhaghe zeker een vermogend burger was. Als borg en voogd over de vier minderjarige kinderen worden Remeeus Van Meerhaghe en Jan Heyndrickx, ooms van de vaderlijke zijde, aangesteld.

staat van goed Jacop Van Meerhaghe

Jacops weduwe Margriete De Wulf overleed te Oudenaarde *up de neerstraete* in 1581 ²⁶. Oom Arent Van Meerhaghe werd samen met Raes Vande Woestijne fs Raes als borg aangesteld over Mayken Van Meerhaghe die nog ongehuwd was. In de staat van goed is nog steeds sprake van twee huizen in de Kattestraat, waarvan er een bewoond wordt door Jan Vande Kerckhove, en één in de Neerstraat te Oudenaarde, van gronden te Berchem en te Welden en van een “slecht huis” te Berchem genaamd *De Drie Duiven*.

XII.2. FRANCHOYS VAN MEERHAGHE

Franchoy's Van Meerhaghe werd te Wortegem geboren omstreeks 1535 als zoon van Roegier Van Meerhaghe en Joozijne Tsammels (XI.2). Hij was nog een knaap toen hij en zijn zuster Agnees in 1547 hun moeder verloren. Vader Roegier zou weduwnaar blijven en niet zoals zoveel tijdgenoten een tweede huwelijk aangaan.

Op 28 april 1556 treffen we Franchoy's – hij is dan 20 jaar oud - voor het eerst – en zeker niet voor het laatst - aan in de registers van de Walemse schepenbank, waar de griffier een van zijn *wapenfeiten* geboekstaafd heeft. Op diezelfde dag deed baljuw Franchoy's Vande Wiele “*proceduere ende clachte up ende ten laste van Franchoy's Van Meirhaeghe fs. Roegiers, ter causen van twiste* (omwille van de twist) *die Franchoy's ghehadt heeft jehens Meerle De Kimpe, alsdat dezelve Franchoy's den voorseyden Meerle ghesteken hadde met eene pycke maer niet ghequets*” ²⁷. Franchoy's was dus dorpsgenoot Meerle De Kimpe te lijf gegaan met een *pycke* of piek, gelukkig zonder hem noemenswaardige kwetsuren toe

te brengen. Over het slachtoffer Meerle De Kimpe weten we dat hij in 1557 een halve bunder land pachtte die pastoor Symoen Van Meerhaghe indertijd aan de kerk van Wortegem geschonken had ²⁸. In 1572 “*ghebruuct hij een woonhuuske staende up zijnen pacht vande kercke*” en in 1578 betaalde hij 50 schellingen kerkpacht “*vander stede daer hij up wondt, groot 6 honderdlands*” ²⁹. De Kimpe was dus een bescheiden boertje en was vermoedelijk een stuk ouder dan zijn vechtgenoot. Wat de aanleiding was tot deze vechtpartij, wordt nergens vermeld. De kwestie werd voor de plaatselijke vierschaar afgehandeld en de baljuw stelde een boete voor van 10 pond parisis. Franchoy's Van Meerhaghe kwam er redelijk goedkoop vanaf en werd tenslotte veroordeeld tot het betalen van een boete van 3 pond parisis.

Op 5 mei 1558 verscheen *Fransoys van Meirhaeghen fs Rougiers*, in het bijzijn van zijn vader Roegier en schoonbroer Philips Vande Wiele, voor de schepenen van Oudenaarde, waar hij “*gheemancipeert en zijns zelfs man ghemaect (wordt) omme hem ende zijn goet van nu voort anne te regierene* (over zijn erfdeel te *regeren* of te beschikken) *tzijnen meeste proffyte ende goetdynckene*” ³⁰. Franchoy's werd dus, met het oog op zijn nakende huwelijk, *geëmancipeerd* of meerderjarig verklaard om naar eigen *goetdynckene* of goeddunken zijn goederen te kunnen beheren. Dat betekent dat hij op dat moment nog geen 25 jaar was.

Franchoy's Van Meerhaghe trad omstreeks 1558 te Waregem in het huwelijk met **ARIJNKE WAELEKENS**. Arijnke (Arnolda) Waelkens werd omstreeks 1535 te Waregem geboren als dochter van Jan Waelkens en Marie Vanden Hecke. De Waelkens (Waelkins) vormen een aloud geslacht dat in de 14de eeuw reeds zo talrijk te Waregem aanwezig was, dat we mogen veronderstellen dat ze er een eeuw vroeger ook al woonden en er hun bakermat hadden. Aangezien Waregem toentertijd deels onder de kasselrij van Kortrijk en deels onder die van Oudenaarde ressorteerde, treffen we de Waelkens dan ook in beide poorterijen en wezerijen aan. Een lijst van buitenpoorters van Kortrijk uit 1398 vermeldt te Waregem niet minder dan vijftien Waelkens - waaronder dertien mannelijke naamdragers! - wat erop wijst dat de struik toen al stevig geworteld en redelijk vertakt was ³¹

➤ Arijnkes vader Jan Waelkens overleed te Waregem op 10 oktober 1541 en Joos Waelkens, Anthéunis Deschietere en Lieveijn Cottin werden

als voogden aangesteld over de twee minderjarige wezen, Arijnke en Grielkin Waelkens. Uit de staat van goed blijkt dat vader Jan Waelkens een hoeve uitbaatte “*inde prochie van Wareghem*”³². Hij bezat er verder “*een veldekin ghenaeemt tvarekin, groot ontrent een vierendeel en twalf hondert lants daeraen ligghende, gaende upde steenbeke*”. In het naburige Nokere bezat hij eveneens diverse eigendommen, o.m. de *reingoetsbulc* en *tbysterveldt*. Deze toponiemen treffen we later aan tussen de bezittingen van schoonzoon Franchoy's Van Meerhaghe en nog later van diens zoon Roegier Van Meirhaeghe (XIII.4). Na het overlijden van Jan Waelkens, hertrouwde Marie Vanden Hecke met Jan De Groote fs Hendrick, een herenboer uit Wortegem die tussen 1547 en 1558 eveneens schepen van de Heerlijkheid van Walem was. Jan De Groote moest dus mee oordelen over het hiervoor genoemde *piekmoment* van zijn toekomstige schoonzoon Franchoy's Van Meerhaghe met Meerle De Kimpe.

- Arijnkes moeder Marie Vanden Hecke was, samen met priester Loy Vanden Hecke, Jan, Daneel, Pieter, Abseloën, Gayfeert, Lievin, Tanneken en Lysbette Vanden Hecke (huwde met Zegher Rombaut) één van de tien kinderen van Loy Vanden Hecke en Lysbette Bruulmans (Vanden Brulle) uit Nokere. Loy Vanden Hecke overleed te Nokere in 1532 en Lysbette Bruulmans in 1533. In hun staten van goed is o.m. sprake van stuk land geheten het *Hek* te Nokere en een hofstede te Nokere met mote, wal, vijver en vijf bunder landerijen. Van hun zonen Abseloën en Pieter Vanden Hecke wordt gezegd dat ze op dat moment *uitlands* zijn of buiten Vlaanderen vertoeven³³.

Jan Waelkens en Marie Vanden Hecke hadden zoals gezegd twee dochters:

- a. Arijnke Waelkens, die huwde met Franchoy's Van Meerhaghe.
- b. Mergriete Waelkens, die huwde met Gillis Vullevens (Vullevins, Vullemins, Wullemins), zoon van Gillis Vullevens (II) en kleinzoon van Gillis Vullevens (I), die volgen:
  - I. Gillis Vullevens werd omstreeks 1470 te Nevele geboren als zoon Gheeraert Vullevens. Hij werd poorter van verzitte van Oudenaarde op 5 mei 1499³⁴. Gillis was mesmaker van beroep en overleed in 1513 in zijn huis in de Neerstraat te Oudenaarde, waar hij een *tweewoonst* bezat³⁵. Hij had vier kinderen:

- a. Isaac Vullevens, hij woonde bij het Vleeshuis en huwde met Catheline De Voghelaere met wie hij minstens 9 kinderen had : Meester Pieter Vullevens, Frans Vullevens, Adriaen Vullevens (†), Raes Vullevens, Theun Vullevens, Isaac Vullevens, Cateline Vullevens (huwde Meester Gillis Arondeau fs Coolaert), Clara Vullevens (huwde Gheert Rasson fs Allardijn, woonden op de Markt, Clara overleed ca 1557 ³⁶), en Tanne Vullevens. Cateline De Voghelare en Isaac Vullevens overleden resp. in 1542 en 1551 *onder 't Vleeshuis* te Oudenaarde ³⁷.
  - b. Magdaleene Vullevens, zij huwde met Adriaen De Voghelaere fs Loys.
  - c. Catelijne Vullevens, zij huwde met Jan Remes fs Jan.
  - d. Gillis Vullevens, volgt onder II
- II. Gillis Vullevens, werd omstreeks 1500 geboren als zoon van Gillis. Hij had drie kinderen:
- a. Adriaen Vullevens, hij huwde met Marie Van Rechem fa Dierick. Hun zoon Gillis Vullevins huwde in 1589 met Cateline De Hondt ³⁸. We treffen hier nog maar eens een kluwen van huwelijksbanden en onderlinge verwantschappen aan. Marie Van Rechem was nl. al eens eerder gehuwd en wel met Loy Vanden Hecke, de vader van Marie Vanden Hecke die met voornoemde Jan Waelkins huwde. Marie Van Rechem overleed te Nokere in 1556 ³⁹. Marie Vanden Hecke wordt overigens ook genoemd in deze boedelbeschrijving waarin sprake is van gronden te Nokere, Kruishoutem en Ooike, van een hofstede van haar eerste man Loy Vanden Hecke *waar het brouwhuis op staat* en van een huis op de Meinaert te Oudenaarde, genaamd *'t Steenke*.
  - b. Margriete Vullevens, zij huwde met Jacop Vanden Haute. Hun zoon: Gillis Vanden Haute. Margriete Vullevens overleed ca 1545 in haar huis op de Meinaard te Oudenaarde ⁴⁰.
  - c. Gillis Vullevens, hij huwde in 1555 met Margriete Waelkins, dochter van Jan en Marie Vanden Hecke, en zuster van Arijnke Waelkens echtg. Franchoys Van Meerhaghe. Volgens de Cohieren van de 20de Penning bezaten Gillis Vullevins en Margriete Waelkens anno 1572 te Wortegem en te Nokere

tien hectaren grond, waarvan ze diverse percelen aan dertien verschillende inwoners verpachtten, o.m. aan schoonbroer Franchoys Van Meerhaghe ⁴¹. Gillis Vullemins en Margriete Waelkens woonden in *De Spiegelboor* in de Neerstraat te Oudenaarde, waar Gillis Vullemins in 1581 en Mergriete Waelkens in 1583 overleden ⁴². Hun kinderen: Jacop Vullevens, Joanna Vullevens (huwde met Jacop De Cuypere), Mergriete Vullevens (huwde met Jooris Spileers), Tanne Vullevens en Callekin Vullevens. Hun staat van goed spreekt van 4 bunder leengrond, een hofstede te Waregem en gronden te Nokere, Wortegem en Kruishoutem.

Op 9 september 1560 sloten Franchoys Van Meerhaghe en zijn echtgenote Arijne Waelkens een “*contract van huwelicke*” af, waarin beschreven staat hoe Jan De Groote en Marie Vanden Hecke een aantal eigendommen – o.m. hun hoeve bij de Cley te Wortegem en één vierendeel land te Nokere – als bruidschat overmaken aan hun (stief)dochter Arijne Waelkens en haar man Franchoys Van Meerhaghe ⁴³:

“Eerst zo gheeft Jan de Groote ende Maye vanden Hecke zijn wettelic wijf, een behuusde hofstede daer zij up wonen, ligghende bijden Cley, alsoe deselve ghestaen ende ghelegghen es, met alle den huussen ende wayende cattheylen daer up staende, groet in eervven 9 hondert lans ofte daer ontrent, ende dit voor de somme van sessendertich ponden groeten. Voert zo gheven de voorseyde Jan de Groote ende Maye boven desen een vierendeel lands alsoe tselve ghestaen ende ghelegghen es, ligghende inde prochie van Nokere up de Provijn ende ditte voor de somme van 6 ponden groeten. Item beloven (zij) Franchoys van Meirhaeghe over te ghevene alle de partijen van eervven die zij tot nu in pachte ghehauden hebben ende voert ooc alle huerliedder drifelicke ende drachghelicke cattheylen (roerende goederen).”

Contract van huwelijke ghemacht en ghescheyden vanden
 van inwoners van de stede van Amsterdam. Dit
 al voor belofte van huwelijke ofte anderszins ghescheyden
 ghescheyden. Item vint zo ghescheyden de grote Gemaenheit
 zijn vdelicheit vanden hant van de grote Gemaenheit
 Sordex een bekende hofstede dat zij op Woning liggende by
 den afte de schone ghescheyden en ghescheyden en edinsten
 met alle de hant van de vanden edinsten dat opstede de groot
 In eerste neggen hondert en ofte dat ontrent d' d' Noord.

huwelijkscontract Franchoys x Arijne 1560

Franchoys Van Meerhaghe verbond er zich toe aan de donateurs-schoonouders "winteren ende zomeren twee coyen (koeien) ende alle jaeren een mudde coerns (mud koren)" te leveren. Over deze transactie moest Franchoys aan de abdij van Sint-Pieters 10 pond parisis wandelkoopgeld betalen voor "het half bunder lants hem ghegeven in vorme van huwelicke ghifte". Na zijn huwelijk vestigde Franchoys Van Meirhaeghe zich inderdaad "up zijn stede bij den Cley" en daarvoor betaalde hij jaarlijks aan de "upperaelmoussenier ende provysuer vanden aermengoede van Wortighem een half muke coerijns (koren) of 14 schellingen" ⁴⁴. Hun echtverbintenis zal echter van korte duur zijn, want op 17 januari 1561 vinden we reeds een staat van goed, opgemaakt na het overlijden van Arijnke Waelkens ⁴⁵. Zij stierf heel zeker in het kinderbed van haar eerstgeboren zoon:

1. PIETER VAN MEIRHAEGHE

volgt onder XIII.1.

De staat van goed wijst uit wat het weeskind erfde van de moederlijke zijde, met name: "de ceunighinnebulck liggende in Nokere, 11 hondertlands; noch 10 hl. oelick (slecht) bosch ende heet (heide), liggende in Nokere, ghe-naempt het bistyervelt; noch een vierendeel landts up de Provijn in Nokere; noch drie vierendeelen landts in Warighem ande Steenbeke; noch een bunder landts te Nokere, liggende voor de stede van Gillis Vullemins ende es ghe-naempt de varekins; noch 6 hl bosch in Cruushautem anden bosch van Gillis Vullemins; noch een vierendeel landts in Wortighem in een stic landt ghe-naempt Caboeters stede, liggende in ghemeensaemhede metter hoirs van Jan De Groot".

Tussen de eigendommen die het echtpaar tijdens hun korte huwelijk verworven had, vinden we de hiervoor genoemde hoeve bij de Cley, 11 honderdlands groot. Alles samen bezaten ze 5 hectaren land, grond die grotendeels afkomstig was uit de erfenis van Arijnes vader Jan Waelkens. Pieter Van Meerhaghe fs Lodewijck (XI.4), grootnonkel van het weeskind, en oom Philips Vande Wiele die gehuwd was met vaders zuster Agnees Van Meerhaghe, stelden zich borg voor het sterfhuys en de som van 595 pond, 12 schellingen en 3 deniers die, na aftrek van de schulden, *zuuver* toekwam aan het enige weeskind *Pieterkin*. De akte van erfverdeling werd opgemaakt in aanwezigheid van Gillis Vullemins, schoonbroer van de overledene.

In deze akte is er ook sprake van “*den processe hanghende onghedecideert* (onbeslist) *jeghens de hoirs van Jan De Groote voor de scepenen deser stede*”. Blijkbaar was er omtrent de nalatenschap onenigheid ontstaan met de kinderen die Jan De Groote uit zijn vorig huwelijk had en hadden de partijen zich tot de schepenen van Oudenaarde gewend om uitsluitel te bekomen. Het is heel zeker dit proces dat vermeld wordt in het boek van Prof J. Monballyu “*Costumen van de Stad en van de Kasselrij Kortrijk*” ⁴⁶. Onder de “*Turben afgenomen door de Kortrijkse schepenbank (1485-1581)*” is er nl. sprake van *Gillis Vollenaere*, verweerder voor de schepenen van Oudenaarde tegen Fransoys Van Meirhaeghe, in naam van zijn zoon *Pierkin*, eiser. Gillis Vollenaere is een foute lezing van de naam Gillis Vullemins, de schoonbroer van Franchoys Van Meerhaghe.

Weduwnaar Franchoys Van Meirhaeghe hertrouwde al snel met **WILLEMIJNE VANDE WOESTIJNE**, een dochter uit de gefortuneerde clan Vande Woestijne die gedurende eeuwen een eersterangsrol speelde in het openbaar leven van Wortegem en tot ver daarbuiten. [De Genealogie Vande Woestijne (1250-1600) is bij de auteur in voorbereiding]

Willemijne was de dochter van Heyndrick Vande Woestijne en Joozijne Vander Bauwheede. Toen haar vader Hendrick Vande Woestijne te Wortegem overleed in 1560, bezat hij o.m. twee hofsteden te Anzegem met ongeveer 17 hectaren grond en via zijn schoonfamilie verwierf hij ook nog een omwalde hoeve te Petegem-Deinze. Te Wortegem bezat hij de heerlijkheid Ter Plancke. Heyndricks broer, Joos Vande Woestijne, was de meest welvarende van de clan. Hij verzamelde twee heerlijkheden,

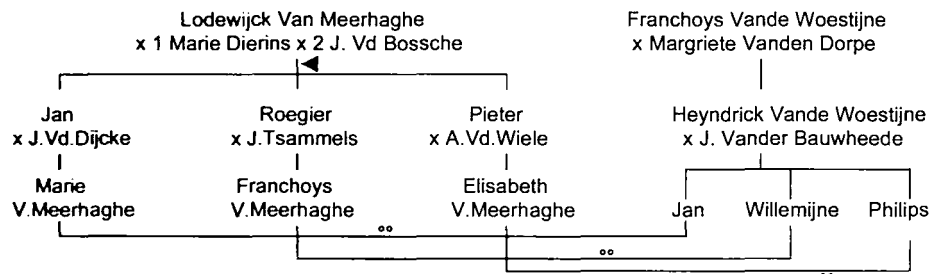
twee herbergen, een brouwerij en omtrent 87 hectaren land. Willemijnes moeder, Joozijne Vander Bauwheede, was de dochter van Joos Vander Bauwheede en Marie Tijtgat. Haar (half)broer Meerel Vander Bauwheede was eigenaar van meer dan 230 hectaren eigendommen! ⁴⁷

Uit het huwelijk van Hendrick Vande Woestijne en Joozijne Vander Bauwheede werden zeven kinderen geboren, waarvan er drie met een Van Meerhaghe huwden: Jan Vande Woestijne (huwde met Marie Van Meerhaghe - XI.3.2); Philips Vande Woestijne (huwde met Elisabeth Van Meerhaghe - XI.4.5); Willemijne Vande Woestijne (huwde Franchoy's Van Meerhaghe - XII.2); Joos Vande Woestijne; Fransois Vande Woestijne (huwde Anna Dierins en Gillijne Ketele); Maria Vande Woestijne (huwde met Pieter Vanden Hecke) en Willem Vande Woestijne (huwde met Willemijne Cooremans). De drie Van Meerhaghe-partners zijn allen elkaars neef en nicht. Dit is alweer een treffend voorbeeld van sociale endogamie waarbij huwelijkspartners binnen een kleine, selecte kring van vermogende landbouwers gekozen werden (zie verder: schema).

Willemijnes grootvader, Fransois Vande Woestijne, was in 1509 pachter van de belangrijke Wortegemse hoeve *Nederbouveloo* te Wortegem. In 1515 was Fransois Vande Woestijne baljuw van de heerlijkheid Ten Bulcke te Anzegem en in 1516, 1522 en van 1536 tot 1543 was hij baljuw en ontvanger van de heerlijkheid van Walem te Wortegem. Hij bewaarde bij zich thuis ook de renteboeken van de voornoemde heerlijkheden, samen met die van Ooike en Nederbouveloo. Tijdens zijn huwelijk met Margriete Vanden Dorpe, dochter van Pieter en Ysabeele Vander Ellen, kocht hij 32 percelen grond en een hofstede van 25 hectaren. Fransois Vande Woestijne bezat in totaal zeker 50 hectaren eigendom. Zijn kinderen werden allen uitgehuwelijkt *binnen hun stand* ⁴⁸. Zijn zonen Willem Vande Woestijne en Hendrick Vande Woestijne huwden allebei met een dochter Vander Bauwheede, resp. met Marie en Joozijne Vader Bauwheede; zoon Joos Vande Woestijne huwde met Philippine Spileers; dochter Joozijne Vande Woestijne met Philips Deschietere, een der rijkste boeren van Kruishoutem; dochter Joanna Vande Woestijne huwde met Jan Van Heylbroeck, baljuw van de heerlijkheid van Walem en ontvanger van Sint-Pieters, en zoon Jan Vande Woestijne trouwde met Magdalena Vande Wiele. Deze laatste was een dochter van Dierlays Vande Wiele en dus een zuster van Arijne Vande Wiele en Willem Vande Wiele die respec-

tievelijk huwden met Pieter Van Meerhaghe en Joanna Van Meerhaghe, kinderen van Lodewijk Van Meerhaghe (X.6). Overigens telde Franchoys Van Meerhaghe zelf ook Vande Woestijnes tussen zijn voorouders: zijn overgrootmoeder langs moederszijde was nl. Cateline Vande Woestijne die gehuwd was met Meester Joes Tsammels (zie XI.2).

Onderstaande verwantschapstafel toont aan hoe drie kinderen van Heyndrick Vande Woestijne hun huwelijkspartner tussen de Van Meerhaghes zochten:

Uit het huwelijk van Franchoys Van Meerhaghe en Willemijne Vande Woestijne werden tussen 1570 en 1576 te Wortegem nog vier kinderen geboren :

2. JAN VAN MEIRHAEGHE	volgt onder XIII.2.
3. FRANCHOYS VAN MEIRHAEGHE	volgt onder XIII.3.
4. ROEGIER VAN MEIRHAEGHE	volgt onder XIII.4.
5. JUDOCA VAN MEIRHAEGHE	

Zij huwde omstreeks 1600 met **VINCENT DESMET** uit Olsene. Het echtpaar vestigde zich te Olsene, waar minstens drie kinderen geboren werden:

- a. **Jan Desmet**, huwde met **Joanna Van Thuyne**, dochter van Antoon Van Thuyne, griffier bij de plaatselijke schepenbank, en Passchijne Vander Biest.
- b. **Judoca Desmet**, geboren in 1609.
- c. **Wilhelma Desmet**, geboren in 1614.

Naast zijn vijf wettige kinderen had Franchoys Van Meerhaghe ook nog een buitenechtelijke dochter, Arijne Van Meirhaeghe, bij **STEVENIJNE DE WACHTERE** (Stephanie s'Wachters). Stevenijne was, samen

met Steven, Jan, Theun en Roelijne (huwde met Arent Roobrouck) en Proenkin, één van de zes kinderen van Jan De Wachtere fs Jan en Mergriete De Stoop fs Steven uit het naburige Anzegem, waar het geslacht De Wachtere reeds sedert de 14de eeuw woonde ⁴⁹.

6. ARIJNE VAN MEIRHAEGHE

Arijne (Arnolda) Van Meirhaeghe, die dus de familienaam van haar verwekker droeg, werd omstreeks 1575 te Wortegem geboren als buitenechtelijk kind van Franchoys Van Meirhaeghe en Stevenijne De Wachtere. Ze was nog een kleuter toen ze in 1579 haar moeder Stevenijne De Wachtere verloor die in het hospitaal van Oudenaarde aan de pest overleed. Zoals zoveel anderen was ze tijdens de epidemie naar de stad gevlucht. Franchoys Van Meerhaghe werd als voogd aangesteld over zijn bastaarddochter, die 300 roeden akkerland en 36 roeden meers erfde, die ressorteerden onder de heerlijkheid van Hemsrode te Anzegem. Oom Arent Roobrouck uit Anzegem neemt eveneens het voogdijschap waar ⁵⁰. De kans is groot dat Arijne na de dood van haar moeder werd opgevoed binnen het gezin van haar verwekker Franchoys Van Meerhaghe, maar zekerheid daaromtrent hebben we niet. Dat ze in Wortegem huwde, en niet in Anzegem, is een aanwijzing dat dit wellicht zo was.

Arijne Van Meerhaghe huwde te Wortegem op 29 april 1596 met **OLIVIER VANDER HAEGHEN**, geboren omstreeks 1566 als zoon van Thomaes Vander Haeghen fs Gillis en Joanna Vander Erven uit Petegem ⁵¹. Te Wortegem werden o.m. deze twee kinderen geboren:

- a. **N. Vander Haeghen**, geboren op 3 maart 1597.
- b. **Judoca Vander Haeghen**, geboren op 13 mei 1609.

De geboorteakte van hun eerste kind vermeldt de voornaam van het kind niet. Wel zien we dat grootvader *Franchoys Van Meirhaeghe fs Roegiers* het peterschap waarnam van het kind van zijn buitenechtelijke dochter. Dit toont aan dat er toentertijd op deze buitenechtelijke familierelaties niet het taboe rustte zoals dat vanaf de 17de eeuw wel het geval zou zijn. In vergelijking met andere grote landbouwersgeslachten, verwekten de Van Meerhaghes al bij al niet zo vaak kinderen buiten de echtelijke sponde. Tijdens de eerste 12 generaties troffen we maar drie natuurlijke kinderen aan ; Willem Van Meerhaghe (VII,1) had een

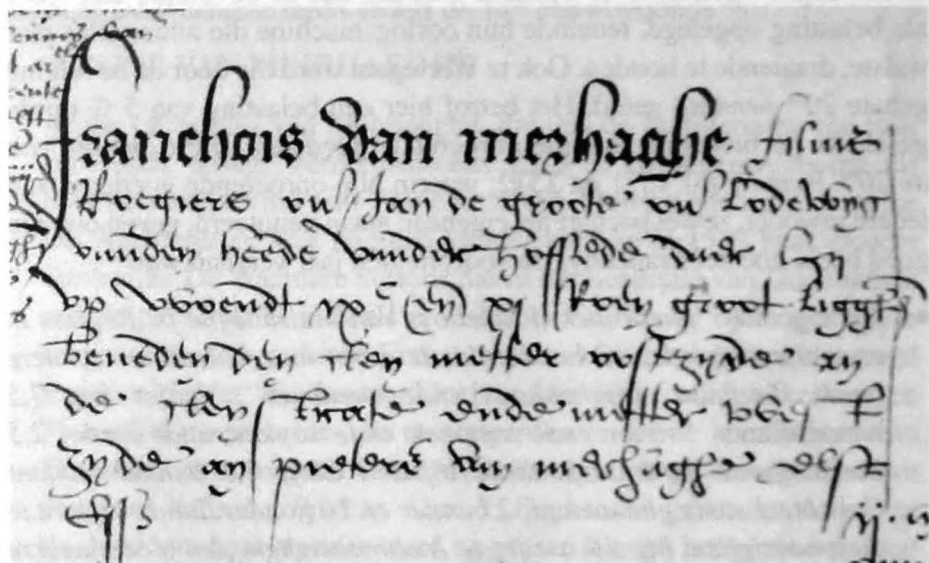
zoon Wouter, Joos Van Meerhaghe (X.3) had een zoon Hercules en onderhavige Franchoys had dus een dochter Arijne Van Meirhaeghe.

In die dagen werd door de Spaanse bezetter aan de bevolking een speciale belasting opgelegd, teneinde hun oorlogsmachine die alhier alles platwalste, draaiende te houden. Ook te Wortegem werd die door de bevolking gehate 20me penning geïnd. Het betrof hier een belasting van 5 % op de geschatte pachtwaarde van alle onroerende goederen. Die *Cohieren van de 20me Penning* uit 1571 en 1572, waarin alle onroerende goederen van iedere inwoner, zowel pachter als eigenaar, staan genoteerd, geven ons een goed beeld hoe het Franchoys de voorbije tien jaar vergaan was ⁵² :

- Als eigenaar *“ghebruuckt Franchoys Van Meirhaeghe fs. Rogiers in erve zijn hofstede, 10 honderdlands groot met woonhuus, schuere, poest, duufhuus, waghenhuus ende ovenbuer”*. Verder nog 7,5 honderdlands *“vijver ende meersch ende saylant ande stede; 2,5 honderdlands boven zijn stede bij den Cley; 0,5 bunder saylant Cabooters stede ghe-naempt; 2 bunder en 10 honderdlands saylant te Audtmoorighem bij zijn stede; te Audtmoorighem den sloetmaeckre groot 10 honderdlands en 1,5 bunder bosch ende beweet, den merg-heldries in Moorighem”*.
- Hij verpachtte aan Stevin Inghelbeen *“een behuusde hofstede, 5 honderdlands groot, behuust met woonhuus, schuere, ovenbuer ende poortke”*.
- Zelf *“haudt Franchoys in pachte van Joos Verdebaut 2 bunder landts; van Joos De Steur 3 honderdlands boven den Cley; van schoonbroer Gillis Vullemins 3 vierendelen lants ghe-naempt het winckelvelt in haustraten en van Willem Vande Wiele 10 honderdlands bij baertsbosch ter haustraten”*.

Franchoys Van Meirhaeghe bezat dus te Wortegem ongeveer 10 hectaren en twee hofsteden en te Nokere anderhalve hectare die hem toekwam via zijn eerste vrouw Arijne Waelkens. Daarenboven pachtte hij van diverse personen te Wortegem 5 hectaren grond. Met zijn 15 hectaren behoorde hij tot de middelgrote landbouwers van het dorp. Over de totaliteit van zijn bezittingen betaalde hij 9 pond belastinggeld. Om enig idee te hebben wat deze som voorstelde : kozijn Arent Van Meirhaeghe betaalde jaarlijks 9 pond pachtgeld voor het hofstedeke dat hij bewoonde, met inbegrip van het woonhuis, het schuurtje en de daarbij horende 3,5 hon-

derdlands grond. In deze tijd van oorlog en economische crisis, zal die 9 pond wel een redelijke aderlating geweest zijn. Doch crisis of geen crisis, Franchoy's ploegde voort en niet bepaald achteruit...

renteboek Heerlijkheid van Walem 1573

In 1573 kocht hij van Joos Verdebaut 8 vierendelen "ligghende in dyversche stucken onder theerschap van Walem", en dit voor de som van 56 ponden groot Vlaams⁵³. Uit het rentenboek van de Sint-Pietersabdij blijkt dat hij van diezelfde Verdebaut in totaal 10 vierendelen land gekocht had, liggend *up waelemcautere, boven den Cley* en bij de *Royghems ande Cleystraete*⁵⁴. Van de erfgenamen van Jan Ghuus kocht Franchoy's o.m. "een half bunder lant bij den crommen keeseleere (kromme kerselaar), ghe-naempt daude stede ter porryen, noert ghelant de groene strate (de oude stede Te Porrie in het noorden palend aan de Groenstraat)"⁵⁵. Bij de verdeling van de erfenis van zijn schoonouders, Hendrick Vande Woestijne en Joozijne Vander Bauwheede, kregen Franchoy's Van Meerhaghe en zijn echtgenote Willemijne Vande Woestijne "kavel B" toegewezen en die omvatte anderhalve hectare grond te Wortegem en 2,5 hectare te Petegem, waaronder 1 vierendeel in de Scheldemeers⁵⁶.

We zegden reeds dat Franchoy's Van Meerhaghe een hoeve betrok, "ligghende beneden den Cley, met de oostzijde ande Cleystraete". De hoeve én herberg *De Cley* zelf werd door Pieter Vanden Dorpe uitgebaat. Op

een bepaald ogenblik verboden de Vanden Dorpes hun buren “*te ridene ofte voerne* (rijden of voeren) *deur zeker dreve of voetwich, ligghende up de oostzijde vande voornoemde hoers hofstede ghenaeemt de Cley, het en ware alleendelic in den oust* (oogst) *omme de vruchten te verschuerne om* (de oogst te verschuren)” ⁵⁷. Aangezien ook Franchoys sedert jaar en dag gebruik maakte van deze uitweg of doorgang, kwam hij “*in opositien* (verzet) *jeghens tvornoemde verbot*”. Het gaat hier dus om een klassiek geschil van erfdienstbaarheid. Op 28 mei 1576 verklaarde Franchoys Van Meerhaghe voor de schepenbank “*dat hij ende zijn veursaten waren in goede ende deugdelick possessie van over xxxx jaer* (40 jaar) *ende tijts meer, te passerne met waghene ende ploughen* (wagens en ploegen) *deur de vornoemde dreve omme te labeuren, messen* (bemesten), *hemlieden lant ligghende up waelem cautere ende de vruchten daer up ghewassen tuus te voerne* (naar huis te voeren) *tallen tijden alst hemlieden beliefden*”. Franchoys betoogde dat hij en zijn voorzaten sedert meer dan 40 jaar van de dreef gebruik maakten om hun land op Walemkouter te bewerken en om de vruchten naar huis te voeren. Hij werd in het gelijk gesteld, zijn klacht werd aanvaard en de Vanden Dorpes moesten hem de voetweg *tallen tijden* laten gebruiken.

In datzelfde jaar 1576 werd Franchoys, bij de vorming van de burgerwacht, aangesteld als hoofdman of *tiendeman* van een peloton van 10 Wortegemse *weerbare mannen* die moesten instaan voor de veiligheid binnen het dorp ⁵⁸. Hij blijkt “*met busse en rapiere*” of met geweer en degen gewapend te zijn. Franchoys Van Meerhaghe probeerde zijn gezin zonder kleerscheuren doorheen deze crisistijd te loodsen. Rond 1590 noteren we een lichte economische relance en ook Franchoys Van Meerhaghe sloeg weer de hand aan de ploeg. In datzelfde jaar kocht hij van Gillis De Groote 50 roeden land ⁵⁹. Op het Hof van Walem, de belangrijkste hoeve van het dorp, “*groot int gheheele onder lant, mersch, water ende bosch ontrent de veertich bunderen* (56 hectaren) *metten wae-termuelen ende thiende dier van audts tijde medeghegaen heeft*”, kwam in 1592 een nieuwe pachter : Franchoys Van Meerhaghe.

Nieuwjaar 2004 : stambewaarder onderweg naar Walem

Op 22 november 1590 trok hij met zijn oudste zoon Pieter naar de Sint-Pietersabdij in Gent om de voorwaarden te bespreken. Het pachtcontract werd opgemaakt en voluit ondertekend door abt Lambertus en door Franchoy's en Pieter Van Meirhaeghe⁶⁰. De pachttermijn van 9 jaar ging in op Kerstdag 1590 en de pachters zouden jaarlijks 15 ponden groot betalen. De vorige pachter, Pieter Vande Wiele, betaalde in 1578 nog 50 pond groot, een bedrag dat dus driemaal hoger lag. Vanwaar deze forse waardevermindering tot minder dan 1/3 van het vorige bedrag? Het pachtcontract van Franchoy's geeft de verklaring. We lezen er dat Franchoy's "*in hueren ghenomen (gehuurd heeft) tgoedt te Walem, onbehuyst wegens dezelve inde leste troubel en afghebrant tzijn gheweest*"⁶¹. De boerderij werd dus, vermoedelijk rond 1587 tijdens de vijandelijkheden, gedeeltelijk platgebrand. Daarna bleef het goed wellicht een drietal jaar onbewoond en braak tot op het ogenblik dat Franchoy's en Pieter Van Meirhaeghe het bedrijf opnieuw opstartten. Door deze devaluatie kwam het bedrijf binnen de financiële mogelijkheden van Franchoy's Van Meerhaeghe. Franchoy's zal zijn termijn van negen jaar echter niet vol-

eindigen... In 1597 ontmoeten we Thomaes Vander Craeyen als nieuwe uitbater van Walem. Alles wijst erop dat de pachtwissel niet rimpelloos verlopen is. Tussen pachter Franchoy's en de eigenaar - de abdij van de Sint-Pietersabdij te Gent - waren een aantal geschillen gerezen die zouden resulteren in een reeks processen...

The image shows a handwritten document in Dutch, likely a lease contract. The text is written in a cursive script typical of the late 16th century. At the top, it mentions 'Johannes de...'. Below that, there is a date 'Dinsdag 9. November 1590'. The name 'Lamirecht Abt van s. Pieters' is written in a larger, more formal hand. There are several signatures and initials throughout the document, including one that appears to be 'Franchoy's' and another that looks like 'Pieter Van Meerhaghe'. The document is on aged, slightly stained paper.

handtekeningen Franchoy's en Pieter Van Meerhaghe pachtcontract Walem 1590

In zijn rekening van 1599 noteerde Jan Vanden Dijcke, als ontvanger van de Heerlijkheid van Walem, o.m. zijn onkosten omwille van de “drien diversche reysen ghecommen binnen deser stede (van Gent) omme instructie te gheven tot stellen vande reprochen (beschuldigingen), salvation ende inventaris inde zaken gaende voor de schepenen van Walem, ter causen vande heerlijke rente, jehens Franchoy's Van Meirhaeghe”

⁶². Vanden Dijcke diende dus een onkostennota in voor de drie reizen naar Gent inzake de problemen die met Franchoy's Van Meerhaghe waren gerezen omtrent de heerlijke renten die deze laatste aan de abdij moest betalen. Een jaar later heeft Vanden Dijcke, op bevel van de abt, “vervolcht voor de schepenen van Walem, zeker processe jehens Franchoy's Van Meirhaeghe, ter causen vande differentie (geschil, conflict) van de evenrente (haverrente) aldaer innecomende, van welck proces den voorn. Franchoy's betreck ghedaen heeft voor mijn heer vande Rade in Vlaenderen” ⁶³. Op 27 april 1600 leverde de ontvanger aan de abdij 10 halsters ruwe evene of haver die hij “up protestatien ontfanen heeft van Franchoy's Van Meerhaghe”. De jaarlijkse “spendemaete evene” die op het goed van Walem geheven werd, bedroeg 10 halsters en Franchoy's

was blijkbaar niet zonder meer bereid die te leveren. Hij werd voor de plaatselijke vierschaar gedaagd, maar ging in beroep bij de Raad van Vlaanderen, de hoogste rechtsinstantie in het graafschap Vlaanderen. In 1602 viel de definitieve uitspraak "*up tdifferent van de spentevne*" en Franchoy's moest de aanzienlijke boete van 121 pond betalen ⁶⁴.

Tijdens diezelfde periode, meer bepaald op 28 december 1598, kocht Franchoy's Van Meerhaghe van de weduwe van Pieter Vande Wiele, de vorige pachter van Walem, een stuk land van 5 honderdlands, "*ligghende bij twaetermueleken*" te Walem, voor de som van 13 pond, 6 schellingen en 8 groten. De koopakte werd door Franchoy's eigenhandig ondertekend ⁶⁵. Een maand later echter had ontvanger Vanden Dijcke "*tzelve goet vor hem zelve den coop van dien ghecalangiert ende vernadert*". Dit betekent dat hij, volgens de toenmalige *costumen* of gebruiken, zijn recht op vóórkoop wegens bloedverwantschap met de verkoopster liet gelden. Jan Vanden Dijcke was nl. verwant met Clara Vanden Dijcke, de moeder van de voornoemde Pieter Vande Wiele. Vanden Dijcke verkocht op zijn beurt dit stuk land "*inder eeuwicheyt tot profytte van deser abdie*" van Sint-Pieters! We kunnen ons niet van de indruk ontdoen dat Franchoy's hier bewust gedwarsboomd werd en dat Vanden Dijcke dus de grond waar Franchoy's zijn oog op had laten vallen, niet voor eigen gebruik wou kopen, maar het enkel *callengierde* in opdracht en als *stroman* van de Sint-Pietersabdij, aan wie hij hem onmiddellijk doorverkocht. Franchoy's Van Meerhaghe was het niet eens met deze gang van zaken, startte een zoveelste gerechtsprocedure en trok er ook dit keer mee tot voor de Raad van Vlaanderen. Een uitspraak vonden we niet terug, maar in de boedelbeschrijving van 1606, vinden we dit stuk grond niet terug in de inventaris van Franchoy's' bezittingen, wat laat vermoeden dat hij ook in dit proces aan het kortste eind had getrokken.

Maar het ergste moest nog komen. In zijn rekening van het jaar 1600, noteerde Jan Vanden Dijcke: "*ontfaen van Arent Vander Beke vanden haute bij Franchoy's Van Meirhaeghe over twee jaeren afghesnoyt van d'upgaende eecxkins* (jonge eikjes gesnoeid) *staende op vierschaervelt, 6 pond paris*" ⁶⁶. Dit op het eerste gezicht onschuldig zinnetje, verbergt een zoveelste en vrij pijnlijke geschiedenis... Op 27 januari 1600 gaf Jooris Zoete, abt van Sint-Pieters te Gent, bevel aan zijn officier Jan Vanden Hecke om Franchoy's Van Meerhaghe in zijn woning te *saisiren*

of te arresteren en hem “*zonder delay ofte vuytstel (stante pede) met den bequamsten middele dat doendelick werdt, tzij te waghen ofte te perde, naer Sente Pieters te brynghen*”. Jan Vanden Hecke moest dus Franchoy's arresteren en met alle middelen, hetzij met een wagen, hetzij te paard, naar Gent over brengen, waar hij in de “*vanghenesse*” zal opgesloten worden om “*justicie ende punitie te doen geschieden*” ⁶⁷.

Welke vreselijke misdaad had Franchoy's dan wel op zijn kerfstok? In de acte van beschuldiging wordt gesteld dat het verboden is “*eeneghe upgaende boomen staende up een anders grond af te doen cappen ende vellen ende tsynen profyte tappliquiren*”. Nu heeft oud-pachter Van Meerhaghe, volgens de abt, “*zijnen pacht gheexpirert zijnde* (nadat zijn pachtcontract verlopen was), *vuyt eene uprechte quaede affectie dat hij moet scheeden van denzelven pacht* (kwaad zijnde omdat zijn pachtcontract verbroken werd) *als daernaer, een groot number* (groot aantal) *van upgaende ende tronckeecken* (tronk-eiken), *sonder daerinne thebene eenich recht, cause ofte redene*”. Boos omdat zijn pachtcontract niet verlengd werd, had Franchoy's een aantal *opgaende eikjes op het Vierschaarveld*, die hij heel zeker nog zelf geplant had, afgehakt en voor eigen gebruik aangewend. Daardoor negeerde hij een bepaling uit zijn pachtcontract dat zei dat hij niet mocht “*commen ofte hauwen* (hakken) *an eenighe upgaende boomen*”. We kunnen ons moeilijk een precies idee vormen over de ernst van dit delict. Het was in ieder geval zo dat streng werd opgetreden, ook tegenover de dorpsnotabelen. Zo werd Jan Van Heylbrouck toen hij baljuw en ontvanger van Walem was (A° 1545), eveneens gevangen genomen omdat hij had “*houdt ghecapt*”. Jan Van Heylbrouck was, zoals gezegd, getrouwd met Janneke Vande Woestijne, een tante van de echtgenote van Franchoy's Van Meerhaghe.

De proost van de Gentse Sint-Pietersabdij eiste dat Franchoy's Van Meerhaghe voor de plaatselijke vierschaar zou gedaagd worden “*in sijn lijnwade, blootsch hoofts, met een torse* (kaars) *ongebrant van vier ponden was in sijn handen, up beede zijn knien verclaren, hooghe ende overluut* (klaar en luid), *daer hij tzelve ghedaen heeft met quaden cause* (met kwaad opzet) *ende dat hem tzelve leet is* (dat het hem spijt), *ende de torse alzo te draghen tusschen twee dienaeren in Onze Vrouwe kercke up dese heerlicheide, die aldaer laetende ten dienste vanden Helegghen Sacramente*”. Daarbij moest hij een boete van 10 pond en de “*costen*

vande processe” betalen en de aangerichte boomschade vergoeden. Franchoys zou dus enkel gekleed in zijn hemd, met een kaars van vier pond in zijn handen, op zijn blote knieën in de O.-L.-Vrouwkerk van Wortegem luid zijn misdaad moeten bekennen en zijn spijt betuigen...

Er viel echter op de handelwijze van heer proost juridisch gezien een en ander aan te merken. Franchoys Van Meerhaghe legde zich dan ook niet gewillig bij de situatie neer en deed een beroep op zijn poortersrecht. Samen met de hoogbaljuw, burgemeester en schepenen van Oudenaarde, richtte hij op 21 februari 1600 een schrijven aan de Raad van Vlaanderen. In deze brief zegt Franchoys *“dat hij begheert voor hemlieden te rechte te staen en niet voor de schepenen bij den heer Proost ghestelt”*. Hij wil dus dat zijn zaak behandeld wordt voor een minder bevooroordeelde, meer neutrale rechtbank. Het is overduidelijk dat Franchoys niet op een fair proces kan rekenen waar aanklager én rechter verenigd zijn in de ene persoon van de abt, de proost of de baljuw, met wie hij het al eerder aan de stok had.

Vervolgens werd betoogd dat Franchoys Van Meerhaghe volgens de *“criminele ordenantie niet vanghelick en es in zijnen persoon* (niet gevangen genomen mocht worden), *zonder precedente informatie ende voorgaende acte van abandonnemente* (zonder voorafgaande informatie en zonder aanhoudingsbevel)”. Desondanks had officier Vanden Hecke *“sonder cause te verclaren”*, dus zonder nadere uitleg te verschaffen en zonder arrestatiebevel, de betichte *“oudt man zijnde, ghepact ende ghevanghen ende ghebrocht inde vanghenesse up Ste Pieters* (te Gent) *al of hij eenen moordt gedaen hadde, ter grooter schande ende injurie van voornoemde poorter ende zijne kinderen, die alle gheene redene noch oirzaecke geweten en hebben van zulck extraordinaire en temeraire* (voortvarend) *vanghen ende halen vute* (uit de) *de voors. heerlichede ende prochieplaetse van zijne residentie* (woonplaats)”,

Men argumenteert hier dus dat de abdij op zijn minst voortvarend is tewerk gegaan en dat de drastische maatregelen – een oud man in de boeien slaan en opsluiten in een Gentse gevangenis – niet in verhouding staan tot het vergrijp: men behandelde de reeds bejaarde Franchoys alsof hij een moord gepleegd had en dit tot schande van hemzelf en zijn gezin. Nochtans had Franchoys *“instantelick verzocht ende geinsysteert”* of er onmiddellijk op aangedrongen dat zijn poortersrecht gerespecteerd zou

worden, wat evenmin gebeurd was. Ook hier was de abt of de proost zijn wetboekje te buiten gegaan, aangezien Franchoy's als buitenpoorter van Oudenaarde onder de jurisdictie viel van de stad Oudenaarde, waar de abt van Gent niet bevoegd was. In dit verband verwijzen ze naar een aantal artikelen uit de "*Constitutie Carolyne*" uit 1540 "*vande stede van Audenaerde*". Tenslotte "*supplieren oitmoedelick ende reverentelick* (verzoeken zij nederig en eerbiedig) *dat Franchoy's Van Meerhaghe, huushoudende, wel ghestaet ende ghegoet* (welgesteld en begoed) *man in gronden van erven, bestiaelen* (vee) *ende anderssindts, gheslaeckt* (vrijgelaten) *ofte gherenvoyeert* (teruggestuurd) *te wordene up souffisanten zekere* (voldoende borgtocht), *midts dat tvanghen van Franchoy's notoirlick quaet gheschiet es, zonder eenich fundament ter weirelt*". Met andere woorden, men vraagt hier dat Franchoy's als gegoed man op borgtocht zou vrijgelaten worden omdat hem, zonder enige grond, aanzienlijk kwaad is geschied.

Is de bejaarde Franchoy's Van Meerhaghe in de kerk van Wortegem, ten aanschouwe van de goegemeente, de vernederende boetegang moeten gaan? Werd hij op borgtocht vrijgelaten? Hoe het pleit uiteindelijk werd beslecht, konden we niet achterhalen. Wel mogen we zeggen dat de talrijke processen die Franchoy's in de loop van zijn leven gevoerd heeft, hem wel een aardige stuiver zullen gekost hebben.

Tijdens dit laatste decennium van de 16de eeuw was er ook op familiaal vlak een en ander veranderd. De kinderen hadden het nest verlaten en in 1597 overleed echtgenote Willemijne Vande Woestijne ⁶⁸. De vier kinderen uit het tweede huwelijk erfden van moederszijde meer dan vier hectaren eigendommen gelegen te Petegem en te Wortegem: "*den langhen stieghele, 12 honderdlands groot, ligghende ter haustraten bij speelmans keer en 6 honderdlands upt heyke*". Daarenboven erfden zij vier hectaren die Franchoy's en Willemijne tijdens hun huwelijk gekocht hadden en waarvan de diverse percelen lagen "*up betscautre anden groenen wich, up walem de cautre boven den cleey, ter haustraten en delst*" te Wortegem en "*bij Jans Vander Wostijnen leen*" te Petegem. De inventaris van het sterfhuys vermeldt verder nog aan onroerende goederen: "*dwoenhuus ende schuere up shauders hofstede ligghende te poryen, een cleen huuskin staende ter haustraten en dovenbuer staende up tpachtgoed te walem*". Franchoy's bezat dus het woonhuis en de schuur op zijn

hoeve die op het Wortegems gehucht *te Poryen* gelegen was, een huisje in de *Haustraat* en het *ovenbuur* dat hij blijkbaar als pachter van de abdijhoeve gebouwd had. In gemeenschap met zijn oudste zoon Pieter Van Meirhaeghe, bezat Franchoy's nog "*dwoenhuus, schuere, waghenhuus, duufhuus, twee stallekins ende dovenbuer metten ovene, daer den haudre up woent, al tsamen ghepresen 366 pond*". Ieder van de vier kinderen van het tweede bed kreeg de som van 808 pond toebedeeld. Vergelijken we deze twee laatste bedragen, dan zien we dat elk kind een bedrag erfde dat meer dan tweemaal de waarde van de ouderlijke hoeve vertegenwoordigde. De boedelbeschrijving maakt verder nog gewag van een achttal leningen voor een totaal van 1296 pond, waarvoor Franchoy's jaarlijks 81 pond intrest moest betalen. Op het ogenblik van het overlijden van moeder Willemijne Vande Woestijne, zijn de zonen Pieter, Jan en Roegier Van Meirhaeghe reeds gehuwd. Over de twee nog minderjarige kinderen *Franskin*, 21 jaar en *Joozjinkin*, 22 jaar, worden Jan Vande Woestijne en Philips Vande Woestijne als voogden aangesteld.

Wij. Willemijne Vande-
Woestijne te Zunderge overleden. Ende
Roegier Van Wortegem staet van goede
overbreijt en fransker Van meerhaeghe
te regere als Zunderge overen en Noem
staet Zunderge

staat van goed Willemijne Vande Woestijne

Tijdens zijn laatste, niet onbewogen levensjaren woonde Franchoy's Van Meerhaeghe in de *Hooghstraete* of *Haustraete* te Wortegem. Een haardtelling met de registratie van "*schauwen, heerdsteden ofte viersteden en*

werckende ploughen met twee peerden” uit 1600 en 1601 wijst uit dat *Franchoys d'aude* in de Haustrate woonde en “*binnen zijn huusse een dobbel heertstede* (dubbel haardvuur)” bezat waarvoor hij 8 pond parisis betaalde ⁶⁹. Verder bezat hij “*noch een huseken staende up de mote toebehoorende de weduwe Jan De Stuer ende staet ledich ende onbewoont, met een dobbel eerstede*” waarover hij 2 pond parisis *scaughelt* betaalde. Over de “*plough met twee peerden*” moest hij eveneens 4 pond parisis betalen. Dertig jaar eerder pachtte hij reeds van dezelfde weduwe Jan De Steur 2,5 honderdlands “*vijvers de wal ligghende rondomme huer huus ter haustraten*”.

Franchoys Van Meerhaghe was ongeveer 70 jaar, wanneer hij in 1606 te Wortegem overleed. Zijn vijf erfgenamen - Pieter, Jan, Roegier, Judoca en Franchoys Van Meirhaeghe - verdeelden onder elkaar de resterende zes hectaren en erfden ieder 472 pond en 10 schellingen ⁷⁰.

XII.3. WILLEM VAN MEERHAGHE

Willem Van Meerhaghe werd te Wortegem geboren omstreeks 1544 als zoon van Jan en Juliaene Vanden Dijke (XI.3).

Willem huwde omstreeks 1570 met **LOWIJSE VANDER BRUGGHEN**, een van de vier kinderen van van Adriaen Vander Brugghen en Catheline Vanden Hecke uit het naburige Kruishoutem. Haar vader Adriaen Vander Brugghen was de zoon van Jan Vander Brugghen en Marie Vander Beken, de kleinzoon van Adriaen Vander Brugghen en Germaine Benoot, de achterkleinzoon van Arent Vander Brugghen en Agnees Van Beversluus en de betachterkleinzoon van Gillis Vander Brugghen (fs stamvader Jan) en Beatrijse De Buck, allen geboren en getogen te Kruishoutem.

De wortels van het notabele geslacht Vander Brugghen waar we hier op focussen liggen dus in Kruishoutem. Er waren immers, reeds in 15de eeuw, nog een tweetal struiken Vander Brugghen, die respectievelijk op de Eindries (Oudenaarde) en in de streek van Waarmaarde-Kerkhove-Avelgem wortelden. Verwantschap tussen deze drie families werd vooralsnog niet gevonden ⁷¹. De genealogie Vander Brugghen uit Kruishoutem neemt een aanvang met stamvader Jan Vander Brugghen, bijgenaamd “*de smet van Authem*” of de smid van Kruishoutem, die in 1345 het poorterschap van Oudenaarde kocht: “*Jan Vander Brugghen de smet van Hauthem cochte zijn poertersceep Int Jaer 1345 sater-*

daechs vor onser vrouwen dach lichtmesse ende heeft vuldaen datter toe behoert" ⁷². Volgens datzelfde poortersboek had hij vijf zonen : "*Jan, Olivier, Stevin, Gillis, Pieter, Jans kindre vander brugghen de smet van Hauthem*". Ditzelfde gezin wordt nog een tweede maal vermeld : "*Int vij^o blat hier voren in Authem staen overghescreven Jan vander brughe, Olivier, Stevin, Gillis, Pieter, alle Jans kindre, de smet van Authem*". Het beroep van smid van de stamvader gaf aanleiding tot een aliasnaam die een eeuw later nog gebruikt werd. In de staat van goed uit 1448 van Jonkvrouw Jhanen Hoefts, echtgenote van Gillis Vander Brugghen, worden als borgen genoemd : Gillis en Jan Vander Brugghen "*gheseit de smet*" ⁷³.

Het gezin van Adriaen Vander Brugghen en Catheline Vanden Hecke was als volgt samengesteld:

1. Arent Vander Brugghen, hij huwde met Cateline Vande Putte, dochter van Jacob en weduwe van Arent Vander Meulen. Arent Vander Brugghen overleed omstreeks 1577. Ze hadden vier kinderen, o.a. Frans Vander Brugghen. Als oudste zoon erfde Arent de lenen van zijn vader Adriaen ⁷⁴. Er is sprake van brouwersgereedschap, van de molenstenen van de watermolen op het pachtgoed - het gaat hier wellicht om de watermolen van Herlegghem - en van de dam aan molenvijver. Arent schonk bij testament een rente aan zijn tienjarige bastaarddochter Apolonie Vander Brugghen, alsook een stuk bos bij de Biest om een huisje op te bouwen. Bij testament begiftigde hij eveneens zijn *knaap* of dienstknecht en zijn *jonkwiif* of dienstmeid, zijn koewachtertje én bovendien zijn stiefkinderen, nl. de kinderen van Arent Vander Meulen.
2. Joos Vander Brugghen, hij werd in 1585 vermoord in de omgeving van "Wetteren". Zijn bezittingen werden geërfd door zijn neefje Olivierkin Van Meirhaeghe, die het deel ontving dat zijn moeder Lowijse toekwam. Jacop Vande Woestijne, die gehuwd was met Mayke De Craene, dochter van Willem en Jonkvrouw Joozijne Vander Brugghen, een zuster van Adriaen (zie Deel II, X.1.2.f), gaf toelating om alles te verkopen ⁷⁵. Hier moet iets verkeerd gelopen zijn, want later zouden Jacop Vande Woestijne en Olivier Van Meirhaeghe verwikkeld raken in een lang aanslepende rechtszaak omtrent de erfenis (zie Deel IV : XIII.5).

3. Frans Vander Brugghen, hij overleed ongehuwd kort na zijn moeder. Broer Joos Vander Brugghen en neefje Olivier Van Meirhaeghe erfden zijn bezittingen.
4. Lowijse Vander Brugghen, zij huwde met Willem Van Meerhaeghe (XII.3).

Adriaen Vander Brugghen overleed te Kruishoutem omstreeks 1560. Borgen voor het sterfhuis waren: Philips De Schietere en oom Antheunis Van Rechem ⁷⁶. In de staat van goed is sprake van een hofstede te Kruishoutem met 5 vierendelen grond bij de (water)molen en een onbehuide hofstede die verpacht werd aan ene Pijckaert. Beide hofsteden had Adriaen ooit geërfd van zijn ouders. Bovendien vermeldt de boedelbeschrijving een woonhuis, een schuur en een *poest* op het pachtgoed van de prelaat van Sint-Baafs. In 1570 wordt een nieuwe staat van goed opgesteld waarin o.m. sprake is van 1 vierendeel en 12 roeden boven de smidse en een behuise hofstede te Weedhage ⁷⁷. Zou Adriaen nog de voorouderlijke smidse van stamvader Jan uit de 14de eeuw in gebruik gehad hebben? Cateline Vanden Hecke overleed te Kruishoutem omstreeks 1583 ⁷⁸. In haar staat van goed is sprake van een toelating tot de verkoop van de helft van de geërfde goederen ten voordele van Olivier Van Meirhaeghe om zijn schulden te betalen. Aanwezig waren : oom Franchoyls Van Meerhaeghe en neef Jacop Vande Woestijne fs Loys.

De kinderen van Willem Van Meerhaeghe en Lowijse Vander Brugghen werden te Wortegem geboren omstreeks 1570-75:

1. JAN VAN MEIRHAEGHE

Jan overleed als kind omstreeks 1582.

2. OLIVIER VAN MEIRHAEGHE volgt onder XIII.5.

In 1562 erfde Willem “*de hofstede daer (zijn vader) Jan plachte te woenene (wonen)*”, gelegen op het gehucht Cauborre. Volgens het Penningcohier uit 1572 bezat hij “*een hofstede 75 roen lans groot, met woenhuus, schuere, poest ende ovenbuer te Cauborre; 10 honderdlands beweet (weide) beneden de stede; 9 honderdlands beweet bachten de schuere; 11 honderdlands saylans (zaailand) boven de stede en 7 honderdlands up cauborre de cautere*” ⁷⁹. Alles samen dus een bescheiden hoeve met 3,5 hectaren landbouwland. Daarenboven pachtte hij van zijn

broer Beernaert Van Meerhaghe nog 18 honderdlands te Cauborre. In datzelfde 1572 kocht Willem één vierendeel land "*te Cauborre*" van zijn broer Beernaert, voor de som van 12 pond groot "*zuuver ghelt*". In 1578 kocht hij voor de som van 27 pond groot van Jan De Mettere 10,5 honderdlands gelegen met de westzijde "*ant aude heckstraete*" ⁸⁰. Net als zijn kozijn Franchoys Van Meerhaghe, was Willem in 1576 te Wortegem tiendeman of hoofdman van een peloton van tien weerbare mannen die voor de veiligheid van het dorp instonden ⁸¹.

Willem Van Meerhaghe en Loyse Vander Bruggen overleden allebei kort na elkaar te Wortegem omstreeks 1581, wellicht ten gevolge van een epidemische ziekte. Geen van beiden werd 40 jaar oud. Bij hun overlijden bezaten ze te Wortegem op de Cauborre een hoeve met 6,5 hectaren land, meers, weide en vijver en één bunder te Kruishoutem, afkomstig uit het patrimonium van de familie Vander Bruggen. Van zijn broer Beernaert Van Meerhaghe bleek Willem zo'n drie hectaren land gekocht te hebben ⁸².

XII.4. FRANCHOYS VAN MEERHAGHE

Franchoys Van Meerhaghe werd te Wortegem geboren omstreeks 1545 als zoon van Jan en Juliaene Vanden Dijke (XI.3).

Franchoys huwde met **WILLEMIJNE TSANTELE**, dochter van Jacob Tsantele en Jacquemijne Windels. Willemijnes vader, Jacob Tsantele, was de broer van Gillis Tsantele die gehuwd was met Cathelijne Van Meerhaghe (zie Deel II - X.2.2).

De kinderen van Franchoys Van Meerhaghe en Willemijne Tsantele werden te Wortegem geboren omstreeks 1570-80:

1. JOANNA VAN MEIRHAEGHE

Zij huwde te Wortegem omstreeks 1610 met **JAN DE STOOP**. Van hen werden te Wortegem vier kinderen geboren:

- a. **Gillis De Stoop**, geboren op 11 januari 1612.
- b. **Frans De Stoop**, geboren op 10 juli 1615.
- c. **Loys De Stoop**, geboren op 3 mei 1618.
- d. **Adriana De Stoop**, geboren op 17 mei 1620. Zij huwde te Wortegem omstreeks 1640 met **Frans Vanden Dorpe**, zoon van

notaris en griffier Jan Vanden Dorpe en Joanna De Bosschere fa Jooris. De broer van de bruidegom, Jan Vanden Dorpe, huwde met Joanna Van Meirhaeghe, dochter van de hiernavermelde Lodewijck Van Meirhaeghe, de broer van zijn schoonmoeder Joanna Van Meerhaghe die gehuwd was met Jan De Stoop (zie: XIII.6.4).

2. LODEWIJCK VAN MEIRHAEGHE volgt onder XIII.6.

Het Penningcohier wijst uit dat Franchoys Van Meerhaghe in 1572 te Wortegem op het gehucht Bosbrouck woonde en eigenaar was van een hoeve met ruim drie bunder land. Daarnaast pachtte hij 15 honderdlands "*beweet in bosbrouck*" van de erfgenamen van Roegier Vander Beken en 62 roeden "*saylant up den kerccautere*" van de erfgenamen van Lysbette Vander Straeten. Van laatstgenoemden kocht hij ook 6 honderdlands *bosch*.

In 1578 betaalde Franchoys een stoop wijn of 5 schellingen *wijnrente* voor het gebruik van 2 honderdlands rentegrond en nog eens 2 schellingen "*up zijn stede te Steenberghe*". Van Joozijne Hermans, weduwe van Martin Craye, kocht Frans in 1592 zes honderdlands "*int cleyn heyke*" voor de som van 9 pond. Bij de verdeling van de nalatenschap van zijn schoonouders Jacob Tsantele en Jacquelijne Windels, erfde Franchoys Van Meerhaghe in 1580 anderhalve hectare land te Elsegem en ongeveer één hectare te Gijzelbrechtegem ⁸⁶.

Franchoys' echtgenote, Willemijne Tsantele, overleed te Wortegem omstreeks 1583 ⁸⁷. Ze werd ongeveer 40 jaar oud. De weduwnaar hertrouwde met **ROELANDIJNE DE CRUYCKE** (Cruuckx, Ruucx, De Ruuck). Uit dit tweede huwelijk werd minstens nog één dochter geboren ⁸⁸:

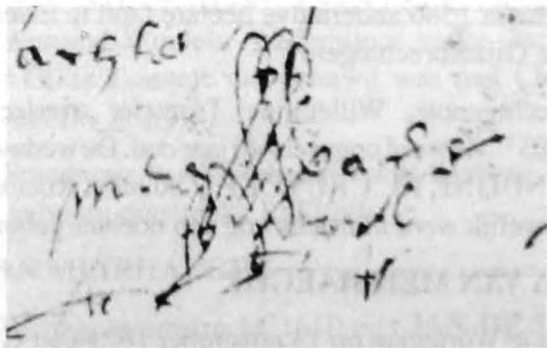
3. JACOBA VAN MEIRHAEGHE

Zij huwde te Wortegem op 13 november 1621 met **GILLIS MAEBE**, zoon van Goofaert (Godefroot, Goesaert). Zijn broer Frans Maebe trouwde met Anna Van Meirhaeghe (zie Deel V - XIII.6.2). De kinderen van Gillis Maebe en Jacoba Van Meirhaeghe die te Wortegem geboren werden:

- a. **Joos Maebe**, geboren op 29 september 1622.
- b. **Frans Maebe**, geboren op 15 januari 1626.

- c. **Adriana Maebe**, geboren op 7 november 1628.
- d. **Jacoba Maebe**, geboren op 19 november 1631.
- e. **Joanna Maebe**, geboren op 10 mei 1634.
- f. **Gillis Maebe**, geboren op 28 juli 1636.

Jacoba of Jacquemijne Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 30 april 1637, amper 35 jaar oud ⁸⁹. Het zat Gillis Maebe in die dagen niet mee, want meteen na het overlijden van zijn echtgenote, deed *“Lyoen Van Merhaeghe op 2 mei 1637 clachte up alle de gronden van erfven soo leenen als cheynsgoederen met alle de cattheylen daerup staende ende alle de landen ende mersschen toebehoorende Gillis Maebe fs Goefaerts, woonachtich tot Worteghem, ghehauden ende sorterende onder de Barronnye van Nokere”*. Lyoen beklagde zich bij de Nokerse schepenbank omwille van de *“verswegen renten ende lasten van 9 ponden groot”* waarmee de grond die Lyoen Van Meirhaeghe van Maebe gekocht had, belast bleek te zijn. Op 16 mei 1637 deed Lyoen Van Meirhaeghe (zie verder XIII.1.2), in naam van de weduwe van Joos Mehuijs uit Oudenaarde, eveneens *“clachte”* op al het bezit van dezelfde Gillis Maebe en dat om een rente van 30 pond parisis te verhalen over een geleende som van 60 pond groot. Maebe was ook zijn belofte om aan de weduwe *“lijnen laeckens”* te leveren niet nagekomen ⁹⁰.

handtekening Franchoy van Meerhaghe

Franchoy van Meerhaghe speelde ook zijn rol in het Wortegemse dorpsleven. In 1579 verrichtte hij een hele reeks betalingen in verband met *“de fourage van de zwarte ruteren (zwarte ruiters)”* of de bevoorrading van voorbijtrekkende troepen ⁹¹. In 1593 hielp hij baljuw Joos Vande

Woestijne in zijn administratieve activiteiten als vertegenwoordiger van het dorp ⁹². In 1595 was Franchoy's ook kerkmeester en tussen 1591 en 1608 zetelde hij als schepen in de Walemse schepensbank. In deze functie hielp hij mee aan de "haardstedentelling" die in 1602 te Wortegem werd gehouden ⁹³. Franchoy's Van Meerhaghe overleed te Wortegem op vrij hoge leeftijd na 1626.

XII.5. BEERNAERT VAN MEERHAGHE

Beernaert Van Meerhaghe werd omstreeks 1545 te Wortegem geboren als zoon van Jan en Juliaene Vanden Dijke (XI.3).

Beernaert (Bernard) huwde met **LIJSBETTE DIERINS**, dochter van Pieter Dierins en Joanna Ardoise fa Lioen. Het gezin Dierins-Ardoise woonde in IJselmoregem of Moregem waar moeder Joanna Ardoise omstreeks 1555 overleed ⁹⁴. Pieter Dierins hertrouwde met NN (Vander Straeten?) en uit dit tweede huwelijk werd nog een kind geboren: Inghel Dierins. Pieter Dierins overleed ca 1558. Zijn staat van goed vermeldt gronden te Moregem in de *Ronceneer* en op *Manninsveld*, plus enkele huizen ⁹⁵. Lijsbettes oom, Lioen Ardoise, was gehuwd met Joanna Van Meirhaeghe (zie Deel II XI.4.3; lees Lioen ipv Lieven). De overgrootvader van Lysbette, nl. Hendrick Dierins, was de broer van de grootmoeder van Beernaert Van Meerhaghe, m.n. Marie Dierins die gehuwd was met Lodewijck Van Meerhaghe (zie Deel II – X.6). Beide families waren dus al eerder door huwelijksbanden met elkaar verbonden.

Volgens F. De Brabandere is de familienaam Dierins (Dierens) ontstaan uit een vleivorm van de voornaam Diederik. Bijgevolg moet deze doopnaam ooit door de stamvader van dit geslacht gedragen zijn. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. We zien deze familienaam in de bakermat Ooike omstreeks 1280 a.h.w. onder onze ogen geboren worden. Onder de rubriek *Oedeke* treffen we op folio 10 nl. de poorterlijke inschrijving aan van de stamvader van dit geslacht, Tassijn (Stassijn) of Eustaes Diederik: "*Tassijn Dyederic cochte sijn poeterscap Int Jaer mcc.lxxxij* (1282) *tSondages vor onser vrouwen dach lichtmesse*" - onmiddellijk gevolgd door de inschrijvingen van zijn zoon en dochter - "*Jan, Tassinch sone versochte sijn poeterscap alse hi huwede*" en "*Alise, Tassin Dierins dochter heeft versocht haere poeterscheep naer huweleec*". De doopnaam van de stamvader Tassin/Eustaes, die omstreeks 1230 moet gebo-

ren zijn, werd gedurende enkele 14de eeuwse generaties doorgegeven, zowel aan de echtelijke als aan de buitenechtelijke kinderen: f° 189v : “*Tassin Dierin, Wouters zone; Tassin en Wouter, Wouter Dierins bastarde kindre bi Callen Slip; Jan Dierin, Eustaes bastarde zone bij Trissien Cloets; Calle, Wouter Dierins bastarde dochter bi Catelinen Nobels*”. Het geslacht Dierins vormde in het Oudenaardse een wijd vertakte boom. In het Oud Poortersboek van Oudenaarde staan ze dan ook uitgebreid vermeld - de meesten onder de rubriek “*Oedeke*”, maar ook enkelen onder “*Moeregem*” - op volgende folio's : f° 10, f° 62, f° 189v, f° 190, f° 192, f° 215, f° 221, 221v en 223v ⁹⁶. In het Struuckboek van Oudenaarde treft men de struik Dierins aan op f° 98v, f° 132 en f° 134 ⁹⁷.

De kinderen van Beernaert Van Meerhaghe en Lijsbette Dierins, geboren omstreeks 1570 en alle drie omstreeks 1583 overleden :

1. LODEWIJK VAN MEIRHAEGHE

2. MARIA VAN MEIRHAEGHE

3. FRANSIJNE VAN MEIRHAEGHE

“Meester Beernaert”, zoals hij ook soms genoemd werd, vestigde zich na zijn huwelijk te *Ijsselmooreghem*, d.i. het huidige Moregem, waar zijn vrouw vandaan kwam. Hij wordt, gewapend met een *busse*, in 1576 aldaar vermeld bij de *weerbare mannen* van het dorp ⁹⁸. Beernaert pachtte er gronden van het klooster van Onze-Lieve-Vrouw van Sion te Pamele-Oudenaarde ⁹⁹. Op 23 juni 1575 verscheen hij, samen met Jan Vande Woestijne fs Hendrik en Franchois Vander Beken fs Rogier, voor de schepenen van Oudenaarde i.v.m. de pacht van de Tienden van Wortegem en Nokere ¹⁰⁰. In 1576 verkocht hij aan zijn broer Willem één vierendeel land te Cauborre voor de som van 12 pond ¹⁰¹.

Samen met zijn broers en zusters procedeerde hij bij de Raad van Vlaanderen. Bij arrest van 20 oktober 1570 werden Jan Vande Woestijne, Frans Vander Beken en de broers Willem, Fransois en Beernaert Van Meirhaeghe veroordeeld om aan ene Jan Stoppelaere “*jaerlicx te betaelen tzijnder domicilie bynnen der stede van Gendt, 4 pond groot tsjaers, den penninck zesthiene, vallende telken bamessen*” en dit vanaf 1577 ¹⁰². Zij stonden dus bij Stoppelaere voor 64 pond groot in het krijt. Die som werd bezet of *gheypotekiert* op een half bunder bij “*daude heek en 6 honderdlands int ghehuchte van Cauborre*”, toebehorend aan Willem

verzaakten aan de *baten* die hen toekwamen en die geschat werden op 94 pond, 10 schellingen parisis.

Moeder Lysbette Dierins overleed te Moregem in 1590. Haar staat van goed d.d. 13.12.1590 spreekt van erfgronden en aanwinst van 2 vierendelen en 900 roeden te Moregem ¹⁰⁵. Eén van de erfgenamen was Franskin Vande Woestijne, zoon van Franchois Vande Woestijne en Anna Dierins. Laatstgenoemde was een dochter van Inghel Dierins († ca 1559), de broer van Lijsbettes vader Pieter Dierins ¹⁰⁶. Beiden waren zonen van Jan Dierins en Wouborghe De Meulemeester uit Moregem. Dit echtpaar bezat eigendommen te Heuver-Eine, Petegem, Bevere, Kruishoutem en uiteraard te Moregem in *de Ronsenere* ¹⁰⁷. De voormelde Franchois Vande Woestijne (x Anna Dierins) was een zoon van Hendrik Vande Woestijne en Joozijne Vander Bauwheede. Franchois' zuster Willemijne Vande Woestijne huwde met met Franchois Van Meerhaghe (XII.2). Ook hier treffen we dat kluwen van endogame familierelaties aan.

XII.6. ARENT VAN MEERHAGHE

Arent (Arnold) Van Meirhaeghe werd omstreeks 1540-45 te Wortegem geboren als zoon van Pieter en Arijne Vande Wiele (XI.4).

Arent huwde met ADRIAENE BLAUBLOMME, dochter van Jan. In 1578 was hij borg voor het sterfhuys van zijn schoonzuster Joanna Blaublomme die met Loy Vanden Heede fs Jan uit Nokere gehuwd was ¹⁰⁸.

Hun kinderen te Wortegem geboren omstreeks 1565-70:

1. JULIAENE VAN MEIRHAEGHE,

Zij huwde met JOORIS SPILÉER, zoon van Jooris, en ze overleed te Wortegem op 5 mei 1626.

2. ELISABETH VAN MEIRHAEGHE,

Van haar vonden we geen spoor terug. Wellicht was zij het niet bij naam genoemde kind van Arent dat door de wolven gebeten werd en naderhand aan zijn verwondingen overleed.

3. JOANNA VAN MEIRHAEGHE,

Zij huwde met **JONAS BLAUBLOMME**, zoon van Gillis. Merken we op dat de moeder van de bruid ook al een Blaublomme was. Te Wortegem werden minstens zes kinderen geboren:

- a. **Michiel Blaublomme**
- b. **Pierijne Blaublomme**, huwde Lieven De Waele.
- c. **Gillis Blaublomme**, geboren op 8 december 1609.
- d. **Joanna Blaublomme**
- e. **Godelieve Blaublomme**
- f. **Anna Blaublomme**

Joanna Van Meirhaeghe overleed te Wortegem omstreeks 1624. De staat van goed van Jonas Blaublomme dateert van 9.4.1629 en werd overgebracht door zoon Michiel ¹⁰⁹.

4. ANNA VAN MEIRHAEGHE,

Zij huwde achtereenvolgens met **JACOB VAN BRABANT** fs Jan en **FRANS VANDER STRAETEN** fs Lieven. Uit haar beide huwelijken werden te Wortegem de volgende kinderen geboren:

- a. **Jan Van Brabant**
- b. **Jacob Van Brabant**
- c. **Frans Van Brabant**
- d. **Michiel Van Brabant**, geboren op 25 september 1609.
- e. **Pieter Van Brabant**
- f. **Arent Van Brabant**, geboren op 5 maart 1612.
- g. **Elisabeth Van Brabant**, geboren op 18 april 1613.
- h. **Gillis Vander Straeten**
- i. **Martijne Vander Straeten**

Anna Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 10 maart 1642.

5. PIETER VAN MEIRHAEGHE, volgt onder **XIII.7**

Op 27 mei 1563 verschenen Jaspaert De Tollenaere, kannunik in Doornik, Arent Van Meerhaghe en Olivier Bette voor de schepenen van Oudenaarde om er de pacht van de Tienden van het kapittel van Wortegem te laten registreren. Zij pachtten deze tienden voor een periode van 6 jaar en een som van 13 ponden groot van Jaspaert De Tollenaere, priester, "*archidia-*

cre” van Brugge en kannunik te Doornik. Pieter Van Meerhaghe fs Loys en Arent Blaublomme stelden zich borg ¹¹⁰.

Arent Van Meerhaghe erfde van zijn vader 24 honderdlands. In 1572 bezat hij te Wortegem op het gehucht *Audmooreghem*, een hofstede met meer dan 3 bunder land. Hij pachtte van “*mijnen heere van Lucij*” 12 bunder land, van Jonkvrouw Florencie Van Rechem 5 bunder en van Jan Chiers één vierendeel *meersch* ¹¹¹. In totaal had Arent dus zo’n 30 hectaren landbouwland in gebruik en daarmee behoorde hij zeker tot de topklasse binnen het dorp. In 1571 was hij dan ook schepen van Walem en in 1576 was hij, gewapend met zijn *busse* of geweer, ook *tiendeman* van een peloton *weerbare mannen* ¹¹². Arent Van Meerhaghe overleed – nauwelijks 40 jaar oud - te Wortegem omstreeks 1583 ¹¹³.

SAMENVATTING:

- Waren er in de IX-de generatie slechts twee stamhouders met mannelijk nageslacht – Fransois en Lodewijck Van Meerhaghe - dan wordt dit aantal in de X-de generatie meer dan verdrievoudigd tot zeven. Dat cijfer wordt echter meteen gerelativeerd door het feit dat vier van hen geen mannelijk nageslacht hadden in de XI-de generatie.
- De XI-de generatie telde zes stamhouders waarvan er twee geen mannelijke nakomelingen voorbij de XII-de generatie hadden. Deze zes stamhouders brachten samen 23 (geregistreerde) kinderen voort: 14 jongens (waarvan een viertal ongehuwd of kinderloos overleed) en 9 meisjes.
- Ook de XII-de generatie telde zes stamhouders - waarvan er twee geen blijvend nageslacht hadden – die samen 22 (geregistreerde) kinderen hadden: 11 jongens (waarvan er twee als kind overleden) en 11 meisjes. Uit deze 11 jongens van de XIII-de generatie kwamen zeven stamhouders voort die het geslacht Van Meirhaeghe de 17^e eeuw binnenloodsten.

GENERATIE XIII

Met deze dertiende generatie overschrijden we, zij het in omgekeerde richting, de voor de genealoog altijd moeilijk te nemen drempel van de 17de naar de 16de eeuw. Pas vanaf deze periode – eerste kwart/helft van de 17de eeuw – beschikken we immers over de parochieregisters waarin de dorpsgeestelijkheid de dopen, huwelijken en overlijdens van hun parochianen registreerde. Deze parochieregisters zijn uiteraard een onschatbaar werkinstrument. Ze vormen een goudmijn aan precieze informatie i.v.m. de plaats en de datum en soms zelfs het uur van geboorte, huwelijk en overlijden van onze voorouders, gegevens die we tot nu toe enkel bij benadering konden bepalen. Voor de periode 1600 – 1800 hebben we de parochieregisters van alle dorpen uit het Oudenaardse systematisch uitgekamd, er alle Van Meirhaeghes uitgeplukt, op gezinsfiches verzameld en in kaart gebracht. Het gaat hier om zo'n 1050 Van Meirhaeghes waarvan er slechts een handvol, meestal vrouwelijke, naamgenoten vooralsnog niet konden geïdentificeerd worden. We consulteerden de parochieregisters van de hiernavolgende dorpen en meteen hebben we ook een overzicht van waar de Van Meirhaeghes tijdens de 17de en 18de eeuw woonden, nl. te Wortegem, Ooike, Petegem/Oudenaarde, Elsegem, Moregem, Nokere, Kruishoutem, Wannegem-Lede, Mullem, Zingem, Huise, Asper, Ouwegem, Oudenaarde, Ename, Eine, Bevere, Waregem, Anzegem, Tiegem, Kaster, Ingooigem, Zulzeke, Schorisse, Berchem, Ronse, Olsene, Machelen, Petegem/Deinze.

De onderstaande tabel bevat, voor de periode 1600-1800, per gemeente, het totaal aantal geboorten, huwelijken en overlijdens van Van Meirhaeghes die in de parochieregisters van voormelde dorpen geregistreerd staan. Deze telling gebeurde aan de hand van de alfabetische klappers of naamlijsten bij deze parochieregisters. De gemeenten zijn, op basis van het aantal geboorten, in dalende volgorde gerangschikt, zodat er een soort hitparade ontstaat van de dorpen waar de meeste Van Meirhaeghes leefden. Het moet gezegd dat deze cijfers verre van compleet zijn en zeker niet volledig de realiteit weerspiegelen, aangezien de parochieregisters in het ene dorp bv. vanaf 1600 en in een ander dorp pas vanaf 1650 bijgehouden werden of bewaard bleven. Ook zijn er in die registers vaak leemtes en ontbrekende (Nokere), zwaar beschadigde of onleesbare bladzijden (Kruishoutem, Wannegem-Lede). Desondanks geeft onderstaande

tabel ons toch een idee omtrent de geografische spreiding en de numerieke aanwezigheid van de Van Meirhaeghes in het Oudenaardse gedurende de 17de en de 18de eeuw.

Geboorten Huwelijken Overlijdens: 1600 - 1800

Gemeente	Doopsels	Huwelijken	Overlijdens
Wortegem	234	91	159
Huise	155	47	123
Ooike	126	68	90
Anzegem	95	23	55
Petegem-Ouden	65	28	45
Ouwegem	56	21	29
Zingem	47	21	29
Wannegem-Lede	46	22	29
Nokere	38	37	20
Kruishoutem	30	8	11
Mullem	19	7	14
Kaster	18	5	12
Bevere	16	15	16
Eine	15	8	11
Oudenaarde	14	7	9
Asper	14	8	11
Waregem	14	3	5
Schorisse	10	4	6
Berchem	8	4	5
Elzegem	6	7	2
Ename	6	1	1
Olsene	5	1	3
Petegem-Deinze	3	3	1
Moregem	2	9	4
Tiegem	2	4	3
Machelen	2	0	1
Ronse	1	3	0
Zulzeke	0	1	1

Zoals gezegd leefden de Van Meirhaeghes uit eerste XII generaties (1200-1600) op een handjevol uitzonderingen na – de tak Oudenaarde - allen binnen de dorpsgrenzen van Wortegem. Tijdens de 17de en de 18de eeuw steekt Wortegem met 22 % van de geboorten nog steeds met kop en schouders boven de rest uit, doch vanaf de XIII^{de} generatie wordt het dorp echt te klein om iedereen een levenskans te garanderen. De Van Meirhaeghes verspreidden zich dan ook vanuit de bakermat over de dorpen van de toenmalige kasselrij van Oudenaarde. In de top tien noteren we naast de buurdorpen van Wortegem – Ooike (12 %), Anzegem (9,7 %), Petegem (6,2) en Nokere - ook een nieuwe, snel groeiende kern te Huise (14,8 %) die zal uitwaaieren over buurdorpen als Ouwegem (5,3 %), Zingem en Asper.

Zonder in detail te treden vestigen we de aandacht op de verhouding tussen geboorte- en sterftcijfers. Te Wortegem waren er 159 overlijdens op 234 geboortes. Dit betekent dat er voor elk sterfgeval slechts 1,33 kinderen geboren werden. Te Huise is het nog frappanter: op 155 geboortes waren 123 overlijdens, d.w.z. dat voor elk sterfgeval amper 1,2 kinderen geboren werden. Die hoge sterftcijfers neutraliseerden bijna het aantal geboorten en de familie groeide dus slechts in beperkte mate aan. Hoewel deze cijfers vertekend zijn wegens de onvolledigheid (vb doopen en overlijdensregisters die niet over precies dezelfde periodes werden bijgehouden), geven ze toch een beeld van de erg hoge sterfteratio, en daar is vooral de kindersterfte voor verantwoordelijk.

In de loop van de 17de eeuw ontstaat ook een nieuwe trend in de naamgeving waarvan het geven van de “dubbele voornaam” een van de opvallendste is: Petrus Franciscus, Joannes Franciscus, Joanna Maria, Maria Anna, Maria Catharina, Dorothea Genoveva etc. De namen werden in de parochieregisters in hun Latijnse vorm genoteerd. Uiteraard werden, op een occasionale uitzondering na, niet die Latijnse namen maar wél hun Vlaamse vorm door de betrokkenen gebruikt: Jan i.p.v. Joannes, Pieter (Pier) i.p.v. Petrus, Fransoois (Francies, Cies) i.p.v. Franciscus, Gillis i.p.v. Egidius, Joos (Joes) i.p.v. Judocus, Joozijne i.p.v. Judoca, Janneke i.p.v. Joanna, Arijne i.p.v. Arnolda etc.

In dit derde deel van de Genealogie Van Meirhaeghe behandelen we de eerste van de zeven stamhouders uit de XIII^{de} generatie: **Pieter Van Meirhaeghe** (XIII.1) en zijn nageslacht. Hoewel het perfect mogelijk is

om (sommige van) deze zeven stamlijnen via de 18de, 19de en de 20ste eeuw tot op vandaag door te trekken, is het binnen het bestek van deze publicatie een onmogelijke taak om dit te doen, laat staan om het levensverhaal van elk stamhouderpaar net zo uitgebreid en gedetailleerd te reconstrueren zoals we dat voor Van Meirhaeghes van de eerste XII generaties gedaan hebben. Zo zou het alleen al ondoenbaar zijn om alle informatie die de economisch erg actieve Van Meirhaeghes in de Registers van de “Wettelijke Passeringen” van Wortegem (waarin alles en nog wat geregistreerd staat inzake kopen en verkopen, leningen, erfverdelingen, testamenten, bestuurlijke en justitiële zaken etc) achterlieten, hier in extenso te behandelen. Dat is werk voor de toekomst en een Familieboek lijkt ons een geschikter medium om dit te publiceren. Ons objectief was een gedetailleerde geschiedenis te schrijven van het geslacht Van Meirhaeghe tussen 1200 en 1600 én van de Kanegemse tak – waartoe we zelf behoren – vanaf 1600 tot op vandaag. Om bovenvermelde redenen behandelen we de hiernavolgende generaties dan ook schematisch.

We vragen enig voorbehoud voor sommige gegevens die hierna volgen. Er is nl. een aantal redenen aan te voeren waarom precieze identificatie van de betrokkenen vaak problematisch was, ondanks de databases die de parochieregisters toch wel vormen. Eerst en vooral groeit de stamboom in de 17de en vooral in de 18de hoe dan ook aan. Bovendien vindt die groei grotendeels plaats binnen de beperkte ruimte van éénzelfde dorp (Wortegem, Ooike, Huise). Een derde factor die identificatie bemoeilijkt is het frekwent voorkomen van homoniemen, d.w.z. dat kinderen uit al die Van Meirhaeghe-gezinnen vaak dezelfde voornaam droegen. Men koos al bij al uit een beperkte voorraad van doopnamen: zo is het aantal kinderen dat Jan, Pieter, Joos, Arent, Maria, Anna, Joanna of Catharina heet, niet te tellen. Bovendien waren heel wat huwelijken, echtverbintenissen tussen bloedverwanten en zelfs tussen partners die allebei de naam Van Meirhaeghe droegen... Een door genealogen vaak gebruikt hulpmiddel om een persoon of echtpaar te identificeren, is het peter- en meterschap over de kinderen. Traditioneel waren het de grootouders van de dopeling die het peter- en meterschap over de eerstgeborenen op zich namen. De broers en zusters van de ouders werden dan weer peter en meter van de overige kinderen. Op basis van deze gegevens kan men vaak reeds bij benadering het gezin reconstrueren waaruit de ouders van de boreling voortkwamen. Dit is uiteraard een des te betrouwbaarder

hulpmiddel naarmate de ouders geen bloedverwanten zijn en de familienaam binnen de parochie niet al te vaak voorkomt. Nu is dit zeker *niet* het geval bij de Van Meirhaeghes die te Wortegem, te Ooike of te Huise leefden : ze waren er erg talrijk aanwezig én ze huwden binnen een beperkt kringetje van families die op den duur allemaal bloedverwant waren. We vinden zelfs verschillende echtparen Van Meirhaeghe x Van Meirhaeghe, wiens Van Meirhaeghe-kinderen op hun beurt met een Van Meirhaeghe huwden! (zie: XIII.1.1.b.4 en XIII.2.2.b.1.d) Het spreekt vanzelf dat de combinatie van al deze factoren het soms extra moeilijk maakt om in dit familiekluwen, waarbij ouders, grootouders, nonkels en tantes vaak zowel dezelfde voornaam als dezelfde familienaam droegen, nog precies te weten wie nu in feite wie is. Op den duur was het *allemaal familie en honkstronk*, zoals de oude zegswijze luidt. Waar twijfel was, werd dat aangeduid door het volgende symbool: (?).

Om het andere of latere zoekers makkelijk te maken, behandelen we dus de zeven stamhouders van de XIII^{de} generatie met inbegrip van hun kinderen en kleinkinderen uit de XIV^{de} en XV^{de} generatie én hun nakomelingen uit de XVI^{de}, XVII^{de}, XVIII^{de} en zelfs uit de XIX^{de} generatie, waarbij de drempel van het jaar 1800 bereikt of overschreden wordt. Zo kan iedereen die via de Registers van de Burgerlijke Stand (20ste en 19de eeuw) en de Parochieregisters (18de en 17de eeuw) zijn persoonlijke voorouderreeks kan uitbouwen tot omstreeks 1750-1800, probleemloos zijn tak op de Van Meirhaegheboom enten en krijgt hij/zij de generaties I tot en met XIII meteen cadeau. Iedere zoeker zal dus in principe zijn rechtstreekse Van Meirhaeghe-voorvader terugvinden tussen de Van Meirhaeghes van de XIII^{de} generatie. We zijn uiteraard altijd bereid om ons persoonlijk familiearchief ter beschikking te stellen en de geïnteresseerde verder te helpen. De zeven stamhouders van de XIII^{de} generatie zijn overigens allen redelijk *dichte familie* van elkaar. Zoals onderstaande stamtafel uitwijst zijn ze nl. allen achterkleinkinderen van Lodewijck Van Meerhaghe (X.6) en dus achterneven van elkaar:

staat van goed verklaart jonkvrouw Anna De Brune, weduwe van Joos Van Hecke en van Hercules Van Meerhaghe, de som van 50 pond groot onder haar te hebben, som die toebehoort aan "*Hans Meerhaghe*" haar zoon bij haar eerste echtgenoot Hercules. Van zoon Jan vonden we te Gent geen spoor terug. Het lijkt ons niet erg waarschijnlijk dat hij de Jan is die te Klemskerke vermeld wordt.

Uit wat volgt zal blijken dat de meeste Van Meirhaeghes, qua status en vermogen, de rampzalige tweede helft van de 16de eeuw redelijk ongeschonden overleefd hebben. Ze bleven behoren tot de klasse der gegoede landbouwers en dorpsnotabelen en we treffen hen veelvuldig aan in de functie van baljuw, schepen, burgemeester, griffier, armenmeester en koster of als priester, kloosterzuster, begijn etc. Ze huwden nog steeds met partners uit die andere gefortuneerde familieclans - De Schietere, Van Cauwenberghe, Vanden Dorpe, Vande Woestijne, Dhuyvettere, Vanden Dijke, Van Quickelberghe, Vande Wiele, De Curte, Chiers e.a. - en we noteren voor het eerst ook een aantal huwelijken Van Meirhaeghe x Van Meirhaeghe, huwelijken waarvan de partners uiteraard bloedverwanten waren. Velen lieten zich ook, zoals de plaatselijke adel dat al eeuwen deed, in plaats van op het kerkhof in kerk zelf begraven (*sepultus in templo, sepulta in ecclesia*), wat eveneens een onbetwistbaar statussymbool was. Zij die verhuisden naar Huise en Kanegem deden het sociaal-economisch minder goed en daalden een paar sporten van de maatschappelijke ladder af. Het zou enkele generaties duren voor we hun nazaten weer in de plaatselijke openbare ambten en besturen zullen aantreffen. Het lijkt erop dat hoe verder men zich van de bakermat (Wortegem-Ooike) verwijderde, des te minder welvarend men werd. Of beter gezegd: de minder gegoeden zochten andere oorden op om hun dagelijks brood te verdienen. Het is in ieder geval zo dat de Van Meirhaeghes die dicht bij de bakermat bleven wonen, de meest welvarenden waren en bleven en dat zeker tot het einde van de 19de eeuw. Zo heette de burgemeester van Ooike van 1870 tot 1884 nog altijd François Van Merhaeghe, was Kamiel Van Meirhaeghe van 1901 tot 1918 burgemeester van Mullem, zetelde Desiré Van Merhaeghe († 1893) in de gemeenteraad van Elsegem etc. Wel tekent er zich vanaf het einde van de 18de eeuw en zeker tijdens de 19de eeuw een algemene neerwaartse spiraal en sociale nivellering af en verdiende een meerderheid niet meer de kost als landbouwer (eigenaar

of pachter), maar als landwerkmán, arbeider of domestique en/of in de huisweefnijverheid als wever of spinster.

Wat de schrijfwijze van de familienaam betreft, kozen we voor de eerste XII generaties (1200-1600) voor de uniforme schrijfwijze *Van Meerhaghe* omdat deze het dichtst de oorsponkelijke vorm benadert. Vanaf de XIIIe generatie opteerden we voor de eenvormige schrijfwijze *Van Meirhaeghe*, omdat deze spellingsvorm vandaag de dag in Vlaanderen het meest voorkomt.

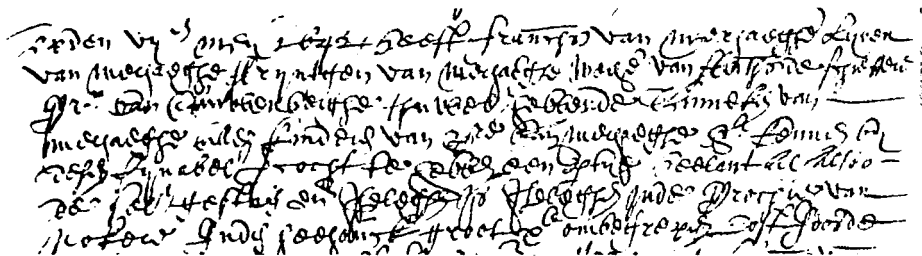
XIII.1. PIETER VAN MEIRHAEGHE

Pieter Van Meirhaeghe werd omstreeks 1560 te Wortegem geboren als oudste zoon van Franchoys Van Meerhaghe en Arijne Waelkens (XII.2). Op 6 december 1586 verschenen Franchoys Van Meerhaghe fs Roegier en zijn oudste zoon Pieter uit zijn eerste huwelijk, voor de schepenen van Oudenaarde. Franchoys verklaarde er de som van 73 pond, 6 schellingen en 8 deniers schuldig te zijn aan zijn zoon, som die voortkwam uit de erfenis van diens moeder Arijne Waelkens. Verder leverde Franchoys aan zijn zoon "*twee coyen, een vuelen ende een vercken*" voor de prijs van 20 pond groot. Pieter ontving ook nog "*in grane ghedosschen ende onghedosschen, met hoy, stroo ende alle meubelen binnen huuse*" geschat op 30 pond groot. Pieter mocht vanaf dat ogenblik over dit goed beschikken "*tot zijnen gheliefen als zijn eyghen en propre goet nu ende inder eeuwicheyt*". Vader Franchoys bleef zijn zoon nog 23 pond 6 schellingen 8 deniers schuldig ¹¹⁷. Op 22 november 1590 ondertekende Pieter samen met zijn vader het pachtcontract van het Hof van Walem, dat hij een tijdlang samen met zijn vader uitbaatte.

Pieter Van Meirhaeghe huwde te Wortegem in oktober 1595 met JOOZIJNE NAESSENS, dochter van Jan en Adriana Prindaels. Zij was wellicht reeds de tweede echtgenote van Pieter en een stuk jonger dan hem. Joozijne Naessens overleed te Wortegem op 15 januari 1665.

De allervroegste parochieregisters van Wortegem vermelden twee doopsels van telkens een "*puer*" of kind van hen, nl. op 25 maart 1597 en op 13 februari 1601, waarbij grootvader Franchoys en groottante Agnees Van Meirhaeghe het peter- en meterschap waarnemen ¹¹⁸. De pastoor noteerde in die beginperiode nog niet de voornaam van de boreling-dopeling. Uit andere bronnen weten we dat Pieter en Joozijne minstens vier kinderen hadden die tussen 1595 en 1605 ter wereld kwamen; Frans,

Lyoen, Arijne en Anna Van Meirhaeghe. Deze kinderen verkochten op 7 mei 1642 aan Arendt Dhuyvettere een partij weideland gelegen inden Hoohouck te Nokere, 10 honderdlands groot, voor de som van 16 pond groot : “*onterft voor bailliu ende schepen(en) vande prochie van Nokeren ter Borch Franchs ende Lyoen Van Merhaeghe, Arijntgen Van Merhaeghe wede(we) van Anth(oni)us De Schiettere geassysteert met Anths De Schiettere fs Anths haeren zone, P(iete)r Van Cauwenberghe thuwel(yck) hebbende Tanneken Van Merhaghe, alle filij Pieters*” ¹¹⁹.

Handwritten Dutch text from a 1642 deed of sale, showing names like Frans van Meirhaeghe and Elisabeth van Quickelberghe.

wettelijke passeringen Nokere 1642

1. FRANS VAN MEIRHAEGHE

Franciscus of Frans Van Meirhaeghe werd geboren te Wortegem op 25 maart 1597 en werd genoemd naar zijn grootvader. Hij huwde omstreeks 1624 met **ELISABETH VAN QUICKELBERGHE**, dochter van Arent en zijn eerste echtgenote Maria Hellebauts (zijn tweede echtgenote was Margriete Van Belleghem). Het echtpaar vestigde zich in het naburige Ooike, waar Elisabeth Van Quickelberghe overleed op 24 mei 1644. Frans Van Meirhaeghe overleed te Ooike op 30 oktober 1646. Geen van beiden werd 50 jaar oud. Frans' staat van goed, die 12 bladzijden beslaat, werd overgebracht door Lyoen Van Meirhaeghe, broer van de overledene. Die stond eveneens borg voor de wezen Pieter (23 jaar), Arent (21 jaar), Marie, Anna, Arijnke, Margriete en Lisbette Van Meirhaeghe. Toeziende voogd was Jooris Van Quickelberghe, broer van moeder. [svgo dd. 13.12.1644, deel 61, f 19; svgo dd. 21.3.1647, deel 64 f 146 v; svgo dd. 20.7.1648] ¹²⁰

Hun kinderen werden te Ooike geboren :

a. **Pieter Van Meirhaeghe**, geboren te Ooike circa 1624.

Hij huwde omstreeks 1645 met **Janneke De Curte** geboren te Huise als dochter van Joos De Curte en Catharina De Vrieze, herenboe-

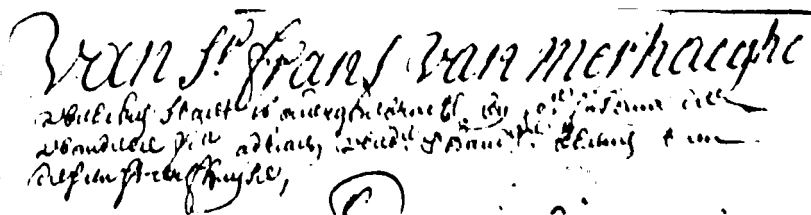
ren die te Huise op het gehucht Boeregem woonden en verder nog twee hofsteden bezaten en gronden te Ouwegem, Zingem, Asper en Mullem. Nog twee andere kinderen van Joos De Curte huwden met telkens een dochter van Frans Van Meirhaeghe en Elisabeth Van Quickelberghe : Gillis De Curte met Marie Van Meirhaeghe (zie verder: c) en Joos De Curte met Elisabeth Van Meirhaeghe (zie verder : h), zodat we hier van een *triple alliance* mogen spreken. De overige twee dochters Marie en Anna De Curte huwden respectievelijk met Frans Gijselinck en met Frans Vanden Dijke, baljuw van Ooike en zoon van Jan Vanden Dijke en Janneke Vande Weghe (zie XIII.1.2. Lyoen Van Meirhaeghe).

Pieter Van Meirhaeghe overleed te Ooike omstreeks 1671 en zijn weduwe brengt zijn staat van goed over op 14.10.1671 [svgo boek 88 f 210v-215r]. Janneke De Curte overleed te Ooike op 31.7.1706. Haar staat van goed werd overgebracht door oudste zoon Frans Van Meirhaeghe op 19.4.1707. [svgo boek 99 f 241r-242r; svgo dd. 16.8.1652; svgo dd. 18.8.1698; svgo dd. 28.11.1713]

De acht kinderen van Pieter Van Meirhaeghe en Janneke De Curte werden te Ooike geboren:

1. Petronilla Van Meirhaeghe, geboren ca.1646.
2. Judoca Van Meirhaeghe, geboren ca.1648.
3. Joanna Van Meirhaeghe, geboren op 18.6.1650.
4. Frans Van Meirhaeghe, geboren op 23.7.1652.

Sieur of Heer Frans Van Meirhaeghe was reeds 44 jaar oud toen hij omstreeks 1696 huwde met Jonkvrouw Suzanna Wandele. Zij was de dochter van Adriaen Wandele en Livina Heusse. Haar overgrootvader Joos Wandele was baljuw van Huise en hoogpointer van de Kasselrij Oudenaarde. Ook haar vader Adriaen Wandele was baljuw van Huise en tevens openbaar notaris bij de Raad van Vlaanderen. Haar oom Joos Wandele was pastoor te Waregem ¹²¹.

A handwritten signature in dark ink, reading 'Van Sr Frans Van Meirhaeghe'. Below the main signature, there is a smaller, less legible line of text that appears to be a date or a reference, possibly '1720'.

staat van goed Sr Frans Van Meirhaeghe 1720

De acht kinderen van Frans Van Meirhaeghe en Suzanna Wandele te Ooike geboren:

- a. Meester Ferdinand Van Meirhaeghe ° ca 1697; in de staat van goed van zijn vader uit 1720 wordt hij omschreven als “*theologant seminarist int collegie des bisdoms van Ghendt*”. Hij werd onderpastoor te Destelbergen waar hij overleed in 1761 [svgo: boek 131, f 36].
- b. Adriana Van Meirhaeghe ° 30.1.1700; zij huwde te Ooike op 10.5.1731 met Frans Domien DHuyvettere, ° Huise 8.1.1709 als zoon van Joos en Elisabeth Van Wouterghem. Zijn moeder was de dochter van Joos Van Wouterghem en Judoca Van Meirhaeghe (zie ook: XIII.1.2.a). Bruid en bruidegom waren dus in de 4de graad verwant. Hun enig kind te Ooike geboren: Ferdinandine Maria Theresia DHuyvettere (° 11.10.1734; huwde te Ooike op 13.6.1763 met Jan-Baptiste De Ruyck). Frans Domien DHuyvettere overleed te Ooike op 22.8.1766. Adriana Van Meirhaeghe overleed een jaar later te Ooike op 28.11.1767 en werd er in de kerk begraven ¹²².
- c. Maria Magdalena Van Meirhaeghe ° 16.1.1702, † 18.8.1702 (7 maand).
- d. Pieter Jan Van Meirhaeghe ° 30.5.1703.
- e. Ferdinanda Van Meirhaeghe ° 24.6.1704, ongehuwd overleden na 1761; ze wordt immers nog vermeld in de erfverdeling van haar broer-priester Ferdinand.
- f. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° 17.4.1707; priester-kapelaan, op 34-jarige leeftijd overleden te Olsene op 9.8.1741 : “*obiit rev. adm. dominus Petrus Van Merhaeghe sacerdos et cappellanus in castro prae nobilis domini de Welle*”.
- g. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 29.6.1711; hij huwde te Huise op 20.5.1733 met Dorothea Genoveva Landrieu, geboren te Huise op 15.1.1707 als dochter van Olivier Landrieu en Maria Goeminne. Bruidegom en bruid waren in de 3de en 4de graad verwant. De bruid was al eens eerder gehuwd geweest met Pieter Jacob Thienpondt. Haar zuster Cecilia Landrieu huwde met Pieter-Jan Van Meirhaeghe (XIII.1.1.a.5.e). Jan-Baptiste Van Meirhaeghe was burgemeester van Huise. Dit zeer vermo-

gend echtpaar vestigde zich te Huise waar hun vijf kinderen geboren werden, waarvan er drie als kind overleden:

1. Frans Van Meirhaeghe ° 23.7.1735, † 13.12.1735 (5 m)
2. Ferdinandina Van Meirhaeghe ° 22.2.1737, † Mullem, 25.3.1784 (47j); zij huwde te Mullem op 17.10.1759 met Laurens De Winne fs Jan; zij overleed op 47-jarige leeftijd te Mullem op 25.3.1784; hun kinderen : Charles De Winne, notaris, burgemeester van Wortegem 1808-1825, x Barbara Theresia Van Meirhaeghe (fa Arnold x Barbara Tavernier, zie Deel V Genealogie Van Meirhaeghe); Marie Christine De Winne x Joseph Van Kerckhove, Asper; Marie Sabine De Winne x Jan-Baptiste De Groote, Asper; Isabella Rosalia De Winne x Joos Van Lancker, Asper; Marie Françoise De Winne en Ferdinandine De Winne ¹²³.
3. Ferdinand Van Meirhaeghe ° 22.3.1739, ongehuwd † te Huise op 5.4.1788 (49 j).
4. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° 8.9.1741, † te Huise op 9.11.1744 (3 j 2 m).
5. Philippe Jacob Van Meirhaeghe ° 17.3.1744, † te Huise op 30.10.1744 (8 m).

Jan-Baptiste Van Meirhaeghe overleed op 34-jarige leeftijd te Huise op 30.11.1744. Zijn weduwe Dorothea Landrieu huwde een derde maal met Jacobus Van Damme.

- h. Anna Maria Van Meirhaeghe ° ca 1713, zij werd begijn. Heer Frans Van Meirhaeghe overleed te Ooike op 1.9.1719. Jonkvrouw Suzanna Wandele overleed te Ooike op 4.12.1730. [svgo dd. 5.1.1720; svgo dd. 29.7.1732].

5. Pieter Van Meirhaeghe geboren op 9.10.1654 als zoon van Pieter en Joanna De Curte.

Pieter Van Meirhaeghe huwde te Ooike op 18.6.1679 met Maria De Ceuninck. Het echtpaar vestigde zich te Nokere waar hun kinderen geboren werden:

- a. Petronilla Van Meirhaeghe ° ca 1681; zij huwde omstreeks 1702 met Geeraert Boonaert. Het echtpaar vestigde zich te Bevere waar hun zeven kinderen werden : Joos Boonaert (° 27.3.1703); Jan Boonaert (° 19.4.1704); Willem Boonaert (° 23.12.1706); Geeraert Boonaert (° 5.2.1709); Jacob Boonaert

(° 21.1.1711); Maria Ludovica Boonaert (° 18.8.1715) en Petronilla Francisca Boonaert (° 20.1.1718). Petronilla Van Meirhaeghe overleed te Bevere op 1.11.1743. Haar echtgenoot was toen reeds overleden.

- b. Frans Van Meirhaeghe ° 19.12.1683; hij huwde te Nokere op 7.5.1709 met Elisabeth Vanden Abeele. Te Nokere werden vier kinderen geboren :
  1. Frans Van Meirhaeghe ° 13.9.1710; hij huwde te Wannegem-Lede op 17.1.1742 met Maria Anna De Jaeghere; hun kinderen te Wannegem-Lede geboren :
    - a. Petrus Franciscus Van Meirhaeghe ° 15.8.1743, † 6.2.1744 (6 mnd).
    - b. Petronilla Francisca Van Meirhaeghe ° 24.1.1745.
    - c. Maria Catharina Van Meirhaeghe ° 24.9.1747.
    - d. Petrus Franciscus Van Meirhaeghe ° 12.2.1750; hij huwde te Kaster in 1788 met Rosalia Augustina Martroye uit Anseroeul; hun kinderen :
      1. Amalia Van Meirhaeghe ° Nokere 13.3.1789 en † Nokere 21.2.1819; zij huwde Pieter Vanden Abeele.
      2. Petronilla Van Meirhaeghe ° Nokere 9.5.1791; zij huwde te Nokere op 18.11.1829 met Jan-Baptiste De Schamphelleire ° Ouwegem 21.3.1796.
      3. Rosalia Van Meirhaeghe ° Ouwegem 5.11.1793; zij huwde te Nokere op 20.6.1832 met Charles-Louis Baert ° Waregem 5.7.1799.
      4. Juliana Van Meirhaeghe, ° Ouwegem 7.5.1796; zij huwde te Nokere op 9.11.1825 met Maximilaen Notebaert ° Heurne 12.9.1792.
      5. Lucie Van Meirhaeghe, ° ca 1798.
Rosalie Martroye overleed te Ouwegem op 18.7.1796. Pieter-Frans Van Meirhaeghe overleed te Nokere op 30.12.1813.
  - e. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 2.1.1752.
  - f. Petrus Josephus Van Meirhaeghe ° 11.5.1754 en † Nokere 15.2.1815; hij huwde te Wannegem-Lede op

4.12.1787 met Regina Isabella De Clercq; hun kinderen :

1. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° Wannegem-Lede 4.4.1788; werkman; hij huwde te Nokere op 22.5.1811 met Marie Sophie De Ruijck ° Wortegem 10.11.1792. Nageslacht te Ooike en te Nokere.
2. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° Wannegem-Lede 10.8.1789; werkman; hij huwde te Deerlijk 24.9.1831 met Sophie Baert ° Anzegem 9.4.1808.
3. Pieter Joseph Van Meirhaeghe ° 21.4.1793; en † Huise 13.12.1842; hij huwde te Huise op 24.9.1817 met Maria Catharina De Clercq met wie hij in de 3de graad verwant was; hun kinderen te Huise geboren.
4. Victor Van Meirhaeghe ° Wortegem 23.4.1796 en † Wannegem-Lede 23.7.1874; landsman; hij huwde te Wannegem-Lede 3.5.1820 met Rosalie Dhondt, † Wannegem-Lede 27.1.1848. Nageslacht te Wannegem -Lede.
5. Maria Catharina Van Meirhaeghe, ° ca 1798; dienstmeid te Oudenaarde, zij huwde met Seraphin Standaert.
6. Anna Catharina Van Meirhaeghe, ° ca 1800; zij huwde met Charles Tack, kleermaker te Huise.
7. Amelie Van Meirhaeghe, ° ca 1802
- g. Maria Francisca Van Meirhaeghe ° 27.12.1756 en † Nokere 11.12.1823, ongehuwd.
- h. Ferdinanda Van Meirhaeghe ° 14.3.1764.
2. Petronilla Van Meirhaeghe ° 22.6.1712, † ongehuwd te Nokere op 5.1.1786 (74 j).
3. Joos Van Meirhaeghe ° 27.8.1715, † ongehuwd te Nokere op 2.7.1790 (75 j).
4. Pieter Jan Van Meirhaeghe ° 24.6.1726.
Elisabeth Vanden Abeele overleed op 60-jarige leeftijd te Nokere op 22.11.1749, Frans Van Meirhaeghe overleed te Nokere op 23.8.1754, Hij werd 71 jaar oud.

- c. Ferdinand Van Meirhaeghe ° te Nokere op 19.3.1686 en op 26-jarige leeftijd te Bevere overleden op 2.11.1711.
- d. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° te Nokere op 2.10.1687.

Maria De Ceuninck overleed te Nokere op 1.9.1688. [svgo dd. 18.7.1698]. Weduwnaar Pieter Van Meirhaeghe hertrouwde te Eine op 27.10.1690 met Maria Verstraete. Te Eine werd minstens één kind geboren :

- e. Pieter Jan Van Meirhaeghe, ° op 29.9.1691. Hij huwde te Huise op 1.2.1724 met Cecilia Francisca Landrieu, geboren te Huise op 30.1.1703 als dochter van Olivier Landrieu en Maria Goeminne, kleindochter van Heer Jacques Landrieu (zie: XIII.1.1.a.4.g). (Pieter-) Jan Van Meirhaeghe was burgemeester van Eine. Hun tien kinderen werden te Eine geboren:
  - 1 Pieter Jan Frans Van Meirhaeghe ° 4.12.1724 en te Eine overleden op 17.12.1792; hij huwde een eerste maal te Bevere op 29.4.1768 met Joanna Vander Stichelen en een tweede maal te Eine op 27.4.1776 met achternicht Anna Maria Carola Vander Straeten ° Eine 14.4.1737 als dochter van Joos en Joozijne Vijvens, kleindochter van Frans Vander Straeten en Anna Vander Haeghen uit Wortegem en achterkleindochter van Jacobus Vander Straeten en Joozijne Van Meirhaeghe uit Wortegem (zie : XIII.1.2.a). Pieter Jan Frans Van Meirhaeghe was burgemeester van Eine waar hij overleed op 17.12.1792. Zijn echtgenote overleed aldaar op 29.8.1811. Geen nageslacht uit beide huwelijken.
  - 2 Jan Frans Van Meirhaeghe ° 7.11.1726 en er overleden op 25.10.1751 (25 jaar).
  - 3 Jan Willem Frans Van Meirhaeghe ° 18.6.1729 en te Bevere overleden op 2.5.1786 (57 jaar); hij huwde te Bevere op 13.9.1772 met Petronilla Vander Stichelen. Jan Willem Frans Van Meirhaeghe was burgemeester van Bevere.
  - 4 Anna Maria Francisca Van Meirhaeghe ° 20.1.1731 en overleden te Ouwegem op 19.9.1761(30 jaar); zij huwde te Eine op 19.9.1757 met Pieter Jan Maebe fs Jan. [svgo dd. 22.6.1762].

- 5 Joanna Catharina Van Meirhaeghe ° 21.11.1733 en er † op 3.6.1734 (6 maand).
- 6 Constantinus Van Meirhaeghe ° 22.5.1735 en aan een besmettelijke ziekte te Eine overleden op 1.11.1760 (25 jaar).
- 7 Frans Van Meirhaeghe ° 7.3.1738.
- 8 Maria Catharina Van Meirhaeghe ° 3.9.1740; zij huwde te Eine op 18.5.1764 met Pieter Jacob Verhaest.
- 9 Ferdinandina Van Meirhaeghe ° 16.5.1743 en er † op 20.3.1776 (33 jaar); zij huwde te Eine op 23.1.1773 met Jan Lieven Vander Schueren.
- 10 Maria Philippina Van Meirhaeghe ° 10.10.1746; zij huwde te Eine op 25.5.1771 met Pieter Frans Steuperaert.
Cecilia Landrieu overleed te Eine op 25.3.1775. Heer Pieter Jan Van Meirhaeghe overleed te Eine op 5.11.1779.
Pieter Van Meirhaeghe overleed te Eine op 28.5.1712 (58 j). Zijn tweede echtgenote Maria Verstraete overleed te Eine op 27.12.1744.

6. Jan Van Meirhaeghe, geboren op 22.6.1656 als zoon van Pieter en Joanna De Curte.
Hij huwde te Waregem op 25.5.1692 met Joanna Dhuyvettere, dochter van Steven en Magdalena Salens. Haar ouders waren pachters van de Sint-Janshoeve op de Spitaelweg te Waregem. Jan Van Meirhaeghe woonde als landbouwer in de Desselgemstraat te Waregem op het goed "Ter Hoogen Damme" dat hij omstreeks 1698 geërfd en overgenomen had van zijn schoonvader Steven Dhuyvettere ¹²⁴. Hij werd tot de categorie "grote gebruikers" gerekend ¹²⁶. Hij was ontvanger van de wijk "De Schaeghstraete" te Anzegem en legde in die functie de purgatieve rekening voor dd. 18.11.1698 i.v.m. de *ommestelling* van 12.5.1694. Jan Van Meirhaeghe overleed te Waregem op 25.3.1707. [svgo dd. 18.7.1698]
Hun kinderen werden, op het oudste na, te Waregem geboren:
a. Joanna Van Meirhaeghe, ° Anzegem, 2.8.1693; zij huwde achtereenvolgens met Jan Vande Meulebroecke, overleden te Kerkhove, en met Antoon Bluzet.

- b. Jan Van Meirhaeghe, ° 29.9.1695; als weduwnaar van respectievelijk Adriana Moriau fa Gerard, overleden te Kaster, en van Joanna Planckaert fa Willem, met wie hij te Kaster gehuwd was op 12.1.1726 [svgo dd. 30.4.1728], huwde Jan Van Meirhaeghe (?) te Avelgem op 1.7.1736 met Maria Catharina De Cock fa Jan-Baptiste; dit echtpaar vestigde zich te Kaster waar hun acht kinderen - waarvan er drie met een De Rijcke uit Elsegem huwden - geboren werden :
1. Petrus Ignace Van Meirhaeghe ° 2.6.1737; hij huwde te Elsegem op 31.5.1764 met Maria Theresia De Rijcke; het echtpaar vestigde zich te Elsegem - en vanaf 1775 te Berchem - waar hun kinderen geboren werden:
- a. Maria Anna Van Meirhaeghe ° 20.5.1765, † 20.5.1765.
  - b. Isabella Rosa Van Meirhaeghe ° 26.7.1766; zij huwde te Berchem op 7.2.1792 Petrus Vande Castele.
  - c. Frans Ignace Van Meirhaeghe ° 17.11.1768; † Moen 11.10.1834, ongehuwd.
  - d. Maria Theresia Van Meirhaeghe ° 5.6.1771; op 11.6.1793 werd van haar te Berchem een buitenechtelijk kind geboren: Francisca Van Meirhaeghe, † 15.4.1794.
  - e. Maria Josepha Van Meirhaeghe ° 21.7.1773; † Sint-Denijs 25.9.1843.
  - f. Pieter Ignace Van Meirhaeghe ° 28.10.1775 en † Sint-Denijs 18.3.1846; landbouwer, koopman, herbergier; hij huwde te Sint-Denijs op 9.5.1810 met Rosalie Vromant ° Sint-Denijs 3.7.1789; nageslacht te Sint-Denijs; Rosalie Vromant † te Sint-Denijs op 24.7.1822 en Pieter Ignace Van Meirhaeghe hertrouwde te Sint-Denijs op 22.1.1828 met Barbara Theresia Lesecq; nageslacht te Sint-Denijs.
  - g. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 16.2.1778; † Berchem 20.4.1781 (3 jaar).
  - h. Joanna Van Meirhaeghe ° 31.3.1779.
  - i. Antoon Van Meirhaeghe ° 13.9.1780.

- j. Maria Van Meirhaeghe ° 31.7.1784; zij huwde te Moen op 7.10.1807 met Marin Vroman ° Sint-Denijs 17.12.1786.

Petrus Ignace Van Meirhaeghe pachtte in 1785 het goed Ter Donckt te Berchem. In 1793 was hij schepen te Berchem. Hij overleed te Moen op 4.1.1808 (70 j). Zijn weduwe Maria Theresia De Rijcke overleed te Moen op 16.1.1816.

2. Emmanuel Joseph Van Meirhaeghe ° 6.10.1738, † 7.11.1738 (1 mnd).
3. Simon Petrus Van Meirhaeghe ° 31.10.1739; hij huwde te Elsegem op 7.5.1765 met Maria Anna De Rycke; zij overleed te Berchem op 2.4.1781 (37 jaar); dit echtpaar vestigde zich achtereenvolgens te Elsegem, Waregem en, net als zijn broer Pieter Ignace Van Meirhaeghe, te Berchem. Hun kinderen :
  - a. Simon Petrus Van Meirhaeghe, ° Elsegem 17.7.1765.
  - b. Maria Theresia Van Meirhaeghe ° Waregem 25.8.1766 en † 19.11.1766.
  - c. Maria Rosa Van Meirhaeghe, ° Waregem 9.4.1769.
  - d. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe, ° Waregem 5.12.1770.
  - e. Maria Catharina Van Meirhaeghe ° Berchem 2.9.1776.
  - f. Maria Anna Van Meirhaeghe ° Berchem 11.12.1779; † 19.6.1782 (2,5 jaar).
  - g. Ignace Van Meirhaeghe, tweelingbroer, ° Berchem 11.12.1779; † 2.1.1780 (3 weken).
4. Isabella Joanna Van Meirhaeghe ° 10.3.1741; zij huwde te Avelgem resp. in 1768 en 1777 met Pieter Joseph Merlin en met Adriaen Bijttebier.
5. Petrus Franciscus Van Meirhaeghe ° 2.1.1743; hij huwde te Elsegem op 2.3.1770 met Maria Catharina De Rijcke fa Jan; het echtpaar vestigde zich te Kaster waar hun zoon geboren werd:
  - a. Petrus Franciscus Van Meirhaeghe ° 6.6.1770.
Petrus Franciscus Van Meirhaeghe overleed drie maanden na de geboorte van zijn zoontje op 27-jarige leeftijd te Kaster op 16.9.1770.

6. Maria Josepha Van Meirhaeghe ° 18.2.1744 en † 28.3.1746 (2 j).
  7. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 20.7.1745 en † 18.7.1769 (24 j).
  8. Emmanuel Joseph Van Meirhaeghe ° 11.11.1746.
Jan Van Meirhaeghe overleed te Kaster op 6.3.1746 (50 j) en werd er in de kerk begraven [svg: dd 12.3.1748]. Zijn weduwe Maria Catharina De Cock hertrouwde met Pieter-Jan De Poortere. Zij overleed te Berchem op 23.1.1794 (83 jaar).
  - c. Maria Anna Van Meirhaeghe, ° 13.9.1698 en † op 16.6.1710 (11 j).
  - d. Joos Van Meirhaeghe, ° 27.3.1701, hij (?) huwde te Wannegem-Lede op 4.4.1731 met Isabella Vergucht fa Arnold; het echtpaar vestigde zich te Kruishoutem waar hun kinderen geboren werden:
    1. Petrus Van Meirhaeghe ° 22.2.1732.
    2. Petrus Van Meirhaeghe ° 23.3.1733.
    3. Frans Van Meirhaeghe ° 9.8.1735.
    4. Maria Francisca Van Meirhaeghe ° 9.2.1737.
    5. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 9.11.1739.Joos Van Meirhaeghe overleed op 40-jarige leeftijd te Kruishoutem op 5.9.1741. [svgo dd. 12.6.1742]. Zijn weduwe hertrouwde met Pieter Craeye fs Antoon.
  - e. Joanna Van Meirhaeghe, ° 31.1.1703.
  - f. Pieter-Frans Van Meirhaeghe, ° 26.12.1705 en † op 26.1.1706 (1 maand).
  - g. Ferdinand Van Meirhaeghe ° 15.6.1707.
7. Anna Van Meirhaeghe, geboren op 21.1.1658 als dochter van Pieter en Joanna De Curte. Zij huwde te Anzegem op 29.9.1680 met Heer Ferdinand De Schietere, zoon van Antoon, Hoogpointer van de Kasselrij van Oudenaarde, baljuw van de Heerlijkheid van Hemsrode, baljuw van Groot Bulcke te Anzegem én baljuw van de heerlijkheid van Bellegem te Waregem. Ferdinand De Schietere volgde zijn vader op in de functie van hoopointer en als baljuw van Anzegem. Hij was de uithater van het Goed ten Heede ¹²⁶. Hun negen kinderen werden te Anzegem geboren:

- a. Antonia De Schietere ° 25.10.1681; huwde Jean Benoît, ontvanger, griffier.
  - b. Antoon De Schietere ° 8.2.1683, luitenant-baljuw van Hemsrode.
  - c. Ferdinand De Schietere ° 3.1.1685.
  - d. Pieter-Frans De Schietere ° 4.4.1687.
  - e. Nicasius De Schietere ca 1689.
  - f. Joos De Schietere ° 13.3.1691.
  - g. Jan Frans De Schietere ° 7.10.1693.
  - h. Marie De Schietere ° ca 1694.
  - i. Alexander-Joseph De Schietere ° 4.2.1696, baljuw.
- Jonkvrouw Anna Van Meirhaeghe overleed te Anzegem op 12.1.1737 (78 j) en werd in de kerk begraven, naast haar echtgenoot die dertig jaar eerder te Anzegem overleden was op 2.10.1706. [svgo dd 18.7.1698; svgo dd. 12.4.10.1713; svgo dd. 15.4.1738].
8. Elisabeth Van Meirhaeghe, geboren op 1.4.1661 als dochter van Pieter Van Meirhaeghe en Joanna De Curte en kleindochter van Joos De Curte en Catharina De Vrieze. Zij huwde met Frans Van Cauwenberghe, geboren te Nokere op 8.2.1666 als zoon van Pieter Van Cauwenberghe en Joanna Vanden Dijke, als kleindochter van Frans Vanden Dijke en Anna De Curte en als achterkleindochter van Joos De Curte en Catharina De Vrieze (zie XIII.1.1.a). Bruidegom en bruid waren dus bloedverwanten in de 2de en 3de graad. Te Wannegem-Lede werden drie kinderen geboren :
  - a. Pieter-Jan Van Cauwenberghe ° 1694 en † 4.3.1727.
  - b. Frans Van Cauwenberghe ° 18.11.1696.
  - c. Joanna-Catharina Van Cauwenberghe ° 11.1.1699.
  - d. Ferdinand Van Cauwenberghe ° 2.11.1700.
- Frans Van Cauwenberghe woonde op de hoeve *De Keete* te Wannegem-Lede ¹²⁷. Hij was kerkmeester én burgemeester van Wannegem-Lede. Het echtpaar bezat ook gronden te Ooike, Eine, Zingem, Huise en Kruishoutem. Frans Van Cauwenberghe en Elisabeth Van Meirhaeghe overleden te Wannegem-Lede respectievelijk op 17.7.1719 en op 26.5.1725. Hun grafsteen is vandaag de dag nog altijd aanwezig in de kerk van Wannegem-Lede. [svgo

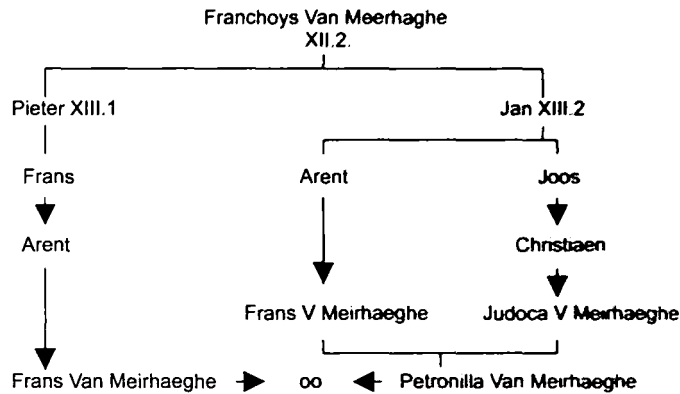

dd 28.7.1698; svgo dd 5.1.1720; svgo Frans boek 103 f 114v-118r].

b. Arent Van Meirhaeghe, geboren te Ooike circa 1626 als zoon van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe.

Arent (Arnold) Van Meirhaeghe huwde te Ooike op 8.9.1650 met **Willemijne De Vrieze**, die te Ooike overleed op 10.1.1677. Hun kinderen te Ooike geboren :

1. Arnold Van Meirhaeghe, geboren op 5.7.1652. Hij is het wellicht die uitweek naar Waarschoot, waar hij op 22.11.1695 huwde met Joanna De Jaghere die aldaar op 1.12.1727 in de Weststraat op 57-jarige leeftijd overleed. Arnold Van Meirhaeghe overleed na 1733.
2. Joanna Van Meirhaeghe, geboren op 12.11.1654. Zij huwde te Ooike op 27.2.1691 met Joos Ketele en overleed te Oudenaarde op 8.3.1713.
3. Anna Van Meirhaeghe, tweelingzuster van Joanna, geboren op 12.11.1654. Zij huwde te Wannegem-Lede op 14.2.1692 met Ferdinand Dhuyvettere. Hij werd te Kruishoutem geboren op 10.2.1664 als zoon van Joos Dhuyvetter en Margriete Wastau.
4. Frans Van Meirhaeghe, geboren op 26.2.1656. Heer Frans Van Meirhaeghe huwde te Bevere op 28.4.1703 met de 26 jaar jongere Petronilla Van Meirhaeghe, geboren te Ooike op 10.11.1682 als dochter van Frans Van Meirhaeghe en Judoca Van Meirhaeghe (XIII.2.6.c). Dit is dus een huwelijk van een Van Meirhaeghe met een Van Meirhaeghe, waarbij de ouders van de bruid eveneens een echtpaar Van Meirhaeghe - Van Meirhaeghe vormden... Zowel bruidegom als bruid waren betachterkleinkinderen van Franchoy's Van Meerhaghe (XII.2); zie stamtafel.

Hun kinderen te Ooike geboren:

a. Pieter Frans Van Meirhaeghe, ° 20.7.1704; hij huwde te Ooike (ook te Petegem/Oudenaarde ingeschreven) op 15.1.1736 met Petronilla Tollenaer fa Jacob, weduwe van Pieter De Meulemeester. Hun zeven kinderen werden duidelijk gespreid te Petegem/Oudenaarde geboren:

1. Maria Joanna Van Meirhaeghe ° 8.10.1737 en † te Moregem op 13.3.1796 (58 j); zij huwde te Petegem/Oudenaarde (ook ingeschreven te Ooike) op 16.6.1762 met Jan De Ruijck en hertrouwde te Moregem op 19.1.1783 met Jan-Baptiste De Clerck fs Martin uit Moregem. Op 3.3.1777 werd Jan De Ruijck als bediendelijk leenman aangesteld over een leen te Eine dat zijn echtgenote Maria Joanna Van Meirhaeghe toewam. Haar vader Pieter Frans verhiel datzelfde leen op 23.2.1734 als *oudsten hoor feodal* van zijn vader Frans Van Meirhaeghe. Deze had op 1.10.1720 dit leen verheven als *hoor feodal* van Jan Ketels fs Sieur Joos Ketele die het toekwam na de dood van zijn moeder Joanna Van Meirhaeghe. Dit leen was een eeuw eerder op 18.10.1679 verheven door Frans Van Meirhaeghe over het sterfhuis van Arent Van Meirhaeghe, zijn vader, *ende by verdeelinghe angechavelt aen* Jonkvrouw Joanna Van Meirhaeghe, echtgenote van Sieur Joos Ketele tot Audenaerde ¹²⁸.

2. Petronilla Van Meirhaeghe ° 25.12.1739 en † te Petegem op 15.9.1794 (54 j); zij huwde te Petegem op 9.2.1768 met Pieter Jan De Cock.
3. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 25.3.1742 en † te Petegem op 4.5.1743 (1 j).
4. Elisabeth Van Meirhaeghe ° 24.8.1744.
5. Joos Van Meirhaeghe ° 26.2.1747 en † als 16-jarige te Petegem op 23.2.1763 waar hij met de hoogste dienst begraven werd.
6. Carolina Van Meirhaeghe ° 20.1.1750 en † te Bevere op 16.1.1794 (44 j); zij huwde te Petegem/Oudenaarde (ook te Bevere ingeschreven) op 9.9.1772 met Willem De Cock.
7. Maria Anna Van Meirhaeghe ° 18.9.1752.
Pieter Frans Van Meirhaeghe overleed te Petegem op 10.10.1775 (71 j). [svgo dd. 31.8.1736]
- b. Arent Van Meirhaeghe ° 14.9.1709 en er als kind overleden op 27.5.1716 (6 j, 8m).
- c. Maria Anna Van Meirhaeghe ° 13.8.1713. Zij huwde te Ooike op 11.2.1732 met Pieter Jan Minnaert fs Jan, met wie ze in de 4de graad verwant was. Hij was schepen (1742-1748) en burgemeester van Moregem (1768-70). Hun 8 kinderen werden te Moregem geboren tussen 1734 en 1750. Maria Anna Van Meirhaeghe overleed op 38-jarige leeftijd te Moregem op 5.7.1751 (38 j). Op 27.4.1753 werd haar staat van goed overgebracht door weduwnaar Pieter Jan Minnaert, die naderhand hertrouwde met Maria Carolina De Moor.
- d. Joanna Francisca Van Meirhaeghe ° 2.11.1718. Zij huwde te Ooike op 29.4.1735 met Pieter Jan De Schietere, met wie ze in de vierde graad verwant was. De bruidegom werd te Wortegem geboren op 2.2.1715 als zoon van Philippe De Schietere en Maria Anna Van Cauwenberghe en als kleinzoon van Antoon De Schietere en Joanna Van Meirhaeghe (zie.XIII.1.2.h.2.). Pieter Jan De Schietere was baljuw van de Heerlijkheid van Basseye en van de Heerlijkheid van Wortegem. Hun tien kinderen werden te Ooike geboren:
  1. Josephus De Schietere ° 5.2.1737 en er overleden op 1.4.1737 (2 m).

2. Maria Anna De Schietere ° 24.1.1738; zij huwde met Frans Van Rechem.
3. Josephus De Schietere ° 11.10.1739 en er overleden op 28.1.1740 (3 m).
4. Joanna Catharina De Schietere ° 22.3.1741; zij huwde met Corneel Van Rechem.
5. Anna Louise De Schietere ° 5.1.1743; zij huwde met Bartholomeus Goeminne.
6. Pieter Joseph De Schietere ° 18.9.1744; hij huwde 1° x met Ferdinandine Van Cauwenberghe fa Ferdinand en Maria Francisca Dhuyvettere; huwde 2° x met Maria Theresia De Wever en huwde een 3° x met Isabella Rosa De Coninck.
7. Maria Franscisca De Schietere ° 26.2.1746 en overleden op 20.6.1746 (4 m).
8. Jan-Baptiste De Schietere ° 3.8.1747 en als kind overleden.
9. Jan-Baptiste De Schietere ° 9.5.1752.
10. Pieter Antoon De Schietere ° 24.9.1756.
Pieter Jan De Schietere overleed te Ooike op 12.3.1755 en werd er in de kerk begraven. Zijn weduwe Joanna Francisca Van Meirhaeghe hertrouwde zeven maanden later te Ooike op 14.10.1755 met Pieter Jan Van Rechem. Joanna Francisca Van Meirhaeghe overleed te Ooike op 17.7.1782 (63 j). Zij bezat een hoeve te Ooike en 22 hectaren eigendom te Wortegem, Moregem, Petegem en Nokere. [sygo dd 21.1.1757; sygo dd. 7.10.1783].
- e. Joos Van Meirhaeghe ° 17.3.1721.
- f. Isabella Judoca Van Meirhaeghe ° 24.10.1728. Zij huwde te Ooike op 19.7.1752 met Pieter Frans Ketele. Eén van hun vijf kinderen, Mathieu Ketele, ° Ooike 5.2.1765, werd advocaat, notaris, stadssecretaris van de stad en de kasselrij Oudenaarde en voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg. Van 1800 tot 1811 – tijdens het Frans bewind – was hij burgemeester van Oudenaarde. Hij huwde in 1803 met Sophie Raepsaet, dochter van Jan Jozef Raepsaet en Maria Bauwens ¹²⁹.

Sieur of Heer Frans Van Meirhaeghe overleed te Ooike op 1.1.1734 (78 j). In de staat van goed van het sterfhuis, dd. 5 en 6.4.1734 is er, naast de leengoederen te *Aughem* en te Eine en een reeks renten en obligaties, sprake van o.m. de volgende cijns-goederen: een hofstede te Ooike van 3 vierendelen en 50 roeden gelegen aan de Meirhaeghestraat, de *Beirenbulck* groot 3 vd te Ooike, gronden te Nokere op de Capellecauter en bos te Nokere, gronden te Mullem en te Huise. Het echtpaar blijkt tijdens hun huwelijk 137 percelen grond gekocht te hebben. Na de dood van haar man, kocht de weduwe nog een hofstede, genaamd het *Steenen Goed*, te Moregem. Frans had overigens heel wat gronden en renten gekocht van zijn zusters en broers, waarvan er twee uitgeweken waren naar een andere streek. Het mag duidelijk zijn dat het echtpaar Van Meirhaeghe - Van Meirhaeghe er warmpjes inzate. Hun staat van goed werd overgebracht door hun kinderen op 19.4.1763. Weduwe Petronilla Van Meirhaeghe overleed te Ooike op 4.3.1763 en werd in de kerk begraven. [svgo dd. 6.4.1735, boek 110, f 285 ev.]

5. Anna Maria Van Meirhaeghe, geboren op 3.2.1658.
6. Gillis Van Meirhaeghe, geboren op 1.10.1659. Net als zijn broer Arnold treffen we *Heer Gillis Van Mherhaeghe* te Waarschoot aan, waar hij griffier was. Hij volgde er Guillaume Du Bois op die van 1687 tot 1699 griffier was geweest. Gillis verwierf de griffie, die Waarschoot en een gedeelte van Sleidinge en Lovendegem omvatte, op 14 december 1699 voor een termijn van 25 jaar. Daarvoor moest hij het eenmalig bedrag van 7200 gulden neertellen, plus een jaarlijkse retributie van 300 gulden. In die functie maakte hij o.m. de rekening op van datgene wat in 1711 en 1712, ten tijde van de oorlog, aan de geallieerden geleverd werd. Op 23 mei 1717 stuurde de amman van Waarschoot “de klerk van griffier Gillis Van Meirhaeghe” met een opdracht naar Oostwinkel. Gillis Van Meirhaeghe oefende zijn griffiersfunctie uit tot aan zijn overlijden in 1724. Hij bleef ongehuwd ¹³⁰.

Landau d'opbrengt 1725
Gillis Van Meirhaeghe
Luit in Ballfchoot stad vangoed Oudenaarde
87 Ferdinand Dhuyvetter to 5000 gte commissie
Concilio d'opbrengt 1725

staat van goed Gillis Van Meirhaeghe Waarschoot 1725

Zijn staat van goed werd op 27.4.1725 overgebracht voor de Oppervoogden van Oudenaarde door zijn schoonbroer Sr. Ferdinand Dhuyvetter. Daaruit blijkt dat Gillis woonde in *“eene schoone en welgheleghen behuysde ende beplante hofstede ghestaen ende gheleghen binnen de prochie van Waerschoot by de kercke al waer den overledene ghestorven is”*. In deze boedelbeschrijving wordt uitvoerig gesproken over de *“bedienynghen vande officien vande greffie die Gillis op 23 maerte 1699 vercreghen”* had.

7. Maria Catharina Van Meirhaeghe, geboren op 28.1.1662.
- c. **Maria Van Meirhaeghe**, geboren circa 1628 als dochter van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe. Zij huwde te Ooike op 23.8.1648 met **Gillis Decurte**, zoon van Joos en Catharina De Vrieze. Hun dochter : Catharina De Curte ° Huise op 31.7.1652. Marie Van Meirhaeghe overleed geen jaar later in april 1653. Gillis De Curte, griffier van Huise, hertrouwde na de dood van Marie Van Meirhaeghe te Wortegem op 2.8.1654 met Janneke Vanden Dijke fa Gillis.
- d. **Anna Van Meirhaeghe**, geboren circa 1630 als dochter van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe. Zij trad binnen in het klooster van Maagdendale te Pamele-Oudenaarde.
- e. **Judoca Van Meirhaeghe**, geboren op 10.1.1632 als dochter van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe.
- f. **Arnolda Van Meirhaeghe**, geboren op 27.10.1633 als dochter van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe.
Omstreeks 1651 betaalde de oudste zoon Pieter Van Meirhaeghe 1563 pond parisis voor de definitieve aanvaarding van zijn zuster Arnolda in het klooster van de Zwarte Zusters en 2000 pond

aan de abdis van Maagdendale voor zijn andere zuster Anna Van Meirhaeghe. Iedere intrede ging gepaard met een familiefeest. Pieter Van Meirhaeghe betaalde 109 lb.p. voor rode wijn, Oosterse hammen en zes zilveren vorken, een geschenk voor het klooster ter gelegenheid van het intredefeest. "Men moest dus wel degelijk rijk zijn om in het klooster van Petegem of Maagdendale de geloften van armoede te kunnen afleggen" ¹³¹.

g. Margriete Van Meirhaeghe, geboren op 30.12.1634.

Zij huwde te Ooike op 22.10.1655 met Heer **Judocus Van Damme**, zoon van Heer Jan. Zij schonken aan de kerk van Ooike een zilveren rococo-monstrans met vergulde ster *becost hebbende hondert ponden grooten vlaams* en twee zilveren ampullen met schaal. Op het voetstuk van de monstrans staat gegraveerd : *Ick ben ghegeven aen de kercke van Oycke door H. Dr. Joos Van Damme Hr van Boterdaele mede over sijn huysvrawe Margriete Van Merhaghe fa Franc. bij de kercke aenghenomen over haer siele een gesonghen jaerghetijde met uytheelen (van) een gulden aen den arm(en), anno 1702* ¹³². Het echtpaar overleed te Wannegem-Lede, Margriete Van Meirhaeghe op 19.4.1701(76 j) en Joos Van Damme op 5.10.1703.

h. Elisabeth Van Meirhaeghe, geboren op 9.8.1636 als dochter van Frans en Elisabeth Van Quickelberghe.

VAN·ELISABET·TE·VAN·MEERHAEGHE
*si a Frans overleed, binnen de yfproeghe van
gynke den 11^{en} april 1663 (Faleet Van -
goede overbracht by Joos' de Curte f
Joos als gaidene,*

staat van goed Elisabeth Van Meirhaeghe 1663

Zij huwde te Ooike op 6.2.1657 met **Judocus De Curte**, zoon van Joos en Catharina De Vrieze. Ze vestigden zich te Huise waar op 31.7.1652 hun dochter Catharina De Curte geboren werd. Te Wannegem-Lede werd op 30.10.1657 nog een dochter geboren:

Francisca De Curte. Elisabeth Van Meirhaeghe overleed te Huise op 6.4.1663. De erfenis spreekt van een hele reeks renten, van gronden te Huise, o.a. één bunder land bij *Huysse kercke*, en van een hofstede en gronden te Wortegem. Over het weeskind Gillekin De Curte worden twee ooms van de moederlijke zijde aange-steld: Pieter Van Meirhaeghe en Joos Van Damme. Nageslacht te Wannegem-Lede. [svgo dd 14.9.1663, reg 81 f 156r-159r]

2. LYOEN VAN MEIRHAEGHE

Lyoen (Leon, Lioen) Van Meirhaeghe werd geboren te Wortegem omstreeks 1600 als zoon van Pieter en Joozijne Naessens.

Hij huwde te Wannegem-Lede op 4 oktober 1636 met **MAGDALENA VANDEN DIJCKE**, geboren te Wannegem-Lede op 21 juni 1618 als dochter van Jan Vanden Dijcke en Janneke Vande Weghe, stam-mend uit een zeer gefortuneerd geslacht waar we het eerder al over hadden (zie Deel II – XI.3. pag 336). In de verdeling van de goe-deren tussen de zeven kinderen van Jan Vanden Dijcke en Janneke Vande Weghe dd. 28.4.1640 er is sprake van een viertal hofsteden en gronden te Wannegem, Ooike, Zingem, Maria-Latem, Nederzwalm, Kruishoutem en Waregem. Lyoen erfde via zijn echtgenote een behuise hofstede van 5 bunder te Ooike geheten *den Caes*. Bij zijn huwelijk had hij een bruidschat van 570 pond groot ontvangen. Zijn schoonzusters Elisabeth en Passchijntje Vanden Dijcke waren religi-euze *int cleyn baghinhof* te Gent ¹³³. Zijn schoonbroer Gillis Vanden Dijcke was anno 1659 griffier van de heerlijkheid van Walem.

Lyoen Van Meirhaeghe was erg actief inzake het kopen en verkopen van onroerend goed. Getuigen daarvan niet alleen de talloze vermeldingen in de registers van de Wortegemse schepenbank, maar ook in het Fonds Rekenhof Brussel : zo koopt hij op 4.4.1645 een partij grond van Jan Van Assche; op 23.3.1648 grond van Joos Vander Schelden en op 30.10.1651 grond van Joozijne tKint ¹³⁴. Deze drie stukken land ressorteerden onder de heerlijkheid van Finnis.

Lyoen en zijn echtgenote overleden allebei te in december 1658. Lyoen op 5 december en Magdaleene enkele dagen eerder of later. Op basis van hun staat van goed mogen we hen gefortuneerd noemen. De erfenis omvatte nl., naast een lange lijst van een 60-tal ren-

ten en obligaties, vijf behuisde hofsteden en meer dan 40 hectaren land dat hoofdzakelijk gelegen was te Wortegem op Walemkouter en Cauborreouter, in Wiskensveld en Eesterbeke, maar ook te Nokere, Petegem, Ooike en Anzegem. [svgo dd 9.4.1659; svgo dd. 9.4.1660; svgo dd. 24.7.1660]

VAN LYOEN VAN MEERHAGHE
fg pieter ende Magdalenen van Dijke
Hans syne ghyfbruyde goede onvolde
in decembre 1658 staet van goede
overdoecht by Jaecques van Straeten fg
franchis in ghyfbruyde goede Joosyntien
van meerhaeghe met consorte,

staat van goed Lyoen Van Meirhaeghe en Magdalena Vanden Dijke 1658

Lyoen Van Meirhaeghe en Magdalena Vanden Dijke vestigden zich op een hoeve *op quartier ghenempt de Cley* te Wortegem waar minstens elf kinderen geboren werden :

a. Joozijne Van Meirhaeghe, geboren op 6.1.1638.

Joozijne (Judoca) Van Meirhaeghe huwde een eerste maal te Wortegem op 23.2.1659 met Sieur of Heer Jacobus of **Jaecques Vander Straeten** geboren te Eine op 4.2.1637 als zoon van Sr. Frans Vander Straeten, baljuw van de heerlijkheid van Walem, en Joanna De Pourcq. Jaecques Vander Straeten was in 1661 schepen van Walem.

Hun acht kinderen werden te Wortegem geboren: Joanna Vander Straeten (° 15.1.1660); Joozijne Vander Straeten (° 19.10.1661); Pieter Vander Straeten (° 7.2.1663, baljuw van Walem en Ooike, huwde met Jacoba Vander Haeghen die na de dood van haar eerste echtgenoot hertrouwde met Arnold Van Meirhaeghe); Arijne Vander Straeten (° 2.6.1664, huwde met Lieven Van Cauwenberghe en Karel Trowaen); Frans Vander Straeten (° 10.1.1666; huwde te Wortegem op 24.4.1694 met Anna Vander Haeghen); Jan Vander

Straeten (° 11.11.1669); Anna Vander Straeten (° 18.4.1671, zij huwde Jan Minnaert) en Joanna Vander Straeten (° 28.9.1672).

Na het overlijden van Jaecques Vander Straeten te Wortegem op 30.10.1674, hertrouwde Judoca Van Meirhaeghe te Wortegem op 6.9.1675 met Sieur/Heer Joos Van Wonterghem, burgemeester van Wortegem in 1701, zoon van Pieter Van Wonterghem en Joanna Du Gardijn, weduwe van Jan Van Cauwenberghe.

Te Wortegem werden nog vier kinderen geboren : Judocus Van Wonterghem (° 22.6.1676); Elisabeth Van Wonterghem (° 24.8.1677, huwde 1ste x Pieter De Craeye; hun dochter Anna Maria Craeye huwde in 1731 te Wannegem-Lede met Joseph Van Cauwenberghe; huwde 2de x Joos Dhuyvetter; hun zoon Frans Domien Dhuyvetter huwde Adriana Van Meirhaeghe); Antoon Van Wonterghem (° 3.6.1679) en Judocus Van Wonterghem (° 30.4.1681).

Sr. Joos Van Wonterghem overleed te Wortegem op 15.3.1713. Joozijne Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 16.5.1715 (77 j). [svgo dd 17.11.1713; svgo boek 101 f 235-242; dd. 13.10.1715; svgo boek 102 f 10]

b. Pieter Frans Van Meirhaeghe, geboren op 14.3.1640.

Pieter Frans Van Meirhaeghe huwde te Wortegem op 18.2.1662 met **Joanna Vande Woestijne**, dochter van Heer Joos Vande Woestijne. Pieter Frans Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 7.7.1701 (61 j). Joanna Vande Woestijne overleed er op 27.2.1710. Beiden werden, net als hun kinderen, in de kerk begraven. [svgo dd 11.4.1710; svgo dd. 14.5.1710; svgo dd. 15.1.1712]. Hun acht kinderen werden te Wortegem geboren :

1. Pieter Van Meirhaeghe geboren ca.1663.
2. Joozijne Van Meirhaeghe geboren op 28.7.1666.
3. Frans Van Meirhaeghe geboren op 25.7.1669. Hij huwde te Wortegem op 28.4.1699 met Philippa Dhulst met wie hij in de 3de graad verwant was. Hun vier dochters die te Wortegem ter wereld kwamen:
  - a. Maria Anna Van Meirhaeghe ° 18.5.1700; zij huwde te Ooike op 21.2.1725 met Sr. Antoon Dhuyvettere, met wie ze in de 3° en 4° graad verwant was; Antoon Dhuyvettere, ° 12.6.1684 als zoon van Gillis Dhuyvetter en Joanna De

Schietere, was toen reeds weduwnaar van Maria Theresia Ketele († 1719) en van Maria Francisca De Vrieze († 1724); hun acht kinderen werden te Ooike geboren.

- b. Anna Van Meirhaeghe ° 25.9.1702; zij huwde te Wortegem op 5.7.1724 met Gillis Delrue. Anna Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 8.4.1747.
- c. Petronilla Van Meirhaeghe ° 23.2.1705.
- d. Theresia Van Meirhaeghe ° 23.2.1708.

Frans Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 30.12.1709 en werd in de kerk begraven. Na zijn dood hertrouwde Philippa Dhulst met Jan (De) Tavernier.

- 4. Maria Van Meirhaeghe, geboren op 12.10.1671 en te Wortegem overleden op 17.10.1711 en er in de kerk begraven.
- 5. Anna Van Meirhaeghe, geboren op 20.5.1673. Zij huwde te Wortegem op 14.11.1705 met Jan Van Hulle fs Jan, met wie ze in de 3de graad verwant was. Hun kinderen werden te Petegem/Oudenaarde geboren : Joanna Van Hulle (° 11.12.1706); Judocus Van Hulle (° 8.7.1708); Elisabeth Van Hulle (° 15.10.1712) en Carolina Van Hulle (° 16.2.1716).
- 6. Joanna Van Meirhaeghe, geboren op 7.4.1675.
- 7. Gillis Van Meirhaeghe, geboren op 13.4.1677. Hij huwde te Wortegem op 20.6.1705 met Judoca Van Meirhaeghe, geboren te Wortegem op 14.3.1681 als dochter van Arent Van Meirhaeghe en Jacoba Vander Haeghen. Alweer een huwelijk tussen naamgenoten. Gillis Van Meirhaeghe overleed op 34-jarige leeftijd te Wortegem op 22.7.1710 en werd in de kerk begraven. Judoca Van Meirhaeghe hertrouwde te Wortegem op 19.11.1710 met Frans Minnaert fs Loys en overleed te Wortegem op 6.5.1745. [svg: dd 10/20.5.1747; 13.2.1711] (Zie Genealogie Van Meirhaeghe Deel V -XIII.7.1.10.c.3).
De vijf kinderen van Gillis Van Meirhaeghe en Judoca Van Meirhaeghe te Wortegem geboren :
  - a. Jan Van Meirhaeghe ° 3.11.1705 en als kind overleden.
  - b. Pieter Jan Van Meirhaeghe ° 30.9.1706. Hij (?) huwde op 1.10.1737 te Wortegem met Joozijne Vanden Houtte fa Jan. Pieter Jan Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 25.3.1740 en werd in de kerk begraven. De weduwe her-

trouwde met Jacob De Langhe. [svgo dd 20.10.1740] De twee kinderen van Pieter Jan Van Meirhaeghe en Joozijne Vanden Houtte te Wortegem geboren :

1. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 29.1.1739 en overleden te Wortegem op 27.12.1792; hij huwde te Wortegem op 2.5.1771 met Joanna Catharina De Pourcq met wie hij twee kinderen had die te Wortegem geboren werden:

- a. Coleta Van Meirhaeghe ° 24.1.1773 en † op 9.10.1793 (20 jaar).
- b. Pieter Joseph Van Meirhaeghe ° 13.4.1774 en † op 18.2.1853; hij huwde te Wortegem met zijn achternicht Joanna Theresia Van Meirhaeghe ° Wortegem 16.2.1777 als dochter van Pieter Frans Van Meirhaeghe en Joanna Catharina Tavernier (zie: XIII.1.2.b.7.e.4.a). De overgrootouders van de bruidegom waren overigens ook al naamgenoten : Gillis Van Meirhaeghe x Judoca Van Meirhaeghe.

Joanna Catharina De Pourcq overleed aan de gevolgen van de bevalling van haar tweede kind te Wortegem op 29.4.1774. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe hertrouwde een jaar later te Ooike op 4.7.1775 met Joanna Catharina Dhuyvetter fa Joos en Catharina De Tavernier. Uit dit tweede huwelijk werden te Wortegem nog minstens vijf kinderen geboren:

- c. Judocus Ferdinand Van Meirhaeghe ° 14.8.1776 en overleden te Deerlijk op 4.9.1838; landbouwer, geletterd; hij huwde te Waregem op 26.11.1806 met Maria/Joanna Catharina Teerlynck ° te Waregem op 16.11.1785 als dochter van Joseph Teerlynck en Isabella Kint. Ze hadden minstens tien kinderen die tussen 1807 en 1825 te Waregem en te Deerlijk geboren werden.
- d. Isabella Rosa Van Meirhaeghe ° 28.12.1777.
- e. Sophie Van Meirhaeghe ° 19.11.1784; zij huwde te Wortegem op 18.2.1806 met Charles Beckaert

en overleed te Sint-Eloois-Vijve op 30.9.1832 als weduwe van Jacques Merlier ¹³⁵.

f. Frans Van Meirhaeghe ° 6.10.1788 en er † op 16.12.1788 (2 maand).

g. Maria Sabina Van Meirhaeghe ° 15.12.1789 en † te Waregem op 28.1.1829 als *bijzondere*.

Jan-Baptiste Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 17.12.1792. Zijn weduwe Joanna Catharina DHuyvettere hertrouwde te Wortegem op 29.10.1793 met Charles Louis Lombaert.

2. Joozijne Van Meirhaeghe ° 16.4.1740.

c. Frans Van Meirhaeghe ° 2.2.1709 en zijn tweelingbroer:

d. Jan Van Meirhaeghe ° 2.2.1709, beiden als boreling overleden.

e. Jan Van Meirhaeghe ° 28.8.1710. Hij huwde te Wannegem-Lede op 13.2.1747 met Anna Maria Vanden Bogaerde fa Jan. Anna-Maria Vanden Bogaerde en Jan Van Meirhaeghe overleden te Wortegem respectievelijk op 26.12.1754 en op 23.10.1755 (45 jaar). Hun staat van goed werd door Frans Minnaert fs Frans overgebracht op 7.9.1756. Hun vier kinderen te Wortegem geboren :

1. Maria-Catharina Van Meirhaeghe ° 24.2.1748, † voor 1772.

2. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe ° 2.5.1750 en overleden te Bevere op 15.11.1810 (60 jaar), brouwer; hij huwde te Bevere op 5.5.1776 met de twaalf jaar oudere Joanna Catharina Van Cauwenberghe, ° te Ooike 26.12.1738, weduwe van Christoffel Van Damme, ° Wambrechies 8.8.1704 en te Bevere overleden op 17.1.1776. Uit haar eerste huwelijk werden te Bevere 7 kinderen geboren. Joanna Catharina was de dochter van Ferdinand Van Cauwenberghe en Maria-Francisca Dhuyvetter en de kleindochter van Frans Van Cauwenberghe en Elisabeth Van Meirhaeghe. Hun enig – naamloos – kind kwam te Bevere ter wereld op 19.10.1779 en overleed de volgende dag. Jan-Baptiste Van Meirhaeghe overleed te Bevere op 15.11.1810. Joanna Catharina

Van Cauwenberghe overleed te Wannegem-Lede op 20.1.1817.

3. Joanna Catharina Van Meirhaeghe ° 10.2.1752 en overleden te Wortegem op 17.10.1795 (43 j); zij huwde te Nokere op 29.5.1770 met Joseph De Pourcq met wie ze in de 3de graad verwant was. Hun zes kinderen werden tussen 1773 en 1787 te Nokere geboren : Jan-Joseph (° 15.10.1773); Ferdinanda (° 9.1.1775); Jan-Baptiste (° 18.4.1778); Maria Sabina (° 31.1.1781); Joanna Theresia (° 28.3.1784) en Frans De Pourcq (° 17.9.1787).
4. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° 2.12.1753 en overleden te Nokere op 8.10.1791; hij huwde te Wortegem op 23.4.1776 met Joanna Catharina Tavernier, bijzondere, met wie hij in de 3° graad verwant was; de bruid was nl. de dochter van Frans Tavernier en Elisabeth Van Hulle en de kleindochter van Jan Van Hulle en Anna Van Meirhaeghe. Hun tien kinderen werden te Wortegem en te Nokere geboren:
  - a. Joanna Theresia Van Meirhaeghe ° Wortegem 16.2.1777; huwde met haar achterneef en naamgenoot Pieter Joseph Van Meirhaeghe (zie hiervoor : XIII.1.2.b.7.b.1.b).
  - b. Jan Frans Van Meirhaeghe ° Wortegem 28.8.1778.
  - c. Jan Baptiste Van Meirhaeghe ° Wortegem 6.8.1779.
  - d. Joanna Judoca Van Meirhaeghe ° 31.12.1781; † Waregem op 2.1.1850; zij huwde met Domien Daman.
  - e. Pieter Joseph Van Meirhaeghe ° Wortegem 28.3.1784; sodaat Napoleon?; † Anzegem op 27.1.1862; hij huwde met Amelie De Stoop, † Anzegem op 25.4.1854.
  - f. Philippe Van Meirhaeghe ° Nokere 8.5.1786; † Nokere op 18.5.1786.
  - g. Frederik Van Meirhaeghe ° Nokere 12.3.1787; † Kortrijk op 31.1.1854; herbergier, werkmán, gelet-

terd; hij huwde te Bissegem op 2.8.1817 Coleta Coolsaet, ° Bissegem 2.10.1792. Nageslacht te Bissegem en te Kortrijk.

h. Rosalia Van Meirhaeghe ° Nokere 11.11.1789 en er † op 1.2.1790.

i. Jan Van Meirhaeghe ° 26.11.1790.

j. Pieter Frans Van Meirhaeghe ° 11.1.1792 een maand na het overlijden van zijn vader en † te Waregem op 30.7.1848; herbergier, werkmán, geletterd; hij huwde te Nokere op 12.5.1813 met Sophie Parmentier, ° Nokere 3.10.1793 als dochter van Pieter Frans Parmentier en Fernande Balcaen. Nageslacht te Nokere, Waregem, Deerlijk en Ingooigem.

8. Elisabeth Van Meirhaeghe, geboren op 31.8.1678.

c. **Olivier Van Meirhaeghe**, geboren op 1.1.1642 en als kind overleden vóór 1659.

d. **Jan Van Meirhaeghe**, geboren op 25.11.1643.

e. **Arijne Van Meirhaeghe**, geboren circa 1646.

Arijne (Arnolda) Van Meirhaeghe huwde te Petegem op 25.11.1663 met **Franciscus Cnockaert**. Hun zeven kinderen werden te Petegem geboren: Joanna Cnockaert (° 6.3.1665); Petronilla Cnockaert (° 3.9.1667); Pieter Cnockaert (° 14.6.1669); Maria Cnockaert (° 25.3.1672); Anna Cnockaert (° 12.3.1675); Joanna Cnockaert (° 23.3.1679) en Judoca Cnockaert (° 20.4.1680). Frans Cnockaert en Arijne Van Meirhaeghe overleden te Petegem respectievelijk op 28.11.1691 op 21.12.1722.

f. **Anna Van Meirhaeghe**, geboren circa 1648.

g. **Willemijne Van Meirhaeghe**, geboren circa 1650.

h. **Joanna Van Meirhaeghe**, geboren op 7.1.1652.

Joanna of Janneke Van Meirhaeghe huwde te Anzegem op 19.5.1675 met **Antoon De Schietere**, zoon van Antoon en Maria D'Hulst, schepen van de heerlijkheid van Hemsrode te Anzegem. Hun kinderen te Anzegem geboren :

1. Antoon De Schietere geboren op 7.5.1676 en ongehuwd overleden.

2. Philippe De Schietere, geboren op 26.11.1680. Hij huwde te Nokere op 26.4.1704 met zijn nicht Maria Anna Van Cauwenberghe, dochter van Pieter Jan Van Cauwenberghe, burgemeester van Nokere, en van Catharina Van Meirhaeghe. Ze kregen dispensatie wegens bloedverwantschap in de 2de en 3de graad. Te Wortegem werden hun zeven kinderen geboren. Hun zoon Pieter Jan De Schietere (°1715) huwde met Joanna Francisca Van Meirhaeghe. Bij zijn overlijden te Wortegem op 16.7.1767 bezat Philippe De Schietere o.m. 15 hofsteden en 75 hectaren land. Hij werd in de kerk van Wortegem begraven.

Antoon De Schietere overleed te Anzegem op 10.10.1693 [svgo dd. 9.7.1694]. Janneke Van Meirhaeghe hertrouwde anderhalf jaar later te Wortegem op 6.4.1695 met naamgenoot en bloedverwant **Judocus Van Meirhaeghe** fs Arent (zie Genealogie Van Meirhaeghe Deel V - XIII.7.10.e), koster van Wortegem en weduwnaar van Joozijne Vander Haeghen. Beiden overleden binnen de maand te Wortegem : Joos Van Meirhaeghe op 7.5 en Janneke Van Meirhaeghe op 8.6.1728.

- i. **Maria Van Meirhaeghe**, geboren op 26.3.1653.
- j. **Leon Van Meirhaeghe**, geboren op 5.8.1654 en vóór 1659 als kind overleden.
- k. **Elisabeth Van Meirhaeghe**, geboren op 3.9.1655.
Zij huwde met **Jan Van Damme** die te Wannegem-Lede overleed op 5.4.1706. Elisabeth Van Meirhaeghe overleed te Bevere op 21.3.1731.
- l. **Magdalena Van Meirhaeghe**, geboren op 10.7.1657.
Zij huwde met **Jan De Coninck**, griffier van Wannegem in 1715. Hun kinderen werden te Nokere geboren : Frans De Coninck (° 1687); Joseph De Coninck (°1688); Elisabeth De Coninck (° 1692) en Catharina De Coninck (° 1695).

3. ARIJNE VAN MEIRHAEGHE

Arijne (Arnolda) Van Meirhaeghe werd te Wortegem geboren omstreeks 1600. Zij huwde met **ANTOON DE SCHIETERE**, zoon van baljuw Antoon De Schietere en Arnolda Vande Wiele, kleinzoon

van Willem Vande Wiele en Joanna Van Meirhaeghe. Hun kinderen te Wortegem geboren :

- a. **Antoon De Schietere**, geboren ca 1620. Hij was baljuw van de heerlijkheid Basseye en Oud-Moregem. Hij huwde te Nokere op 27.9.1644 met **Maria De Steur**, dochter van Jan De Steur fs Andries en Anna Tjobbels fa Pieter wonende te Nokere. Hun dochter Joanna De Schietere huwde te Kruishoutem op 19.3.1669 met Gillis Dhuyvettere met wie ze in de 4de graad verwant was; laatstgenoemden waren de ouders van Antoon Dhuyvetter die huwde met Maria Anna Van Meirhaeghe (zie: XIII.1.2.b.3.a).
- b. **Arijne De Schietere**, geboren op 4.10.1622. Zij huwde achtereenvolgens met **Laurent Vilet** en met **Pieter Cabilliau**.
- c. **Philippe De Schietere**, geboren op 29.3.1626. Hij studeerde theologie aan de Universiteit Leuven en werd in 1649 te Gent priester gewijd. Hij werd pastoor van Waregem en de Sint-Michielsparochie te Gent. Philippe De Schietere overleed op 14.3.1684.
- d. **Joozijne De Schietere**, geboren op 15.4.1629. Zij huwde achtereenvolgens met **Gillis Cnockaert** en met **Jan De Meulemeester**.
- e. **Joanna De Schietere**, geboren op 23.2.1633. Zij huwde met **Christiaen DHulst**.
- f. **Pieter De Schietere**, geboren op 27.6.1637, schepen van Oudenaarde. Hij huwde met **Anna Van Coppenolle**, weduwe van Thomas De Bie, schepen van Oudenaarde (zie Deel II, X.4.4).
- g. **Arnold De Schietere**, geboren op 5.5.1641. Hij huwde te Gent in de Sint-Baafskerk op 21.1.1663 met **Willemijne Van Meirhaeghe**, dochter van Joos. Bruidegom en bruid kregen dispensatie wegens bloedverwantschap in de 3de graad. Ze vestigden zich te Eine. Hun zoon Antoon De Schietere (° 12.5.1664) huwde met Marie Van Cauwenberghe. Na de dood van Arnold De Schietere in 1668 hertrouwde Willemijne Van Meirhaeghe met **Gillis De Vrieze**.

Antoon De Schietere, schepen van Walem anno 1638-40, overleed te Wortegem op 16.8.1641 kort na de geboorte van zijn laatste kind. Arijne Van Meirhaeghe overleed te Wortegem op 13.2.1655. Hun erfenis omvatte o.m. 34 hectaren land te Anzegem, Wortegem en Ingooigem. [svgo dd 20.12.1641; svgo dd. 30.4.1655]

4. ANNA VAN MEIRHAEGHE

Zij werd geboren omstreeks 1605 en huwde te Wortegem op 27.9.1631 met **PIETER VAN CAUWENBERGHE**, schepen van Nokere ter Borch. Hij was de zoon van Jan Van Cauwenberghe en Joozijne De Meester, de kleinzoon van Gillis Van Cauwenberghe, baljuw te Wannegem, en Janneken Vanden Dijcke (dochter van Jan Vanden Dijcke en Lisbette Vande Wiele), de achterkleinzoon van Willem Van Cauwenberghe en Lisbette Vander Ponten en de betachterkleinzoon van Daneel Van Cauwenberghe en Passchijne Dierins ¹³⁶.

Het echtpaar vestigde zich te Nokere op de Tjoenshoek op een hoeve van 28 hectaren, waar hun kinderen geboren werden:

1. **Judoca Van Cauwenberghe**, geboren op 19.4.1632 en overleden te Nokere op 10.7.1676.
Zij huwde te Nokere op 7.2.1651 met **Gillis Damman**.
2. **Pieter Frans Van Cauwenberghe**, geboren op 8.10.1635 en overleden op 26.10.1635 (3 w).
3. **Jan Van Cauwenberghe**, geboren op 13.2.1637 en overleden op 15.8.1650 (13 j).
4. **Pieter Van Cauwenberghe**, geboren op 23.12.1639. Hij huwde te Wannegem-Lede op 31.12.1662 met **Joanna Vanden Dijcke**, dochter van Frans Vanden Dijcke en Anna De Curte en kleindochter van Joos De Curte en Catharina De Vrieze (zie XIII.1.1.a + XIII.1.1.a.8). Het echtpaar vestigde zich op de voormelde hoeve te Nokere. Zij hadden drie zonen:
  - a. Pieter Jan Van Cauwenberghe ° 30.8.1663, † 24.5.1724, landbouwer op het Dammanshof gelegen op de Lindenhoeck te Nokere; hij huwde achtereenvolgens met Catharina Van Meirhaeghe († 1696) en met Adriana Wandele (zie ook XIII.3.2.d).
  - b. Frans Van Cauwenberghe ° 1666, † 1719; hij huwde met Elisabeth Van Meirhaeghe en vestigde zich op de hoeve *De Keete* te Wannegem-Lede.
  - c. Ferdinand Van Cauwenberghe ° 20.4.1685.
5. **Joanna Van Cauwenberghe**, geboren op 10.8.1642. Zij huwde te Nokere met **Jacobus De Vrieze**. Ze overleed te Huise in 1691.
6. **Michael Van Cauwenberghe**, geboren op 19.7.1646.
7. **Maria Van Cauwenberghe**, geboren op 25.10.1647.

De Van Cauwenberghes vormden te Nokere en buurdorpen een toonaangevend geslacht dat er jarenlang de plaatselijke openbare functies uitoefende. In 1571 was ene Gillis Van Cauwenberghe baljuw van Wannegem-Lede. Jan Van Cauwenberghe was schepen van Nokere-ter-Borcht in 1615; Pieter Van Cauwenberghe, echtgenoot van Anna Van Meirhaeghe, was er schepen in 1662; Pieter Jan Van Cauwenberghe, gehuwd met Catharina Van Meirhaeghe, was burgemeester van Nokere in 1717. Zijn zoon Ferdinand Van Cauwenberghe werd er eveneens burgemeester en diens broer Frans Van Cauwenberghe, gehuwd met Elisabeth Van Meirhaeghe, was burgemeester van Wannegem-Lede.

Wordt vervolgd.

VOETNOTEN:

1. H. MEIRHAEGHE, Genealogie Van Meirhaeghe – Deel II, Handelingen Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde (HGOKO), dl. 43, 2006, p 271-389.
2. De toenmalige pastoor, Jan Van Steenbrugge, zou zijn pastoorsfunctie waargenomen hebben van 1560 tot aan zijn overlijden op 14.8.1572. In datzelfde jaar zou hij opgevolgd zijn door Arent Vanden Dorpe (8te Jaarboek Gaverstreke, 1980, F. Michem, Parochiegeestelijkheid tussen het Tieltsse en het Oudenaardse, p 514). Dat kan niet kloppen aangezien we in de staat van goed van 15.1.1561 van Heer Jan Van Steenbrugge lezen over de uitgroting van de hofstede te Wortegem waar heer Jan overleden is (SAO, SVG, Kontrakten en Autorisatiën, reg. 9, f° 1 r/v). Er is dus een leemte in de pastoorslijst van Wortegem tussen 1561 en 1572. De kans bestaat dat in deze periode inderdaad een vooralsnog onbekende pastoor actief was die in 1568 zou vermoord zijn.
3. R. CASTELAIN, De Kasselrij Oudenaarde slachtoffer van malcontenten en gereformeerden (1568-1582), Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring 'De Gaverstreke' (Jaarboek Gaverstreke), jrg 11, 1983, p 297-315.
4. Stadsarchief Oudenaarde (SAO), Acten&Contracten, deel 71.
5. Audenaardsche Mengelingen, 1850, dl 4, p 316-317.
6. SAO, Staten van Goed Oudenaarde (SVG), deel 31, f 308 r/v.
7. Rijksarchief Ronse (RAR), Kasselrij Oudenaarde, nr 233, A° 1557.
8. R. CASTELAIN, Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16de – 18de eeuw), 1983, p 146-148.
9. H. MEIRHAEGHE, Van Roodkapje en de Wortegemse wolven. 't Meerminneke, Van Meirhaeghes Familiecontactblad, 1984, nr. 13, p 9-12.
10. Annales du Cercle Archéologique et Historique d' Audenaerde. Wolven op de kasselrij van Audenaerde, 1908, 2° vol., p 67. // RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 44, diverse stukken i.v.m. wolvenjacht. In 1589: 2 volwassen wolven. In 1590: 1 volwassen wolf. In 1594: 2 volwassen wolven. In 1597: 3 volwassen wolven. In 1607: 1 volwassen wolf. In 1609: 1 volwassen wolf. In 1610: 1 volwassen wolf en 1611: 3 volwassen wolven. Rond 1620 lijkt de wolvenplaag bedwongen te zijn. Toch wordt er in 1659 nog een eenzame wolf geschoten en in 1704 vangen jagers te Waregem nog een "wulfinne".
11. SAO, SVG, deel 34, f 285 v – 286 r, dd 9.12.1594.
12. P. VAN BUTSELE, Het Groot Poortersboek van Oudenaarde (GPO), Familia et Patria, 1977, p 503 (f 309).
13. SAO, Acten&Contracten, deel 49, f 90 – 91 v.
14. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 650.
15. SAO, Acten&Contracten, deel 69, f 233.
16. P. VAN BUTSELE, Poorter- en Struuckboek van Pamele-Oudenaarde, 1314-1529, deel V, Familia et Patria, Handzame, 1972, p 46-47 (f 34-34 v);
17. Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde (HGOKO), 1961, deel XII, 2° afl, pp 330, 333.
18. SAO, SVG, deel 39, f 80 e.v.
19. B. DE KEYZER, De Lange Weg naar Kluisbergen, p 245.
20. SAO, Acten&Contracten, deel 62, f 31 r.
21. Audenaardsche Mengelingen, 1852, dl 5, p 91.
22. SAO, Acten&Contracten, deel 62, f 31 r.
23. RAR, Oud Gemeentearchief Wortegem (OGW), Wettelijke Passeringen, 7 spawle 1576.
24. SAO, SVG, deel 30, f 146 v – 149 r.
25. SAO, Acten&Contracten, deel 53, A° 1563.
26. SAO, SVG, deel 32, f 4 v – 5 r.
27. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 12, f 26 v.

28. Rijksarchief Gent (RAG), Sint-Pieters, I, 408, f 136 r.
29. RAG, Sint-Baafs, B.2175, Wortegem, A° 1578.
30. SAO, Acten&Contracten, deel 47, f 337.
31. G. ALGOET, Kortrijkse buitenpoorters in 1398 uit Waregem en Sint-Eloois-Vijve, Jaarboek Gaverstreke, jrg 21, 1993, p 15-20.
32. Rijksarchief Kortrijk (RAK), Wezerij, boek 45, Waregem, 2.
33. SAO, SVGO, deel 16, f 77 v; f 162 r - 162 v.
34. P. VAN BUTSELE, GPO, p 471, f 267 v.
35. SAO, SVGO, deel 13, f 97 r.
36. SAO, SVGO, deel 23, f 173 r.
37. SAO, SVGO, deel 20, f 10 v; deel 21, f 160 v.
38. SAO, Acten&Contracten, deel 72, f 23 v.
39. SAO, SVGO, deel 23, f 31 r - 32 v.
40. SAO, SVGO, deel 20, f 172 v - 173 r.
41. Stadsarchief Gent (SAG), Cohieren 20° Penning, Wortegem, 80/342, ff 7 v, 9 v, 12 v, 13 v, 16 v, 17, 20, 27, 30, 33 v.
42. SAO, SVGO, deel 31, f 296 v - 297 r; deel 32, f 228 r/v.
43. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 12, f 39 v - 40 r.
44. RAG, Sint-Baafs, B.2175, Wortegem, A° 1563.
45. SAO, SVGO, deel 25, f 16 v - 17r.
46. J. MONBALLYU, Costumen van de Stad en van de Kasselrij Kortrijk II, Turben, nr 171.
"de plaatsvervulling in de zijlinie geldt slechts in zoverre de gerepresenteerde in wiens plaats men wil komen in dezelfde graad staat als diegene met wie men wil erven".
47. R. CASTELAIN, Enkele gegoede burgerfamilies in Waregem en omgeving (16de eeuw), Jaarboek Gaverstreke, jrg 6, 1978, p 46-51.
48. R. CASTELAIN, Wortegem in de 16de eeuw, Jaarboek Gaverstreke, jrg, 2004, p 374-380.
49. SAO, SVGO, deel 26, f 37 r/v; deel 21, f 22 r.
50. SAO, SVGO, deel 31, f 61 r.
51. SAO, SVGO, deel 34, f 257 r.
52. SAG, Cohieren 20° Penning, Wortegem, 80/342, ff 7, 16 v, 17 v, 63.
53. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, A° 1573, f 140.
54. RAG, Sint-Pieters, I, 410, f 27
55. RAG, Sint-Pieters, I, 410, f 126.
56. SAO, SVGO, deel 33, f 165; deel 31 f 72 v; deel 33, f 138 v.
57. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 13, f 23 v.
58. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 704, Weerbare Mannen Wortegem, f 26 v.
59. RAG, Sint-Pieters, I, 143, A° 1590.
60. RAG, Sint-Pieters, I, 126 en I, 127. Onvolledige lijst van pachters van het Hof van Walem : Willem De Karlier & Jan Gyselins (1397-1404); Willem De Karlier & Gillis Van Baes (1405-1413); Jan De Karlier & Jan Van Beyaert (1414-1418); Erven Jan Van Beyaert & Arent De Cabooter (1419-1420); Jan Vande Wiele (eind 15de eeuw); Pieter Vande Wiele fs Jan (1519); Frans Vande Wiele fs Pieter (1551-1560); Willem Vander Schueren x Clara Vanden Dijke, weduwe Frans Vande Wiele (1565-1578); Pieter Vande Wiele fs Frans (1578-1587); Franchoyx Van Meerhaeghe fs Roegier (1590-1597); Thomas Vander Craeyen (1597-1605); Roegier Libbrecht (1625); Gillis Vanden Dijke (1645-1652); Joos Vander Haeghen (1662-1672).
61. RAG, Sint-Pieters, II, 1515.
62. RAG, Sint-Pieters, Rekeningen, nr 163.
63. RAG, Sint-Pieters, Rekeningen, nr 160.
64. RAG, Sint-Pieters, Rekeningen, nr 165.

65. RAG, Sint-Pieters, Rekeningen, nr 162.
66. RAG, Sint-Pieters, Rekeningen, nr 164.
67. RAG, J. Buntinx, Inventaris Archief Raad van Vlaanderen, nr. 9138.
68. SAO, SVGO, dd 29.3.1597.
69. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nrs 236, 237, 748.
70. SAO, SVGO, dd 28.4.1606.
71. Stamreeks Vander Bruggen 14^e - 16^e eeuw in voorbereiding bij de auteur.
72. P. VAN BUTSELE, GPO, p 67, f 38 v; p 308, f 188; p 322-323, f 152.
73. SAO, SVGO, deel 6, f 139 v.
74. SAO, SVGO, deel 30, f 145 r – 146 r.
75. SAO, SVGO, deel 33, f 18 r.
76. SAO, SVGO, deel 24, f 197 v – 198 r/v.
77. SAO, SVGO, deel 27, f 145 v – 146 r.
78. SAO, SVGO, deel 32, f 243 v – 244r.
79. SAG, Cohieren 20^e Penning, Wortegem, 80/342, A° 1571, ff 25, 77; A° 1572, f 74.
80. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 13, f 63 r.
81. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 704, weerbare mannen, 9^e rol.
82. SAO, SVGO, deel 31, f 253 v.
83. SAG, Cohieren 20^e Penning, Wortegem, 80/342, A° 1571, ff 34, 90.
84. RAG, Sint-Baafs, B.2175, rekening A° 1578.
85. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 13, f 128 r/v.
86. SAO, SVGO, deel 31, f 126-127 v.
87. SAO, SVGO, deel 32, f 217 r.
88. F. en A. VAN DORPE, De Familie Van (den) Dorpe, 1980; briefwisseling met de auteur.
89. SAO, SVGO, deel 52, f 3.
90. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 64, ff 3, 4 v.
91. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 705, f 17.
92. R. CASTELAIN, Enkele gegoede burgerfamilies in Waregem en omgeving (16^e eeuw), Jaarboek Gaverstreke, jrg 6, 1978, p 74.
93. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 748, A° 1601.
94. SAO, SVGO, deel 22, f 139 v - 140 r.
95. SAO, SVGO, deel 24, f 75 r/v.
96. P. VAN BUTSELE, GPO, ff 10, 62, 189 v, 190, 192, 215, 221, 221 v en 223 v.
97. P. VAN BUTSELE, Struuckboek, ff 98 v, 132 en 134.
98. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 704, Wortegem, ff 26 v, 30.
99. Annales du Cercle Archéologique et Historique d' Audenaerde, 1907, 4e livr., p 218 ; idem, 1909, p 280.
100. SAO, Acten&Contracten, deel 65, f 7.
101. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 13, f 38 v.
102. RAR, OGW, Wettelijke Passeringen, boek 13, f 44 v - 45 r.
103. SAO, SVGO, deel 31, f 219 v.
104. SAO, SVGO, deel 32, f 210 v.
105. SAO, SVGO, deel 34, f 66 v - 67 r.
106. SAO, SVGO, deel 24, f 167 v.
107. SAO, SVGO, deel 27, f 66 r/v; deel 27, f 79 r-80 r; deel 30, f 46 r/v; deel 31, f 41v - 42 r.
108. SAO, SVGO, deel 31, f 190 v - 191r.
109. SAO, SVGO, deel 42, f 79 v.
110. SAO, Acten&Contracten, deel 53, f 21.

111. SAG, Cohieren 20° Penning, Wortegem, 80/342, A° 1569, f 52 v; A° 1571, f 4 v; A° 1572, f 45.
112. RAR, Kasselrij Oudenaarde, nr 704, Wortegem.
113. SAO, SVGO, deel 32, f 240 v - 241r.
114. K. DE FLOU, Woordenboek der Toponymie, Brugge, 1934, Deel X, pp 290, 291.
115. J. DAMBRUYNE, Corporatieve Middengroepen – Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de- eeuwse Gentse Ambachtswereld, Academia Press, 2002, pp. 798, 818.
116. SAG, Indices Staten van Goed, 1583-84, f 63 v; 1585-86, f 50 v; 1592-93, rôle 9 v.
117. SAO, Acten&Contracten, deel 70, f 280 v.
118. Om dit notenapparaat niet nodeloos te overlasten verwijzen we voor alle geboorten, huwelijken en overlijdens naar de parochieregisters van de betreffende parochies/gemeenten, waarvan de microfilms zich bevinden in het Rijksarchief Ronse, het Rijksarchief Beveren en het Algemeen Rijksarchief Brussel.
119. RAR, Oud Gemeentearchief Nokere, deel 65, f 13, dd 7.5.1642.
120. Referenties naar de Staten van Goed Oudenaarde worden in de tekst vermeld, behalve wanneer eruit geciteerd wordt.
121. G. ALGOET, Judocus Wandele, pastoor van Waregem (1682-1691), Jaarboek Gaverstreke, jrg 3, 1975 , p 7-18.
122. Met dank aan mevr. Imelda Dhuyvetter (Gent) die intens genealogisch onderzoek verrichtte naar het geslacht Dhuyvetter en aanverwante geslachten zoals de Van Cauwenberghes, Vande Wieles, Van Meirhaeghes, De Curtes e.a. en een en ander in eigen beheer publiceerde, o.m. *De Familie Dhuyvetter te Kruishoutem van de 14de tot de 21ste eeuw*, 2004.
123. E. VAN DE KAUTER, Staten van Goed van Asper en Zingem, 1989, deel 2 : 1756-1797, p 289 (reg 232, nr 61 f 210 v); p 298 (reg 233, nr 1, f 1); p 302 (reg 233, nr 21, f 121).
124. M. DELMOTTE, De evolutie van de Waregemse bevolking tussen 1440-1698, Jaarboek Gaverstreke, jrg 2, 1974 , p 180.
125. E. DUCATTEUW & M. DEBROUWERE, De Sint-Pietersheerlijkheid op Desselgem, Beveren, Waregem en Deerlijk : de Waregemse achterlenen, Jaarboek Gaverstreke, jrg 3, 1975 , pp. 97, 11.
126. A. de SCHIETERE de LOPHEM, Histoire de la Famille de Schietere, Tablettes des Flandres, Brugge, 1968, Recueil 9, parsim.
127. GOEMINNE, De Keete en haar bewoners te Wannegem-Lede, Bijdragen tot de Geschiedenis der stad Deinze, Kunst- en Oudheidkundige Kring Deinze, Jaargang 30, 1963, p 37-74.
128. Annales du Cercle Archéologique et Historique d' Audenaerde, 1926, 7, 1, Leenboek Eine, p 75-76 ; 1928, 7, 3, p 294.
129. W. T'HOOF, Zwart Goud, een zoektocht naar steenkool in het Oudenaardse (1807-1818), HGOKO, dl 42, 2005, boekdeel 1, p 387.
130. H. NOTTEBOOM, Feodaal Oostwinkel, Appeltjes van het Meetjesland, 1987, nr 38, p 60-61.
131. R. CASTELAIN, Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het ancien regime (1500-1800), 1979, p 131-132.
132. Ooike in Woord en Beeld.
133. SAO, Acten&Contracten, deel 87, f 29 v.
134. Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenhof, nr 19535, p 27; nr 19534, p 33; nr 19533, p 30.
135. M. DELMOTTE, Verkiezingen, politiek en openbare opinie te Sint-Eloois-Vijve en in de Gaverstreek tijdens de jaren 1795-1836, Jaarboek Gaverstreke, jrg 14 , 1986 , p 290.
136. Stamreeks Van Cauwenberghe, Pieter Van Cauwenberghe, Internet. <http://users.pandora.be/pieter.van Cauwenberghe/genealogie/asterpapas.html>.

PAUL VERGRACHT

Het goed en de heerlijkheid Ter Bouverijen

Bouverije werd ook als Bouverie, of soms ook als Bovereid of Boverie geschreven. Het is een benaming die in vroegere tijden vrij algemeen verspreid was. Volgens L. Van Durme betekent de naam bouverij, koeienstal of boerderij waar veel koeien worden gehouden (1). Volgens A. Carnoy slaat boeverij eerder op een omheinde weide voor koeien (2).

De naam Boeverie was waarschijnlijk oorspronkelijk de naam van het gehucht waar de heerlijkheid ter Bouverijen was gelegen. De naam van het gehucht zou daarna zijn overgegaan op het Goed en de Heerlijkheid ter Bouverijen. Het gehucht ter Bouverijen lag voor het grootste deel in het zuidwesten van Mullem, op de grens met Eine.

De naam ter Bouverijen gaat terug tot 1360. In dat jaar kocht Pieter van Rokeghem het "goet dat men heet ter Bouverijen, ghelegen inde prochie van Mullem" (3).

Na de eerste vermelding van "ter Bouverijen" in 1360, komt de benaming "ter boverijen waert" voor in een document uit 1377 (4). In 1420 is er sprake van "een stic lants an tgoedt ter Bouverien" (5) en in het renteboek van 1473 staat "eenen buendre landts ghelegghen boven der Bouverijen" (6).

Het 'Goet ter Bouverijen', ook 'Leen ter Bouverijen' geheten, bestond uit twee lenen. Het grootste leen lag in het zuidwesten van Mullem, op de Rooigemkouter, en hing af van de heerlijkheid Boeregem in Ouwegem. Het kleinere leen lag op het grondgebied van Eine en werd gehouden van de baronie van Eine. Bij de Marollebeek sloten beide lenen bij elkaar aan.

Daarnaast was er ook een ‘Heerlijkheid Ter Bouverijen’. Deze bestond uit een “heerlijke rente”, die werd geheven op het Goed ter Bouverijen. Deze heerlijke rente werd in leen gehouden van de baronie van Eine.

Naast voormelde goed en heerlijkheid Ter Bouverijen, is er in twee documenten, een van circa 1680 en een van 1735, nog sprake van “een leentjen, groot 12 roen, ligghende in de prochie van Mullem, te Beke aenden driesch, daer de Bouverije op placht te staene... ligghende opden suijsstoosten vanden selven driesch ende de beke, beginnende van aende steenbrugghe”. Er moet dus ooit nog een boeverij bestaan hebben, die te Mullem op de wijk Beke lag. Dit klein leentje werd gehouden van “de heerlijkckhede ende leenhove van Auweghem” (7).

1 HET GOED TER BOUVERIJEN

Zoals reeds gezegd bestond het Goed ter Bouverijen uit twee lenen. Het eerste leen, de grote Bouverij geheten, hing af van het leenhof Boeregem in Ouwegem. Het andere leen, genaamd de kleine Bouverij, werd gehouden van de baronie van Eine (7).

1.1 HET GOED TER BOUVERIJEN, GEHOUDEN VAN DE HEERLIJKHEID BOEREGEM

Het Goed ter Bouverijen dat gehouden werd van de heerlijkheid Boeregem lag voor het grootste deel op de parochie Mullem, meer bepaald, op de Rooigemkouter. Een kleiner deel van dit leen, met de hoeve, lag op Eine.

1.1.1 De Goederen

Het landbouwland, het “winnende landt”, van het Goed ter Bouverijen, lag in Mullem op de Rooigemkouter. Deze grote kouter lag/ligt tussen de Marollebeek in het zuidoosten en de Looweg in het noordwesten. Ten noordoosten van dit land lag het Goed te Mielegem. Ten zuidoosten lag een gebied dat de naam droeg van Klein-Huise (8). In het zuidwesten lag het Goed te Rooigem, een uitgebreid goed, dat in de 17e eeuw eigendom was van de baronesse van Pellemberg. Dit laatste omvatte een omwalde hofstede, meersen, bos en landbouwland, samen ongeveer 13

de prochien van Eijne, Huijse ende Mullem, groot int gheheele achtthien bunderen ofte daerontrent, consisterende in een pachtgoet mette huijsinghen, schuere, stallijnghe, winnende landt, mote, wallen, singhels, grachten ende weeden, abouterende oost mijn heere de Raeck, suijs de beke (de Marollebeek), west sieur Joos de Looze ende noort den Loowegh...". Het Goed ter Bouverijen was "staende ter trauwen ende waerheden vanden heere deser heerelijchede van Boereghem" (10).

De heerlijkheid Boereghem lag aan de Boereghemstraat, voor een deel op Ouwegem en voor een ander deel op het grondgebied van Huise. Boereghem zelf was een leen dat afhing van het Grafelijk Leenhof van de Stenen Man van Oudenaarde. Vanaf halfweg de 17e eeuw was de familie Tucscaep in het bezit van de heerlijkheden Boereghem, Maldegem, Hembiese en Maeneschijn (11). Deze vier heerlijkheden lagen in Ouwegem. Op het einde van de 18e eeuw, althans in 1790, beheerde Pieter-Louis de Berlare de heerlijkheden van Boereghem en Maldegem, als vader en voogd van zijn dochter Colette-Anne de Berlare (12). Pieter-Louis de Berlare was gehuwd geweest met Coleta Van Overwaele, erfgename van Boereghem.

De boerderij van het Goed ter Bouverijen stond, zoals gezegd, op het grondgebied van Eine, juist ten zuiden van de Marollebeek. In het landboek van Eine van 1683 wordt deze hoeve beschreven onder nr. 544, sectie 3h. De hoeve stond toen op 1 vierendeel en 54 roeden grond. Ze paalde ten zuiden aan het Goed ter Bouverijen dat gehouden werd van de Baronie Eine. Ten westen paalde ze aan de "straete naer Huijse ofte Deijnschen Doschweg". Deze maakte destijds deel uit van de oude Deinze of Brugse Heerweg. Deze heerweg vertrok bij de molen "De Spriet" in Bevere. Deze windmolen stond langs de Gentse Heirweg, op de hoek van de weg die vandaar al over de Doorn en de Elsakker, naar Huise-Lozer liep en zo verder naar Deinze (13).

In de periode dat het landboek van Eine werd opgesteld, 1683-1687, woonde Gillis de Vrieze op de hofstede. De Bouverie was toen eigendom van "Jonkvrouwe Marie Gellinck, weduwe van Sieur Gillis (Christiaen?) du Bois tot Ghendt".

De hoeve staat thans bekend als het Hof Lammens. Ze ligt aan de Beekstraat, nr. 2. Het is een grote, nagenoeg volledig gesloten hoeve. Het woonhuis ligt ten noordwesten, langs de Marollebeek. De Marollebeek is op deze plaats overwelfd. Het woonhuis heeft zes traveeën. Daarnaast

nog twee traveeën waarvan de laatste is dichtgemetseld. Vroeger was hier de ingang voor de knechten. Er is geen verdieping.

Het woonhuis van de hoeve Lammens. Links de toegangspoort.

Een grote schuur staat in het zuidwesten. Destijds bevonden zich hier de dorsvloer en de voorraadkelders. In het noordelijk deel van deze vleugel is er een grote poort die toegang verleent tot de binnenkoer. Boven deze poort is een sluitsteen ingemetseld met het jaartal 1801. daarboven een kleine nis met een beeldje van St. Antonius. Het jaartal 1801 komt eveneens terug in het anker bovenaan de zijgevel van de schuur en in het dak van de stallingen langs de straatkant. Nog andere stallingen begrenzen de hoeve aan de noordoostzijde.

Het jaartal 1801 verwijst naar het jaar waarin de hoeve opnieuw werd opgebouwd, nadat ze door een brand was vernield. Daardoor staat de hoeve nu nog steeds bekend als “t Verbrand Hof”. Ook wordt ze “t Spookhof” geheten, omdat het er destijds zou gespookt hebben, toen ze gedurende een zekere tijd onbewoond was gebleven. De paters van Ronse zouden toen speciaal zijn afgekomen om het spook uit te drijven. Met succes, zo blijkt.

Het Leen ter Bouverijen stond “teenen vollen reliefve van thien ponden parsijs ende twintigh scheel parsijs van camerlijngh ghelt telcker doot”. Deze som moest bij overname door successie worden betaald aan de leenheer. “Ende als het verwandelt bij coope ofte andersins, soo heeft den voorseijden heere van d’heerliche de van Boereghem den thienden pennijnck van dat ghelt”, wat betekent dat bij verkoop van het goed de

nieuwe eigenaar 10% van de koopsom als successierecht aan de heer moest betalen (14).

1.1.2 De Eigenaars

Als oudste eigenaar van het Goed ter Bouverijen staat Loys van Mullem bekend (15). Hij leefde rond de eeuwwisseling van het jaar 1400. Hij was de oudste zoon van Wouter van Mullem en van Jeanne van Poucke, dame van Willecommes. Hij was de achterkleinzoon van Jan van Mullem, die zelf de zoon was van Wouter II, de laatste heer van die naam van de heerlijkheid Mullem.

Loys van Mullem was heer van La Motte. Hij was gehuwd met Liesbeth van Welle, dame van Pumbeke en van Varembeke, in het Land van Waas, en weduwe van Otho, heer van Steenhuijse en Avelgem.. Rond 1396 werd Loys van Mullem eveneens heer van Diestveld in Ingooigem-Otegem, door successie verkregen van zijn oom. Pesteel van Mullem, gezegd Busteel (16). De echtgenote van Loys van Mullem stierf in 1422. Hijzelf is vermoedelijk in 1430 gestorven. Ze werden beiden begraven in de kerk te Sint-Niklaas (17).

Hun oudste zoon Philippe van Mullem, erfde in 1430 Pumbeke en Varembeke in het Land van Waes, Diestveld en de Bouverie. Hij huwde een eerste maal met Elisabeth Boudins en een tweede maal met Anne Bette.

Na het overlijden van Anne Bette huwde Philippe van Mullem, voor een derde maal, met Jeanne van Steelant, dame van het Hof van Belsele in het Land van Waas en dame van Hoghe Couderberch in Sint Niklaas (18).

Philippe van Mullem had slechts één kind als algemeen erfgenaam, een dochter Josine, geboren uit zijn laatste huwelijk. In 1442 huwde deze met Jean de Cuinghien of van Cooygem, die heer was van Pecq. Zodoende kwamen de heerlijkheden Pumbeke, Varembeke en Diestveld en het Goed ter Bouverijen in het bezit van de familie van Cooygem (19).

Bij het overlijden van zijn vrouw, Josine van Mullem, in 1483, deed Jan van Cooygem de verdeling van zijn en haar goederen onder zijn kinderen. Het Goed ter Bouverijen werd toegewezen aan Arnoullet (Arendt) van Cooygem: "Item Arnoullet... la terre et fief de Bouverije, seituée en la

partye de Mullem, emprès d'Audenaerde et sy en aura sa part après le décès dudit Jehan, son père" (20).

Door het huwelijk van Agnes van Coygem, filia Arendt, met Raes Van Brackel, 'gezeit' Van den Bossche, fs Gillis en Catherina Vander Meeren, heer van Outrijve, kwam de Bouverie in het bezit van de familie Van Brackel. Samen met o.a. de familie van Petegem en de familie van Cooigem, was de familie van Brackel een van de oudste families van de regio. Ze wordt vermeld sinds de 10e eeuw. Ze waren heren van de heerlijkheid Brakel, die Nederbrakel en Opbrakel omvatte. Het oudst bekende lid is Lietbertus van Brackel, die rond het jaar 1000 moet hebben geleefd. Een zoon van hem, eveneens Lietbertus geheten, geboren rond 1010, werd bisschop van Cambrai. In 1064 bekrachtigde hij de stichting van de abdij van Ename door graaf Boudewijn (21).

De laatste telg van dit oude geslacht, Petronella van Brackel, huwde op het einde van de 11e eeuw, met Sigerus, burggraaf van Kortrijk. Drie generaties later nam de familie van Kortrijk, de naam van Brackel weer aan. In het begin van de 14e eeuw splitste deze familie van Brackel zich in twee afzonderlijke takken. Robertus, fs Daniël, werd heer van Ten Bossche in Opbrakel en kreeg de toevoeging 'gezeit ten Bossche' achter zijn naam (22).

Raes van Brackel vervulde in Oudenaarde verschillende schepenambten. Hij werd, samen met zijn vrouw, begraven in de St. Walburgakerk. Bij het overlijden van Raes Van Brackel ging het goed in 1553 over op zijn zoon, Joos (23).

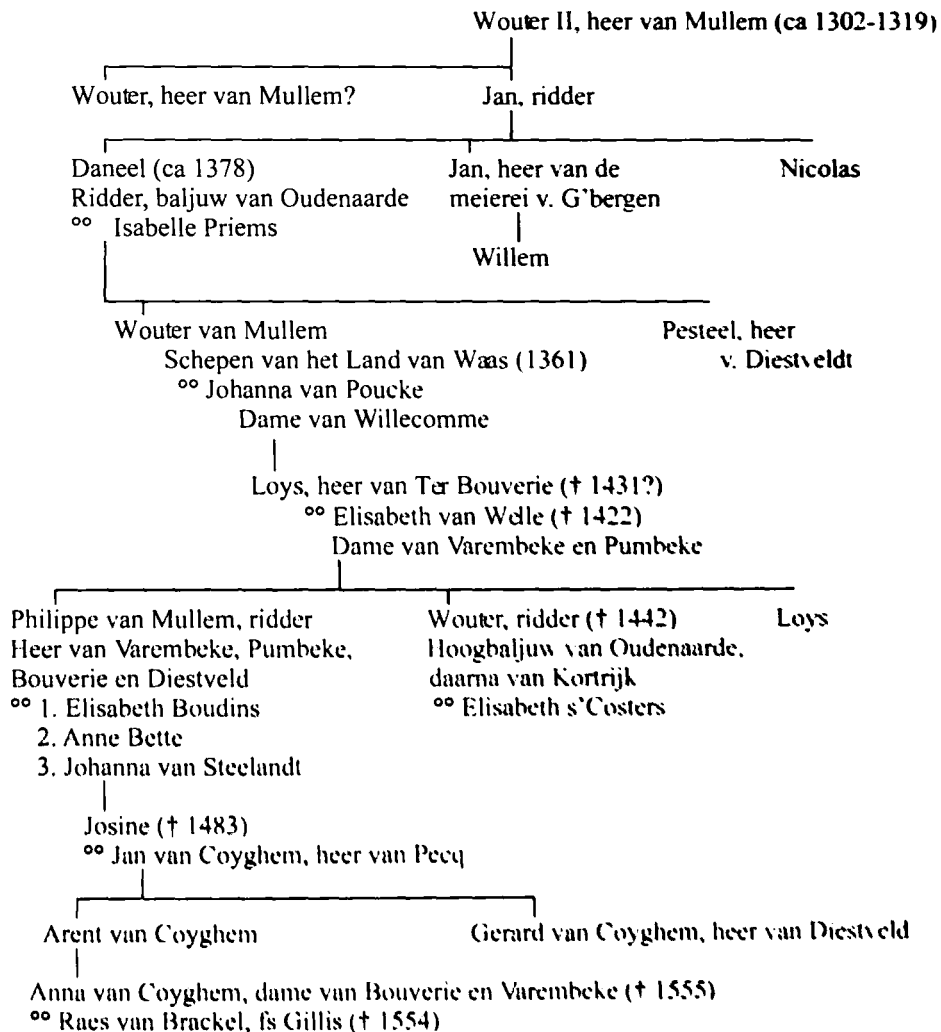
In 1604 was Ter Bouverijen eigendom van Joos Van Brackel, fs Erasmus. In datzelfde jaar 1604 was Joos van Brackel eveneens eigenaar van het andere deel van ter Bouverijen, dat afhing van de baronie Eine. Hij had dit laatste goed verkregen "bij naerhede" van Joos Van Lake, fs Willems (24).

Joos van Brackel werd opgevolgd door zijn zoon, Pieter Van Brackel, heer van Croix etc.

In 1679 is het leen van Pieter Van Brackel overgegaan op jonkheer Ferdinandus De Voocht, fs. Raes, die ook het gedeelte van Ter Bouverijen, dat afhing van de baronie Eine, kreeg. In het leenboek van Eine van 1679

heet het dat zijn Goed ter Bouverijen, dat van de baronie Eine afhing, ten noorden grensde aan “sijn ander goet, wesende nu een huijsplecke ende pachthove met wallen ende bogaerden”, i.e. de hoeve van ter Bouverijen (25).

Verwantschap tussen de families van Mullem, van Coyghem en van Braeckel

In 1680 kocht jonkvrouw Maria Ghellinck, weduwe van Christian du Bois, behalve het klein leen, ook het groot leen van het Goed ter Bouverije, van “Mher Ferdinand De Vooght, heere van Gheluwe, Poelcappelle etc. ende vrouwe Barbara Isabelle de Waudripont, sijne gheselnede” (26). De aankoop gebeurde, samen met nog een meers van “ontrent 18 hondert (een bunder en 50 roeden) inde Eijne meerschen” voor de som van “thien hondert ponden grooten vlaemsch”. Daarin waren begrepen “alle de huijsijnghen, schuere, stallijnghen, fruijt draeghende, opgaende ende tronckboomen daerop staende”. Voornoemde Ferdinand De Vooght en zijn echtgenote hadden tot de verkoop besloten “uijt puren noot ende omme daermede te suijsveren de lasten die daerop gheaffected sijn”.

Na het overlijden van jonkvrouw Maria Ghellinck ging de helft van het goed ter Bouverijen, in 1693, over op haar dochter, jonkvrouw Margriete du Bois, die gehuwd was met Anthone-Judocus Nissens en de andere helft op haar zoon, Franchoijs du Bois, advocaat bij de Raad van Vlaanderen te Gent. Bij het overlijden van Margriete du Bois ging haar deel van het Goed ter Bouverijen in 1713 naar haar nog minderjarige zoon, François Nissens, die priester werd (27). In 1732 schonk François Nissens het goed aan zijn zuster Marie-Sabine Nissens, die op 30 juli van dat jaar er het verhef van deed. Op haar beurt maakte zij het daarna over aan haar oom, Charles-Philippe Pattin, “raedt van zijne majesteits Princen Raedt tot Brussel”. Deze was gehuwd met Thérèse-Waltrude du Bois, een zuster van haar moeder Margriete du Bois. Bij het overlijden van Charles-Philippe Pattin kwam het in handen van zijn zoon, jonkheer Charles-Eugène de Pattin. Bij diens overlijden ging het in 1761 over op zijn broeder, Jean-Baptiste en consorten. Jonkheer Jean-Baptiste de Pattin was “chevalier, raedt ende auditeur van haere majesteits caemer van rekeninghe tot Brussel”. Hij deed het verhef van het Goed ter Bouverijen op 16 februari 1762, “soo over sijn selven als over sijne broeders ende susters pro indiviso”. Hij was het goed “haudende in leene met manschepe van d’heer ende meester Pieter Van Overwaele, van sijne heerlickhede ende leenhove van Boereghem, t’welck leen ghelegghen is binnen de prochie van Mullem ende is ghenaeamt ’t Goed ter Bouverijen”. Pachter was toen Christiaen Vanderstraeten (28).

Wat er rond de Franse Revolutie met Ter Bouverijen precies is gebeurd, is niet duidelijk. Aan wie de gronden werden verkocht of aan wie ze zijn te beurt gevallen blijft voorlopig een vraagteken.

In 1834 was Jozef Penneman, rentenier te Gent, eigenaar van de hoeve. In 1850 verkocht zijn zoon, Ambrosius Penneman, de hoeve, samen met de bijhorende landerijen, in totaal 32ha 5a groot. De verkoop ging door “ter afspanning in den Posthoorn in de Kromsteeg te Gent”. Kopers waren Pieter-Antone Van Rechem, fs. Cornelis, landbouwer te Mullem en zijn zuster Anna-Louise Van Rechem, weduwe van Livinus De Meulemeester, wonende te Petegem. Ze betaalden daarvoor een bedrag van 104.250 francs. De Bouverie, met alle bijhorende landerijen, was toen in pacht bij Leo De Ruijck (29).

Pieter-Antone Van Rechem, die ongehuwd bleef, overleed op dezelfde dag als zijn voornoemde zuster, Anna-Louise, namelijk op 25/09/1859. Zijn en haar talrijke goederen werden verdeeld in vier kavels, een kavel voor ieder van haar kinderen, die ze had met Livinus Demeulemeester.

Kavel A, met de Bouverie, werd bij lottrekking toegewezen aan Livinus Demeulemeester, fs Livinus. Kavel B met het Goed te Mielegem ging naar zijn zuster Marie-Sophie Demeulemeester, die gehuwd was met Charles-Louis Landrieu. Tot de eigendommen van Pieter-Anthone Van Rechem hoorde o.a. ook de molen, langs de Gentstraat te Bevere. Deze ging naar Francesca Demeulemeester.

Na het overlijden van Livinus Demeulemeester, fs Livinus, die ongehuwd was gebleven, viel het Goed ter Bouverijen in 1895 ten deel aan Emiel Landrieu (°14.06.1866), zoon van Jean-François en kleinzoon van Charles-Louis Landrieu en Marie-Sophie De Meulemeester (30).

Emiel Landrieu woonde te Eine, in de villa, Heurnestraat, nr 30. Ook hij bleef ongehuwd. Bij zijn overlijden in 1949 ging de Bouverie naar zijn nicht, Ghislaine Landrieu (°30.10.19), dochter van Henri-Gustaaf, burgemeester van Heurne, en gehuwd met Henri Van Innis.

Na het overlijden van Ghislaine Landrieu in 1991 werd de hoeve, samen met de vele andere goederen, waaronder o.a. het Goed te Mielegem, eigendom van haar zoon, José Van Innis.

De hoeve wordt thans uitgebaat door Luc Lammens en Martine Van de Pontsele. Luc Lammens nam ze in 1979 over van zijn vader Albert, die ze op zijn beurt in 1948 had overgenomen van zijn vader. In 1928 was

deze laatste met zijn familie van uit Huise-Lozer op deze hoeve komen wonen, in opvolging van de familie Ceuterick, de vorige pachters.

1.2 HET GOED TER BOUVERIJEN, GEHOUDEN VAN DE BARONIE EINE

1.2.1 De Goederen

Het leen, “gheheeten het Goet ter Bouverijen, ghelegghen in de prochie van Eijne”, was in 1604 gehouden “in leene ende manschepe van hooghe ende moghende heere, heer Jacques de Langlée, ridder, heer van Pecq, ber van Vlaenderen, baron van Eine etc., van sijnen hove ende heerschepe van Eijne”. Het was “groot drij bunderen en half lants... daerdeure loopende sheeren straete”. Het paalde ten westen “aen de straete” of “Bruchschen Herwich”. In 1608 heet het dat het ten noorden paalde aan “tleen van mijnheer Pieter Van Bracle, fs Raes, heer van Croix etc.” (31).

Het Goed ter Bouverijen, dat van Eine afhing, grensde ten noorden aan “sijn ander goet, wesende nu een huijsplecke ende pachthove met wallen ende bogaerden”, dat deel uitmaakte van het Goed ter Bouverijen, dat gehouden werd van Boeregem (32).

Van ditzelfde goed maakte ook een meers deel van uit, gelegen in de Scheldemeersen, een bunder en 50 roeden groot, “soo dit leen tsaemen groot vier bunder en thien hondert”.

Nagenoeg 1 bunder landbouwland lag op het grondgebied van Mullem (33).

De oppervlakte van de landbouwgronden die deel uitmaakten van het Goed ter Bouverijen en op het grondgebied Eine lagen, bedroeg ongeveer 2 bunder en half. Hun ligging komt overeen met de beschrijving van drie percelen landbouwland, in de buurt van de hoeve ter Bouverijen, in het landboek van Eine van 1683. Ze worden er beschreven onder de nrs. 542, 543 en 545, sectie 3h. Ze behoorden in die tijd toe aan “jonkvrouwe Marie Gellinck, weduwe van Sieur Gillis du Bois tot Ghendt”. Volgens het landboek waren deze drie percelen samen 2 bunder, 2 vierendelen en 31 roeden groot.

Het leen stond “teenen vullen relieffe van tien pondt ende twintigh schellingen van camerlinckgheldt ter doot, ende alst verwandelt bij coope, den 10e penninck van dat gelt” (34). Dit betekent dat de nieuwe leenman, bij

overname door successie, 10 pond en 20 schellingen moest betalen aan de leenheer, de baron van Eine. Bij verkoop was de koper hem de tiende penning - 10% van de koopsom - schuldig.

1.2.2 De Eigenaars

Het Goed of het Leen ter Bouverijen, dat afhing van de baronie van Eine, wordt in het Leenboek van de baronie Eine van 1604 tweemaal vermeld, namelijk onder art. 36 en onder art. 86. De eigenaars zijn echter verschillend en het jaartal bij art. 86 is 1608 i.p.v. 1604.

In 1604 werd het leen gehouden door Joos Van Braecle, fs Erasmus, heer van Outrijve. Hij had dit leen verkregen "bij naerhede", bij successie, van Joos Van Lake, fs Willems (35).

Behalve het goed ter Bouverijen bezat de familie Van Braecle in 1604, in Eine en in Mullem, nog drie andere leengronden, die gehouden werden van de baronie Eine. Het waren:

- een leen dat bestond uit een stuk landbouwland, groot 3 bunder en half en een meers, groot 5 vierendelen. Het behoorde toe aan Joos Van Bracle, fs Joos. Het land was "ligghende bijden hospitaelen goede". Vermoedelijk is dit land het leen dat in het landboek beschreven wordt onder onder nrs. 671 en 672 in sectie 4a. Het werd "ghenoempt de Compaigne". Het paalde "westnoort de straete, voor d'heerbeerghe ghenoept 't Schaerken". De meers was "gheleghen in Eijnemeersch". Deze meers staat in het landboek onder nr. 119, sectie 1.

In de zelfde voormelde sectie 4a, had het hospitaal van Oudenaarde 9 stukken grond liggen die samen 7 bunder, 2 vierendelen en 54 roeden groot waren.

- een ander stuk meers van 75 roeden lag "inden ganspoel... aen de Galgstraete". Eigenaar was Pieter van Braecle, fs Joos.
- een derde leen dat een bunder groot was, bestaande uit twee stukken land, gelegen in Mullem, was eveneens eigendom van Pieter van Braeckel. Het ene stuk werd "het vijverbosshelken" geheten, het ander "de callijnterbergh".

In 1608 was het goed ter Bouverijen, zoals vermeld in voornoemd leenboek onder nr. 86, eigendom geworden van Pieter van Brackel, fs Joos.

In 1679 hoorde het toe aan Erasmus of Raes De Voocht, fs jonkheer Jan, heer van Brakel. Er wordt niets gezegd over de manier waarop deze Raes De Voocht eigenaar is geworden van dit leen. Was hij gehuwd met een dochter van Pieter van Braecle en is hij aldus door successie eigenaar geworden van het Goed ter Bouverijen? Of heeft hij het goed gekocht van Pieter van Braecle? Voor deze laatste veronderstelling pleit het feit dat in de periode na 1604, nog andere gronden in Eine en Mullem, die eigendom waren van de familie van Braecle, in handen kwamen van andere eigenaars. Zo werden de drie voornoemde lenen van de familie Van Braecle zeker vóór 1679 verkocht. In de tijd dat het landboek van Eine werd opgesteld, was de “grond bijden hospitaelen goede”, immers eigendom van Anthone Van Coye. De meers in Eijnemeers was toen eigendom van “Maria Gellinck, weduwe van sieur Gillis Du Bois”.

In 1679 is ook het gedeelte van Ter Bouverijen, dat leen was van Boeregem, overgegaan van Pieter Van Braecle op jonkheer Ferdinandus De Voocht, fs Raes. Deze verkocht het jaar daarop zowel het gedeelte dat afhing van de baronie Eine, “ghenaempt de cleene Bouverije”, als het grootste gedeelte dat van Boeregem afhing, aan jonkvrouw Maria Gellinck, weduwe van jonkheer Gillis-Christian du Bois.

In 1693 ging het Goed ter Bouverijen in zijn geheel over op hun dochter, jonkvrouw Margriete du Bois, die gehuwd was met Anthone-Judocus Nyssens. Bij haar overlijden in 1713, ging het naar haar toen nog minderjarige zoon, Franciscus Nyssens. Op 30 juli 1732 schonk deze het aan zijn zuster, jonkvrouw Marie-Sabine Nyssens, fa Anthone en op 18 november van datzelfde jaar schonk zij het op haar beurt aan haar oom, Charles-Philippe Pattyn, “Raedt in zijne Majesteits Princen Raedt tot Brussel”, die gehuwd was met Therese- Waltrude du Bois (36).

In 1762 werd het “verheven over jonkheer Jean Baptiste Pattin, chevalier ende raedt auditeur tot Brussel, als over zijn broers ende susters”, kinderen van Charles-Philippe Pattyn.

2 DE HEERLIJKHEID TER BOUVERIJEN

De heerlijkheid Ter Bouverijen was een heerlijke rente, die in leen gehouden werd van de baronie Eine.

Onder art. 21 van het leenboek van de baronie Eine uit 1604, wordt jonkheer Philippe de Ligny, heer van Gaerneval, Axpoele en Hansbeke, genoemd als leenhouder van het leen “wesende eene heerlicke rente, haer bestreckende binnen de prochie van Eijne ter Bouverijen”. Hij hield dit leen “in rechten leene ende manschepe van hooghe ende moghende heere Jacques de Langlée, riddere, heere van Pecq, ber van Vlaenderen, baron van Eine, souverain bailluij vande lande ende graefschape van Vlaenderen, hoochbailluij van Ghent. Ditte van zijne heerlicheijt ende hove vande baronije van Eijne.”(37).

Ook in het leenboek van 1669, in de tijd dat Paul-François de Lalaing baron van Eine was, wordt onder art. 21 deze heerlijke rente vermeld. “Vrouwe Franchoise Helman, douairière van Nicolas du Jardin, riddere en heere van Hemsrode etc” was dan eigenaar van dit leen. “Ende is dit leen eene heerelijcke rente (38).

Deze heerlijkheid wordt eveneens uitvoerig omschreven in de “heerlijcken renteboec ende incomen, van het leen ende heerlijkkhede, ghenaeamt Bouverije”, die de jaren 1754 tot 1793 omsluit (39).

Dit leen had het statuut van heerlijkheid. Behalve de heerlijke rente van het Goed ter Bouverije, bezat de leenhouder ervan eveneens de heerlijke rechten.

2.1 DE HEERLIJKE RENTE EN DE HEERLIJKE RECHTEN

De “heerelijcke rente” bestond uit “sesthien schellinghen ende acht deniers parisis, twee cappoenen, twee hoenderen ende in evene een hondert ende twaalf halsters, een meuken, ende eenen achterlijnck tsjaers spendemaete”. Men was “ghecostumeert (die) te ontfanghen op Sinte Maertens avont ende elck jaer, op ’t heerscip voorseijt” (40).

De leenman mocht een baljuw aanstellen “die wet doen mach met de laeten alst noot is”. De baljuw mocht “mannen ontleenen van mijn voorseijden heere van Eijne”, in geval de pachters, die aangeduid waren voor de schepenbank, niet voldoende in aantal waren om te zetelen (41).

Vanaf 1689 hadden “de baljuw, laeten ende greffier vande heerlijckheit van Bourwaens ende Bouverijen” een gemeenschappelijke schepenbank (42). Vanaf 1754, wanneer Charles Alegambe, baron van Ouwegem, eigenaar was geworden van de heerlijkheid ter Bouverijen, en van de heerlijkheden de Torre t’Herlegem en Berwaens, werden de zaken van

deze drie heerlijkheden gemeenschappelijk beheerd door één baljuw, met schepenen van de diverse heerlijkheden.

Ook van andere heerlijkheden op Eine zetelden de schepenbanken dikwijls gezamenlijk. Dit was o.a. het geval op 22 januari 1765. Op die dag verscheen Theodorus Smeets van Elsegem, voor de gezamenlijke baljuws en laten van de heerlijkheden van Bouverijen, Santberghe, Wesseghem en Croockx leen, met de vraag om beslag te laten leggen op een hofstede en op landerijen die over deze diverse heerlijkheden verspreid lagen en die toebehoorden aan J.B. Ruijtte. Theodore Smeets vroeg de inbeslagname van deze goederen “tot versekerthede ende voor soo veele noodt tot recouvre valt, al het gonne angewesen soude connen worden an Pietermelle Smeets, 's comparanten dochter, ter causen van haere defloratie, becostijnghe van het anstaende kinderbedde ende alimentatie vande vrucht, bij den voornoemden Ruijtte met de gemelde 's comparanten dochter verwekt, alsmede van alsulcke voorder costs, schaeden ende intresten die daer uijt souden connen resulteren” (43). De hofstede waarop beslag werd gelegd, “met alle d’huijsinghen, boomen ende andere edifitien daer op staende... (lag) op het gehuchte de Marolle... (was) groot in erfven een vierendeel 20 roeden (en was) gehauden vande heerlijckhede van Bouverijen, abouterende oost het beekxken ende de straete naer de Marolle”.

Aan de heerlijkheid ter Bouverijen kwam ook toe “tol, vont bastaert ende extrangiers goet, boeten van drij ponden parisis ende daer onder”. Naast het heffen van tol op de wegen had de heer dus ook eigendomsrecht op gevonden voorwerpen en op de goederen van bastaardkinderen en van vreemdelingen, die niet werden opgeëist (44).

Het leen stond “teenen vullen reliefve van 10 pondt ende 20 schellingen van camerlinck gelt telcker doot”, bedrag dat de nieuwe leenman aan de leenheer moest betalen bij overname van het goed in geval van erfenis. “Ende als men dit voorseijde leen vercoopt, zoo is men schuldigh den tienden penninck” (45).

2.2 DE ACHTERLENEN, GEHOUDEN VAN DE HEERLIJKHEID TER BOUVERIJEN

De heerlijkheid bezat twee achterlenen. Van deze lenen wordt echter in de twee bestaande leenboeken, noch de ligging noch de grootte mee-

gedeeld. Ze stonden “teenen vullen reliefve ter doot ende als deselve vertieren bij coope, soo sijn sij schuldigh den 10e pennijnck van dat gelt” (46).

Een van deze twee lenen was de heerlijkheid Santberghe, die een heerlijke rente was op gronden, “gisant près du château de Borwaen” (47). Van het andere leen zijn er geen duidelijke specificaties.

Bij een gedwongen verkoop van goederen, toebehorende aan Jan Vander Straeten, in 1684, werden twee stukken land vermeld, die op de Lange Luinkouter lagen en die “gehouden” werden van de Bouverije: “den Langhen Luijnbulck, groot 2 vierendeelen ende 25 roeden”, en een stuk “saeijlandt, groot 1 vierendeel ende 50 roeden, ghenampt den Paep” (48). Vermoedelijk gaat het hier om gronden die bij een van de twee achterlenen van de heerlijkheid ter Bouverijen hoorden. Deze twee stukken werden toegewezen aan de weduwe, Anne Vander Straeten en aan de kinderen van Anthone Amelot, fs Anthone, brouwer. Deze had de procedure tot verkoop in 1782 in gang gezet, maar was intussen overleden. Deze twee percelen worden in het Landboek van Eine beschreven onder respectievelijk nr. 1001, sectie 5e en nr. 1053, sectie 5g.

Er was ook een hofstede, die afhing van de heerlijkheid Ter Bouverije, maar daarnaast ook van nog twee andere heerlijkheden: een “hofstede, ghenampt den Veltheere, mette huijsinghen, schuere, stallijnghen ende andere catheijen, daer teghenwoordigh den ghecondempneerden woont... groot een vierendeel ende 75 roeden (was) ligghende onder de heerlijckhede van Santberghe, Browaens ende Bouverijen” (49).

2.3 DE CIJNSGRONDEN

Het “leen ende heerlijckhede, ghenampt Bouverije, gaende uijt diversche landen, haer bestreckende binnen de prochie van Eijne ende daerontrent... gehouden vanden hove ende baronije van Eijne” had in totaal 68 cijnsgronden. De totale oppervlakte van de verpachte percelen bedroeg nagenoeg 33 bunder of ongeveer 47 ha. Behalve drie hofsteden, twee weiden en een bos, ging het uitsluitend om landbouwland (50).

Van de 68 percelen lagen er 66 op Eine, m.b. op Heuver-Eijne. Heuver-Eine, ook Over- of Hoger-Eine geheten, was een uitgestrekt gebied in het zuidwesten van Eine. Het omvatte o.a. de Marolle, Eijn-Moregem, de Middellkouter en de Lange Luijnkouter. Vierentwintig percelen lagen op

de Marollekouter, dertien op de Middelkouter, vijftien op Eijn-Moregem en veertien op de Lange Luijnkouter.

Bij de Marolle lag/ligt het hoogst gelegen gedeelte van Eine. De Marollekouter was ten noordwesten begrensd door de Looweg, ten noordoosten door de weg naar Lede, ten zuidoosten door de St. Hilarius-Lindestraat en de Marollestraat en ten zuidwesten door de grens met Ooike. In het zuidoostelijk gedeelte van de Marollekouter liep de Grote Beek of Marollebeek. Deze ontsprong op de Melkhoek in Ooike, vlakbij de grens met Eine. Aan deze beek lag, bij de 'hoeve Van Steenbrugge', een watermolen, die de naam droeg van Witte Molen of Marollemolen. Hij werd in 1882 afgebroken. Ten zuiden van de beek lag een meers, die 'Het Drijnckelinckxken' heette. In de kromming van de St. Hilarius-Lindestraat bevond zich in de tijd van het Ancien Régime een hofstede-café, de 'Marolle' genaamd, en een partij land dat 'Den Mescauter' heette. Deze laatste was eigendom van de Bouverij.

Vijftien percelen lagen op Eijn-Moreghem. Eijn-Mooreghem lag ten zuiden van de Marollekouter. Behalve de Rijnck van Mooreghem werd ook het zuidelijk gedeelte van de Marolle, ten westen van de 'Rijnck' tot Eijn-Moregem gerekend. Hier lagen o.a. partijen land met benamingen als de Turck, de Boterbulck, de Vidtsebulck, het Capperken, de Bertel, de Totie, ... Van deze percelen waren de drie laatste eigendom van de Heerlijkheid ter Bouverije. In het landboek worden ze vermeld onder de resp. nrs 1018, 1017 en 1006 in 5e.

Op de Lange Luijnkouter lagen er veertien percelen. De Lange Luijnkouter was een lang uitgestrekte kouter die begrepen lag tussen de Marollestraat, de Pruimelstraat en "de dreve naar Borwaen" in het noordoosten en de Lange Luijnbeek in het zuidwesten. De Lange Luijnbeek ontsprong op het nagenoeg hoogste punt van Eine, op de Marolle. Over het eerste deel van haar verloop vormde ze de grens tussen Eine enerzijds en de parochies Ooike en Bevere anderzijds. Ze liep in zuidoostelijke richting, in de richting van het Hof Vander Meeren, waar ze net vóór dit hof in noord-oostelijke richting afboog, in de richting van de Pruimelstraat, waar ze mede ontstaan gaf aan de noordelijke arm van de Diepebeek (51). In het noordwesten van de Lange Luijnkouter lag het Lange Luijnbos, bijna drie hunder of nagenoeg 4 ha groot.

In 1684 werd voor de baljuw en de laten van de heerlijkheden ter Bouverijen, Berwaens en Santberge, "een partije sacijlant, groot een vie-

rendeel ende vijftigh roeden, ghe-naempt den Paepe... gehauden (werd) van Bouverije" verkocht, evenals "een partije lants, ghe-naempt den Langhen Luijn, groot twee vierendeelen ende 25 roeden" (52). De eerste partij lag op de Lange Luijnkouter, nr. 1052, sectie 5g in het landboek. De tweede lag op Eijn-Moregem, tegen de Lange Luijnkouter, nr. 1001, sectie 5e, in het landboek.

Op de Middelkouter lagen dertien percelen cijnsgrond. De Middelkouter was een grote kouter die omsloten werd door de Trompestraat, de Marollestraat en de straat die van de Doorn naar Lede liep. In het noordwesten van deze kouter lag de Meere met de Meereput – een uitgegraven put die omringd was met bomen. Op de Middelkouter lagen partijen land met namen als De Boonruischer, Het Crujsken, De Mansroo, De Wulghskens... De Boonruischer en een deel van Het Crujsken waren cijnsgronden van de Bouverije.

Slechts twee percelen cijnsgrond van de Bouverij lagen niet op Eine. Het ene was een kleine hofstede van 60 roeden, ongeveer 21 are, die op Mullem lag, bij "de dreve die loopt naerden Aermbosch".

Het andere perceel was een bos met een meers, samen vier bunder groot of ongeveer 5ha 75a, gelegen "binnen de prochie Ingooigem, in 't goet Ter Biest". In 1754 was dit goed eigendom van Emmanuel Vispoel, "advocaat binnen de stadt van Audenaerde... te voorent jonkheer de la Mote, heer van Ingooigem". Ter Biest was een leen, gehouden van de "Stenen Man" (53).

In 1754 waren er 35 verschillende pachters of laten.

De pachters van de cijnsgronden of "laeten (waren) schuldigh jaerelijckx van elcke roede landts die van dese heerschappe gehauden sijn, eene hoopseme evene, van achthien roen landts een opthoopte spentvat en van neghen roeden een alf spentvat (54). De totale jaarlijkse rente bedroeg "in evene hondert ende twaalf halsters, een meuken en een achter". Daarbij kwamen nog twee kappoenen en twee hoenderen. De rente werd betaald op Sint Maartensavond (55).

De erfgenamen van de pachters moesten "teleker doodt vande laeten dobbel rente" betalen en als de gronden veranderden "bij coope ofte andersijnts" was de koper schuldigh, "den 15e penninek van dat gelt." Dit betekent dat bij erfenis de nieuwe eigenaar een jaar pacht extra aan de

heer moest betalen als successierecht en bij aankoop van een cijnsgrond de 15e pennink of nagenoeg 6,6%.

2.4 DE HEREN VAN DE HEERLIJKHEID TER BOUVERIJEN

Zoals reeds vermeld was in 1604 Philippe de Ligny, heer van Gaerneval, Axpoele en Hansbeke, heer van de heerlijkheid ter Bouverijen (56). Hij werd opgevolgd als heer van de voornoemde heerlijkheden door ridder Albert-Hubert de Gaerneval, heer van Ekelsbeke, die gehuwd was met Marie-Jacqueline Triest (57). Hun zoon, Philips-Albert de Gaerneval, verkocht de heerlijkheid Ter Bouverijen in 1660 aan Nicolaes du Jardin, heer van Hemsrode, in Anzegem. Nicolas du Jardin werd geboren in Breda. In 1647 huwde hij in 's Gravenhage met Françoise-Agnes Helman. Na zijn bekering tot het katholicisme kwam hij naar Vlaanderen wonen, eerst in Mechelen, daarna in Gent. In 1659 werd hij door koning Philips IV in de adelstand verheven (58).

Na het overlijden van Nicolaes du Jardin viel het goed in 1672 ten deel aan zijn echtgenote, Françoise Helman en na haar, aan haar zoon Louis-Nicolaes du Jardin. Na het overlijden van deze laatste ging het naar zijn zuster, Clara du Jardin. Deze was gehuwd met François du Mont de Sandoncq. Wanneer ze in 1714 overleed ging het leen over op haar zoon, "capiteijn" Petrus du Mont de Sandoncq en bij diens overlijden in 1721 ging het naar Alexander du Mont de Sandoncq, die heer van Hemsrode was. Deze schonk de heerlijke rente ter Bouverijen nog in datzelfde jaar aan zijn zuster Marie-Thérèse du Mont de Sandoncq, die gehuwd was met Pierre-Philippe de Bechade, heer van Rochepine. Deze verkocht de heerlijkheid Ter Bouverijen tenslotte in 1754 aan jonkheer Charles Alegambe de Basingien, baron van Ouwegem, de laatst bekende eigenaar van Ter Bouverijen tijdens het Ancien Régime (59).

De leden van de familie d'Alegambe waren heren en barons van Ouwegem sinds 1682. In dat jaar had jonkheer Anthone Alegambe de baronie gekocht van baron Emanuel-Philippe Triest (60). Zoals gezegd, kocht jonkheer Charles d'Alegambe in 1754 de heerlijkheid ter Bouverijen van jonkheer Pieter-Philippe de Bechade, heer van Rochepine en Hemsrode (61). In datzelfde jaar kocht hij eveneens het goed de Torre t'Herlegem van diezelfde de Bechade (62).

Telkens wanneer een heerlijkheid een nieuwe eigenaar kreeg werd een nieuw leen- en renteboek opgesteld. Wanneer dit klaar was werden de laten opgeroepen om er hun goedkeuring aan te hechten. Zo gebeurde op woensdag 30 oktober 1754. Na het afroepen van de "gerequireerde kerckgeboden" na de zondagmis, bij de kerkdeur van de parochies Eine, Heurne, Mullem en Ingooihem, werden de pachters van de heerlijkheid Ter Bouverijen op woensdag 30 oktober 1754, opgeroepen om te komen luisteren naar de voorlezing van het 'nieuwe' renteboek. Dit gebeurde in aanwezigheid van de baljuw, Andries Seijne, en de laten van de heerlijkheden ter Bouverijen, van de Torre t'Herlegem en van Berwaens (63).

VOETNOTEN:

- (1) L. VAN DURME. Galloromaniae Neerlandicae submersae fragmenta.
- (2) A. CARNOY. Dictionnaire éthymologique des noms des communes en Belgique.
- (3) A. DE GHELLINCK D'ELSEGHEM -VAERNEWIJCK. Annales du Cercle Archéologique et Histoire d'Audenaerde. 5e Vol. Seigneurs de Mullem. Bijlage II. Pag. 86-87. Uit de verdere vererving van dit goed blijkt dat het hier niet gaat om het goed ter Bouverijen maar om het goed te Mieleghem, gelegen in het gehucht "dat men heet ter Bouverijen". Na 1380 was de familie Van Rockegem immers heer van Mieleghem, maar niet (meer) van de Bouverie. Zie ook R. CASTELAIN. De Oudenaardse familie Van Rockeghem. GOKO. Deel XXIII. Pag. 92.
- (4) D. HERREGODTS. Toponymie van Eine. De oudste Einse plaatsnamen, pag. 245. GOKO. Deel XXXVII.
- (5) Ibidem. Pag. 245 en 257-258
- (6) RAR. Baronie Eine, nr. 19. Renteboek van de baronie Eine.
- (7) RAR. Heerlijkheid Ouwegem, nr. 106-2 en 8 en nr. 232. Wettelijke passeringen.
- (8) Klein Huise maakte deel uit van de eerste wijk van de parochie Huise. Zie oude kaart van Huise, op film B295, in het RAR. Klein Huise lag ten zuiden van Mullem en van de Marollebeek, als een enclave in het grondgebied van de parochie Eine. De benaming van deze gronden is als Klein Huise bewaard gebleven in de volksmond. Na de Franse Revolutie werd Klein Huise bij Mullem gevoegd.
- (9) J. VANDEPUTTE "De molens van het arrondissement Oudenaarde". De Rooigemmolens was een bannmolen van de heren van Huise. In het begin van de 19e eeuw was baron della Faille eigenaar ervan. Weduwe barones della Faille verkocht de molen in 1921 aan Georges Van Oost-Dugnolle, die op het kasteel 'De Ast' in Huise woonde. Enkel het molenhuis bestaat nog. Het is eigendom van baron Gaston de Gerlache de Gomery.
- (10) RAR. Baronie Ouwegem. Microfilm B 295.
- (11) R. CASTELAIN. Feodaal en kerkelijk bezit in Ouwegem (14e tot 17e eeuw), pag. 68-73. GOKO. Deel XXXIII.
- (12) RAR. Baronie Ouwegem. Nr. 2 en nr. 6.

- (13) De voornoemde molen "de Spriet" stond tot in 1918 op een motte, die zich bevindt aan de overzijde van de huidige Fatimakapel, in Bevere, langs de steenweg naar Gent. Het was een stenen windmolen. Het is mogelijk dat deze werd gebouwd op de plaats van een vroegere houten molen. Vanaf deze molen vertrok de "Deinsche Doschweg" in de richting van de Doorn. Juist voorbij de Doorn, aan het 'Haut Eexcken', trok de Deinse weg schuin over de Elsakkerkouter in de richting van de hoeve Lammens. Vandaar liep deze weg verder naar Huise en Huise-Lozer. Het tracé van het begin van deze weg is nog terug te vinden in de weg die thans van de Beverekapel naar Samsonite loopt. Het gedeelte van deze weg dat de Elsakkerkouter doorkruiste, is met de ruilverkaveling in de jaren zestig verdwenen. Tot dan stond dit gedeelte van de weg bij de mensen van ter plekke nog steeds bekend als Deinzeweg. Het 'Haut Eexcken' werd toen nog in de volksmond 'd'Handt Eke' geheten. Het gedeelte van de weg, van aan de hoeve Lammens tot aan de Rooigemstraat, is als aar-deweg bewaard gebleven.
- (14) RAR. Baronie Ouwegem. Nr 2.
- (15) A. DE GHELLINCK D'ELSEGHEM VAERNEWIJCK. Les Seigneurs de Mullem. Annales du Cercle Archéologique et Histoire d'Audenaerde. 5e Vol. Pag. 60. Eveneens bij R. Castelain. De Stenen Man doorgelicht. GOKO XXX. Pag. 62.
- (16) R. CASTELAIN. De Stenen Man doorgelicht. GOKO. Deel XXX. Pag. 62. Diestveld was een leen, gelegen in Ingooigem en Otegem, gehouden van de Stenen Man. Pesteel van Mullem, fs Daniël, werd in 1353 verbannen "ewelike ute Vlaendren omme dat hi wondde ende ter doot brochte Willem van Cedackere" (E.H. J. De Potter. Les seigneurs de Mullem. Pag. 58).
- (17) A. DE GHELLINCK D'ELSEGHEM VAERNEWIJCK. Les Seigneurs de Mullem. Annales du Cercle Archéologique et Histoire d'Audenaerde. 5e Vol. Pag. 60-61.
- (18) Ibidem. Pag. 64-66.
- (19) Ibidem. Pag. 66. Ook bij DE L'ESPINOY, pag. 292: "...se voit le traité de mariage de noble et honorable homme, Jean de Coyeghem, seigneur de Pesches, et de dame Josine van Mullem, fille de noble et honorable homme, messire Philippe de Mullem... le 16e de mars en l'an 1442".
- (20) Ibidem. Bijlage 8. Pag. 93.
- (21) TH. BRAKELS. Geschiedenis van Nederbrakel en Opbrakel. A° 1977. M. GYSSELING. Diplomata Belgica ante 1100 scripta.
- (22) TH. BRAKELS. Geschiedenis van Nederbrakel en Opbrakel. A° 1977. De heerlijkheid Ten Bossche lag in Opbrakel. Het was 61 bunder groot en hing af van het leenhof van Opbrakel.
- (23) R. CASTELAIN. Feodaal en kerkelijk bezit in Ouwegem (14e tot 17e eeuw). GOKO. Deel XXXIII. Pag. 71. Zie eveneens van dezelfde auteur 'De heerlijkheid Outrijve' in GOKO XLI.
- (24) RAR. Baronie Eine. Nr. 206. Leenboek van 1604. Art. 36. De familie 'Van Braeckel, geseit Vanden Bossche', was in Oudenaarde een belangrijk patriciërs-geslacht. Ze was verwant met andere belangrijke families, zoals de families Hoen, Cabelliau, Vander Meere, Van Cooyghem etc.
- (25) RAR. Baronie Eine. Nr. 207. Leenboek van 1679. Art. 36.
- (26) RAR. Baronie Ouwegem. Nr. 232.
- (27) RAR. Baronie Ouwegem. Nr. 2 en nr. 5.
- (28) Ibidem.
- (29) Notariële acte van de verkoop. Notaris N. Eggermont. Gent. Pieter-Antone Van Rechem wordt hier allicht verkeerdelijk aangeduid als Philippe-Antone.
- (30) zie de stamboom van de familie Landrieu onder 'De heerlijkheid te Mielegem'

- (31) RAR. Baronie Eine. Nr. 206. Leenboek van de baronie Eine, A° 1604. In 1604 was Joos van Brackel eigenaar van het Goed ter Bouverie, dat afhing van de heerlijkheid Ouwegem (art 36). In 1608 (art 86) is Pieter van Brakel eigenaar geworden van het Goed ter Bouverie.
- (32) RAR. Baronie Eine. Nr. 207. Leenboek van 1679. Art. 36.
- (33) SAO. De Stenen Man. Nr. 1163-3. Denombrementen.
- (34) RAR. Baronie Eine. Nr. 206. Leenboek van de Baronie Eine. A° 1604.
- (35) RAR. Baronie Eine. Nr. 206. Leenboek van 1604. Art. 36.
- (36) Ibidem. In de marge.
- (37) RAR. baronie Eine. Nr. 207. Leenboek van de Baronie Eine. A° 1680. Art. 21.
- (38) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Ter Bouverijen. A° 1754-1793.
- (39) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Bouverije. A° 1754-1793.
- (40) RAR. Baronie Eine, nr. 207. Leenboek van de baronie Eine, A° 1680. Art. 21
- (41) Ibidem.
- (42) Idem, nr. 667. Rapporten van de schepenbank, A° 1689.
- (43) RAR. Baronie Eine, nr. 665-8 en 9.
- (44) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Bouverije. A° 1754-1793. Baronie Eine. Leenboeken van 1604 en van 1679.
- (45) RAR. Baronie Eine, nr. 206 en 207. Leenboeken van de baronie Eine.
- (46) Ibidem.
- (47) SAO. Fonds Desmanet de Biesme. Nr. 356-5-5. Zie ook onder de heerlijkheid Santberge.
- (48) Idem. Nr. 733-4. Zie ook onder de heerlijkheid Santberge.
- (49) Ibidem
- (50) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Bouverije. A° 1754-1793.
- (51) De Lange Luijnkouten in strikte zin lag begrepen tussen de Marollestraat, de Trompestraat en de Lange Luijnbeek, die er de grens vormde tussen Eine en Bevere. De naam van Lange Luijnkouten wordt thans nog steeds gegeven aan deze kouter. De lange Luijnbeek werd bij de ruilverkaveling in de jaren zeventig vanaf haar oorsprong tot aan de Trompestraat gedicht en vervangen door drainagebuizen.
- (52) SAO. Heerlijkheid Santberge. Nr. 733-4.
- (53) R. CASTELAIN. GOKO XXX. Pag. 63.
- (54) Een spent-of spendevat is de inhoud van een vat graan, die gewoonlijk aan de armen werd uitgedeeld. De inhoud ervan is niet duidelijk. Hij was verschillend van streek tot streek.
- (55) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 6 en nr. 12.
- (56) RAR. Baronie Eine, nr. 206. Leenboek van de baronie Eine, A° 1604.
- (57) Rijksarchief Gent. Land van Gavere, n° 295. Wettelijke passeringen. A° 1663-1673. Zie ook het artikel 'De Torre t'Herlegem' verschenen in 'Westerring', nr. 32.
- (58) Ibidem. Voor nog meer gegevens over Nicolas du Jardin: zie onder de heerlijkheid Herlegem.
- (59) RAR. Baronie Eine, nr. 207. Leenboek van de baronie Eine, A° 1679. Aanvullingen in de marge.
- (60) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 8. Renteboek van de baronie Ouwegem.
- (61) Ibidem.
- (62) Idem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Bouverije. Zie ook 'Westerring' nr. 32.
- (63) RAR. Baronie Ouwegem, nr. 12. Renteboek van de heerlijkheid Bouverije, A° 1754

DR. J.P. DEWEER

Hitler voor Hitler

Zijn medische achtergronden en de rol van zijn verblijf te Oudenaarde

Over Hitler (1889-1945) verschenen talloze boeken. Naast honderden algemene biografieën, werden over bijzondere aspecten van de ‘Tiran’ van de Xxe eeuw specifieke studies gemaakt, o.m. over zijn politiek, zijn militaire kennis en intuïtie, zijn (on-)bekwaamheid als veldheer en strateeg... Over de mens zelf en zijn gezondheid is minder en eerst recent geschreven. Nochtans is van meet af aan aangenomen dat figuur en optreden teruggingen op bijzondere pathologische achtergronden. Tot die achtergronden behoort zijn waarschijnlijk verblijf in het lazaret te Oudenaarde in 1918, waar de latere Führer, er dan nog would-be-schilder, blind werd opgenomen. Wellicht beleefde hij uitgerekend daar een heel traumatiserende ervaring, die mede en misschien in niet onbelangrijke mate zijn geest is blijven tekenen. De meest vertrouwelijke documenten waren vroeger al tijdens het naziregime in ‘veiligheid’ gebracht. Hitler stond sinds 1936 bij zijn lijfarts, Dr. Morell, bekend onder de schuilnaam Patiënt A, bloedgroep A, lengte 1m75 en gewicht 70 kg.

Wat wij vooral in dit artikel willen belichten, zijn de gebeurtenissen tijdens W.O.I die het leven van deze historische figuur grondig hebben getekend. De tragiek van de ineenstorting van het Duitse Keizerrijk, de oogletsels opgelopen in oktober 1918 te ‘La Montagne’ in Wervik-Frankrijk, gevolgd door een zware depressie, zijn verblijf in het Bayerischen Feldlazaret N° 53 te Oudenaarde (van 14 of 15/10 tot ± 20/10) en later in het Pruisische ‘Res. Spital’ in Pasewalk (Pommern – Stettin van 20/10 tot 19/11/18), hebben een grote invloed uitgeoefend op zijn uiteindelijke beslissing om zich vervolgens aan de politiek en niet aan de kunst te wijden.

1914

Hitler was, na veel mislukkingen te hebben gekend, vanuit Wenen uitgeweken naar München om daar zijn artistieke kennis te vervolmaken en een loopbaan als bouwmeester of als kunstschilder op te bouwen.

Op een zonnige namiddag begin augustus stond hij in de grote 'Allee' vol bewondering maar ook afgunstig te kijken naar de jonge, Beierse soldaten die tussen een haag van enthousiaste en juichende toeschouwers optrokken naar de oorlog tegen Frankrijk voor Keizer en Vaderland. Hoe graag had deze bleke, magere en veeleer slordige jonge man, en vurig bewonderaar van het pangermanisme, ook het Duitse Vaderland willen verdedigen. Dat de oorlog was uitgebroken, verheugde hem!

Uit idealisme en romantisme stuurde hij op 03/08/'14 een verzoekschrift naar Lodewijk III, koning van Beieren, om als vrijwilliger opgenomen te worden. Op 04/08 kreeg hij al een bevestigend antwoord en was fier als Oostenrijker dienst te mogen nemen in het Beierse leger. Wat een promotie in zijn leven: Oostenrijkse oorlogsvrijwilliger.* Eerst werd hij ingelijfd in het 1. Inf. Regt. van Beieren, maar na enkele dagen ging hij over naar het 2. Inf. Regt.

Na zijn militaire basisopleiding in de Staatsschool van de Elisabeth Platz te München werd hij na 8 dagen definitief ingelijfd bij het 16. Inf. Regt. van Beieren-Ersatz.

Op 08/10 legde hij de plechtige eed af aan Lodewijk III en als Oostenrijker eveneens aan zijn Keizer, Franz Joseph, dus niet aan de Duitse Keizer. Eindelijk vertrok zijn eenheid vol enthousiasme op de tonen van het Duitslandlied naar het front na eerst enkele dagen in het kamp van Lechfeld met de 12^e Brigade te hebben geoefend.

Op 28/10 stond Hitler aan het front in de sector Ieper waar hij moedig deelnam aan 5 aanvallen en als bij mirakel gespaard bleef.

Zo werd zijn mouw afgerukt door een granaat van de Geallieerde artillerie. Geen taak was hem te zwaar, de moeilijkste opdrachten voerde hij uit als estafette van het Regt. Hij redde zijn zwaargewonde Kommandeur Oberst List (19/12/1864 – 31/10/1914) te Geluveld, die na enkele dagen

* zie noot: samenstelling van het Duits Leger.

toch aan zijn verwondingen bezweek en zijn naam gaf aan het Regiment. Op 15/11 kwam hij terecht bij het 16. Inf. Regt. (Reserve), waarvan nog een dertigtal officieren overbleven en minder dan 700 rekruten (slechts 1 op 5 overleefde de eerste maanden van de oorlog!). Nogmaals redde hij zijn Kommandeur, Lt. Oberst Engelhardt, ondanks het spervuur van een mitrailleur. De volgende dag zou hij voorgesteld worden voor het Ijzeren Kruis, maar een Engelse obus ontplofte in de tent van de Lt. Oberst en doodde de inzittenden. Hitler was juist uit de tent gestuurd met een bevel voor een andere Compagnie-Commandant. Zo zou Hitler gedurende 4 jaar op de wonderbaarste manier vaak aan de dood ontsnappen. Het was dus niet te verwonderen dat hij zelf geloofde dat hij voorbestemd was!

Na menigvuldige, nutteloze pogingen om Ieper in te nemen begon de uitputtende loopgravenoorlog, die 4 jaar zou duren, met offensieve en defensieve tussenpozen.

De Staf van het Regt. lag toen te Mesein in een kalme sector. Hitler kreeg tijd om te lezen en te schilderen. Lt. Fritz Wiedemann, adjunct van de nieuwe Kommandeur, vroeg hem hun mess te versieren. Over Hitler schreef hij: "Hij is een goed soldaat, maar weinig militair, met een Oostenrijks accent. Hij is zwaar beproefd in het leven."

Hitler heeft hem dit nooit kwalijk genomen, want Wiedemann werd van '35 tot '39 vleugeladjutant bij de Führer. Van Hitler zou hij later zeggen dat deze een zeer goed geheugen had en nooit heeft "gelogen" over de oorlogsgebeurtenissen in W.O.I. Hij schreef trouwens een boek: "De man die nooit gelogen heeft." (of dit wel juist was, zullen miljoenen mensen wel betwijfelen). Samen met Feldwebel Amann legde Lt. F. Wiedemann een nieuwe lijst voor gedecoreerden aan.

Hitler werd voorgesteld voor het Ijzeren Kruis Ie Klas, doch als lid van het hoofdkwartier van het Regt. kreeg hij de laatste plaats op de lijst. Hij was buitengewoon fier toen hij op 02/12/'14 het Ijzeren Kruis Ie Klas kreeg. Aan zijn vriend Popp schreef hij: 'Het is de mooiste dag van mijn leven'.

Hij werd ook Korporaal (Gefreiter) benoemd, zodat de andere soldaten met eerbied naar hem opzagen voor zijn dappere houding en hem niet meer 'Kamerad Schnürhuh' noemden (Beierse spotnaam).

Hitler was 'het' type van de eersteliniesoldaat, veeleer slordig maar altijd bereid voor een speciale opdracht. Hij nam vaak de plaats in van een makker. Daar hij noch rookte noch alcoholische dranken innam, gaf hij zijn rantsoenen aan zijn makkers voor een supplement aan voeding. Niettegenstaande hij kon eten als een veelvraat, bleef hij steeds mager en bleek. Het was veeleer een potsierlijk figuur: zijn dunne armen eindigden op zenuwachtige handen en staken hopeloos uit zijn te korte mouwen. Droeg hij op rust zijn soldatenmuts, dan stond die op het topje van zijn hoofd. Droeg hij een helm, dan vond men hem niet meer terug, alleen zijn kortgeknpte snor viel nog op!

Als estafette kwam hij regelmatig in gevaar. Van hem zegden zijn kameraden: 'Hij was een zonderlinge man, die in een andere wereld leefde'. Zij begrepen niet waarom hij zich als Oostenrijker met zo'n fanatisme in het gevecht wierp.

Hij was een overtuigd redenaar, die uren zat te praten in de loopgraven of in de schuren omringd door zijn medemakkers, die hierin een zekere afwisseling vonden. Na te veel gegeten te hebben gebeurde het vaak dat hij kloeg over spijsverteringsstoornissen veroorzaakt door overtoellig meteorisme. Dat was dan ook hoorbaar tot ver in de loopgraven door overdreven flatulentie. Zijn makkers noemden het 'Weense muziek' of 'Sperrfeuer'. Deze maag- en darmstoornissen zouden Hitler gans zijn leven plagen en één van de oorzaken zijn waarom hij later vegetariër werd en een grote hoeveelheid geneesmiddelen zou slikken. In de loopgrachten vertoonde hij regelmatig perioden van hyperactiviteit gevolgd door een wekenlange depressie. Dan sprak hij geen woord, vooral omstreeks 'Weihnachten' werd hij erg neerslachtig en apathisch. Daar hij nooit geschenkjes kreeg van zijn familie, dachten zijn makkers dat deze depressie werd veroorzaakt door het gevoel vereenzaamd en verwaarloosd te zijn. Nochtans weigerde hij alle medelijden of geschenken van zijn strijdmakkers.

Hitler leed van toen al aan een constitutionele psychopathie met vooral perioden van neerslachtigheid of neuropathie. Hij wist alles beter, zijn verstand miste alle elasticiteit en dissocieerde werkelijkheid en wil. "Met wilskracht kon alles bereikt worden", beweerde hij. Alhoewel men het nooit met zekerheid heeft kunnen bevestigen, wijzen sommige symptomen erop, dat Hitler tijdens zijn verblijf in Wenen zou besmet zijn door

een Joods 'hoertje' met syfilis net als zijn makkers uit die periode. Dat zou dan, en later ook, zekere psychische afwijkingen kunnen verklaren. Hitler was gedurende die periode van zijn leven echter weinig geïnteresseerd voor vrouwen in tegenstelling tot zijn makkers.

1915

Met de tijd kreeg het behoudsgevoel de bovenhand op de oorspronkelijke vaderlandsliefde. Na een verblijf in Mesen vertrok zijn Regt. naar Frans-Vlaanderen. Het weer was bar slecht, dagen stond hij tot aan de knieën in het water. Gedurende deze periode kon hij zich troosten met het temmen van een klein hondje, een witte terriër, die hij in het niemandsland gevonden had naast het lijk van een Engelse soldaat. Nu werd het diertje de mascotte van het Regiment met de naam 'Fuchsl' of klein vosje. De brieven die hij toen schreef naar zijn vriend Popp en de rechter Hepp, kregen al een typisch politiek karakter. Hij wenste de vernietiging van de buitenlandse vijanden en de uitroeiing in Duitsland van het 'internationalisme'. Hij had slechts één vaderland nl. het 16e Regt. en interesseerde zich vooral voor de boeken van Schopenhauer, die de kracht van de blinde wilskracht bezong.

Als 'Medeganger' werd hij onmisbaar op het hoofdkwartier van het Regt. Hij was een buitengewone en betrouwbare 'berichtoverbrenger' die kon kruipen als een Indiaan (de literatuur van Karl May uit zijn kinderjaren had hij verslonden en hij was nu zeer gelukkig die te kunnen toepassen). Zijn *overdreven* plichtsbewustzijn maakte hem anders. Ook zijn medemakkers zagen in hem iets speciaals: de grootste gevaren schenen geen vat op hem te hebben, zodat hij vaak geloofde in zijn gesternte, wat hem overdreven stoutmoedig maakte, zodat hij waanzinnige risico's nam.

Na Tourcoing, na de slag bij Neuve Chapelle (10-14/03), na de stellingoorlog in Frans-Vlaanderen gevolgd door een rustperiode te Fromelles, na de slag van La Bassée en Arras (09/05 tot 23/07), na de inkwartiering te Fournes, Wavrin en Billy, keerde hij terug naar Fournes op 25 december.

Wanneer hij kon, schilderde hij voor zijn kameraden. Menige werkjes zijn nog bewaard. Tijdens de Engelse doorbraak in de voorlinie van het 16 R.I.R. werd Hitler op verkenning gestuurd en kwam als bij wonder

opnieuw heelhuids terug doorheen het moorddadig artillerievuur. Hij beweerde een inwendige stem te horen die hem aanwees waar hij juist moest zijn. Men vertelde dat hij op zekere dag midden zijn makkers zat te eten. Zijn stem beval hem zijn 'gamelle' elders te ledigen, wat hij ook deed. Na enkele ogenblikken sloeg een obus in, midden het groepje, en doodde heel wat makkers. Dit alles sterkte meer en meer zijn eigenzinnigheid en zelfvertrouwen. Hij beweerde dikwijls dat hij eens grootse zaken zou doen! Men schudde meewarig het hoofd, vooral toen men hem bekeek: mager en beslikt in een soldatenplunje.

De winter '15-'16 was niet zo koud, maar werd gekenmerkt door overvloedige regens. Met Kerstmis zat Hitler 3 dagen op zijn brits volkomen sprakeloos. Niets kon hem vermurwen. Hij vertoefde in een andere wereld, hij had zijn visioenen. Nadien werd hij opnieuw dezelfde van vroeger tot grote opluchting van zijn makkers, wellicht uit eigenliefde, omdat zij wisten dat 'der Hitler' toch al de lastige karweien zou opknappen.

1916

Het was een jaar van veel bloedvergieten. Zijn Regt. nam deel aan de belangrijke slag aan de Somme. De Britten telden meer dan 20.000 doden en gewonden de eerste dag van het offensief. Hitler, met enkele makkers op verkenning gestuurd, ging een gewisse dood tegemoet. Toch kwam hij heelhuids terug, weliswaar volledig uitgeput maar zonder één makker te hebben verloren. De slag bij Fromelles eiste vele doden aan beide kampen en eindigde in 'dezelfde' loopgraven. Hij verloor er vele vrienden, ze werden ofwel gedood ofwel krijgsgevangen genomen. Hij bleef uiteindelijk slechts met drie vrienden over: Ernst Schmidt, Ignaz Westenkirchner en 'Fuchsl'.

In de nacht van 07/10/'16 viel een obus juist voor de ingang van hun schuilplaats (Blockhaus) bij Barques. Alhoewel zijn kwetsuur slechts een vleeswonde aan het linker bovendijbeen was, kreeg hij in het lazaret van de Divisie een plotse zenuwzinking. Hij werd aangegrepen door een soort angst-psychose bij het horen van een vrouwenstem van de Schwester (verpleegster). Hij hoorde 'andere stemmen' en was verward. Men bracht hem over naar een Kriegslazaret in het zuidwesten van

Berlijn, waar de frontsoldaat, na al die maanden, een eerste contact had met de achterban: een enorme ontgoocheling bij het zien van de defaitistische gemoedstoestand van de andere gekwetsten. Later, bij een bezoek aan Berlijn, werd hij geconfronteerd met hongersnood en grote ellende.

Hij was verontwaardigd, omdat zo vele 'misdadigers' de vrede predikten. Op dat ogenblik heerste er al in Duitsland een typische tweedracht tussen front en vaderland.

Op 03/12/'16 vinden we hem terug in München bij de 4de Cie. – 1ste Ersatz Bat. van het Beierse 16 I.R. Het zien van al die bureaucraten, meestal Joden, die zich veilig verschansten achter hun dossiers, wakkerde zijn anti-joodse gezindheid nog meer aan.

1917

Na deze ontgoocheling te München schreef hij aan Lt. Wiedemann om opnieuw opgenomen te worden in zijn oorspronkelijke eenheid.

Op 01/03/'17 werd hij hartelijk ontvangen bij de 3de Cie. R.I.R. 16 door zijn vroegere officieren, Feldwebels en ook Fuchsl.

Een speciaal menu werd voor hem klaargemaakt: 'Kartoffelpuffer'.

Maar Hitler bleef de zonderling van het Regiment. Gans de nacht liep hij rond met zijn hondje op rattenvangst.

Na de gevechten (28/04-07/05) bij Biache-Roeux en de voorjaarsveldslag bij Arras, hield hij zich vooral bezig met schilderen, wat hij met veel sensibilliteit deed. Omstreeks Pasen kreeg hij een sentimentele bevlieging en ging paaseieren schilderen. De 'steenkoolbouletten' verfde hij in het wit met versieringen en legde die neer in de tuin van de Kommandeur in de vorm van 'Vrolijk Pasen'.

In deze periode kwam eveneens een nieuwe Kommandeur: Freiherr von Tubeuf. Het was een streng officier met veel discipline en tevens een verwoed jager. Het klikte goed tussen de overste en Hitler, die zijn wil-dopjager werd. Hitler moet dit alles naar waarde hebben geschat, daar hij later zijn Kommandeur tot Generaal zou bevorderen. Wat een ommekeer in de menselijke verhoudingen!

Niettegenstaande zijn goede diensten bleef Hitler 'Gefreiter' (korporaal) wegens 'gemis aan eigenschappen voor bevelvoering' en 'verwaarloosd uiterlijk'! Hij sloeg nooit met de hielen aan voor een officier. Voor een estafettedrager was trouwens geen hogere graad voorzien.

Van 21/05 tot 12/07 lag hij op rust te Ardoorie, waar hij de kerk schilderde. Op 13/07 trok hij 's nachts te voet over Roeselare en Ledegem naar Geluveld en maakte een aquarel van de kerk van Beselare. Van 25/06 tot 21/07 had de eerste fase van de Slag van Vlaanderen plaats (soms Slag bij Beselare genaamd) en van 22/7 tot 03/08 volgde de tweede fase.

Op 04/08 trok zijn eenheid over Komen naar Tourcoing, waar hij op 05/08 de trein voor Mulhouse nam voor een 'Stellungskampf' in de Ober-Elzas (08/08-10/08).

Tijdens de reis werd zijn hondje gestolen of liep het terug naar de Engelsen over? Nog erger, zijn schildersgeroi werd uit zijn rugzak gestolen. Hitler was razend en zoals gewoonlijk volgde op een periode van hyperactiviteit een diepe neerslachtigheid, evenwel heel vlug beëindigd, daar hij op 17/09 het militair Verdienstkreuz kreeg, IIIde Klas met zwaarden. Op verlof bij de familie Smidt in Dresden (30/09 tot 17/10) maakte hij van de gelegenheid gebruik om enkele reizen te ondernemen. Hij bezocht Brussel, Köln en Leipzig, een stad die hem speciaal boeide daar Martin Luther er zijn eerste preek had gehouden in de St. Thomas Kirche en Bach er 27 jaar het orgel had bespeeld. Wagner werd er gedoopt en als grote bewonderaar van zijn romantische muziek had hij graag een paar concerten bijgewoond, maar dit stond niet op het programma, zodat Hitler dan maar liefst 's avonds nukkig thuis bleef.

Omdat hij van 17/10/'17 tot 25/03/'18 in een betrekkelijk kalme zone lag, kreeg hij veel tijd om te lezen: geschiedenis, filosofie en echte literatuur. Het werd nochtans een moeilijke winter. De magere rantsoenen werden aangevuld met 'dakkonijnen' (katten) en honden. Voor Hitler werd soms iets speciaals klaargemaakt in ruil voor een schilderij of een andere dienst: geroosterd brood met honing en marmelade. Hijzelf maakte voor zijn kameraden vaak een Oostenrijks dessert, 'Schmarren', klaar met gestolen beschuiten.

1918

Het ging niet goed in Duitsland zelf. De koude bracht nog meer ellende en armoede. In Berlijn, Wenen en Budapest brak er opstand uit. De algemene staking van 28/01/'18 eiste vrede, een democratische regering en de afschaffing van de krijgswet. De soldaten aan het front voelden zich verraden. De ineerstorting van het Tsarenregime in het Oosten, gevolgd door de vrede van Brest Litovsk met de sovjets gesloten, bracht enige opluchting en nieuwe hoop op zege in het Westen daar de D. Div. uit het Oosten konden overgeplaatst worden naar het Westfront.

Van 26/03 tot 06/04/'18 ontketenden de Duitsers een massale aanval die ze de overwinning moest bezorgen. Het leverde vele krijgsgevangenen, grote hoeveelheid materieel en aanzienlijke terreinwinst op maar niet het verhoopte eindresultaat. De Duitse offensieven volgden zich razendsnel op, maar werden telkens door de Geallieerden gecounterd met ontzaglijk grote verliezen aan beide zijden.

Van 26/03 tot 09/05 vocht Hitler als een wanhopige te Montdidier bij de Chemin des Dames. Voor zijn moed te Fontaine kreeg hij het Regimentdiploma (09/05) en op 18/05 'het kenteken van Gekwetste in zwart'.

Na de slag bij Soissons (27/05 – 13/06), de stellinggevechten aan de Oise en de Marne (14/06 – 30/06), alsook aan de Aine en opnieuw aan de Marne (05/07 – 14/07) nam hij deel aan de slag in de Champagnestreek (15/07 – 17/07), het laatste Duits offensief. Het 16 R. Ing. Regt. nam dus deel aan alle offensieven van von Ludendorff. Hoe het kwam, weet niemand, maar op een bepaald ogenblik meldde Hitler zich met 4 krijgsgevangenen aan bij zijn Oberst von Tubeuf.

Vanaf juli waren het de Geallieerden die de zaken in handen namen en Foch beval de algemene aanval.

Op 04/08/1918 zou aan Hitler het Ijzeren Kruis 1ste Klas verleend zijn op voorstel van 1ste Lt. Hugo Gutmann (een Jood!) en hem uitgereikt zijn door de 2de in bevel van het Bataljon. Dat wordt echter niet door alle geschiedschrijvers bevestigd.

Einde augustus werd het front doorbroken te Amiens. De ter hulp gestuurde officieren en troepen werden door de terugtrekkende vete-

ranen onthaald op schimpwoorden als 'Verlengers van de oorlog en Stakingbrekers'. Het moreel van de troepen was zeer laag, zelfs bij de veteranen. Er heerste wanorde en losbandigheid. De officieren werden in vele compagnieën niet gehoorzaamd. Overal staken opruiers de kop op naar het model van de Sovjet Revolutie in Rusland.

De idealistische Hitler beleefde moeilijke tijden. Hij ging te keer tegen het defaitisme, tegen de pacifisten, de Roden en de Joden! Hij ging zelfs een Feldweibel (0/off) te lijf die hij gemis aan moed verweet.

Vier jaar loopgraven had bij de veteranen een blijvende haat doen ontstaan tegen het achterfront. Het vurige temperament van Hitler, behept met droombeelden, maakte plaats voor meer sociale werkelijkheidszin en zelfvertrouwen. Hij had voorbeeldig gevochten voor Duitsland, dat nu zijn vaderland werd.

Van 23 – 30/08 kreeg hij dienstverlof in München en op 28/08 de 'Dienstauszeichnung III Klas'. Na van 10/09 tot 27/09/'18 een verlof te hebben doorgebracht in Spital op de ouderlijke hoeve van zijn vriend Arendt, keerde hij terug naar het front om van 28/09 tot 15/10/'18 deel te nemen aan de laatste defensieve veldslag in Vlaanderen (voor de 3^e maal kwam hij in de streek ten zuiden van Ieper, nl. Komen).

Op 14/10 lag Hitler met zijn eenheid (steeds 16 R.I. Regt.) op een heuvel, 'La Montagne' genaamd, ongeveer 2 km ten zuiden van Wervik-Zuid.

Het I en III Bat. lag ten westen van Roncq, het II te Wervik. Het park van het kasteel was versterkt door enkele 'Blockhausen'. De Duitsers bleven er heftige weerstand bieden, zodat de weg van Lincelles naar Wervik hierdoor afgesneden bleef.

De Engelsen, opgehouden door zoveel weerstand, begonnen een hevig artillerie-beschieting met gifgassen, vooral chloor, dat de slijmvliezen aantast. Het geschut duurde de ganse nacht. Vanaf middernacht moesten al verscheidenen Duitsers weggebracht worden. Hitler zou ze nooit meer terugzien. Geleidelijk aan voelde hij een brandend gevoel aan de ogen. Strompelend als een blinde vervoegde hij de verbandpost. Zijn ogen stonden in vuur. Hijzelf schreef in 'Mein Kampf': "Na enkele uren brandden mijn ogen als gloeiende kolen en alles werd donker rond mij". Hij werd

plots door een diepe paniek overvallen. Dit verschijnsel komt vaak voor bij frontsoldaten die door een kwetsuur een zenuwzinking krijgen.

Wellicht werd dit syndroom nog verergerd bij Hitler wegens zijn wankele emotionaliteit. Hij zag zijn toekomst dramatisch in.

Wat zou er met hem gebeuren, hij die praktisch geen familiaal contact had? Hij zou niet meer kunnen zien om te schilderen, hoe zou hij zich verder in het leven kunnen beredderen?

Hij werd waanzinnig wanhopig. Met enkele van zijn overlevende kameraden werd hij met de ziekenwagen overgebracht naar het Beierse Veldhospitaal N° 53 te Oudenaarde, waar hij verder zorgen ontving en vooral werd gerustgesteld... door een religieuze (?). Hitler bleef praktisch blind tot 08/11. Toen hij vernam dat Duitsland had gecapituleerd, kreeg hij opnieuw een opstoot van tijdelijke blindheid (waarschijnlijk een psychopathische amaurose). Nadien beweerde hij dat hij stemmen in de nacht had gehoord en visioenen zag. Deze uitgesproken depressie maakte hem nog meer anti-joods en anti-rood.

Op 20/10 werd Hitler met de 'Sanitätseug' overgebracht naar het hospitaal van Pasewalk bij Stettin in Pommeren, waar hij tot 19/11/18 verbleef.

Op 21/11 vinden we hem definitief in München terug, waar hij de beslissende wending aan zijn leven gaf: hij wordt politicus en geen architect; de oorlogsjaren hadden van hem een andere mens gemaakt. Hij was het tragisch produkt van W.O.I.

Zijn verblijf aan het front in Vlaanderen (zowel in Frankrijk als in België) hebben op hem een blijvende indruk gemaakt. Hitler zou later aan Dr. Frank zeggen: 'De oorlog doet de mensen grondig denken over het mens-zijn. Vier jaar oorlog zijn voor het begrijpen van de levensproblemen meer waard dan 30 jaar universiteit.'

Hoe was de toestand in Oudenaarde op het einde van W.O.I en waar was het 53te Beierse Veldhospitaal gelegen?

Alle officiële gebouwen in de stad waren bezet door het Duitse Leger. *De gevangenis*, die juist in 1914 klaar gekomen was, werd een kazerne. Dit

was ook het lot van het gewezen minderbroedersklooster (nu verdwenen) in de Meerspoort (Herzog Albrecht Kazerne).

In de *abdij Maagdendale* legerden de Duitse soldaten die enkele dagen rust namen. In de diverse stads- en vrije scholen lagen de verschillende diensten. De *tekenacademie* in het Vleeshuis verschaftte eveneens logement aan de kleine eenheden. Op het einde van de oorlog brak daar een kleine opstand uit, de soldaten wierpen hun geweer in de Burgschelde, maar werden als tuchtmaatregel aanstonds terug naar het front verwezen.

Bleven nog het *hospitaal* (ex St.-Elisabethkliniek van het O.C.M.W.) waar nu de burelen van het O.C.M.W. zijn en vooral het college dat sinds april 1917 als een Veldhospitaal was opgeëist. Op de daken van de beide gebouwen was een 'Rood Kruis' aangebracht. Het vervoer van zieken en gekwetsten gebeurde 's nachts in het geheim. Wegens het uitgaansverbod na bepaalde uren kon niemand zich goed rekenschap geven hoeveel soldaten van het station naar het lazaret werden gebracht.

Het *college* was trouwens heel vroeg gedurende W.O.I ontruimd en de lessen vonden plaats in de Brouwerij Felix, de Spinnerij Gevaert en het 'Zakske' waar jongens en meisjes afwisselend 's morgens of 's namiddags les kregen. De zusters en de priesters leerkrachten waren ondergebracht bij particulieren. Zo lagen de Zusters en de Superior bij de Heer Adolf Deweer, in de Nieuwstraat, nu J. Braetstraat, rechtover spinnerij Gevaert.

In het college zelf was een rudimentaire operatiezaal ingericht en de klassen waren omgebouwd tot ziekenzalen, waar de gekwetsten op ijzeren britsen door infirmiers werden verzorgd.

Begin 1992 kon de schrijver van dit artikel nog vier personen interviewen die dit alles hadden meegemaakt: de Heer Jozef Tsjoen uit Wannegem-Lede, de Heren Norbert en Edgard De Meester en de Heer Urbain Ottevaere, allen uit Oudenaarde. Niemand werd toegelaten in het college. Het lazaret was volledig afgeschermd. Soms vroegen de Duitsers een vakman zoals een loodgieter (de Heer August De Boe) om de nodige herstellingen aan de daken of waterleiding uit te voeren. Hij gaf aan zijn kennissen een afgrijselijk verhaal over wat hij er gezien en gehoord had. Vele operaties, zoals amputaties, werden op een erg primitieve manier

uitgevoerd praktisch zonder verdoving, want de geneesmiddelen waren schaars.

Stervenden en verminkten, ijlenden en verwonden lager er te kermen en te kreunen. Vooral tijdens de Duitse offensieven van 1918, tegen het einde van de oorlog, heerste er een grote bedrijvigheid. Regelmatig voerden 'Sanitäts-treinen' de gekwetsten aan. De evacuatie van zieken en doden gebeurde eveneens 's nachts. Dit danteske gebeuren zou duren tot eind oktober 1918.

Toen naderden de Franse en Amerikaanse troepen van het VI Franse leger de stad om er de laatste slag van deze moorddadige oorlog te voeren.

De Scheldeslag duurde van 31/10 tot 11/11/1918. Gedurende 10 dagen zou de stad onder hevig Duits artillerievuur blijven en zwaar beschadigd worden.

De Geallieerden konden dan ook hun gekwetsten niet hier verzorgen, die werden geëvacueerd naar hospitalen in West-Vlaanderen (Meulebeke, Tielt, ...).

SAMENSTELLING VAN HET DUITSE LEGER

Grosso modo kon men het Duitse leger onderverdelen in drie grote categorieën soldaten:

Het *geregeld* leger bestond uit beroepsmilitairen en alle dienstplichtigen die op basis van de 'Wehrpflicht' werden opgeroepen vanaf de leeftijd van 20 jaar en hun dienstplicht in het leger vervulden gedurende 2 jaar. Zij konden de eerste 5 jaar onmiddellijk worden opgeroepen.

Tot de *Reserve* behoorden alle mannen tussen 17 en 45 jaar. Zij waren dus 27 jaar oproepbaar. Vanaf 17 jaar werden zij ingedeeld bij de *Ernste Ban Landsturm*. Op hun 20te werden zij opgeroepen voor hun dienstitijd in het actieve leger, gevolgd door 5 jaar in de reserve. Ieder actief regiment had dan ook zijn reserve-regiment.

Op 27-jarige leeftijd werd men ingelijfd bij de *Erste Ban Landwehr* en op 32-jarige leeftijd bij de *Zweite Ban Landwehr*.

Nadien behoorde men tot zijn 45ste tot de *Zweite Ban Landsturm*.

Bij de *Ersatz Reserve* behoorden vele Duitsers die om een of andere reden in het geheel geen dienstplicht dienden te vervullen. Wegens het demografisch overtal overtrof het jaarlijks aantal beschikbare dienstplichtigen het jaarlijks contingent en werd een groot aantal overtolligen ingedeeld bij de *Ersatz Reserve*. Dit contingent kon slechts gedurende 12 jaar opgeroepen worden om een kamp te doen. Na deze 12 jaar werden zij ingedeeld bij de *Zweite Ban Landsturm*.

Op het ogenblik van de mobilisatie in 1914 bedroeg de *Ersatz-Reserve* ongeveer 1 miljoen man waarvan de helft begrepen was tussen 20 en 30 jaar.

Daarnaast had men nog 3 andere categorieën:

- *De Restanten Liste*: of zij die om gegronde redenen één of meerdere jaren uitstel hadden bekomen.
- *Einhajrige Freiwilligen*: of jongelingen meestal uit de gegoede standen die zelf hun kledij, uitrusting en voeding dienden te bekostigen. Na 1 jaar dienst gingen ze over naar de reserve als ‘aspirant-offiziere’ om na het slagen van militaire proeven benoemd te worden als ‘reserve-offiziere’.
- *Kriegsfreiwilligen*: bij het uitbreken van de oorlog was er een grote toeloop van vrijwilligers, allemaal jongens tussen 17 en 20 jaar, studenten van de middelbare scholen pas van de schoolbanken. Na een sumiere opleiding vervoegden zij het front; voor velen ruim voor hun officiële oproepingsdatum. Het is op basis van deze gronden dat Hitler zijn dienst nam bij het Beierse leger.

Deze documentatie komt uit “Schrapnel” – orgaan van het Western Front Association België, N° 2 maart 1990 – Willy Labbeke.

BIBLIOGRAPHIE

- Bayerisches Hauptstaat Archiv – Kriegsarchiv – Postfach 240 – 8800 München 22
- Erinnerungsblätter Deutscher Regimente.
- Geschichte des Regiments List, R.I.R. 16, München – 1932 – S.336-346
- Hitler en Belgique. Jacques de Launoy – Editions Byblos – 1820 Strombeek-Bever
- Hitler in Vlaanderen – uit Oorlogskroniek 1914-'18 – Roeselare Geert Lepez, Bertrand Dejonckheere, Jos Vanlerberghe
- Hitler – Alan Bullock
“Leven en Ondergang van een Tiran”
- Hitler, Legende, Mythe, Wirklichkeit – Werner Maser – Bechtle Verlag – München 1971 – Vertaald door R.D. Dalman
De Arbeiders pers, Amsterdam.
- Hitler. De Architect van het Derde Rijk – Bibliotheek van W.O.II. Alan Wijkes (Nederlandse uitgave van Ballantines Illustrated History of W.W.II – Redactie Barree Pitt.
- Hitler Adolf (20 april 1889 – oct. 1938) – John Toland – Pygmalion.
- Hitler – Ein Biographie – Joachim-Fest.
- Hitler – Marlis Steinert – Ed Fayard.
- Hitler – Een leven voor de dood – Robert Payne.
- Histories of two hundred and fifty one
Divisions of the German Army which participated in War
1914-1918.
London Stamp Exchange Ltd.
- Korrektur einer Biographie, Adolf Hitler 1908-1920, München 1989, S.178 – A. Joachimsthaler.
- Krankenbuchlager Berlin, Wattstrasse 11-13, D-1000 Berlin 65.
- Oorlogskroniek van Roeselare: Dennis (III delen).
- Ruhmeshalle unserer alter Armee
Verlag fur Militärgeschichte und Deutches Schrifttum – Berlin
– Fürstenwalde.
- Spiegel Historiae – Maandblad voor geschiedenis en Archeologie
Jaargang 25, 6 juni 1990 blz. 282 – De zieke Hitler.

Het O.L. Vrouwcollege, nu St.-Bernarduscollege genoemd, in de Hoogstraat te Oudenaarde op het einde van W.O.I – oktober 1918, waar Hitler enkele dagen wordt gehospitaliseerd wegens oogletsels en algemene neurose.

Vooraleer naar het front te vertrekken laten de soldaten zich fotograferen in hun vrije uitrusting.

Het bord: Zur Erinnerung an unsere Dienstzeit in Feindesland Audenarde 1915

(In herinnering aan onze dienstitijd in vijandelijk gebied) heeft geen commentaar nodig.

Na hun laatste opleiding worden de Duitse troepen in ogeschouw genomen door een generaal. Hoeveel zullen er terugkeren?

*Duitse begraafplaats op het stedelijk kerkhof.
Niet alle gesneuvelden kregen helaas een officiële begraafplaats.*

*Nu en dan organiseerde het Duitse leger een boottocht op de Schelde als ontspanning
voor de soldaten die van het front terugkwamen.
Vooraan op de boot staat een mitralleuse met twee infanteristen, want men blijft toch in*

11 november 1918. De Krekelput is sterk beschoten geworden de laatste dagen van de oorlog. Het puin ligt nog op straat, maar de mensen hebben toch hun beste kleren aangetrokken en hier en daar wappert een nationale vlag aan de gevel van de nog bewoonde huizen.

POL BORREMANS

Alexander Farnèse

bevrijdt Oudenaarde in 1582

1. INLEIDING

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN GENEALOGIE

1.1. Geraadpleegde Bronnen.

Meestal verschijnt een lijst met geraadpleegde bronnen achteraan op het einde van een boek of artikel. Dikwijls wordt dit deel door niemand gelezen. Hier vind ik het noodzakelijk om er mee aan te vangen daar de inhoud van het verhaal vooral berust op het vergelijken van de bronnen.

Leon Van Der Essen 1883-1963

Wie iets wil weten over Alexandre Farnèse en over de talrijke belegeringen die hij succesvol beëindigde, kan moeilijk het levenswerk van Leon Van der Essen over het hoofd zien. Leon Van Der Essen, geboren te Antwerpen in 1883 en gestorven te Leuven in 1963, was hoogleraar aan “l’Université de Louvain” doctor in Geschiedenis, lid van de “Commission Royale d’Histoire”, en Doctor Honoris Causa van de universiteiten van Padua en Montpellier.

Van Der Essen heeft tussen 1934 en 1937 een 5-delig standaardwerk geschreven met als titel: *Alexandre Farnèse, Prince de Parme, Gouverneur Général des Pays- Bas. (1545-1592)*

In dit standaardwerk, dat in gans Europa, en vooral in Italië ruime belangstelling verwierf vind je in Deel III, hoofdstuk IV, een gans hoofdstuk gewijd aan: “Le Siègne d’Audenaarde et l’Arrivée des Soldats Espagnols.” (avril -juillet 1582) ⁽¹⁾

Het is een briljante gedetailleerde beschrijving van die belegering. Dit standaardwerk is voor een groot gedeelte gebaseerd op de briefwisseling van Farnese met Filips II, met zijn moeder Margareta en met al degenen die in die periode iets met het bestuur van de 17-provinciën te maken hadden.

Van elke belegering werd aan de koning door Farnèse in detail verslag uitgebracht. Onderaan blz. 69 in deel III van dit standaardwerk vind ik twee voetnota's:

(15) Farnèse au Roi, Audenarde, 31 mai 1582. Correspondances. (A.G.R. Copies de Si - mancas, vol. 15 non folioté.)

(16) Pour le fond du récit du siège d'Audenarde, nous suivrons la relation que Farnèse envoya au Roi, à la date du neuf juillet 1582. (A.G.R. Copies de Simancas, vol 15, non folioté)

Van Der Essen heeft indertijd alle correspondentie van Farnèse in Italië en Spanje verzameld. Gelukkig is dit geschied, want in 1943 zijn deze verzamelde archieven te Napels, in oorlogsomstandigheden, grotendeels door brand vernietigd.

Hierdoor is het werk van Van Der Essen eerste en voornaamste bron geworden.

Vorig jaar, in 2005 ging te Brussel, in het Paleis der Academiën, op 20 en 22 oktober een internationaal symposium door onder de titel: "Alexander Farnèse and the Low Countries." Hetzelfde gebeurde te Rome op 17 en 18 november aan het Koninklijk Nederlands Instituut en de *Academica Belgica*.⁽²⁾ Het is de bedoeling een reddingsoperatie op gang te brengen voor het resterend gedeelte van het Farnèse-archief dat zich in een erbarmelijke staat bevindt.

Van Der Essen publiceerde ook 3 -maal een uitgebreid artikel in de *Academica Belgica* waar hij het heeft over de manieren van oorlogvoering van het Spaanse leger in de XVIde eeuw en waar nogmaals de belegering van Oudenaarde in voorkomt.

De briefwisseling van Farnèse met zijn koning, zijn moeder, en zijn generaals-strijdmakkers en dus ook wat Van Der Essen noteert, is volgens mijn aanvoelen Italo-Spaans- katholiek getint. Wanneer men over zichzelf rapporteert kan men moeilijk volledig objectief blijven. Hetzelfde kan niet in dezelfde mate gezegd worden van:

Bartolomeus De Rantere en Ludovicus Robijn.

De kronieken van De Rantere en de “Historie van de Ketterij te Oudenaarde” van Robijn ⁽³⁾ beschrijven heel uitgebreid de ketterij en brengen ook allebei in detail de belegering van de stad in 1582 in beeld. Er is bijna geen verschil tussen de gegevens die Robijn en De Rantere verstrekken. Dat is niet verwonderlijk want beiden werkten in opdracht van de stad en raadpleegden voor hun werk hetzelfde stadsarchief. Beiden citeren herhaalde malen een oudere kroniekschrijver M.S. Van den Broecke wiens geschriften verdwenen zijn.

Zij leggen beiden sterk de nadruk op het ketters aspect en op de desastreuze gevolgen voor de inwoners in deze barre tijden. Het ligt buiten de bedoeling van dit artikel hier dieper op in te gaan.

Voor wat de belegering zelf betreft gaan zij uit van het standpunt van de belegerde. In heel wat details en ook in enkele belangrijke feiten klopt hun verhaal niet met het verslag van Farnèse aan zijn koning. Het verslag van De Rantere –Robijn is geschreven na de slag, toen de Katholieken terug aan het bewind waren, en is dan ook natuurlijk Oudenaards-Rooms-Katholiek en anti- Gents getint. Oudenaarde had 100 jaar Gentse oorlogen pas verteerd.

Alle cursief gedrukte teksten, gevolgd door de hoofdletters D.R., zijn uittreksels uit de kroniek van Bartolomeus De Rantere waarvan kopie, van het origineel, werd gemaakt door Rik Castelain.

Een derde interessante bron in verband met de belegering van Oudenaarde in 1582 is

De Correspondentie van Willem Van Oranje

Onderzoekers van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis hebben de correspondentie van Willem Van Oranje samengebracht; brieven, rekestten, enz.

Het maken en het digitaliseren van de inventaris ervan vormde een megaklus waaraan dertig jaar is gewerkt. (<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/wvo/brieven> Alle brieven zijn genummerd en op uw P.C. te lezen.

Ze vermelden de afzender, de bestemming, de plaats van verzending en de plaats van aankomst, en geven een korte samenvatting van de inhoud, het archief waar zich het origineel bevindt en de mogelijkheid het origineel op uw scherm in beeld te brengen.

De web-side bevat 18.100 brieven, die men ook kan selecteren volgens gekozen zoekvelden. Zo vind je onder het zoekveld Oudenaarde 47 brieven waarvan het grootste gedeelte over de periode van het Calvinistisch bewind en de belegering handelen.

Je vindt er brieven aan Jacob Blommaert, aan Guillaume de Maulde, heer van Mansart, die toen gouverneur was (door Gent aangesteld maar door Oudenaarde buitengejaagd), aan de magistraat en aan de grootbaljuw van Oudenaarde etc. .

Deze brieven zijn de tegenpool van Farnèses brieven aan de koning.

Een vierde belangrijke informatiebron vormt het werk van:

Prof Etienne Rooms.

Prof aan de Ufsia en de Koninklijke Militaire school.

In het kader van Universiteit Vrije Tijd Davidsfonds loopt er een cursus waarvan E.Rooms lesgever en auteur is. De cursus heeft als titel:

- Oorlogen en krijgslieden in bewogen tijden. Legers in de Spaanse Nederlanden 1567-1700.

Naast een historische inleiding omvat het cursusboek hoofdstukken die handelen over:

III De organisatie van de troepen in de zuidelijke Nederlanden. IV De bezoldiging en de bevoorrading V. De inkwartiering, kleding, bewapening, rechtspraak en medische verzorging VI. De weerslag op de burgerbevolking: officiële bijdragen, gedwongen bijdragen, verhalen van gedwongen bijdragen.

Het is een interessante bron omdat de studie ervan inzicht verschaft in wat er zich in Oudenaarde afspeelt met de legers huurlingen langs beide zijden de laatste twee jaren voor de belegering.

Bvb. Waarom weigert de magistraat van Oudenaarde hulp van Gentse troepen te aanvaarden vlak voor de belegering. Waarom weigert ze aan Schotse vendels de toegang tot de stad? Waarom slaat Oudenaarde een eigen munt tijdens de belegering? enz.

De door De Rantere in zijn kroniek genoteerde data krijgen hiendoor plots betekenis.

Prof Rooms is de auteur van een driedelig doctoraal proefschrift VUB, 1998. nl.

De Materiële Organisatie van de troepen van de Spaans-Habsburgse Monarchie in de Zuidelijke Nederlanden.

I.2. GENEALOGIE

Alexander Farnèse, Prins van Parma (fig. 1)

was de afstammeling van een zeer oude Italiaanse familie van “condottieri” ⁽⁴⁾ en de zoon van Margareta van Parma.

Deze laatste was de bastaarddochter van Keizer Karel en van Jeanneke van der Gheynste, de dochter van een Oudenaardse wever. Ze diende bij Gouverneur de Lalaing en had de keizer bij een doorreis gediend en was hem ter wille geweest.

Alexander was eveneens de achterkleinzoon van Paus Paulus III., de beroemde paus

Fig. 1. Alexander Farnèse 1547 – 1592

van de Renaissance en de Contra-Reformatie. Deze paus (Alexander Farnèse I) had, toen hij nog geen priester was, op jeugdige leeftijd een amoureux avontuur gehad met een adellijke dame, waaruit een zoontje werd geboren, Pierre - Louis Farnèse.

De Farnèses waren trouwe dienaren van de paus en werden daarvoor rijkelijk beloond. Alexander Farnèse I wordt kardinaal benoemd toen hij amper 25 jaar was en wordt later paus Paulus III.

Paulus III schonk aan zijn “voorpauselijk kind” de hertogdommen van Parma en de versterking, de citadel De Plaisance, wat hem niet in dank werd afgenomen door Milaan en de adel van deze gewesten. Ze smeden

een complot ..., en het pauselijk kind wordt prompt vermoord volgens sommige historici met medeweten van Karel V. ⁽⁵⁾

De vermoorde Pierre Luis Farnèse had intussen reeds voor opvolging gezorgd, een zoon, Octave Farnèse, geboren op 9 oktober 1524.

Octave Farnèse, wordt door bemiddeling van Keizer Karel en de familiale belangen van de Spaanse Habsburgers in 1538 toen hij 14 jaar oud was, uitgehuwelijkt aan Margareta van Oostenrijk, de bastaarddochter van Keizer Karel, die van nu af Margareta van Parma wordt genoemd.

Margareta was toen reeds weduwe van Alexander de Medicis die gestorven was na een jaar huwelijk. De Italiaanse adel vertelde openlijk dat ze overeenkwamen "comme chien et chat".

Uit dit huwelijk werd in 1545 een zoon geboren Alexander Farnèse II. Hij werd te Rome gedoopt in aanwezigheid van 19 kardinalen. Karel V was zijn peter.

Het is deze Alexander Farnèse II, die in april 1582 zijn tenten opslaat op de Kezelberge te Edelare om Oudenaarde te verlossen van de Calvinistische Gentse dictatuur. (zie later)

Alexander was dus drager van een zeer betekenisvolle erfelijkheid : als de kleinzoon van een keizer en de achterkleinzoon van een paus.

Toen Keizer Karel hem later wou uithuwelijken aan Maria van Oostenrijk, dochter van zijn broeder Ferdinand, keizer van het H. Roomse Rijk, liet deze in een brief aan kardinaal Granvelle, de bemiddelaar, weten, dat de Duitse adel dit niet aanvaardde: "*Parcequ'il était le fils d'un bâtard, et que sa mère Marguerite était une bâtarde*" Het huwelijk ging niet door en Granvelle geraakte, o.a. daardoor in ongenade aan het Habsburgse hof. ⁽⁶⁾

Farnèse zal later huwen met Marie van Portugal "*une princesse de son sang et de sa maison*," wat betekent, behorende tot de tak van de Spaanse Habsburgers. ⁽⁷⁾

Willem van Oranje, De Zwijger, Le Taciturne, de Prins van Nassau,
(fig. 2)

Willem van Oranje was in de opstand der Nederlanden de tegenpool van Farnèse.

Hij was in het graafschap Nassau in Duitsland geboren, Luthers gedoopt en opgevoed én dus "Van Duytschen bloet", zoals men nu nog in het

Wilhelmus zingt. Het grootste deel van de Nederlandse adel was en is verwant met Duitse adel. Het huis van Oranje was eerder verbonden met het hertogdom Brabant dan met Holland en Zeeland. Antwerpen was het centrum en de belangrijkste haven van Europa. Het prinsdom Orange had hij geërfd ⁽⁸⁾

Van jongsaf aan was hij te Brussel opgegroeid aan het Bourgondische-Habsburgse Hof. Hij was één van de beschermelingen van Keizer Karel en de voornaamste vertegenwoordiger van de adel in de Raad van State. Vanaf de 15de eeuw waren de Nassau's in feite Brabanders.

Ze bezaten heerlijkheden in de Baronie van Breda, in Herstal, Asse, Grembergen, Turnhout, Diest en Zichem. Oranje was ook burggraaf van de steden Antwerpen, Brussel en Leuven, wat zoveel betekende als wet-
telijk beschermheer. ⁽⁹⁾

De Zwijger had de reputatie om met weinig woorden veel te zeggen. Op 29 december 1558 wordt er te Brussel in St.-Gudule een plechtige lijkdienst gehouden bij het overlijden van Karel V. Zijn zoon, de koning Filips II, en ook de jonge Farnèse waren erop aanwezig.

Op het einde van de lijkdienst kwam de Prins van Oranje –Nassau, die de gunsteling van de keizer geweest was voor de katefalk staan. Hij sloeg met zijn zwaard op het dek-
sel van de kist en riep: "Il est mort" Hij pauzeerde enkele ogenblikken, sloeg opnieuw op de kist en herhaalde: "Il restera mort". Toen,...na een veel lan-

Fig. 2. Willem van Oranje, Prins van Nassau
1533 – 1584

gere pauze, sloeg hij voor een derde maal op de lijkbaar en schreeuwde: "Il est mort, et un autre s'est levé à sa place, plus grand qu'il ne fut jamais lui-même " ⁽¹⁰⁾.

L'autre, Filips II, zou later zijn aartsvijand worden.

De Zwijger verbleef jarenlang in Antwerpen, eerst in de St.-Michiels-abdij, later op het Zuidkasteel. Hij verliet Antwerpen een eerste maal in 1567, na de Beeldenstorm, toen Alva met zijn Raad van Beroerten, ook Bloedraad genoemd de voornaamste steden overrompelde.

Na een kort verblijf te Breda, waar hij een slot bezat, vluchtte hij naar Dillenburg, zijn stamslot in Duitsland van waaruit hij de opstand der Nederlanden bleef leiden.

Vanuit Dillenburg schreef hij talrijke brieven, o.a. in 1571 aan Jacob Blommaert van Oudenaarde waardoor hij aan Blommaert volmacht gaf om te onderhandelen met de magistraat van Oudenaarde om zich terug onder het gezag van Oranje te stellen, ten einde alle vrijheden en privileges terug te krijgen en te bewaren ⁽¹¹⁾.

Ook zijn boezemvrienden Egmont en Hoorn hadden hun vlucht naar Duitsland gepland. Ze stelden het te lang uit en werden met 22 andere edelen onthoofd op de Grote Markt te Brussel.

Het is een misopvatting te denken dat het alleen protestanten waren die partij kozen voor de opstand van Oranje, ook enkele leden van de katholieke adel kozen voor hem o.a. Antoon de Lalaing, III-de graaf van Hoogstraten, (1535-1568), en zijn opvolger, Guillaume de Lalaing, IV-de graaf van Hoogstraeten, (1563-1590) gehuwd met Marie-Christine d'Egmont, die naast Oranje streden tegen Spanje en Filips II maar altijd het oude geloof trouw bleven.

Velen kozen echter voor Oranje én voor de hervormde leer, omdat Rooms gelijkgeschakeld werd met Spaans en Spanje, de gemeenschappelijke vijand. Zo o.a. Lodewijk en Johan van Nassau, zijn jongere broers, de Heer van Brederode, de Graaf van Culemborg, de Heer van Merode, en vele anderen. Zij vluchtten allen naar Duitsland en namen dienst in het leger van Oranje.

Een van de voornaamste raadgevers van De Zwijger was, Philips Marnix van Sint-Aldegonde een begaafd Brusselaar. Hij vluchtte toen naar de Paltz, sloot aan bij De Zwijger, en verdedigde, jaren later in 1585 op moedige wijze de stad Antwerpen tegen Farnèse.

In 1580 erkent de Nederlandse Staten-Generaal, op aansporing van Oranje, Filips II niet meer als hun koning, en erkent ze als hun landsheer, de katholieke hertog van Anjou, broer van de Franse koning Hendrik-III. Daarop wordt Willem van Oranje door Filips II vogelvrij verklaard, met een flinke beloning voor de moordenaar en de belofte zijn gezin in bescherming te nemen.

In 1582, tijdens het beleg van Oudenaarde, is er reeds een eerste moordpoging die echter mislukt. In 1584, tijdens het beleg van Antwerpen wordt De Zwijger te Delft door Balthazar Gerard vermoord. Zijn zoon Maurits van Nassau wordt voorzitter van de Raad van State en stadhouder van Holland en Zeeland.

2. HISTORISCHE DUIDING. (1555-1582)

Om ten volle te vatten wat er in 1582 te Oudenaarde gebeurde en welke betekenis dit had op het einde van de 16de eeuw is het noodzakelijk 30 jaar geschiedenis in vogelvlucht te doorlopen. Wie echter zijn Europese geschiedenis van de 16de eeuw nog vlot in het geheugen heeft bewaard, kan gerust dit hoofdstuk overslaan.

2.1 HET HABSBURGSE RIJK IN TWEE DELEN

Op 25 oktober 1555 doet Karel V, Keizer Karel troonsafstand. Het Rijk van de Habsburgers, waarin de zon nooit onderging, valt uiteen in twee delen. Zijn enige zoon, Filips II erft Spanje, al de overzeese gebieden, een immens koloniaal rijk, de Nederlanden, Franche-Comté en een groot deel van Italië waaronder Milaan en Parma.

De Spaanse Nederlanden omvatten op dat ogenblik 17 provinciën (fig 10). De koning liet zich in elk gewest vertegenwoordigen door een stadhouder meestal een lid van de hogere adel, zoals o.a. de Graaf van Egmont, de Prins van Oranje Nassau etc.

De gewesten behielden een groot deel van hun zelfstandigheid. Ze vormden een soort van Verenigde Staten van de Lage Landen. Er waren Franstalige en Nederlandstalige regio's. Zij ondertekenden in 1549 de Pragmatieke Sanctie waarin ze beloofden trouw te blijven en te gehoorzamen aan dezelfde vorst.

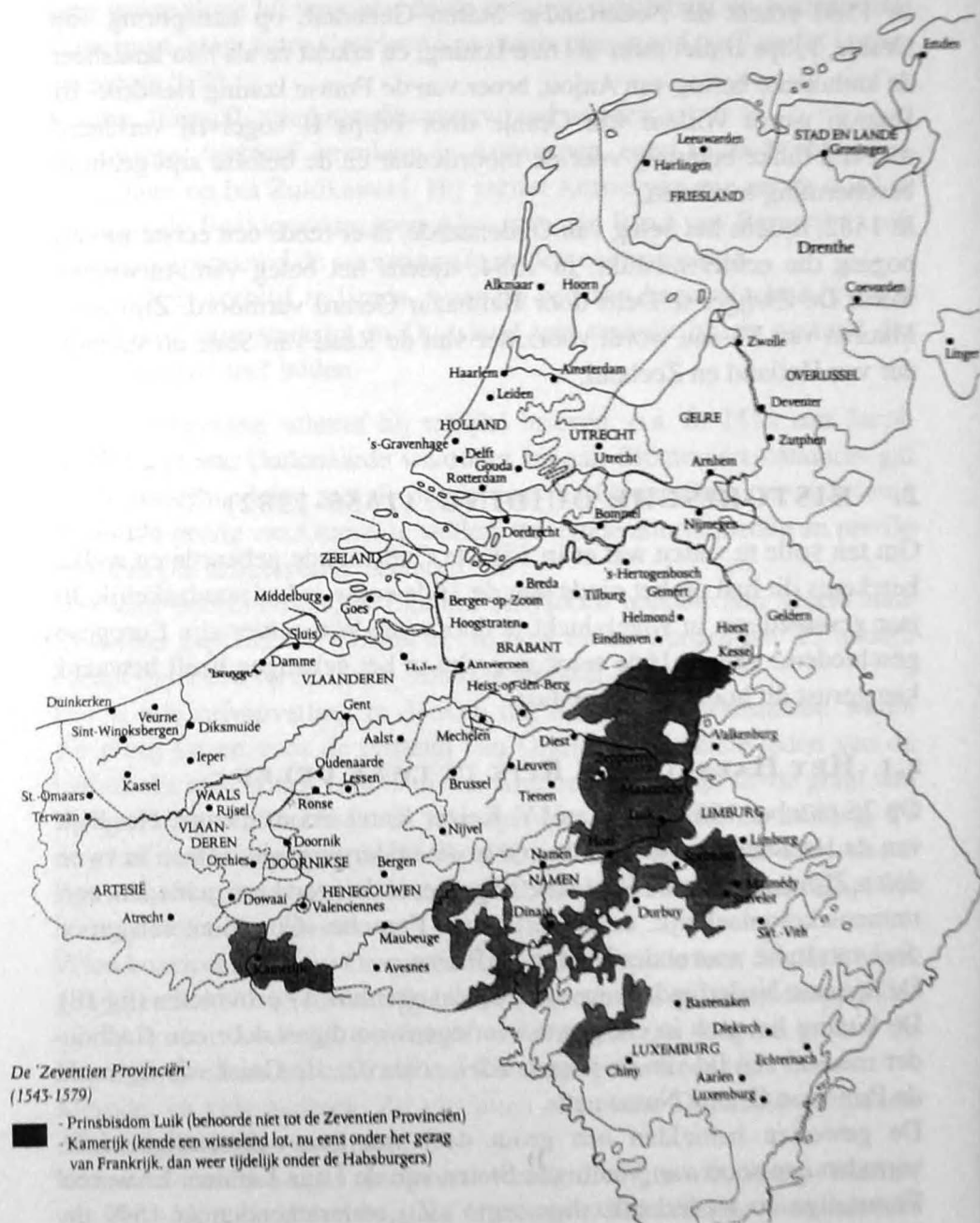

Fig. 10. De 17 Provincies in kaart.

Aan zijn broer Ferdinand gaf Karel V de keizerskroon en alle Oostenrijkse erflanden. Er ontstaan dus twee takken in de Habsburgse Dynastie. Een Oostenrijkse die in het grootste gedeelte van Centraal Europa aan de macht blijft en een Spaanse waartoe de Nederlanden behoren.

Beide takken steunen elkaar diplomatiek, militair en financieel. Dit verklaart o.a. dat in 1582 de huurlingen die Oudenaarde belegeren vooral Duitsers zijn, maar ook Italianen, Bohemen Bulgaren en Waalse vendels. Het Rijk van Filips II vergroot in 1580 nog eens met Portugal en zijn koloniaal imperium in Afrika.

2.2. EEN ABSOLUUT MONARCH **CUJUS REGIO,ILLIUS RELIGIO**

Filips II was een absoluut monarch voorstander van het principe “Cujus regio, illius religio”

Er was dus geen enkele scheiding tussen kerk en staat. Hij beschouwde Spanje en Madrid als het centrum van een Katholiek Spaans Wereldrijk. Ketterij was dus een opstand tegen de staat.

Frankrijk, de Europese tegenpool, zat op dit ogenblik verveeld met een burgeroorlog, met de revolte van de Hugenoten. Dit resulteerde op 24 augustus 1572 in de Bartolomeusnacht.

Het grootste gedeelte van de Franse protestantse adel werd op die nacht te Parijs vermoord.

Een masa Hugenoten vlucht naar het buitenland. Zo verschijnt in Oudenaarde de la Noué, aanvoerder van enkele vendels Hugenoten. Hij sluit aan bij Oranje en versterkt Oudenaarde met zijn eerste bastions Hij wordt één van de voornaamste aanvoerders van Oranjes leger en een tegenstander van Farnèse.

In de schepenzaal van het stadhuis van Oudenaarde, hangt een somber maar prachtig zicht op het versterkte Oudenaarde na het werk van deze Franse Hugenoot. (fig 4)

Het Engeland van Elisabeth I steunde achtereenvolgens de katholieken of de protestanten naargelang ze hun steun nodig had. Zo verschijnen bij de belegering van Oudenaarde ook Schotse en Engelse vendels huurlingen, die op beide paarden wedden en soms voor betaling van soldij van kamp wisselen.

Fig. 3. Filips II. 1527 - 1598

In de Nederlanden is de politiek van Filips II (fig 3) er op gericht om de adellijke macht zoveel mogelijk te beknotten, de stedelijke autonomie te fnuiken door de privileges van de steden af te schaffen en vooral het ene en waarachtige Rooms Katholiek geloof zuiver te bewaren.⁽¹²⁾

Dit laatste werd een onmogelijke taak. De ketterse leer van Luther en Calvijn had in grote delen van Frankrijk en in de 17 Nederlandse Provinciën ruim succes. Ook in Oudenaarde had de ketterij vaste voet gekregen.

2.3. MARGARETA VAN PARMA.

REFORMATIE EN CONTRA-REFORMATIE

In 1559 wordt Margareta van Parma, (fig 5) halfzuster van Filips II, de natuurlijke dochter van Keizer Karel en van Oudenaardse afkomst, als landvoogdes van de Nederlanden aangesteld.

Lamoraal Graaf van Egmont, (fig. 6) die in Spaanse dienst beroemde overwinningen op de Fransen had behaald, wordt tot stadhouder van Vlaanderen benoemd, lid van de Raad van State en bevelhebber over de Spaanse troepen in Vlaanderen.

Ze kregen beiden de moeilijke opdracht: de adel te onderwerpen, de macht van de steden te beperken en de ketterij in de Nederlanden uit te roeien.

Er worden plakkatens tegen de ketterij uitgevaardigd en de straffen spreken tot de verbeelding: verbanning uit de stad, ophanging met de voeten naar omhoog, en levend verbrand met "kleen of groot vuur". Wie zich op het laatste moment door een priester liet bekeren en zijn ketterij afzwoer

Fig. 4. Oudenaarde na de versterkingswerken van de la Noué
Schilderij in de Schepenzaal van het Oudenaardse stadhuis.

Fig. 5. Margareta van
Parma 1522-1586

*Amirath Prince van Caveren, Graave van Egmont etc.
Gouverneur van Vlaenderen ende Arthoy's,
H. Jacobijz etc.*

Fig. 6. Lamoraal Graaf van Egmont
1522- 1568

kreeg het grote voorrecht zijn straf te ondergaan maar toch op een katholiek kerkhof begraven te worden. In het andere geval werd hij begraven bij de Galgestraat. Te Oudenaarde worden er massaal hagepreken gehouden waar duizenden mensen van gans de streek op afkomen. Onder de groeiende druk van de hervormers laat Egmont toe dat er op de Eindries een Protestantse kerk gebouwd wordt die hij onder dwang van Spanje en Margaretha een paar maanden nadien, door Oudenaardse burgermilities, onder toezicht van zijn Spaanse soldaten moet laten afbreken.

De kopstukken van de her-

vormers worden gevangen gezet, vervolgens veroordeeld, uit de stad verbannen en een ganse serie wordt opgehangen. Helemaal dramatisch is de terechtstelling van Pieter Backereel, een tapijtsier die uit schrik voor de martelingen van de pijnbank, uit het raam van het Stadhuis springt en verlamd wordt opgeraapt. Hij wordt de volgende dag in een trog gelegd, onder de galg gebracht, en met een katrol opgetrokken om hem te hangen.

Op verzoek van Oranje, Hoorn e.a. wordt Egmont in 1565 naar Madrid gestuurd met het verzoek aan Filips II om de Staten Generaal bijeen te roepen, de plakaten tegen de ketterij te verzachten, en meer macht toe te kennen aan de Raad van State waarin vooral de adel vertegenwoordigd was. **Filips weigert...** Dit was de aanvang van de opstand van de 17 provinciën tegen Spanje.

Op 5 april 1566 wordt door een 400-tal lagere edelen een smeekschrift aan Margareta van Parma overhandigd met het verzoek de vorderingen

van de Inquisitie te milderen. Eén van haar Spaanse raadspensionarissen moet haar toen halfluid voorgezegd hebben: “Faut pas t’en faire, ce ne sont que des **geux**” wat betekent;” Trek het u niet aan het zijn toch maar **bedelaars**. “⁽¹³⁾ Later werd het de eretitel van al de edelen die zich achter Willem van Oranje schaarden om de Nederlanden van het Spaanse juk te bevrijden.

2.4 DE BEELDENSTORM EN ZIJN GEVOLGEN

Op 20 juli 1566 houdt Maarten Cools in ‘t veld naast de kapel van Kerselare een hagepreek, waarop meer dan 3000 personen aanwezig waren. De rijkdom en de luxe van kerken en kloosters wordt in de verf gezet en het verkopen van aflaten wordt gehekeld.

De Rantere noteert: *“Op 19 augustus kreeg men de tijdinge dat binnen Antwerpen en omliggende de beelden in de kerken gebroken waren en dat men in Oudenaarde ook zou beginnen, daarom deden de dekens van de Neringen alles wegnemen wat hen toebehoorde, de sieraden, de schilderijen, de beelden en al wat hun autaren raakte.”*

En verder noteert De Rantere op dezelfde dag:

“In de namiddag vergaderde enen hoop arme werklieden uit de stad en het voorgeborchte.

Ze liepen naar de abdij van Maagdendale om te willen breken maar het werd hun belet door de waakzaamheid van den hoofdbaljuw en de magistraat. Men deed aan dit gespuis uitdelen: boter, brood kaas en bier, want den roep was onder hen, dat zij door de groote dierte niet konden leven en, geen eten meer hadden. Het was echter uitstel van executie. Ter zelve verdage was er een predekinge te Edelare tegen den Edelarenbos.” D.R.

Dit wijst er op dat er naast het religieus aspect ook een sociaal probleem tot uiting kwam. Er heerste armoede en werkloosheid. De adel en de geestelijkheid, de abdijen en hun bezittingen, waren voor deze armen het symbool van de rijkdom. Hadden er toen reeds luxe-auto's bestaan, dan hadden ze die waarschijnlijk stuk geklopt en in brand gestoken.

Op 24 aug. 1566 raast de beeldenstorm als een wervelwind door Oudenaarde. Het begon te Leupegem en vervolgens kwamen aan de beurt: Pamele, Maagdendale, Sion, Walburga, Bevere, Edelare, de Grauwzusters,

het Zwartzusterhuis, en dezelfde avond ook nog de abdijen van Ename en Petegem.

Op 25 aug. 1566 wordt de burgermilitie opgeroepen om de plundering te stoppen, maar een deel van de militie loopt over naar de gereformeerden en slaat mee aan het plunderen.

Op 26 aug. vormt zich een stoet in de stad en psalmen zingend trekt men naar Walburga. Men houdt er een predikatie, er wordt een kind protestants gedoopt en er gaat een begrafenis door.

Op 27 aug. 1566 rapporteert Egmont, gouverneur van de stad, de wandaden aan Margareta.

De repressie komt snel op gang. De kerkbrekers vluchtten uit de stad, maar op 28 aug. 1566 worden er te Geraardsbergen 22 kerkbrekers opgehangen, waaronder enkele van Oudenaarde. ⁽¹⁴⁾

Filips II zal met sterke hand de orde herstellen.

2.5. HET SCHRIKBEWIND VAN FERDINAND ALVAREZ DE TOLEDO HERTOG VAN ALVA (1508-1582)

Filips II stuurt in de lente van 1567 de hertog van Alva met een geoefend leger van 20.000 man naar de Nederlanden. Het wordt een strafexpeditie. Alva installeert een uitzonderingsrechtbank, de Raad van Beroerte, door het volk de Bloedraad genoemd. Er werden in enkele jaren meer dan 8000 doodvonnissen op gruwelijke wijze voltrokken. Van de verdachten die op de vlucht sloegen werden alle goederen verbeurd verklaard. Wie kettters aanbracht en beschuldigde werd rijkelijk beloond en deelde zelfs in de confiscatie van hun eigendommen. (fig 7)

Graaf van Egmont en graaf van Hoorn worden, op 10 sept. 1567, samen met 20 andere edelen op de Zavel, de Grote Markt te Brussel, onthoofd. Willem Van Oranje verlaat Antwerpen en vlucht naar Dillenburg waar hij het verzet tegen Alva organiseert.

In aug 1567 bezetten de Spaanse soldaten Gent wat een massale uittocht van protestanten teweeg brengt. Ze vluchten naar Engeland, Duitsland en Frankrijk, ... Wezel, Duisburg en Frankenland. Ook in Oudenaarde is er een uittocht van 26 gezinnen.

Op 19/2/1568 vlucht ook Jan Pochon, tapijtsier te Oudenaarde, naar Engeland waardoor 100 mensen zonder werk vielen.

Op 8 oktober 1567 worden in Oudenaarde 13 personen veroordeeld. Drie worden er onthoofd en twee gehangen.

Uit de stad werden toen verbannen en hun goederen verkocht: Anthone Van de Rijne en Jacobus Blommaert. Deze nemen dienst in het leger van Oranje. Anthone van de Rijne wordt kapitein op een schip en verovert bij verrassing Den Briel. Later vervoegt hij het vendel van Jacob Blommaert die gevlucht was.

Er worden nieuwsoortige belastingen in gevoerd; de 5den den 10den en de 20ste penning waardoor

de beden ⁽¹⁵⁾ werden afgeschaft wat een beknotting was van het recht van de adel. Zij hadden vroeger inspraak in het bepalen van de bede.

Alva installeerde rekenkamers om de stedelijke financiën te controleren en te beheren. In elke belangrijke stad werd een gouverneur aangesteld met grote bevoegdheden. Hij stond in voor de plaatselijke rechtspraak voor de openbare orde en vooral voor het doen eerbiedigen van de rooms-katholieke eredienst. De gouverneur beschikte meestal over een eigen garnizoen Spaanse soldaten die door de stad moesten betaald worden en onderhouden. **Van de stedelijke autonomie bleef niet veel meer over.**

Er ontstaan hierdoor conflictsituaties met de magistraat en de baljuws. In Oudenaarde bvb. wordt in 1581, vlak voor de belegering, de gouverneur Mansaert uit de stad verjaagd en voorlopig vervangen door Jan Cabeliau.

Fig. 7. Alva de Toledo 1508 – 1582

2.6. WATERGEUZEN EN BOSGEUZEN

DE VERDRINKINGSDOOD VAN 4 GEESTELIJKEN

Oranje, die vanuit Duitsland de Nederlanden binnenviel kreeg een groeiende aanhang. Hij verplichtte alzo Alva om zijn troepen meer en meer te groeperen in enkele grote steden. Daardoor kon hij minder en minder tertio's als garnizoenen inzetten om kleinere steden te controleren.⁽³⁶⁾ Zo bevonden zich nog alleen Spaanse garnizoenen in Gent Antwerpen en Brussel. In de kleinere steden moesten de stedelijk milities, slecht uiterust en met weinig militaire ervaring, de poorten bewaken. De Zwijger maakte daar dankbaar gebruik van.

Op 1 april 1572 werd de haven van Den Briel door een groep watergeuzen ingenomen. Anthone van Rijne, de Oudenaardist was er één van de kapiteins.

Dit wekte navolging, en in verschillend Hollandse steden schaarde men zich, met of zonder wapengeweld, aan de zijde van Oranje.

Ook te Oudenaarde gebeurde op 7 sept. 1572 iets dergelijks.

Een kleine groep uitgeweken protestanten onder de leiding van Jacob Blommaert en Anthone van de Rhijne, verzamelen aanhangers in de bossen rond Oudenaarde en maken zich met een list meester van een stadspoort. Er kwam ook hulp van binnenuit. Ze kregen steun van een deel van de inwoners. Dit gebeurde met medeweten van en gesteund door Willem van Oranje, vermits Willem een brief schrijft ⁽³⁶⁾ waarin hij aan Blommaert volmacht geeft, om Oudenaarde terug onder het gezag van Oranje te brengen en Filips II niet meer te erkennen.

Als tegenprestatie zou de stad al haar vroegere vrijheden en privileges terug krijgen. Ze nemen de magistraat, de vooraanstaanden en de geestelijkheid gevangen. Het grootste gedeelte weigert de eed van trouw aan Oranje te doen. Sommigen doen het toch maar het is slechts schijn. De stad wordt nogmaals geplunderd, de kerken leeggeroofd zelfs het wezen-geld wordt gestolen. Ook Ronse 11 sept., Deinze 12 sept., Petegem 13 sept., Ename 14 sept. komen aan de beurt. ⁽³⁷⁾

Wanneer Blommaert op 4 oktober verneemt dat een vendel Spaanse soldaten op weg is naar Oudenaarde vlucht hij in paniek. Enkele van zijn soldaten richten een moordpartij aan onder de gevangenen die in het kasteel van Bourgondië opgesloten zaten.

Een deel van de gevangenen werd, de handen en de voeten samengebonden, in de Schelde gegoooid. Kapitein Rogge, de kapitein van de Oudenaardse militie kwam eerst aan de beurt:

“en hem gesleept hebbende tot aen het venster door dewelke men het water placht te putten, hebbende in de Schelde gesmeten. Vijf priesters ondergingen hetzelfde lot. Een ervan, Jacobus van Anvaing bleef wonderlijk drijvende, en boeren in de meersen kwamen op zijn geroep toegelopen en hebben hem eruit gehaald.” ⁽¹⁸⁾ D.R.

Militair-historisch gezien was dit een prikaanval van een kleine groep, om een stad te bewegen terug bij Oranje aan te sluiten, én om Alva te verplichten zijn troepen op meer plaatsen in te zetten en daardoor zijn legersterkte in de grote steden te verzwakken.

Bij Robijn wordt dit eerder voorgesteld als een wraakactie.

Blommaert en zijn gezellen vluchtten richting Eekloo achtervolgd door Spaanse ruiters. Verschanst in een boerderij, worden ze omsingeld, en gaan ze met de boerderij in vlammen op.

De repressie in Oudenaarde was na het vertrek van Blommaert niet van de poes. In oktober 1572 vluchtte iedereen die verdacht werd Blommaert geholpen te hebben naar Holland, waaronder enige kooplieden van tapijten en fabrikanten.

Andreas De Clerq werd levend verbrand omdat hij de stad had verraden. Olivier van der Donckt werd onthoofd en al wie aan de rebellie geholpen had werd levend verbrand.

2.7. REQUESENS EN DON JUAN

SPAANSE FURIE EN PACIFICATIE VAN GENT

In december 1573 verlaat Alva de Nederlanden. Luis de Requesens wordt als nieuwe landvoogd benoemd. Men begon te Madrid in te zien dat men met brutaliteit geen mensen kon overtuigen. Hij moest nu zachtere middelen gebruiken om de Nederlandse adel terug voor Filips II te winnen. Zijn toegevingen werden door de adel echter als zwakheid geïnterpreteerd.

Hij kreeg bovendien aanstonds af te rekenen met een muiterij van de Spaanse troepen in de Nederlanden. Hun soldij moest voorgeschoten worden door de stad Antwerpen maar dit gebeurde niet.

De muiters bezetten **Antwerpen** gedurende 6 weken. De stad werd verplicht om door een bijkomende belasting hun verblijf te betalen. De Nederlandse adel eiste het vertrek van alle Spaanse en vreemde troepen. Ze wilden desnoods trouw blijven aan Filips II maar wensten verlost te worden van de voortdurende plunderingen en het onderhoud van de garnizoenen.

Fig. 14. Wandtapijt Alexander de Groote als geschenk aan Farnèse overhandigd.

Dit alles resulteerde te Antwerpen, toen de belangrijkste stad van de Nederlanden, in een krachtmeting tussen het Spaanse militaire gezag en het Antwerpse burgerlijk gezag, aangevoerd door hun burgemeester **Marnix van St.-Aldegonde**.

Een echte veldslag volgde. Op 4 nov. 1576 werden de Staatse –Antwerpse troepen letterlijk onder de voet gelopen door de Spaanse geoefende krijgers die qua aantal nochtans in de minderheid waren.

Na de veldslag werd Antwerpen gedurende 4 dagen leeg geplunderd. Er werd brand gesticht op de Grote Markt die zich uitbreidde. Meer dan 500 huizen gingen in de vlammen op en meer dan 2500 burgers en soldaten kwamen om het leven. Men noemt dit gebeuren **De Spaanse Furie**.

Fig. 16. Alexander Farnèse op zijn doodsbéd opgebaard.

Kleine schilderij in de schepenzaal van het stadhuis van Oudenaarde. Op de schilderij staat in gothisch schrift in Oud-Frans volgende tekst:

"Alexandre Farneze, Prince de Parme et de Plaisance, Gouverneur et Capitano-General des Pays bas, Chvrlr. du Toison D'Or, lequel trespasa, dedans l'Abbaie de St.-Vaast d'Arras, le II de Decembre 1592."

Volgens de toenmalige krijgsgebruiken was het plunderen van een stad, (mettre en sac, le saccage, le pillage) na een belegering, een min of meer normaal verschijnsel. Men kon ook met de aanvaller onderhandelen, en mits het betalen van een belangrijke afkoopsom voorkomen dat de stad geplunderd werd.

Wanneer Requessens hetzelfde jaar overlijdt is er een korte periode van regeringsvacuüm.

Op 8 nov. 1576 sluiten verschillende Nederlandse provinciën onder leiding van Oranje een overeenkomst, de zogenaamde **Pacificatie van Gent**.

Ze aanvaarden slechts een nieuwe landvoogd onder volgende voorwaarden:

- Filips II wordt als monarch erkend
- Maar alle vreemde troepen moeten het grondgebied verlaten
- De plakaten tegen de hervormers worden opgeschort en eenieder moet in vrijheid en eerbied voor elkaar zijn godsdienst kunnen belijden.
- De administratieve hervormingen dienen terug geschroefd. De Staten Generaal moet terug zijn gezag krijgen en de macht van de gouverneurs in de steden wordt beperkt.

Don Juan van Oostenrijk, pas benoemd als nieuwe Gouverneur aanvaardde dit compromis., maar hij stierf reeds een jaar later in 1578. Hij zal opgevolgd worden door **Alexander Farnèse Prins van Parma**.

3. HET LEGER VAN TOEN. 1482- 1582 ⁽¹⁹⁾

3.1. ALGEMENE ORGANISATIE

De Rantere en Prof. Van der Essen zijn, in hun gedetailleerde beschrijving van een belegering slechts te volgen wanneer men enig begrip heeft van de administratieve en de praktische organisatie van een leger van de Habsburgers einde van de 16de eeuw.

Het leger van Farnèse was een leger van beroepssoldaten, beroeps-huurlingen. Tussen de soldaat en de staat bestond alleen een financieel-economische band. Ik word door u betaald en zolang dit correct gebeurt zal ik

voor u vechten. Nationaliteitsgevoel zoals dit nu wordt gecultiveerd was een onbestaand begrip.

Wie dus veel geld, goud of zilver bezat, kon permanent veel troepen onderhouden. De rijkdom van de machthebbers bepaalde de sterkte van de legers.

Door een ordonantie van 1471 hadden de Habsburgers de basis gelegd van een professioneel leger met eigen taken dat permanent in dienst bleef. In tijden van oorlog werden landelijke en stedelijke milities gelicht. Zij bewaakten de stadspoorten en zorgden voor veiligheid van het platteland.

Vanaf het midden van de 16de eeuw waren de Habsburgers voortdurend in oorlog gewikkeld. De Habsburgers onderhielden in winterkwartieren (toen werd niet gevochten) een staand leger van 10.000 man., maar dit kon tijdens een zomercampagne uitgroeien tot 50.000 man. Deze huurlingen werden in alle gebieden geronseld waar de Habsburgers het voor het zeggen hadden waardoor dit leger een zeer internationaal karakter had.

Bij de belegering van Oudenaarde treft men o.a. aan Bohemen en Bulgaren bij de lichte ruitrij, infanteristen uit de Duitse vorstendommen, Italianen, Spanjaarden, Fransen en zelfs Schotten en Engelse beneden, naargelang Elisabeth Spanje steunde of niet.

Sinds Alva in 1567 de leiding kreeg als “capitano- general” van de troepen berustte de algemene leiding bij de landvoogd aangesteld door Filips II. Hij bezat zowel het burgerlijk als het militaire gezag. In 1582 was dat dus, Le Prince de Parme, Alexandre Farnèse. Hij moest echter van alle gebeurtenissen verslag uitbrengen bij de koning.

De praktische dagelijkse leiding berustte bij een “Maestro de Campo-general”, deze moest verslag uitbrengen bij de landvoogd. Hij werd bijgestaan door een generale staf bestaande uit Spaanse, Italiaanse, Nederlandse, Duitse en Waalse adel.

De Auditeur- Generaal van het leger was verantwoordelijk voor tucht en rechtspraak tijdens een veldslag. Alleen de landvoogd kon de uitspraak van een legerauditeur vernietigen wat bij de belegering van Oudenaarde gebeurde.⁽²⁰⁾

Aan het hoofd van elke belangrijke stad of vesting stond een gouverneur die normaal door de landvoogd werd benoemd. Deze beschikte over een permanent garnizoen, zoals bvb. een compagnie infanterie die zorgde voor zijn veiligheid en zijn gezag. In de winter was de gouverneur ook verantwoordelijk voor het inkwartieren van de troepen in winterkwartier.

3.2. DE INFANTERIE EN DE RUITERIJ

Dit was het belangrijkste en het talrijkste deel van het leger. Vaste uniformen waren nog niet in voege in 1582. Een vendel bestond uit 150 tot 300 man, deels uitgerust met vuurwapens, haakbus-schutters en een groep piekeniers. Ze droegen lange lansen, tot 5 meter. Een haakbus had een dodelijk bereik van ongeveer 50 meter maar 1 op 4 schoten ging niet af. De zware ruitery was toen reeds verdwenen. Er was alleen lichte ruitery gewapend met haakbussen en bogen pistolen en sabels. Ze deden aan verkenning schermutselingen en bespioneren van de vijand.

De Hoogduitse regimenten waren volgens Farnèse de beste, de meest professionele, maar ook de duurste. Bij niet-betaling sloegen ze snel aan het muiten. De Italianen vormden het hoofdbestanddeel van de lichte ruitery.

Een regiment infanterie bestond uit 10 tot 15 compagnies; in Spanje *tercio's* genoemd en in de Nederlanden vendels. Elke compagnie of vendel stond onder het bevel van een kapitein.

Een vendel bestond uit musketiers en piekeniers. Deze kapitein had zelf zijn soldaten gerekruteerd. Zo was er dikwijls een emotionele band tussen een kapitein en zijn ploeg. (fig 8)

3.2. HET RONSELEN, AANMONSTEREN, REKRUTEREN VAN SOLDATEN

De staat sloot een contract met een kolonel. Deze verbond zich om een regiment of regimenten te leveren, met een nauwkeurig omschreven individuele bewapening, voor een bepaalde periode en tegen vastgelegde financiële voorwaarden.

De kolonel sloot op zijn beurt contracten af met kapiteins, die moesten een compagnie leveren tegen dezelfde voorwaarden. De kapitein tenslotte sloot contracten af met individuele soldaten. Deze verbonden zich om hun kapitein trouw te dienen voor een vastgelegde periode onder bepaalde voorwaarden.

De voorwaarden werden vastgelegd in een patent of monsterrol. Deze rol bevatte: het aantal te leveren militairen, de individuele bewapening, ook bvb paard en getuig, de duur en de voorziene vergoeding. Dit alles werd bevestigd door een eed van trouw aan de vorst waarvoor zij aangemonsterd waren.

3.3. ARTILLERIE EN GENIE

De artillerie was bij de Habsburgers een permanent aanwezig professioneel corps. Ze waren zeer belangrijk bij het belegeren van een stad in de 16de eeuw. Ze moesten trachten een bres te schieten in de muren om een bestorming mogelijk te maken. Het zwaar belegeringsgeschut werd te water vervoerd. Dit geschiedde ook te Oudenaarde. Doornik werd eerst belegerd.

Fig. 8. Een Tertio

Belangrijke vestingsteden zoals Oudenaarde hadden hun eigen artillerie en vaste kanonniers.

Een batterij geschut bestond uit 4 tot 7 stuks en werd meestal bevolen door een edelman.

Bij de belegering van Oudenaarde is het een Franse edelman La Motte die de artillerie aanvoert.

Het geniekorps, ook pioniers genoemd, was verantwoordelijk voor de aanleg van schansen. Om allerlei werken uit te voeren die buiten het bereik van het vijandelijk vuur lagen zoals naderingsloopgrachten (sap-

pes) en schansen deed men beroep op pioniers, meestal opgeëiste boeren. Men gebruikte bij een belegering veel korfschansen, nl. zeer grote rieten manden waarin de uitgegraven aarde van de borstwering geworpen werd en waarachter men geschut kon opstellen voor de artillerie. ⁽²¹⁾ (fig. 9)

De sappeurs werden gerekruteerd uit de armste lagen van de bevolking. Later waren ze verantwoordelijk voor het onderhouden van de fortificaties en voor het graven van sappes om de stadsmuren te ondergraven en mijnen te plaatsen.

Infanterie en ruitery weigerden meestal het werk van de pioniers te doen. Dat stond niet op hun monsterrol. Zo moet Farnèse bij de belegering van Oudenaarde de soldij van infanteristen verhogen om ze te overtuigen dit werk te doen.

3.4. BETALING EN INKWARTIERING

De betaling

De soldij werd om de halve maand betaald; "une quinzaine", maar in Waals-Vlaams dialect de "konzeem" genoemd. De kapitein moest zorgen voor logies tijdens een veldtocht en voor winterkwartieren, want van oktober tot april werden de vijandelikheden gestaakt.

Het leger moet zorgen voor de aanwezigheid van voldoende voedselvoorraad die ze echter zelf met hun soldij moeten aankopen bij zoetelaars en marketentsters.

De gelden zelf moesten komen van de beden van de vorstendommen of van de provincies, uit de opbrengst van koninklijke domeinen, van geldzendingen uit Spanje. De betaling gebeurde op basis van de monsterrollen. Het was een bijverdienste van de betalingsmeesters om gesneuvelden een tijdje te laten doorleven. Troepenverplaatsingen moest men altijd laten voorafgaan door voedseltransporten. Men installeerde stocks in stapelhuizen en garnizoensteden. Bij belegering verplichtte men de niet-

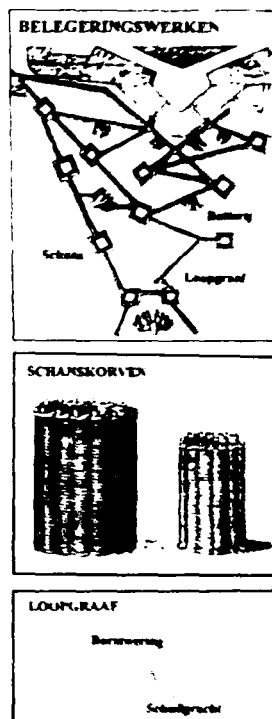

Fig. 9 Schanskorven

soldaten soms om de stad te verlaten, wat trouwens ook te Oudenaarde tijdens de belegering gebeurde.

De inkwartiering

Dit gebeurde bij burgers of in tenten of barakken. Elke soldaat had recht op een strozak, bed, lakens, dekens, verlichting, verwarming olie, zout en peper.

Aan de soldaat-ingekwartierde werd door de stad service-geld betaald, waarmede zij op hun beurt hun gastvrouw (heer) moesten betalen nl. 2 tot 5 stuivers per dag en te betalen om de halve maand.

De steden hadden het recht speciale belastingen te heffen bij inkwartiering. In Oudenaarde kreeg wie niet ingekwartierd had er nog een belasting bovenop.

Een kolonel had recht op een volledig huis met twee kamers en een keuken, een stal, een kelder, en drie bedden voor zijn meiden. Soldaten logeerden met 4 tot 6 op een kamer.

De clerus en de vrouwenkloosters waren normaal bij de Habsburgers vrijgesteld van inkwartiering.⁽²²⁾ De Gentenaars onderhielden die regel te Oudenaarde niet.

Wijn en bier waren in speciale gelegenheden beschikbaar zonder accijns. Dit was een ramp voor de stadsfinanciën. De soldaten verkochten het voort, onder de prijs, als bijverdienste.

3.5. CONCLUSIE

Inkwartiering van een groot garnizoen soldaten was voor een stad altijd een ramp, een zeer dure aangelegenheid. Het grootste gedeelte van de kosten moest de stad zelf dragen of moest door de stad voorgeschooten worden. Men kon het daarna theoretisch aftrekken van de beden (de nationale of landelijke belasting) maar dat lukte niet altijd. Het was altijd een renteloze lening.

Men was verplicht bijkomende aanvullende belastingen te heffen om bijtijds soldij en service-geld te kunnen voorschieten zoniet kreeg men muitende soldaten die dikwijls tot plundering van de stad overgingen. Het is dan ook niet te verwonderen dat Oudenaarde van 1578 tot 1582 overvloedige garnizoenen, Gentse vendels, Schotten en Hugonoten trachtte buiten de stad te houden. Tijdens de belegering zal Oudenaarde een eigen noedmunt slaan om muiterij te voorkomen.

3.6. EEN SPAANSE BELEGERING EINDE 16de AANVANG 17de EEUW

In het nummer 1 / jaargang 2004 van het Tijdschrift **VESTING** van de Simon Stevinstichting te Antwerpen beschrijft Robert Gils hoe einde 16de, aanvang 17de eeuw, een belegering van een vesting verliep. Bij het lezen ervan stel ik vast dat deze beschrijving klopt met de belegering door Oudenaarde ondergaan in 1582.

Hierbij de samenvatting van dit artikel.

Om zich van een vestingstad meester te maken werden meestal verschillende methodes toegepast:

- De verrassing, de krijgslist, het verraad werden van in de vroegste tijden toegepast. In Oudenaarde wordt dit toegepast door Jacobus Blommaert die met krijgslist en verraad van binnenuit, Oudenaarde overrompelt. Lukt de verrassingsaanval niet dan wordt er slag geleverd.
- Eerst wordt de vesting be-rend (van rennen, rijden te paard) Men stuurt zo snel en zoveel mogelijk troepen liefst ruitery rond de vesting om te verhinderen dat er nog versterking of bevoorrading kan binnen komen en om de landslieden te verplichten in de vesting te vluchten.
- De circumvallatie en de contravallatie. Bij Farnèse de circumvallatie op afstand. Wanneer het gros van het leger toekomt worden één of meer verschanste legerkampen rond de vesting opgeslagen die buiten de dracht van de artillerie van de vesting liggen, die dus niet van op de vesting kunnen beschoten worden.
- Vervolgens wordt de vesting van de buitenwereld afgezonderd door de bouw van een circumvallatie. Men bouwt versterkingen die de hulp, het ontzetten van de vesting door een vijandelijk leger moeten verhinderen. bvb. men sluit de Schelde af met twee schansen en blokkeert de baan van Gent met een schans. De contravallatie: men bouwt versterkingen die het uitbreken van de belegerde bemoeilijken en verhinderen.

Voor de eigenlijke aanval beschikt men over drie middelen: de artillerie, de buskruitmijn en de approche. In 1582 worden ze door Farnèse alle drie gebruikt.

- De artillerieaanval bestaat uit een stevige beschieting van de vesting. Met tracht in de muren een bres te schieten. De artillerie wordt opgesteld in batterijen van een twintigtal stukken. In Oudenaarde 25 stuks. Ze worden opgesteld op een natuurlijke of kunstmatige hoogte. Te Oudenaarde de Molenkouter en de Kezelberg.
- De buskruitmijn wordt vanaf 1503 met succes toegepast. Men graaft een mijngang richting vestingsmuur en installeert een mijnkamer op het einde die met buskruit wordt gevuld. Door de ontploffing vliegt een deel van de versterking in de lucht, wordt een bres geslagen en in het beste geval wordt ook met het puin de vestingstingsgracht gevuld. Ook buskruitmijnen worden te Oudenaarde dikwijls gebruikt.
- De **approche** zal aan de aanvallers toelaten de vestingsmuur zonder al te grote verliezen te naderen. Dit doet men met loopgraven, ook tranchées genoemd. De sappeurs die het werk doen beschermen zich met rol- en schanskorven, en zelfs met dakbedekkingen van bezwaarde mutsaard. Bij de belegering van Oudenaarde worden zeer veel schanskorven gebruikt. (fig 9)
- Vervolgens moet de gracht overschreden worden. Bij een droge gracht gebeurt het met een ondergrondse galerij. Bij een natte gracht wordt een dijk opgeworpen soms met afbraakmateriaal van de mijnontploffing. De dijk wordt zijdelings voorzien van een borstwering of een galerij een tunnel uit timmerhout. De Rantere citeert het gebruik van galerijen bij de belegering die door de belegerden in brand worden geschoten. De aanval eindigt met de bestorming van een beklimbare bres in de vestingsmuur, maar soms heeft men tegenmijnen geplaatst die ontploffen in de voeten van de aanvallers. De verdedigers laten ook alle mogelijk materiaal naar beneden donderen, brandbaar materiaal, zware balken, boomstammen. Bovenaan staan ze oog in oog met de verdedigers. Soms hebben deze al een nieuw verschaning opgeworpen.
- Om te verhinderen dat aanvallers de stad zouden binnendringen, plunderen en brandschatten wordt de **chamade** geslagen en de witte vlag geheven. Men geeft zich over na onderhandeling door capitulatie. Meestal moet men een afkoopsom betalen om het plunderen van de stad te voorkomen. Farnèse was voorstander van de afkoopsom-methode en voorzag eervolle voorwaarden voor de aftocht van de belegerden. ⁽²³⁾

De verdedigers maakten gebruik van hun eigen artillerievuur, onverwachte uitvallen, contra-approches en tegenmijnen. Een bastion werd gewoonlijk verdedigd door 400 soldaten.

4. ALEXANDER FARNESE EEN BEGENADIGD VELDHEER EN EEN DIPLOMAAT. (1545-1592)

4.1. DE UNIE VAN ATRECHT (ARRAS) CONTRA DE UNIE VAN UTRECHT

Filips II benoemde eerst Margareta van Parma opnieuw als landvoogdes en haar zoon Alexander tot “capitano-general” van het leger, maar Alexander Farnèse ging hiermede niet akkoord. Hij voorzag moeilijkheden, ageerde tegen zijn moeder, vond dit organisatorisch onverantwoord, en voerde briefwisseling daarover met Filips II. ⁽²⁴⁾

Hij werd in het gelijk gesteld en Margareta vertrok terug naar Italië.

Farnèse was niet alleen een uitstekend veldheer maar bovendien een sluwe diplomaat. Hij wist op handige wijze een wig te drijven tussen de adel van de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden. Dit werd in de hand gewerkt door het feit dat in heel wat Vlaamse en Waalse steden de Pacificatie van Gent niet ernstig werd genomen.

In de regio's waar de calvinisten in de meerderheid waren werd de vroegere katholieke repressie nu vervangen door een calvinistische repressie. In verschillende steden grepen de calvinisten de macht en ontstond er een calvinistische religieuze dictatuur. Dit was het geval te Gent, Oudenaarde, Doornik, Maastricht, Valenciën, Cambray, Lens, en Nijvel.

In Oudenaarde bvb. werd men beboet wanneer men kinderen katholiek liet dopen en werd het katholiek huwelijk verboden.

De katholieke adel in de graafschappen Henegouwen, Artesië, in Vlaams- en Waals Brabant voelde zich bedreigd. Ze organiseerden zich in Waalse vendels en zochten steun bij Franse katholieken. Maar vermits hun huurlingen- soldaten noch van Oranje noch van Spanje betaald werden leefden ze vooral van het plunderen en het brandschatten van al wat buiten de stadsmuren lag. Men noemde ze Malcontenten of Paternostersoldaten. ⁽²⁵⁾

Het platteland tussen Oudenaarde en Doornik werd stelselmatig geplunderd. De rijken werden ontvoerd gegijzeld en op "*klein of groot rantsoen gesteld*." ⁽²⁶⁾ De calvinistische stadsgarnizoenen bezondigden zich evenzeer aan dergelijke plundertochten wanneer ze niet bijtijds betaald werden of de bevoorrading hen niet snel genoeg bereikte. Het grote slachtoffer van deze situatie was de plattelandsbevolking die steeds tussen twee vuren zat. Hun enige mogelijkheid was met hun vee en bezittingen in de stad vluchten.

Farnese beseftte goed dat het onmogelijk was alle 17 provinciën en bloc terug met Filips II te verzoenen daarom zal hij diplomatisch het aloude principe "divide et impera" toepassen. (fig.10, zie pag. 212)

Hij schrijft een brief naar al de adellijke heren van de Waalse Provincies en doet zelfs de inspanning hen persoonlijk te bezoeken en hun vrouwen te charmeren met geschenken. ⁽²⁷⁾

Hij doet aan de Staten-generaal van Henegouwen, Lille, Douai, Orchies, en le Tournaisis en aan al de belangrijke steden van de regio het voorstel:

- zich terug te onderwerpen aan het gezag en te gehoorzamen aan Filips II
- met de belofte alle Spaanse en vreemde troepen uit hun regio terug te trekken
- dat ze al hun voorrechten en gebruiken van vroeger terug krijgen
- een bestuursvorm : "comme au temps de Charles-Quint"
- op voorwaarde dat ze ongeschonden het Rooms katholiek geloof bewaren.

Terwijl dit schrijven de Staten-Generaal van de Waalse regio's in beroering brengt is Farnèse met zijn leger begonnen met de belegering van Maastricht, want diplomatie volstaat niet, schrijft hij aan Filips II. Men moet ook laten voelen dat men de sterkste is en dat er aan deze keuze, het samenwerken met de sterkste, heel wat voordelen voor de adel verbonden zijn. ⁽²⁸⁾

Hij ontvangt uit Spanje de nodige soldij voor zijn tertio's, en gebruikt een nieuwe strategie voor het belegeren van een vesting. nl. de omsingeling op afstand.

Alle toegangswegen zowel te land als te water worden systematisch afgesloten en door kleine detachementen bewaakt. De plattelandsbevolking

wordt opgejaagd zodat ze de stad binnen vluchten. Hierdoor zijn meer mondjtes te voeden en slinken de voorraden sneller.

Maastricht zelf wordt aangevallen op de marktdag waardoor hij meer dan 3000 plattelandsbewoners in de stad opsloot. Op 29 juni 1579 valt Maastricht. Het was de eerste grote overwinning van Farnese die zal gevolgd worden door een ganse serie, steeds met hetzelfde recept. Mechelen, met zijn artillerie -arsenaal onderwerpt zich vrijwillig. Te Brugge en te 's Hertogenbosch worden de calvinistische leiders uit de stad gebannen.

De Staten –Generaal van de Waalse Provincies wordt samengeroepen op 23 maart 1579 en ze aanvaardt het voorstel van Farnèse om zich te verzoenen met Filips II.

Graaf Emmanuel – Philippe De Lalaing (1557-1590), seigneur de Montigny, marquis de Renty, echtgenoot van Anne de Croy, die heel Henegouwen achter zich had, was de laatste die oppositie voerde. Emmanuel de Lalaing schrijft een brief naar de magistraat van Oudenaarde waarin hij zijn beslissing mededeelt en motiveert.⁽²⁹⁾ Wat hij in de brief niet mededeelt is het akkoord met Farnèse, waardoor deze hem een jaarpension van 40.000 gulden toekent. Deze overeenkomst wordt de Unie van Atrecht genoemd. Farnèse vond deze diplomatieke overwinning belangrijker dan de val van Maastricht.

Daarmede was het eenheidsfront van de 17 provinciën gebroken.

De noordelijke provincies en de voornaamste steden van Vlaanderen en Brabant sluiten daarop met Oranje een andere overeenkomst de Unie van Utrecht genoemd. Ze zweren de eed van trouw aan Oranje onder gezag van de Generaliteit, eisen tolerantie voor de protestanten en zetten de strijd tegen Spanje voort.

4.2. HET VOORSPEL VAN DE BELEGERING

LOUDENAARDE 1577-1579. GENT NEEMT DE MACHT

Terwijl Farnèse Maastricht veroverd en zo een aanval in de rug voorkomt van Duitse protestanten, en ook op diplomatische wijze de Unie van Arras heeft afgedwongen, wordt Oudenaarde stap voor stap onder Gentse dictatuur gebracht. Wie deze periode in detail wil instuderen kan de licentiaatsverhandeling van Solange de Groote doornemen.⁽³⁰⁾

Na de Pacificatie van Gent, wordt in 1576, de Raad van Beroerten afgeschaft en verlaten de Spaanse troepen stilaan het land.

“Den 16den octobere 1576, verscheen een vaendel voetknechten, sterk 180 man en 2 benden peerden, gheluwen rokksens, van de troepen van de prins van Oranjiën. Dit baerde groot ongenoegen bij de goede katholieken, die van dit prinsenvolk verdrukt werden, integendeel begonnen die, dewelke de nieuwe religie heimelijk beleden hadden weder den kop in de lucht te steken.” D.R.

Vanaf 1577 signaleert De Rantere in zijn kroniek dat er meer en meer gevluchte protestanten terug keren naar Oudenaarde.

Op 25 oktober 1577 wordt te Gent de Staten-Generaal bijeen geroepen met o. a de bedoeling om de hertog van Aarschot als nieuwe landvoogd aan te duiden. Ook gouverneur François Van Halewijn, grootbaljuw van de kasselrij van Oudenaarde, is hier op uitgenodigd.

Wanneer ze allen verzameld zijn worden ze door de Gentse vendels onder de leiding van Ryhove - François de de la Kethulle en Jan van Hembyse gevangen genomen en opgesloten. De Rantere noteert hierover:

“Volgens beschrijf van den 13den dezer, als wanneer men op de 29sten dito vernam, dat dezelfden gevangen genomen was, benevens ook den hertog van Aarschot, de bisschoppen van Brugge en Ieper, de heren van Rassenghien, Eeke en Mousceron. Al deze heren werden genomen door de aanhang van Ryhove en van Hembyse. De verslagenheid was ongehooflijk omdat de heer gouverneur door de borgerij zeer bemind werd.” D.R.

Vanaf dit ogenblik wordt Oudenaarde in feite door Gent bestuurd. Oudenaarde is een sper-vesting op de Schelde die moet genomen worden alvorens Gent te raken.

François van Halewijn wordt afgezet op 16 febr. 1577 en in zijn plaats benoemen de Gentenaars Willem van der Maude, heer van Mansaert.

Bij zijn aanstelling als nieuwe gouverneur heeft hij twee vendels soldaten meegebracht die na wat schermutselingen de stadspoorten bezetten en het geschut in handen krijgen.

Dulle Griet, ook Rode Duivel genoemd, wordt uit het stadsarsenaal gehaald en als trofee op een schip terug naar Gent gevoerd op 24 /2/1578.

Er wordt, onder Gentse druk, een nieuwe magistraat benoemd, waarin een ruime meerderheid van protestanten. Enkele maanden blijft alles rustig.

In december 1577 wordt er te Oudenaarde nog een plechtige processie gehouden voor het behoud van het geloof maar vanaf mei '78 worden de katholieken stelselmatig gepest.

Er worden opnieuw predikingen door de gereformeerden gehouden, de katholiek eredienst wordt herhaalde malen gestoord en de klokken mochten niet meer geluid worden. De Gentse vendels lieten van dan af in gans de kasselrij alle klokken ophalen. Ze werden verzameld, eerst naar Gent en vandaar naar Antwerpen gevoerd om omgesmeed te worden tot kanonnen. In mei 1579 werden, in één lading, 47.500 pond klokken naar Antwerpen verscheept.

De kloosters werden vervolgens ontruimd en dienden als logement voor de Gentse soldaten.

“Op 20 aug 1578 kreeg gouverneur Mansaert bevel van die van Gent, om de religieusen te verwittigen binnen de acht dagen hun convent te Ename en te Petegem te ontruimen. Hun werd toegestaan hun meubelen en goederen te verkopen mits de betaling van een grote somme geld aan de gouverneur en aen den captain Rochelfin.” D.R.

Voor Gent kwam het er op aan, zoveel mogelijk geld op alle mogelijke manieren in Oudenaarde los te weken, ten einde hun huurlingen- soldaten te kunnen betalen. De Oudenaardse magistraat weigerde de soldij en het logement en het service-geld van de Gentse vendels te dragen.

Vanaf aug. 1578 oefent captain Rochelfin een waar calvinistisch schrikbewind uit te Oudenaarde. Hij sluit de kerken van Pamele en Walburga en verdrijft met geweld de religieuzen uit hun kloosters. Op 6 sept. 1578 worden 7 zusters en 23 religieuzen uit Maagdendale verdreven. Het klooster wordt gebruikt als logement voor Gentse soldaten die alles plunderden. Dit was tegen de geldende krijgswetten van de Habsburgers. Vrouwenkloosters konden niet verplicht worden logies te verstrekken aan de soldaten. Er ontstond te Oudenaarde voor de derde maal een beeldenstorm.⁽³¹⁾

Rochelfin plunderde met zijn vendels alle kerken en kapellen in de wijde omgeving. De kerk van Leupegem werd toen o.a. *“in stukken gesmeten uitgenomen de predikstoel die moest dienen voor de predikatie”* ⁽³²⁾ D.R.

Op 24 sept. 1578 vertrekt captain Charles Rochelfin terug naar Gent ; een spoor van vernieling te Oudenaarde achter latende.

Op 6 oktober doet zich een eerste geschil voor tussen gouverneur Mansaert en Ryhove.

Enkele Gentse soldaten wilden de kerk van de grauwezusters, (die de pestlijders verzorgden) openbreken maar de gouverneur laat ze gevangen nemen. Hun kapitein meldt dit aan Ryhove die bevel geeft om ze aanstands in vrijheid te stellen. Mansaert echter negeert dit bevel en houdt ze op water en brood.

Op 3-dec. 1578 wordt de kerk van Pamele met geweld opengebroken en de gereformeerden beginnen daar te preken te dopen en te trouwen. Op 24- dec. besluit Gent dat Pamele voor de protestanten is en Walburga voor de katholieken.

Op 1 jan 1579 ontvangt Mansaert een scheldbrief van Ryhove, omdat hij de soldaten gevangen hield maar deze brief werd niet beantwoord, omdat de wet en de krijgsraad dat niet nodig oordeelde. Hieruit blijkt de Willem van der Maude, heer van Mansaert zich zo maar niet liet wegdrucken. De wet voorzag immers dat men vrouwenkloosters niet kon gebruiken als logies voor soldaten. De gouverneur was het wettelijke militaire hoofd van al de vendels die in zijn stad in garnizoen lagen en betaald werden.

Op 3 jan. 1579 wordt er door Gent een religieakkoord gepubliceerd dat de Oudenaardse geschillen tussen katholieken en protestanten moet oplossen. Dit document herinnert ons aan de Muur van Berlijn en de nieuwe muur die Israel scheidt van Palestina. Muren hebben in de loop van de geschiedenis zelden iets opgelost.

Artikel 2 van dit document luidt als volgt:

“In Oudenaarde zullen ze de principale kerken (Pamele en Walburga) delen; de separatie doende met een goeden dikken muur, beneden aen de voormuer van de kerke, en dat dezelfden katholiken volgen zouden den koor met den voornoemden muur. Met de kerke van Pamel 't zelfde en het ander deel van de kerke met de kerke van de miniemen.”

artikel 3: “Den Roomschen dienst zal gebeuren met een taemelijk geluit, maer zonder enige processie te houden buiten de kerke” enz. D.R.

Op 12/2/1579 is er al grote ruzie in Walburga. De protestanten willen op hetzelfde uur preken als dat de katholieken de hoogmis willen doen. Het magistraat komt tussen en sluit de kerk voor een dag.

“Op 2 april 1579 brengt Jan Maes van Gent 5 stukken geschut en enige tonnen buspoeder en veel lonten naar Oudenaarde waarvoor de stede betaalde 7.876 lb. Par. Op den 4de werden ze geplamt aen de Beverpoorte omdat ze aen deze poorte de vijand verwachtte.” D.R.

Waaruit we kunnen vaststellen dat Oudenaarde klokken leverde en Gent kanonnen in de plaats bracht en wat er ook op wijst dat men vanaf 1579 een aanval op de stad verwachtte.

Op 10 april 1579 schrijft de magistraat van Oudenaarde aan Gent, dat men wel wil medewerken, maar dat men niet kan toestaan vendels Gentse soldaten in hun stad op te nemen, vragende te mogen oprichten ene compagnie vrijwilligers om tegen de malcontenten uit te lopen. “Het is duidelijk, wanneer men vreemde vendels als garnizoen aanvaardt moet men de soldij voorschieten, voor logement zorgen en service-geld betalen. Alhoewel de magistraat nu voor een meerderheid uit protestanten bestaat is dat te veel gevraagd.

Op 12 april 1579 zendt Oudenaarde, op verzoek van Ryhove, een grote provisie meel, koren en buspoeder naar het kasteel van Amougies dat tegen de malcontente Walen versterkt moet worden.

Op 13 april '79 komt de compagnie van gouverneur Mansaert terug naar Oudenaarde.

Ze was in Gent gelegerd. *“Het is op advies van de Raad dezer stede geresolveerd op te nemen, enen compagnie voetvolk, onder het bevel van de Wet en het bevel van Joost Cabeljau, waarvoor de stede betaalde, volgens de rollen tot 5.348 lb. par. Als wanneer zij dan gegaan zijn, in dienst van die van Gent.”* D.R.

Garnizoenen die de stad opnam moest ze ook betalen. Wat me ook opvalt in De Ranteres kroniek is het feit dat hij nooit spreekt van de heren van Gent of de vrienden van Gent, maar van “die van Gent.”

Op 15 en 16 april 1579 komt er een zeer belangrijke en angstwekkende brief toe te Oudenaarde.

Emmanuel de Lalaing, seigneur de Montigny, en Gouverneur van Henegouwen, laat aan de magistraat weten, - dat de Waalse provincies een akkoord hebben gesloten met Farnèse te Atrecht, - dat ze zich onderwerpen aan de gehoorzaamheid aan Filips II, - dat alle vreemde troepen het grondgebied zullen verlaten, - dat ze de Rooms katholieke godsdienst zullen verdedigen - dat hij 8000 voetgangers en 400 ruiters ter beschikking stelt van het leger van Farnèse, - dat hij 250.000 gulden

heeft ontvangen om de soldij van de soldaten nog 3 maand te betalen, - dat ze daarna ingeschreven worden op de monsterrol van de Koning van Spanje,- en dat hij Menen en Kassel en de andere versterkingen,die in zijn bezit zijn, ter beschikking stelt, met uitrusting en garnizoen, voor zijne Majesteit.

De Rantere stelt het voor alsof de Unie van Utrecht gesloten werd voor dat Atrecht gesloten werd, wat chronologisch onjuist is.

“17 april 1579 – De Vereniging van Utrecht, aldaer tussen enige provinciën getroffen, diende als voorbeeld aan de misnoegden om hetzelfde onder hen na te volgen., om niet alleen onder elkanderen, maer zich met die van Henegouwen en Artois in verzoening te stellen met den koning, hetwelke de prins van Parma vuriglijk had behertigd, en met enen onuitsprekelijke vreugde bevestigd in 's konings naam. Hunne schriftelijke overgeving luidde aldus, hetwelk aen de Magistraat toegezonden werd de 15den van de maand april, en op den 16den gepubliceerd om het volk zijn afvallige vijanden te doen kennen.”

Daarna volgt de integrale tekst van de brief van Graaf Emmanuel de Lalaing,seigneur de Montigny, die we in bijlage afdrukken. Emmanuel de Lalaing had in al de voorgaande jaren tot het kamp van Oranje behoord.

4.3 GENT VERSTERKT DE STAD EN ZOEKT FINANCIËN 1579-1580

Op 23 mei 1579 is er een eerste muiterij van de compagnie van gouverneur Mansaert. De stad moet voor hen service-geld betalen. Ze eisen acht stuivers per dag maar krijgen er uiteindelijk 5.

Oranje heeft de hugenoot de la Noué aangesteld als de opperbevelhebber van zijn troepen in de Zuidelijke Nederlanden. Hij krijgt als opdracht de stadsversterkingen te herstellen en uit te breiden,en anderzijds meer troepen aan te monteren.

Zo krijgt Oudenaarde op 2 juni een brief van Hembyse *“dat men uit alle steden en kasselrijen, gelegen in de Gentse kwartiere tegen de 7de juni zou opbrengen 6000 wel uitgeruste en gewapende mannen te voeten te peerde en daartoe tenminste 200 peerderuiters –haquebusiers,mistgaders 400 pioniers gestoffeerd met bekwame helmen en instrumenten”* Deze moeten zich vanaf de 7de juni gereed houden als huurlieden onder het hoog bevel van generaal de la Noué” D.R.

Daarna volgt de quote voor de stad en de kasselrijen. De stad moet leveren: 202 soldaten, 70 ruiters, 14 pioniers, 240 piekeniers;

In de loop van '79 en '80 worden allerlei maatregelen genomen om aan meer geld te geraken om de soldij van de Gentse huurlingen te betalen, om proviand op te slaan, en om de stad beter te versterken. Het is duidelijk, men verwacht een belegering.

Op 6 juni worden alle abdijen en ook het hospitaal getaxeerd in totaal voor 1200 gulden en het hospitaal wordt verplicht alle zieken op de nemen zonder onderscheid van religie.

Op 22 juni '79 verbiedt Hembyse aan de boeren nog pachtgeld te betalen aan de ontvangers van de geestelijke goederen (de abdijen, kloosters en kerken), de stadsontvangers zullen het doen. Op 9 juli worden alle priesters uit Oudenaarde verbannen. De kerken en de huizen van de priesters worden geplunderd hun goederen worden verkocht. Alle biddende orden worden uit de stad gejaagd en overal verkoopt men geestelijke goederen "met den stok."⁽³⁴⁾

Op 28 juli worden de eigendommen van Sion en Maagdendale door Jan Blommaert en Passchier van de Kerkhove verpacht in loten. Op 25 aug. 1579 verkoopt capt. Spiere 28 klokken à 7 gulden en 10 stuivers per 100 pond. Op 21 dec. is er een speciale renteheffing op alle inwoners om de stadsversterkingen van de la Noué te betalen. Op 3 mei 1580 wordt de refuge van de abdij van Petegem verkocht, staande in Den Ham. Op 13 juni 1580 krijgen alle uitgewekenen uit de stad het bevel terug te keren om hun bijdrage te betalen voor de stadsversterkingen, zoniet wordt hun contributie verdubbeld en worden hun eigendommen verkocht. Op 4 aug. 1580 worden alle goederen van de gevluchte personen verkocht met den stok. Op 7 september gebeurt hetzelfde maar het brengt niets op. Er zijn geen kopers meer en al de rijken zijn reeds uit de stad gevlucht. De stadsfinanciën zitten op de bodem en op 24 september 1580 vlucht Antone van Coye de stadsontvanger en loopt over naar de malcontente Walen. Niettegenstaande al deze financiële maatregelen slaagt men er niet in de soldaten te betalen en komt er muiterij.

Andere maatregelen zijn er op gericht om de stad te versterken:

"Op 10 november kwam kapitein de la Noué, in dienst van Oranje, te Oudenaarde. Hij bezocht de versterkingswerken, en ontfongde er

nieuwe bij te maeken. Hij verbleef in De Baers. De stad presenteerde hem 6 kannen wijn.” ⁽³⁵⁾ D.R.

Einde '79 maakt men de rekening. De stadsversterkingen hadden dit jaar 4.964 lb.par. gekost. De bolwerken werden gemaakt, achter Maagdendale, achter 't Bourgondisch kasteel, het Zwart Zusterhuis en aan der Baerpoort. La Noué noemde Oudenaarde het tweede La Rochelle. La Rochelle was een Frans-protestantse vesting beroemd om haar on -in-neembaarheid.

Op 2 jan. 1580 geeft men het bevel alle bomen en struiken te kappen rond de versterkingen. Men moet de vijand zien naderen. Op 29 april 1580 wordt de kerk van Leupegem afgebroken en de afbraak gaat naar de stadsversterkingen. In november 1580 worden nog eens twee kanonnen bij geleverd. Op 3 dec. koopt de stad 3000 ponden buskruit.

Op 5 december moet iedere inwoner zich voorzien voor 6 maanden levensmiddelen en komen er 2 schepen met koren en meel voor de soldaten aan, maar op 8 dec. 1580 breekt de eerste grote muiterij uit.

Op 15 dec. wil men monsterring houden van alle Oudenaardse regimenten. Dit was nu en dan noodzakelijk om na te gaan wie nog op de monsterrol stond en wie dus nog moest betaald worden in de toekomst.

Drie compagnieën Gentenaars weigeren te komen. Enkele leiders van de muiters worden gevangen genomen en opgesloten. De Gentenaars dreigen de stad te plunderen en verlossen de gevangenen. Daarop worden de burgers te wapen geroepen. De Gentenaars dreigen de stad aan de Malcontenten over te leveren. Ze bezetten de Markt van Oudenaarde. Uiteindelijk wordt een afvaardiging van de muiters op het stadhuis ontvangen. Gouverneur Mansaert sluit een akkoord. Ze zullen niet gestraft worden en hun loon zal zo snel mogelijk betaald worden. Op 23 december lopen 25 Gentenaars die een grote schans te Bevere bewaakten over naar de Malcontenten... ze hadden nog steeds geen soldij ontvangen (34)

Gouverneur Mansaert schrijft een brief aan Gent dat men niet meer op de soldaten kan rekenen als ze niet betaald worden en vraagt verlichting van garnizoenen..Op 24 dec. 1580 wordt er eindelijk soldij betaald. Alle soldaten moeten opnieuw de eed van trouw zweren aan Oranje en bij desertie zal men gehangen worden met de koorde.

Op 26 dec. 1580 nemen de leiders van de Malcontenten en de Lalaing contact met de Gentse vendels en vragen hen van over te lopen en bij hen aan te monsteren, maar dat mislukt.

Intussen was op 16 dec. een schip uit Gent te Oudenaarde geland met aan boord 21 tonnen buskruit, 1000 pond lonten en een groot aantal spiesen. Op Nieuwjaarsdag 1581 verschijnen voor de eerste maal Spaanse ruiters voor Oudenaarde. Ze plunderen Leupegem en Melden voor zover er nog iets te rapen viel. In feite was dit, in het plan van Farnèse, de aanvang van de belegering. De plattelandsbevolking moest naar de stad gedreven worden. Daarvoor zond hij zijn ruitery vooruit "pour se rafraîchir en Flandre"

Intussen moeten we er ook rekening mee houden dat sinds 3 jaar de pest in Oudenaarde woedde. En wordt er in die periode een pestedict uitgevaardigd ; De Rantere noteert o.a. wat volgt: "*Op 6 october 1580 sondt Charles Deynoot met het Maerkschip van Jan Roetaert 67 kortewagens of pijpegalkens, voor de pestlijders af te voeren, kostende al te samen 124 lb. par. welke waren gemaect tot Moerbeke en waeren ingescheept tot Gent.*" D.R.

5. DE BELEGERING (1581 –1582)

In de kroniek van De Rantere en de "Historie van de Ketterij" van Robijn L. vind je geen verwijzingen naar wat in 1581 en '82, in de maanden voor de eigenlijke belegering, buiten Oudenaarde gebeurt en in Oudenaarde repercussie heeft.

Bij Van der Essen, die steunt op de correspondentie van Farnèse met zijn koning vind je, samengevat, het volgende verhelderend verhaal.

5.1. CLAUSULE 5 VAN HET VERDRAG VAN ARRAS OPGEHEVEN

Volgens deze clausule was Farnèse verplicht om de vreemde troepen, de Spaanse tertio's naar huis te zenden. Hij stelt dit zo lang mogelijk uit omdat ze de slagkracht van zijn leger uitmaakten. Hij houdt zijn woord en neemt afscheid van zijn troepen maar hoopt ze ooit terug te doen keren. Hij moet nu een nationaal leger opbouwen met de verzamelde Malecontenten van de Lalaing heer van Montigny, met enkele Waalse regimenten van de Marquis de Richebourg, met enkele kornetten Italiaanse en Albanese lichte cavalerie.(35)

Op 28 febr. 1580 wordt Kortrijk veroverd door Montigny, maar als tegengestoot wordt Ninove ingenomen door De la Noué die er de familie van de Graaf van Egmont gevangen neemt. Maar te Ingelmunster neemt Marquis de Richebourg de la Noué gevangen waardoor deze geen rol meer kan spelen in de verdediging van Oudenaarde.

De la Noué schrijft uit zijn gevangenis zelfs een brief aan Farnèse waarin hij hem de raad geeft Oudenaarde niet aan te vallen want hij heeft de stad zodanig versterkt dat ze oninneembaar geworden is. ⁽³⁶⁾

De Franse Prins van Anjou veroverd Cambrai maar Farnèse riposteert en neemt Bouchain, Nivelles en Condé. Farnèse beseft dat hij te weinig geoefende troepen heeft en wijkt uit naar het versterkte Valenciennes. Dit bekennen van zijn onmacht, op dat ogenblik, was een diplomatische zet en had een gelukkig gevolg.

Montigny en Richebourg voelen zich bedreigd en roepen de Staten-Generaal van de Waalse provincies bijeen. Deze waren aanstonds akkoord om een volledig regiment Duitse musketiers en 1000 Duitse ruiters aan te monteren en te betalen.

Hierdoor was clause 5 van het Verdrag van Arras opgeheven. Deze troepen zullen later ingezet worden bij de belegering van Doornik in 1581 en van Oudenaarde in 1582.

5.2. DOORNIK VEROVERD (29 NOVEMBER 1581)

In oktober 1581 beslist Farnèse om Doornik te belegeren. Het was de versterkte stad van Pierre de Melun, op dat ogenblik kapitein van het leger van de Staten van Oranje, en zoals Oudenaarde onder calvinistische dictatuur. De belegering was noodzakelijk geworden om de Waalse provinciën en het platteland te beschermen tegen de voortdurende uitvallen en plunderingen van de Waalse regimenten van Doornik.

Op 5 oktober 1581 wordt Doornik omsingeld door de Waalse regimenten van Egmont, Montigny, d'Aubigny en het pas aangeworven regiment Duitse infanterie. Doornik hijst de witte vlag op 29 november 1581.

Doornik kreeg zeer milde voorwaarden.

Het garnizoen mocht met gestreken vaandel de stad verlaten evenals de ketterse leiders, mits het betalen van een afkoopsom van 20.000 pond.

Deze werd gebruikt voor het betalen van de soldij van de huurlingen. Doornik moest zoals gewoonlijk gehoorzaamheid beloven aan Filips II en het Roomse geloof bewaren.

De Princesse d'Épinoy, de echtgenote van Pierre de Melun en zuster van Emmanuel de Lalaing, die tot de laatste moment haar kasteel had verdedigd mocht ongehinderd met al haar goederen de stad verlaten en werd zeer hoofs bejegend. Zij was een de Lalaing en Farnèse wou de de Lalaings en zijn troepen als vriend houden. Haar standbeeld prijkt nu op de markt te Doornik.

Het nieuws dat Doornik gevallen was en zeer gunstige capitulatievoorwaarden kreeg, had zijn gevolgen op de situatie in Oudenaarde. Men wist dat men nu ook aan de beurt kwam en dat er gunstige capitulatievoorwaarden mogelijk waren.

Na de capitulatie van Doornik wordt in 1582 de Staten-Generaal van de Waalse provinciën samen geroepen. Artikel 5 van het verdrag van Atrecht wordt definitief opgeheven. Farnèse mag zich versterken met Spaanse tertio's, Italiaanse en Duitse troepen.

Farnèse schrijft aan zijn koning een brief waarin hij in detail uitlegt hoe hij de Zuidelijke Nederlanden terug onder Spaans gezag wil brengen.⁽³⁷⁾ In april 1582 roept hij zijn kriegsraad bijeen en beslist hij tot het beleg van Oudenaarde.

5.3. OUDENAARDE OMSINGELD DOOR DE MALCONTENTEN. 1581 – NIEUWE MUITERIJ

Vanaf jan. 1581 tot aan het begin van de eigenlijke belegering ligt Oudenaarde in feite in de greep van Waalse vendels die nu, sinds de steun van de de Lalaings, effectief tot Farnèses leger behoren.

De plattelandsgemeenten rond, en de buitenwijken van Oudenaarde, worden systematisch geplunderd waardoor de bevolking binnen de stad tracht te vluchten.

6 jan. 1581 Leupegem. 7 febr. '81 Eine en Bevere. Het kasteel van Bruwaen wordt ingenomen en geplunderd. Op 22 febr. 81 is er opnieuw muerij van het Oudenaards garnizoen. De soldaten bezetten de stad, dreigen te plunderen. Oudenaarde leent tenslotte geld aan Gent om hun soldaten te betalen. De Malcontenten doen een schriftelijk voorstel aan de stad om onder gunstige voorwaarden te capituleren maar ze weigeren

en bevestigen de eed van trouw aan de Generale Staten en aan Oranje. De Malcontenten plunderen en brandschatten de Eindries tot tegen de stadspoorten. Eind februari zit de stad vol met gevluchte landslieden. Op 2 maart brandschatten Malcontenten Bevere en Den Eindries Ze ontvoeren enkele voorname burgers en zetten hen “op rantsoen “te Outrijve. Op 6 maart noteert De Rantere dat er te Bevere van de 800 menagies nog 5 of 6 zijn overgebleven. Op 17 maart zijn Maarke, Etikhove en Nukerke aan de beurt.... 34 huizen verbrand zonder de schuren en stallen te rekenen. Op 3 april is het de beurt aan Wortegem, Moregem, Petegem en Bevere onder de leiding van Wouter van der Meere. Op 12 april wordt Ronse gebrandschat door de Malcontenten van Lessen. Ze worden ontkleed tot op hun hemd. Op 7 mei krijgt Leupegem nogmaals een beurt. Oudenaarde doet op 25 maart ‘81 een aanval op Lessen gesteund door 3 compagnieën Schotten van Gent maar dat wordt een totale mislukking. In 1983 publiceerde Rik Castelain in de Gaverstreke, als bijlage bij een artikel, een overzicht van de brandschattingen en plunderingen van de Malcontenten in de kasselrij tussen 1578 en 1582. Bij optelling stel je vast dat er 53-maal geplunderd werd en dat bijna gans de veestapel werd gestolen. ⁽³⁸⁾

Frans de la Kethulle komt op 10 april naar Oudenaarde voor monsterring van alle troepen. Hij telt er in totaal 12 vendels die allen nog eens de eed van trouw afleggen aan Oranje en tegen Filips II. Men tracht de stad nog beter te versterken. Er wordt op 26 april begonnen met het bouwen van een nieuw bolwerk voor de Einapoort. Men begint ook de eerste maatregelen te nemen om de verdediging van stad mogelijk te maken. Al wie geen twee jaar in de stad woonde moet opkramen en de stad verlaten.

In juni '81 vraagt Oudenaarde aan Gent een vendel delvers (geniesoldaten) die Gent moet sturen en betalen. De infanteristen weigeren dit werk te doen.

5.4. DE REBELLIE TEGEN GOUVERNEUR MANSAERT

Wanneer men te Oudenaarde verneemt dat Doornik gevallen is wil gouverneur Mansaert een groter garnizoen om de stad te verdedigen. De magistraat vindt dat de stad al genoeg belast is en vindt dit niet nodig. Er komt een hende ruiters van Oranje in de stad om het vendel van Mansaert

te steunen. Er ontstaat een gevecht met de militie en ze worden buiten de stad gejaagd.

De gouverneur moet vluchten. Hij vlucht naar het kasteel van Pamele dat prompt wordt belegerd. De gouverneur vlucht naar Gent.

Op 6 dec. 1581 schrijft de prins van Oranje een brief aan de magistraat van Gent waarin hij zich beklagt dat die van Oudenaarde geen groter garnizoen in de stad wil binnen laten.

“Je crains qu'ils attirent l'ennemi à les assiéger , quand il verra qu'ils font si bon marché de leur ville. ” ⁽³⁹⁾

De Malcontenten vragen op 3 dec '81 opnieuw de overgave van de stad maar Frans Cabeliau, de burgemeester, weigert beslist, en wordt door de magistraat als waarnemend gouverneur aangesteld.

Op 30 dec. 1581 krijgt Oudenaarde een brief van Farnèse waarin hij een voorstel doet tot overgave onder dezelfde voorwaarden als Doornik

Hij wil de stad sparen, schrijft hij, omdat het de geboorteplaats van zijn moeder is. De magistraat weigert. Hij blijft zijn eed van trouw aan Oranje volhouden.

Op 2 jan. bieden zich twee vendels Schotten te Oudenaarde aan, ruiters, die in dienst waren van de Staten (= van Oranje) Oudenaarde weigert ze binnen te laten in de stad, en verwijst ze naar de totaal verlaten huizen van Leupegem en Bevere.

Gent blijft er op aandringen om meer vendels in garnizoen te nemen ter verdediging van de stad. Na lang weigeren werd uiteindelijk een compromis gesloten. Men aanvaardt twee vendels maar Gent moet de soldij betalen en Oudenaarde zal voor logement zorgen door de twee laatste, niet bezette kloosters, dat van de Grauwzusters en het Zwartzusterhuis te doen ontruimen. ⁽⁴⁰⁾

Ondertussen heeft Gent een nieuwe gouverneur benoemd, de H. Frederik Van der Borch.

Deze doet al het mogelijke om de stad in staat van verdediging te brengen.

Op 19 febr. komen er nog 2 kanonnen bij en 7 vaten buskruit. Op 27 febr. 1582 doet hij een mislukte aanval op de schans van St. Elloois-Vijve.

Op 15 maart nemen de Malcontenten het kasteel van Schorisse in. Op 27 maart nestelen de Malcontenten zich op Edelare. Gedurende de ganse maand maart wordt er dagelijks met 600 man aan de stadsversterkingen gewerkt volgens de plannen van De la Noué. Op 31 maart levert Gent 19

wagens met krijgsbehoeften en 4 vaten buskruit. Op 1 en 2 april worden de “voorgeborchten” Bevere en Leupegem afgebrand en totaal afgebroken omdat de aanvallers er zich niet zouden kunnen in verschuilen. Op 2 april worden ook alle voorraden van de stad verzameld o.a. 5502 zakken koren. Op 3 april worden ook 200 burgers uit de stad gejaagd ...alhoewel er buiten geen huizen meer stonden. Op 5 april trekt men zelfs de muren omver van de verbrande huizen te Bevere en te Leupegem. Op 12 april wordt het kasteel van Gavere ingenomen om hulp vanuit Gent te voorkomen.

Het totaal vernietigen van Bevere en Leupegem wijst er op dat Van der Borch beseft dat de aanval van Farnèse van op de Molenkouter in Bevere ging gebeuren of van op Leupegem

Het waren de enige plaatsen die hij met de inundatie niet kon onder water zetten.

Op 7 april 1582 legerd Parma met zijn troepen te Wattripont en te Ronse wat daar de stadsvlucht van alle protestanten veroorzaakt. Op 11 april 1582 verschijnen de Italiaanse ruiters op de Keselberge te Edelare. Een trompetter komt, zoals toen gebruikelijk was, in naam van Farnèse de stad opeisen met al de schone voorwaarden zoals Doornik gekregen had.

Van der Borch weigert.

6. DE BELEGERING 11 MAART 1582 – 5 JULI 1582

Voor de inhoud van dit verhaal baseer ik me op Van der Essen L. die op zijn beurt steunt op het verslag dat Farnèse aan zijn koning stuurt. Wij trachten dit verhaal te relativeren door op sommige verschillen te wijzen met het verslag Van De Rantere (die naar Van den Broecke verwijst) en naar L. Robijn.

6.1. DE VOORBEREIDING

In de maand april van 1582 komt het leger uit zijn winterkwartier. Farnèse roept zijn oorlogsraad bijeen en men beslist de belegering van Oudenaarde aan te vatten. Men vond dit een prioriteit om de Waalse pro-

vinciën te beschermen tegen de voortdurende invallen en plunderingen van het rebellenleger.

Farnèse gaf er de voorkeur aan steden te belegeren waar het mogelijk was, om langs een waterweg munitie en zwaar belegeringsgeschut aan te voeren. Farnèse had bovendien te weinig trekpaarden om zware kanonnen langs de weg te vervoeren.

In Oudenaarde had men vernomen dat de soldij van Farnèses troepen stipt werd uitbetaald, en dat was toen de voorbode voor een belegering. Ook had men laten weten dat het belegeringsgeschut waarvoor Doornik was bezweken op grote schepen werd geladen, evenals grote hoeveelheden belegeringsmateriaal ; ladders, koorden, mutsaards, munitie ed. Ook had men een serie kleine platte boten laten vervaardigen.

De Prins van Parma had bovendien vanuit Spanje de som van 150.000 ecus ontvangen wat hem toeliet soldij voor enkele maanden te betalen en de bevoorrading van het leger te organiseren. Farnèse wachtte alleen nog op de sappeurs, de geniesoldaten, die hij liet rekruteren in Bohemen.

Om Oudenaarde te misleiden gaf Parma aan Richebourg het bevel om met gans de ruitery en de lichte artillerie op te trekken in de richting van Menen. Dit was echter een list want Richebourg had geheime orders ontvangen om op een afgesproken plaats van richting te veranderen om zich met versnelde pas naar Oudenaarde te begeven.

Spionnen hadden Menen verwittigd dat Farnèse naderde en Menen had om hulp gesmeekt aan de omliggende steden.

Daarop verlieten 3 compagnieën infanteristen Oudenaarde en snelden Menen ter hulp. Ze ontmoetten onderweg de troepen van Richebourg die veel talrijker waren. Ze werden overrompeld en uit elkaar geslagen. Wie kon ontsnappen aan de moordpartij vluchtte Menen binnen. Door deze list was het garnizoen van Oudenaarde dat reeds zwak was nog eens verzwakt. ⁽⁴¹⁾

Dit verhaal vind je ook terug bij De Rantere en bij Robijn maar met een lichte betekenisvolle variant: Volgens hun versie zijn het geen 3 maar 6 vendels, en de bedoeling was niet om Menen te helpen ... maar "om den vijand in den steert te slaan" dit betekent om de achterhoede van een legercolonne aan te vallen en te plunderen.

"den 8sten april deed hij opbreken bij Doornik uitstrooiende dat men Menen ging belegeren, daer hij nochtans besloten had Oudenaarde aan te tasten. Hierop zond hij zijn leger naar Menen nemende enen weg dicht

bij Oudenaarde, de Schelde passerende tot Melden op twee daartoe gemaekte bruggen. Het garnizoen van Oudenaarde dit vernemende zijn zij met 6 vaendelen uitgevallen menende in den steert te kunnen slaan. Maer op den weg betrapt zijnde, werd een deel verslagen, een deel gevangen en de reste naer Menen gejaagd daer den weg terug was afgesneden door Malcontente Walen die in hinderlage gelegen hadden". D.R.

De Rantere ziet wel goed in welke de gevolgen waren van deze nederlaag:

"de marquis van Roubais, die de achterhoede van het Spaanse leger commandeerde brak met haeste op en be-rende omtrent den avond Oudenaarde in dewelke stad alsdan zich niet meer en bevonden, als 3 vendelen soldaten of 400 mannen, en de gewapende burgerij die bestond uit 12 vendelen, samen 16 vendelen, omtrent 1600 man"

"Zohaest den Prins van Parma op den tienden voor de stede was gekomen heeft hij terstond zijn leger rond dezelfde neergeslagen hunne kwartieren aanwijzende, dewelke dusdanig geposteed waren, dat de hertog van Alençon dezelfde niet konde ter hulpe komen zonder een slag te slaan"
(42) D.R.

"den prins dede veel pioniers onthieden uyt het land van Aelst om hem rondom de stad te begraven oprichtend zijn hoofdkwartier in de abdije van Ename waarvan een deel ongeschonden was gebleven." D.R. De sappeurs die in Bohemen moesten geronseld worden lieten immers op zich wachten en zonder delvers kan men geen stad belegeren.

Het eerste gedeelte stemt overeen met de versie van Farnèse maar het laatste gedeelte klopt niet. Farnèse vestigde zijn hoofdkwartier, zijn paviljoen op de Keselberg.

Farnèse gebruikte bij de belegering zijn klassieke tactiek. De complete ruitery was vooruit gezonden, om het platteland rond Oudenaarde te bezetten. De plattelandsbevolking vluchtte naar de stad en verhoogde aldus het aantal monden dat met dezelfde voorraad moest gevoed worden. Ze veroverden de buitenwijken en kozen vervolgens de voordeligste aanvalsposities uit om zich met de artillerie in te graven. (te begraven) De omsingeling met beweegbare ruitery verhinderde dat de stad van buiten uit hulp kon krijgen.

Fig. 15 Emmanuel - Philippe de Lalaing, seigneur de Montigny, marquis de Renty, die sedert april 1579 partij koos voor Farnèse, en aanvoerder was der Malcontenten. Hij nam deel aan de belegering van Oudenaarde met Waalse vendels. (des enseignes) 1582.

Helemaal slaagt volgens De Rantere de omsingeling niet. Hij noteert immers dat de Gentenaars met platte schuiten over de overwaterde landen komen om de belegerden aan te moedigen en te vleien dat men de stad zou komen ontzetten. En op 30 april 1582 *“kwam Captain Zwevezele met 30 man over de overwaterde landen binnen Oudenaarde. Hij had aen de waeksaamheid van de Spaansen 's nachts kunnen ontsnappen.”* D.R.

De prins van Parma bereikte de stad op 8 mei 1582 tijdens een stormvraag die het terrein in een modderpoel had herschapen. Dezelfden dag nog ging hij persoonlijk inspectie houden van alle kampementen die zijn soldaten hadden opgericht op beide oevers van de Schelde.

De gouverneur van de stad had gebruik gemaakt van de sluizen zodat een belangrijk gedeelte rond de stad overstroomd was vooral in de richting van Doornik. Van op meer dan een mijl afstand was langs daar de stad ontoegankelijk geworden.

Op de heuvel naast Pamele (dit is de Kezelberg) had hij zijn paviljoen opgericht en de ruime tenten die beschutting boden aan de leden van zijn hofhouding.

Vlak naast zich had hij twee regimenten Duitse huurlingen gelogeerd..., om ze beter te kunnen in het oog houden Ze hadden de reputatie van snel te gaan muiten. Voor zich, tegen de Schelde aan, kampeerde de baron de Montigny (de Lalaing), met zijn Waals regiment. (fig 15) Tussen de stad en Gent plaatste hij de twee andere Waalse regimenten en twee regimenten Duitse huurlingen. Niet ver daar vandaan kampeerde de Marquis de Richebourg met zijn ruitery.

Hij gaf het bevel aan Richebourg om voortdurend te patrouilleren op het platteland en op de wegen naar Gent en elke vijandelijke troepenbeweging aan te vallen.

Voor het graven van aanvals- en belegeringsloopgraven kwam Farnèse voor dezelfde moeilijkheden te staan omdat zijn sappeurs die men in Bohemen had gerekruteerd nog niet aangekomen waren. Hij moest beroep doen op gewone soldaten met de belofte ze meer te betalen, om ze te overtuigen een werk te doen dat ze verafschuwden. Al het graafwerk werd immers belemmerd door de overstroming en door de uitvallen van de belegerden.

Om de verbinding tussen de verschillende eenheden te versnellen liet Farnèse twee bruggen bouwen langs de kant van Gent. Ze werden met schansen versterkt en degelijk bemand. Langs de kant van Doornik lan-

bij het uitvoeren van hun werken, doende bovendien het Spei opstoppen, zodat de velden rondom een zee schenen. Maer den prins werd daardoor niet bewaegd. Hij deed de borstweringen verhogen, belastende gewapende schuiten op de overwateringe te trekken om te dienen als wachters.” D.R.

6.2. DE EERSTE AANVAL VAN OP DE KERSELAREBERG DE BERGPOORT (fig.11)

Toen al deze voorbereidingen op punt stonden riep de prins van Parma zijn oorlogsraad bijeen. Hij vroeg aan zijn ingenieurs maar ook aan een zeker aantal gevluchte inwoners van de stad langs welke zijde het gemakkelijkst was om de versterking aan te vallen. ⁽⁴³⁾

Men kwam tot het besluit eerst het ravelijn ten oosten van de stad aan te vallen. Dit ravelijn lag rechtover de heuvel waar zijn hoofdkwartier gevestigd was. De aanvalsloopgrachten (sappes) werden dus in die richting gegraven en bereikten weldra de boord van de ravelijnsgracht. De bedoeling was om daar de eerste zware artilleriestukken te plaatsen om het ravelijn stuk te schieten. Toen de sappeurs de ravelijnsgracht bereikten stelden ze vast dat deze veel breder en veel dieper was dan ze hadden

Verklarende tekst bij fig 11

Particularités de ce qu’il c’est passé à la porte de Bruxelles commençant du 24 d’ avril Jusque’au 26 mai . Le pont marqué de la lettre A ne peut effectuer les effects tel que l’ingénieur Propertio les avait consentis. Il n’avait pas tenu en considération la grande fraie de la rivière l’eau étant retenue devant la forteresse de la ville tellement que le pont ne pouvait servir.

Le Prince a fait commander de quitter le porte de Bruxelles et de replacer la batterie à la porte de Bevere, ou il est marqué du nombre de 12 à l’endroit de la lettre b et venant de la pièce d’artillerie c.

Bijzonderheden aangaande wat geschiedde aan de Brusselpoort, aanvangende op 24 april en gaande tot 26 mei. De brug, met de letter A aangeduid, kon het resultaat niet halen, dat de ingenieur Propertio ervan gehoopt had . Hij had geen rekening gehouden met het geweldig zwellen van de rivier, veroorzaakt door het ophouden van het water voor de vesting.

De prins heeft dan bevolen de Brusselpoort te verlaten, en de batterijen naar de Beverpoort over te brengen aangeduid met het nummer 12 op de plaats aangeduid door de letter b komende van de plaats C.

voorzien. De massa's water van de overstroming hadden het peil geweldig doen aanzwellen en de aanhoudende stortregens hadden hetzelfde effect gehad. Het was voor de geniesoldaten ondenkbaar om deze gracht met bezwaarde mutsaards te kunnen dempen. De mutsaards werden aanstonds door de sterke stroming meegevoerd..

De militaire ingenieurs hebben toen drijvende bruggen ontworpen bij middel van lege vaten en planken. Men slaagde er echter niet in de brug lang genoeg te maken om ze over de rivier te werpen. De sterke stroming sleurde ze aanstonds mee en de artillerie van op de vesting schoot ze in stukken. Zo was men door de omstandigheden verplicht om een andere oplossing te zoeken. Men besloot de aanval naar de andere zijde over te brengen.

Van dit verhaal van de eersten aanval van op de Kezerberg vind je bij De Rantere en Robijn niet veel terug.

Wel komen er een paar andere gegevens naar voor die Farnèse niet kon weten. *"Op 19 april, den marktdag begon den aanval van op de Keezerberg. Veel huizen werden geraakt maar de muren bleven intact. De gouverneur ziende dat de geldmiddelen ontbraken om een beleg lang vol te houden deed de magistraat vergaderen op 't stadhuis en er werd besloten grote sommen geld te lichten op de rijksten van de stad en dit met geweld te doen om te storten in een Krijgskasse."* D.R.

Vervolgens besloot men ook dat niemand nog de prijzen van de levensmiddelen mocht doen stijgen.

Op 28 april wordt langs beide zijden gekanonneerd. Op 3 mei laat de gouverneur op de Eindries door de boeren schansen aanleggen en op 11 mei noteert De Rantere:

"tussen 4 en 5 u van de morgen heeft de vijand de contre-escarpe ter rechterzijde van het ravelijn aen de Bergpoorte op derwelke hij voortdurend zijn approchiën voortzette ene mijne laten springen, doch zonder schade aen de belegerde toe te brengen." D.R.

Dit laatste feit lijkt me onwaarschijnlijk omdat volgens het verhaal van Farnèse de ravelijnsgracht daar nooit overschreden werd en dus nooit een muur bereikt is om te ondergraven en een mijn te plaatsen.

6.3. DE AANVAL VANUIT BEVERE. DE BEVERE POORT OF GENTSE POORT (fig 12)

Terwijl twee kanonniers, die zich bevonden op den berg van Pamele, voortdurend de stad bleven beschieten, had de prins een onderhoud met La Motte, de verantwoordelijke voor de artillerie. Na een nachtelijke inspectie en discussie beslisten ze de aanval te verplaatsen en te richten op het ravelijn dat gelegen was rechtover het ravelijn dat men vergeefs trachtte te veroveren.

Om het ravelijn dat de Gentse poort beschermde te bereiken, diende men een beek te overschrijden die geweldig gezwollen stond door de overstroming en de voortdurende regenval. De brug erover was opgehaald en bewaakt door het garnizoen.

Farnèse begon met overdekte loopgrachten (sappes) te graven in de richting van de brug om de oever van de beek te bereiken. Er werd alleen 's nachts gewerkt en tegen de morgen aan bedekte men de tranchée met mutsaards en takken. Terzelvertijd stapelden de soldaten een grote hoeveelheid takkebossen langs de oever van de beek.

De verdediging van de stad dacht dat men zinnens was ze in de beek te dumpen om een droge voet te krijgen. Dit was echter een list van Farnèse. In de omgeving van de brug en de in te nemen sterkte liet hij met wagentjes een hoeveelheid kleine bootjes aanvoeren. Ze werden in de beek gelegd die de schans beschermde, het ene naast het andere en bedekt met planken. Een flink contingent Duitse soldaten rende er over en veroverde de schans en het bruggetje. Nu konden ze het terrein bezetten gelegen tussen de brug en de Gentse Poort.

Om zijn aanval op de Beverpoort voor te bereiden liet Farnèse 32 stukken geschut die zich voor de Bergpoort bevonden 's nachts overbrengen naar de Gentse Poort.

Daar de boten die het geschut vervoerden, eerst een deel in de richting Doornik voeren, dachten de belegerden dat Farnèse het beleg opgaf en zijn geschut terug naar Doornik afvoerde.

Ze riepen zelfs naar de begeleiders om zich over te geven. Maar al het geschut werd opgesteld tegen de ravelijnsgracht van de poort, verscholen achter schanskorven (des gabions) en wallen van met aarde verzwaarde mutsaards. ⁽⁴⁴⁾

De kanonnen van Farnèse hadden nu de flanken de torens en het platform van het ravelijn in hun bereik. Het bombardement begon op 24 mei 1582 en duurde twee dagen.

Van gans dit bootjesverhaal is er noch bij De Rantere noch bij Robijn iets terug te vinden.

De Rantere vermeldt wel dat Parma op 11 mei versterking ontvangt van 2000 Italianen en Hoogduitse soldaten – dat men in alle stilte de batterijen van de Kezelberg naar Bevere bracht.- dat op 22 mei een brug over een beekje werd veroverd – dat het grof geschut tegen het bolwerk werd opgesteld en werd ingegraven – dat men op 25 mei met 25 stukken grof geschut het bolwerk begon te beschieten – dat er een gat geschoten werd in de muur groot genoeg om een stormloop te ondernemen – dat het bolwerk werd genomen maar dat de belegerden de brug welke het bolwerk met de stad verbond hadden afgebroken.

Op 29 mei schrijft De Rantere: “Op dezelfde dag ontving de prins van Parma ene versterking van 300 Boheemse mijnders waardoor eigenlijk het lot van de stad beslist werd”.

Dit is volledig in tegenspraak met de versie Van der Essen ⁽⁴⁵⁾, die steunt op briefwisseling met Filips II waarin het volgende wordt gezegd: “ongeveer een maand na de inname van Oudenaarde arriveerden de eerste Spaanse troepen in de omgeving van de Nederlanden. Op 7 aug. 1582 arriveerden in Luxemburg de Boheemse gravers waarop men zo onge-

Verklarende tekst bij fig 12

Stadsplan: De stad is volledig omringd door een middeleeuwse muur voorzien van talrijke torens. De torens zijn afgeknot en de muren zijn aangeaard. Voor de muur staat overal een vestingsgracht. Er zijn 6 poorten. Vijf ervan zijn beschermd door een bolwerk, een buitenwerk, ravelijn genoemd. Het ravelijn is omringd door de ravelijnsgracht. Het ravelijn beschermt de courtine. Deze situatie was het werk van de la Noué.

Vertaling van de Franse tekst.

Bijzonderheden aan de Beverepoort. Aangeduid op de kaart met het nummer 12 eerst plaatste men de batterijen nabij het punt 20, vervolgens verlegde men het vuur naar de brug aangeduid met het nummer 21, en vervolgens werden de batterijen naar 22 overgebracht. Dan verschanste men zich in het ravelijn al vechtende. Dan werden daar 25 kanonnen geïnstalleerd.

duldig had gewacht en die niet waren toegekomen. “Farnèse had wel hulp gevraagd en reeds vroeger gekregen van delvers, mijnders of genie-soldaten van Aalst die wellicht ook Bohemen waren.

6.4. HET BLOEDERIG VERHAAL VAN DE IJZEREN KANONKOGEL (fig 13)

Dit verhaal vind je bij alle auteurs terug en staat ook afgebeeld op de talrijke kopergravures die over de slag in omloop zijn.

Er werd in 1582 nog met mortieren gevraagd die twee soorten projectielen konden afvuren. ijzeren kogels én stenen kogels. De Rantere schrijft nu en dan: *“er werd met stenen in de stad gegooit”*

Ik geef u eerst het verhaal versie Farnèse.

Om dichter bij zijn Duitse compagnieën te zijn, die gelegerd waren voor de Gentse poort, en waarvan hij muiterij en tuchteloosheid vreesde, had Farnèse post gevat in een tranchée vlak bij de walgracht van de stad. Hij had op de Kezelberg het grootse gedeelte van zijn hofhouding en zijn officieren achter gelaten. In de loopgracht zelf, liet hij, op enkele grote trommels een tafelkleed spreiden, en op deze geïmproviseerde tafel wou hij met zijn strijdmakkers zijn middagmaal nemen. Zijn artillerie, die het ravelijn aan de Gentse Poort bombardeerde, bevond zich op korte afstand **ACHTER** de tranchée waarin de prins zich bevond.

Plots tijdens het middagmaal gebeurde het volgende.

Een kanonnier, die dronken was, mikte zo slecht, dat de ijzeren kogel boven de tafel midden in de groep terecht kwam. De prins en zijn gezellen werden bedolven onder de aarde en allerlei smurrie. De kogel had het hoofd afgerukt van Lamoral de Licques. Hij was de zoon van baron de Licques, kapitein van de Waalse infanterie. De kogel had ook de helft van het gezicht afgesneden van de hoofdman van de Duitse beschermgarde van de prins en had nog andere officieren gedood en gekwetst.

De tafel was bedekt met uiteengespatte hersenen en bloed. De prins bleef kalm en onbewogen zitten. Hij liet de doden wegbrengen en gaf de nodige zorgen aan de gekwetsten. Hij weigerde halsstarrig de gevaarlijke plaats te verlaten, liet een nieuw tafellaken brengen en beëindigde zijn maaltijd.

De kanonnier werd gearresteerd en getuigen bevestigden dat hij dronken was. Door de krijgsauditeur werd hij tot de strop veroordeeld. Hij voerde

aan dat het buskruit van slechte kwaliteit was en dit de oorzaak was van het mislukte schot.

De auditeur eiste opnieuw de doodstraf. Farnèse echter kwam er tussen en liet hem vrij. Hij alleen had immers het recht de beslissing van een auditeur te vernietigen.

De Rantere en Robijn brengen hetzelfde verhaal, ze verwijzen naar Strada en naar V.D.B. een tijdgenoot., maar met als voornaamste onderscheid dat de afgevuurde kogel niet van achter de prins wordt afgevuurd

Fig. 13 Kopergravure van de belegering in 1582

A. Aldenarda Urbs. B. Scaldia flu. C. Regii eiectis hostibus pontem transmittunt. D. Aldenardenses in pugnam egressi repelluntur in urbem. E. C. Quator Italorum propugnaculum invadentium audax facinus. F. Seditioforem legionem hastis minocem. G. Prins Parmensis ad periculum principis accurrens. H. Dux Ascenconius inferre auxilium urbi conatus abscedit. I. Unum et seditiosum collo abreptum exagmine abstrahit. K. Vicenos ex iisdem pleci jubet.

Fig. 13 Kopergravure van de belegering in 1582

Aldenardo capta 1582

(Farnese Prins van Parma belegert en veroverd Oudenaarde in 1582)

- A Aldenarda Urbs. Stad Oudenaarde
- B Scaldis Flu. De Scheldestroom
- C Regii eiectis hostibus pontem transmittunt. Nadat de vijanden van de koning verjaagd waren sturen ze hen over de brug (terug)
- D Aldenardenses in pugnam egressi repelluntur in urbem. De Oudenaardisten uitgerukt om te vechten worden teruggedreven naar de stad.
- E Mannsfeldius castrum Prefaectus ad periculum principis accurrens. Mansfeld hoofd van het kampement snelt de prins ter hulp in het gevaar.
- G Quator Italorum propugnaculum invadentium audax facinus. De stoutmoedige daad van vier Italianen die binnendringen in het bolwerk.
- H Seditioforem legionem hastis minocem. Prins Parmensis agreditur et aliquos fouciat. De Prins van Parma valt het opstandig legioen aan dat dreigt met lansen, en maait er enkele neer.
- I Unum et seditiosum collo abreptum exagmine abstrahit. Eén van de opstandelingen trekt hij terug uit de slaglinie.
- K. Vicenos ex iisdem pleci jubet. Hij beveelt de overwonnenen te straffen.
- L. Propugnaculi aggressio et urbis expugnatio. Aanval op het bolwerk en verovering van de stad.
- M Dux Ascenconius inferre auxilium urbi conatus abscedit. De aanvoerder Asconius gaat weg na zijn poging om de stad te helpen.

maar “*komende is uit de vesting Oudenaarde*” en er ook geen verhaal is van de bestraffing van de kanonnier.

Het horror-verhaal van De Rantere is even gruwelijk: “*Nauwelijks waren ze gezeten of een ijzeren kogel komende uit de vesting vloog over de tafel en verbrijzelde met groot gedruis het hoofd van een hopman van de Walen, een been uit dat hoofd nam het oog weg van den Heer van Mannuy, en nemende daarenboven ook het bekkendeel weg van den auditeur van het Hoogduitse regiment, en het half aangezicht van de scherp-rechter (beul) van dit regiment en bemorste ijselijk de spijs met bloed, en dwong de gasten, met hersenen bespat het banket te verlaten. De prins echter alleen veranderde noch van plaats noch van wezen.*”

6.5. MUITERIJ IN DE STAD EN BIJ DE BELEGERAARS

Op 30 mei vergaderde de magistraat van Oudenaarde met de gouverneur en de schepenen omdat het garnizoen (Gentenaars) begon te “murmureren omwille van achterstallige soldij, en dat het onmogelijk was om van de burgerij nog geld af te persen.”

“Ze besloten met eenpaarlijkheid van stemmen, noodmunten te doen slaan, gelijk men binnen de stede van Maastricht gedaan had tijdens de belegering. Een goudsmid van Oudenaarde J. Blanstrein krijgt opdracht om stempels te maken en er worden gouden muntēn geslagen om de soldaten te betalen.” (D.R.)

De verovering van het ravelijn voor de Gentse poort was voorbereid door een heldhaftige expeditie van 4 Italiaanse soldaten die zich vrijwilliger hadden gemeld om met een mijn de muur te ondergraven in het zicht van de vijand. Ze waagden zich over een smalle strook grond die nog juist boven de waterspiegel uitstak en die de enige toegangsweg was naar de versterking. Ze slaagden er in een mijn te plaatsen, een bres te slaan, en door de opgeworpen aarde in de bres een doorgang te forceren voor de ruitery die moest stormlopen.

Eén van deze helden, Ottavio de Vogera sneuvelde. Hij werd plechtig begraven. Farnèse, zijn hofhouding en alle officieren waren daarop aanwezig.

Op dat ogenblik, bij de aanvang van de belegering van de stadsmuren gebeurde wat Farnèse altijd al gevreesd had. De Duitse infanterie weigerde verder te gehoorzamen en trok zich terug in hun legerkamp.

Door razernij gedreven, sprong de prins ongewapend op zijn paard en galoppeerde naar het kamp van de muiters. Hij sprak vloeiend Duits en schold de muiters uit voor lafaards, verraders en alle mogelijke militaire scheldwoorden van toen.

Farnèse gaf het bevel aan Richebourg om de muiters met zijn ruitery te omsingelen. Vervolgens liet hij voor het front van de verzamelde vendels de vier voornaamste muiters opknopen. Dit gebeurde in doodse stilte. De opstand was gesmoord. (45)

Van deze mouterij vind je natuurlijk bij De Rantere en L. Robijn niets vermeld.

6.6. DE LAATSTE FASE

EEN BRES SLAAN IN DE STADSMUUR

Farnèse was nu meester van het ravelijn en nam nu al de nodige schikkingen om de stadsremparden aan te vallen. De keel van het ravelijn liet hij afzetten met mutsaards om zijn soldaten te beschermen tegen het vuur van de belegeraars. Dan liet de prins een groep soldaten oprukken geladen met houwelen, schoppen, mijnlonten en mijnen ten einde bressen in de stadsmuren te slaan.

Maar de belegerden lieten dat zo maar niet gebeuren. Ze deden onverwachts uitvallen wierpen zich op de sappeurs, doden er enkele en dwongen de andere te vluchten. Het is dan dat Farnèse zelf tussenkomt. Hij rukt een lans uit de handen van een vluchter, verzamelt een aantal soldaten rond zich en slaagt er in de aanvallers terug te borstelen. Deze passage komt voor bij Van der Essen en niet bij De Rantere. Ze wordt wel afgebeeld op de gravures die van de belegering bestaan.

Intussen ging het graafwerk door. De sappeurs beschermden zich tegen het vuurwerk, de balken, het vloeibaar brandend hars, dat men van op de Oudenaardse muren op hen wierp, bij middel van schilden bedekt met een ijzeren plaat en natte koeienhuiden. Intussen bekogelde de artillerie zonder onderbreking de muren waarop de verdedigers stonden.

Toen de prins oordeelde dat de geslagen bressen in de muren groot genoeg waren om een stormloop toe te laten zond hij enkele soldaten, ter verkenning vooruit.

Deze kwamen terug met het verbazende nieuws dat de belegerden 's nachts met allerlei materiaal de bressen terug hadden gedicht op een zodanige manier dat een stormloop geen resultaat kon opleveren.

De soldaten smeekten om toch een stormloop te beginnen. Farnèse weigerde een algemene stormloop te organiseren maar liet aan een dertigtal vrijwilligers toe een poging te ondernemen om de muren te beklimmen. Oudenaarde verdedigde zich echter zo dapper dat de aanvallers zich moesten terug trekken.

Van deze eerste aanval op de remparten van de stad brengt De Rantere een pittig verslag dat hij bij Van den Broecke gevonden heeft en dat de versie van Farnèse bevestigt.

“11 juni. Die van Gent zonden wat mannen om de belegeraars te helpen maar ze werden door de Spanjaarden verjaagd en terug geslagen.

12 juni 82. Parma wil de vesting ondermijnen. Hierop zendt hij gravers en soldaten naer de mueren onder horden van gevlochten rijs, en bij manieren van dekgangen (gaanderijen) die te voren al bereid waren, maer die de belegerden met het gedurig werpen van brandende stoffen met pek en teer besmeurt en heet zout overgoten, hetwelke de houten dekgangen in brand stak en vernielde, waardoor menigte van soldaten verbrand werden en wilden terug trekken, tot er nieuwe gangen aankwamen, met ossehuiden en klei overtrokken zijnde, zodat ze gerustelijk tot de vesten konden naderen, welke zo hier en daar ondergraven waeren. Zo men goet door het grof geschut tot het stormen en beklimmen der muren gereed kon maken, en men dede den aftocht maken aen de soldaten dewelke aen de muren waren.” D.R.

Wat bij de verdedigers van Oudenaarde er de moed in hield was de hoop dat der Gentenaars of de Franse hertog van Anjou hen weldra ter hulp zouden snellen. Men vertelde dat deze laatste troepen aanmonsterde en naar Oudenaarde afzakte. Eigenlijk durfde hij zich in het veld met Farnèse niet meten. Hij probeerde Farnèse van Oudenaarde weg te lokken door raids te organiseren tegen Kortrijk, Breda en Bapaume, maar Parma trapte niet in die list.

De Rantere vermeldt dat men platte bruggen maakt om over de wallen te leggen, dat de Duitsers weigerden dit te doen en dat het Spanjaarden zijn *“die dat kloekmoedig hebben uitgevoerd.”* Bij Van der Essen komen er bruggen te pas aan de Bergpoort maar niet aan de Baerpoort.

Op 23 juni vergadert de magistraat van Oudenaarde en beslist: *“vrouwen en kinderen naer buiten te zenden van de armsten der stede, alsook degene die vrijwillig willen gaen, moesten verzamelen te 4 uur op de mert, maer daer er zich weinig aanboden, heeft men er meer dan honderd met geweld genomen ten 6 uren en naer buiten geleid. Den Waalsen officier, commanderende te Leupegem, heeft hen niet laten passeren en stelde ze op tussen zijn volk en de stadspoorte. Tot het order kwam om 8 ure van den Prins van Parma, het volk te laten gaen, wat geschiedde met groot gehuil en gejammer van vrouwen en kinderen.”* D.R.

Hier heeft men de indruk dat De Rantere meer sympathie heeft voor Parma dan voor de Gentenaars die zo wreed te werk gingen.

De prins liet verder nieuwe mijngangen graven en mijnen plaatsen en won elke dag terrein. Eindelijk was hij er in geslaagd in de vestingmuur aan de Gentse poort een zeer belangrijke bres te slaan, en met het puin ervan was de stadsgracht gevuld, wat de toegang voor de aanvallers mogelijk maakte. (dus had men geen bruggen nodig op die plaats)

Na een gevecht, dat tot 's nachts duurde, en dat zeer bloedig was voor beide partijen slaagden de belegeraars er in zich op de stadsmuren te installeren.

De Rantere vermeldt het graven van parallelle sappes om de stadsmuren te ondermijnen maar noteert ook twee belangrijke feiten in de verdediging van de belegerden die men bij Van der Essen niet vindt. nl.:

“Gedurende de nacht heeft hij begonst zijne approchen tegen beide bolwerken, met dobbele communicatieliniën te voorzien, als wanneer de belegerden ene mijne hebben laten springen, dewelke een deel van zijn werken hebben overhoop geworpen, waardoor zijn gravers, blootgesteld zijnde aan het vuur van de vesting, achterwaarts hebben moeten trekken, met verlies van enkele doden en gekwetsten welke binnen de stad zijn gebracht.” D.R.

Als dit klopt, wijst dit er op dat men toen reeds in 1582 een tegen-mijnsysteem hanteerde om aanvallende sappes op te blazen. Deze moeten door de la Noué op voorhand zijn gegraven.

Van op de stadsmuren konden de aanvallers echter vaststellen dat de verdedigers naar dezelfde middelen hadden gegrepen als die van Maastricht en Doornik om verder weerstand te bieden.

Ze hadden vlug rond de bres een tweede verdedigingslijn opgeworpen door een wal te maken met ploegen en eggen, en de gaten ertussen op te vullen met aarde, groen en afval van de vernielde huizen. Parma deed toen zijn artillerie op de remparten plaatsen om de hindernissen op te ruimen en weg te schieten.

Omdat het gerucht van de tussenkomst van Anjou steeds meer verspreid werd vroeg Farnèse langs verschillende boodschappers versterking aan. Hij vroeg aan de Marquis de Varembon, die zich bij Namen bevond, hem ter hulp te snellen, met geforceerde dagmarchen.

Varembon voerde dit punctueel uit en verscheen na enkele dagen met infanterie en ruitery voor Oudenaarde. De prins liet hem positie innemen langs de kant van de Gentse Poort waar Anjou zou kunnen aanvallen.

De belegerden hadden deze troepen zien aankomen en dachten dat het de bevriende troepen waren van Anjou die hen kwamen ontzetten. Ze werden begroet met vreugdesalvo's.

Toen ze zagen dat ze zich vergisten, en van een krijgsgevangene vernamen dat het de troepen waren van Varembon, waren ze diep ontgoocheld. Zelfs werd er in Oudenaarde geloofd dat het een eerste contingent Spaanse en Italiaanse troepen waren die opnieuw in de Zuidelijke Nederlanden verschenen.

De aankomst van deze troepen en het feit dat er noch van Anjou, noch van Oranje, noch van Gent onmiddellijke hulp te verwachten was bracht Oudenaarde er toe van te capituleren.

De Rantere vermeldt wel dat er in de laatste fase van de verdediging van de stad versterking toekwam voor de prins maar duidt dit niet als de oorzaak van de capitulatie.

“De prins dede het beleg met hevigheid voortvoeren nu het meestendeel van de muer tussen het bolwerk en de poort, en het rondeel ten dele neergestort was, en de gracht met het puin gevuld was, zijn de soldaten daer inne gedrongen, en na een lang en twijfelachtig gevecht, welke duurde tot in den nacht en waar veel volk dood bleef, moesten de belegerden uiteindelyk wijken door de versterking die de belegeraars ontvingen” D.R.

7. DE CAPITULATIE EN DE VOORWAARDEN

Op 24 juni kwam men met wederzijds akkoord om een dag wapenstilstand te houden om de vele doden te begraven. De daaropvolgende dagen begon men opnieuw de binnenmuren van de stad te kanonneren.

Farnèse was naar Doornik vertrokken omdat daar op dat ogenblik de vergadering doorging van de Staten van de Waalse Provinciën. Hij had het commando overgelaten aan de Marquis de Roubaix. Op 2 juli zond gouverneur Van der Borcht, met medeweten van de magistraat, twee gevolmachtigden naar Doornik om te onderhandelen. Op 5 juli kwam men tot een akkoord en gaf de stad zich over.

Oudenaarde aanvaardde dezelfde voorwaarden als Doornik.

Uit respect voor de forse verdediging die de soldaten van het garnizoen hadden geleverd kregen ze de toelating de stad eervol te verlaten met hun wapens én hun bagage. Ze moesten wel hun standaarden, hun paarden en hun karren aan de vijand laten. De inwoners en de magistraat moesten beloven te leven volgens de katholieke tradities. De stad moest een garnizoen binnen de muren nemen logeren en hun soldij betalen. Om zich vrij te kopen van plundering werd de stad een uitkoopsom van 30.000 florijnen opgelegd, die door Farnèse aan de soldaten werd verdeeld als soldij. Doornik had er 100.000 moeten betalen. Tegenover Oudenaarde was hij zo mild omdat het de geboorteplaats van zijn moeder was.

Niemand mocht de stad verlaten zonder zijn aandeel betaald te hebben. De ketters kregen één jaar tijd om hun goederen te verkopen en ze mochten uit de stad te trekken zonder vervolgd te worden. De Gentenaars die in de stad verbleven en geen soldaten waren werden gevangen genomen en op " groot rantsoen gezet."

Parma vond in de Oudenaardse magazijnen nog 20.000 pond buskruit en voorraad genoeg voor een lang beleg vol te houden. De soldaten die de stad verlieten werden verplicht al de gouden noodmunten die ze ontvingen in te leveren.

Op 6 juli 1582 deed Parma zijn plechtige intrede in de stad. De straten waren versierd met prachtbogen. Hij werd door de magistraat ontvangen en ontving als geschenk een prachtig wandtapijt van Joos de Paepe, voorstellende de Geschiedenis van Alexander de Grote, aan stad geleverd voor 2000 florijnen.⁽⁴⁶⁾ (fig 14, zie pag. 222)

“De kerk werd gekuist, gewit en geschuurd en in haren vroegeren luister hersteld” noteert De Rantere.

In de hoofdkerk liet de prins door de bisschop van Brugge een plechtige dankmis opdragen en het Te Deum werd gezongen.

In de stad werd een garnizoen gelogeed van twee Waalse en twee Duitse vendels en als gouverneur werd aangesteld sire d'Aubremont, heer van Masnuy.

Op 23 juli werd door de prins een nieuwe magistraat samengesteld uitsluitend uit katholieken. Als burgemeester werd Jonkheer Jan le Poyvre, heer van Hellebus, aangeduid.

De bres in de Beverpoort werd hersteld en opgevuld met mutsaards. Er werd een commissie samengesteld voor het ophalen van de gelden 30.000 florijnen, de afkoopsom die Farnèse had opgelegd.

Op 24 juli werd door de bisschop van Brugge geboden een jaarlijkse dankprocessie te houden voor de overgave van de stad telkens op 1 juli. Dit is geschied tot 1794 bij de inval van de Franse Revolutionairen.

Gedurende de maand augustus 1582 verlieten meer dan 50 families de stad. Ze betaalden hun boete-taxatie niet en hun goederen werden verbeurd verklaard., waaronder Frans Cabeliau, gewezen burgemeester, Jacob de Steur, ex-schepene, Arent Walgrave, Joos van den Driessche, Pieter van de Wiele en Jan van Hooland, alle vier fabrikanten van tapijten, samen met hun medewerkers en hun werklieden. Ze gingen hun kunst elders anders beoefenen, waardoor de stad een deel van haar luister verloor. Ze konden nog moeilijk hun tapijten versturen over zee want ze werden door de Hollanders gekaapt.” D.R.

Hierdoor verloren 400 personen hun werk binnen de stad.

Op Den Eindries stonden er nog 9 huizen, 17 op Bevere en 12 op Leupegem.

Bartolomeus De Rantere neemt in de maand mei van 1583 een notitie over van een tijdgenoot de H. Van den Broecke die op treffende wijze de erbarmelijke situatie van de stad weergeeft. *“Er passeerde gene week of ganse families verlieten de stede; d'ene door gebrek aen werk, d'ander door den iver voor de gereformeerde religie, een derde door den groten overlast van de soldaten zodat een derde van de stad niet meer bewoond en wierdt. Ik telde 197 niet bewoonde huizen en nog zeker 100 huizen die*

nog bewoond waren door gevluchte landslieden, die bij d' eerste kans de stad zullen verlaten." V.D.B. - D.R.

Het platteland rond Oudenaarde was weldra zodanig verwilderd en verwoest dat er zich de volgende jaren een wolvenplaag in de streek voor deed.

Maar, de landslieden, schrijft De Rantere *"begonnen wederom huttekens te maken om in te wonen en ze begonnen het land te beploegen."*

7. EPILOOG

EN WAT MET FARNÈSE NA 1582?

Tussen 1582 en 1585 worden alle belangrijke Vlaamse steden door Farnèse terug onder Spaans gezag gebracht. Eerst komen de kustgebieden aan bod; Duinkerke, Nieuwpoort, Menen en Diksmuide. Farnese wilde zich langs de zee een verbindingsweg met Spanje verzekeren. Vervolgens komen Ieper, Brugge en Gent aan de beurt. Gent kapituleert op 7 april 1584. Brussel wordt volledig omsingeld en kapituleert op 10 maart 1585. Het Engels garnizoen van Aalst levert de stad zonder verzet in de handen van Farnèse, omdat Oranje hun soldij niet meer betaalde.

De belangrijkste stad, en de kern van de rebellie was echter Antwerpen. Na een beleg van 13 maanden (3 juli 1584 – 17 aug. 1585) slaagt Farnèse er in Antwerpen te veroveren op Filips, Marnix van St.-Aldegonde.

Als teken van erkentelijkheid ontvangt Farnèse van Filips II de Orde van het Gulden Vlies en wordt hij opnieuw eigenaar en titelvoerder van de Citadel de Plaisance in Italië.

Filips II verplichtte hem vervolgens om deel te nemen aan zijn project om Engeland te veroveren. Dit werd een totale mislukking. De onoverwinnelijke Spaanse Armada werd in het Kanaal door de Engelse admiraal Francis Drake verslagen in 1588.

In 1592 wordt Farnèse, tijdens de Franse Godsdienstoorlogen, met Spaanse troepen ingezet tegen de Franse koning Hendrik IV. Farnèse was intussen ernstig ziek geworden. Hij trekt zich terug in de abdij Van St.-Vaast te Atrecht (Arras) en overlijdt er op 2 dec 1592.

In de schepenzaal van het Oudenaardse stadhuis hangt een klein donker triest schilderijtje uit die periode, Farnèse voorstellende, opgebaard op zijn doodsbed in de abdij van St.-Vaast.

(Fig 16, zie pag. 223) Dit schilderijtje draagt bovenaan, in gotisch schrift, in Oud-Frans, de volgende tekst:

“Alexandre Farnèze, Prince de Parme et de Plaisance, Gouverneur et Capitano-General du Pays Bas, Chvlr. du Toison Dor, lequel trespassa dedans l’Abbaie de St. Vaast D’Arras, le II de Decembre 1592.”

Borremans P., Februari – Maart 2006

BIJLAGE. I (FIG 15)

Op 15 april 1579 ontvangt de magistraat van de stede (Oudenaarde) een brief van Graaf Emmanuel de Lalaing, heer van Montigny; waarin hij mededeelt en motiveert waarom hij tot het Verdrag van Atrecht is toegetreden. Hier volgt de integrale tekst.

Wij Emmanuel van Lalaing, baenderheer van Montigny, herkennen en maken kenbaar, dat we heden op 6 april 1579 verbond hebben gemaakt met de Heere Van Lamotte, bevelhebber van Grevelingen, in de naeme van Zijne Majesteit, ten bijwezen van de middelaers, den Eerw, Heer bisschop van Atrecht, den heer van Pelles, den heer van Valvon, zo voor ons, als voor den here van Hese, en dit voor volle macht aen ons verleend, alsmede voor alle andere hoofdmans, bevelhebbers, aenleiders, en ambtenaren van soldaten in de krijg, zo voetgangers als ruiters dewelke ons nagevolgd hebben, hunnen dienst gehoorzaamlijk en getrouwelijk in Vlaandren en andere provinciën omtrent 7 of 8 maanden hebben gekweten te weten 8000 voetgangers en 400 ruiters ter forme van den onderstaanden eed:

Zo zweren en beloven wij de Roomse algemene religie te zullen verzekeren en bewaren en alle behoorlijke onderdanigheid te betonen, aan den koning en het vredeverdrag van Gent de volgende vereniging en ten dien einde getrouwelijk den oorlog te zullen voeren.

Wij beloven daerenboven gehoorzaamheid aen des konings gezaghebbende, wie daartoe vanwege den koning zal aangesteld worden, volgens zijn eigen goeddunken, mits zodanige gezaghebber zal aangenaam zijn aen de provinciën dewelke in dit verbond samengevoegd zijnde de gezegde punten zullen willen aenveerden en onderhouden. Ist nochtans dat den koning gene genoegzame zekerheid en borge stelt, nog te binnen de gestelden tijd alle de Spaanse, Italiaanse, Albaense, Bourgondische en andere soldaten, die onaangenaam zijn, in deze landen doet ruymen, zo en zullen wij aen onze belofte niet gehouden

zijn, alsook niets aen te gaen, voor dat dezelfde vreemden vertrokken zijn uit de Nederlandse Povinciën.

Dezen eed zullen zij doen uitspreken voor al onze legerbedienden en soldaten, en wij 't zelfde werkstellig willende maeken, leveren en stellen in handen van zijne Koninklijke Majesteit: Meenen Kassel en alle andere sterkten door ons bezeten, met alle hun geschut, krijgsgetuig en garnizoen om daer van te doen naer zijn gelifte, en wij insgelijks Valentijn de Pardieu, heet van Lamotte, bevelhebber van Grevelingen, bevolen in naeme van Zijne Majesteit te zullen betalen en ter hand stellen aen de baron de Montigny, 250.000 guldens gereed geld en op die voet zullen wij heer van Montigny al onze soldaten deze maand, en de maenden van april en mei onderhouden en van het begin van juni zullen dezelfde troepen van den koning moeten betaald worden.

En wij heer Van Lamotte, in den naam van Zijne Koninklijke Majesteit zullen zorgen dat zij in deze koninklijke dienst zullen aengeschreven worden, en binnen de 15 eerstvolgende dagen van dezelfde maand van juni, voor de gehele maand zullen betaald worden . In teken der waarheid hebben we deze brieven ondertekend, en met onzen zegel behangen, in het bijwezen van boven eerst genoemden, de burggraaf van Gent, bevelhebber van Artois, de heer van Capies, en den capitain Aleyumen, alldus gedaen op St.-Eloysbergh, in 't jaere en de maend als hierboven.

VOETNOTEN

FARNÈSE BEVRIJDT OUDENAARDE. 1582

1. LEON VAN DER ESSEN, Alexandre Farnèse Prince de Parme, gouverneur des Pays-bas, Librairie Nationale d'Histoire . Bruxelles, 1934 , 5 tomes. Tome III pag. 65 –83 met dank aan de rijksarchivaris van Beveren (Antw.) Dirk van Dhuysse.
2. Academica Belgica te Rome. Gesticht door Leon Van Der Essen. Wanneer je op Google zijn naam oproept vind je alle details in verband met dit symposium en ook de namen van de medewerkers van de univ. van Leuven, Gent en Brussel.
3. L.ROBIJN en L. DHONDT, Historie van de Ketterij te Oudenaarde. S.A.O. speciale uitgave mei 1992. (S.A.O. = Stedelijk Archief Oudenaarde)
4. condottieri : bendeaanvoerder, ital.conduire :leiden lat. conducere : besturen. in dienst nemen van huursoldaten. In ital. meestal adel .
5. LEON VAN DER ESSEN, Alexandre Farnèse et les origines de la Belgique 1545-1592 Office de Publicité Bruxelles . 1934 pag. 8 .
6. idem 5, pag. 18 “ Marguerite de Parme s'immagina que le cardinal Granvelle avait mal soigné ses intérêts ”
7. idem 5. “ le roi décida que le jeune Alexandre (14ans) épouserait une princesse de son sang et de sa maison. ” pag. 18-19
8. GUSTAAF ASAERT, De val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders, pag . 170 Lannoo Tielt 2004 .
9. idem 8, pag. 169 .
10. LEON VAN DER ESSEN, idem 5, pag. 14 .
11. De Correspondentie van Willem van Oranje, Instituut v. Nederlandse Geschiedenis. computerbestand, brief N° 6960 van 26/08/1571.
12. ETIENNE ROOMS, Oorlogen en krijgslieden in bewogen tijden . Legers in de Spaanse Nederlanden 1567 – 1700 . Cursusboek. Univ. Vrije Tijd 2005 Davidsfonds Leuven. pag. 6
13. RAYMOND VAN MEIRVENNE, Fort Liefkenshoek. Uitgeverij De Krijger, Erpe 1 pag . 6.
14. idem 3 “ Men begon bij de kop te vatten, die de meeste roervinken en opstokers hadden geweest Deze werden plichtig gevonden daar zij in hun huizen predikanten hadden geherbergd en aldaer laten preken. Ze werden alle 13 veroordeeld tot de galge. Andere die kleinere misdaden hadden begaan werden uit de stad verbannen., onder deze enen Jacop Blommaert die later veel rampen aan de stad heeft veroorzaakt. ”
15. de beden: vorm van nationale en of landelijke belasting door de Habsburgers geheven maar die diende goedgekeurd door de Raad Van Financiën waarin de hogere adel sterk vertegenwoordigd was o.a. Egmont, Hoorn, Oranje, later door Alva afgeschaft . Hij voerde 10-den en 20-sten penning in waardoor de macht van de adel beknot werd. .
16. De correspondentie van Willem van Oranje. Computerbestand. Zie 11. n°7489 en 6960
17. FLORENT VAN OMMESLAEGHE, Twintig bloedige jaren uit de geschiedenis van Oudenaarde. Van de Velde 1972., pag. 76.
18. idem 3, pag. 152
19. ETIENNE ROOMS, De materiële organisatie van de troepen van de Spaanse Habsburgers in de Zuidelijke Nederlanden . 3 delen . Onuitgegeven doctoraal proefschrift V.U.B 1998 Inhoudelijk is dit hoofdstuk hieruit geput.
20. VAN DER ESSEN LEON, Les Cahiers Historiques. n° 38 1965 Bruxelles pp 27 tot 43 La sanglante capitulation d'Oudenaarde devant Farnèse en 1582. Met dank aan de stadsbibliotheek van Antwerpen. pag. 36: “ le Prince de Parme accepta cette explication quoique

- des témoins eussent affirmé, que le coupable était pris de boisson “. 21. ETIENNE ROOMS, idem 19 hoofdstuk inkwartiering.
22. LEON VAN DER ESSEN, idem 9 pag. 60
23. chamade : teken van overgave met witte vlag of trommel. Piemontees : ciamada, signaal
24. idem 5, pag. 39
25. Robert Born. Les Lalaing, biographie, Les Editeurs d'Art, Bruxelles 1986, pag. 280-281 “ Les Etats (Oranje) ont abandonné les régiments à leur sort. Montigny envoia alors le capitaine La Biche en Flandre, avec six enseignes, pour y vivre sur le pays. “
26. op klein of groot rantsoen gesteld = personen die gevangen genomen werden, werden op rantsoen gesteld . Vlaamse dialect- vervorming van het Franse : une rançon = losgeld te betalen voor een gegijzelde.
27. idem 22 pag. 60
28. idem 9 pag. 60
29. BARTOLOMEUS DE RANTERE S.A.O.. Copie R.Castelain archief Walburga Oudenaarde. 15 april 1579 . Brief van Emmanuel de Lalaing aan de stede. “Wij Emmanuel de Lalaing erkennen en maken kenbaar .. etc. “ zie bijlage.
30. SOLANGE DE GROOTE. De Calvinistische Republiek te Oudenaarde. 1578-1582 licentiaats verhandeling. 1987 S.A.O. pag. 123, 136 Handelingen S.A.O.
31. E. ROOMS, idem 19, hoofdstuk Inkwartiering.
32. idem 26 . Op 15 sept. 1578 “ Niettegenstaande de publicatie hielden de gereformeerde burgers niet op dagelijks grote moetwilligheden te begaan in zoverre dat ze de 15 van dezelfde maand de kerke van Leupegem open smeten, en aldaar al in stukken braken wat brekelijk was, alleen latende den predikstoel... “ D.R.
33. uitlopen : “het vendel deed een uitloop naar “ Deze uitdrukking komt dikwijls voor bij De Rantere. Het betekent : de vesting verlaten om in de omgeving te gaan pluinden .., of gevangenen te nemen voor op “groot rantsoen te stellen. “
34. verkopen met den stok = in het openbaar bij opbod.
35. De la NOUE : de situatie van de stadsversterkingen na de werken van deze Hugenoot zijn afgebeeld op de prachtige schilderij die je in de schepenzaal van het Oudenaards stadhuis kan bewonderen . (zie fig 4)
36. LEON VAN DER ESSEN, idem 9, pag. 110, voetnoot: Brief van de la NOUE aan Farnèse: “Lorsque La Noue, prisonnier au château de Limbourg eut appris que le Prince disposait d'attaquer Oudenarde, il écrivait une lettre datée du 11 mai 1582, pour l'avertir qu'elle était inexpugnable et qu'il courait le risque d' y perdre sa réputation de grand capitaine. “
36. tertio's, ital voor Spaans of Italiaans regiment.
37. idem 9, tome III, pag. 67, “ Le prince pouvait songer à entreprendre cette offensive de grand style, le plan qu'il avait communiqué à Philippe II “
38. CASTELAIN RIK. De kasselrij Oudenaarde, slachtoffer van het militaire optreden van de Malcontenten en Gereformeerden (1568-1582) Jaarboek De Gaverstreke, 11, 1983. p. 297-315 .
39. De Briefwisseling van Oranje. Computerbestand brief N° 8827 zie voeten. 11.
40. VAN DER ESSEN L., idem 9, tome III pag. 69
41. een slag te slaan: = een veldslag in open veld in tegenstelling met een belegering van een vesting.
42. VAN DER ESSEN L, idem 9 tome III blz 72 voetnoot n° 30 “ Le 14 mai, François de Halewijn, gouverneur du château de Courtrai, envoya à Farnèse le plan d' Audenarde que lui avaient communiqué, des bourgeois de la ville et lui signalait que ces bourgeois pourraient donner au prince toutes les explications nécessaires “

43. des gabions = Schanskorven zie fig. n° 12
44. VAN DER ESSEN L . idem 9 pag. 81 “ Environ un mois après la prise d’Audenarde les premières troupes Espagnoles arrivèrent. Dans le Luxembourg arrivèrent presque en même temps les sapeurs de Bohême si impatiemment attendus. “ - voetnoot 57 Farnèse au Roi. “
45. Richebourg: Robert de Melun, markies de Richebourg, Waals edelman, oorspronkelijk in dienst van de Staten-Generaal (Oranje) maar na de Unie van Atrecht overgelopen naar Farnèse.
46. Joos De Paepe, Oudenaardse tapitsier, wandtapijt voorstellende de geschiedenis van Alexander de Grote, H. Göbel, Wandteppiche I De Niederlande. pag. 470. Leipzig. 1923., voetnoot 54, blz. 80 bij Van Der Essen, idem 9 .

PATRICK DEVOS

Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde

deel 1

TOPOGRAFISCHE EN BOUWKUNDIGE INFORMATIE VOLGENS DE ARCHIVALIA

VERANTWOORDING

De topografische en bouwhistorische studie van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal stuit op enkele belangrijke, deels onoverkomelijke moeilijkheden.

De noordelijke, westelijke en zuidelijke terreinen werden meermaals grondig verstoord. Enkel het binnenplein en de open ruimte van het kloostervierkant bleven vrij maar zij werden nog niet archeologisch onderzocht.

Daar het complex in gebruik is zijn er beperkte mogelijkheden om achter de wandbekledingen van allerlei aard oude sporen te vinden. Veruit het meeste werk moet gebeuren op basis van zuivere uitwendige observatie van aflijningen, muurdiktes, verspringingen, onregelmatigheden, barsten, studie van de configuratie van de diverse vleugels en hun muren. Niettemin kan men, door nauwkeurige observatie en vergelijking met archivalische en iconografische bronnen, toch enkele grote en interessante lijnen van de bouwgeschiedenis met vrij grote accuratesse uittekenen.

Het huidige complex omvat als materiële getuigen (de zogenaamde monumentale bronnen) de kapel als wellicht oudste element, het 16de-eeuwse kloosterpand, het 17de-eeuwse bisschopskwartier, 18de-eeuwse verbouwingen, 19de- en 20ste-eeuwse vleugels en verschil-

lende niet zeer precies te documenteren onderdelen die voor een coherent inzicht in het geheel van belang zijn.

De informatie die de monumentale bronnen leveren wordt door heel weinig iconografische bronnen, zoals kaarten, plannen en afbeeldingen ondersteund of aangevuld. In feite is er slechts één enkele werkelijke iconografische bron, maar haar waarde is dan ook wel uitzonderlijk hoog en rijk. De driedimensionele maquette van de stad Oudenaarde, vervaardigd in 1746 en nu bewaard in de *Palais des Beaux-Arts* in Lille (Rijsel), is een unieke en, wegens zijn topografische accuratesse, bijna onuitputtelijke bron van informatie. Bijna alle concreet-materiële gegevens over de geschiedenis van het hospitaal dat de huidige configuratie voorafgaat zijn op deze maquette gebaseerd.

In tegenstelling tot de voorgaande informatiegegevens zijn de geschreven, meer bepaald de archivalische bronnen van het hospitaal, vrij talrijk. Het oude archief van het hospitaal telt 692 nummers. Voor de topografie en de verdwenen of slecht gekende gebouwen zijn de geschreven overeenkomsten belangrijk. De jaarrekeningen geven talloze inlichtingen maar die zijn zo kleinschalig dat het veelal niet mogelijk is ze met concrete bouwpartijen te identificeren en nog minder om er de totaliteit van de werken of het geplande opzet uit af te leiden.

Uit de ingewikkelde puzzel, waar veel stukken onsitueerbaar zijn of ontbreken, was het uiteindelijk toch mogelijk een eerste, gefundeerde aanzet te schetsen van de bouwgeschiedenis van het hospitaal.

Omdat de bronnen elkaar bijna niet wederzijds ondersteunen noch overlappen maar elkaar opvolgen werd verkozen ze analytisch en per soort te presenteren zodat hun informatie ongehinderd door voorbarig commentaar of onzekere samenhang met andere bronnen kan geëvalueerd worden.

VAN XIIIe TOT XVIIIe EEUW

ALGEMENE BESCHOUWINGEN

Overzicht

De bouwgeschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal dient voor het overgrote deel in de archivalia te worden gezocht. Die archieven zijn vrij talrijk maar zij hebben hun eigen kenmerken, en dus ook hun rijkdom en hun beperkingen.

Als archivalia voor de bouwgeschiedenis van het hospitaal beschikken we eerst over officiële akten, officiële beslissingen dus, soms gekend onder de naam charters (keuren). We vinden daarin beslissingen in verband met schenkingen, overeenkomsten, zoals contracten, en processen. Die stukken dragen referentienummers van 1 tot 102 en van 447 tot 692. Zij vormen ook het grootste deel van het fonds Onze-Lieve-Vrouwhospitaal in het stadsarchief (algemeen fondsnummer 684/6).

Slechts een heel klein deel van die archiefstukken heeft bouwhistorisch belang, een wat groter deel is topografisch interessant, vooral voor de geschiedenis van het hospitaal buiten de muren en de oudste geschiedenis van het complex binnen de muren.

Voor de bouwgeschiedenis van het hospitaal zijn de jaarrekeningen veruit de grootste en de belangrijkste archivalische bron. Zij bestrijken in het hospitaalarchief de inventarisnummers 149 tot 420 en betreffen de periode 1317 tot circa 1794. Zij zullen hieronder wat verder geanalyseerd worden.

Daarnaast beschikken we over twee reeksen complementaire bronnen. De eerste zijn de zogenaamde quittanties, eigenlijk afzonderlijke binnengekomen, betaalde facturen. Zij dragen de nummers 103 tot 149 en bestrijken de periode 1676 tot 1794. De andere reeks bestaat uit “wekelijkse uitgaven”; zij zijn genummerd 432 tot 440bis en lopen van 1634 tot 1747.

Wegens hun belang zullen de jaarrekeningen hieronder eerst in hun globaliteit benaderd worden. Zij stellen specifieke methodologische problemen, die voor een flink deel ook voor de quittanties en de wekelijkse uitgaven gelden.

Bouwkundige archivalia en methodologie van hun verwerking

Het archief van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal bezit een rijke collectie jaarrekeningen, die zich in praktijk van 1317 tot 1790 uitspreidt. De revolutiejaren hebben tot de stopzetting van de rekeningen geleid.

De quittanties dekken een periode van 1676 tot na 1794.

De jaarrekeningen tellen verschillende, omvangrijke, onderbrekingen.

Zo zijn van de 14de eeuw enkel de jaren 1317 tot 1327 bewaard.

In de 15de eeuw ontbreken talrijke jaren: 1417 tot 1434, 1436, 1438, 1445 tot 1454 ¹, 1449 tot 1456, 1475, 1479 tot 1482, 1487 tot 1493.

In de 16de eeuw ontbreken de jaren 1500, 1504, 1510, 1517, 1521 tot 1523, 1525 tot 1534, 1538 tot 1540, 1542 tot 1544, 1574, 1575, 1591. veel bewaarde jaarrekeningen zijn arm aan informatie.

In de 17de eeuw ontbreken de jaren 1672 tot 1679, 1693, 1695, 1696.

In de 18de eeuw ontbreken de jaren 1700 tot 1741, 1767, 1769 tot 1772, 1774. Vanaf dan worden de rekeningen zeer onregelmatig opgesteld en krijgen zij een erg oppervlakkige, globaliserende inhoud. Onder de naam van jaarrekeningen bevatten veel registers in de late 18^e eeuw enkel renten of ontvangsten, veel echte jaarrekeningen blijken stereotiep en hebben dan ook weinig informatiewaarde.

Met de interpretatie van posten in jaarrekeningen moet men zeer kritisch zijn. Het is bijvoorbeeld zeer aanlokkelijk posten die elkaar opvolgen met elkaar in verband te brengen terwijl inhoudelijk niets daarop uitdrukkelijk wijst. Jaarrekeningen werden immers opgesteld op basis van afzonderlijke facturen, die zelden bewaard zijn en waarvan de wijze van ordenen onbekend blijft. Alles wijst erop dat zij per rubriek min of meer in chronologische opvolging bewaard werden.

Voorzichtigheid is ook geboden met de formuleringen. Het is altijd nodig de diverse onderdelen zoals de gebruikte woorden, de hoeveelheden en de kosten met elkaar in verband te brengen en zo mogelijk ook het aantal vergelijkbare posten in te schatten. Woorden zoals *nieuw*, *maken*, *vermaken*, *nieuw maken* kunnen naar een verkeerd denkspoor leiden. Zeer misleidend zijn ook de opsommingen van locaties waarbij dikwijls niet duidelijk is of die elementen bij elkaar horen of niet. De afwezigheid van komma's kan heel wat valse verbanden suggereren.

Verder moet men er altijd mee rekening houden dat de posten niet in functie van de onderzoeker opgesteld werden maar volgens een logica

die eigen was aan de beheerder van de rekeningen. Bij instellingen en zelfs bij “gewone” privé-eigenaars is het altijd mogelijk dat werkzaamheden en geleverde materialen meer dan één gebouw of item betroffen. Voor een grote of complexe instelling zoals een hospitaal dient daarmee extra rekening te worden gehouden en dringt zich een zeer restrictieve interpretatie van de gegevens op.

Bovendien moet men ook nog rekening houden met de concrete realiteit van de posten. Voor materialen en afgewerkte producten kunnen grote bedragen voorkomen, gepresteerde werkuren daarentegen werden dikwijls per werkdag of –week berekend. De aannemers waren altijd zeer kleinschalig.

Sommige werken of materialen kunnen ook in de rekeningen niet voorkomen als zij betaald werden door buitenstaanders. Het is misschien daarom dat zowel de jaarrekeningen als de facturen (quittanties) zeer dikwijls niet volledig lijken.

Zelfs als men daarmee rekening houdt kan men zich niet van de indruk ontdoen dat er in die rekeningen soms wel belangrijke posten ontbreken..

Voor een deel is die indruk wellicht te wijten aan de aard zelf van de jaarrekeningen en de afzonderlijke facturen. Die bleven vrijwel altijd beperkt, gewoon al wegens de kleinschaligheid van de uitgevoerde werken. Zo geven zij ook maar beperkte aspecten weer van eventueel grote werkzaamheden of betroffen zij inderdaad slechts kleine werken. De kern van de facturatie was immers enkel voor de eigenaar een geschreven verklaring te zijn voor gepresteerde werkuren en voor geleverde materialen; verder reikte de bedoeling niet. De algemene context, het opzet en zeker de technische aspecten lagen – en liggen ook nu – volledig buiten de bedoeling van de rekeningen. Hieruit volgt dat de rekeningen in verband met grote werken per post slechts kleine aspecten kunnen onthullen. Hoe groter het opzet hoe minder men uit de rekeningen de hele inhoud van de werken kan opsporen.

Uit dit alles blijkt welk bedrieglijk idee men zich van rekeningen dreigt te vormen en hoe weinig gegevens zij leveren om een inzicht te bekomen in idee, concept, opzet, omvang en locatie van werkzaamheden.

Gekoppeld aan de bevinding dat de samenhang van de opeenvolgende posten veelal zeer onduidelijk is, kunnen we ons de gegevens van archi-

valia als een puzzel voorstellen. Een puzzel waarvan de stukken tot verschillende dozen behoren en waarvan bovendien een onbekend aantal stukken ontbreekt.

Als men het geluk heeft dat de archivalia nog kunnen gelinkt worden aan andere elementen die men beter kent, zoals bijvoorbeeld nog bestaande ensembles, kunnen de vermelde problemen dikwijls in min of meerdere mate tot nieuwe inzichten leiden. Als de archivalia zelf de enige referentie zijn, krijgen we het probleem te beschikken over heel veel informatie, dat niet naar een synthetisch historisch beeld kan leiden maar dat heel verspreid en fragmentair is en een bijna zuiver analytisch karakter heeft². Uiteraard levert die informatie ook zeer interessante invalshoeken, waaronder vooral ambachtelijk-technische en organisatorische aspecten.

Dat alles is het geval voor het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal van Oudenaarde.

Een zo correct mogelijke presentatie van de archivalia dient hier te gebeuren door de bronnen zelf te laten spreken, uiteraard zoveel mogelijk in een chronologische of logisch-chronologische volgorde, en op een analytische wijze. Het is slechts in een paar gevallen mogelijk een samenhangende, synthetische visie te schetsen.

Een laatste maar zeker niet onbelangrijk probleem betreft de interpretatie van de archivalia, dat voor een groot deel behoort tot het domein van de filologie.

Het is niet de bedoeling van dit, reeds erg uitgebreid artikel, de archivalia tot in verre details te analyseren, omdat onderhavige studie in de eerste plaats een evolutiegeschiedenis onder bouwkundig opzicht van het hospitaalcomplex wil weergeven. De meeste archivalische gegevens lenen zich niet zomaar tot een doorgedreven bouwkundige of analyse: de talloze posten maken het immers veelal niet mogelijk om een juist inzicht te bekomen in de locatie, de omvang en dikwijls ook de juiste aard van de werkzaamheden. Dat euvel is inherent aan jaarrekeningen, die zich moeilijk tot de opmaak van constitutieve beelden lenen. Daarnaast blijft nog het probleem van de juiste betekenis van de gebruikte termen, waarbij zowel technische vaktaal en streektaal een rol spelen. In de praktijk was het *Middelnederlandsch Woordenboek*, versie 1998, uitgegeven door SDU, mits enige creatief omgaan met de zoektermen, een zeer handig werkinstrument.

Tenslotte dient nog vermeld dat de aangehaalde archiefteksten soms slechts een noodzakelijke keuze zijn die gemaakt moest worden in de massa posten; dat geldt vooral voor de 15de eeuw.

Uit dat alles volgt dat de hieronder volgende studie eigenlijk een eerste grote, systematische survey is van de analyse van de bronnen, in het bijzonder van de archivalia die zich in het archief van de hospitaal bevinden.

Zij zullen in de toekomst door meer gedetailleerde opzoekingen moeten verrijkt worden.

13de TOT 15de – EEUWSE ARCHIVALIA

Zowel van het hospitaal aan de Beverepoort als van de oudste bouwgeschiedenis op de site ten noorden van de Sint-Walburgakerk zijn ter plaatse geen materiële sporen aanwezig of alleszins nu niet zichtbaar noch gekend. Voor omschrijvingen ervan is men voorlopig enkel op archieven aangewezen. Het hospitaalarchief bevat talrijke stukken die van de materiële en ook van de organisatorische evolutie getuigen. Bijzonder interessant zijn de verspreide akten in verband met giften van gronden en met het bouwen, verbouwen of verwerven van bouwterreinen en constructies. Weliswaar geven die documenten slechts fragmentaire en dikwijls niet heel precieze informatie maar zij zijn wel de enige informatiebronnen waarover we beschikken.

Het hospitaal buiten de stadsmuren

In zijn opzoekingen over de rechtstreeks uitgebate hoeven leverde B. Van Maelzaeke ook interessante gegevens over het hospitaal zelf dat buiten de stadsmuren lag ³. In de onmiddellijke nabijheid daarvan stond de hospitaalhoeve, later genaamd *te Capellen*. In de buurt daarvan verrees in 1400 nog een pachthof, genaamd *Nieuwenhove*.

De locatie van dat hospitaal werd door M. Hoebeke, aan de hand van verschillende, verspreide gegevens, zo nauw mogelijk gedefinieerd. Topografische referenties waren de Beverepoort (ten noorden van de stad), de Beverestraat, de Broekstraat, de stadsvesten en een vijver, genaamd *Pudemere*. Zijn conclusie was dat het hospitaal zich ergens situeerde tussen de huidige Gevaertsdreef ten zuiden

(een voormalige waterloop) en de Broekstraat ten noorden, of nog meer bepaald de huidige Jacop Lacopsstraat, in de omgeving van de voormalige Gevaertfabriek ⁴.

Het oudst gekende stuk over het hospitaal heeft als onderwerp een schenking in 1202 door Boudewijn, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, aan het hospitaal van Oudenaarde dat een terrein kreeg bij de Einepoort om een molen te bouwen ⁵. De aanleiding van de gift was het aanstaande vertrek van de graaf naar Jeruzalem en moest, volgens de formulering van de oorkonde, helpen zijn zieleheil en die van zijn opvolgers te verzekeren ⁶.

Die schenking impliceerde eigenlijk dat het hospitaal toen al bestond. Volgens de overlevering – er zijn geen authentieke akten gekend – zou het even voordien zoniet in 1202 zelf opgericht zijn door een priester, genaamd Arnulfus, die medegetuige was van de vermelde schenkingsakte ⁷.

Het jaar daarop bevestigde gravin Maria de gift aan het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal, dat nu evenwel omschreven werd als een site waar twee molens gebouwd waren. De plaats strekte zich uit vanaf de molens tot aan muren, de weg en het water enerzijds en bovendien vanaf de molens tot aan de Beverepoort ⁸. Die gegevens wijzen er op dat de vermelde items watermolens waren.

Reeds in 1214 stelde de graaf van Vlaanderen dat hij het klooster en de werking ervan onder zijn bescherming nam ⁹.

In 1219 bevestigde Margareta, vrouwe van de heerlijkheid Beverwaan (in Bevere) de gift van verschillende gronden aan het hospitaal ¹⁰. Geen enkele van die akten vermeldt de omstandigheden of de motieven die aanleiding gaven tot haar redactie.

In 1232 schonk Arnulf van Landas, heer van Eine, eveneens gronden, met name tien bunders gelegen bij het hospitaal ¹¹. In datzelfde jaar diende een kerkelijke uitspraak in Doornik te worden uitgebracht over een geschil tussen de parochiegeestelijkheid en het hospitaal over de parochiale rechten voor begrafenissen en jaargetijden in verband met de geplande oprichting van een cisterciënzerinnenabdij (Maagdendale). In dat verband werd verwezen naar de regeling van een analoog probleem in de cisterciënzerinnenabdij van de Bijloke in Gent ¹².

In 1235 gaf de bisschop van Doornik toelating aan het hospitaal om een eigen kerkhof aan te leggen ¹³, wat het jaar daarna aanleiding gaf tot een rechtsgeschil met de “kanunniken” van Oudenaarde, met andere woorden de parochiepriesters van de Sint-Walburgakerk ¹⁴. Paus Gregorius IX nam in 1237 het klooster onder zijn bescherming en keurde in dezelfde akte ook de regel goed die door bisschop Walterus van Doornik opgesteld was voor de kloostergemeenschap, die toen klaarblijkelijk uit vier zusters en vier broeders bestond en in die vorm tot 1390 zou blijven bestaan ¹⁵. In 1241 diende opnieuw een regeling met de parochiegeestelijkheid te worden getroffen ¹⁶; de kwestie hield wellicht verband met begrafenissen op het kerkhof, waarvan de juiste locatie onbekend is. In 1246 deed gravin Margareta een uitspraak over het visrecht van het hospitaal met betrekking tot een visvijver, de *Pudemere* genaamd, die buiten de stadspoort lag, naar de *Wilshage* toe ¹⁷. In die periode blijken verschillende schenkingen gebeurd van gronden, die alle “op de Eindries”, wellicht nabij het hospitaal, gelegen waren ¹⁸.

In 1301 was sprake van een gift van 600 pond - een aanzienlijk bedrag - voor de bouw van een stenen huis en van een kapel ¹⁹. Mogelijk maakte die gift het voor de eerste maal mogelijk om in het klooster stenen gebouwen op te richten. Welke functies die constructies hadden is onbekend. Normalerweise waren dat de kapel, het hoofdgebouw (met veelal administratieve en representatieve functie), maar ook de ziekenzaal behoorde tot de prioriteiten.

De jaarrekeningen 1317 – 1327 ²⁰

De posten zijn heel kort geformuleerd en de uitgaven zijn niet per soort gegroepeerd. Echte bouwactiviteiten komen er niet in voor en zelfs gewone onderhoudswerken blijven er zeer beperkt. Hun lokalisatie is onbekend, verschillende posten betreffen buitenbezittingen zoals Wolfskerke, Ingooigem en een korenhuis, dit laatste zonder lokalisatie.

We vinden als posten bijvoorbeeld het dekken (van een dak) met stro, het leveren van haken en krammen, *houtenen scorelen*, daktegels, vorsttegels en metselwerken, alles zonder plaatsomschrijving.

Eigenlijk is er slechts één zeer concrete post in verband met het hospitaal: *van maeckene der sieker trapen*.

Via een hertogelijke akte van 1412 ²¹ (zie infra) krijgen we meer inzicht in zowel de oude als de nieuwe locatie alsook in de omstandigheden die tot verplaatsing van het hospitaal geleid hadden. In de akte is voor de eerste maal sprake van de stichting van het hospitaal, die een grafelijke oorsprong zou hebben (*fondé et doté de nos prédécesseurs*) en van de omstandigheden die, in een niet nader genaamd jaar, geleid hadden om de instelling binnen de stadsmuren over te brengen. Dat eerste complex zou niet minder dan twee kerken, een kapel, drie gewijde kerkhoven en andere degelijke gebouwen gehad hebben (*il avoit deux eglises, une chapelle, trois cymetieres beneiz et plusieurs autres bons edifices*). Men kan zich in dat verband afvragen of de tekst, gewild of ongewild, eigenlijk niet eerder slaat op de stad Oudenaarde. De tekst geeft aan dat het hospitaal verschillende soorten zieke mensen en pelgrims herbergde (*ou quel hospital lesdictes supliants couchoient, levoient et ordonnoient toutes manieres de gens malades et autres puvres pelerins et trespasans leur chemin*). De akte zegt ook dat het buitenmuurse hospitaal *par le fait des dictes guerres* gesloopt werd en men de afbraakmaterialen verwerkte in de stadsmuren.

Het hospitaal binnen de stadsmuren, 14de en begin 15de eeuw

Over de jaren 1380 – 1415 zijn we archivalisch volledig aangewezen op een reeks belangrijke akten en een paar pacht-en cijsboeken. Het zijn documenten van onvervangbare waarde maar jammer genoeg zijn zij onder topografisch en bouwhistorisch opzicht dikwijls vaag en onprecies, zodat hun kostbare informatie aanleiding geeft tot talrijke vragen.

Omstreeks 1380 werd het hospitaal, dat buiten de stadsmuren lag, om veiligheidsredenen gesloopt en kreeg de instelling binnen de stadsmuren een vestiging ²². Volgens B. Van Maelzake evenwel zou de verhuis reeds omstreeks 1379 plaats gevonden hebben ²³.

Het hospitaal diende zelf niet op zoek te gaan naar een nieuwe locatie want dat werk werd in opdracht van de hertog van Bourgondië verricht. De keuze viel op een *place et maison notable et propice..... rassistice derriere leglise paroichiale dicelle nre- ville*, op dat ogenblik gebruikt door wevers en andere ambachten die men bogaarden noemde (*en laquelle demoureoient pour lors et par avant aucuns fixerans ou gens d'autres mestiers que l'on appeloit bogars*) ²⁴.

De overdracht gebeurde niet vlekkeloos. In feite werden de bogaarden door de hertogelijke commissarissen uitgedreven (*lesquels iceulx commissaires, bailli et loy eussent fait yssir et departir de ladite place et maison, en baillant et delivrant icelle aux diz supplians*) en vochten de slachtoffers die handeling juridisch aan. Het geschil met de wevers werd pas in 1416 geregeld in een overeenkomst die voor de stadschepenen gesloten werd. In de akte is sprake van zowel *den huus daer wilen de bogaerde in woonden* als van *den huus daer Gillis Cabillau in plach te wonene*²⁵, wat dus betekent dat de ingebruiksname meer dan enkel het bogaardenhuis omvatte.

Een tekst uit een pacht- en rentenboek verhaalt in 1383 over bouwverordeningen in verband met de stadsmuren²⁶. Ondermeer werd in verband met de toegankelijkheid bepaald dat *een strate sculdich es te sine al vor thospital dar de bogarde wonden, vort lidende vor de scole vors- ten waterscepe ende ter stede torre toe ten ghemeen en profite ende ter nutscep van den ghebuers.....dat eene ghemeene strate te ghemeen en profite van den ghebuers ende vor de scole sculdich es te gane van Sente Joeris capelle al vor thospital vors- toten waterscepe ende toten voors- torre*. Uit die tekst blijkt duidelijk dat het hospitaal reeds in 1383 in de stad gevestigd was en dat de bogaarden in dat jaar niet meer in hun oud huis woonden. Ook de school (cfr infra) wordt reeds vermeld. In essentie zegt de tekst dat het areaal vanaf de Sint-Joriskapel, langs het hospitaal, de (voormalige?) school naar de *waterscepe* en de stadspoort (Meerspoort) door een openbare weg moest ontsloten worden. Die weg was de latere Sint-Walburgakerkhofstraat (nu Sint-Walburgastraat); de Sint-Joriskapel stond, althans in de 17de eeuw, op de hoek van die straat met de Grote Markt.

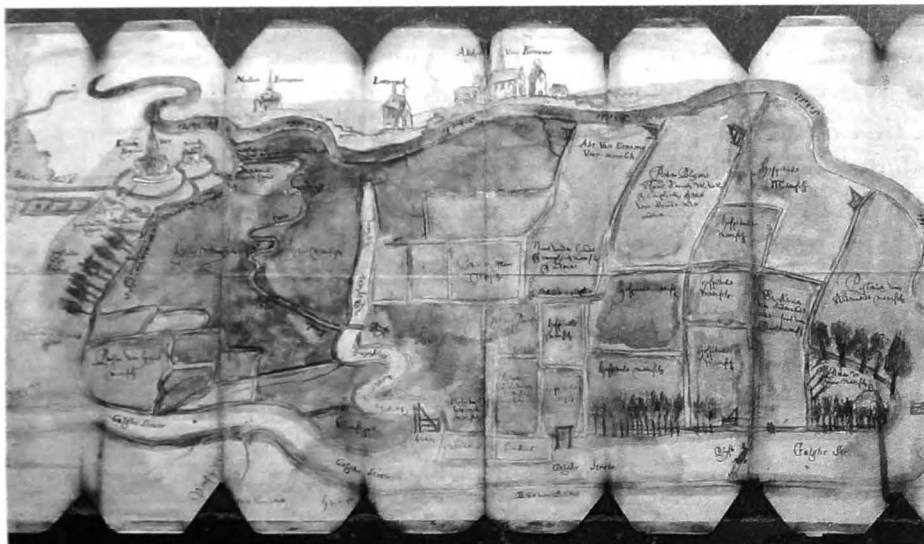
Over de oudste geschiedenis op de nieuwe locatie van het hospitaal weten we bijna even weinig als voor de periode voordien. Het zogenaamde *Vorwarden bouck*²⁷, het oudst bewaarde pacht- en cijnsboek van het hospitaal, opgesteld van 1385 tot 1411, verleent enkele schaarse maar kostbare gegevens. In 1387 werd *de scuere int sputael... ghemaecht*. Ze vereiste hout, ijzer en stro. Toen werd ook de *pesterie* (bakoven) gebouwd. Het jaar daarop volgde de bouw van de *poest* of koestal (95r). In 1393 wordt het bouwen van de kapel vermeld: *..de cappelle int spittael*

was ghemaect int jaer MCCC ende XCIII ende coste te temmerne ende zagheene LVI lb pares-, item van den yser werke XIII lb XV s paresis-. Hier dient aangemerkt dat de tekst enkel slaat op timmer- en ijzerwerk. Was de kapel dan volledig in hout, of liever, van vakwerk? En waar stond zij?

De inwijding van dat gebouw vond plaats in 1395: *so was dese vorseide cappelle ghewijt sondachs vor sente marijen maddaleenen dach int jaer M CCC ende XV* (foutief voor *M CCC XCV*) *bij een-en soffreghaen van Doerneke (=Doornik) ende dijes waren ghegheuen hem in ghiften III franxe croenen, ..den pro-mentuer I franxe croene, item den capellaen die met hem was I hollandschen guldinen, ..hem en- sijnen ghescepe ghesent VI kannen wijnst, ..der Jacop den vrije-t diet volghede te Doerneke dat mense wijen saude ee-ne franxsche croene. Som-e totas LXXXIII lb XII d pares- sterx gheist* (91v) ²⁸. In datzelfde jaar 1395 werd een akte getekend voor de schepenen van de stad Oudenaarde, waarbij *den steen van Inghelandt bachten der kercken tAudenaerde* aan het hospitaal geschonken ²⁹.

Werken in de omgeving van de “lochting” van het hospitaal vermelden geen datum maar zijn ongetwijfeld in de jaren 1390 te situeren: *dit es de groete van de- weeden bachten den loctin van den hospitale ghemeten metter maten van XX voeten den roede, ghelevert jeghen de strate metter gract duer gaenst. Eerst den veuersten den buelc an de strate VI v[lierendeel], LXVIII roeden mette gracten in allen zijden, ..den anderen dar nast volghende VI v en- XC r[oeden], ..den derden dar nast VII v en- XXX r, ..den vierden dar nast V v ende XC r, den VIIsten (=vijfsten) dar tenden metten scildekine toter straten ter bever cauter wert VI v XXXV r. Item noch eenen buelc bezijden toter Galstraten tenden den wi-nende lande IIII buerne en- XXX r. So-me van al desen XII buerne en- I half ende XLIII r* (92v). Zoals uit de tekst blijkt was er sprake van een weide “achter de lochting” van het hospitaal, die opgedeeld was in zes bulken (weiden omringd door water). Als oriëntatiepunten komen in de tekst toponiemen voor als Scheldeken ofte kleine Schelde (*scildekine*), de straat naar de Beverkouter en de Galgestraat (*Galstraten*), allemaal te situeren op de Eindries ³⁰.

In 1398 werd de HuddegembEEK geruimd: *was de beke dije comt van huddeghem tot int spittael gheruimt ende vermaecht tote auden bodem*

17de eeuwse plan van de Eendries

van an de donct weede tote jeghen Tulpins scure (90v). Wellicht betreft de vermelde topo- en hydrografie de gronden van het hospitaal in de Eendries.

Het bouwen van een boerderij, Nieuwenhove genaamd, op de locatie van het vroegere kloostersite buiten de stadsmuren, greep plaats in 1400: *nijen hof ghemaect ...ende was ghemaecht doe een scuure met tweek vorhuusen en- up elc ende eenen stal ende noch een woenhuus ende een poest ende waren alle ghemaecht ende bereet van allen steken up vorseide jaer ende eenen ghemetsten hoven* (90v). Met uitzondering van de oven waren al die gebouwen van vakwerk. Uit geen enkele tekst blijkt wat er eigenlijk met de voormalige hospitaalgebouwen gebeurde of gebeurd was.

Het bouwen van een *camer* voor de zuster-overste werd in 1402 uitgevoerd: *ghemaecht me- vrouwen cam-. Item op selve jaer den solder op coeren huus west wert te verlegghene met rebben ende planken* (90v) ³¹. Waar die werken plaats vonden staat niet vermeld.

Het *Vorwaerdenbouck* maakt in 1407 gewag van het “stofferen” (afwerken, versieren) van *den ghevel vor siechuus up kercof taudenaerde* (91r). Of het in 1407 gebruikt woord *siechuus* heel het complex omschreef dan wel enkel de ziekenzaal is onbekend ³².

In welke mate die vermelding moet samengebracht worden met het jaaropschrift op de kortsluiting van de huidige kapel, die als begindatum van de werken 1409 aangeeft (*ista capella erat incepta anno / d-ni M^o CCCCIX quarta die mensis junii*), is een belangrijke vraag waarop geen sluitend antwoord kan gegeven worden.

De huidige kapel blijkt uit analyse het resultaat van meerdere ingrepen, waarbij zeker een splitsing te maken is tussen de zaalruimte en het koorhoofd.

Het is aanlokkelijk de hypothese te formuleren dat de ziekenzaal, vermeld in 1407, met de rechthoekige ruimte overeenstemt die we nu als kapel kennen, dat een gevel daarvan, misschien juist de oostgevel, toen “gestoffeerd” werd - het was inderdaad een uitzonderlijke gevel (zie hoofdstuk *Analyse*) - en dat die in 1409 vervangen werd door een ruimte die specifiek voor het altaar bedoeld was, een eigenlijke kapelruimte dus. Mogelijk stond de in 1393 opgerichte kapel zich op die plaats, wellicht geopend op rechtsreeks in contact met de ziekenzaal zoals in alle hospitalen gebruikelijk was.

Het *Vorwaerdenbouck* vermeldt tenslotte nog een andere, belangrijke post, maar die staat jammer genoeg niet uitdrukkelijk gedagtekend. Hij betreft de aankoop, de sloping en heroprichting van een huis: *dwoen huus int spittael was ghecocht jeghen lanne Van Der Steenbrugghen...dit vorseide huus op ende haf te doene, ..van dach huuren om dat ter an brach... zaghene VII lb, ..deckene X lb XVIs, .. yserwerke, .. latte, ..dechroeden, ..dech wijmen...dech stroe, solmentere ende plackene, ..IIII hankers ...weghende XXXs...solder ysere duer ysere en- veyste-ser (=veysterysere, vensterijzer), ..scorsteene ende piepen (=pijpen?) te mesthene (=metselen) (91v) ³³. Kortom: men kocht een woning aan die eigendom was van een Jan Van Der Steenbrugghen, men sloopte ze en bouwde ze opnieuw op. In de vermelde bouwmaterialen is, met uitzondering van de schoorsteen, enkel hout, stro, tenen en ijzer vermeld, allemaal elementen die wijzen op een gebouw in vakwerk, althans wat de nieuwbouw betreft, maar wellicht was dat ook het geval voor het gesloopte gebouw, want we zien nergens een vermelding van recuperatie van het, kostelijk, steenmateriaal.*

Het hospitaal kende in die periode klaarblijkelijk een hoogconjunctuur. De archivalia getuigen immers niet alleen van drukke bouw

activiteiten, maar ook van verschillende verwervingen van aanpalende percelen.

Een reeks akten bevat summierië gegevens over de verschillende verwervingen op het einde van de 14de en het eerste decennium van de 15de eeuw ³⁴. De akte van 1395, in verband met de schenking van het *Steen van Engeland*, werd reeds aangehaald. In tegenstelling tot wat soms in de literatuur geponeerd wordt, hebben we in de archivalia gezien dat er in 1393-1395 een kapel opgericht was en dat de ziekenzaal in 1407 verbouwd werd, met als hypothese dat die zaal in 1409 een koorhoofd kreeg. De vermelde data staan in tegenspraak met de veronderstelling dat het Steen van Engeland toen tot kapel verbouwd werd. Daarmee poogde men een uitleg te geven waarom de kapel in Doornikse steen opgetrokken is, materiaal dat zou afkomstig zijn van het Steen in kwestie. Die hypothese steunt op geen enkel concreet gegeven maar zou wel, indien de vermelde archivalia er niet geweest waren, logisch geklonken hebben. Feit is evenwel dat men uit de opeenvolging van de archivalia en uit hun inhoud nergens een bewijsbaar verband kan vinden tussen het voormalig Steen van Engeland en de huidige kapel of andere gebouwen.

In een akte van 1398 schonk een Loy Van Den Bossche, die kapelaan was geweest van *eene capelrien int hospitaal van Audenaerde gheinstitueert van sente Lisbetten ende capelle van den zieke*, aan die kapel gronden, met de verplichting herdenkingsmissen voor hem op te dragen ³⁵.

In 1402 kocht het hospitaal een aanpalend huis aan dat “achter de kerk” stond ³⁶ en in 1406 volgde de aankoop van een *huus dat men heet doude schole ...bachten den kerchove tAudenaerde*, wat dank zij de financiële hulp van de kapelaan een krachtig impuls kreeg ³⁷. In 1409 volgde een gift voor de aankoop van een privéhuus dat bij het kerkhof (van de Sint-Walburgakerk) stond ³⁸.

In 1412 herbevestigde de hertog van Bourgondië zijn bijzondere steun aan kerken en hospitalen in het algemeen en aan dat van Oudenaarde in het bijzonder. De akte stelt vast dat na het ter beschikking stellen van een gebouw aan het overgebrachte hospitaal deze constructie met grote kosten hersteld werd; er aanpalende huizen waren aangekocht, en dat zowat vier jaar voordien grond voor een kapel gekocht was die men ondertussen ook had opgericht (*la quelle chapelle elles ont fait et fonder sur la terre de nre ditte ville et sur la place avant ditte*) ³⁹.

In dezelfde periode kreeg het hospitaal een belangrijk privilege, namelijk de heffing op het in de stad ingevoerde koren ⁴⁰. Dat privilege kreeg de naam *Marienrecht*. Om dat recht uit te oefenen gaf de graaf van Vlaanderen opdracht aan de stadsschepenen een plaats ter beschikking te stellen waar het hospitaal een korenhuis kon bouwen. De constructie werd op de markt opgericht, rechtover het vleeshuis. In 1493 verkocht het hospitaal zowel gebouw als recht aan de stad ⁴¹.

In 1413 grepen twee verwervingen van huizen plaats. De eerste was van een particulier; wiens *huusen ende erven* tussen de kerk en het hospitaal stonden ⁴² de tweede verwerving betrof een *pratum sive gardinum* (een weide of een **tuin**) van ongeveer 17 roeden dat tot dan aan de vierde parochiepriester van de Sint-Walburgakerk behoorde ⁴³.

Zoals uit de opsomming blijkt paalden alle items, voor zover die omschreven werden, aan het hospitaal. Het waren dan ook niet zomaar godsvruchtige handelingen. In welke omstandigheden die transacties gebeurden is onbekend maar het is alleszins duidelijk dat de hele operatie met één welbepaald doel doorgevoerd werd: het hospitaalcomplex uit te breiden.

De jaarrekening van 1416 ⁴⁴

Zoals met de bewaarde rekeningen uit de 14de eeuw het geval was, staat ook de rekening van 1416 alleen: alle jaarrekeningen daarvoor, alsook die van 1417-1434 ontbreken.

De rekening heeft een vrij rijke inhoud. We ontmoeten onder meer posten in verband met het delven van graven voor overleden zieken, en ook een afzonderlijke post in verband met een wekelijkse betaling aan de *clusenessen van pamele*. Dat waren wellicht, zoals ook in andere steden het geval was, niet geprofeste vrouwen die, een geestelijk leven leidden, naar gelang van het geval in volkomen eenzaamheid of in een of ander samenlevingsverband. De omschrijving *clusenessen* (kluizenaressen) is niet noodzakelijk in zeer enge zin te verstaan, maar duidt toch op een zekere vorm van teruggetrokken leven.

Wat bouwactiviteiten betreft, lijken verschillende posten samen te horen. De belangrijkste gaat over het *temerene int groet ziechhuus eenen neuen balke, die in te stellene ende de andre balke te corbeelene, in dachuren, ende ander werck daer buten ende hier binnen ghemaect ende van wel-*

vene XII £ VII s: het timmeren van een nieuwe balk in het groot ziekenhuis, die in te passen en een andere balk te *corbeelene*, dit is misschien: met een korbeel ofte schoor te ondersteunen. Verder is ook sprake van *welvene*, overwelfen dus, waaraan hier geen verdere inhoud dan “overdekken” kan gegeven worden.

Andere posten vermelden zaagwerk, het dekken van een dak met tegels, het herstellen van glaswerk aan het ziekenhuis en bestratingswerken aan het korenhuis. Nog andere vermelden enig metselwerk *an tgroete ziechhuus*. Bestond er dan ook een “klein” ziekenhuis ofte ziekenzaal?

Een drietal posten spreekt van “vijf geleverde pilaren en twee *noten* van steen (=stenen basisblokken, teerlingen) die in de gang staan”, voor het hoge bedrag van 36 ponden en 4 schellingen. Tot dezelfde context behoren posten over eiken latten gekocht in Valenciennes *om tnieuwe temmerweerc* en *spiersch houte* gekocht in Sluis voor hetzelfde doel, voor het aanzienlijke bedrag van 170 ponden parisis. Of de pilaren in hout of steen waren is onbekend.

Een uitgavepost van 223 ponden (gewicht) nieuw lood voor de *capelle voor tsiechhuus* diende wellicht om de nok af te dekken. Zoals reeds vermeld werd in verband met de oprichting van de kapel in 1393, is het onduidelijk of dat gebouw van hout of steen was.

27500 bakstenen moesten verwerkt worden in een *nieuwen muer bachten Janne Roelue ende ons*.

Akten en jaarrekeningen 1420 - 1433

In 1420 schonk hertog Filips van Bourgondië, op vraag van het hospitaal, een stuk grond om de overleden zieken en om de kloosterlingen te begraven ⁴⁵. Het terrein werd in de schenkingsakte omschreven als *trois verges de terre en la dicte maison ou gisent les malades devant la dicte chapelle et aussi lautre place dessus contenant environ douze verges de terre derriere les dictes maisons*, in de nabijheid dus van de kapel. De tekst vertelt dat men de overleden zieken eerst wilde begraven op het kerkhof van de minderbroeders dat zich ten zuiden van het hospitaal bevond maar dat dezen geen toestemming gaven. Wegens de talrijke besmettelijke ziekten was het verkieselijker de doden niet doorheen de stad naar een begraafplaats te voeren maar een terrein dichtbij het hospitaal te gebruiken. Daarom schonk de hertog *une petite place et partie de la dicte maison où les malades couchent, entre les liz des dicts*

malades devant la dicte chapelle, contenant environ trois verges de terre, pour les faire bénir et y enterrer et inhumer les seurs dudict hospital apres leur trespas, et aussi une autre place seant derriere les maisons des dictes suppliantes, contenant en tous douze verges de terre, pour les faire semblablement benir et mettre en cimetière pour l'inhumation et enterrement des corps des malades trespasés. Hieruit blijkt dat er dus twee begraafplaatsen voorzien werden.

In 1423 gaven de schepenen toelating om een wijziging aan te brengen aan *den wech ende tpoertkin* maar op voorwaarde dat er een nieuwe weg en poortje naar de kerk —de parochiekerk dus— zouden gemaakt worden ⁴⁶.

In 1433 gaf hertog Filips van Bourgondië genoegdoening aan de zusters die gevraagd hadden hun goed te mogen omheinen omdat *ledit hospital na aucune fermure ou closure* ⁴⁷ De toelating betrof het bouwen van een muur in baksteen of natuursteen met een portaal. Die toelating zal later als voorwendsel gebruikt worden voor de hospitaalzusters om zich een adellijk statuut toe te eigenen, waarbij de opname van niet-adellijke postulanten geweigerd werd.

Jaarrekeningen 1435 – 1447

De jaarrekeningen tussen 1435 en 1447 ⁴⁸ vallen op door hun talrijke posten die bouwkundige werken betreffen. Een groot aantal gaat over kleine of beperkte ingrepen, veelal herstellingen, andere hebben te maken met verbouwingen of nieuwbouw, maar van de meeste is het karakter niet goed te definiëren.

De eerste reeks hospitaalrekeningen geeft ons ook een fragmentair beeld van de gebouwen en van hun functies.

Zo is er in de rekening van 1435 ⁴⁹ sprake van een nieuwe bovenkamer ⁵⁰ aan de westzijde (de meersen of weiden lagen in die richting) die een nieuwe schoorsteen kreeg, waar men een venster *hermaecte ende meerderde* . Die kamer lijkt zich in de omgeving van een poort te hebben bevonden en zeker bij een trap (*gruet*) die naar de slaapzaal (*doremier*) leidde. Het is mogelijk aan dezelfde poort dat men toen begon *cartellen* (=kantelen) te metselen. Die kantelen werden behouwen door een steenhouwer. Bij de poort stond een huisje (*husekin*), mogelijk te vereenzel-

vigen met het verder vermelde *waechusekine*, een waakhuisje, waaraan hout- en metselwerk verricht werd ⁵¹

Verder wordt een *bottelrie* (flessenkelder) van een nieuwe eetzaal vermeld, van een houten schutsel of afdekking en van nieuwe deuren, een portaal en vensters die men er timmerde en bekleedde.

In dezelfde context werkte men aan nieuwe lijsten in hout en had een schrijnwerker vier dagen nodig om 16 leeuwtjes te smeden op vier kleine lijstjes (*lijsekins*) ⁵².

Een *paloer* (= *parloir*, spreekkamer) werd “gedekt”, alsook de kapel ⁵³.

Het nodige materiaal om al die werken uit te voeren omvatte onder meer 14000 bakstenen, uitdrukkelijk omschreven om bij voorbeeld de poort te *vulmakene*, alsook de vermelde schoorsteen, een venster op de bovenkamer en een nieuwe muur, maar ook meerdere andere, niet nader vermelde onderwerpen ⁵⁴.

Verdere aankopen omvatten een *blauwen watersteen*, *X rijghelen daer de luken- .in de sale boven up en-neder gaen*, ...*spierische berdere* of goedkoop spinthout voor het portaal van de nieuwe eetzaal, 600 voet eiken planken gelegd *boven up de zale*, zavel en leem, 53 haardtegels die eveneens op de zaal vermetst werden alsook in de kamer *beneden der hogher zale*, verder ook *hoortichelen* ⁵⁵ boven de kamer naar de meersen toe en *up de capelle buten*.

Houten wijmen werden aangekocht om in een prieel en in de *wijngaert* te verwerken, op het kerkhof en ook nog andere plaatsen.

Ten slotte werd beroep gedaan op Jacob, een *scrynmakere*, om een Onze-Lieve-Vrouwbeeld te maken om boven *int carteel* (=borstwering, kan-teel) *vanden poorten* te plaatsen. Het beeld en *den tabernakelen* (nis met baldakijn) moesten gestoffeerd (geschilderd) worden, en op de “andere zijde” moest er eveneens een Mariabeeldje komen. Deze eigenaardige formulering lijkt slechts logisch te zijn indien met “andere zijde” de keerzijde bedoeld werd ⁵⁶.

Glaswerk is een post die elk jaar in overvloed terugkomt. Een glazenmaker moest elf vensters vervangen in de (boven-?)kamer *onder de nieuwe dweers zale*, waarbij glas, lood en soldeersel gebruikt werden. Glaswerk was ook nodig voor twee vensters bovenaan het portaal en twee *inde selve zale*, een venster boven de slaapzaal, twee vensters boven de *cale bachten ten mersch waert* en voor de *fermerije* (infirmérie). Verder was sprake van glasroeden, schutijzers, vensterijzers, latijzers, verspreid

gebruikt aan de *boteleurie*, de *hoghe sale ande doremter graed*, aan het portaal van die zaal, en aan *tportier huus* ⁵⁷.

Uit deze keuze van vermeldingen blijkt wellicht genoeg hoe moeilijk het is enig inzicht te bekomen in de bouwkundige structuur van het hospitaalcomplex. Termen als nieuwe eetzaal, nieuwe dwarszaal, hoge zaal, slaapzaal, infirmerie, spreekkamer, cale suggereren duidelijk een uitgewerkte aanleg, maar laten ons voor de rest in het ongewisse. Dat zal ook het geval zijn in alle andere jaarrekeningen.

De jaarrekening van 1436 ontbreekt.

In 1437 ⁵⁸ werden heel wat uitgaven verricht voor al het houtwerk *dat der poorten van Frans-Kaens gaen sal* ⁵⁹. Klaarblijkelijk betrof het hier niet enkel een deur maar een poortgebouw dat mogelijk een houten spitstongewelf en een dakkap moest krijgen alsook van het nodige schrijnwerk moest voorzien worden.

Van een andere aard was het werk van een Pieraerd, scrijnmakere. Hij maakte een *tredsoer om in de grote zale te stellene*, alsook een *lijs metten passetten* en een *tafle naer de vors- lys* ⁶⁰. Met *tredsoer* werd eigenlijk een *dretsoer* ofte dressoir bedoeld, een pronkmeubel dus, met een *lys*, wat misschien een afrastering (lijst) is. De grote zaal werd bevloerd met witte tegels en naderde dus haar voltooiing ⁶¹.

De rekening van 1438 ontbreekt. In de rekening van 1439 blijkt ⁶² dat de vermelde Pieraerd "gevlucht" was uit Oudenaarde naar Valenciennes en alle panelen van de nieuwe lijst van de grote zaal had meegenomen, ofschoon die reeds betaald waren. Er zat niets anders op dan ze terug te kopen. De opdracht werd afgewerkt door een andere meester, Kerstiaen genaamd, bijgestaan door een Massijn, *snidere*, terwijl een Jacob Campin engelen die op lijst stonden moest *vulsnidene* ⁶³.

De meer "gewone" werken betroffen het ruimen van de grachten en van de beek, het herstellen van de koestal en werken aan de *nieuwe kuemeneye* (=schoorsteen) *int woenuus* alsook aan de *putgalghe*, een waterput met een "galg", hier een ophijsstructuur om water te putten. De kapel werd "bedekt", maar waarom en waarmee is onbekend ⁶⁴.

De bouwactiviteiten van het jaar 1440 ⁶⁵ waren de voortzetting van de vorige. Er was opnieuw sprake van een muurverlenging *lancx meester Jacob lochtinc*, vanaf het portierhuisje tot aan de paardenstal, uitgevoerd door meestermetser Loey Baert ⁶⁶. Diezelfde meester, op wie verder nog jarenlang beroep zal worden gedaan, diende zich te bekommeren om de wimbergen op een gevel aan “het einde van de slaapzaal” (*vanden wintberghen thenden vanden doremtere*) ⁶⁷. In dezelfde periode begon Hannekin Baert, eveneens een metser, de nieuwe *waerderueben* (=garde-robe, ook als provisiekamer, maar hier wellicht als toilet te verstaan) die in de richting van de meersen lag, te metselen. Die partij werd omschreven als een stenen *alleye* (gaanderij) en had zowel verband met *dachtercamere tmer-schwart* als met de kamer daaronder ⁶⁸. De gaanderij alsook het *husekin* werden “gedekt” en afgewerkt. Verder was sprake van werken aan een huis aan de vesten waar men verschillende dakwerken verrichtte, een dakvenster aanbracht, alsook een schoorsteen, een oven en een watersteen.

Andere werken betroffen het verlengen van het portierhuisje aan de poort dat een tegeldak kreeg, en timmerwerk aan het comptoir. Een bijzonderheid was dat de zuster-overste speciaal een *scrijn-makere*, Jacob Hoene naar Doornik gestuurd werd om werk te gaan bekijken en het in het comptoir na te maken ⁶⁹.

Het jaar 1441 ⁷⁰ kende opnieuw het logische vervolg op het vorige jaar. De talrijke posten getuigen van een drukke bedrijvigheid, waarvan lokalisatie en omvang dikwijls niet goed in te schatten zijn. Na beëindiging van de dakwerken kregen het (portiers-?) huisje en het comptoir een tegelafdekking, in een broodkamertje werd een nieuwe wand opgericht, de rekenkamer kreeg een nieuw portaal en de vloer ervan werd, evenals die van het comptoir, betegeld ⁷¹.

Ongetwijfeld luxueuzer was het “verhemelen” (overwelfen) in hout *met hanghende ogiven* van het kamertje van de zuster-overste dat zich boven de voutekamer bevond ⁷². De metsers verrichtten in verband met het “verhemelse van het comptoir” dichtingswerken om te beletten dat er ratten zouden binnendringen ⁷³. Of die ruimte te vereenzelvigen is met die van de zuster-overste is onduidelijk; ook de vermelding van het maken van zeven houten venstertjes ⁷⁴ “in het nieuw comptoirtje boven op de *vueste camere*” geeft daarin

geen oplossing. Het comptoirtje was met zes ankers verstevigd. Tevens bracht men een kruis aan aan een venstertje *vandaer men messe hoert*. Verder was sprake van glasramen in de rode kamer en in de rekenkamer ⁷⁵.

Eveneens van luxe getuigt een Jan Vanden Berghe steenhouwer uit Brussel die witsteen geleverd had voor een steenput en een *lavoere* (wasbekken) ⁷⁶.

In datzelfde jaar werden bakstenen (*quareelle*) gekocht voor *het dackte oft ziechhuus* ⁷⁷.

De werken van het jaar 1442 ⁷⁸ zijn grosso modo analoog aan die van het vorige jaar maar zij zijn talrijker en wijzen op drukke activiteiten die zowel metsel-, hout- als pleisterwerk betroffen. Jammer genoeg laten ook nu de vermeldingen geen nauwkeurig inzicht toe.

Een post zoals *stellinghen ende scoren te makene om tziechhuus up te rij-sene* kan op een algemene verhoging wijzen, evenals werken aan vensters “boven de muren” ⁷⁹. Andere posten staan klaarblijkelijk in verband met dakwerken. Een Jan de Wulf en zijn zonen waren timmerlieden die de opdracht kregen *tacherste ziechhuus te rij-sene ende up te winden* met zes voeten *dat te voren stont* (zoals het vroeger was). Die verhoging moest gebeuren *met nieuwen rebben te legghene up daude balken* waarop een nieuwe vloer zou komen. De werkzaamheden hadden klaarblijkelijk ook gevolgen voor de binnenmuren (*weghen*) die moesten heropgericht worden, in het bijzonder “het kamertje”, de keuken en al de zolders die men moest *verplaten, verrichelen ende verstellen* ⁸⁰. Uit de gebruikte termen kan men afleiden dat heel die binneninrichting van hout en leem was.

In de oratorie van de zuster-overste moesten stofferingen, dit zijn versieringen of opsmukkingen, gebeuren, met name door het aanbrengen van *arcketten* (gewelfbogen of boogfriezen), *panneellen*, *pilaren*, *ogiven*, *sluetels*, *beelden en de verhemelsene, te maken met vuignetten benevens blommen, schilderien ghestoffert van gaude asmre* (opsmuk) *ende andere varwen* (verven). In hetzelfde kamertje dienden zeven vensters ruiten te krijgen. Glaswerk was ook nodig in de kapel, op het doksaal, in het “voorst” ziekenhuis, in de *fermerie*, in de “middelste kamer” en in de grote benedenzaal. In het achterste ziekenhuis moesten een *ronde roe* (onzekere lezing) en *vier luders* afgenomen, gereinigd en teruggeplaatst wor

den ⁸¹. Glasramen moesten eveneens hersteld worden boven in het *ziechhuus ten beghine wart* en *in dende vanden selven ziechhuus, te merschwart*. Verder was ook sprake van twaalf duizend daktegels aan het ziekenhuis ⁸².

Zoals het afgelopen jaar stond ook nu Jan Vanden Berghe, steenhouwer uit Brussel voor een levering witsteen *om eenen steenputte*, waaronder zes *pilaren* van twaalf voet hoog, *elken pilaer met eene- staende beelde-stal*. Die steenput was klaarblijkelijk niet zomaar een utilitair voorwerp maar werd met veel zorg versierd. De talrijke posten met diverse bedrijvigheden getuigen daarvan. De put stond te midden van het *fruythof*. Hij verving geen oude put maar moest helemaal uitgedolven worden over een diepte van 23 voeten. De zes “pilaren” maakten deel uit van de onderbouw; de bovengrondse partij was van *wit metswerc*.

Ook nu was men bedrijvig aan de *lavoere* die *ant fruythof* stond voor de trap die naar de zaal en de slaapzaal leidde. Jan Vanden Berghe leverde ook een wit “pilaartje” dat opgericht werd onder de *oratorie* of bidruimte *vor de capelle* ⁸³. Klaarblijkelijk beschikte de zuster-overste over een eigen bidruimte. Mogelijk is te vereenzelvigen met de ruimte die waarvan de rekening van 1441 vermeldde dat men van daar de mis kon horen. Als die veronderstelling juist is bevond die kamer, alsook het “comptoir” zich in de onmiddellijke nabijheid van de kapel.

Onder de talrijke kleinere ingrepen behoorden diverse werken in verband met de bouw van een nieuw bakhuis en aan een kamertje over de waterpoort, met daar een schoorsteentje en een gewelf in de kelder ⁸⁴.

In 1443 ⁸⁵ werd de steenput verder afgewerkt met treden rondom ⁸⁶. Blijkbaar werd ook een nieuwe *lavoere* gebouwd. In het *fruythof vor den graet* werd een ijzeren, afneembare lantaarn aangebracht. In verband met steenput en *lavoere* werden afwateringsvoorzieningen getroffen ⁸⁷. Het zoldertje boven de bidruimte van de zuster-overste liep in. Om dat tegen te gaan werd een bepaalde soort Doornikse mortel aangewend ⁸⁸.

De bouwkundige werken van 1444 ⁸⁹ zijn uitzonderlijk talrijk. Opnieuw vinden we ingrepen aan de steenput, waar nu een *put-galghe* geplaatst werd, een hijssysteem dus om water te putten ⁹⁰. Wegens een foutieve plaatsing moesten de “pilaren” van de put ver-

schoend en opgemetst worden ⁹¹. Verder was ook sprake van *frumellen* (formelen) en gewelfbogen op de steenput. Klaarblijkelijk was die put overwelfd ⁹². Tenslotte werd de laatste betaling aan Jan Vanden Berghe verricht. Uit de rekening blijkt dat de put zes “pilaren” had die een gewelf droegen. Boven het gewelf steeg de constructie op, de pijlers waren bekroond met beelden, de gevels eindigden in wimbergen. *ghestoffeert met ghehauwen loeveren ende daer boven elc medt eenen pumeelle van costeliken loeveren, VI goetgoollen* (waterspuwers; vgl. *gargouilles*) *met zijnen fioelen* (fialen of pinakels). De zes *staende beelden*, uitgevoerd door Jan Vanden Berghe, stelden drie graven en drie gravinnen voor, elk voorzien van een wapenschild. Verder waren er ook zes *pointe* ⁹³ met zittende beelden, met respectievelijk *ons vrouwe met haren kinde up haren scoet ende een vande drien kueninghen daer voren kniellende. In danderen den anderen keuninc, in tderde den derden keuninc, elc vanden keuninghen met haren parden..., int vierde sent Joeris te paerde metter maeght* (maagd), *drake ende castel... int vijfste de roede van Jesse ende int zest Triestram ende Ysaudde* (Tristan en Isolde) ⁹⁴.

De zeshoekige constructie werd afgedekt met een houten dak met daarop een torentje (*torrekin*) dat met schalies afgedekt was en kleine dakvensters had ⁹⁵.

Zowel het steen- als het hout- en het ijzerwerk werden uitgevoerd door vaklieden uit Brussel. Als afwerking werd vermeld dat de bovenbouw van de steenput afgezet was met een *alleye* (=gaanderij met borstwering) en dat het gewelf opgespannen werd met ankers. De andere werken vallen bij die kostelijke ingreep in het niet: de keuken was aan modernisering toe, de vloer moest herbelegd worden, er moest een nieuwe haard geplaatst worden en men begon de *lavoer*, die in 1443 begonnen was, verder op te bouwen ⁹⁶.

Een mogelijk interessante technische aanwijzing is de vermelding van traliwerk voor een venster van de slaapzaal, dat eventueel als een afscherming zou kunnen geïnterpreteerd worden tegen neervallend glas ⁹⁷.

In 1449 had een omruiling plaats tussen het hospitaal en *den schoon begeynhove achter tkerckhof ..., gheheeten de cluse*. De omruiling betrof eigenlijk heel het begijnhof, dat naar het hospitaal ging, terwijl enkele huizen aan de Burgschelde eigendom werden van de begijnen ⁹⁸.

De tweede helft van de 15de eeuw

De jaarrekeningen 1445 tot 1454 ontbreken ⁹⁹. Hierdoor weten we niets over een wellicht drukke bouw- en verbouwingsperiode. Ook de rekening van 1455 staat wat solitair, vermits de volgende die van 1457 is. Vanaf dan loopt de reeks ononderbroken door tot 1474.

Het jaar 1455 ¹⁰⁰ vermeldt slechts afwerkingen en kleinere ingrepen. Timmerlieden werkten aan twee poortjes en aan de *voorderpoorte ant wintgat te makene ende richtene*. De poortjes werden met oude tegels afgedekt, terwijl de grote poort en een aanpalend huisje een afdekking in stro kregen. Naast de kapel stond er een kleine poort, in de nabijheid daarvan werd een gracht gegraven ¹⁰¹.

Behalve de luxueuze *putgalghe* waarover reeds vroeger sprake was er ook een “oude putgalg”, die bij de bakkerij stond.

Zoals zoveel voorkomt, kunnen diverse interessante bouwposten niet met zekerheid in het hospitaal gelokaliseerd worden, zoals bijvoorbeeld een reeks werken over een *nieuwe damme buten int hof,.....met tween gebonden, gherebt, ghescheerboocht...daervan veinstren, steeghers, den ghevele metten vane.....voort ooc tclein huusekin boven der vauten metsde slapere up tvors- huus-...slecveinstren maken en- stellen als wel boven der kuecken en de rebben, booghen, en- slecveinstren maken, ...van onder toot boven met den steeghere ende portale tusschen den vorseide twee cameran...*(178v).

In hetzelfde jaar lijkt men ook gebouwen gedemonteerd te hebben en binnen het hospitaaldomein verplaatst, zoals volgende posten het in verband met de kapel formuleren: *ghecoht...dwoonhuus nu ghestelt buten ande cappelle dat ter plecken staend telseghem....ghecoht....tpoortkin- dat ande cappelle staet metten huusekin...ghecoommescapt ...vander nieuwe schuere int hof te Gheerbrouc..ende staet nu int hof buten ande cappelle...*(179r).

De werken aan huisje en poortje worden in afzonderlijke posten vermeld. Zij omvatten *zolmentere, ..metsene ....bewerpen. ...sterckene* ¹⁰². Op het terrein van het hospitaal werden regelmatig waterwerken uitgevoerd; zij hadden klaarblijkelijk tot doel wateroverlast te weren door respectievelijk de beek of de grachten te ruimen, *tondelvene* (uit te graven?) en te bedijken.

Verder is er ook sprake van een nieuwe kamer en een huisje boven “de kelder” die men wilde *lattene*, *..burgghene*, *..wallene*, *..overtreckene* enz. De geveltop paalde aan een gang van vijf voeten breedte die overdekt moest worden en aan of bij die nieuwe kamer was er een poortje. Wellicht sloegen al die bepalingen op het reeds vermelde huisje en poortje bij de kapel.

De jaarrekening van 1456 ontbreekt. Die van 1457 ¹⁰³ is wat bouwwerken betreft eerder kort, onder meer wegens oorlogsomstandigheden ¹⁰⁴. De grootste aandacht ging naar de windmolen in de Ham, waaraan tal van herstellingen nodig beken ¹⁰⁵

Opnieuw was er sprake van “de nieuwe kamer” die nu geassocieerd werd met de keuken *buten int hof ande cappelle* waaraan heel wat houtwerk, wellicht dakbebording, uitgevoerd werd. De kapel *buten int hof* alsook de nieuwe kamer moesten na een hevige storm opnieuw met tegels bedekt worden ¹⁰⁶. Ook *dwoonhuus ande cappelle* moest gedekt worden.

Minder duidelijk is de vermelding *inde cappelle de tafele(?) in den muer te sluetene ende beede de pylaeren metten (=meteen?) te makene* (211v).

Het jaar 1458 ¹⁰⁷ was gewijd aan een kamertje op de slaapzaal en vooral aan de slaapzaal zelf waar klaarblijkelijk veel hout verwerkt werd. Eerst hadden timmerlieden *de zale in beede zijden up ghestelt ende ghescoort*. Verscheidene posten betroffen klaarblijkelijk dakwerk, maar ook “nieuwe vensters” en *latten verwracht up de zale boven den nieuwen wercke*. Ook 12000 bakstenen werden *meest alle verwracht int nieuwe werc vanden zale op de zijde ter maerct waert*. Mogelijk betrof dat “nieuwe werk” geen nieuwbouw of ophoging maar enkel een vernieuwing of grondige herstelling van de bovenpartijen. In 1458 was een deel daarvan reeds voltooid maar een partij moest nog aan de beurt komen, met name *decne zijde ter poorten waert vander zale hier binnen den hove, vander voetlijsten up toote den dake* ¹⁰⁸.

Tot dezelfde context behoorden kennelijk ook het *boven de cappellen alle de ghoten ende de winberghe* te “bewaterpen” en te stoppen ¹⁰⁹.

Van eerder uitzonderlijke aard was het werk van *Heynen den schildere*, die betaald voor het *warewene* (verven) van *den prediostoel, der coofre ende der lijs- buten int hof*. In dat alles is het maken van een nieuwe “stoel” (onderbouw) voor het orgel in de kapel een detail ¹¹⁰. Ten slotte

was sprake van de “oude kelderdeuren” en van de putgalg achter de keuken ¹¹¹.

Ook de rekening van 1459 ¹¹² bleef vrij kort inzake bouwwerken die gewoon de voortzetting waren van de vorige en die in hoofdzaak verband hielden met daken en regenwering. Meer uitzonderlijk, en dan ook interessanter zijn vermeldingen zoals het *hauwen ende maken vande nieuwen wintberghen up den ghevele vanden zalen* ¹¹³ en het plaatsen van lood *up de ortatorie* (sic), *vanden kesten enden panneelen daerop staende, voort meer van andren loot ende sauduren ghelevert ende gheleyt ant groote nieuwe dac neffens den wintberghen up de ortatorie up de cappelle ende in de houde ghoten vanden huuse* ¹¹⁴ Hieruit blijkt duidelijk dat er naast de kapel een bidplaats of oratorie was, mogelijk die van de zuster-overste waarover reeds vroeger sprake geweest is. Zaal en oratorie werden met leien van “Martinsoo” afgedekt; de zaal was van goten voorzien ¹¹⁵.

Kleinere werken betroffen ...*den zoldere up de roede camere te verleghehene*, ..en mogelijk in die plaats de *veinstren boven ende beneden te vuldoene*, op de zolder van de “nieuwe kamer” *de rebben gheleyt metten zoldere, veinstren, dueren ende den graet ghestelt* ¹¹⁶; het dak ervan lijkt met stro afgedekt geweest. Aan de vensters van de rekenkamer werden vier grote en twee kleine tralies gehangen die met sleutels konden afgesloten worden. De zes tralies werd met groene olieverf geschilderd en de *parketten* ervan verguld ¹¹⁷. De “zaal” werd evenals de oratorie van de zuster-overste met schalies afgedekt en kreeg negen glasvensters. Aan de dakvoet hingen goten en een *hanghende pijp*, een afvoerpijp wellicht. Zoals zo dikwijls treffen we tal van benamingen van gebouwen of constructies waarvan de precieze lokalisatie, laat staan het voorkomen, onbekend blijven, zoals: ovenbuur, hoenderhuis, de schuur *ten hove waert*, de rekenkamer, *vander venstren up de stoove onder ende boven te makene*.

De jaarrekening van 1460 ¹¹⁸ heeft als enige uitschieter een wat enigmatische post over een bode die naar Brussel gezonden werd *bij meester Janne Vanden Berghe met brieven omme te wetene hoe verre dat ons steenwerc was om leveren* ¹¹⁹ wat pas het volgend jaar zal duidelijker worden. Ook de rode kamer kwam weer eens ter sprake ¹²⁰. Uit een post schaliewerken blijkt dat de slaapzaal wimbergen had maar of dat de enige bouwpartij was met die kenmerken en dus met andere “zaal”-vermeldingen te vereenzelvigen is, blijft onbekend ¹²¹.

In 1461 ging het hospitaal een akkoord aan met het zuidelijk gelegen minderbroedersklooster waarbij de zusters de toelating kregen om op een oude muur van de minderbroeders een gevel te laten metselen maar er geen vensters in te maken of daar een afvoerkanaal aan te brengen ¹²². In datzelfde jaar ¹²³ zijn er meerdere uitzonderlijke posten neergepend geweest, waarvan er enkele verband houden met werkmeesters uit Brussel die in het hospitaal kwamen werken.

Een eerste spoor betreft een *Janne vander Broght steenhauwere.....van alden werck te leverne*, maar zonder precisering. Hij zal ook nog later in de rekeningen optreden, Er volgden nog verschillende anderen, die we in de rekeningen aantreffen ¹²⁴.

De schilders Pieter en *Heyne* moesten de *borreputte* helemaal reinigen, onderaan met loodwit schilderen en de *aensichten ende wapenen* van de beelden *stoffeerne* (schilderen, versieren) ¹²⁵. Met Janne Thomaes in Doornik waren er onderhandelingen in verband met de levering van een stenen "tafel" die maar niet toekwam ¹²⁶. "Beeldsnijder" Dominick was "knapen" van Jan Thomaes en moest zes beelden die aan de put stonden vernieuwen ¹²⁷.

Zoals de vorige jaren werd aan "de zaal" gewerkt, die men *up de zijde ten putte waert* moest *scoorene van ondere toot boven*. Het oude vensterwerk moest vervangen worden en men vervaardigde zes formelen waarop de *boghen onder de zale gewelft zin*. Kennelijk moesten de keper *ten putte waert* (naar het oosten toe?) hersteld worden en werd het dak belegd, vanaf de gevel tot aan de slaapzaal, meer bepaald tot aan de schoorsteen van de zaal, het geheel met schalies. Tussen de bogen en de vensters van de zaal *ten putte waert* werd vrij veel witsteen gebruikt. Roelant, een metser uit Brussel, bracht veel dagen door met metselwerk aan de *zijde vande zale metghaders den muer lanx streckende neffens de rekenkamer ende ooc den muer tusschen de vorseide camere ende de gastencamere*. In die laatste moesten deur "gemaakt" worden en die van de rekenkamer moest "versteld" worden.

De "zaal" of zalen "boven" hadden aan beide (langs-) zijden nieuwe houten "vensters" die door kleine "vensters" ingedeeld waren en waarvoor 72 ruiten moesten gemaakt worden. De eigenlijke kozijnen werden geleverd door Willem Vanden Berghe, zoon van de Brusselaar Jan die zelf voordien eveneens vensters verkocht had. Ter versteviging diende de

zaal voorzien te worden van ankers *int nieuwe werc...up de zijde ten putte waert* en van *langhen hanckers boven den ganghe* waar de lange abelen stukken op beide uiteinden van de zaal in de gevel lagen. *Ghuekine.. steenhauwer*, ook al een Brusselaar, werd betaald om de stenen te verhouwen en te *curtene* aan de vensters van de kelder onder de zaal ¹²⁸.

Een andere ambachtsman uit Brussel, Gillis, een steenhouwer, was bedrijvig *ant lavoer* (wasplaats?) *beneden int pant* ¹²⁹.

In 1461 komen voor de eerste maal de vermeldingen van een “duifhuis” en van een zoutkamer voor ¹³⁰. De vermelding *vanden duufhues buten int hof ande cappelle al nieuw te stakene* (156v) geeft de lokalisatie aan. Achter de slaapzaal liep er een gang naar het “bakhuis”.

De jaren 1462 tot 1465 betekenen klaarblijkelijk een hoogtepunt in de uitgaven voor bouwwerken.

De meester-metsers Colin Baert en Loy Willems gingen in 1462 ¹³¹ naar Gent om te kijken naar de *manieren van veinstren met steenin gheveln als zij boven den ziechuuse nu ghemaect hebben* ¹³².

Zoals het afgelopen jaar werd ook nu Jan Vanden Berghe gecontacteerd in verband met de levering van *ogiven* (kruisribben), van een *steeghere* (trap) alsook van een *beweerp vanden torrekine*, waarvoor een latere post de levering van witsteen vermeldt ¹³³. Pas in de rekening van het volgend jaar zal blijken dat het om de bouw van de dakruiter van de kapel ging. In 1462 werden de voorbereidende werken daartoe ondernomen. Timmerlieden braken (een deel van) *den comble* (zolder en dak) af en vervaardigden volgens een *beweerp* (ontwerp) het “nieuwe werk”. Zowel de hoeveelheden hout als de nodige werkdagen wijzen op de flinke omvang van de werkzaamheden, ook al moet men rekening houden met het zeer klein aantal betrokken werklieden. Onder hen komen er ook een paar voor die van Brussel waren afgekomen, zoals een Roelant en een Gillis de Printe ¹³⁴.

Op de “nieuwe kamer” die boven het *ziechuuse* gelegen was, werden tien nieuwe balken gelegd, verder ook drie *platte stijlen zonder de corbeele*, ...dertig *gheheele ghespanne* (volledige spanten?) *metten haelbalken* (hanebalken?), alles in eik ¹³⁵. In de rekenkamer werd door een schrijnwerker een nieuw portaal gemaakt ¹³⁶. In dat jaar had men ook *doude*

beghinehuus afghedaen. Wat dat werk juist omvatte is niet onmiddellijk uit de tekst af te leiden.

Behalve de kapel staken er andere partijen in de stellingen, zo onder meer *den nieuwen muer vanden siechuus* die men “binnen overtrokken” had ¹³⁷.

Over dat alles krijgen we iets meer uitleg via de uitgavenposten die betrekking hebben op de materialen. We zien dat men het oude dak van het *ziechuuse* “aflegde”, het huis van de begijnen (voormalig begijnhof ofte *cluse*) “ontdekte” en “ontlattice”, nieuw werk uitvoerde in dezelfde constructie, *up de zijde ter zalen waert* en dat men de *grooten slapere alieux* bekleedde met latten en met oude tegels afdekte. Verder werd er gewerkt aan een zijmuur langs de zijde van de minderbroeders en verfde men verschillende bovendakse partijen van de kapel in het blauw, klaarblijkelijk omdat het hier om bakstenen delen ging die men wenste te *onttreckne als metselrye* ¹³⁸. Aan de westgevel werd een kruisbekroning geschilderd, samen met vijf *panneelen staende up de cleine veinsterkins vanden ziechuuse al met olye varewen*. Op het gebouw werden *nieuwe witten vorsten* gelegd ¹³⁹.

De tien witte *cruiseveinstren boven up beede de zijden vanden ziechuuse* ¹⁴⁰ zouden wel eens kunnen slaan op die welke in het vorige jaar geleverd waren geweest, tenzij het andere vensters betreft waarnaar een post zoals *veinstren beneden int ziechuus* vaag verwijst. Ook de passus *grote huutghespannen veinstren* zegt niet heel veel. Daarentegen is de vermelding van *eene veinstre anden docsael* wel duidelijker ¹⁴¹.

Als nadere precisering in verband met lokalisatie vinden we in dit jaar “het pand onder de zaal” en de *bottelrye onder den gruet ande brootcamere* ¹⁴². Het woord “pand” kan veel betekenissen hebben; men het zeker niet exclusief vereenzelvigen met vierkant kloosterpand of kloostergang maar ook een doorgang en zelfs een zaal.

Voor het pand maakten timmerlieden *cleinen frumeelen* en werd daar, alsook in de rekenkamer en de *hovene*, een bevloering aangelegd of hersteld ¹⁴³. Een beeldhouwer, Jan Lampin, “stelde” beelden en de “vooien” aan het ziekhuis alsook een schildje aan de engelen van de sluitsteen “in het pand voor de rekenkamer” ¹⁴⁴. Een schrijnwerker werkte aan het *horghelhuus inde cappelle* alsook op de “rode kamer” ¹⁴⁵.

In 1463 ¹⁴⁶ werd Godevaert de Bosschere, koopman uit Brussel, betaald voor een nieuwe dakruiter op de kapel. Hij moest voor alles instaan: het leveren van de materialen, het maken van de stellingen, het leveren van de werkstoffen en de werktuigen ¹⁴⁷. Zoals zo dikwijls, wijzigden de opdrachtgevers lichtjes het werk en moest de dakruiter hoger worden dan aanvankelijk gepland was en maakte men van de ingreep gebruik om enkele supplementaire werken uit te voeren ¹⁴⁸. Op die dakruiter werd een smeedijzeren kruis geplaatst dat geschilderd werd ¹⁴⁹. Wegens het delicaat karakter van de aanhechting tussen bouwwerk en nieuwe dakruiter dienden krammen te worden gebruikt die door middel van gesmolten lood vastgezet werden ¹⁵⁰.

Vermits de dakruiter op een reeds afgewerkt gebouw opgericht werd, was het nodig een aantal leien weg te nemen om de stellingen op de dakvlakken te kunnen plaatsen en na de voltooiing opnieuw leien te leggen ¹⁵¹. Ook waren er gootaanpassingen nodig. Dat alles dreef de kosten natuurlijk op. In dezelfde operatie moest ook een portaal hersteld worden. Het stond “voorbij de deur met het O.L.Vrouwbeeld “, als men zo de eigenaardige formulering van de betreffende post mag interpreteren ¹⁵².

Een andere belangrijke ingreep was het vervolg van reeds vroeger begonnen herstellingen. Zoals de vorige jaren betroffen zij omvangrijke dakwerken. Ook nu werd beroep gedaan op Brabantse meesters. Zo bijvoorbeeld schaliewerk door meester Jan uit Leuven voor het *dack boven den steeghere tusschen den doremtre ende de zalen*, met weer eens schalies van *Martinso*, genageld op een eiken bebording ¹⁵³. Andere partijen die aan de beurt kwamen waren het dak *up tzieckhuus* en het dak boven *den houthuuse* ¹⁵⁴.

Metser Colin Baert “maakte” *boven den steeghere alle de welve metghaders den ghevele an beede zijden* en had ook de *bottelrye ghewelft* met 104 *welven* (gewelfstenen?) en met heel wat steenbehoudingswerk waarvoor een metselaar 122 dagen voor nodig had ¹⁵⁵. Bij de betaling voor steenleveringen door Jan Vanden Berghe werd gepreciseerd dat die werken zich situeerden *an beede de zijden vande zale van ondre tot boven, metghaders den steeghere, den welven, ogiven, slotsteen en vanden pand* ¹⁵⁶.

Naast dakwerken werden klaarblijkelijk veel vloerwerken uitgevoerd zoals “de zolder boven het ziekenhuis” naar de kapel toe die met haard-

tegels bekleed werd ¹⁵⁷. Bij de keuken werd een *nieuwen put* gedolven die behoorde tot de *lavotore toote kueckene* (83v). Een wat onduidelijke passus betreft een betaling aan een metser, *van allen de voormen inden pant te stellene* ¹⁵⁸.

Als nieuwe functiebenamingen komen we in de rekening van 1463 tegen: *houthuuse, gastecamer, houthuuse neffens de stove*.

Het jaar 1464 ¹⁵⁹ kende klaarblijkelijk de voltooiing van enkele belangrijke werken, zoals het maken in hout van twee portalen, de *voyen* of bekroningen ervan, het afwerken in hout van *beede de cameran*, het vervaardigen van vijf nieuwe *tafelen metten scraghen*, en zoals in 1437, een *dreschote*, een dressoir dus, die zeshoekig was. Verder werden vier beelden op het portaal alsook de *twee reprijsen hanghende ant dresschore* gesculpteerd door een Jacop Lampin. Al die elementen werden achteraf ook nog "gestoffeerd" ofte geschilderd ¹⁶⁰.

Onder bouwkundig opzicht kwamen houten bekroning, schaliebekroning, kruis en haantje van de dakruiter alsook de herstelling van de omliggende schaliezone ter sprake ¹⁶¹.

De hoofdactiviteit van 1465 ¹⁶² betrof een nieuwe overeenkomst met Godevaert den Bossche over *den nieuwen pant staende ende streckende onder den doremtre, vanden lavoeure toot voor de kueckenduere*, met een over drie jaren gespreide betaling ¹⁶³. Een andere overeenkomst had als thema *de winberghe ligghende up beede de ghevels vanden doremtre* ¹⁶⁴, een paar andere vensters en de omgeving van de keuken ¹⁶⁵.

Een eerste spoor van werken zien we bij een *Vrancke van Bruesele* die *up den doremtre ande winberghe up beede de ghevels metten pipen ghevracht ende ghebroken heeft* ¹⁶⁶. Dezelfde werd omschreven als metser en werkte ook aan *den vault onder den doremtre*.

Jan van Brakele had achttien dagen nodig om de *pande al nieu te deckene*.

Dezelfde werken werden in 1466, 1467 en 1468 ¹⁶⁷ verder gezet en voltooid, maar ook in die periode doken nieuwe ingrepen op waarvan de omvang en de verderzetting in latere jaren moeilijk in te schatten is.

In 1466 was er sprake van werken aan de gevel van de slaapzaal, in het bijzonder van *wintbooghen* (bedoeld waren "windbergen") *ligghende up de ghevels* ¹⁶⁸. Tevens ondernam men kennelijk

belangrijke werken aan “den pand”, waar voor stenen aangekocht werden bij de reeds vermelde Godevaert de Bosschere ¹⁶⁹. Nog een ander werk betrof werken aan de *borreputte*. Zij waren kennelijk zo “gebrekkelijk” geweest dat de laatste van de drie voorziene betalingen uitgesteld werd ¹⁷⁰.

In 1467 ¹⁷¹ werden werken uitgevoerd aan het “nieuw ziekhuis”. Volgens de formulering van de posten zou het hier gaan om verbouwingen, eerder dan om een nieuwbouw ¹⁷², maar anderzijds zullen we in 1468 uitdrukkelijk de vermelding vinden van twee ziekenhuizen, ziekenzalen dus. Het woord “nieuw” werd ook toegepast voor een pand waarvoor loodwerken *binnen den voeyen* uitgevoerd werden ¹⁷³. Godevaert De Bosschere kreeg zijn tweede betaling “voor het pand”, dat in 1466 aangevat was ¹⁷⁴. *Den pant onder den doremtre* werd “gepaveerd” ¹⁷⁵. Of al die panden eenzelfde bouwwerk of verschillende items betroffen is onbekend.

Kleinere werken betroffen het prieel, de “lochtinc”, de broodkamer, de bottelrij, het wagenhuis en het poorthuis ¹⁷⁶. De bouwposten van 1467 sluiten af met een wat enigmatische maar anderzijds ook interessante vermelding van een gemene muur tussen hospitaaldomein, kerk (-hof) en het “begijnhof” tussen het klooster van de minderbroeders en de muur van het “ziekhuis”. Kennelijk lag dat voormalig begijnhof of het gebouw dat er toen voor doorging, helemaal ten zuiden van het hospitaaldomein, zuidwaarts palend aan het klooster van de minderbroeders en westelijk aan het parochiaal kerkhof ¹⁷⁷.

Het jaar 1468 is boekhoudkundig rustiger. We treffen nu posten aan die op afwerking, aankleding en op onderhoud wijzen.

Salin en Pieter De Stoone (?) Salin (Saladin) en Pieter De Stoevere (GOK 2006, p 37) schilderden twee *cruussen op tziechhuus ende een up tportael vande ziecken* (70r). In “de zaal” werd een *groote motaline* (metalen) *croone* gehangen ¹⁷⁸. Zowel in die zaal als in de rode kamer en in de keuken werden werken uitgevoerd ¹⁷⁹. Zowel in dit jaar als in het volgende zullen verschillende uitgaven in verband staan met de waterhuishouding, zowel in verband met kanalisaties in de grond als met dakafdekkingen ¹⁸⁰. Zoals elk jaar kwam er veel glasherstelling aan de beurt ¹⁸¹.

In 1468 kocht de zuster-overste in Antwerpen een *nieuw autaeer tafele, candeleers ende meer andren zaken den godshuuse anclevende* ¹⁸².

Het jaar daarna, in 1469 ¹⁸³, werd de nieuwe altaartafel – een retabel dus – per schip van Antwerpen naar Oudenaarde gevoerd en in de kapel geplaatst. Dat gebeurde niet zonder moeilijkheden want het stuk was te groot. Men moest dan ook *in de cappelle hier binnen den muer te brekene ende ute te hauwene* ¹⁸⁴.

Aan het “nieuwe ziekenhuis” waren er nog eens verschillende werken nodig in verband met de waterhuishouding. Een metser was met zijn helper 21 dagen bezig om twee afvoerbuizen te verleggen ¹⁸⁵. Het oude ziekenhuis moest worden geschoord, het werd “vooraan” gesloopt en herbouwd, “alle zolders”, de trap en de binnenwanden werden vernieuwd ¹⁸⁶; ook aan de portalen werd gewerkt ¹⁸⁷.

Een korte post in verband met een “boodschap aan het portaal van het ziekenhuis” houdt ongetwijfeld verband met sculptuurwerk dat reeds in 1462 en 1464 ter sprake kwam ¹⁸⁸.

Voor de werken aan “het pand” omschrijft een derde, laatste betaling aan Goedevert de Bossche *den jonghen* omschrijft het werk als het *pand dwelc hij maecte ende leverde staende onder den doremre streckende van vor de kueckene toot den lavoore onder de bottelrye* ¹⁸⁹. Hieruit blijkt dat “het pand” zich onder de slaapzaal bevond.

Er dienden verdere maatregelen genomen om de afwatering te verbeteren. Onder meer werden 235 voeten Doornikse steen gekocht *daenof dat tgroote conduit vande nieuwe waerderuben gheleyt ende boven ghedect* ¹⁹⁰. In hetzelfde jaar werd het *nieuwe kerchof ligghende tusschen beede den ziechhuusen hier binnen ghewijt* ¹⁹¹.

In de volgende jaren vermelden de rekeningen slechts kleine ingrepen. In 1470 ¹⁹² is sprake van de *alleve vande ziecken*, werken aan het altaar in de kapel, bestratingswerken aan de gang tussen de ziekenkeuken tot aan de vesten ¹⁹³.

In 1471 ¹⁹⁴ werd geïnvesteerd in een zegel voor de zuster-overste en voor verzilverd reliekschrijn voor de kapel ¹⁹⁵ en komen we een nieuwe kamer tegen, de “blauwe kamer”.

Waar de *windelsteeghere* in witsteen, geleverd door Jan Everaert en vermeld in 1472 ¹⁹⁶, precies stond is onbekend ¹⁹⁷. De muur van het kerkhof werd gemetseld, in de kapel plaatste men nieuwe tegels, en “verstelde” men het altaar ¹⁹⁸ en kocht men er stoffen, waaronder borduurwerk, voor aan ¹⁹⁹.

In 1473 ²⁰⁰ werd de reeds in 1472 eens vermelde “groene kamer” alsook de blauwe kamer met passende stoffen die in Antwerpen gekocht waren aangekleed ²⁰¹. In dat jaar deed de zuster-overste nogal wat moeite om in de gunst te komen van de bisschop van Doornik in verband met *gheconquesteerde* (aangekocht) *goede* die voor de grote raad van Mechelen moesten besproken worden. Zij liet voor hem een *yuwiel van eenen naes-achcke* (?) maken , *met eenen ringhe van fijnen gaude ende metten pieren ende andere stoffe* ²⁰².

De volgende jaarrekeningen zijn wel vrij uitgebreid maar ze verraden geen belangrijke werken meer. In 1474 was sprake van werken (in hout of in steen?) *hier binnen up thouthuus ende de pillaren vanden dormet-tre* ²⁰³.

De jaarrekening van 1475 ontbreekt. In dat jaar verkreeg het hospitaal de toelating om een overdaking aan te brengen ten zuiden aan het kerkhof en aan het hoofdportaal, met een recht van permanente doorgang voor “de stad” ²⁰⁴.

In 1476 lijfde het klooster een perceel in dat zich binnen het *beluyck* van het hospitaal bevond en eigendom was van de tweede parochiepriester van de Sint-Walburgakerk ²⁰⁵. In 1476 volgde nog een aankoop ²⁰⁶, ditmaal van een huis van de tweede parochiepriester dat op “het kerkhof” stond, maar het is onduidelijk of daarmee het kerkhof rond de Sint-Walburgakerk bedoeld werd dan wel of die woning aan het kerkhof van het hospitaal paalde.

Met die aankoop lijkt de uitbreiding van het hospitaalcomplex zijn maximum te hebben bereikt.

In de jaarrekening van 1476 ²⁰⁷ was sprake van een overeenkomst voor loodwerken *boven den pande voor de groete zale* ²⁰⁸. In datzelfde jaar waren verschillende verspreide ingrepen nodig, zoals het “bezetten”(bekleden) van de slaapzaal, de verhoging van de muur van het nieuwe kerkhof, weer eens de afdekking van de *voye boven den pand voor de groote zaele enz.* ²⁰⁹.

In 1476 en de volgende jaren – voor zover de rekeningen bewaard bleven – komen slechts onderhoudswerken en lokale herstellingen voor ²¹⁰. De toenmalige oorlogsomstandigheden houden daarmee ongetwijfeld verband. Ook in vroegere jaren was daarvan al occasioneel sprake van geweest.

De jaarrekeningen van 1479 tot 1482 en van 1487 tot 1493 ontbreken. De andere vertellen ons bouwhistorisch niets interessants.

Uit al het voorgaande kunnen we enkele conclusies formuleren. De eerste is dat het hospitaal zoniet op grafelijk initiatief gesticht dan wel toch door de landsvorsten actief en uitdrukkelijk gesteund werd. Het werd weliswaar niet ontheven aan de bevoegdheden van de stadsschepenen maar het is duidelijk dat de belangen ervan door de vorsten behartigd werden en in gevallen van acute nood, zoals bij de overbrenging binnen de stadsmuren, krachtig ondersteund.

Een tweede conclusie is dat de locatie binnen de stadsmuren klaarblijkelijk te beperkt was. Het hospitaal zal vanaf zijn overbrenging in de stad steeds, veelal geslaagde, pogingen ondernemen om uit te breiden. Die verruiming gebeurde door verwerving van aanpalende, klaarblijkelijke bebouwde percelen en verder door inname van de zone ten zuiden van het areaal, meer bepaald het terrein van het parochiaal kerkhof. Men kan zich ook gemakkelijk voorstellen dat de zusters meer dan eens begeerlijk naar het terrein van het minderbroedersklooster hebben gelonkt dat zich ten zuiden van hun domein bevond en sedert de jaren 1230 door die orde gebruikt werd.

Tenslotte blijkt uit de 15de-eeuwse archivalia overduidelijk dat hospitaalcomplex toen bijzonder drukke bouwactiviteiten gekend heeft waarvan verschillende klaarblijkelijk een luxueus karakter hadden. In de talloze posten van de jaarrekeningen ligt ongetwijfeld materiaal dat een detailstudie waard is waardoor het misschien mogelijk zou zijn een preciezer inzicht in de determinatie en misschien ook de configuratie van de gebouwen en in daarin hopelijk ook de ligging en de functie van de lokalen te bekomen.

16de – EEUWSE ARCHIVALIA

In tegenstelling tot de archivalia van de 15de eeuw, geven die van de 16de eeuw weinig informatie over bouwactiviteiten. Dat is verrassend, in een periode waarin men globaal geneigd was wijdlopijg te schrijven en waarin toch wel belangrijke werken aan het hospitaal ondernomen geweest lijken.

Sommige jaarrekeningen zeggen zelfs bitter weinig (1501-1508 , 1576 - 1599), talrijke andere ontbreken: 1500, 1504, 1510, 1512, 1515, 1517, 1521-1523, 1525-1534, 1538-1540, 1542-1544, 1574, 1575, 1591. Bovendien zijn verschillende teksten nagenoeg vergaan door de vochtigheid en dus zo goed als onleesbaar.

De rekeningen van de eerste decennia geven slechts fragmentarische gegevens, zoals de aankoop van een nieuw orgel ²¹¹, het sculpteren door Joris Lotin van een Christusbeeld in de makelaar van een “nieuwe poort” ²¹², de vermelding van een “nieuwe kamer” met voorportaal die “boven de kapel” stond en die in het groen en het rood geschilderd werd ²¹³, het “snijden” van steen voor een venster in de *rode camere* ²¹⁴, het gaan kijken in Geraardsbergen naar een schoorsteen *om daerna onse kave te beterne* ²¹⁵, het werken aan het stenen sacramentshuis in de kapel en het vergulden van een Onze-Lieve-Vrouwbeeld ²¹⁶, het werken aan een stralenkrans voor hetzelfde (?) Mariabeeld ²¹⁷ en nog verschillende andere versieringen in de kapel ²¹⁸.

Daarnaast vinden we, verspreid over de jaren, heel wat kleinere werken waarvan de formulering dikwijls onleesbaar geworden is door vochtigheidsschade en waarvan de lokalisatie veelal niet aangeduid staat ²¹⁹.

In 1535 komen we voor de eerste maal het woord *craeckhuus* tegen; de betekenis van dat woord is niet duidelijk. In dat jaar en het volgende werden enkele werken, onder meer aan de slaapzaal uitgevoerd ²²⁰.

In 1537 werd vrij veel Doornikse steen en hout gekocht alsook tegels en bakstenen, wellicht om aan de slaapzaal te verwerken, en verder diverse kleinere werken, onder meer in verband met “het pand” ²²¹, terwijl in 1541 sprake was van een houten afsluiting aan “het nieuw pand”. Dat jaar kende ook talrijke buiten- en binnenwerken, die kennelijk een vervolg waren van de activiteiten in de voorgaande jaren ²²².

We moeten wachten tot de rekeningen van 1547 en 1548 ²²³ om een substantiële ingreep te ontmoeten. Zij betrof de herstelling van de dakruiter aan de kapel. Steenhouwer Jan De Keyser (of de Keysere) kocht in 1547 *ordunen steen* aan en Pieter De Mey maakte de stelling *up onse torre daer onse clocke in hanckt om hij den metzere ende temmerman te hesiene wat ter reparere van dien noot sakelicxst ende oerboerlicx*

waere. In 1548 werd Jan De Keyser naar de steengroeve van Onkerzele (bij Geraardsbergen) gezonden om daar 44 voeten *ordune* te kopen om het dakruitertje van de kapel te vernieuwen. Van dit werk zijn talrijke uitgavenposten bewaard ²²⁴. Intrigerend in die posten is de passus: *de nedercappelle daer de siecken ligghen* ²²⁵. Is die benaming een variante voor “ziekenzaal” of duidt zij een lokatie in de kapel aan, waar de zieken enkel tijdens de diensten lagen, bestonden er nog altijd twee ziekenzalen, en tenslotte: wat zou dan wel de “boven- of opperkapel” geweest zijn, die nergens onder die naam te vinden is?

In 1549 treffen we opnieuw een meer traditionele religieuze activiteit aan. Die bestond in het schilderen van drie kruisbeelden, van de heilige Barbara, Maria Magdalena, Elisabeth, Agnes “en andere taferelen” alsook een Mariabeeld boven het altaar. Een uitdrukkelijk als groot omschreven beeld van de heilige Ursula diende geschilderd te worden ²²⁶. Wat de post in verband met *sticken prinssche delen* voor de eetkamer betreft ²²⁷, wordt die pas het volgende jaar duidelijk.

In 1550 kwam de “nieuwe eetkamer” volop in de aandacht. Behalve een houten raam werd ook een “ordunen” venster in een bestaande muur gebroken ²²⁸. Hiervoor werd de raad ingewonnen van meester-metser Willem Baert, die dikwijls bij werken in het hospitaal betrokken werd en ook dit werk “ordonneerde”, zeggen we maar “leidde” ²²⁹. De kamer werd overzolderd, de haard werd *ghepavert ende verdeckt*. Aan de ingang van de kamer legde men een nieuwe “arduinen” trap aan ²³⁰. Het nieuw venster kreeg uiteraard het nodige kozijnwerk (*cassijnen*). Ook elders in het hospitaal werden zowel kozijnen als vensterglas geplaatst of vervangen ²³¹.

Een timmerman, Stevijn Vanden Dorpe, werd naar Antwerpen gezonden om grote houtstukken (*XXIII groote delen*) te kopen en ook om na te gaan *hoe men de solders berde* (bebordde?) *sonder naghels*.

In 1551 was er een proces in verband met het “hospitaalstraatje”, ook genaamd de Borregang, in verband met gemeenschappelijke wateraflopen. Verschillende percelen aan dat straatje waren door het hospitaal verworven zodat het steegje geleidelijk een privé-karakter kreeg ²³².

Na 1550 zijn er minder sporen die op bijzondere bouwactiviteiten wijzen²³³. Enkel in 1562 en 1563²³⁴ wijzen leveringen van tegels, lijsten, “vensterwerk” en bakstenen op herstellingen, in hoofdzaak aan de slaapzaal. In 1564²³⁵ werden 36 voet *orduyNSTEENEN* voor een venster in de “witte kamer” verwerkt door een steenhouwer, die ook betaald werd om daar *ysers te laten in dorduijn steen*. De verschillende werkzaamheden in die jaren wijzen niet op grote of uitzonderlijke ingrepen²³⁶. Een meester, Floris, maakte in 1568 een ontwerp voor een heilig sacramentshuisje dat door een andere meester, Martin Wittebroot uit Brugge geleverd werd²³⁷. In 1569 (HAO, 245) leverde *Fransois de Prince, steenhoudere van Doornijcke...XVIII voeten ende een quaert blausteen om de waterpoorte onder de ziecken te vermaken*. In de kapel werd het altaar “verzet” en de zerken *verleyt*. Ook nu kwamen veel ingrepen voor, zonder enige lokalisatiemogelijkheid ervan. Het jaar daarop was ook sprake van *XX carren eerde verwrocht in de capelle*, onmiddellijk gevolgd door de *passus verlegghen vanden paveertichelen*, wellicht ook de kapel betrof²³⁸.

In 1570 werden het sacramentshuis, het altaar en de altaarbeelden in de kapel beschilderd en verguld door een Gillis Baudewijn²³⁹. Het jaar daarop was *beeldesnydere ende steenhoudere* Heyndric Van Ballaet uit Gent bedrijvig aan de *tabernacule van ste Agneeten ende andere chijraet in de cappelle ende up tkeerchhof*²⁴⁰.

Voor de rest van de 16de eeuw wijst geen enkele jaarrekening op een bouwactiviteit van enig belang²⁴¹. De latere jaren 1570 tot aan het einde van de eeuw bevatten zelfs onder alle aspecten heel weinig informatie, wat wellicht te wijten is aan de toen heersende onrustige tijden, maar de concrete redenen blijven onbekend: weinig inkomsten en effectief weinig uitgaven, schrik voor misbruik van de neergeschreven informatie?

Hier rijst een vrij groot probleem. Terwijl de archivalia kennelijk weinig echte grote bouwactiviteiten laten vermoeden blijken het kloosterpand, en daaraan gepaard de vier vleugels, in die periode te zijn opgetrokken. In 1537 was sprake van werken aan “het pand” en in 1541 werd gesproken van het “nieuw pand”, maar of die benaming het kloosterpand betrof is onbekend terwijl de uitgaven niet echt een systematische nieuwbouw laten vermoeden. De gewelfsleutels (kruinstenen van de kruisribgewelven) in de zuidelijke kloostergang dragen het wapenschild van de fami-

lie Cabeliau. Er waren twee zuster-oversten die tot de Cabeliaufamilie behoorden, met name Catharina die van 1524 tot 1555 zuster-overste was en in 1562 stierf, en Catharina Margaretha die haar in 1555 opvolgde en tot haar overlijden in 1580 aanbleef.

De zuidelijke pandgang zou samen met de hele bijhorende vleugel kunnen opgericht zijn. De andere drie pandgangen lijken, met hun witte Gobertangesteent²⁴² en hun korfbogen, wat jonger te zijn dan de eerste gang. Het is niet onmogelijk dat de noordelijke gang nooit met een verdieping overbouwd geweest is.

Zouden die omvangrijke werken enkel gebeurd zijn met *privégiften*, die niet in de rekeningen voorkomen? En zouden de werken niet onderbroken geweest zijn door de godsdienstoorlogen? In 1580 bleken de zusters in ieder geval het hospitaal ontvlucht te zijn en diende het toenmalige bestuur van de gereformeerden maatregelen te nemen om voor het onderhoud van de zieken in te staan²⁴³. Die situatie duurde wellicht tot aan de inname van de stad door Alexander Farnese in 1582.

In 1599 bekwam het hospitaal van de schepen de toelating om een houten afsluiting te plaatsen aan de vesten om een afgesloten doorgang mogelijk te maken naar een stadstoren die bij het *craeckhuijs* stond en waarin men de besmettelijke zieken wilde onderbrengen²⁴⁴.

17de – EEUWSE ARCHIVALIA

ALGEMEEN

Ook voor de 17de eeuw zijn we als informatiebron voor bouwactiviteiten haast exclusief aangewezen op de jaarrekeningen.

Die rekeningen zijn vrij volledig, met uitzondering van de ontbrekende jaren 1672 tot 1679, 1693, 1695 en 1696. Jammer genoeg verschaffen zij doorgaans geen of heel weinig nuttige informatie in verband met bouwactiviteiten. Men kan zelfs stellen dat zij vanaf de jaren 1640 systematisch niet meer interessant zijn. Zij worden in gebrekkige mate vervangen door registers waarin wekelijks uit-

gaven genoteerd werden en die zich van 1634 tot 1747 uitstrekken. Voor de 17de eeuw zijn zij enkel tot 1641 enigszins interessant ²⁴⁵.

In de context van de herstellingen na de godsdienstoorlogen en in het teken van het contrareformatorisch réveil vinden we ook in het hospitaal een spoor. In 1601 bekam de zuster-overste (opnieuw?) een voorbehouden plaats onder de vorm van een *husekin* voor haar en haar religieusen in de parochiekerk ²⁴⁶. In 1603 liet de zuster-overste *maken een schoon tafele* (retabel) *in de cappelle...met diversche beelden*. In datzelfde jaar dienden de steunberen van de slaapzaal te worden hersteld ²⁴⁷.

De jaarrekeningen van 1604 tot 1610 hebben ons niets bijzonders te vertellen.

Van 1611 tot 1613 werd “arduin” geleverd, onder meer in verband met een niet nader omschreven goot ²⁴⁸. In dat laatste jaar was ook sprake van een *Marie, beeldereschylderer vande h. visitatie* ²⁴⁹, van het bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth dus.

DE BOUW VAN HET BISSCHOPSKWARTIER

Vanaf 1619 merken we een verhoging van de bouwactiviteiten. Zoals zo dikwijls, blijft de volledige toedracht van de werken in de rekeningen onduidelijk maar we weten toch dat zij de oprichting van het zogenaamde bisschopskwartier omvatten, een luxueus ontvangst- en verblijfsgebouw voor voornamelijk gasten, gelegen binnen de ommuring van het domein maar buiten het kloosterslot. Het gebouw bestaat nu nog steeds.

De eerste bouwactiviteiten duiken op in 1619 ²⁵⁰. Toen begon men kennelijk een “heel nieuwe muur” te metselen die wellicht als afbakening van het domein moest dienen ter vervanging van oudere partijen die toen afgebroken werden. Bij deze activiteiten trad de bekende Oudenaardse veelzijdige kunstenaar Simon De Pape ²⁵¹ als architect op, en die *over syne hulpe ende advis int voorscheven weerck* vergoed werd ²⁵².

Dat de nieuwbouw niet volledig nieuw was blijkt uit een omschrijving in 1620 waar sprake was van het *maken van het nieu haudt huis*, terwijl daarin blijkt dat de nieuwe muur bij de *lochtinck* van de zuster-overste gelegen was ²⁵³.

Het ontwerp voor het bouwwerk alsook de praktische begeleiding van het werk gebeurden door de zorgen van Simon De Pape die in 1623 ²⁵⁴ betaald werd *voor de instructie ende modele te stellen van seker huis*

dat mevrouwe schiet te maken mitsgaders het ordonneren vande boomen daer toe dienende tsamen XXXVI£p. Die bomen fungeerden misschien als fundament. In hetzelfde jaar kwamen twee steenhouwers van Mons (Bergen) om de gevel in Ecaussinessteen te “nemen” (*om te nemen den ghevel van steen van pierre de Coussein*). Moeten we daaronder “aannemen” verstaan? In 1624 zien we een eerste betaling als gevolg van de aanbesteding van de werken, aan een *Charelet Hemmynck*, meer bepaald enkel voor het bouwen van de gevel ²⁵⁵. Simon De Pape komt aan de beurt evenals een levering van ijzerwerk. Mogelijk horen daarbij ook andere uitgaven (hang-en sluitwerk, kalk) die niet nader omschreven worden ²⁵⁶.

Uit de posten van 1625 blijkt dat de werken snel opschoten. De aankopen en de verwerking van de materialen betroffen timmerwerk, baksteen, ijzer, balken en schalies ²⁵⁷. Zij werden van 1626 tot ongeveer 1633 ²⁵⁸ verder gezet. Onder de talrijke leveringen van materialen en verwerkingen vermelden we specifiek, in 1626 de “volle betaling” van Simon De Pape en het *vergulden apels op het nieu huis* ²⁵⁹ in 1629 *Sijmoen de Pape voor et trecken van eenen patroon* (19r), in 1631 *Sijmoen de Pape als inijeniyeer* (=ingenieur) *vande wercken voor zijnen dienst ghedaen totte nieuwe wercken IcII£p* of 102 pond (29r), in 1633 *Symoen de Pape voor het trecken vanden patroonen vande nieuwe weercken ende onderwerpen IlcXVI£p* of 216 pond (30r).

Zoals zo dikwijls in de archieven het geval is, kan uit veel posten de lokalisatie niet afgeleid worden zodat de band met de nieuwbouw zeer onzeker blijft. Zo bijvoorbeeld de talrijke vermeldingen van de “nieuwe” en de “grote” sallette waar heel wat werken uitgevoerd werden ²⁶⁰.

ANDERE BOUW- EN STOFFERINGSACTIVITEITEN

Naast de kostelijke bouwactiviteiten had men klaarblijkelijk ook geld om de goddelijke diensten in de kapel te ondersteunen. In 1619 werden te Brugge twee zilveren altaarkandelaars van 126 oncen besteld en van wapenschilden voorzien. Zij kostten het aardige bedrag van 827 ponden en 14 schellingen. Het jaar daarop kocht men in Brussel zilveren zoutvaten van 33 oncen, voor een

bedrag van 210 ponden alsook een vergulde ciborie ²⁶¹. In 1621 volgde de aankoop van een *silveren platteel* (pateen) *omme misse te celebreren*, werd een *besten missaelbouck gheborduert ende beslegghen met silver*, en in 1623 kocht men een *gardrobe om de ornamenten van de cappelle in te legghen*. Daarnaast had men ook geld over voor de aankoop van zilverwerk – wellicht tafelgerei – waarin het wapenschild van “het huis” ingebracht werd en dat niet minder dan 898 ponden kostte (1631) ²⁶².

In 1635 en 1636 ging men wellicht naar de afwerking van de het bisschopskwartier en verschoven de uitgaven opnieuw naar onderhoud en gespreide aankopen, onder meer voor de kapel. Een belangrijke uitgave in 1635 ²⁶³ was die aan Ghyselbrecht Lorents *voor tinhaecken van een tabernakele* ²⁶⁴, voor een *aulaertaefe* (retabel) van Onze-Lieve-Vrouw en voor drie beelden ²⁶⁵. In een overzicht van wekelijkse uitgaven staan in 1635 in verband met de kapel verschillende posten waarvan het belang moeilijk in te schatten is ²⁶⁶. In hetzelfde jaar diende uitgemaakt wat de precieze perceelsgrens (“erfscheiding”) was ten zuiden van het hospitaal en palend aan de pastorie van de derde pastoor van de Sint-Walburgakerk. In de tekst is sprake van een galerij die omstreeks 1615 gebouwd werd op de plaats van afgebroken constructies ²⁶⁷. In welke mate de locatie van die galerij iets gemeenschappelijks had met de doorgang die in 1475 vermeld werd of met het nieuwe bisschopskwartier is niet duidelijk maar hoogstwaarschijnlijk betrof het die laatste. Het moeilijke in die context is dat het bisschopskwartier eigenlijk ook een soort galerij is.

In 1636 betaalde men aan steenhouwer Gregorius Vander Cruysen voor *leverynghe van steen ende orduyn* voor de kapel, aangevuld met allerlei materialen in verband met dakwerken. Schilder Pieter De Witte uit Antwerpen maakte *elf stucken schilderyen* ²⁶⁸.

Met de rekening van 1636 eindigt bijna alle detailinformatie van de jaaruitgaven in de 17de eeuw. In 1639 ²⁶⁹ krijgen we nog wat te weten over het bevloeren met tegels en schorren, over een *tapijtserye tot behangen vande camere* en over de aankoop van *twee pastoraale houcken omme de cappelle*.

In 1639 werd weer eens een klacht ingediend, niet alleen omdat de omwonenden hinder ondervonden van de bouwactiviteiten van het hospitaal, maar ook omdat, zoals in 1551, de werken een belem-

mering betekenden voor de afwatering ²⁷⁰. In 1649 was het beurt aan het hospitaal om te komen klagen. Een muur bij de vesten, gebouwd in 1639, was tijdens *troubelen* al gesloopt zodat men nu hinder ondervond van lawaai en vandalenstreken ²⁷¹. Het hospitaal kreeg de toestemming om opnieuw een muur te bouwen op voorwaarde dat de poort ervan groot genoeg zou zijn om een welbepaald, maar niet omschreven, kanon door te laten ²⁷².

Een dik bundel losse documenten uit de jaren 1680 verhaalt uitvoerig over de commotie in verband met de geplande hervormingsmaatregelen van de bisschop van Gent die meer eenvormigheid, reglementering en toezicht wilde bekomen over de kloosters. De reactie van de zusters was hevig, eigenlijk gepassioneerd, en stout. Er werd ongelooflijk veel moeite besteed en aan het papier toevertrouwd dat het klooster een volledig onafhankelijke instelling was, en dat de eigen regel de meest perfecte was om kloosterleven en hospitaalactiviteiten te verenigen. Met zoveel woorden staat het standpunt er niet in maar eigenlijk duldde het klooster geen enkele geestelijke inspraak. Men zou het ook zo kunnen formuleren dat het klooster vond dat zijn geestelijke organisatie een modelvoorbeeld was om hospitaalactiviteiten uit te oefenen, maar of die stelling de kern raakte of enkel als scherm moest dienen voor andere motieven is onduidelijk. Uit de massa papieren spreekt alleszins één stelling: "wat wij doen is het beste, moei er u niet mee". Een hedendaagse geforceerde visie poneert dat het klooster altijd volgens een cisterciënzerische geest geleefd heeft. Welnu, die visie komt nergens in dat onafhankelijkheidsdebat voor. Enige informatie over gebouwen of bouwwerken zijn in dat alles niet in te vinden ²⁷³.

Welke locatie de klacht betrof die in 1687 door het lijnambacht (zakkendragers) ingediend werd, is zeer onduidelijk. De kwestie betrof, weer eens, de hinder die het hospitaal veroorzaakte door een openbare weg of ten minste een "eeuwenoude doorgang" voor de gewone gebruiker af te sluiten ²⁷⁴.

Een niet gedateerde losse rekening, ingesloten bij de jaarrekening van 1694 ²⁷⁵, vermeldt verschillende malen "tapijtwerk". Verder vinden we hier ook een korte vermelding van pleisterwerk in het "nieuw kwartier".

DE MAQUETTE UIT 1746 ²⁷⁶

Archivalia verschaffen ons belangrijke informatie over het hospitaal maar zij vallen in het niet tegenover het *plan en relief* van Oudenaarde, een grote houten driedimensionele maquette die in 1746 met militaire doeleinden vervaardigd werd en die ons een uniek inzicht heeft in omgeving, ligging, structuur en architectuur van de hele stad. Het plan verschaft ons inlichtingen over de ligging van het hospitaalcomplex, de schikking en vorm van de gebouwen en zelfs details ervan. Het plan geeft ons een unieke gelegenheid om een goed idee te hebben van het hospitaal voordat de grote oostvleugel uit de jaren 1770, de noordvleugel uit 1784 en de verschillende verbouwingen aan de westzijde uitgevoerd werden en er zo een heel andere gebouwenstructuur ontstond die bijna alle vroegere sporen heeft doen verdwijnen. In die zin geeft de maquette niet enkel de toestand van even voor 1746 weer maar kan zij als betrouwbare bron gelden voor een situatie die wellicht naar veel oudere periodes verwees ²⁷⁷.

Op de maquette herkent men gemakkelijk het grote rechthoekige terrein dat het hospitaal inneemt.

Het grenst ten westen aan een straat of pad dat de middeleeuwse stadsmuur flankeert. Ten zuiden paalt het kloosterdomein aan dat van de minderbroeders waarvan de grote maar eenvoudige kerk ten zuidwesten van de Sint-Walburgakerk oprijst. Ten noorden grenst de kloosterhoeve aan een ander kloostergeheel, dat van de grauwe zusters, waarvan de kerk, voorzien van een traptorentje, aan de Hoogstraat staat. Ten oosten herkennen we de twee opeenvolgende tuinmuren waarvan de meest oostelijke wellicht het kloosterdomein afgrenst.

Dit domein kan men in verschillende zones onderverdelen. Het noorden van het terrein wordt ingenomen door de grote kloosterhoeve, waarvan de laatste overblijfselen pas in de 20e eeuw verdwenen zijn. Ten westen daarvan palen er twee ommuurde tuinen. Het zuiden van het terrein bevat ten westen het eigenlijke kloosterhospitaal, en ten oosten opeenvolgend een vrij kleine open ruimte, een alleenstaand gebouw (het bisschopskwartier) en een gebouw aan het kerkhofstraatje met een ommuurde voorplaats. Tenslotte is er ten zuidwesten van de kapel nog een kleine zone te merken.

De kapel draagt een donkerblauw zadeldak, wat een aanduiding is voor leien. De verhoudingen van de constructie lijken rijziger dan wat in werkelijkheid bestaat. De vensters in de zuidgevel suggereren een indeling van de ruimte in twee bouwlagen. De dakruiter rust helemaal op het zadeldak, in tegenstelling tot de feitelijke toestand. Het kleine noordportaal met daarboven een venster is herkenbaar, zij het in een andere vorm dan de huidige, fel gerestaureerde toestand. In het koorhoofd worden geen vensters gesuggereerd.

Ten noordoosten van de kapel wordt het eigenlijke pandhofcomplex gevormd door vijf afzonderlijke constructies. Twee daarvan lopen parallel aan de kapel, de volgende is noord-zuid gericht, daarop volgt opnieuw een oost-west gerichte vleugel en uiteindelijk wordt het geheel ten noorden afgesloten door een grote vleugel die eveneens in oost-westelijke richting loopt. De noord-westelijke zone wordt ingenomen door diverse gebouwen. Tussen beide gebouwen-groepen is het pandhof aanwezig. In het midden daarvan prijkt een paviljoentje.

Ten oosten van het gebouwencomplex strekt zich een langwerpige open zone uit. Die wordt aan de oostelijke flank afgebakend door een groot rechthoekig bouwblok, het zogenaamde "bisschopskwartier", met daknok in noord-zuidrichting. Het is niet onmogelijk dat het beeld dat we vandaag van dit gebouw hebben sterk vervormd is. Op het *plan en relief* lijkt het bisschopskwartier hecht deel uit te maken van een groter geheel waarvan het zelfs niet de grootste constructie is. Dit complex bestaat hoofdzakelijk uit drie vleugels met nok in oost-westrichting en die elkaar overlangs flankeren. Zij staan dwars op de achtergevel van het bisschopskwartier. De vier gebouwen sluiten volledig tegen elkaar aan en hebben alle een leienbedaking. Van deze vier vleugels is de noordelijke duidelijk de grootste en wellicht ook de meest prestigieuze. De noordgevel kijkt uit op een ommuurde tuin.

Ondanks hun op het eerste gezicht hechte eenheid lijkt de aanleg van de drie parallelle oostvleugels niet architecturaal samen geconcepieerd en lijkt het bisschopskwartier in de configuratie een laattijdig toevoegsel te zijn. Of en hoe er een verbinding was tussen het bisschopskwartier en die andere gebouwen is uit de maquette niet af te leiden.

Naar functie kan men zich best voorstellen dat het gebouwencomplex juist op de overgang van klooster en openbaar domein gebouwd werd. Bisschoppen, hun vertegenwoordigers of andere hoogwaardigheidsbekleders, kwamen uiteraard nooit alleen. Zij, hun personeel en hun materiaal moesten een aangepast onderkomen hebben. Het bisschopskwartier, zoals we dat kennen, kon daar slechts gedeeltelijk aan beantwoorden. Bovendien is heel de begane grond kennelijk voor ceremoniële doeleinden binnen het kloosterdomein bedoeld.

Inderdaad, in tegenstelling tot de andere aaneensluitende vleugels van het complex, staat het nu als bisschopskwartier gekend gebouw net binnen het kloosterdomein, maar duidelijk buiten het kloosterslot. Aan de noordgevel bevindt zich een vierkante, hoge uitsprong, met een portaal, drie kleine verspringende vensters - aanduiding van een trapkoker - en een groter venster boven (overloop). Of deze trapkoker ook een verbinding gaf met de aanpalende westelijke vleugel is onbekend.

Vermits de datering van het bisschopskwartier - 1600 - goed gekend is en de wijzigingen eraan klaarblijkelijk gering zijn hebben we hier een goede gelegenheid om de maquette met de werkelijkheid te vergelijken. We merken onmiddellijk dat de juistheidswaarde van het maquette-model vooral ligt in de locatie, de ligging in zijn omgeving, de oriëntatie, het volume, eventueel het aantal traveeën en de aanwezigheid en de plaats van de schoorsteen.

De vorm van het dak, met een topgevel aan de ene zijde en een schilddak aan de andere lijkt geloofwaardig maar stelt de authenticiteitsvraag in confrontatie met het huidige dak met zijn vier schilden. Klaarblijkelijk onbetrouwbaar is de informatie over de gevelordonnantie en de vorm van de deuren en de vensters.

Ten noorden van het bisschopskwartier strekken zich nog verschillende andere gebouwen uit.

Helemaal ten noorden strekt zich een brede open ruimte uit die afgeboord wordt door lagere gebouwen, de hoeve met al haar afhankelijkheden.

Een vergelijking met nu bestaande en sedert 1746 kennelijk niet fundamenteel gewijzigde gebouwen wijst erop dat men met de gegevens van de maquette toch voorzichtig moet omspringen. Betrouwbaar zijn alleszins de configuratie, de schikking van de vleugels en hun aanbouw-

sels, de aanwezigheid schoorstenen, afsluitmuren, de vorm van de daken. Onder dat opzicht zijn de aanduidingen over de verschillende samenstellende gebouwen van het kloostervierkant van unieke betekenis om enigszins een idee te bekomen van de evoluerende groei van het complex..Duidelijke gegevens over afgetekende, laat staan gedateerde of chronologisch situeerbare fazen kunnen er evenwel jammer genoeg niet uit gehaald worden.

Documenten over site, configuratie en bouwevolutie van het hospitaal zijn schaars, zodat zeker geen continu en coherent beeld van de geschiedenis ervan kan geschetst worden.

18de – EEUWSE ARCHIVALIA

De ontwikkeling van de administratie, zelf gelinkt aan de ontwikkeling van de maatschappelijke organisatie, is een van de redenen waarom het aantal archivalia in de 18de eeuw sterk toenam. Tegenover die toevloed staat dat de informatierijkdom dikwijls verarmde. Net zoals bij de jaarrekeningen van veel steden en parochiekerken, blijkt ook nu dat de jaarrekeningen van het O.-L.-Vrouwhospitaal van Oudenaarde erg summier en zelfs stereotiep zijn. Hun informatiewaarde is dan ook gering. Bovendien ontbreken er heel wat jaren: 1701 tot 1741, 1761, 1762, 1764, 1767, 1769 tot 1772 en 1774, 1776, 1778, 1779, en globaal zelfs alles vanaf 1781 tot het einde van het Ancien Régime. De rekeningen worden naar het einde van de eeuw toe onregelmatig, erg globaal en nietszeggend. Sommige zogenaamde rekeningen blijken overigens registers met renten of ontvangsten, maar zonder uitgavenposten. Andere rekeningen beslaan verscheidene jaren, met soms in meerdere registers dezelfde jaren maar met een verschillende inhoud.

Vanaf 1746 beschikken we voor het hospitaal ook over *quittanties*, in feite afzonderlijke, ingekomen rekeningen die "voor voldaan" (*pour acquit*) ondertekend werden. Zij zijn door hun opsomming vrij gedetailleerd en veelal in tijdsspanne zeer beperkt (een enkele levering, een korte periode gepresteerde arbeid) en laten juist daarom niet toe de omvang of het opzet van gehelen te kennen.

De enige rekening die van de eerste helft van de eeuw bewaard bleef, is die van 1700. Een deel ervan is uitdrukkelijk gewijd aan werken aan de kapel ²⁷⁸. Die omvatten bakstenen en schalies, *voetsteen*en, *witwerck*, steenbehouwing, gehouwen Doornikse steen (*blauwen ghesneden steen commende van Doornijcke*), schalieberd, timmerwerk, baksteen voor de trap van het doksaal, vloerstenen, een beeld van de heilige Elisabeth, een metalen borstwering. Daarnaast werd het kerkhof “geëffend” ²⁷⁹. Alle uitgaven zijn vrij gering. De opgesomde werken wijzen op dakwerken, alsook wellicht op ingrepen in het interieur. Gecombineerd met de lijst van de verkochte goederen lijkt dat laatste inderdaad het geval geweest.

Na 1700 volgt een lange periode zonder archivalia. Voor de periode 1711 tot 1731 hebben we enkele gegevens, opgetekend in het “boek” van de wekelijkse uitgaven. Daarin vallen vooral de vermeldingen op die verwijzen naar “het nieuw kwartier”, de “nieuwe gevels boven den pand” en het slopen van het torentje boven de steenput ²⁸⁰. In de jaren 1727 tot 1740 ging veel aandacht naar stoffering van de kapel, zoals de aankoop van goudleder en de versiering van het altaar ²⁸¹. Ook voor die informatie zijn we enkel op de wekelijkse uitgaven aangewezen. Andere posten wijzen op beperkte ingrepen ²⁸².

De nog bewaarde jaarrekeningen van 1742 tot 1750 geven geen interessante bouwkundige informatie. Daarvoor zijn we alleen op enkele *quittanties* aangewezen. Zij betreffen in dat decennium onder meer *brabants paveirtichelen*, *feijne voetsteen*en en zijn als onderhoud of kleine ingreep te beschouwen. Langs de facturen voor glaswerken kennen we het bestaan van sommige lokalen zoals *de salette*, *de hou keucken*, *de pant*, *de klyne salette*, *de groote salette*, *de capelle*, *de salette*, *bisschops cortier*, *alle twee de sieke cortieren*, *het siek cortier*, *den trap van den dorremtre*, *het plaetseken achter de cuecken van mevrouwe*, *het cortier van mevrouwe*. Voor het eerst ontmoeten we in de rekeningen de term *fransche ruijte* of, anders gezegd, een ruitwerk met fijnmazige indeling in roeden, dit is met een kleinroedenindeling ²⁸³.

Ook de jaren 1750 bleven discreet. De enige interessante informatie ²⁸⁴ betreft lokalen zoals *werckhuijs*, *contoir*, *officie*, *comoditijt*, *caemer bij het officie*, *caemer van de caemeriëre*, *caemers van de knechten*, *caemer*

van mevrouwe, caemer van den meester, het boomhuijs, caemer van den knecht van mevrouwe, slaepcortier van de wasteraigen, caemer van den hovenier, wijnkelder, boeter celder, graen caemer, nieuwe camer., nieuwe eetplaetse ²⁸⁵.

Verder vinden we enkele kleinere ingrepen met karakteristieke omschrijvingen zoals de levering van steen uit Armentières (een traditioneel groot baksteencentrum) ²⁸⁶, het maken van drie paren zilveren kandelaars met hun wapenschilden ²⁸⁷ en *het uijtdoen en insetten der schelderije van der autaer in de capelle* ²⁸⁸. Als technieken en materialen vinden we het *drie snee dillen tot het boeseren van de nieuwe salette*, het gebruik van *tonnekens lam swart, blauw ole verve* en *aes(as) grauw tot het verven van dueren en cassijnen* ²⁸⁹.

De jaarrekening van 1759 ²⁹⁰ vermeldt vrij indrukwekkende maar jammer genoeg geglobaliseerde bedragen die jaar na jaar stereotiep zullen herhaald worden. De enige nuttige informatie die we uit de wekelijkse uitgaven ²⁹¹ halen is de opsomming van diverse ruimten waardoor we een idee krijgen van de verschillende activiteiten die in het klooster uitgeoefend werden: *werckhuijs, keucken, contoïr, siec cortier, officie, bisschopscortier, de comoditijt, caemer bijh het officie, caemer van de caemeriëre, cabinet van Mevrouw, caemers van de knechten, de clijne salette, den pant, cortier van Mevrouw, de capelle, de groote salette, de clijne salette, de bakerije, fransch gelas...inden pant, lijnwaetcaemer, caemer van jouffrouw (+ telkens een familiënaam), caemer van den meester, den docsael, het waschuijs, het boomhuijs, slaepcortier van de wasteraigen, caemer van den hovenier, wijnkelder, den boeter celder, nieuwe camer.*

In het decennium 1760 -1770 ontbreken verschillende jaarrekeningen terwijl de bewaarde exemplaren stereotiep zijn en niet kunnen dienen.

Daarentegen onthullen de rekeningen en de *quittanties* van de jaren 1770 drukke bouwactiviteiten, maar hiervoor kunnen we ons enkel op sommige *quittanties* steunen ²⁹². Het is dan ook bepaald moeilijk daaruit een ensemblebeeld van de toenmalige realisaties te krijgen, te meer omdat in de periode 1770 – 1780 ten minste twee nieuwe vleugels of ten minste grote verbouwingsfazen lijken ondernomen te zijn.

Het eerste mogelijke spoor is een *quittantie* van meester-steenhouwer Pieter Vande Calseijde in 1772 ²⁹³ voor onder meer *3 stucken blauwen steen om den trap inhoudende 14 voeten en een quaert...2 bree blauwe sullen inhoudende 10 voeten*. In 1773 ²⁹⁴ vinden we van dezelfde persoon driemaal *quittanties* voor metselwerk en een *quittantie* van Jean Joseph Du Raj voor steenbehouwing. Jean Baptiste Lembourcq ging op 9 juni van dat jaar een contract aan voor de levering van zwarte steen van Basècles en witte steen van Genua (*Gènes*) voor *le pavement du vestibule ou salon*. Weduwe Caulier werd betaald voor een marmeren schouw. Joseph en Albertus de Pape werden op basis van een contract betaald *pour avoir travaillé tous les plafonds du nouveau bâtiment*. Of die benaming werkelijk een heel nieuwe constructie betrof of een gebouw dat daar al een hele tijd stond en toch nog als nieuw omschreven werd is onbekend. In ieder geval stond de nieuwbouw er toen al, zonder dat er in de jaarrekeningen daarop een spoor wijst. Gelet op de inhoud van de posten lijken de werken veeleer interieuraanpassingen geweest. Gedacht moet worden aan werken die toen de oostelijke langsvleugel betroffen, in het bijzonder de gevel (portaalconstructie, ramen en vaste interieuraankleding. Zo zien we dat meestersmid Joannes Seti in 1773 ²⁹⁵ een rekening indiende waarvan talrijke elementen in verband met bouwwerken stonden zoals *haecken om de witte steenen vanden gevel vast te houden*. Die post werd gevolgd door talrijke soortgelijke die samen een totaal van 75 *haecken* gaven. Daarnaast werden onder meer nog krammen, “platte ijzers”, ijzers, ankersleutels en soortgelijke opgesomd.

De *quittanties* van de volgende jaren betreffen alle interieur, afwerking of meubilair. Van Philippus Vander Meersch, edelsmid, zijn verschillende rekeningen bewaard ²⁹⁶. Die van 1775 vermeldt het vergulden van een spiegellijst, het schilderen van de *grenadiers ende papegaeijen staende in den hof* ²⁹⁷. De rekening van 1776 geeft als werkzaamheden aan: *in staet gestelt twee schouwstucken, ...vergult den waeijer staende boven de deure van 't voorseide hospitael, ... voor verwen van het ineenschilderen de tapiten* ²⁹⁸. De vermelde waaier en het balkon zijn zonder twijfel te vereenzelvigen met die van het huidige hoofdportaal. Twee facturen ²⁹⁹ van Joannes Seti, uit 1778 en 1779, bevatten gegevens die in dezelfde zin wijzen (*voor den nieuwen houw*).

In 1777 richtten de zusters een verzoek tot het stadsmagistraat. Zij wensten, weer eens, een uitbreiding van hun grond bij het kerkhof omdat zij binnen het hospitaalareaal terrein de sacristie wilden herstellen – versta daar ook onder: vergroten – zodat de beschikbare begraafplaats te klein werd. Zij stelden dan ook voor een deel van het parochiaal kerkhof van de Sint-Walburgakerk aan te kopen en bekwamen al vlug de toelating ³⁰⁰. Sporen van bouwactiviteiten in dat verband vinden we niet in de archieven, zodat wij niet weten of het geplande wel uitgevoerd werd.

Edelsmid J. Vander Meersch trad dikwijls samen met A. Van den Hende op als architect. Volgens hun factuur van 15 december 1779 ³⁰¹ hadden zij *geordonneert een plan tot het maecken eenen trap in het voorseide hospitaal met de coupe, profilen....belegd met steen uit Basècles*. In éénzelfde adem vermeldden zij ook werk voor het tabernakel van de kapel zodat ook nu weer niet duidelijk is wat die trap eigenlijk was ³⁰².

Vanaf 1780 is uitdrukkelijk sprake van werken aan de oprichting van een volledig nieuw gebouw ³⁰³. De jaarrekening van toen ³⁰⁴ is daarover duidelijk, met als hoofding *bekostinghe van den nieuwen bouw jegens den hof*, voor een totale uitgave van 50770 ponden. De aanhef van de rekening is al even sprekend: *betaelinge gedaen door mevrouw de Roijsin in het afbreken den dormter van de jouffrauwen en nieuwe maecken tegen de hof*. De eerste reeks posten betreft afbraak en recuperatie van materialen, waaronder vooral schalies. De posten in verband met de nieuwbouw omvatten, zonder strenge chronologische juistheid, het bakken van baksteen op de Eindries, het per schip aanvoeren van (ruw) hout uit Oostende alsook gezaagd hout uit Valenciennes, metselwerk, het behouwen en het sculpteren van natuursteen, het leveren van lood, *blicken* buizen (afvoerpijpen?), kalk, wit haar, koperen fitsen (voor deuren en vensters), sloten, sleutels enz ³⁰⁵. De jaarrekening van 1780 bestrijkt in verband met de nieuwbouw een tijdsspanne die tot 1782 reikt. De gebrekkige chronologische opsomming blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het leggen van de fundamente pas in 1782 vermeld staat. De eindfactuur ³⁰⁶ van de aannemer in kwestie, Cornelis Tant, opgesteld in 1784, vermeldt *den 22 Julij 1780...afbreken den anden*

bauw naerst den doremter ende het macken van de fondamenten tot het stellen eenen nieuwen bouw....den 5 maerte 1781.....afbreken van den muer ende het pas leggen van de fondamenten.

De werken lijken heel vlug te hebben gevorderd, want reeds op 22 februari 1782 werd een *generale metinge van al het metswerck van den laesten nieuwen bouw gedaen*. Bij gebrek aan plannen of ander aanschouwelijk documentatiemateriaal kunnen we ons met die opmeting een beeld vormen van het eindresultaat ³⁰⁷. We krijgen een grote gevel aan de tuinzijde (noorden) van 23 roeden, 82 voeten lang, een gevel aan de “koerzijde” (oosten) van 5 roeden, 392 voeten, een gevel aan de zijde van de vesten (westzijde) van 7 roeden, 198 voeten. De daarop volgende omschrijvingen zijn wat minder duidelijk: we zien een gevel van de verdieping aan de westzijde, 5 roeden en 113 voeten lang, een gevel die de “ommekeer” maakt van de gevels naast de vesten, 2 roeden en 365 voeten lang, een gevel op de “kleine koer” met de verdieping op de overloop die naar de slaapzaal leidt, 3 roeden en 365 voeten lang, de gevel boven “den pant” van 2 roeden en 357 voeten. Dat maakt zeven gevels in het totaal! Dat groot aantal heeft ongetwijfeld te maken met de aansluiting van de nieuwbouw aan bestaande constructies. Het nieuwe gebouw bestond immers klaarblijkelijk niet op zichzelf, van een eigen achtergevel is geen sprake.

De rest van de opmeting betreft scheimuren binnen het gebouw. De opsomming geeft meteen ook de functie van de ruimten weer: een scheimuur tussen de verdieping (*etas*), de gang en de keuken, een scheimuur tussen eetkamer, officie en gang, een scheimuur tussen eetkamer, kleine vestibule en “het doncker officie”, *de separatiemuieren die de salette en eetkamer met den nieuwen pand separeert*, de scheidingsmuren tussen de tweede salette en de kamer van de zuster-overste, een muur in het nieuw pand, de scheimuren in het kwartier van de zuster-overste en de kamers van de “juffrouwen”.

Verder vernemen we dat het “secreet” tegen de vesten stond, tussen het nieuw gebouw en de bakkerij, en dat het schotelhuis zich bij het kleine open plaatsje bevond.

De ontwerper van de nieuwbouw kennen we in het begin slechts bijna per toeval, via een factuur ³⁰⁸ uit 1780 die hem omschrijft als *Joachim Frans Colin, architect binnen Gend, het hospital van St Elisabeth staende bin-*

*nen de stad Audenaerde over het maecken van diversche plans alsmeden over het bijwoonen in het maecken van den nieuwen bouw ende verschot van voyagen daer toegedaen...het maecken van alde modellen...gelevert een modelle voor de pilaerkens van den trap*³⁰⁹. Zijn naam verschijnt nog in de zojuist geresumeerde *generale metinge* van 1782 en een rekening uit 1788 over zijn werkzaamheden tussen 1782 en 1785³¹⁰.

Er zijn kennelijk geen contracten over de eigenlijke werken voor de oprichting van de ruwbouw bewaard, met uitzondering van die van schaliedekker Philippe De Maline uit Kruishoutem³¹¹.

De rekening van Joannes Seti uit 1781³¹², die al lange jaren instond voor het jaarlijks onderhoud van alles wat ijzer was, vermeldt nu heel wat belangrijke ingrepen die met de bouwwerken verband hielden zoals *steencrammen om in de steen te looden, 2 groote banken om te besighen voor het ghewant van de balcken op te trecken met het maecken van 2 scherssen*³¹³, verder ook 24 ankers, *ijsers met clauwen en haecken daer aen om in de muur te metsen*, steunstukken voor de schoorstenen, *haelfve haecken om de blafturen van de cassijnen te sluiten* ("halve haken om de luiken van de vensterkozijnen te sluiten") en een paar interessante technische details³¹⁴.

Zoals reeds vermeld, geeft de jaarrekening van 1780 een wat verwarrend chronologisch beeld wegens duidelijke technische ongerijmdheden of onwaarschijnlijkheden. Die verwarring is inherent verbonden aan de wijze waarop jaarrekeningen opgesteld werden. Ook de *quittanties* zouden voor verwarring kunnen zorgen, deels wegens de afwezigheid van data maar deels ook wegens een chronologie die op het eerste gezicht niet met de bouwlogica overeenstemt. Verschillende facturen vermelden uitdrukkelijk de gepresteerde kalenderdagen. Uit die opsomming en uit de aard van de werken blijkt dat men niet zoals vandaag eerst de ruwbouw oprichtte en hem in zijn geheel per techniek in verschillende fazen afwerkte. Hier ging men wat anders te werk: terwijl de ruwbouw geleidelijk oprees begon men reeds delen van het interieur af te werken met wand- en plafondbepleistering, betegeling en plaatsing van schoorsteenmantels enz.³¹⁵.

Na de oprichting van een eerste nieuwbouw, werd in 1784 een aanbesteding gehouden voor metselwerk, een voor timmerwerk en een voor binnenwerken. Uit een hoofding en uit twee terloopse vermeldingen kun-

nen we opmaken dat die werken het slopen en het heroprichten van een ziekenzaal betroffen ³¹⁶. De opdracht voor de metselwerken omvatte het recupereren van tegels en pannen, het slopen van de muren tot één voet onder de “waterpas” (maaiveld) en het recupereren van de bakstenen, het delven van fundamentsleuven tot vijf voet diep *onder den vloer* en de eventuele nog bestaande fundamenteën op te ruimen ³¹⁷.

De aanbesteding voor timmerwerk en voor de binneninrichting vermelden uitdrukkelijk het doel van het opzet: *voor de gerieven van het sieckequartier*. Ook hier diende zoveel mogelijk oud materiaal te worden gerecupereerd ³¹⁸. De schalies, van Fumay afkomstig, werden per schip aangevoerd ³¹⁹.

De aanbesteding voor het interieur van het ziekenkwartier betrof eigenlijk schrijnwerk, zoals deuren, kozijnen, trap, kroonlijsten. In verband met de homogeniteit werd bepaald dat *ider deure komende in het nieuw quartier langs den kand van den hof van den pand die gemaect moeten zijn conforme de deuren van het quartier komende langs den cour* ³²⁰.

De algemene opmeting van de uitgevoerde werken kon reeds op 7 juni 1785 plaats vinden ³²¹. We vinden er enkele elementen die tot een betere beeldvorming van het bouwwerk bijdragen zoals *het schaillewerck der daeken van de gebinden dienende voor het sieckenquaertier, ...het schaillewerck der groote kappe van den bouw langs den pand staende gegens den muer van de sieckesaele, ... het metswerck van de bouw der waerkaemer, twee stagen hoog, ..., cabinetten en gangen en andere gerieven welcken bouw maer een stage hoog is, ...den grooten bouw van twee stagen langs den pand ende gegend den muer der sieckezale gemeten in al de buijtenmueren en separatiemueren der eerste stage van den selven grooten bouw*. In de nieuwbouw werden enkele oudere fundamenteën gerecupereerd. Uit de opmeting kan het aandeel van de partijen van twee bouwlagen hoog en die van één enkele bouwlaag niet afgeleid worden. In verband met de timmerwerken komen we de volgende functies tegen: keukenkamers, baden, schotelhuis, een overloop en een warmkamer. De nieuwe dakkap was van eik; 4551 voeten waren nieuw, 334 voeten recuperatiemateriaal.

Den grooten bouw komende langs den kant van den pand diende op de overgang tussen oude en nieuwe bouwpartijen aangepast te worden, meer bepaald in verband met de houten roosters op de eerste verdieping en *het*

aftrecksel boven een deel van den selven pand benevens de roosters van de kamer en kabinet komende in den voorseyden pand.

De eindopmeting voor de interieurafwerking vermeldt een nieuwe trap bij het ziekenkwartier, van dertig treden. In de nieuwbouw dienden 31 deuren te worden vervaardigd, 29 raamkozijnen en zes “halve kozijnen”. Een afzonderlijke rekening ³²² vermeldt in 1784 nog de levering van een witmarmeren schouw door J. Van de Weghe, *mettre taillieur de pier a Gan*.

Hiermee waren de grote werken voor de 18de eeuw afgesloten.

De nog bewaarde sporen van latere uitgaven betreffen alleen lopend onderhoudswerk ³²³.

VOETNOTEN

- 1 Jaarrekening 1448 is slechts fragmentair bewaard.
- 2 Dat archivalia een goudmijn kunnen zijn van informatie bewijst bijvoorbeeld het uitgebreid artikel van E. Vanderstraeten die in de jaarrekeningen van het hospitaal talloze kunstenaars en ambachtslieden ontdekte: *Artistes belges du XVe, XVIe et XVIIe siècles, mentionnés dans les archives de l'hôpital de Notre-Dame à Audenarde*, in *Annales de l'académie archéologique*, IX, 1852, 368-390 en XI, 1854, 231-237.
- 3 VAN MAELZAKE, B. Geerbroek, Koppenberg, Avelgem en Biesdonk. De rechtstreeks geëxploiteerde curtes van het O.-L.-V.-hospitaal van Oudenaarde, in *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde*, deel 38, 2001, 53-106.
- 4 HOEBEKE, M., *Uit de geschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwenhospitaal te Oudenaarde*, Oudenaarde, (1953), 10-11. VAN MAELZAEKE, o.c., 57.
- 5 Van die zone is een afbeelding bewaard. Het papieren stuk werd in inkt getekend en ingekleurd. Het geeft een gezicht weer op de vesten tussen de Einespoort en de Beverespoort. Het werd wellicht opgesteld einde 15de, begin 16de eeuw. Volgens M. Hoebeke, o.c., 1953, afb. III, zou het van voor 1542 stammen, omdat de dam dan verdwenen was, zoals uit een overeenkomst blijkt die toen tussen het hospitaal en de stad gesloten werd. Hierin staat uitdrukkelijk: *alwaer bij anschau nu nemende dat den selven punere zeere verbeteret es midts der meniche van eerde daer up bij onse vorsaelen in wette ghevoert ende ghebrocht vanden damme ende baerne die stont in midden vander veste tussen der Beverpoorte ende Eynpoorte*. Het stuk maakte oorspronkelijk wellicht deel uit van een processenbundel. Het document was lang spoorloos zoek. Enkel een kopie door een J.B. Blasseau, gemaakt omstreeks 1837 en gebruikt door J. Ketele in zijn *Notice historique sur l'hôpital d'Audenarde*, kon nog als informatiebron gebruikt worden. Het origineel stuk werd pas vrij onlangs terugbezorgd en maakt nu onder het nummer 31 deel van de collectie Kaarten en Plannen van het oud archief van het hospitaal. Wij kunnen het gezicht identificeren dank zij de verklarende woorden bij de verschillende objecten.
Wij staan aan de oostzijde van de stadsomwalling en kijken naar het westen. Op de linkerzijde, (ten zuidoosten), aan de rechteroever van de Schelde, staat een toren die als Trompette omschreven staat. De waterloop is de Schelde komende uter stede, die stroomat waarts in noordelijke richting naar Gent vloeit. Aan de overzijde van de Schelde staat, voor een andere toren, een vooruitgeschoven versterking, thollowerc. De buitenste vest loopt in de Schelde via een duiker, omschreven als conduit. Bij die duiker staat een watermolen

Helemaal rechts van de tekening wordt een massief benaamd als Beverepoort.

Uit al die gegevens volgt dat de afbeelding in feite de zone weergeeft die in de akten van 1202 en 1203 vermeld staat en die de schenking van een plek betreft in verband met de bouw van één of twee watermolens.

- 6 HAO, reeks II, charters, 457. Verkorte kopie. Ego Balduinus Flandriae ac Hannoniae comes notum facio tam futuris quam presentibus quod Jehosolimam pfectur- pro salute anime mee et antecessorum meorum ac deinceps successorum in perpetuam dedi elemosina-domui hospitali de Audenarda locum et sedem ad molendinum faciendum in fossato iuxta portam q- ducit versus Einam. Et ut ratu- et stabile permaneat presente- sup- hoc p-dicte domus contuli pagina- sigilli mei appensione et testu- subscritione munita-
- 7 SAO, 684/6. Nr 3.
- 8 HAO 458. Men heeft altijd aangenomen dat de molensite zich in de onmiddellijk nabijheid van het hospitaal bevond. ..dedit in elemosinam hospitali gloriose virginis in Audenarde locum in quo fundata sunt duo molendina terram etiam q- extendit se a molendinis usque ad murum et preterea viam et aquam a molendinis supra usque ad portam de Bevera. Volo etiam et p-cipio meo baculo qcqz- sit ut p-dict- et ea sicut q- mea sint (?) pregat ..defendit ut g- igit- firmum esset ..stabile munissimine (?) sigilli mei feci confirmari act a-no d-ni i-carnati M^oCC^o III° ap-d male.
- 9 SAO, reeks 684/6, stuk nr 5, kopie : quod domum hospitalis beate marie de aldenarda et personae in domo et omnes res prefacte (?) domus in conductu et protectione mea suscepi.
- 10 HAO 459...hospitalis be- Marie in Aldenardo quatuor fere bonaria co-ie (?) iuxta Scaldam versus Heiam iacentia.
- 11 HAO 462.
- 12 HAO 461. De abdij bestond toen nog niet : sup- ordinatione abbatie citercien- ordinis iuxta dom- hospitale construende.
- 13 HAO 464.
- 14 HAO 465. De parochiegeestelijkheid van de Sint-Walburgakerk was "collegiaal" georganiseerd. Het vormde de facto een klein kapittel van vier pastoors, even veel onderpastoors en een reeks kapelannen. Het begraven van overledenen en de diverse rouwplechtigheden die daarmee verband hielden (zoals requiemmissen, absouten, begrafenisceremonies, jaargetijden en hun stichtingsbepalingen enz) hadden, naast godsdienstige, voor de parochiegeestelijkheid belangrijke financiële aspecten. Dat was ook het geval met alle andere godsdienstige activiteiten die het exclusief voorrecht waren van de parochiegeestelijkheid en waarvoor die ook financieel vergoed werd. Abdijen, stadskloosters, hospitalen en andere geestelijke instellingen zochten eveneens inkomsten en deden de parochiegeestelijkheid dikwijls oneerlijke concurrentie aan, wat aanleiding gaf tot talrijke geschillen. De meest gevoelige punten betroffen de inkomsten uit doopsels, begrafenissen, aflaten en devotieplechtigheden.
- 15 HAO 463. De aanhef is gericht tot dilectis filliis fratribus et sororibus hospitalis de aldenardo en heeft uitdrukkelijk als onderwerp specialiter autem modum regularem in domo vestra vivendi.
Stuk 684/6 nr 7 bevat bovendien ook nog een kopie van de bisschoppelijke akte van 1224 waarin uitdrukkelijk sprake is van quatuor fratribus et sororibus ejusdem domus pro regula vivendi decernuimus.
- 16 HAO 471.
- 17 HAO 480.
- 18 HAO, reeks II (charters) onder meer de 13de-eeuwse charters onder nummers HAO 462, 469, 470, 472 (en de aanverwante nrs 475, 476, 477, 478,), 473, 474 (en het aanverwante nr 479). De grondgiften betroffen terreinen die gelegen waren ten noorden van de stadsmuren, in de buitenwijk Eindries, naar de dorpen Eine en Bevere toe, en in de nabij-

- heid van het hospitaal. Zo bijvoorbeeld de giften van Arnulf van Landas, heer van Einc (1232) en van de graaf van Vlaanderen zelf, Thomas, in 1239 (*decem bonnaria terrae in drisco de Eynes, in loco qui situs est contra terram predicti hospitalis*, gepubliceerd in de Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 167).
- 19 VAN MAELZAEKE, o.c., noot xxi die verwijst naar hospitaalarchiefnummer 80bis (boek van institutiën en fondatiën, akte nr. 145, 37r.
  - 20 HAO 149bis.
  - 21 HAO 513, gepubliceerd door L. Van Lerberghe en J. Ronse, in hun *Audenaerdsche mengelingen*, 5 dln, Oudenaarde, 1845-1852, dl 4, 169-172. Men neme ervan nota dat dergelijke transcripties in de Audenaerdsche mengelingen globaal juist zijn maar dat de daar in voorkomende voluit geschreven afkortingen inzake detailjuistheid met enig voorbehoud te benaderen zijn.
  - 22 De precieze datum staat niet vermeld maar kan benaderend worden via de vermelding van l'espace de trente trois ans ou environ afgeleid worden in een oorkonde uit 1412. Zie verder. De handgeschreven 17de-eeuwse Chronijke van Audenaerde geeft als datum 1382 aan (f°78v), ook gepubliceerd in de Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 168: Int jaer 1382 in april, was thospitaal dat stond buuten de Beverpoorte, afghedaen om de oorloghe van die van Ghent teghen die van Audenaerde. Het was soo schoon een hospitaal als eenich in Vlaenderen, soo dat het schaede was dat het afghedaen moeste syn, ende wierd ghesticht achter Ste Wouburgh kercke, daer des princens hof placht te zyne tot Audenaerden, daer de bogaerden plachten te woonen ende de dry pasteurs, zoo dat daer noch een straetkin is het welcke heet Persoons straetkin, ende den zelven noch jaerlycks zeker rente ontfanght van den hospitaale, voor dat zyn oversaeten het recht van hueren huuse ende priesterage afghinghen. Dat straatje zal in de 15de eeuw (1475) en later nog ter sprake komen.
  - 23 VAN MAELZAEKE, o.c., 60.
  - 24 HAO 513. Akte uit 1412, gepubliceerd in de Audenaerdsche mengelingen, 4, 169-172. Jehan duc de Bourgoingne, conte de Flandres, d'Artois et de Bourgoingne, palatin, seigneur de Salins et de Malines, à tous ceulx qui ces pntes verront salut. Receue avons humble supplication des religieuses, prieuse et suers de l'hospital de nre dame d'Audenarde, fonde et dote de noz predecesseurs contes de Flandre contenant que comme au temps avant les derraines(sic) guerres et commotions de nre dit pays, icelles supplians eussent, tenissent et possedassent un hospital bien notable, assiz et situe hors des murs de nre ditte ville d'Audenarde, ou quel il avoit deux eglises, une chapelle, trois cimitieres beneys et plusieurs autres belles et fortes maisons et autres edifices assis notables et solemnuelz quil en avoit aucuns en nre- dit pays, ouquel hospital lesdictes supliants couchoient, tenoient et ordonnoient toutes manieres de gens malades et autres poveres pelerins et trespasans leurs chemin et leur administroient leurs necessitez en y accomplissant les sept oeuvres de misericorde, ainsi quil appartenoit. Lesquels hospital, maisons et edifices au temps des dictes guerres feu no- tres chers et ayeus, messire Loys, jadis conte de Flandre, que Dieu absolle, et ceulx de nre ditte ville pour éviter les grans dommaiges et perilz qui leur sembla que les adversaires et ennemis de feu nre dicts seigneur et ayeul, alui rebelles et desobeissans, pourroient faire et porter a icelle nre ville par le moyen desdiz edifices dudit hospital, les eussent fait abatre du tout et demolir, et les matieres diceulx porter en la devant dite nre ville por refaire, reparer et emparer les portes, murs et tours dicelle. Et il fut ainsi que nre- devant dit feu seigneur et ayeul, considerans les grans interets, pertes et dommayges desdiz supplians et dudit hospital, lequel estoit prete taillie daler en neant, se provision n'y estoit par lui mise, emeu de pitie et a la priere et supplication desd- habitans de la die- nre ville, eust envoie deux commissaires, ses conseillers en icelle, pour illec appeller le bailli et la loy, aviser, querir et trouver une place et maison notable et propice pour lesdts- supplians demourer et habiter, et les malades par elles visiter et ordonner, comme il appartenroit, en les recompensant et relevant de leurs die- pertes et dommaiges, lesquels commissaires,

bailli et loy devant diz eussent trouve une place et maison qui leur sembla la plus convenable et propice pour le fait dessusdit, assise derriere leglise paroechiale dicelle nre ville, en la quelle demouroient pour lors et par avant aucuns tisserans ou gens dautres mestiers que lon appelloit begart, lesquels iceulx commissaires, bailli et loy eussent fait yssir et departir de ladite place et maison, en baillant et delivrant icelle aux diz supplians, par vertu du pouvoir et commission a eulx sur ce donne, pour icelles supplians y demourer comme dit est, sans ce quelles, par leur simplete, en eussent onques prins ne leve aucunes lettres de don de nre dit feu sgr et ayeul ne de ses successeurs combien qu'elles ayent tousiours depuis tenu et possede icelle place et maison, y demoure continuellement par toute bonne et honorable hospitalite et en ayant joy et use paisiblement par l'espace de trente et trois ans ou environ, et dicelle ayant este en bonne possession et saisine sans contradiction ou empeschement aucun, au veu et sceu de tous lesdiz habitans et dautres que lont voulu veoir et savoir, jusques a ce que aucuns tixerans de nre dte ville, adjoints et adherens en ceste partie, avec eulx aucuns des autres mestiers dicelle, disans et maintenans volontairement plus que raisonnablement icelle place et maison a euls competer et appartenir, si sont depuis demy ans en ça ou environ, encoerus et efforciez, et encore sefforcent journalment de faire yssir de partir et wider lesdts supplians de la dte place et maison a elles donnee et delivree, comme dit est, par feu nre dit sgr et ayeul, en recompensation de leurs interestz, pertes et dommaiges devant diz, et leu y ont fait et donne plusieurs troubles et empeschemens, jasoit ce que en icelle maison, qui estoit pour lors viez et taillez de tourner et venir assez tost en ruyne et inhabitable, et la place petite, icelles supplians aient misionné et despendu tres grande somme dargent, tant pour ce quelles ont depuis lesdts XXXIII ans acquis et abuy des maisons empres icelle maison, et la place dune chapelle que depuis quatre ans en ça ou environs, nous, par aumosne et chareté et en augmentation et accroissement du dt hospital, leur avons donne et octroye, laquelle chapelle elles ont fait fonder sur la terre de nre dte ville et sur la place avant ditte, lesquels empeschemens ont teste et sont au grant gref, prejudice et dommaige desdts supplians en les troublant et empeschant en leurs susdites possessions et saisine, attort, sans cause raisonnable, indeuement et de nouvel, et encorre plus seoit se par nous ne leur estoit sur ce pourveu de remede convenable, duquel elles nous ont humblement fait supplier, pourquoi nous, en consideration aux choses dessus dtes, et oy sur ce le rapport et affirmation de plussieurs de nos conseillers, voulans et desirans les eglises et hospitalux de nre dt pays, maintenir et garder de nre pouvoir en leur droiz et possessions, joyssement et usance que lesdts supplians en ont eu, sans contredit comme dit est; aux devantdtes supplians avons consenti et ottroyé, consentons et ottroyons par ces presentes quelles ont fait depuis les diz XXXIII ans en ça. Lesqueles maison et place avons donne et donnons doresnavant et de nouvel, se mestier est, de grace especial par ces presentes, aux devant dites supplians, pour en joyr et posséder comme de leur propre chose et bon heritage. Si donnons en mandement a nos amez et feaulx les gens de nre conseil a Gand, a nre bailli daudenarde et a tous noz autres justiciers et officiers ou a leurs appartenans, que de nre presente grace, don et ottroy, facent, sueffrent et laissent lesdiz supplians joyr et user entierement et plainement, sans aucun destourbier ou empeschement, en les gardant, maintenant et defendant de par nous en leur possessikon et saisine desdiz maison et place, et contraignent par toutes voyes deues et raisonnables lesdiz tixerans, gens de mestiers et tous autres qui pour ce seront a contraindre, a eulx cesser et desister des diz troubles et empeschemens, car ainsi nous plaist il, et voulons qu'il soit fait nonobstant quelsconques ordonnances, mandemens ou deffences et lettres subreptices, empetrees ou a empetrer, au contraire. En tesmoing de ce, nous avons dait mettre nre seel a ces presentes. Donne a Paris le XXIIIe jour de Novembre lan de grace mil quatre cens et douze, sous nre seel de secret en absence du grant.

Bemerk de gelijkenis van sommige formuleringen van het eerste deel met HAO 512.

- 25 HAO 515. Tekst gepubliceerd in de Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 172-173:
...van den ghewille dat was tusschen die prieuse ende zusteren vanden hospitale onser

vrouwen van Audenaerde, an deene zide, ende den goeden lieden van Audenaerde vand er weveryen vors., an dander zide,.....als van den huus daer wilen de bogaerde in woonden ende den huus daer Gillis Cabiliau in plach te wonene, ghelyc dat tvors.appointment in heeft ende verclaert, ende in scepenenbouc staet, ende de copien verklaren...

Uit andere bronnen weet men dat de benaming bogaarden of begaarden in de Zuidelijke Nederlanden gebruikt werd om sterk religieus en sociaal gerichte lekgemeenschappen te omschrijven die min of meer in gemeenschappelijke verband een soort kloosterleven leidden. Bogaarden waren zowat de mannelijke tegenhangers van een vroege vorm van beginneleefgemeenschappen. Dat gemeenschapsleven, geïnspireerd op de kloosters, lijkt in de 13de-eeuw te zijn ontstaan maar verdween in de loop van de 14de eeuw. Tegen die vorm van socio-religieuze beleving zonder kloosterregel bestond felle tegenstand. De kerkelijke overheid zag er vooral een gevaar in voor religieuze afwijking, de burgerlijke overheid vreesde het ontstaan van sociale onrust en de ambachten vonden daarin een onnoetlijke concurrentie. Een andere vorm van religieuze beleving door leken, de derde orde (ondermeer van franciscanen en dominicanen) heeft daar niets mee te maken.

- 26 Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 158-159. Document omschreven als afkomstig uit een oud pacht- en rentenboek f°95: Uten scherpen bevel van onsen lieven en gheduchten heere ende prinche, minen heere van Vlaendren, dat men alle weghe, alle straten ende alle belette op de muere ende op de forteretsen, slichten, rumen ende zuveren zoude, ende alle bereitscep maken om paisinel ten mueren ende ten forteretsen ende ten warden te gane ende te ridene, so was gheboden dat men alle waterpoerten stoppen zoude, alle boeme ende alle belette rumen ende weeren, ten minstyen van den muere XIII voete ter stede waert in, ende ghelyc dat men buten mueren rumen ende slichten zoude, ghelyc was der joncvr. Gillis Penninx wedewe, gheseit ende bevolen, een huus af te doene dat zoe afde dien maken vor hare huus dar men scole plach te houdenen, ende de muere duere staen, ende dat een strate sculdich es te sine vor thospital dar de bogarden wonden, vort lidende vor de scole vors.ten waterscepe ende ter stede torre toe, ten ghemeenen profite ende ter nutscep vanden ghebuers, welc huus ende de muere de vors.joncvr.hilt over haren ende hare kindre, ofte hare mans herve. Ute welken der stedeboucke oversien waren ende schepenen, raed ende es bevonden, zonder eenighe contrarien, dat eene ghemeene strate te ghemeenen profite van den ghebuers ende vor de scole sculdich es te gane van Sente Joeris capelle al vor thospital vors.toten waterscepe ende toten voors.torre, ende alle muere die Gillis Penninc ende joncvr.sun wyf hebben doen maken, te slichtene ende af te doene, enda dat men thuus dar men scole plach te houdene, ende ghelyc thuus der jeghen dat vortys Coppin Oeste, Gillis Lobe ende andre un plaghen te wonenen, niet meer no sculdich zijn te hebbene dan haren heuselope (=ozie, waterdrop) ende dat de strate van den vors.heuseloepe van den vors. twee huus sculdich es in hare wydte te blivene totter stede erve, dan den vors.XIII voeten. Dit was ghedaen int jaer ons Heeren MCCC.LXXXIII den XXen dach van brakenmaend....
- 27 HAO, inventarisnr 441, gepubliceerd door CASTELAIN R. en VAN DURME L., Het pacht- en cijnsboek geken als het "Vorwaenden bouck" van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde (1385-1411), Gent, 2002.
- 28 In datzelfde jaar In 1395 werd in de Biesdonkhoeve een schuur gebouwd (92r). 94r In hetzelfde jaar was de poerte ter pudemeere wart...ghemaecht. Zij vereiste onder meer timmerwerk, wijmen, roeden, kalk en sloten (94r).
- 29 HAO 508. Kopie van de akte. Kenlie zij allen lieden dat Gillis Ampenas (’hen de jout Kateline ziin wettelike wiif gheve- ende hebben ghegheve- van gode den ospitale van onser vrouwen tauden-de thuus ende erve dat men heet den stheen van Inghelant bachten der kereken taudende..De overste wordt in alle teksten omschreven als mevrouwe. In die akte komt voor de eerste maal in de term "prieuse" (priheuse ende hare zusteren) voor. Strikt genomen wijst die omschrijving op een priorij, en dus een afhankelijkheid ten opzichte van een abdiij, wat nergens blijkt, en overigens zeker niet het geval was voor het klooster van

het hospitaal van Oudenaarde dat er integendeel prat (cfr 17de eeuw, HAO 358) op ging helemaal onafhankelijk te zijn. Om elke dubbelzinnigheid te bannen zullen we de term zuster-overste gebruiken. De benaming zelf van die zelfstandige "orde" komt in de archivalia nergens voor.

- 30 Een 17de-eeuws plan, wellicht deel uitmakend van een procesbundel, geeft een mooi overzicht van de eigenaars van de gronden op de Eindries. HAO 38.
- 31 HAO 441. Vorwaerden bouck: Ite- so was ghemaecht me- vrouwen cam- int jaer XIIIc entwee bij suster mergrijeten dijerlas pr-euse in dijen tijt en- coste van allen steken hondert en- XLIIII lb par-.
- 32 HAO 441. Item so was ghestoffeert den ghevel vor siechuus up kercof taudenaerde bij suster mergrieten dierlays p-euse in desen tijt int jaer XIII ende sevene.
- 33 Enige termen gebruikt in het Vorwaerdenbouck worden hierna verklaard. Branderede =haardijzer, camer: centrale woonruimte van een boerderij maar misschien hier in de echte betekenis van kamer, crauwel =vleeshaak, cuseel = korenhoeck, edere =klimop, huele =watergang, lijs = bank, loeve =overhuiving, pesterie =bakkerij, poest = koestal, scautketel =kookketel, scerde pas =schrede, spedel =spit, strijgiers = onbeheerd, tuun = omheining, versce =polder, vierclocke =brandklok, vlerk =zijmuur van een sluis, voghelweede =onbebouwd land, weeghen =houten of lemen binnenmuur, zetsel =plantsoen.
- 34 HAO, reeks II (charters). HAO 508 (1395, Gift aan en afkoop door het hospitaal van het Steen van Engeland), 509 (1398, gift van 160 roeden land buiten de Einpoort op de Eindries), 510 (1402, aankoop van een huis bij het hospitaal), 511 (1406, aankoop van een huis genaamd "de oude school"), 513 (1412, akte van hertog Jan van Bourgondië), 516bis (koopbrief van een huis), 525 (1476, aankoop van een erf geïncorporeerd in het beluik van het hospitaal), 526 (1476, aankoop van een huis bij het kerkhof), 527 (1498, gift van een huis op de Burg).
- 35 HAO 509. Zoals in veel hospitalen, werd ook in Oudenaarde de heilige Elisabeth van Hongarije (landgravin van Thüringen, geboren in Sarospatak in 1207- gestorven in Marburg in 1231) in die context vereerd. Ofschoon het enige altaar van de kapel aan haar toegewijd was, volgt daaruit nog niet automatisch dat heel het klooster die naam droeg.
- 36 HAO 510. ..een huus ende erve dat staet neffens svors- hospitaalshuus en- erve bachten der kerck ter..een ziden ende naest Jan Cabbaers huus ende erve ter ander zide
- 37 HAO 511...een huus dat men heet doude schole ende erve liggheende neffens Jan Luucxs huus ende erven bachten den kerchove tAudenaerde met eenen penninc siaers der ute gaende ten nue nevenhuus te tsense (?), streckende neffens der heeren van der kercke, herve tote den houck van den muere commende tote an den houc van svors- v-staes (?) wiederebben ende van daer streckende dweers duer den lochtinc ter vesten op tote oop eenen steeninen pael van den welcken vereseiden huus ende erve v-staes vors niet weghde.
- 38 HAO 506.
- 39 HAO 513. Zie hierboven de aangehaalde tekst van de akte, die dateert van 1412 maar die vooral interessant is voor de situatie in de jaren 1380 en daarna.
- 40 Dat was ook het geval te Aalst, waar het hospitaal het zogenaamde "lepelrecht" had.
- 41 Zie VAN MAELZAEKE, o.c., 59 en de bijhorende voetnoten aldaar xxiii en xxiv.
- 42 HAO 514.... de huusen ende erven staende tAudenaerde bachten den kercke tusschen dhospitale huusen ende erven van beeden.
- 43 HAO 516bis.
- 44 HAO 150 (1416).
- 45 HAO 512. Gepubliceerd in de Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 173-176.
Phelippe, duc de Bourgoigne, duc de Bourgoinne, conte de Flandres, d'Artois et de Bourgoinne, palatin, seigneur de Salins et de Malines, savoir faisons à tous présens et à venir. Nous avons reçu l'humble supplication de nos bien amées en Dieu les religieuses et

prieuse et seurs de l'hospital Ntredame en nre ville d'Audenarde fondé et doué de noz predecesseurs contes de Flandres, contenant que avant les dernières guerres et commotions de nre dt pais, icelles suppliantes ou leurs prédécesseuses avaient, tenoient et possédaient un hospital bien notable, assiz et situé hors des murs de nre- dte- ville d'Audenarde, auquel il avoit deux eglises, une chapelle, trois cymetierez beneiz et plus- autres bons edifices, lesqls- hospital, eglises et edifices au temps e- par le fait des dtes guerres furent du tout abatus et demolis, et depuiz pour relever ledit hospital, lequel estoit taillé daler au neant si provision ny eust esté mise, fut baillée et délivrée une place et maison assise derriere leglise pr-ochiale dicelle nre ville, où les dtes suppliantes demeurent à présent et y couchent, tiennent et ordonnent de toutes manières de gens malades en leur administrant leurs nécessités et accomplissant les euvres de misericorde, en laquelle place et maison, qui pour lors estoit inhabitable et petite, icelles suppliantes ont missionné et despendu très grande somme d'argent, tant pour ce qu'elles ont depuis acquis et à ung des maisons et places auprès icelui hospital, et la place d'une chapelle que nre fue seigneur et père, que Dieu absoille, pour aumone et charité, leur ordonna et octroya: laquelle chapelle les dictes suppliantes ont fait faire et fonder sur la dte place. Toutesvoies elles n'ont dedans nre dte ville aucun lieu ou place bénite pour enterrer les corps des pauvres malades, quant ils sont trespasés, ni aussi pour les dtes suppliantes quant elles trespasent; les quelz corps trespasés ellez vouloient enterrer au cimetiere des freres mineurs de nre dte ville par leur consentement et permission, mais les dts frères mineurs ne le veulent plus souffrir ne tolérer, ains fault lesdiz corps trespasés chierier sur une charrette hors de nre dte ville pour les mettre en terre bénite, dont les bonnes gens d'icelle nre ville, en temps de mortalité, parlent et se plaignent fort, et en sont très mal contens pour doubte d'infection et corruption de l'air et que inconvenient n'en adviegne; Et comme les dtes suppliantes nous ont fait remonstrer en nous suppliants très humblement que de nostre grace et pitié et pour les dtes considérations nous plaisent admortir une petite place et partie de la dte maison où les malades couchent, entre les liz des dts malades devant la dte chapelle, contenant environ trois verges de terre, pour les faire béneir et y enterrer et inhumier les seurs du dt hospital après leur trespas, et aussi une autre place séant derrière les maisons des dtes suppliantes, contenant en tous douze verges de terre, pour les faire semblablement bénir et mettre en cimetière pour l'inhumation et enterrement des corps des malades trespasés.

Pourquoi nous, ces choses considérées, et afin que nous et nos predecesseurs et successeurs soyons participans aux charitables et méritoires euvres que l'ont fait et fera au dt hospital, inclinans à la dte supplication, avons de nre certaine science, grâce spéciale et plaine puissance, pour nous et nos successeurs, contes et contesses de Flandres, perpetuellement et à tousjours admorti et admortissons la dte place, contenant en tous trois verges de terre en la dte maison où gissent les malades devant ladite chapelle, et aussi l'autre place dessus dte, contenant environs douze verges de terre derrière les dtes maisons d'icelles suppliantes, pour les faire bénir et convertir en cymetière pour l'inhumation des corps trespasés, ainsi que dessus est dit. Et voulons et octroyons d'icelle nre grâce que les dtes suppliantes et leurs successeuses pour le dt hospital puissent avoir et tenir, aient et tiennent les dtes deux places comme admorties pour la dte cause à tousjours, sans ce qu'elles les puissent employer en autre usage, les transporter ou aliener, ou qu'elles soient contrainte à les mettre hors de leurs mains ou séparer du dt hospital, ne à en payer aucune finance à nous, nos successeurs ou qui de nous aiant cause ou tems à venir. Parmy ce toutesfoiz que pour ce présent admortissent les dtes suppliantes nous paieront pour une foiz ou à nre receveur ou ce regarde, lequel en fasse recette et despence à nre prouffit, la somme de quarante livres monnoye de Flandres...

Bemerk de gelijkenis in de formulering met HAO 513.

- 46 Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 160 : checoncenteert merv rauwen van den hospitaele, dat se verhuusen mach den wech ende tpoertkin dat Gillis Penninx was, mids dat se eenen ghelicken wech ter kerkenwaert ende een poertkin maken moet, alsoe breeet ende in alsulken

condicie als scepenen papieren wel mencion maken. Dit was ghedaen den XXVIIsten dach in maerte, int jaer XIIIIC ende XXIII. Als bron wordt verwezen naar een oud pacht- en rentenboek, (f°31).

- 47 HAO 517. ...que devant ledit hospital na aucune fermure ou closure qui ... ce leur puist donner empeschement.....de faire tantost et sanz delay vous faites faire devant ledit hospital un mur de brique ou de pierre bon et hault et en icelluy une porte pour borne et scormer ledit hospital tellement que quant il commandra que ce mesme dicellui .. pour mettre .. hors leur.. chenaux .. et autrement qui leur est necessaire afin qu'icellui hospital ne demeure ouvert ne habandonne commençant icellui mur sur leritage dud- hospital dencoste la demeure desus des curez de nre- dce ville.
- 48 De opsplitsing tussen de periode 1435-1447 en de rest van de 15de eeuw is wat kunstmatig maar reeel wegens het ontbreken van rekeningen.
- 49 HAO 151 (1435).
- 50 28v.: vanden luders te makene boven in de nieuwe eetsal....vanden nieuwen dueren te makene boven int poortal up de heetsale..De term luders is niet duidelijk. Hij kan zowel slaan op houten als op stenen onderdelen, maar bevindt zich steeds in de context van vensters. Mogelijk heeft de term iets te maken met lood, waarin het glas verwerkt werd.
- 51 Uitgaveposten in hun orde van voorkomen (25v tot 27r): van eenen duergate te meerdere bachten up den graet om up de camere ter merschaert te gane..vanden voorseide veinstere te bewerpene ende tovertrecken, .. dat hy de nieuwe cave (=schoorsteen) bachten up de camere ter merschaert maecte en- ...dat hy an de voorste poorte bewarp en- dnieuwe .... begonste....Pieraerd den screijnmakere, van dat hij de veinsteren hermaecte ende meerderde bachten up de camere ter merschaert ende scutte boven den graet alsomen boven up den doremter gaet,....van den nieuwen kaven up de camere voors,....Pieraerd (Delehay) den screynmakere van dat hij scutte boven den bottelrien vanden nieuwen heetsale,....de cave bachten up de camere ter mereschaert overtrac ende van dat hy de stellinghe maecte ende begonste de cartellen ande poorte te metsene,....dece boven de nieuwe kave up de nieuwe camere ter merschaert,....dat hij de cartellen maecte boven de poorte,....dat hij scutte inde bovengeseide bottelrie ende van nieuwe dueren ter voorseide bottelrien .... vorseide poorten te bewerpene, ...nieuwe dueren ghemaect,....Jan de steenhauer vanden carteelsteenen ande poorte te behauwene ende de blaesteene vanden hegghe ant husekin vander poorten.
- 52 Jakemaert den scrijnmakere van XVI leeukins te snidene up de viere lijsekins van IIII daghen te IIII s sdaghs (27v).
- 53 De post laat, bij gebrek aan komma's, enige onzekerheid bestaan over de locatie: van up tpaloer (=parloir, spreekkamer) te deckene up de capelle buten (29r). Wat dat decken precies inhield is onbekend.
- 54 ghecocht jeghen Arent Salins XIIIIm quareelle om de poorte te vulmakene, den nieuwen muer lanxst bij mester (?) Jacobs te beghinene een nieuwe kave mitsgaders eenen veinstren bachten up de camere ter meerschaert te makene ende in meer steden binnen den voorseiden hospitale daer van nood was te vermetsene (29v).
- 55 Hoortichelen (29v), te verstaan als "vloertegels" (vgl. heertichelen): ...ghecocht jeghen Willem De Barbier drie vychtich eertichelen vermetst up de sale boven up dachte ofte cave bachten ter merschaert ende inde camere beneden der hogher zale (29v).
- 56 Jacob den scrijnmaker, een beelde van onser vrouwen om boven int carteel vanden poorten te stellene, coste te snidene XVIIs, ...vanden voorseide beelden te stoffeerne mids den tabernakelen ende up dander zijde een beeldekin van onser vrouwen te stellene daerof betaelt dat tonser laste quam XLIIIIs (28bis,v).
- 57 meester Jan de ghelaesmaker van XI ghelaesveinsteren in de camere onder de nieuwe dweers zale hilden int gheheele XXIIIh voete....mits loet, sauduere ende hantghedaet,...van

tween veinsteren boven int portael ende twee inde selve zale,...eenen ghelaesveinster die boven up den doremter hute viel...ende van twee veinsteren boven up de cale bachten ten mersch waert nieus te makene (31v). Het woord cale wordt in Oudenaarde gebruikt om de stadswaag aan te duiden en wellicht hier, in het hospitaal, een opslagplaats.

58 HAO 152, 1437.

59 66r. Jan Wijnen ende zijnen gheselle zaghers al thaut dat der poorten van Fransoys Kaens gaen sal, te wetene al de ghespannen, rebben, stijle, richelen, poyen vanden scheerboghen en- andersens... den zelven zaghers bestedt alle de berderen die ter voorseide poorten gaen sullen te weten solderbert, veinsteren, dueren ende schuthaut...Olivier vanden Hassche ende zijnen gheselle temmerlieden de vorseide poorte te temerene ende al up te vulmakene van zijnder hantghedaden. Gillen Callant en- zijnen gheselle betaelt van alden haute te velene dat der voors- poorten verwrocht en- verghuebuert...ghecocht IIIIc laten om de vors poorte te deckene en- de weeghen te stakene...

66v. drie duust decwijnen om up de vors poort te verwerckene...

noch om de vors poorte ghecocht IIc ghev...s te VIIIc VIc VIIIc thondert compt XVIc XIIIc IIIId.

Jacob Loet beede de weeghen vander voors poorten te stakene en- te plaesterne...XXIIIc Arent Pottier XII voede-? leems om de vors poorte met te plaesterne te XVIc tvoed- compt XVIc...als vanden latisere dat was ghecocht ten steerhuuse van Aren Coupe-nhix ghelijc hier naer verclaert dwelc latyser cas ter vors poorte ghehuerbuert en- voldae daerom niet.

60 bestedt ende ghequamescept jeghen Pieraerd den scrijnmakere te makene een tredsoer om inde grote zale te stellene, mids den steeghers, item een lijs metten passetten om inde vorseide zale, XXII voete lanc, ende een tafle naer de vorseide lys met twee paer scraghen van eender hooghen, welc werck cost int gheheele XLIIc (66v).

61 ghecocht ende ghequamescept jeghen Willem van Wetteren (?) Xc wit pavement om de grote zale te paverne elc hondert VIIIc hier tAudenaerde ten waterscepe ghelevert (66r)..

62 HAO 153 (1439).

63 ...ghesonden Kerstiaen den scrijnmakere te Valenchiennes den XXIII sten dach van hoymaent om Pieraerd den scrijnmakere die vluchtich ende van Audenaerde ghetrocken was ende hadde met hem ghedreghen alle de panneelen vanden groten nieuwen lijs in de grote sale niet jeghestaende dat se mijn vrouwe hem betaelt hadde metghaders anderen wercke den selven hospitale toehoerde den selven Kerstiaen ghegheven over sijn costen XXXIIs (107v).

...dat Pieraerd Delehaye scrijnmakere nam in eenen tasse te makene, alsoot blijft bij der andere rekeninghe voor de laeste, een tredsoer, een lijs ende een tafle metten scraghen ende dit om in de groote sale beneden te stellene om een sekere somme van penninghen ende tvorseide were te leverne te eenen zekeren daghe vanden welken tassewerk hij maer tredsoer en leverde maer vertrae vander stede ende maecte hem heymelic vluchtich metter snede ende panneelen. Men sant te Valenchiennes ten laste vanden godshuuse om weder jeghen den selven te coepene niet jeghenstaende dat hij van alden vorseide taswerk vul betaelt was, welke panneelen mids der snede costen jeghen den selven Pieraerd mede der vrecht te scepe IIIc XVIIIc. Ende tsurplus vanden vorseide taswerk heeft men moeten doen vulmaken met andren werclieden ghelijc hier naer verclaert...(109r). Kerstiaen den scrijnmakere vander nieuwer lijs te makene die begonnen was bij Pieraerd vorseit van Vh (= 5,5) daghen, ...Massijn snidere ter caussen vander selver lijs van III daghen te IIIc sdaghs mids zijne costen compt XVIc, ...Kerstiaen den scrijnmakere van der nieuwer tafle te makene inde groote sale ende vande lijs van III daghen, verschillende vermeldingen, ...Jan A-millens (= Amilleur?) scrijnmakere vanden vorseide wercke te helpen makene van drie daghen te VI s sdaghs compt XVIIc (109v), ...Kerstiaen scrijnmakere ter caussen vanden vorseiden wercke van III daghen te VI s sdaghs compt XVIIIc, ...Massijn snidere ten selven daghe betaelt vanden voors wercke te snidene van IIIIc daghen te III s sdaghs

compt XVIII s, verschillende vermeldingen (110r), ...Jacob Lampin vanden inghelen die up de vorseide lijs staen te vulsnidene van III daghe (110v).

- 64 HAO 153, 1439. Hannekin Moerterman en- zijnen gheselle ticheldeckers van up de capelle buten te deckene van IIII daghen elc te VIs sdaghs compt XLVIIIIs (110v). De tekst omschrijft enkel het beroep van de ambachtslieden. Hieruit mag men niet onmiddellijk afleiden dat zij de kapel met (terracotta-) tegels belegden. Het woord "tichels" kan overigens evengoed leien betreffen. Welke dakbekleding de kapel had, zowel voor als na die ingreep, blijft dus strikt genomen onbekend.
- 65 HAO 154 (1440).
- 66 Loey Baert metsere vanden muere lanx meest- Jacobs lochtinc van ant poertierhusekin toot anden pertstal dwelc int jaer vorleden begonnen was van twee daghen...XVIIs (155r) en andere posten.
- 67 Loey Baert, metsere, vanden wintberghen thenden vanden doremtere te beg hine toversiene ende te bewerpene van Vh (=5,5) daghen, ... Loey Baert, vanden vors wintberghen vanden ghevele te bewerpene, van IIII daghen (156r). Het woord bewerpene is omzichtig te interpreteren. Het betekent zowel bekleden, afdekken als ontwerpen. Het woord wintberghen mag niet leiden tot "wilde" dromen. Dat het gebouw wimbergen zou hebben zou, in de huidige betekenis van het woord "wimberg" betekenen dat de (spitsboog-)vensters in de langsgevels een decoratieve driehoekige bekroning zouden hebben, in steen of in hout, normalerwijze afgezet met hogels en bekroond met een kruisbloem. Die wimbergen konden hetzij zuiver decoratief zijn, hetzij (ook) technisch nodig. In dat laatste geval dekte de wand hetzij een uitspringend gedeelte van de gevel af, hetzij ten minste een dakgedeelte dat dwars op het langs dak gericht was. In ieder van die gevallen was zeker sprake van een luxueuze uitvoering. Zover moeten we het in geval van het hospitaal wellicht niet zoeken. Laten we de vermelding van het woord in de rekeningen nagaan: behalve in 1440, worden wimbergen ook vermeld in 1444, 1458, 1459, 1460, 1461, 1465 en 1467. Die van 1444 betreffen de prestigieuze steenput, die van 1458 de "capellen", die van 1459 de "zalen", de "oratorie", de "cappelle" en de "huuse", die van 1460 de "doremtere", die van 1461 de "zale" en de wimbergen van de gevels, die van 1465 de wimbergen "op beede de ghevels van den doremte", die dan, alsook in 1467, uitdrukkelijk in Brusselse steen moeten vernieuwd worden. In welk materiaal zij in 1440 waren is eigenlijk onbekend. Uit dat alles mogen we afleiden dat de zogenaamde wimbergen vermeld in 1440 in feite de twee afsluitgevels betroffen van de slaapzaal, de dwarsgevels dus, en dus ook dat het geen eigenlijke wimbergen betroffen in de zin zoals die term nu technisch gebruikt wordt, wat niet belet dat de driehoekige vorm en de decoratieve bewerking ervan er nauwe overeenkomsten mee hebben. Noteren we de schrijfwijze van het woord: wintberghen, die misschien wel wijst op de bergende of afschuttende functie van die gevelpartij tegen de wind.
- 68 Hannekin, vander waerderueben te makene boven mijner vrouwen camere (156r), ...Hannekin Baert, metsere, vander nieuwer waerderueben ter merschaert te beginnene metsene welke alleye dient up dachtercame- tmerschwart ende ter camere beneden dese selver camere (156v). Andere vermeldingen: Loey Baert metsere, vander vorseide alleyen te metsene van IIII daghen... en diverse andere posten (156v), ... vander vors- alleyen te bewerpene ende te vuldoene van II daghen, ...Hannekins Mooterman vander vorseide alleyen te deckene van IIII daghen (157v). Anderen uutgheven ende betalinghe ghedaen t- causen van stoffen verwrocht en- gheghuerbuert int vors- hospit-, an pachtgoeden thoebhoerend- den selven godshuus en- andersens... jegen Arent Stalins en- Willem Jakemaerts ghecocht XXIIIm quarelle en- die vermetst ant porthierhuus te langhene den muere tusschen meester Jacobs Van Thorooout toet anden pertstal, te vulmetsene de nieuwe alleye bachten up de came- dmerschwart, te makene dhuus up de veste, te solmentere eenen nieuwen scorsteen eenen hoven en- eenen watersten int

selve huus te makene en- in onser anderen steden daers van node was elc duust om XLs heft XLIIII...jeghen Gillis Wacket XXVI mudde calcx verwrocht int vors werc en- bert om tpoerthierhuus dalley en- in anderen steden te deckene...XXVIF.....IIIm latten om tvors ticheldac ant poorthierhuus en- an dalleye te XXVIIIs thondert heft LVIs.....van vanellen en- andere tichelen toot IIIIm te XLVIIIs thuust... X £...van IIIIm elsin latten verwrocht up thuus van up de veste te XVIIIs elc hondert heft LIIIs...IIIIm decroeden up tselve huus verwrocht elc hondert om IIIs heft XIIIs... van wijmen om tac (=het dak) vanden vors huus int gheheele Xs (160r).

- 69 Jacob Hoene scrijnmakere, te Dornike om werc te beziene mijner vrouwen contoer naer te makene (154r). In de daarop volgende posten blijkt dat er timmerwerk in die kamer werd uitgevoerd zoals o.a. 158r en 158v: Simoen ende Hannin De Wulf temmerlieden vanden vorseide contoere te beg hine makene.
- 70 HAO 155 (1441).
- 71 Jan De Vulfdauwe temmerman vanden contoere dat boven up de came- staet te beghinnen rechte van VI daghen te VIIIs sdaghs heft XLVIIIs (200v).
Han-ekin Moertonis (?) ticheldeckere vanden vors husekin ende contoere te dekene van III daghen
...Massnie (?) smide van twee compassen te snidene om tvors- contoer te stellene om ter straten en- ten hove waert uut te ziene VIs....Hannekin Baert metsere vanden camerkin anden graet te paveerne alsomen ten doremtere wart gaet van II daeghen te VIIIs sdaghs heft XVIIs (200v)....Jacob ende Jan de Wulfs ghebroeders tem-erlieden van eenen nieuwen poertale een nieuwe weech in de rekencamere te makene met ghaders nieuwe lude Vs...
Inde selve camere ende vout(?) een weech te makene an een camerkin daer men nu dthroet legt elc van IIII daghen te VIIIs sdaghs heft III£IIIs
ten selven daghe betaelt Hannekin Baert en- Loy Baert metsere vanden voors- contoere en- rekencamere te paverne mids andersens inde selve camere elc van IIII daghen te VIII s sdaghs heft III£IIIs (201r).
- 72 Jacob Hoen ende zijne gheselle scrinmakers van mer vrouwen camerkin boven up de vueste camere te beghinnen werckene om te verhemelne met hanghende ogiven, elken van VI daghen (201v).
- 73 van boven ontrent tvorseide contoerkin te metsene ende te stoppene ant verhemelsene om datter de ratten niet in commen en soude (203r).
- 74 Jacob Hoen scrinmake- van VII veinsterkins te makene int nieu contoerkin boven up de vueste camere (203r).
- 75 Jacob Colpaert smet van VI ankers vermetst anden muer om tcontoerkin boven weghende VIII steene....item een cruse ant veinsterkin ant selve vandaer men messe hoert, ... item een slot ant selve camerkin met twee riggheskinen (?) met ghaders de sluetels ende tgehout vand- diere.... item XVIII roeden om de ghelaesveinsteren, te weten up de roede camer boven ende in de rekencamere (208r).
- 76 Jan vanden Berghe steenhauw- van Bruesele up dwit steen dat jeghen hem ghequanescept es te eenen steenputte en- teenen lavoere hem gheg up tvors were XLVIII (204r).
- 77 ghecocht jeghen Arent Stalins en- Willem Jalemarts (?) LIIIm dhuust quareelle om te verwerckene in dackte oft ziechhuus te XLs elc dust heft CVIE (204r).
- 78 HAO 156 (1442).
- 79 Jan De Wulf, temmerman van stellinghen ende seoren te makene om tziechhuus up te rijzene van Vh daghen (25r), ... Loey Bart metsere, vanden dueren en- veinsteren int siechhuus boven te verstellene, ...Loy Bart vander vorseide veinsteren anden ziechhuus boven de muen beg hinen te bewerppene van IIIIh daghen (31v).
- 80 ghequa-mescapt jeghen Jan De Wulf ende zijn kinderen temmerlieden tachterste ziechhuus te rijzene ende up te windene VI voet hoghene dat te voren stont ende tselve ziechhuus met

nieuwen rebben te legghene up daude balken, tsolderbert daer toe te gronne (?), te bereedene ende daer met tvorseide ziechhuus niex te oversolderne, item so moeten de vorseide wech doen ende weren alle de aude wegghen vanden selven huus, te wetene tcamerkin, de kukekene ende alle de solders daer boven, vort tselve huus weder niex verplaten, verricellen ende verstellen daers noet zijn sal (35v).

- 81 ghequamescapt jeghen Nabuer beeldmakere ende schildere, mijner vrouwen oratorie te stoffeeme, te wetene de arcketten, panneellen, pilaren, ogiven, sluetels, beelden ende verhemelsene te makene met vingnetten, loeveren, blommen, schilderien ghestoffert van gaude, asure ende andere varwen, also rein ende also wel als hijt ghemaken mach, elc nar tsijne nar dinhouden vanden wercke, ende dit om een somme van LXXII£.
...ghequamescapt jeghen meester Stevin Ysereel ghelaesmakere, VII veinsteren om te stellene int vorseide camerkin ende die int werc te stellene (35v). ...ghequa-mescapt jeghen Lynghen ghelaesmake- alle de ghelasveinsteren inde cappelle up den docsael int vurst ziechhuus de ghelasveinsteren in de fermerie inde middelcamere ende inde grote sale beneden met ghaders een ronde roe (?) ende III luders int achterste ziechhuus uut te doene scoen te makene (36r). Ook nu weer komt de term luders voor in de context van glaswerk, meer bepaald wellicht met de loden wapening ervan.
- 82 ghecocht jeghen Jacob Vitsen ende meer anderen XIIIdhuust platte tichelen verwracht ende verdeckt int vors ziechhuus (36v). Over het gebruik van daktegels is nog heel weinig gekend. Uit de teksten blijkt dat die veel meer in gebruik waren dan men zou denken. De vervanging ervan door leien lijkt doorgaan pas veel later te zijn gebeurd. Het is zelfs mogelijk dat dergelijk fenomeen met de industriële verwerking van leien in de tweede helft van de 19de eeuw ontstaan is.
- 83 ghequamescapt ende ghecocht jeghen Jan Vanden Berghe steenhauwere van Bruesele wisteen om eenen steenputte ende de stene van dien binnen in dherde te leverne ende buten met VI pilaren, XII voet hoghe, elken pilaer met eenen staende beeldestat,...item noch de steene teenen (=voor een) lavoere, te stellene ant fruythof vorden graet also men upgaet ter sale ende ten doremtere wart,... dies moest hij se tAudenaerde te schepsboerde leveren, ...noch jeghen den selven ghecocht de steene teenen (=voor een) witten pilaerke welcken pilaer ghestelt ende ghemetst es onder mijnder vrouwen oratorie vor de cappelle, ...ghecocht te Bruesele een cupe om inden steenputte te stellene beneden inden gront vanden putte ende daerop up te metsene (34v).
- ...ghecamescapt jeghen Thijs ende Willen van Coppeghem (?), ghebroeders metsers, van eenen steenputte in midden tfruythof te delvene, te lukene, te metsene ende hute erden vulmact te leverne.... dies moesten zij de zes pilaren ront omme den putte daer binnen fonderen met- sen en- huter op den brusche (?) toot daer dwit metswerck beghinnen soude, welken putte diepe es mids der cupen die beneden inden gront staet XXIII voete ...ghecocht IIdhuust voeten (?) (zonder precisering) om den vors putte te lukene (35r).
- 84 Jan De Wulf temmmerman om vanden camerke te beghinnene makene bachten ant siechhuus boven der waterpoorte te beghine makene (28r), ...Jan De Wulf van ogiven te makene up tcamerkin bachten boven den waterporten ende andersens ant selve camerkin, van V daghen te VIII sldaghs heft XLs,...Jacob en- A-ren de Wulf ghebroeders ter causen vanden selven camerke van trappen ende grade ant selve te makene (30v),
- 85 HAO 157 (1443).
- 86 ghecocht jeghen Arent Stalins IXc dhuust quarellen tercausen vanden fondersele vanden trappen ende ommeghanghe omtrent den steenputte int fruythof staende met ghaders tfonderen ende den muer binnen te metsene vanden lavoere vorden graet daer dlavoer up staen sal, ...ghecocht inden calchoven up den Eindriesch XVIII mudde calcx vermetst int vorseide werc (75r).
- 87 ghecocht jeghen Jan Den Boursier (?) steenhauwer van Dornike van platte steenen om een conduit te metsene int fruythof om dwater duer te loepene dat vanden huusen ende doorem-

- ter valt welc conduyt beghint anden steenputte int selve fruythof ende gaet vort int derde duer de kueken ten welken conduyt de vorseide Jan ghelevert heeft V roeden stene (74r).
- 88 te Dornike ghecocht ....(getal?) rasiere Dornikscher maten trille moullue (?) om moertere af te makene ende te legghene up tsolderkin boven mijnder vrouwen oratorie jeghen den reghene coste mids den vate daer deselve erde in beslegghen was XXIIIIs (75r).
- 89 HAO 158 (1444).
- 90 Alhoewel de volgende post eerder een voorlopige oplossing suggereert: Jan De Wulf ende Jacop zijnen suene van eender putgalghen te makene boven den nieuwen steenputte om dmeeste water uut te puttene toot dat de nieuwe heemere ende werc vanden ghelevert ende ghemaect sullen werden (115r).
- 91 de pilaren omme den steenputte te verscoeyene mids dat fondersel van den selven pilaren niet diepe ghenouch ghefondert .... betaelt eenen man die de vorseide pilaren grouf ende ontdeckte om te verscoene ende vort begonst te makene de stellinghen omme den selven steenputte ende pilaren up te metsene (116v)....Ghecocht jeghen Arent Stalins X dust quarrellen, vermetst anden steenputte, te wetene tfondersel vanden en was niet goet noch diep ghenouch ghefondert, mids welken VI afsaten (?) ande pilaren in derde (in de aarde) ghemetst zijn (122v)... Andries Dierins smet van C ende III steene yzers vermetst inden muur vanden steenputte in ankers ende counsbanden (128v).
- 92 Jan de Wulf ende Jacop zijnen suene temmerlieden om frumeellen te beghinnen makene ter cause vanden steenputte om darketten up te metsene, elc van IIIh daghen (117r). Gevolgd door enkele posten timmerwerk in verband met het vervaardigen van de formelen. Verder ook: Heinric den metsere van Bruesele die begonst de pilaren vanden steenputte met ghaders de verwelven te beghinnen metsene (117v), gevolgd door diverse analoge posten.
- 93 De term *pointe* is niet heel duidelijk. Hij houdt met zekerheid verband met iets scherp, puntig, of de top van iets.
- 94 Ende wel es te wetene dat jeghen Jan Vandenberghe steenhauwer van Bruesele onlanck leden binnen drie of vier jaren herwaert een quamescap ghemaect was van eender leveringhen, te weten al wit steen teenen steenputte binnen der herden ende vort VI pilaren buten, VI cant omme den putte XII voete hooghe, met ghaders de steene teenen lavoere, ghelije de qua-mescap vanden beter ende te vullen verclaert staet inde rekeninghe vanden jare XIIIc ende XLII, van welken vorseide twee leveringhen hij hebben soude de somme van IIcLXIIIËp, welke leveringhe vanden al int werc ghelevert es ende insghelijcx de vulle betalinghe vanden betaelt ghelije dat blijet bijder selver rekeninghe. Ende achtervolghende den selven werck so es noch een quamescap ende leveringhe ghemaect jeghen den vorseiden steenhauwere, te wetene boven den vorseiden pilaren een verwelf te makene van witten steenen, elc met zijnen arcketten[gewelfbogen] ende ogiven, omme commende met VI pilaren, staende boven up de cupe vanden steenputte, ende boven den verwelwe VI ghevels, elc met eender beelde stat om een sittende beelde te stellene, oec mede ande ghevels de winberghen ghestoffeert met ghehauwen loeverent[loofwerk] ende daer boven elc met eenen pumeelle (pomeau, topstuk) van costeliken loeveren, VI goet goollen/gregouien (?) (= "gargouilles", spuwers), elc met zijnen fioelen (fialen = bekroningen), daerboven met ghaders alden wercke naer den behoorte vanden zelven wercke van welken vorseide leveringhen ende wercke hij hebben moet, dies moet hijt (Audenarde beneven toot schepsboerde up zijnen cost IIcIIIvXIIIËp den zelven hier up gheleent ende betaelt CLXVIIIËp. Reste dat men hem noch tachter blijft vandeser leveringhe te deser rekeninghen IIcXVËVIIIËp (120v). Item noch ghequamescaph jeghen denzelven Jan Vandenberghe, VI staende beelden te makene, te wetene drie graven van Vlaenderen ende drie graefneden (=gravinnen), elc also zij behooven te stane met eenen schuld vor beelde den..., Item noch VI *pointe* van sittende beelden inde ghevels staende te wetene in derde ons vrouwe met haren kinde up haren seet ende een vanden drien kuenighen daer voren kniellende. In dandere den anderen kueninc. In derde den denden kueninc, elc vanden

kueninghen met haren parden ende wercke alsot behoert. Int vierde sent Joeris te parde metter maeght, drake ende castel alsoot behoort. Int vijfste de roede van Jesse ende int zest Triestram ende Ysaudde. al dit vorseide werc te leverne van goeden witten steenen naer de behorte vanden wercke ende al up zijnen cost, tAudenaerde te sceepsboerde te leverne, van welken werck de vorseide Jan hebben sal CVIII£p, up dwelc hem gheleent ende betaelt es XXIII£.

Rest van deser leveringhen dat men hem noch tachter blijft te deser rekeninghe- IIIxxIII£p. ...Mattheux (familienaam niet ingevuld), temmerman van Bruessele, vander cappe die hij ghemaect ende up den steenputte int werc ghelevert heeft, dies moestij al thaut leveren up zijnen cost hier binnen tgodshuus ende int werc staende.

...betaelt van vier groete breede spanghen met ghaders eenen groeten ysere boven om tvaе- (?)ghespan te beghinen up makene dwelc Mattheux vorseid te Bruesele oec dede maken VIEVIIIIs (121r).

- 95 den saghers van Ic ende XXXIII voete hauts te saghene om voetlatten ter cause vanden schaylledac boven up torrekin vanden steenputte VIIIs (118r) .... van III paer leden om de veinsterkins boven int tac vanden steenputte (128v).
- 96 Loy Baert ende zijnen suene metsers vanden lavoere beneden vorden graet up te beghinnen metsene welc lavoer int jaer verleden ghefondert ende uut der erdden gheraseert was (116v). Mogelijk heeft de volgende post daar ook mee te maken: Loy Baert ende zijnen suene metsers om te beghinne- metsen de kupen inde kuekene om dwater in te doene, elc van V daghen (117r)....Loy Baert ende zijnen suene, van eender ander kunen te metsene bachten de kuekene met ghaders te paverne de kuekene daer van noede was ende eenen nieuwen heert in de selve kuekene te metsene ende inde kave IX yzers te metsene om thaut daer jeghen te berene (117v).
- 97 ghequa-mescaept jeghen Hughen den ghelaesmakere de groet ghelasveinstere andende (= aan het uiteinde) vanden doremter boven te trayllene met coperdraden ende insghelijcx de V veinsteren vander cappelle hier binnen welke traylle vander veinster up den doremtere es groet CXXXIII voete IIs den voet... mids dat al van nieuwx de trayllen ghemaect was ende dandere V veinsteren hilden Vc (?) voete... mids dat de hilt (=helft?) vanden coperdraden noch goet waren (121v).
- 98 HAO 521. ...dospitaal vors- heeft tvoors- begynhof gheheeten de cluse met drie stoepen wijns siaers erffelic...de jonvr- begynnen daer jeghen hebbende de huussinghen met al de gheheelen besloten erve in de vouch.
De begijnen vestigden zich toen in de omgeving van de burcht, waar nu nog het begijnhof staat.
- 99 HAO 159 (1448) is enkel een fragment van een rekening.
- 100 HAO 160 (1455).
- 101 twee metsers elken van Ith daghen ande cleine poorte naest de cappellen in beede zijden voer gracht te fondeerne ende te zolmenterene (177r).
- 102 Choolin Baert en- Driese zinen broedre metsers elc van ande poorte naest de cappellen ende huusekine, van te zolmentere de twee zijt wanghen van ondert toot booven te metsene, bewerpene en- te sterckene (176v).
- 103 HAO 161 (1457).
- 104 welke so-me min vors- vrouwe al ghedistribueert en – bekenert heeft inden huerbuer vand-huus- en- ....? inde r-paracien vanden huusinghen up de goeden buten de welc meest alle v-brant waren bijder lester orloghe (217r).
- 105 ...ghcoomescapt e- betaelt Janne Jacquemarten te-merman en- Gillis zinen broedre vanden nieuwen wercke dat zij ande wat-muelne dit jaer ghemaect hebben te weten de wat-weech vand- houtplaten up waert toot inde vurst vand- vors- muelne nieuwx te makene doudte ute te doene en- dnieuwe te stellene en- te stuttene alsoot behoort, item dwat-wiel

al nieu te lasschene (?) en- te verhalpene teenen nieuwen cour (?) en- den craght al nieu te makene (188v)...Colin Baert en- Driesch zinen broedr- vand- nieuwen maerbre te legghene en- den stoel vand- muelesteene te metsene mids den heerde ofte rame inde vors- muelne te makene (211v) ....ghecoopmanscaph te Dornicke jegh- Willem- den fondeur, eene motaline (=metalen) vlote van onsen patroon die hem ghesonden was dwelk vlote weecht IIIIxxII....£ te IIIIsvId p elc pont ende leit des-vors tusschen den stake en- den steenbalken daerup dat al de muelne drayt bedragh- XVIIIEXIsIIId...Arent den slootma- kere betaelt van div-schen grooten yserweereck ghemaect en- ghelevert ande voors- muelne als van band- bouten, hanckers, stechcreepe, windelinghe en- andersins draght al pd (?) zine rekeningh- boven den houden ysere dat hij vand- vors- houden muelne ontfacen heeft XL£IIIs...Janne Boursin coopman van Dornick bet- vande- nieuwen maerbre daerop dat den hasse nu draeyt (214r).

- 106 Pier- Loot (Pierloot?)metsere van d- muere onder den wingaert ant hende vand- doremt er up de veste te makene in leeme en- met calck te overtreckene en- de zwincoten buten int vors hof ront o-me te solmenteren- hem betaelt in eenen tasse XXXIIs...den twee kind- ren Stokers/ Srokers(?) ticheldeckers vand- cappellen buten int hof en- ooc den nieuwen camere , int zelve dat metten groote- stooreme ontdeckt was elken van V daghen met huerl- cnapen te XXIIIs elcx daechs heft VII£S (188v).
- 107 HAO 162 (1458).
- 108 Jacop Clais-, Pietren temmerlieden van dat zij de zale in beide zijden up ghestelt ende ghescoort hebben metsghaders allet t houft verhauwen ende dander were al tontsine ende afghedaen (29r) de houtten ende banten vande stellinghe ande zale mids twee gractbalken buten int hof te zaghe (29v), Pieter van Wambeke vande huesien up de zale te ontdec- kene ende weder te deckene (30r), ... ghecocht jeghen den kermeesters van Bevere VII langhe holleme danof dat de aute scooren en- ooc de hoofde ghemaect waren daermet de zale ghescoort ende up ghestelt was....Meeux den scrijnmakere betaelt van eenen quartiere scrinhouts dat hij ind- veinstren verwacht heeft boven dat ons overbleef vanden muelne... Lauwerin Clossen, van elc van eecken latten verwacht up de zale boven den nieuwen wercke, ...Miechiel Blancquaert ende Janne Scoot betaelt XII duust quareel, meest alle verwacht int nieuwe were vanden zale op de zijde ter maerct waert.... Janne Baert, Coclint ende Driesch zine broeders metsers betaelt vanden taswercke dat zij ghenomen hadden te makene ende meeste ghedaen es, dwelc zij noch vuldoen moeten, te wetene deene zijde ter poorten waert vande zale hier binnen hove vander voetlijsten up toote den dake wel ende rijntlic te makene up huerlieden coste al naer dinhoude vander bewerpe danof ghemaect (30v).
- 109 Coelin Baert van dat hij boven de cappellen alle de ghoten ende de winberghe ronts omme beworpen ende ghestopt heeft daert altoo in reynde van III daghen (30r).
- 110 Heynen den schildere vand- prediestoel der coofre ende der lijs- buten in t hof te varewene van al XXXVIs (23r), ... Daniel (vander Sloghen ?) ende zinen knape van dat hij den nieu- wen stoel vander orghelen up den doesael ghemaect heeft (29v). De post staet tusschen twee andere werkzaamheden van dezelfde meester, uitgevoerd aan de windmolen van het kloos- ter in de Ham.
- 111 Jacop vorseid ende zinen neve vanden houden kelder dueren te vermakene ende ooc de slote vande putgalghe achter de kueckene elken van IIII daghen (29r).
- 112 HAO 163 (1459).
- 113 Coppin de Cupre, Jans zone ende twee knapen die de vorseide metsers dienden int hauwen ende maken vande nieuwen winberghen up den ghevele vande zalen, elk van V daghen (69v). Mogelijk staet de vorige post daar ook mee in verband: Coelin Baert van dat hij den ghevele ter seure waert ende ooc de lijsten vanden nieuwen werck v- leyt en- ghebetert (69r).

- 114 Piet Penninc, lootgietre, van diverschen loode up de ortatorie, (sic) vanden kesten ende panneelen daerop staende, voort meer van andren loot ende sauduren ghelevert ende gheleyt ant tgroote nieuwe dac neffens den wintberghen up de oratorie, up de cappelle ende in de houde ghoten vanden huuse midts zekere thenin (=tinnen) weerc vermanghelt (75v).
- 115 Reymere den scaelgedeckere en- zine ghesellen van dat hij de zijd- vande zale ter poorten waert metghaders miene vrouwen oratorie up beede zijden wel ende souffissantelic met goede scaelgen van Martinsoo ghedect hebben ende voort al te stoffe daertoe ghelevert , ... Martin Drege (?), lootgietre te Ghent vander ghoten ligghende ant zelve dac vande zalen... zonder de hanghende pijp (74r), ... Janne de ghelaesmakere betaelt vande IX ghelaesveinstren staende inde nieuwe steenin lunders-(?)up de zale ter plaetse waert (74v). De naam Martinsoo zou mogelijk op een bekende leverancier uit het Doornikse, Martin Fosse, kunnen duiden maar zeker is dat niet, temeer daar materialen in de regel naar hun herkomst omschreven werden.
- 116 Jacop de Wulf en- zine ghesellen vanden zoldre up de roede camere te verlegghene houdende VIIIc en- L voete berts (71r), Meeux den scrinmakere van XX daghen ande veinstren boven ende beneden te vuldoene ende hanghent alsoot behoorde (71v),... den zoldre vande nieuwen camere, de rebben gheleyt metten zoldere, veinstren, dueren ende den graet ghestelt (73r).
- 117 Jooris den Grave, smet vande viere groete traillen ende voort den tweene clenen dewelke hanghen zullen ant veinstren vande rekencamere ende daer neffens ghewracht in zulcker wijse als men zien mach, de welk vorseide VI traillen weghen te zamen, zonder de sluetels daermet dat zij ghesloten zullen wesen, XIcXLIII. ... Pieter den Saldre (?) betaelt vande vorseide zes traillen groen te varewene ende den parketten al te vergoudene alsoot behoort met olyvarewen (75r).
- 118 HAO 164 (1460).
- 119 HAO 164, 110r.
- 120 van IXc eeck- plancken te zagheene omt- de rode came- nieuwe te verlegghene (112r).
- 121 betaelt Reynier en- Janne van Brakle scaeldedeckers vande dacke up den doremter an beede de zijden schoon te makene, te stoppene ende de wintberghen al te stoffeerne metghaders den loodin ghuetkins daeran te slutene (113r). Zie de bemerkingen in verband met de rekening van 1440 (noot 67).
- 122 HAO 523. ...dat de vornomde prieuse ofte haere naercomers cause ende actie hebbende vanden zelve godshuuse zullen moghen doen maken ende metsen tallen tijden als hemlieden ghelievgen sal eenich ... up huerlieder erve welke erve haere besaert (?) tv- anden muur vanden vors- cloostre vanden frermineruen dat zij zullen vermoghen te doen metsene huerl- ghevele vanden zelve muere up den vornomde muur toebehoorende den vorseiden cloostre van den frermineuren, behouden dies dat de vornomde prieuse ofte haer naercomers ghehouden zullen zijn den vorseiden muur vanden frermineurs alsbeure (?) ale huerlied- ghevele ende huuz daer up staen sam soffisantelic te ghereke te houden zijn den cost vanden zelve cloostre vanden frermineuren, ende oec insghelijcx dat de voors prieuse noch huere naecomers vermoghen zullen eeneghe veinsteren met ghelassen ofte ander some noch oec ruijsoten ofte huesinghe van eeneghe waeteringhe ...den zelve muur a-oft ghevele te makene ofte door maeken up de zijde vanden voors.clooster vanden frermineuren. Cfr een 17de-eeuwse parafrase van deze akte in HAO 25, maar nu gedateerd 1462: ... dat wij ende onse naercommers sullen moghen doen metsen weercken ende commen tallen tyden als onlieden belijft tot up den muur vanden voors cloestere vanden frermineuren den welken an ons erve comt behaudelic dien dat wij den selven huerlieden muur over ons ende naecomers also verre als onsen ghevel ende huus daer up staen sal soffisantelic moeten halden te ghereke sonder den cost vanden selven cloestere vanden frermineuren ende oec dat wy noch onse naercommers niet en vermoghen eenighe veinstren met ghelassen ofte andersins noch oec ruijsoten ofte luesinghen van eenighe waterganghe te moghen makene

inden ghevele ofte muer up de zijde vanden voors- cloestere vanden fremineuren ghelijc ter consent ende condicien voorscreven..

123 HAO 164 bis (1461).

124 ...ghereden den XVIste dach van sporkel te Bruesele bij meester Janne vander Broght, steenhauwere, al dat de zelve Clessenere den zelven meester Jan bij scepenen van Bruesele wettelic (153r) verbant de vorwordde ende coopmescap van alden werck te leverne (152v).. Elders komt dezelfde persoonlijk kennelijk voor als "Jan vanden Berghe". Andere "Brusselaars" waren: Roelant, metsere van Bruesele (158r), Gillis, steenhauwere van Bruesele (159r), wellicht ook Ghuekin, zinen gheselle i(idem), Willem vanden Berghe, Jans zone, van Bruesele (162v),

125 Pietren ende Heynric, schilders vanden borreputte, hier binnen van onder tot boven scoone te makene ende dien te overlegghene met III rocken al van goeden lootwitte metghaders den beelgen te stoffeerne wat de aensichten ende wapenen alsoot behoort (157v) .

126 ghereden te Dornicke den XVste dach van meye omme Janne Thomaes daer te bedwing- hene bij wette als vande leveringhen vande steenin tafle (153v). Of een tweede post, waar Jan Thomaes ook betrokken was, verband hield met de eerste, is niet duidelijk: ghesonden te Dornicke omme ons steenwerck van Jan Thomaes Wuimet(?)te onfane dwel van onsen weghe daer tonsen versouck ghearresteert was..(154r).

127 Dominick- Jan Thomaes knape was beelge snijdere vanden zes beelgen staende anden zel- ven putte nieuw, doude te versnijdene, ende die te pareerne ende ooc te verwapene (157v) .

128 Jacop de Wulf vorseid vande zale- up de zijde ter putte waert te scoorene van ondere toot boven van IIh daghen,... den zelven Jacop de Wulf vanden houden veinsterwerck vande zelve zale af te nemen, van VI daghen, ...Jacop de- Wulf vorseid van VI frumeelen ghe- maect daer-op dat de boghen onder de zale ghewelft zin van VI daghen, ... Pieter Martins- ende zinen gheselle vanden houten vande frumeelen te zaghene van IIIh daghen, ...Pieter vorseid vande houten ende de voetlatten vande staelge- dak- boven de zale- up de zijd ten putte waert te zaghene van III daghen, ...Jacop den Wulf vorseid vande kepers boven de vorseide zale- up de zijde ten putte waert te...voeurene omme met scaelgen te deckene van III, ...Janne van Brakele en- Jacoppe zinen broedre scaelgedeckers vanden dacke up de zale de zijde ten putte waerts groot zijnde III (c)? III virendeel ende III voets al nieu te dec- kene vanden ghevele ten doremtre waerts streckende toot ande pijsse vande kave vander zel- ver zale ende dit met goeden scaelgen van Martinso-(?) en- Ruagt(?) berdren van alzulke steke ende stoffen als zij dandre zijde hier voortyts decten, ...Joos van Beversluus- vanden dake te metene (156r).

...Pieter Penninc lootghietre vande ghotte ligghende ende hanghende ant zelve dac dewelcke draecht tghewichte metghaders de- saudure ende houd- loot ghelevert omme de ghoetkin ligghende neffens de wintherghen vande ghevels ende ooc den lood ghelevert anden route- nier in de zout camer ende inde ghoten ghestopt boven den ziechhuus, ...Jacop de Wulf van eender duere ande mesputte en ooc de veinstren boven te verslane jeghen de dueren van IIIh daghen, ...Roelant metsere van Bruesele van CXXIIIh daghen hier binnen ghemetsi de zijde vande zale metghaders den muere lanx streckende neffens de- rekencamer ende ooc den muer tusschen de vorseide camere ende de gastencamer etc, , ...Janne Rouskine zinen knape int zelve were ooc van C XXIII h daghen (158r),... ..Ghuckine zinen gheselle steenhauwere vande steenen te hauwene ende te curtene anden veinstren vande keldre onder de vorseide zale van IX h daghen, ...Janne Moertermanne tiebekleckere vande huesien vande zale- tontdeckene ende ooc weder te deckene, ...den zelven Moerterman ende Gheert Wesemael betaelt vande zijden tontdeckene ende weder te sluitene tselve were ant scaelge duc met eenen knape metghaders zeker vanneele, ons ghelevert int zelve were, ...Mecuse fut(?) scrijnmakere van XI. daghen dit jaer hier binnen ghewacht ande nieuwe veinstren vande zale boven up de zijde ten putte waert (159r).

...Janne den ghelaesmakere betaelt vande VIII luuders inde nieuwe veinstren up de zale met

haren rouden inden middewaert. ...Arent den ghelaesmakere van XXXII cleene ghelaeskins inde zelve nieuwe houtin veinstren. ...Meeuse den scrijnmakere betaelt vande tween wulghen tafelen van X voeten te makene van onsen stoffen twee voremen omme de welfquaree te makene en- twee winckle- omme de metsers ende steenhauwers. ...Arent den ghelaesmakere noch betaelt van eender veinstre- ghemaect van onse- stoffen int woonhuus buten end- cappelle doude ghelaese int ziechhuus ghestopt., ...Gheeraert Huevic betaelt van LXXII ruiten ghemaect an alle de cleine vensterkins vande nieuwe veinsters an beede de zijden vande zalen boven ende costen mids den houden roeden hem ov-gehegeven (159v), ...Willem Vanden Berghe, Jans zone, van Bruesele, vande cruusveinstren staende up de zale naest de- bottelryen de welk hij tAudenaerde leverde met allen den bauten ende haecken, freyen (?) ende passetten diere toebehoorden van alzulken fauchoene als zun vadre dandre ghelevert hadde (162v), ... int nieuwe werc vande zale up de zijde ten putte waert als van langhen hancers boven den ganghe de langhen abeelen ligghende inden ghevele up beede de henden vande zelve zale (165v).

- 129 Gillis, steenhauwer van Bruesele, van ant lavoer beneden inden pant ende eldre in presente dachueren boven Jans- vorword- vanden Berghe van XIII daghen (159r).
- 130 Janne ende Gillis van Hoorenbek, beeden ghebroeders, vanden duufhuuse buten int hof ande cappelle al nieu te stakene, te lanckene, te plackene, den zelve tveen ghebroeders betaelt de rocke up tzeve duufhuus (156v), ...Loy Willems van VIII daghen ant duufhuus buten int hof ande cappelle doude mueraile te hooghene (158v).
- 131 HAO 166 (1462).
- 132 ...ghereden te Ghent Colin Baert ende Loy Willems metsers met hen te voet omme aldaer te ziene al zulke manieren van veinstren met steenin gheveln als zij boven den ziechhuuse nu(?) ghemaect hebben (29r). ...Jan van Clessenere, Colin Baert ende Stevin.. ghesonden te Bruesele te voet omme aldaer te comescippene torrekin (30r).
- 133 ghereden den XIIIste in ouste te Bruesele bij meester Janne Vanden Berghe omme te wetene te wat tijde dat hy dweerc vande ogiven ende ooc den steeghere leveren zoude metghaders ooc van een beweerp vanden torrekine maken (29v), ...Gillis de Prinse-, steenhauwer van Bruesele, van diverschen werck ghewracht boven de- leveringen van meester Janne vanden Berghe zinen meester (32v), ...betaelt de kercken van Audenaerde noch een virendeel van eender roede witte ordune verwracht int torrekin ende ande groote huutghespannen veinstren (39r). ...Godevaert den Bosschere ende Janne van Everghem steenhauwers van Bruesele betaelt van huerlieden inslaghe die hemlieden bleef vande coopmescap vanden torrekine dwelc staen zal up de ghevele vande cappelle ende ziechhuuse (43v).
- 134 Jacop de- Wulf temmerman ende zine ghesellen betaelt vanden taswerck dat hij ghemaect heeft ant ziechhuus boven den comble afgheleyt dnieuwe werc daerup ghestelt als blijkt int beweerp al int langhe danof ghewaghende metsghadre- doude beghinhuus afghe daen, ...Pieter Neutin- ende zienen gheselle betaelt van eenen balke te zaghe metghaders alleden corbeelen ende platten stijlen ant vorseide weerc toot XXc voete, ...XLIIIc rebben, int zelve werc (31v), ...Willem metsere ende zin knape ant zelve ziechhuus van IIIxxIII h daghen, ...Willem ende zin knape ant zelve werc van XVIII h daghen, ...eenen metsere van Zulsche ende zinen knape int zelve werc ...Roelant van Brustele metsere ant zelve werc (32r).
- 135 ghecocht jeghen Baudin Focquet van Floursberghe de X nieuwe balcken ligghende up de nieuwe camer boven de ziechhuuse met III platte stijlen zonder de corbeele, item XXX gheheele ghespanne metten haelbalke- al eekin thuus hier binnen hove ghelevert, ...betaelt Lauwereinse van Ghent IXc ende L tichelen omme den hovene te Pieters- Ram-, de camere bij de reken Camere ende ooc de hovene hier binnen te paveerne (38v).
- 136 Roegem den scrijnmakere betaelt vanden portale dat hij van zinen houtte ghelevert ende ghemaect heeft inde reken Camere (32r).

- 137 Solin (?) Baert metsers van X daghen dat hij den nieuwen muur vanden siechuuse binnen ov-/on- trock- heeft (33r).
- 138 Jan Moertelmans tichdeldeckere ende zinen ghesellen, vanden ziechuuse doude dat al af te legghene, thuus vanden beghinen ooc te ontdeckene ende te ontlattene, dnieuwe werck up tzelve huus up de zijde ter zalen waert metghaders den grooten slapere al nieuw te lattene, te deckene met ons houden tichelen, die scoon te makene, item voort den zijt muur ten freremeneuren waert ende up dandre plaetschen ooc mede beede de zijden vor- boven den dake vande cappellen blauw te varenene ende dat te onttreckne als- metselryc...(34v). Die laatste handeling heeft duidelijk als doel baksteenwerk te camoufleren als Doornikse steen of ten minste het contrast tussen de beide materialen te verzachten. Janne van Brakele vande dake up tziechuus ter freremeneuren waert betaelt van dat hij dat ghedeckt heeft van goeden scaelgen (=schalies) van Martinso-(?) ende met Range (?)houtte al de stoffe ghelevert ende ghewracht up zinen cost dwelc vorseide dat inhout mids- alde- beeldent(?), werck- en- ooc de veinstren staende up dandre zijde ter plaetsen waert VIII 1c ende LXXII voeten (35r).
- 139 Pieter den scildre betaelt vande cruuse up den ghevele west waert te stoffeerne metghaders de- V panneelen staende up de cleine vensterkins vanden ziechuuse al met olye varenen zonder gaud (35r), ...Janne van Brakle saelg (=schalie) deckere bet- vand- nieuwen witten vuren up tziechuus en- veinstren te legghene up zinen cost IIIEXIIs (36r).
- 140 den steenhouders van Herseghem betaelt van X witte cruuseveinstren boven up beede de zijden vande ziechuuse ghestelt ghelevert te Hermelghem up de Schelde (39r).
- 141 den vors- steenhouders van Herseghem betaelt noch eene veinstre anden doersael ter plaetse waert LIIIs (39r).
- 142 Jacop de- Wulf temmerman van twee daghen dat hij de plancken up de zale leyde boven den pande (36r).
- 143 Pieter Martins ende zinen gheselle van twee daghen omme de frumeelen vanden pand (33v), ...Jacop den Wulf, Jan zinen neve, Joos de Bels en- Gillekin temmerlieden, vanden cleinen frumeelen anden pant te makene ende te stellene int werck (35r). Wellicht is hier wel degelijk sprake van formelen, houten mallen waarop de gewelven gemaakt of hersteld werden.
- 144 Jacop Lampin betaelt van twee daghen dat hij de beelgen ende voyen stelde ande rondsden (?) int ziechuus ende ooc de scildekin verwapende vande inghel- ande slotsteene inden pant vor de rekencamer XIIs (37r).
- 145 Meeux Ra(?)scrinmakere van XI daghen dat hij ant horgelhuus inde cappelle ende up de roode camere ghesendt heeft (36r).
- 146 HAO 167 (1463).
- 147 Godevaert de Bosschere, copman van Bruesele, betaelt vanden torreke staende hier up onse cappelle te makene al van zijnder stoffen, dat te metsene, de cappe te leverne, gherecht ende ghedeckt, de stellinghe te maken van onse stoffen, al up zinen cost. Dies moet men hem leveren al dloot, dysere, enle ende quareele dat toote den vorseiden werck gaende ende verhuertbuert wesen zal, van welken vorseiden wercke hij hebben ende ontfacen heeft dies moest hij jaer ende daech houden staende te zinen laste van allen wedre etc.
- 148 ...dat hij bij laste van onsen torrekin up de cappelle hierbinnen hoghere de cappelle maecte dan te voorwordde was VI voete, vort ooc van XI. voette vurst die gheleyt zijn up teruusewre boven den steeghere...ende vort vande VI panneelen die men stellen zal up de vurst vanden ziechuus (85v). Met teruusewre boven den steeghere wordt ten minste een trap, eventueel een traptoren geïmpliceerd, maar daarover heeft men geen enkel concreet spoor meer. Wat teruusewre precies was blijft onbekend. Men kan denken hetzij aan een "kruisgewelf" of aan het kruis gevormd door de kapbalken van de torenspits van de traptoren.

- 149 den Grave smet te Pamele betaelt vanden cruuse staende up torreke boven de cappellen hier binnen dwelc drouch in ghewichte te samen van VIII^l (87v), ...Pietren ende Heynric scilders vanden cruuse up torrekine metghaders den appels metter hooze- ende de croonen, metten raeyen (stralen?) te verpudene (?) met sinen pude (?) (83v).
- 150 ghecocht jeghen Janne van Brakle IIIc pondt houts loots comende van Houthem omme te verghietene int metswerck vanden torrekine ende vanden pandt (86r).
- 151 Janne Moerterman ende zinen knape van den dack boven den ziechhuus up de zijde ter plaetsen waert te brekene omme de stellinghe vanden torekine te stellene ende dat zelve dac weder te... (83v), ... Janne den scaelgedeckre van Luevene vanden allen den gaten up de cappelle ende ooc up ziechhuus te stoppene daer de stellinghe vanden torrekine up stont metghaders den portale boven onser Vrouwen and duerre vanden ziechuuse al van zinen scaelgen ende naghelen (84v).
- 152 meester Janne den scaelgedeckre van Luevene betaelt vanden dack boven den steeghere tusschen den doremte ende de zalen niex te deckene met goeden scaelgen van Martinso- ende met ghezaeghden eekine berdren alle de naghelen te leverne (80v). ... Daniel vors- vand- comble al niex te makene boven den steegh- tusschen den doremte en- de zalen crumswijs van XLII daghen (83r)...Janne den scaelgedeckre van Luevene vand-n allen den gaten up de cappelle en- ooc up ziechhuus te stoppene daer de stellinghe vand- torrekine up stont metghaders den portale boven onser Vrouwen and- duerre vand- ziechuuse (84v).
- 153 Zie noot 110.
- 154 Janne ende Joos vorseid vanden dacke boven den houthuuse neffens de stove af te doene ende weder te makene de crebbe metten resteliere inde schuere elc van VI daghen,, ...Robbin de Crits, ticheldeckere met zinen knape van up de- gaste camere en ooc boven den vorseide houthuuse te deckene ende te stoppene van V daghen (82v).
- 155 Colin Baert metsere met zinen knape van dat hij boven den steegher alle de welve metgha- ders den ghevele an beede zijden ghemaect heeft, de dueure vanden doremte verstelt, de bottelrye ghewelft, dlamber(?)up de zale verstelt, de duerre daeran ghemaect, CIII welven onder de zelve bottelrye inde vorseide pant ende andersins van III^{xx} XVI daghe (81v).
- 156 Gherekent jeghen meester Janne vanden Berghe, steenhauwere, den XVIII sten dach van sporkle anno LXI wettelijc bij scepenen van Bruesele van alden werck dat hij ghemaect ende ghelevert heeft an beede de zijden vande zale van ondre toot boven, metghaders den steeghere, den welven, ogiven, slotsteen vanden pand, ende andersins al int langhe inde zelve rekeninghe, elc bij zondre verclaert van welk- vorseide werck men den zelve mees- ter Jan ter zelve rekeninghe tachter ende sculdich was (85r).
- 157 Colin Baert en- Dries zinen broedre betaelt vand- zoldre voren boven ziechhuus ter cappel- len waert met heert tichelen te paverne, ooc mede de lenen ("hengsels") anden nieuwen steeghere ind- muer te metsene en- zou ooc te ghietene (met lood?) (80v).
- 158 Roelant metsere van allen de voormen inden pant te stellene anden doremte buten ende binnen up beede de ziden te stoffeerne ende te sluitene daert ghescuert was van XXIII daghen (81v).
- 159 HAO 168 (1464).
- 160 Meeux Aelgoet, scrijnmakere, van dat hij twee portalen ghemaect heeft, beede de cameran beneden ghescutd, V nieuwe tafelen metten scraghen, een VI cantte dreschote (=dressoir) up de zale ende vort meer ander diversche weerd toot IIc ende XII daghen, £ VI sp ende den cost sdaechs heft LXIII^lEXII^s, ...Pieter van Aspre vande voeyen an beede de portalen te snydene XXXVIII^s, ...den zelve Pieter van alder sneden die hij ghesneden heeft ant vorseide dreschote III^lEXII^s, ... Jacop Lampin vande III^l beelgen up tportael boven metghaders den twee reprijen hanghende ant dresschore LIII^s. "Beelge" betekent hier klaarblijkelijk "beeldsculptuur". Vermits de beeldhouwer zowel werkte aan een dressoir als aan de beelden boven het portaal volgt daaruit dat het hier allemaal om houtwerk ging....

- Pieter den scildre van allen den berdekens jeghen de snede ende ooc den twee reprijzen ant dreschore te vaerwene ende te stoffeerne XXVIIIs...Colin de Cupre van IXh mudde calcx verwracht ande vorseide cappelle buten. ...Pieter Pieters Potghiere van XVh steene loots verwracht ant vorseide torrekin mids den sauduren. ...meester Janne vanden Berghen van Bruesele betaelt tpayment ghefallen van kss (= kerstavond?) LXIII ende Sent Jansmesse LXV draghende IIIIxx XVIËp ende date tercausen vande resten vanden wercke etc (133r).
- 161 Dries- Baert metsere van XIII daghen dat hij den ghevele vande zelve cappellen ende vort stont omme buten ende binnen ghestoffeert heeft te XIIsp met zinen knape elcx daechs (130r), ...den zaghers van VIIIc ende L cloeshouts te zaghen danof dat torrekin up de cappelle buten int hof ghemaect was, ...Jacoppe den Wulf vanden vorseiden torrekin te makene in tasse, ...Janne van Brakele scaelgedeckere vande vorseide torrekin te dekene met scaelge van Martinso- ende al de stoffe daertoe te leverne (131v), ...Jooris den Grave smet te Pamele vander cruusse staende up tvorseide torrekin, ...Pietren den scildre betaelt vand- vorseide cruusse en- wederhane (?)te stoffeerne metghaders de appels ant zelve cruusse dien up thuus hier binnen plach te stane (131v), ...Jacoppe vander Bruggen, ticheldeckere, betaelt vande vorseide caepellen al te ondeckene, nieuw te lattene, doude tichelen scoon te makene ende nieuw te deckene met IIII hooreboomen. ...Janne van Brakele scaelgedeckere vorseide betaelt de reste als vanden dake up ziechhuus (131bis r).
- 162 HAO 169 (1465).
- 163 Ghecoopmescapt jeghen Godevaert den Bossche de Jonghe al den nieuwen pant staende ende streckende onder den doremte vanden lavoeure toot voor de kueckendueure ende dien van al zulken weercke fairchoene in? steenen als hij ghelevert ende staende es ghelijc ende in alder manie-n dat danof de bewerpe ende voorworde al int lanc etc bij zondere wel verclare- ende mencioen(?) maken van al welken vorseiden wercke hij hebben zal de somme van zesse ende viertich ponden grooten Vlaemsche munten, danof den XVIË tte (?) etc te kess (=kerstavond) LXV ende tsourpluus XXXË gr binnen drien jaren, te wetene XË gr te kess- LXXXVI, dandre te kess- LXXVII en- tderde? over de vulle betalinghe te kess- LXXVIII, van welke vorseide sommen den zelve betaelt deerste payment van kess- LXX vorseid draghende XVIË gl, maken C IIIIxx XIIËp (178r)...
Arent Noelfs ende zinen gheselle van XVI daghen dat zij dwere vanden nieuwen pand ghemaect ende ghestelt hebben, ...Janne van Brakele vanden pande al nieuw te deckene van XVIII daghen (177r).
- 164 Ghecoopmescapt jeghen Godevaert den Bosschere vorseid de winberghe ligghende up beede de ghevels vanden doremte, metghaders beede de pijpen al van goeden witten Brueselschen steenen te makene die ghecruest ende ghebilyoent (=afgeschuind, afgehouden) met tfanchoen (het fatsoen, het werk) vanden bewerpe dat danof gheordineert was, van welke vorseide winberghe de zelve Godevaert hebben zal de somme van XË gr (?) Vlaemsche munten, daerup dat hij ontfien heeft deen heelt LXËp (178v), ... de stellinghe te makene ande ghevele vanden doremte van III daghen te XXIIIsp daechs heft IIIIxxII (175v), ...Vrancke van Bruesele van XI.VI dagh- dat hij up den doremte ande winberghe up beede de ghevels metten pijpen ghewracht ende ghebroken heeft zonder knape (176r).
... Vrancke van Bruesele metsere van L.IIIII daghen dat hij an den vout onder den doremter ghewrocht heeft zonder knape (176v). Arent de ghelaes-makere betaelt van X daghen dat hij en- zinen knape de groote veinstre up den doremte al nieuw verlost heeft ut ende in ghedaen metten traelgen mids den glazen inde kueckene (177v).
- 165 Meeux den serinmakere van XX daghen dat hij diverse veinstren ghemaect heeft inde camere inde kueckene de bare (?) ende meer andre weere etc (177r), ghevocht jeghen den steenhauweren te Heuseghem (Herseghem?) eene cruusveinstre staende inden camere met fens den kueckene ende coste (177v).
- 166 Vrancke van Bruesele van XI.VI daghen dat hij up den doremte ande winberghe up beede de ghevels metten pijpen ghewracht ende ghebroken heeft zonder knape (176r).

- 167 HAO 170, 171, 172.
- 168 HAO 170 (1466). ...Vrancken van Bruesele ende Colin Baert metsers met eenen knape van XVIII daghen ande ghevele van den doremtre de wintberghe metten piipen up den zelven te XXI^{sp} elcx daechs heft XVIII[£]XVIII^s. ...den zelven Vranck van XVII daghen dat hij ghesun? heeft omme de voormen te stellene inden pant onder den doremtre (221v), ...Godevaert den Bosschere steenhauwere van Bruesselle deerste payement vande coopmescap vanden pande onde-ove-(?) den doremtre te Vsp den steen (223v), ...den zelven Godevaert (den Bosschere) noch betaelt up de coopmescap vande wintbooghen up den doremtre ligghende up de ghevels, tweeste payement draghende XXX[£]p (224v).
- 169 HAO 171. Geleverd door Godevaert den Bosschere steenhauwer van Bruesselle, deerste payement vande coopmescap vanden pande etc, dwelc viel te kess- LXVI (224r).
- 170 ...vande resten van meester Janne vanden Berghe de welke over tleste payement dat viel te kess LXVI lestleden, draghende LIII[£]p over de vulle betalinghe van XL[£] Xs groten, Vlaemsche muntten, so eist dat men hem danof dat vorseide leste payement draghende LVIII[£]p tachter ende sculdich es daer jeghen dat hij ons leveren moeste al zulke VI ponten als hij sculdich es te makene staende ronts omme den borreputte binnen hant(?), mids welken ghebreke hem noch danof gheen payement ghedaen ende daeromme noch ten tijt van nu (?) niet (224v).
- 171 HAO 171 (1467).
- 172 Colin Baert met zinen zone van XIII[£] daghen dat zij ghewracht hebben met eenen knape ant nieuwe ziechhuus dwelc men laten moeste doen- omme de ziecke commende vande pestelenrte te XIII[£]sp sdaechs heft LX[£]XVI^s (32r), ... Janne den steenhauwere, vanden vertrecke/betrecke(?) omme de pilaren vande zijde vande vorseide ziechhuuse te makene van witten ordunen ende ooc de haecken ande veinstren te legghene ende de voyen(?) te makene van VI daghen, ... den zelven Lick en- Ghijkine twee paer zaghers- van LX[£]c clooffen houts omme dneuwe ziechhuus (32v).
- 173 ...den zelven Jan van dat hij boven den nieuwen pand binnen den voeyen de steene ghewrauwte heeft daer dloot up gheleyt es van I^h daghe XII^s (32v). De omvang en de duur van het werk geven duidelijk aan dat het om een bestaand gebouw gaat. De voeyen moeten wellicht in verband gebracht worden met afwateringskanalen.
- 174 Godevaert den Bosschere de jonghe tweeste payement vande coopmescap vanden pand etc dwelc viel te kess- LXVII , ...den zelven Godevaert noch betaelt vande wintberghe overde vulle betalinghe draghende XXX[£]p (34r); voor welke vleugel de wimbergen bestemd waren is niet duidelijk.
- 175 .Colin Baert ende Hannekin zun zone met eenen knape van VI daghen den pant onder den doremtre te paveerne te XIII[£]sp sdaechs, heft III[£]III^s. ...Janne den steenhauwere van dat hij de bilgoene/bulgoene? vanden vorseiden pavement ghemaect heeft van III^h daghen (31v). De term bilioen houdt normalerwijze verband met een vermenging van goud en zilver. Hij lijkt hier een heel andere, nog onbekende, betekenis te hebben.
- 176 ...Dries Baert met zinen knape int priheel, Arent, Roulf ende Loykins van III daghen ande nieuwe weech en- traile voor de brootcame,... Colin Baert en- Ha-nekin zin- zone met eenen knape anden lochtinc te zolmentere en- ande bottelrye vor de fermerye (?) elc van VIII^h daghen (31r), ...Arent, Rulfs- en- Loykins zinen ghesellen temmerlieden van V daghen dat zij buten int hof ter cappellen dwaghenhuus up gheresen hebben , ... tzelve waghenhuus te solmentere ende ant poorthuus (31v), ... Janne den plaestereere betaelt van dat hij de weech voor de brootcamer an de nieucamer ghestaect, gheplact ende betrocken heeft, van II daghen met zinen knape (32r).
- 177 ...ghedaen maken ghemeene de kercke van Audenaerde en- tgodshuus van hier binnen den muer staende up de cour vande vorseide kercke ende der onser wijlen has (=wielas?) dat Oliver Ackenij- was ende ooc thegijnhof streckende vande mucure vande freren toot aande ende inde muer vande voorder ziechhuuse (35r).

- 178 HAO 172 (1468). ... zelve plecken noch ghecocht eene groote motaline croone hanghende hier binnen up de zale ende coste ooc XXIIII^l (70v). De aankoop gebeurde te Antwerpen.
  - 179 Dries Baert metsere van IIII daghen dat hij de scilde- vande kave up de zale, inde rode camere ende kueckene ghemaect heeft te XIIIs met zinen knape XLVIII^ls (67v). Het probleemwoord is scilde- of salde . Betekenissen in de context van schilderen en wapenschild lijken hier uitgesloten. Het woord scilde kan ook "gebrek" betekenen maar lijkt in het Oudenaardse als zelfstandig naamwoord in die zin niet gebruikt geweest. Zou het woord iets te maken met zijde of uitsprong (vgl saillie)?
  - 180 ...ghecocht jeghen Janne Boursier van Dornicke XLVIII voete ghoten van blaewen steen gheleyt int conduit vanden nieuw washuuse gaende onder den vloer vanden achtersten ziechuuse commende toot inde verste onder de erve(?)vander stede. ... -ghecocht jeghen eenen coopman van Ghent twee duust dectichelen omme tvorseide huus (69r), ... betaelt den zelve van C vanneele ende L vurst, ... twee duust paveerquareele (69v).
  - 181 Roelant van Coppinhole, scrinmakere, betaelt van alde veinstren int nieuwe ziechhuus al van van (sic) zuude stoffen te makene danof hem ghegheven XII^lep , ... den zelve Arent van drien veinstren inde luders ende de camere ende vort up de zale ende rode camere daude glasen al ute te doene ende stooove te makene daers van noode was (70r). De betekenis van het woord "stove" of "stof" is hier weinig duidelijk.
  - 182 Min vorseide vrouwe vort treckende tAndwerpen al daer zou (= waar zij) coopmescapte een nieuw autae tafele, candeles ende meer andren zaken den godshuuse anclevende 65r).
  - 183 HAO 173 (1469).
  - 184 Ghilain Noothasen, scipman van Ghent, betaelt vanden nieuwen autae tafelen van Andwerpen toot Audendaerde te bringhene, daer te scepe te draghene ende vort hier te lossene ende in de cappelle te stellene van al betaelt VI^lIIII^ls. ... Janne Boursier den jonghe van inde cappelle hier binnen den muer te brekene ende ute te hauwene daer de nieuwe tafele in ghestelt is ende vort anden nieuwen trachtere vanden putgalghen gate te hauwene etc, van V daghen te VIII^lsp sdaechs heft XL^ls (96r).
  - 185 Colin Baert, metseur, van beede den conduiten ant nieuwe ziechhuus te wetene deen vanden huus voren lanx streckende neffens daude huus toot inden wardenrube ende dandere vanden nieuwen waschuuse onder tziechhuus gaende toot inde verste metghaders den zijtmueure vanden zelve houden huus toot den nieuwen van onder toot den dake van XXII daghen (96v). Ook nog andere posten in dat verband.
  - 186 Jacoot den temmerman ende zinen gheselle, vanden houden acht- ziechuuse up te scoorene, voren af te doene ende weder nieu te makene alle de zoldren te legghene ende vort de steeghere ende weeghen met meer ander weere hier binnen toot C ende XII daghen, ... vanden houden zolmente vanden ziechuuse ute te doene ende datte te gravene van voren toot achter omme tkonduut streckende vanden eersten ziechuuse toot inden nhoude vorte staende neffens der stede cove (?) (97r).
  - 187 Meeux Ka(?) scriinmak- vande nieuwe condschen metten tweek portalen staende int nieuwe ziechhuus acht- van LX daghen, ... zelve vanden portale int ziechhuus voren van XVI daghen, ... Arent den gheluesmakere van dat hij ende zijn neve de luders (?) van onse stoffen ghemaect heeft staende inde vorseide nieuwe kueckene (97v).
  - 188 Jacop Lampins vande boodscap staende up tportael int ziechhuus voren, midsgaders Roelant vand- Weyen ende Meeux vande molueren al ant zelve (102r). Zie ook 1462, 32r en 1464, 131r (Jacop Lampin vand- IIII beelgen up tportael boven metghaders den tweek reprijzen hanghende ant dresschore I IIIIs).
- Met "boodschap" wordt wellicht de afbeelding van de "boodschap van de engel Gabriël aan Maria" bedoeld.

- 189 Godevaert de Bosscher den jonghen, betaelt dieste payment vanden wercke vanden pande dwelc hij maecte ende leverde staende onder den doremte streckende van vor de kueckene toot den lavoore onder de bottelrye welc vorseide payment vergheten was te rekenene inde leste rekeninghe vanden jare vorleden alst blijkt bijde zelve bedraghende tzelve payment over de gheheele vulle betalinghe de somme van tiene ponden groten vlaemsche munten, maken CXX£p (99v).
- 190 ...betaelt Janne Boursier van Dornicke van IIc XXXV voeten blaauwe groot steenen danof dat tgroote conduit vande nieuwe waerderuben gheleyt ende boven ghedect item danof deen hondert te IIsVIIdp den voete- ende dander C ende XXXV voete te IIsdp den voet heft mids der vrecht ende dat Colin Baert verteert die ic daeromme te Dornicke zandt, te zamen XXXI£XIIIs (99v). Twee analoge posten op 98v: ...Robbine den Pottemaker betaelt vande heerdine busen die hij ghelevert ende ooc gheleyt heeft inde heerde streckende onder dnieuwe ziechhuus acht- vanden waschuse gaende toot ind ende up den muer vander stede ande nieuwe putgalghe van de ziecken mids den trachte hem danof LIIs, ...Piet-Penninc ghelevert omme de ghoten gheleyt anden ghevels vanden ziechhuuse mids ghaders de- pijpen daer an hanghende streckende toot inde nieuwe waderenbe (warderube = garde-robe) vanden huuse voren weghende IIIcLVI£ loots ende XX£ sauduren heft al XXXVI£XIIIIs. Kennelijk liepen er leidingen vanaf het "ziekhuis" naar de nieuwe warderube. In geval die laatste als toilet diende, kan men opmaken dat die over "stromend" water beschikte.
- 191 ... ghegheven minen heere den soffragaen van Dornicke van dat hij ons nieuwe kerchof ligghende tusschen beede den ziechhuusen hier binnen ghewijt heeft, ende coste boven der gracen den godshuuse daerin ghedaen XXIII£p (100v).
- 192 HAO 174.
- 193 Colin Baert van VII daghen and- alleye vand- ziecken (130v), ...Jacoot te-merman van X daeghen an daleye vand- zieck- en- ooc vand- nieuwe stove, van zinen angiene ghehuerbuert de stellinghe ind- cappelle buten ende tbert staende vor den outaer inde zelve cappelle met ander cleine diversche lappinghe (131r), ...Adriaene den Mets- lootghietre van den nieuwen ghoten en- busen ligghende anden ghevele vanden ziechhuuse voren boven den wardereuben te makene (131v).
- 194 HAO 175 (1471).
- 195 ... betaelt Mertijn Vranken goudsmeet van mer vrouwen zeeghele metgaders eene- smette te stekene te samen daer af betaelt III£XIIIs, ..den zelve Mertijn vande zelve dat meer wouch int vorseide werc dan dat men hem leeverde daer af hem betaelt XXs, ..Mertijn vorseid, van werk- dat hij ghedaen heeft an een rey inde cappelle dat mede metten Relyquien omme te draghene plecht daeraf ghegheven metten selvere XVIIIsdp (27r).
- 196 HAO 176 (1472).
- 197 ...vanden witten ordunsteen ghebesicht anden windelstieghere hier ghelevert van Janne Eenevaert omme XXVII£XVIIsdp (35v),... Andries Baert metsere met zijnen cnape van anden windelsteegher te metsene (39v),... Arendt de ghelaesmakere van twee veynsteren up den nyeuen steghere (40r), ...Meusse de scrijverkere vande dueren anden nieuuen steeghere ende coste III£p (42v).
- 198 Collin Baert van metsene vanden muere up kercof ende ander mueren te stofferene metgaders denoutaer te versteltene inde cappelle van al XLVI daghe daerinnen met begreepen paverene inden ganc mids den nieuuen windel steeghere ende twee veynster int slachhuus te XIIIsdp dachs met zijnen cnape (40r).
- 199 ...XXIII ell en zaerchts tAndworpen ghecocht omme gordijnen inde cappelle kosten VII£IIIIsdp,...noch ghedaen coepe- ter zelve marcht IX pipen gauds omme bourdueren de spanghen vanden outaere ende kosten X£XIIIIsdp, ...vande vorseide boerde te bourdurene ende te stofferene voor al betaelt X£XVIIsdp (41v).

200 HAO 177 (1473).

201 HAO 177 (1473). Vermeld in 1472, 40v: eene- plaesterere van- VII daghen te plaesterene te wetene IIII daghen ande groene camere (?). In 1473: ...Janne den Coerdier vanden gordijnen inde groen camere te makene en- te nayene ende eldere te versiene daers van noede was XLIIIs, item omme de zelve gordijnen ghecocht een hoendert rijnghe omme met te hanghene costen VIIsp comt te saemen Lsp (54r), noch tAndwoerpen ghecocht groen saert- omme de groene camere metgaeders de seringhen?? ende de rebanten (54v).

Ook de blauwe kamer werd nieuw gedecoreerd: ... ghecocht te Andwoerpen XV ellen wijs lackens omme een saerge upt groete bedde inde blau camere te IXsp delle boven den vrecht heft metter vrecht VIEXVIsVId, item betaelt vande elven lakene te doen veruene blau te IIIs, vander elle heeft XLV sp, item vanden zelve lakene te doen screrene (54v).

202 HAO 177 (1473) ... ghedaen maeken een yuwiel van eenen naesachcke omme mijnen vorseiden heere van Doernicke te gheevene met eenen ringhe van fijnen gauede ende metten perelen ende andere stoffe daer an cleevende met gaeders de fontsoene van den gout smet zonder tfontsoenen van mynder joncfrauwe vander Zichelen ende coste doen metten anderen IIIIx£p, ...omme desen vorseide naessacht te voerene mijnen vorseiden heere van Doernicke metgaeders meer andere- zaeken die wij bij hem te doene hadden ter causen vande gheconquesteerde goede vande LX jaeren naer? waert danof mijn gheduchte heere ende prinche begherde ghedient te zijne omme davys danof te hebbene van mijnen vorseiden heere van Doerenycke ghemerct dat hij ons oudste es, so trocken mijn hee- de decken vanden kerstenheede van Audenaerde als mester van hier binnen ende ic Jan vander Plancken als ontfangher vanden godshusse mynen vorseiden heere van Doerenycke soucken inde plache? (=plaats?) hier naer volghende daer hij ons ghewijst was inden eerste ghetrocken te waghene te Ghent ende als wij te Ghent quamen zo was hij te Brugge waert hem daer ghevolcht ende bij hem commende hem es- naessach ghepresentert end de coppije vande gheconquesteerde goede ghetoecht hebbende gaf ons advis te treckene te Mechelen bij de heere vande fijnnachen van mijnen gheduchten heere met brieven van ricommandachyen te oerboere (467r) vande vorseide godshusse myds (?) welken wij trocken van Brugge te Andworpen ende van daeren te Mechelen ghelijc vorseid es daer ghebesoeyniert hebbende thuus commende altoos te waghene omme dit vorseide voyaeghe ute ghesin VIII daghen mijn vorseiden heere de deken ende ic Jan vander Plancken hier omme vertert, met onsen waghene huere XIIEXVIIIsp (45v).

203 HAO 178 (1474), 46v.

204 HAO 25, losse stukken. Verklaring XVIII2/2 ijm een stuk uit 1475 volgens welk het hospitaal toelating kreeg om te moghen overdecken met eenen tichelen daeke de erve vander vesten binnen de voorse stede bachte den voors-en hospitaale neffens den kerkhove van aende poorte daer [men] gaet uit den voors hospitael op d'hende dezer (?) poorte waert alzo verre alst kerkhof gaet, ende dat men t'voors- daek metter temmeragen zal mogen maecken rustende metter eender zijde op den muere vande voors stede ende d'ander zijde vanden daeke op den muer vandern voors-en hospitaale aenden kerkhove met eender deure sluijtende op d'hende ten hospitaale werts op conditie dat mijn voors- vrouwe ofte haer naercoemmers inden naeme van- voors- godhuuse gehouden werden den weghe die recht over de voors- erve ende de poorte daet het zo besloten es te openen tallen tijden alst der stede believen zal, oock dat men t'voors werck zoo hooge maecken moet ende onderhouden in hooghden ende breedden als dat men gewilligh daer deure rijden magh met den waegens ende engienien (1 maart 1475).

205 HAO 525 (1476).

206 HAO 526 (1476).

207 HAO 179 (1476).

208 HAO 179 (1476), 49r.

- 209 ...diverssche wercken daers van noeden ghezijn heeft te wetene hier binnen anden doerm-
tre te besettene, den muer te maekene buuten ant wintgat jeghen de beke buuten der
Beverpoorten, den muer vander stede ende vanden nieuwen kerckoeve te hoeghene omme
een huus daer up te stellene omme onder te koeckene (?) als van noede zijn sal ende elders
daers van doene ghezijn heeft LXXVI dagehen meest te XIIIs sdaechs met eenen cnaepe
ende som alleene comt int gheheele vanden voorseide LXXVI daghen (51v), ... Janne van
Braekele scaeylledeckere van te deckene met scaillen ende Janne Pennync de voye boven
den pand voor de groote zaele te helpen legghen met loede van V daghen (52v), Meuse den
scriinwerckere van twee veysteren up den doermtere mids gader diversche cassijnen bin-
nen den zelven jare ghemacht (54v).
- 210 HAO 180 (1477), 181 (1478), 182 (renten), 183 (1483). De jaren 1484 tot 1486 (HAO
184-186), 1494-1499 (HAO 187 tot 192) bevatten geen nuttige informatie, de rekeningen
voor de jaren 1479 tot 1482 en van 1487 tot 1493 ontbreken. In 1477 is voor de eerste maal
sprake van bakstenen uit Stekene (stekelsche correele), die in Gent werden gekocht en die
9 schellingen per honderd stuks kostte (HAO 180, 1477, 25v); zie ook HAO 180, 1478,
27v. Die baksteen was uitdrukkelijk bestemd om te paverene, bestraten dus.
In 1478 was er een metser, Thomas, uit Brussel, gedurende 14 dagen bedrijvig aan een niet
nader omschreven werk (HAO 181, 26v). In hetzelfde jaar herstelde men twee vensters in
de kapel waar ook een zilveren fatro (=glazen?) casse...daer ons heere in leet opgeknapt
werd: ...ghedaen maken eene selveryne fatro casse in de selver..(?) daer onse heer in leet
ghegheven misde (=mids?) selver en- fentsourne (=fatsoen?) VIEXIIsp (28r).
- 211 HAO 197 (1505). ...Joos de Buus orghelmakere, vander orghele die nu in de cappelle staet.
- 212 HAO 200 (1508). ...Jooris Lotin van een beelde van Jhs (=Jhesus) inden merkele vanden
nieuwen poorte.
- 213 HAO 201 (1509). ...Jacop Nabur schrijnmakere vanden affschutsele in de roode camere
en 't poortal up de nieuwe camere boven de cappelle XLII£, ...van de schutte (=schut-
sel?) vande gaerderobe in de roode camere ende een voorpoortal vande voorseide nieuwe
camere, ...Luuc de schildere vande vorseide camere boven de cappelle te schildere
groene ende root, ...Pauwels de glaesmakere van IIII glaesveinsteren verwapent inde vier
luderen vanden vornomden camer. Ook nog in 1511: Pauwels van Ansbeke van LVI (?)
voeten ghelas inde veinster vande nieuwen camere te IIIs den voet (20r).
- 214 HAO 201 (1511). ...Jooskin de Rycke, Jan vorseide zone, van ses daeghen steen te snidene
om de veinster inde voornomde rode camere (18v).
- 215 HAO 201 (1511). ...den selven Jan (de Rycke) voor zijn moeite die ghesonden was tot
Gheerantsberghe (sic) om aldaer te ziene na en kave om daerna onse kave te beterne (18v).
In dat jaar komen veel uitgaven voor bouwwerkzaamheden voor maar het is onbekend op
welke gebouwen ze slaan; bovendien zijn veel teksten door vochtigheid vergaan.
- 216 HAO 209 (1519). ..Hendric (plaats voor familienaam open gelaten, wellicht Vander
Schelden, zoals vermeld in 1518, zie verder) schildere,... van vergult ende verheghent
(=opgeknapt) thebbene tsacramenthuisen, ...Hendrick, van vergult ende verheghent theb-
bene de beelde van onser vreu-voor 8 ponden en 8 schellingen, den zelven Heyndreic van
naerder hand vergult thebbene de deure vande sacramentshuuse. en vooral Pieter Waeyback
steennhauwere, van dat hij ghemaect ende ghesneden heeft een sacramentshuus in de
capelle. Een heel onduidelijke post is in 1520: van eenen camere van haute omme up eenen
aultaer te stellene..
- 217 HAO 215 (1536). ...Adriaen vander Bruggen van een nieu bert dienende totter raye van
ons vrouwen in de capelle XVIs ende van de selve raye te doen schilderen XXXVIs.
- 218 HAO 209 (1519). ...Jan de Rycke metsere van drie daghen bij hem ghewrocht om tstel-
len van een- candelere voor tsacramentshuus in onse cappelle...den blauwer up de
Hoochstraete van gordijnen te blauwene om de cappelle, ..Roeland vander Boshellen

ghelegghiet van eenen candelaere bij hem ghelevert inde cappelle weghende IIcXXXVIIlib-metals.

- 219 Onder meer in 1511 (HAO 202). ...den muer up tgroote kerchhof (18r). ...van seven pandekins vande glaesene veinsters up de hooghe sale verheyghent ende verloot (20r). in 1513 (HAO 203) schaliewerken aan het torreken vande cappelle ende de capelle up den steenputte (18r). in 1514 (HAO 204) ses nueni (?) beelden taffereelkins XLs (in een context van schrijnwerk) (17v). ... vanden haute vanden veinstre in de nedercamere met groene te schilderen van buten met olie verwe (18v). In 1515 (HAO 206sic) herstelde metser Jan de Rycke den eered (=haard) inde nieucamere de stove daer voor tpoorthuus en maakte schrijnwerker Bauwin een lyt de champs staende up de voorcamer. In 1516 (HAO 205sic) werd schrijnwerk vermeld in verband met eenen hemele van witten berderen ghemaect op dlyt de champs (=lit de champs) up de roode camer. Er was ook sprake van een muer omme den cleenen lochtynq. In 1518 (HAO 207) werd gewerkt aan de kamer van de zuster-overste: Heyndric vander Schelden schilderde er de weeghen (=wanden) van, schrijnwerker Bauwin Ogiers "verzolderde" de kamer met dubbele lamboerden en vier looze veinstre. steenhouwer Loykin werkte aan de trap van de putgalg van de keuken. In 1519 (HAO 209) werd Hendric (dezelfde als de vorige?) betaald om ghestelt thebbene de groote eedcamere beneden. kocht men in verschillende malen witsteen. onder meer in Ninove. die mogelijk voor het maken van het sacramentshuis (zie vorige noot) bestemd was. In 1524 (HAO 211) staan vrij veel werkzaamheden opgesomd, maar zonder lokalisatie. In deze periode vinden we verschillende malen het woord luder en nog meer de variante luwer, steeds in verband met vensterwerk, maar zonder duidelijke betekenis.
- 220 HAO 214 en 215. In 1535: Arent de Meyere voor de den coep ende leveringhe van een ordune veynster weerck dienende up ons doremptere hooghe XI posten ende V voeten eenen dume wijt ende torenement redelic verschiert. In 1536: Joes vanden Haute van eene nieuwe ghelaesveinstre haudende hondert voeten ende meer bij hem ghemaect upden doremptere ... VIII menghelas bij hem ghestelt in eene vande joncvrauwcameren XXXIIs, item van VI voeten verloet zoe upder doremptere als up doratoire...van doverscot va-n stoele (?) vande veynstre van loede...voor tstellen vanden ijseren traylen ende dienende ter voornomde veynstren.
- 221 HAO 216 (1537). ...een duust vijf hondert Mechelsche tyghen (=tyghelen), item van een duust gheratsche (Geraardbergse?) tyghen, item van- XXI Doornijesche vusten...ende van Doornijesche panneelen... Jan van Hoelant van XIIII correelen jeghen den selven ghecocht omme dmaken van o- pant... Gheeraert van Hollant coopman van ordinen steenen up de leveringhe vanden ordun- steenen steenen (sic) die hij bij voorworde leveren moet dienende tot op den pant. ...XV l. latijzers...vijf hondert XXVI duerijzers...hondert groote solderijzers...Ile cleen solderijzers...Ile tijnelijzers... XVe Doornijesche tyghelen XII libp van XIII vusten...van veynstren te besettene inde heetcamere...een duust tyghelen verhuert up ons dack vande stove...int maken vande stove die inneghevalen was, int macken van diverche veinsteren der siecken...HAO 217, jaar 1541: ...int vermaken ende passen van eenen hecken vooren ten incommende vanden nieuwen pande. De rekeningen van de drie volgende jaren (1538-1540) ontbreken, evenals die van 1542 tot 1544. In de rekening van 1541 vinden we posten in verband met het versolderen van onse camere boven de nieuwe camere ende om danof loese (loze =valse) veynsteren ghemaect te werdene en met het maken van houten zitsels rondsomme der choir vande capelle (geleverd door schrijnwerker Quyntyn vander Saren) overmids dat dweereck verswaert was van eenen lys ende van een sitten. Aan de ingang van het nieuw pand (ten incommende vanden nieuwen pande) werd een houten hek geplaatst. Er werden Mechelse tiehelen dienende ten vernieuwen van onsen daecken en Ghentsche vusten besteld. De rekeningen van 1545 en 1546 geven geen belangrijke informatie.
- 222 HAO 217...wulghen bert dienende ten versolderen van onse camere boven de nieuwe nieuwe cameere ende om danof loese veynsteren ghemaect... Quyntyn vander Saren

scrijwerckere...vande siege van spiersche haute bij hem ghemaect ende ghelevert ront-somme der choir vande capelle....eenen voet van eenen tafele inde blauwe camere..., vande sittens te brekene inde capelle..., spinne camere tusschen de broetcamere ende oec tsitten van mevrouwe in de capelle...van een nieu tafereel gheheel ghemaect ende een haude vermaect...Mechelse tichelen..., Valenchense latten..., Ghentsche vusten...ghevrocht int verschoyen vanden ghevele vande waschhuuse..., int legghen van eene sulle over de duere inde poerte vande sieckhuuse...zuveren vande mosse boven de salen ende capelle camere..., ghestopt upde doxael vier ruuten..., in de siecke kuekene twee veynsteren verloet...up ionvr- Marie camere...,

223 HAO 220 en 221.

224 HAO 221.... ordunen steenen ende aldaer ghecocht LIIII voeten ordinen sulc als dienende waeren ten vernieuwen van torrekin vande cappelen... ende vanden vrecht totten watere XXXIIs ende den selven zijn tweester vande voornomde steenen te brekene van VIII daghueren IIII libp ende XIIIs voor tverslijten van zijnen alae-me, ...Jan Broere scipman vanden vrecht van al onse ordunen steenen dienende tot ten torrekin, item vande selve steenen utte scepe ghestelt hebben- tot upden boert (=boord)...vande voornomde steenen ghevoert hebben vanden voornomden boert tot int hospitaal, ...Jan de Keysere voornomd van XLIIII dachueren ende Marten de Cleere van XXXI dachueren int verhuwen ende tpointen vanden voornomden ordune steenen inden heesen vanden weerck volghende den patroen te Xs elck sdaeghs ende voor tverslijten van huerlieden aelame, ...Willem Baert metzere van uitghedaen hebbende de haude pilaeren vanden torrekin vande cappelle ende nieuwe pilaeren daer inne ghestelt volghende den heesch vanden weerck van VIII daghen... ende voor zijn diligentie ende dbesurghen vanden voornomden weercke ende dmaken vande berderen daer dat den steenhauwere ghevrocht... stellaighen ende in verbreken ende afdoen anghaende den torrekin...ende voor zijn ghewant verhuertbuert in dmaken vanden selven torrekin, ...Rernaer Sladiers/Fladiers ende Robbijn Caminet schailedeckers elc van drie daghen ghevrocht int tdecken vanden torrekin in dack vande cappelle,...voor stellen ende maken vande stellaige vanden selven torrekin...voor duerbueren beseghen van twee groote dicke ende langhe tafelen totter nieuwe stellaighe vande voornomden torrekin.

225 HAO 221. Deze ruimte, al dan niet meer dan één bouwlaag hoog, werd door een schaliedak overdekt en was voorzien van een haard, of ten minste een schoorsteen, die moest verankerd worden. Het is niet duidelijk of die werkzaamheden iets te maken hadden met de werken aan de dakruiter. ...Pieter Demey ende Arent Dekins tygheldeckers van XVI dachuren en alf ghevrocht hebbende in tdecken vanden dake boven de sale in decken vanden daeck vande nedercappelle daer de siecken ligghen ende int helpen hanckeren vande cave... ende huerlieden cnapen van ghelijck XVI dachueren en half...

226 HAO 222. ...Alexis van Nevele vande cappelle hier binnen te witten met loet voerewe (=loodverf) ende tverhemelsele vande selve capelle te veerewen met hautveerewe (=houtverf) by voorworde ... some van XXX lib p, ...Zegher de schildere van gheschildert hebbende drie crucifixen, ste Baerbele, ste Marie Macgdeleene, ste Lijsbette ende ste Agneete ende andere taverelen verschildt mids oec vernissyt onse Vrouwe beelde boven den authaer, ...Antho- (?) filius (=zoon van) Pauwels schildre van gheschildert hebben naer den heesch vanden weerck de groote beelde van ste Ursele.

227 HAO 222. ...Stevijn vanden Dorpe van XXXIIII sticken prinssche delen om ons ghecocht dienende tot opde eedtcamera te III libp stick compt LXXII lib p. Zie de volgende noot. Klaarblijkelijk was prinssche een lapsus voor spiersche.

228 HAO 223. Hier werd een buffet van spiersche berdere gemaakt terwijl ook het "vensterwerk" met hetzelfde materiaal vervaardigd werd (XVIII spiersche hauten dienende ten veynsterweerde vande eetcamera). Steenhouwer Loy van Beneden leverde 38 voeten orduuns...wesende tveynsterweerde vanden nieuwe eetcamera.

- 229 HAO 223. ...Willem Baert meester metzere voor zijnen raedt ende advijs ons ghegheven-
int dmaken vande drie nieuwe veynsteren inde eetcamere ende dandere ghemetsi weerck
ende oec voor zijn vacatien int ordoneren vande voornomde weercke de somme van
LIIIIs p.
- 230 int solmenten vanden eetcamere daer de rebben up rusten. Mogelijk moet hier aan kraag-
stukken gedacht worden, of enige vorm van "zolen". Mogelijk zijn de "ribben" kinderbal-
ken. De andere werkzaamheden omvatten: breken vanden hauden muer ende die wederup
ghemaect, ...dmaken vande nieuwe veynstren,...besetten vande mueren,...eene nieuwe
rechtveynstre ghemaect,...den ert ghepavert,...Jan de Keyser steenhauwere van XI dachue-
ren by hem ghevrocht int dbreken vanden muer om daer inne et nieuwe ordunen veynstren
te stellene, int dmaken vande nieuwe ordunen trappen ten inghanc vande- eetcamere...
Jacop van Dermo-de scrinweerckere van VI dachueren ghevrocht in dmaken vande nieuwe
cassijnen inde heetcamere met Quyntyn vande Sare.
- 231 HAO 223 (1550). ...Joes vand- Haute vande veynsteren in de capelle te brekene, ... ver-
loet XVIII voeten veynsters commende vande ghelaesen vande eetcamere. ... een taverel
omme vrouwe,... VI veynsteren nieu weerck inde luwereende VI nieuwe veynsteren
inde cassijne,...III veynsteren vermaectt commende van onsen hauden ghelasen. ...noch
een veynstre verloet inde bottelrie van V voeten. ...vande lanteerne nieuwe inden pant
ghemaect. HAO 224 (1551): Joes vanden Haute ghelaesbacckere van haude veynsters
inde cassynen ghestelt ende II luwers inde heetcamere haudende XXXI voeten .... inde
voornomde heetcamere II nieuwe ende II oude cassijnen haudende VI voeten en alf ende
noch een andere veynstere van VII voeten nieuw ghelas...., item noch een veynstre ghestelt
van onsen haude veynstre inde capelle met een arket haudende XVII voeten. ...verloet III
veynsteren inde sale, enz.
- 232 HAO 1.... husynghen ende eervfen ...staende ende voorhoofdende inde oostzijde ande
maert der voorseide stad, zuut neven een straetkin nu vulgairement ghenoept het spe-
taelstraetkin welck straetkin van allen auden tijden ghenoept es gheweest den borreganck.
omme daer deurre een yghelic ende principalic de bewoonders vande husen vande selve
M-er Adriaen water te halen in de verste vander stede in de waterschepe in anden torre
staende ande stede veste bachten der plaetse staende es, loopende de selve borreganck
groot ende breet zes voeten over de plaetse daer nu tselve hospitaal staet, welc hospitaal
negheestijn (?) up de voornomde plaetse vrijdere noch vanden selven borreganck libender
en can ghewesen dan de selve plaetse van allen auden tijden ghestaen ende ghelegghen es,
metten laste vanden selve ghemeene borreganck ter comoditheijt vanden husen vande voor-
nomden M-er Adriaen als andre zo die plaetse van allen auden tyden ghelegghen heeft.
- 233 Als kleinere activiteiten is het interessant nog het volgende te vermelden:
HAO 224 (1551). ... ghegheven inde kercke te Mullem ende ghedaen stellen ende maken
eene ghelaesveynstre inde nieuwe capelle voor ons vrouwen aldaer ter beden vanden cureet
ende Joes Cabeliau mijnen broed- metter figure- vanden name Jesus die coste de somme
van IX lib XII s p ...
Willem Blausternie gaetsmet voor t'fanzoen van XVIII lepels neu ghemaect commende
van onse haude lepels...een reeks werken in verband met glas: Joes vanden Haute ghelaes
bacckere van haude veynsters inde cassynen ghestelt ende II luwers inde heetcamere hau-
dende XXXI voeten te IIs III den voet, item inde voornomde heetcamere II nieuwe ende
II o, de cassijnen haudende VI voeten en alf enfr noch een andere veynstere van VII voeten
nieuw ghelas oec te IIIIs Vld den voet, item noch een veynstre ghestelt van onsen haude
veynstre inde capelle met een arket haudende XVII voeten te IIs III den voet, item verloet
III veynstren inde sale hauwende XVII voeten ten IIsIII den voet, item van een voet neu
ghelas inde siecke kuckene IIIIsVld, item van XXXIII ruten daer mede ghestopt de ghaten
inde cappelle inde sale en- in ons huus voor de poorte XXXIIIIs...
...Joes voorn- van eene nieuwe veynstere ghemaectt en- ghestelt in dwaschhuus haudende

VII voete- en alf te IIIIsVIIden voet, item van zeven ruuten versedt in de capelle VIIIs heft tsamen XLIXdp

-int hermaken vande lanteerne daermen dlinwaet up droeght....van tpoertaet inde kuekene ov-e siecken ghemaect.

In het volgende jaar, 1552 (HAO 224) komt eveneens een resem glaswerken voor, alsook enkele bouwkundige ingrepen, zoals -.in dmaken van eenen afschutsele inde capele, een afschutsele bijde kuekene o-d siecken , duversche duere- gherepareert int tcrachhuus ende aldaer nieuwe waterveynsteren ghemaect, ...-int verdecken ende heghenen vande schaille daecken vanden dorempere, vande groote saele ende boven der cappelle.

In 1553 (HAO 226) worden veel uitgaven vermeld voor paveertychelen,...steecksteen en ,...tyghelen. ...fanneelen, correelen, zonder verder precisering. In die jaren werden kennelijk een paar gebouwen "vernieuwd": in 1552 (HAO 225) was sprake van een nieuwe bottelrie, in 1553 van een nieuw waerenhuus of waerencamere, in 1559 (HAO 233) van het nieu dack deser hospitaale.

In 1557 (HAO 231) dienden reeds reparatie te worden uitgevoerd aan de dakruiter mids rvernieuwen vanden meerckeelerne tondecken ende wederdecken vande schaylden mids dat byden storme van winde ghebroken was.

In 1559 (HAO 233) was sprake van VIIlc latten te- XXVIIIsdp dhondert ende VIIIm ende alf tduust verwrocht int nieu dack binnen des- hospitaale XXIsVIIdp, maar wat dat nieuw dak was is onduidelijk

- 234 HAO 237 en 239. Thomas De Brecht correelbacker van IIm correelsteen.....weduwe van Adriaen vanden Nieuwenhuus van IIm steen...Gillis de Meyere, steenhauwere, van CIIIxxIX voeten lyst en anden dorremtere...Jacob de Rycke van IIIIm correelsteyen... Chaerles Breecpot van schaylden...enz.

- 235 HAO 240. De rekening vermeldt ook 5000 tichelen, een partij orduynen fusten (dakvorsten) en onder ganneelen (betekenis onbekend), allemaal elementen die met dakwerk verband houden (ook nog vermeld in 1566 (HAO 242), verder scorren om de ziecke kuekene.

- 236 HAO 242 (1566). Vermelding van steenleveringen voor het " duifhuis ", en voor het herstellen van schilderwerk dat engelen voorstelt (1566: Halven (?)de schildere vande inghele in de cappelle te repareren met zulc alsser toediendende). In 1567 (HAO 243) werd vrij veel timmerwerk uitgevoerd aan de groote zale (scabellebert, scuttebert, lamboerden, sen ten (=centers? / vgl.Fr. cintre). Indien dit laatste woord inderdaad gebogen ribben of bogen betekent, kunnen we aannemen dat de ruimte wellicht een houten spitstongewelf had.

- 237 HAO 244. ...bethaelt Meestere Floris voor dbetrecken, meten ende bewerpen vanden patroon van dhelich sacramentshuuseken IIIIsIIIsp... Ghecoopmanscip met Me Martin Wittebroot beeldesnyder van Brugghe den sacramentshuus te leverene ghemaect inde capelle vanden hospitaale, van zulke materialen, stoffe ende in zulcker wys naer duutgheven ende bewys vanden patroon hem dies ghelevert ter somme van IIIcXLVIIIIsdp.

- 238 HAO 245.

- 239 HAO 247. Gillis Baudewijn, schildere van Brugghe, voor tverchieren ende vergulden vanden sacramentshuse binnen onser capelle metghaders ooc tverchieren vanden voet vanden aultare tafele te samen volghende den contracte IIIIsxxXVIIsdp...den zelve van overweerken boven den contracte anden aultare beelden XXXLXXVIIIsdp. In dezelfde rekening is sprake van het verwerken van twintig karren aarde in de kapel. Wellicht houdt daarmee ook de volgende zinsnede verband die spreekt van tverlegghen vanden paveertychelen.

- 240 HAO 248 (1571). ...Frans de Veinghe van dachuere ghevrocht in de hollemerie ende tweetsterie (olmenbos en witsen- of tenenveld?) X daghen ghevrocht in de hollemerie van haut te tassen ende anderseins, ...Heyndric van Ballaert, beeldesnydere ende steenhauwere van Ghent, van tabernacule van ste Agneten ende andere chijraet inde capelle ende up tkeerchhof, in alles CXIIIsXIsdp, ...Michiel Bourgois van een wieroocvat bij hem voor ons ghecocht tAndwerpen XXXVIsdp. HAO 265 (1593). Adriaen De Smet, steenhauwere, voor

tmaeken van de sacramentshuuse ende Ste Agnes en- Ste Anne IIIIxxXIIIËp. Verder werd in 1571 door Arent Dekins tegelwerk uitgevoerd onder de zieken. boven de cooren zoldere en up de langhen zoldere. Jan vanden Hende werd betaald voor metselwerk aan de poorte om kerchof ende de muer ghehoocht ende de beeld van onsen heere op kerchof ghestelt. Tenslotte ging een Michiel Bourgois naar Antwerpen waar hij voor het klooster een wierookvat kocht waarvoor hij 36 schellingen kreeg. In de rekening komen heel wat niet lokaliseerbare werkzaamheden en materiaalleveringen voor.

- 241 HAO 249 (1572). ...dghote te stoppen op den eerewetenzoldere. Nr. 250 (1573): Jan vanden Hende, metsere, van een orduynen kave omme de witte camere.....Jacob vanden Dorpe te temmeren den nieuwen windelsteegher (wenteltrap) tusschen de brootcamere ende voorseide salette die men van beneden totter upperste solderen met allen de camere tusschen beeden te p-stinere-(?) voor elcken trap. Volgens andere posten was de wenteltrap evenwel van steen (o.a. Jan vanden Hende, metsere. ...omme nieuwe windelsteeghere...). In de rekening van 1592 (HAO 264) bevindt zich een los stukje rechthoekig papier van 15,5 x 4,4 cm, dat over de hele oppervlakte doorprikt is met paarsgewijze gepriekte gaatjes. Op het document komt in inkt de volgende tekst voor: Sanctificetur hoc altare in honorem Dei omnipotentis et gloriose virginis Marie ac omnium sanctorum et in nomen et memoriam sanctissime Trinitatis, in nomine Patris et Filij et Spiritus Sancti. Pax tibi. De context van dat document is onbekend.
HAO 265 (1593). Adriaen De Smet, steenhauwere, voor tmaeken van de sacramentshuuse ende Ste Agnes ende Ste Anne IIIIxxXIIIËp.
In 1598 (HAO 273) werden verschillende grote houtleveringen en -verwerkingen betaald, voor een totale kost van 308 ponden, maar zonder enige verdere omschrijving.
In 1599 (HAO 275) werd aan de kerkmeesters van Sint-Walburga eenen grooten blauwen steen alsook 900 bakstenen en schaliwerk aangekocht, schilderwerken werden uitgevoerd aan de cappelle dure, de solderdueren ende veinsters ende poorte van huute ende binnen.
- 242 Gobertange of Gobertingen, op de taalgrens, is een kleine gemeente (nu een deel van de gemeenteXXXXXX), waar natuursteen ontgonnen werd. Die diende, zoals ook de steen van Balegem en Lede, eerst voor lokaal gebruik maar kende in de 16de eeuw een enorme exploitatie. De kenmerkende witte steen werd in ontzaglijke hoeveelheden als gevelmateriaal in de Zuidelijke Nederlanden verspreid. Net zoals de Balegemse steen geraakten de steengroeven van Gobertange geleidelijk uitgeput.
- 243 Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 265-267, Instruktionen in verband met de overeenkomst tussen protestanten en katholieken: ...te belasten ende contraingnieren de religieusen van den hospitale te anveerden alle zieken, zonder respect te nemen van wat religie dat zy zyn. Angaende eeneghe ordonnantien by hemlieden onlanx ghemaect van gheen zieken in te nemen nochte ontfanghen zonder alvoreen kennesse ende lycteeke ne te hebben van den pasteur ende preulable biechte, zullen de zelve ghehouden zyn indifferentelic alle zieken te anveerden, ten waere eeneghe te bedde ligghende begheerden ghevisiteert te zyne van den pasteur, zal moghen gheschieden, zo van ghelycken oec zullen by de ministers voor diese begheeren. Ende mids dat de zelve religieusen van den hospitale haerlieder cloostere ende zieken ghebandonneert hebben ende nochtans de zieken ordinairlic hebben moeten onderhouden zyn, daer thoe eenighe personen ghecommiteert zyn gheweest. . . In hetzelfde document blijkt evenwel dat er toch wel twee personen gebleven waren om de zieken te verzorgen maar die waren zelf te ziek om hun werk te kunnen verrichten. De voorgestelde maatregelen van het stadsmagistraat werden in een schrijven van 25 augustus 1580 gericht naar de commissaires commis au renouvellement de la Loy de la ville d'Audenaerde. Daarin staat dat de zusters sedert 11 augustus het hospitaal verlaten hadden en dat het stadsbestuur andere hospitaalbestuurders wenste aan te stellen. Zij kregen daarvoor reeds op 26 augustus de toelating evenals, wegens de talrijke zieken, de hospitaalgroederen te verpanden voor honderd ponden groten (Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 267-269).

- 244 HAO 25. Eigentijdse, geauthentificeerde copie van een uitspraak van burgemeester en schepenen, 26 mei 1599....heere ende wet deser stede hebben bij provisie ende tot wederroupen ghaeccordeert an me-vrauwe vanden hospitaale der voornomde stede te moghen met haute af te sluyten de rampers bachter mueren achter haeren huijse zo verre haer huijsen ende erfve haerlieden bestrecken metghaders daer inne te begrypen den torre achter tcrachuijs vanden voornomden hospitael comme bij priovisien bij haer den voornomden torre ghebruyckt te wordene tot solaese vande gheinfecteerde vande peste die ligghen zullen int hospitael behaudens dat zij in elck afstopseel zal doen maken eene groote deure met een dubbel slot dae af leverene inde stadt een sleutele omme de wacht aldaer te passeren bij daeghe en bij nachte tallen tijden alst bevonden zal werden te behooren, actum den XXVI maij 1599. Getekend ...Vanden Hende.
- 245 HAO, nummers 432 tot 440bis. Nr. 432 beslaat de jaren 1635-1641, de 17de eeuw beslaat verder de volgende nummers, tot 437.
- 246 HAO 278. Adriaen van Bakele, als kerckmeester van Ste Walburghen kercke, voor de plaetse die hy mevrouwen in de kercke vercocht ofte verleent heeft om een husekin te makene omme me vrouwe met alle hare religieusen te zittene XXX£p ...Jorys Vanderbanck van tzelve zittene te makene ende te gheghene (?) XLIIII£p.
- 247 HAO 281. Mevrouw heeft doen maken een schoon tafele inde cappelle vanden voornomde hospitale met diversche beelden metghaders veel ghescyldert ende andersins dat al ghecost heeft boven vier diversche godspenninghen bij moeyte vande pagters ondersproken ende ontfuende somme van IcIIIIxxXV£XVIsVIIIdp ...de metsers vande drummers om den doremtere te maken voor VII daghen en alf (XXVIr).
- 248 HAO 289, 290, 291. De levering gebeurde door verschillende personen: Jan van Hoorebeke den jonghen van Loyghem (?) in 1611 voor 72 pond, Lauwereins Pieters en Waelram Galle in 1612, respectievelijk voor 602 en 200 pond. In 1613 kreeg Lauwereins Pieters 2354 pond en 10 schellingen van al den horduyn by hem ghelevert totten ghote, Waelram Galle van alden horduyn by hem ghelevert 212 pond, en verder nog eens 212 pond voor steenlevering en zaagwerk.
- 249 In 1624 (HAO 304) wordt een Anthonne Marie betaald voor de levering van eiken planken.
- 250 HAO 298.
- 251 Simon De Pape was zowel bedrijvig als architect en ingenieur, maar is vooral bekend als schilder van zwierige retabelstukken in barokstijl. Zie het artikel van E.Vanderstraeten, *Artistes belges...*, met een beknopt maar degelijk overzicht van zijn veelzijdig oeuvre (382-390).
- 252 HAO 298 (1619). ...de metsers voor het maken van gheheelen nieuwen muer met haerlieden cnapen....IcLXXXVI£p, ...alle de dachueren int roden vande fondamenten, grachten, breken vande hauden mueren, steenen, schoon te maken, brullen (=branden?) van het calck...(23r), ... Simoen de Pape over syne hulpe ende advis int voorschreven weerck VI£VIDp (24r).
- 253 HAO 299. ...so int maken van het nieu haudt huis als om de nieuwen muer by mevrouwen lochtinck, tsamen LXXIX£IXsp.
- 254 HAO 303 (1623).
- 255 HAO 304 (1624). ...mevrouw heeft bestect an meester Charelet Hemmync te maken eenen ghevel van cossijnnen steen diendende tot haer nieu werck voor welcken ghevel mevrouw heeft beloofd te betalen de somme van vier duisent ponden parisis ende dat ten drie paymenten volghende het contract hier van wesende van datum den 12 novembre 1624, dus over het eerste payment XII£c., ...om den selven over tweeste payment XII£c.(19v). Op de vierde muurdam, aan sokkel en aan schacht, zien we een merkteken onder de vorm van een H, dat wellicht verwijst naar die Charelet Hemmync.

- 256 HAO 304 (1624). ...Symoen over synen dienst ghedaen int trecken vanden ghevel van het nieu werck met noch ander diensten IIIc£ (19v). ...van het maken van het hijserwerck diende tot het nieu werck IIc£.
- 257 HAO 305 (1625). ...den temmerman die ghewrocht heeft om het nieu- werck IcLIIcXsp, ...de metsers die ghevrocht hebben om het nieu werck IIIcXXX£, ...voor de leveringhe van herde om het nieu werck LX£p, ..voor commun (?) steen om het nieu werck XLIIcIIIs, ... Wauter Keyteijnck ende anderen voor het leverne van het hijserwerck...VIcLXXVIcVIs, ...Anthoone Rondel correel backer over leveringhe van correel LX£, ...voor bert balcken... LXVIIIcXs, ...Symoen de Pape voor syn voiage om inkoop te doene van schailden XVIIIc£ (19v), ...voor XVIIm schailden...IIcLXXIIIc£p (20r). Bij al die posten staat de vermelding nieuwen wercke of ghevel of iets dergelijks.
- 258 HAO 306 tot 314, uitgenomen 310 (renten).
- 259 HAO 306 (1626). ...metsers...IIcLXXXIXc£p, ...temmerlieden...IIcLXXXcVIIIsVd, ... Wouter Keytynck...hyser...IcIIIxxXLcXVs,...Anthone Lefranck ...calcke ...IIcIIIxxIIIcVIsVd, ...lood...IIcIIIxxcVIsIIId, Athoone Grondel ...cooreel...IIIc£p,... Symoen de Pape over synnen salaris int belaeen (?) van het nieu werck ende de vulle betaeliinghe IIcL£p, ...Danneel De Praetere ...schailden IcXVIIIcXVIs, ...herde om te metsen, ...Paul (?) Ammynck(?)steenhauder...vande cave en paveertichelen ende vuersten (19r), betaelt om de ketelbuische over het leveren vanden vergulden apels op het nieu huis XXVIIIc£, ...voor dhelft vant maeken van cassynen vanden nieuwen wercke (19v).
- 260 Die ruimte wordt vanaf 1627 (HAO 307) vermeld (een cleen belle om in de salette, 20r), respectievelijk in de volgende contexten, in 1630 (HAO 311): vijftich delen tot het legghen van de nieuwe salette VIc£p, ...Leenaert Degrijf, placker van de salette IIcXIIc£, ...voor cassijnen van vijnsteren vande salette IIIcXXXVc£p, in 1631 (HAO 312) .. plaeccken ende witten vande salette, ... voor de groote schilderije in de salette, in 1632 (HAO 313)... voor de materiaelen ende paverene van de cave in de groote salette...diverse schilderijen in de groote salette (1632). Het grote schilderij kostte 700 ponden, de "diverse" schilderijen 518 ponden. Het schilderen ende vergulden vande cave in 1631 kan op de salette slaan. Ook niet nader gelokaliseerde werkzaamheden van Simon De Pape kunnen daarmee verband houden.
- 261 HAO 298 (1619). ...twee silveren aultaer kandelaers swaer weghende 126 oncen...draghende mette oncoste van Brugghe ghewrocht ende het opstellen vande wapene van desen huuse ter somme van VIIIcXXVIIcXIIIsp (26v). .
- 262 HAO 299 (1620). ...voor den silveren sauditvaten tot Brussel ghecocht ueghende XXXIII oncen ten VcXIsp donec en- XVIsp donec van fatsoen tsamen draghende met uat oncost ter somme van IIcX£p... Francois Van-doorpe, silversmet, voor een ciborie van zilver vergult, weghende LII oncen en- VII ingelschen, ten XcXVsp donec, ende het ghelas daer toe dienende ten XVsp VcI.IIcVs (26v). 1621 (HAO 301). ...den besten missaelbouck gheborduert ende beslegghen met silver IcVIIc£p, ...vergulden van twee mollueren vande autieren XVc£p,...een silveren platteel om misse te celebreren met een fyn albe IIc£p (27r). 1623 (HAO 303): een gardrobe om de ornamenten vande cappelle in te legghen XXXIcXIIIIs (25v). 1631 (HAO 312): ..plaeccken ende witten vande salette mitghaders de cappelle mette leveringhe vanden cryt mitghaders tschilderen vande cappelle IIIcXXcXIIp (28v). .. den silversmet voor het steecken vande wapenen vanden huise het silverwerck XXIIIcVIIIsp, ...voor het silverwerck ghecocht (Antwerpen ImVIIIcIIIxxXVIIIc£p (32r), HAO 313 (1632): van selverwerck XXXVIIcXIVIs (31v).
- 263 HAO 316 (1635). ....Ghyselbrecht Aerents voor tinhaecken van een tabernakele ende poortuel IcVIIIc£p (30r).
- 264 De uitgave staat ook vermeld in het " boek van de wekelijxse uitgaven ", HAO 432, 20r, 17 november 1635.

- 265 HAO 316 (1635). ...Ghijselbrecht Aerents van een altaertafele van ons.l.vrouwe
IIIcXXXVIs...van twee inghels XVIIIËp, ...van drye beelden ghemaect tot Mechelen
LXXIIËp (30r).
- 266 HAO 432 (1635). ...maistre Pierre van schilderen de bancken voor de capelle, ...Pieter de
Windele op rekenynghe vande pilaerkens te draeyen voor de capelle, het leveren van scel-
len, lamboerden, relaeten, rebben, kepers, boerdesbert, zowel voor de kapel als voor het
"voorhuis" aan de poort en de molen (op de Ham). De bestemming voor een grote uitgave
ijzer, bakstenen en enige paveertichelen is onbekend. Daarentegen werd orduyn door
Gregorius Vercruyzen steenhoudere uitdrukkelijk voor de kapel geleverd.
- 267 HAO 18 (1635). ...Wij onderschreven Gillis ende Jan del Vael metsers van onsen style
verclaeren ter insistentie vande deerwaerde vrouwe prieuse vanden hospitaale der stede van
Audenaerde waerachtich te zijne dat beden neghen zoo thien jaeren inbegrepen emmers
in het anlegghen ende maecken vande nieuwe galderye vanden zelven hospitaale staende
langs derfve huysse vande pastorye ende derde portie vande Ste Walburghe kercke, ende
in het afbreken vande aude wercken en huysynghe van- hetzelfde hospitaale, niet zekerlick
wetende het ghescheet tusschen de zelve hospitaale ende voorseide pastorie ten regaerde
eenighe huysinghen vander zelve hospitaale zo bij het huys vande voorseide pastorie waer-
en staende datter qualick distantie was van eenen duym tot beede de heusiedruppen ende
ander huysynghe wat hoorden (?) als naer het afbreken van dien ende weerck vanden huese,
aerde ende vuylicheyt zo van tzelve afgebroken werck, als vanden erfve noortwaert up de
onbetemerde aerde bevonden es gheweest eenen steech tusschen de vier ende vyf duymen
viercant, gheteekent te midden deure met een groefken staende ontrent drye voeten in de
aerde, ende buyten den gaelderij grondt twee zo drye duymen, waer se regaert nemende
ende up de aude wercken, metghaders thys vande voorseide pastorye, voorts gaende zuyt-
waert es bevonden gheweest bede erve oft ghescheet vanden voorhove ..(?).. vande voors-
pastorie vanden hospitaale eenen ghelycken steen zo in viercant als teecken van groefve
ende hoochde in zulcker voughen dat al tzelve ghecommunicquert zynde an heer ende
mr Jacop van Kerchove prebitere ende pasteur vande voorseide derde portie ende alleene
ghebruyckende de voorseide pastorie die int delfven vande fondamenten..(?).. vande voor-
nomde gaelderij difficulteyt hadde ghemaect, wiert by ons, mr Symon de Pape, ingenieur
ende andre wercklieden ghefugiert..(?).. daer de voornomde twee steenen waeren dienende
toot..(?).. tot separatie..(?).. vande erven ende vant tvoorseide pastorie als vanden hos-
pitaale ende overzulcx wiert met pntie- ende goetvinden vanden voornomden heer ende
meester Jacob het ghescheet up de zelve gaenderij ghenomen ende afgeleyt mitghaders
ghereformeert de voorseide gaelderij daer ..(?)..te maecken ende upde zelfde eisgte voort
wercken tot aen het hospitaal straetken, zegghen oock daet het aude weerck staende up
het eynde zuytwaert vande voorseide gaelderij en- alsnu afgebroken, de heusye was over
hanghende daer het waeter ende heusye drup was vallende upde eiscgte vande paele (?)
van tvoorzseide ghescheet, verclaerende voorts dat het huys vande voorseide pastorye es
verbetert door de wyde vanden waeterloop tusschen de- zelfve brugge ende de voorseide
gaelderij by den voorseide hospitaale ghelaeten ende gheleyt met blauwe steenen als
tvoornomde huys vande pastorye daerdeure te meer ghereserveert zijnde vande vochticheyt
zijnde verteert dese voortinge te verpetene..(?).. versocht zynde, torconden desen gheteec-
kent den XXVII July 1635. Dmerck Jan Delvael. Dmerck Gillis Del Vael.....(twee merk-
tekens).
- In verband met hetzelfde: HAO 25. ...Ick onderschreven ingenieur der stede van
Audenaerde verclarere ten instantie van deerwaerde vrouwe prieuse vanden hospitaale der
zelve stede, waerachtig te zyne dat gheleden neghen zo thien jaeren onbegrepen emers ten
tijde van het aenlegghen ende maecken vande nieuwe galderye vanden zelven hospitaale
staende langhs den huysse ende erfve vande pastorie weesende de derde portie van Ste
Walburghe kercke der voors stede aldoen- ghebruyct begheven (?) meester Jacob vande
Kerckhove, presbitere, aldoen in het afbreken vande aude wercken ende husinghe vanden

voornomden hospitaale, niet zekers wetende het gescheet tusschen den voornomden hospitaale ende derde portie mits dat eenighe husinghen vanden zelfden hospitaale zo bij het huys staende voornomde pastorije... gheresolveert de ghalerie daertoe te maecken ende .... zelve eische te wercken tot an het straetken ende caulcije loopende tusschen de voornomde derde portie ende het kerchof verclaerende ooc dat het ....werck staende op het huyteinde vande ....galerijene als men .....de heusije vuerhanghende dat het waeter en heusije drup was vallende up de eische (?) van- ....van tvoors ghescheet ende dat het nieuwe werck alreede beghonnen te maecken tusschen de voorseide gailderije en het hospitaal straetken zo verre niet en compt als de erfve en es bestreckende vanden voornomden hospitaale zodat de voornomde pastorije gheenseyns en es gheprejudiceert bij het upmaecken van het voorn nieuwe wercke maer naer ghevenficeert mits zo voorders gheseyt .. Ondertekend Simon de Pape.

- 268 HAO 317 (1636). ...Gregorius vander Cruycken steenhoudere, van leveringhe van steen ende orduyn totte cappelle VIIcLIIIËlsp (29v), ...van het schrijnwerck ghemaect inde capelle ende de molueren van schilderyen IIIIxIIIxxXVIËp (29v), ...Pieter de Witte, schildere tot Antwerpen, van elf stucken schilderyen IIIcXLIIIËlsp (30r).
- 269 HAO 320 (1639). Chaerles de Wulf van tmaecken van coreelsteen IIIcIIIxxIIIËVIIIsp... van schorren, tichelen ende anders- IIcIIIxxËXIXsp, ...van tichelen IcLXVIËp. ...Anthone de Chandelle van caereelsteen (29v), ..tappijtserye tot behangen vande camere VIIIËp. ...voor twee pastoraale boucken omme de capelle VIIIËIIIsp (32r). HAO 326. ... anden bode van Antwerpen, omme te tellen an M.Gheert De Hooghe, schildere, van diversche schilderyen, midts de vrecht LXXIIIËp (34r).
- 270 HAO 25 (1639). Supplieerende vertoocht reverentel- ....dat ons alle aude tyden neffens haer huys ende erfve upde Hooghstraet ghenaeemt de vyf hellems neffins de fransche schilt gheweest es eenen waterloop, synen cours nemende westwaerts onder weghestadsveste het welck alnu beledt es by die vanden hospitaale door het doen trecken van eenen muer metten wel (?) het huys vande suppl- seer beschadicht ende v-eeergeert es door de clericheyte (?) vanden selven huys bevonden soot apparentelicken noch meer gheschneden sal door de voorseiden muer.
- 271 HAO 25. ...soo dat sij inden jaere 1639 met consent van wel uedele heeft doen maecken eenen muer met eene poorte op de ramparden deser stede t'enden van haere erfve om haer alsoo ....bevrijden(?) welcken muer gheduerende dese troublen afgebroken sijnde bevindt.... gheincomodeert door de quade ende ongheschiedte kinders de welke aldaer commende spelen door hun roepen ....
- 272 Audenaerdsche mengelingen, deel 4, 188: gheconsenteert...dat zy zal vermoghyen te maecken eenen muer, met een poorte op de rampaenden deser stadt, daer den zelve van te voren ghestaen heeft omme haer aldaer van achter te bevryden, behoudens dat de voornoemde poorte, soo breedt ende hooghe sal wesen datter het canon daer deure bequaemelicken sal connen passeren; dies sal de voornomde mevrouwe ooch vermoghen de mueren van de voornomde rampaerden, commende achter het voornomde hospitaal te vermaecken naer haer goetduncken, sonder den consente van de stadt.
- 273 HAO 358.
- 274 HAO 25. Geauthentificeerde copie van een resolutie van schepenen, 12 november 1687: compareerde voor burghemeestere ende schepenen der stede van Audenaende in persoonen deken ende officieren vanden lijnambacht ofte saeckdraeghers deser stede ...ghevende dat sy met consent vande voornoemde burghemeestere ende schepenen besich waeren niet te doen bouwen een huijsken dienende tot haerlieder vertreck ende vergaderinghe in seker straetken leedende van t' hospitaal alhier naer de Indries waerdoor sy t'selve straetken t' eenemael sijn sluijten ende alsoo de vrou prieuse vanden selven hospitaale van intentie was t'selve te beletten overmits daer door haere passage ter meret waerts benomen wort hetzelve straetken weder te openen en soo wanneer dat men voorn vrouwe soude beletten

de passage met waeghen ende peerden over het kerkhof deser stede ghelick sij daer over jeghenwoudigh ende van over menichte van jaeren in possessie is...

- 275 HAO 372. ...pour une tapisserie de quatorze livres de gros courant... de la toile pinte pour le lit du nouveau cartier. ...cousu les tapisseries et tenture de lit.
- 276 Voor de analyse van de maquette werd gebruik gemaakt van talrijke foto's die evenwel niet exhaustief zijn. Sommige zijden, zoals vanaf het oosten en het zuidwesten, blijken veel minder gefotografeerd dan andere, meer gemakkelijke of meer fotogenieke zijden. Ook nabijgezichten zijn vrij zeldzaam. Wegens de grote densiteit van de hospitaalgebouwen en de nabijheid van de Sint-Walburgakerk bleven hele gevelpartijen slecht of niet fotografeerbaar vanuit de verte. Hieruit volgt dat sommige gegevens niet konden achterhaald, nader gepreciseerd of geïnterpreteerd worden. Een volledige fotografische documentatie van de maquette met verticale, horizontale en schuine opnames uit alle richtingen van zowel ensembles als van afzonderlijke entiteiten zou voor de architecturale en urbanistische geschiedenis van Oudenaarde van onschatbare waarde zijn.
- 277 Het plan en relief is een driedimensionele maquette die met militaire doeleinden vervaardigd werd. Zij maakt deel uit van een grotere reeks maquettes van vestingsteden die onder het bewind van Lodewijk XIV tot stand kwam en onder Lodewijk XV aangepast en uitgebreid werd. Van Oudenaarde werden reeds na de verovering van de stad in 1668 twee maquettes vervaardigd, die verloren zijn gegaan. Na de inname van de stad door Lodewijk XV in 1745 vervaardigde militair ingenieur Nézot een nieuwe maquette, die in 1747 plechtig aan de koning gepresenteerd werd. Van alle nu nog bewaarde maquettes is zij wegens de precisie, detaillering en afwerking een van de topstukken. Zij beslaat een oppervlakte van 5,48 op 4,16 m en werd voornamelijk gebouwd in hout maar ook allereerste andere materialen kwamen er aan te pas. De stad en de omgeving werden op een schaal van ongeveer 1/2400 gereproduceerd. Sommige markante onderdelen zoals de grote gebouwen (stadhuis, kerken, kasteel, kazernen) en misschien ook de stadsmuren werden op 1/500 voorgesteld. Ook sommige details zijn duidelijk buiten schaal. De maquettes waren eerst bewaard in het Louvre. Zij vonden lange tijd een onderkomen in de Musée des plans-reliefs. De talrijke steden uit het noord-westen van Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden staan sedert de jaren 1990 op een niet erg consultevriendelijke wijze tentoongesteld in de Musée départemental des Beaux-Arts in Lille (Rijsel).
- Bij de studie van deze maquettes moet men steeds rekening mee houden dat zij op de eerste plaats een topografisch-militaire bedoeling hadden. Dit betekent dat grondplan en opbouw, opvallende verspringingen, afstekende onderdelen en markante details aangeduid staan. Voor de detaillering van de onderdelen is de informatiewaarde van de maquette veel kleiner. Een voorbeeld daarvan is de kleur van de gevels die overal uniform geel is; in de daken maakt men daarentegen wel klaarblijkelijk een onderscheid tussen rode (tegels of dakpannen) en blauwe daken (leien). Voor zover confronteerbaar is lijkt dit kleuronderscheid in de dakbekleding reaslistisch te zijn. Anderzijds blijken ook opmerkelijke details, zoals dakkapellen, dikwijls duidelijk verkeerd aangeduid.
- Een verder belangrijk kritische aangelegenheid is dat de maquettes niet onghavend de tijd doorstaan hebben. Talrijk onderdelen zijn verdwenen, men kan er soms enkel de lijmsporen of de negatieve aftekening van onderscheiden. Zo komt het ook voor dat men naar gelang van de periode waarin de fotografische afbeeldingen genomen werden, nu eens wel dan weer niet sommige details onderscheiden. Ook met dit soort documenten moet dus kritisch omgegaan worden.
- 278 HAO 375 (1700). ...Jacobus de Bleeckere over aerbeijt van metssen vande sacristie, ...500 careelsteen voor den trap van het docksael,...Jacobus de Bleeckere over het paineren vande capelle, ...voor een leeddere voor de capelle, ...voor een spellowerckeant om aen een autae cleet, ...voor het lossen vande paveer steenen, ...voor et bildt van St Elizabeth. Andere poorten werden niet gelokaliseerd, zoals in verband met hout, schalies, steenbehouwing (Cornelis den steencapper), "witwerk", lood, glas, schalies, "200 blauwe voetstenen"

- door Jean de Clesaj en aangevoerd door de maercktschupper van Ghent, 2000 bakstenen geleverd door een du Quesme, pierres de tailles blau steen commende van Doormycke, bebording en timmerwerk. Zij lijken evenwel tot de context van de kapel te behoren. Om de kosten te delgen werd heel wat verkocht: renkeing (sic) van et silver werck metsgaders vande ornamenten vercocht in profycte vande capelle...een paer silvere candelaeers, ...vanden cleynen celcgh, ...van het silverwerck van het tabernakel, ...voor den autær, ...van een ornament, ...het silver crucifix, ...bancken en schilderyen, ...van twee roode ornamenten.
- 279 HAO 375. ...Voor het effenen van het kerckhof. De uitgave bedroeg slechts 16 schellingen(groten).
- 280 HAO 439. In 1720 ...reparatie aen het nieuw quartier, in 1721 dachuieren van het afbreken van het torreken van den steenputte XII£p, in 1722 22 glaseveynsters in de nieuwe gevels boven den pant t'saemen groot 78 voeten a 4 ½ stuyveres den voet, ...in den pant vyf glaese veynsters.
De bouw van het torreken van den steenputte staat uitvoerig vermeld in de rekeningen van 1442 – 1444.
- 281 HAO 440. In 1728 ...nieuw maecken vanden torre van de capelle (schaliewerk). In 1733: voor 71 bladeren gauen leer voor de capelle a 28 stuyvers wisselghelt het blat, ghecocht tot Mechelen door den heer baron de Vicq...IIcXXXV£VIIIIs. In 1740: aen mijnheer Vander Noodt president van het seminarie tot Ghendt in voldoenynghe van het ornament in de capelle te nieuwe (?) autær...IIIIc£.
- 282 HAO 440. In 1726...voor de fransche glaesen om inde carosse... 1727: Anthone Vanden Hende over t'repareren van thee silvere confoiren...twee silvere scyncktailloiren...1727:... voor paveirtichels en clompkens...1731:...legghen gheheel den oppersten solder boven het sieckequaertier....1733: voor een silveren schotel weghende 9 oncen...
- 283 HAO 105. Luds- Hamelijnc, 1741: 150 braebants paveirtichellen, ...550 braebants paveirtichellen en eenen verkene back, ...drij groote paveirtichellen,enz. Weduwe van Johannes De Bleeckere, 1742: werken op het houdt huys, op de brouwerije en op de remisens, ...ghewrocht in het sieck kourtier tot het afbreken van de schouwe en het maecken en het opbreken van den vloer en den heert ende het leggen van de twee spinden.(=voedselvooorraadmeubels)...460 clompen...14 oventichels. 1745, glaswerk door Joannes Van Lancker: een vijster van twaelf voeten, twee vijsters van derthien voeten, een vijster van vier voeten, vier glaevijsters van negenthien voeten, een fransche ruijte van ses stuyvers. Die laatste omschrijving kwam ook reeds in 1726 voor in verband met de reeds vermelde fransche glaesen om inde carosse.(HAO 440).
- 284 HAO 385 (jaarrekening 1759), 109 (factuur van J. Van Lancker, 1761), 111 (1757).
- 285 HAO 109. Factuur van Joannes van Lancker, 15 januari 1761.
- 286 HAO 107. Factuur van Pieter de Bleeckere, metser, 31 augustus 1751: ...twee duysent ornamentier steen.
- 287 HAO 115. Ontvangstbewijs van A. Van der Meersch, 20 oktober 1760: ...trous couples de chandeliers d'argent et gravure des armes.
- 288 HAO 111. Factuur van Joannes de Gimberie, voor verfwerk, 5 januari 1757.
- 289 HAO 107. Factuur van timmerman Pamelaire (1754) voor het boeseren (=boucheren / stoppen?) van de nieuwe salette...maeken van eene nieuwe cappe op den boomkelder. HAO 111. Factuur van J. de Gimberie, 5 januari 1757, voor schilderwerk en van J. Van Lancker, 10 januari 1757, voor glaswerk.
- 290 HAO 385. De rekening in kwestie globaliseert uitgaven tussen 1757 (15 maart) en 1759 (514 november). De volgende jaarrekening (HAO 387) beslaat de jaren 1759 (vanaf 14 november) tot 1763 (211 september).
- 291 HAO 109 (1761, 1762), 111 (1757).

- 292 De jaarrekeningen ontbreken tussen 1769 en 1772, 1773 en 1774, 1776, 1778 en 1779. De bewaarde jaarrekeningen zijn arm aan informatie. De betreffende quittanties met relevante informatie bestrijken de inventarisnummers 122 tot 130.
- 293 HAO 122. De andere facturen in het bundel (1769 tot 1771) wijzen duidelijk op routine-onderhoud.
- 294 HAO 123. Jean Baptiste Lembourcq, 9 juni 1773 : contract met de zuster-overste om luy livrer le pavement du vestibule ou salon a raison de huit patars le careau de quatorze pucés (=pouces) quarré de pierre de Basecque et les blancs de marbre de Gènes a raison de quarante patars la piece. Weduwe Caulier, 2 oktober 1773 : pour une chemine de marbre que je luy ait vendu et livré, 52£5s. Joseph de Pape en Albertus de Pape, zonder dagtekening, 1773 : pour avoir travaillez tous les plafons du nouveau bâtiment selon le contra quil avoit fait le 16 d'aoust 1773, 250 gulden. Verder een ongedateerde factuur voor eerst aen de eerste pilasters. ...in het wit stellen de kaemer, ...noch aen de pinanten, ...noch voor de pilasters, ...de laetste weke aen de pilasters,
- 295 HAO 123. De rekening bevat bij voorbeeld: 10 krammen om inden steen te looden met platte ijzers daer in gereveert (=geriveteerd, geklinknageld), een schauwijzer van 35£, 8 platte ijzers om de bogen van de vensters vast te houden, een ijzer om boven de deure te leggen van den pant wegende 57£, 2 platte krammen met het macken van eenen ancker, 10 haecken dienende voor anckers met 10 sleutels ider van 2 voeten lanck, dry yzers eenen van vijf voet lanck en twee van vier voet dienende voor anckers van den gevel wegende 54£, 4 sleutels voor den achtergevel, 2 ijzers om van boven in de schauwe te leggen, 2 paar lenen ende twee paar nieuwe voor de kassijnen van de soldervensters, het braseeren ("branden") van een stuck aenden sleutel met het maecken van dry steenkrammen met een oogje om de steenen vanden kelder vast te houden, dry steenkrammen om de balkon vast te houden.
- 296 HAO 128. De facturen van 1778-1779 en 1781-1782 betreffen zilveren burgerlijk voorwerpen zoals deux coins à une tabatière de perle d'amour, 6 sonnettes d'argent, un couple de chandeliers en ook religieuze voorwerpen: trois canons, la lampe de la chapelle, une liste d'argent pour mettre devant l'autel, ...een siboreken, ghemaekt de remonstrantie.
- 297 HAO 125. De gebruikte grondstoffen zijn : venetiaens crijdt wit, calfsvelen, 5 onsen dooden cop, 6 onsen van den besten bockgroen, 6£ florentenschen lack, 5st- Berlins blauw, een vierendeel sinabre.
- 298 HAO 125. Voor de waaier werd bladgoud gebruikt : vier boeckxkens en 13 blaekens fijn gaudt. Het "ineenschilderen" van de tapijten betreft wellicht de twee verschillende verdures in het huidige salon die tot één geheel verwerkt werden (voor verwen van het ineenschilderen de tapiten, voor den mordant ende andere grondt verwen van het gaudt). Het spanbehang werd in een raamwerk geplaatst dat met sculptuurelementen afgezet was, zoals uit de volgende post blijkt: aen sieur Mouchin voor het sneijden 8 rosetten om in de hoecken van de lijsten van de tapijten in de groote saele, uitgevoerd door J.B.Donckerwolcke.
- 299 HAO 126. Enkele elementen ervan geven ook topografische inlichtingen zoals de cleyne keucken, de wintersalette, de deure vanden nieuwen bauw, de deure die in den pant comt om naer den steenput te gaen, een nieuwe cramme om de watervenster open te hauden die al bij rampaerde comt, het hecken van de remise waer de coetse in staet, de dobbel deure in het sieck quartier die in de kercke comt, de deure van het noviciaet, de deubbel deure om naer het dijvecot te gaen, de casse in de groote sael waer d'ornamenten van de cappelle in sijn, de waetervenster in de keucken van het sieckquartier, de watervenster van de brauwerye, 15 colommen voor de vensters van de sacrestye.
- 300 HAO 25.(1777). ...requête à aux présentée de la part des dame prieure et religieuses hospitalières de cette ville, y donnant à connoitre que la porte d'entrée de leur maison ainsi que la muraille qui ferme leur avant-cour, tirant vers le cimetière menaçoient ruine, et qu'ells desiroient retablir a neuf l'un et l'autre ainsi que la sacristie de leur chapelle, le tout con-

formement au plan joint à la dite requête, que pour executer cet ouvrage, partie pour servir d'embellissement à la ville et partie à l'effet d'empêcher que les ornemens servant au service divin ne continuent à être gâtés par l'humidité, il étoit de toute nécessité d'employer une partie du dit cimetiere duquel les remontrantes seroient en possession immemoriale de se servir pour enterrer les cadavres de ceux et de celles qui meurent dans leur hôpital, et quoique le surplus du terrain duquel elles étoient en possession de se servir pour les enterremens soit suffisant, il pourroit arriver dans des cas de mort plus frequens qu'elles devroient employer un plus grand espace de terrain pour enterrer les cadavres et à l'effet de prevenir en cas pareil toute difficulté, elles offroient de paier prêtement une somme de douze livres de gros argent courant outre une reconnaissance annuelle et perpetuelle au profit de l'église de sainte Walburge de quatre sols parisis, à échoir chaque année au premier de juin ainsi la premiere audit jour mil sept cent soicante et dix huit. Goedkeuring verleend door de schepenen op 28 mei.

301 HAO 130.

302 HAO 130. Alvooren geteeckent als geordonneert en plan tot het maecken eenen trap in het voors- hospitaal met de coupe profilen alles het tgonne er noodigh is geweest op den 16e 9bre 1779 als voorders geweest differente mael tot het ordonneeren het sneijwerck, gedaen profilen als ordonneren voor deze deelen van het tabernakel staende in de cappelle van het selve hospitaal daer toe verwrocht geweest van der voorn- mevrouwe ten selve jaere t'saemen 21-0-0. Item geleverd tot den selven trap eenen geslepen baseckschen trap. HAO 399. De jaarrekening van 1780, waarin sprake is van het teekenen het plan van den nieuwen trap in den pant, geeft eigenlijk geen verduidelijking. Die trap is mogelijk te vereenzelvigen met het huidige diensttrapje ten noorden van de kapel maar kan even goed de grote houten trap betreffen die daarnaast staat. De plafonneerwerken die in twee volgende posten geformuleerd worden staan met die nieuwe trap wellicht in verband; zij betreffen in voorkomend geval de afwerking van de trapzaal. De posten kunnen evenwel even goed slaan op een trap in de nieuwe vleugel. Die laatste staat immers eveneens omschreven als nieuwen bouw in den pant. Al evenmin duidelijk is of de factuur van meester-drauer H.J.Paes (HAO 130) voor het draaien van pielaeren van eenen trap daarmee een verband hebben. In de weekuitgaven van 1779 (HAO 440) werd 400 pond betaald aan mijnheer Vanden Noodt president van het seminarie tot Ghendt ter rekeninghe van het ghemaect nieuw ornament voor den autaer in onse capelle, te nieuwent(?) een antependium ende drij casuyfels met de toebehoorten. De zojuist vermelde H.J.Paes had in 1778 ook als gedraeyt 8 anticke pickels van twee tafels en gedraeyt vier bassementen en vier pilaren voor het tabernakel (HAO 126, rekening van 10 december 1779).

303 HAO 130. Het contract met loodgieter Jacobus De Praeter uit hetzelfde jaar vermeldt de nieuwen bouw die men alreede begonst heeft te bouwen.

304 HAO 399. Bekostinghe van den nieuwen bouw jegens den hof....Betaelingen gedaen door mevrouw de Roijsin in het afbreken den dormiter van de jouffrauwen en nieuwe maecken tegen de hof niet teghenstaende dat alle dese volgend(e) posten ten uijtghaef boeck op hunnen respectiven artikel geinregistreert staen wort al hier eene particuliere memorie van gehauden op haer versoeck als volgt 1780....2 augusti ..Philippe de Maline schaildecker over het afdoen van den durmter 53950 oude schailen a 325s par 1000 174-8-6....1 7bre 1781 Jacobus de Praetere over leveringhe loot voor den bouw 443-10-6....over de nieuwe pompe van den nieuwen bouw in den pant 314-16-0....3e 8ber 1781, Philippe de Maline, ..schaildecken het tack den nieuwen bouw 306-19-0

26e augusti 1781, Joseph Vuije...in het saegen hout voor den nieuwen bouw 52-13-0. 4e januarij 1782 Jan Bapte Donckerwoleke over leveringen en aerbeijt in het verven cassinen, cornichen etc 398-17-6....25e februarij 1782 aen den voors: Cornelis Tant betaelt over aerbeijt en daghueren en maecken en leggen de fondamenten van den nieuwen bouw in den hof

1666-0-6. Verder nog talrijke posten over metselwerk (Cornelis Tant), schrijnwerk, vellen van bomen, schilderwerken, vloertegels, lood, glas.

- 305 De rekening geeft interessante informatie aan, zoals de voeding van de veldoven met hoille colen, steenkool dus, en de levering van zowel tegels als pannen (tichelen, decktichelen, pannen). In verband met de afkomst van de materialen blijkt het hout te komen van Oostende, Valenciennes en Wortegem (dat laatste waarschijnlijk uit eigen bezit), de veldoven stond ongetwijfeld op eigen grond, de kalk werd vanuit Maffle geleverd, de fitsen, sloten en sleutels waren van Gent afkomstig,
- 306 HAO 130.
- 307 HAO 130. Generale metinge van al het metswerck van den laesten nieuwen bouw gedaen door J.F.colin, architect, op den 22ste februarij 1782, volgens conventie aengegaen bij aenterprise voor den arbeidj tusschen mevrouwe de prieuse van het hospitaal van Ste Elizabeth staende in de stad Audenaerde, benevens sieur Tandt meester metser binnen de selve stad Audenaerde in der maniere als volgt breeder bij contract vermeldt. De lange tekst is eigenlijk een opsomming van de diverse opgemeten muren. Die opsomming laat niet toe zich een duidelijk beeld te vormen van de nieuwe constructie.
- 308 HAO 130.
- 309 Volgens de factuur rekende J.F.Colin ongeveer dertig dagverplaatsingen vanuit Gent aan, gespreid over 1780 en 1781.
- 310 HAO 130. Hierin vinden we enige preciseringen van zijn werkzaamheden : ..afmeten van alde oude gebouwen ...opmaecken ende calculeren van de metinge van al de aengenomen wercken van de laeste nieuwe gebauwen volgens het accort van date 1 marte 1784 en over het stellen der rekening van de aennemers...
- 311 HAO 135. 15 maart 1781. de schaillen te leggen, eerst twee op elckander geheel te leggen op elckanderen twee duijmen en half Audenaerdsche maete,ende beneden de mansarde, conforme aen die geleijt sijn op het bâtiment staende nieuw gebaut tusschen de poorte ende de capelle van desen huijse...de schaillen met drie naegelen te slaegen, de vust vande daecken met getrocken loot.
- 312 HAO 130.
- 313 De tekst zit vol technische termen waarvan de betekenis dikwijls niet of slechts gedeeltelijk duidelijk is. Zo bijvoorbeeld: 4 platte plaeten om de scheyve van het ghewant en de selve plate met 8 graveernaghels vasgheriveert aen de sheyve van het ghewant, ghemaectt eenen ander met eenen sleutel ....., gemaectt 7 slecken om op de rebben te naeghelen ...
- 314 Zoals bijvoorbeeld 2 ijsers die door de schauwe commen om de rebben aen malcanderen t'anderen, ider van 6 voeten en half lanck, met het maecken van een groot hangereel om de pijp van de schauwe t'anderen, met het maecken van eenen grooten naeghel van 12 duijmen lanck,.....gemaectt 17 naegels met groote coppen om onder de schalliehaecken te naeghelen waere de schaeliehaecken op rusten, ider van 4 duijmen lanck. De vermelde ijzers moesten klaarblijkelijk de onderdelen van het nokgebinte met elkaar verbinden. De rebben zijn te vereenzelvigen met kepers.
In een andere factuur van hetzelfde jaar vinden we de term schauwvijsje,...om in een rebbe (hier een kinder- of een moerbalk) van den blaffon (plafond) te vijsen om eenen luster (luchter) aen t'hangen.
- 315 HAO 130. Diverse rekeningen van 1781 en 1782, onder meer een Lambert Charlain op 23 december 1781 pour tous les plafons qu'il a travaillé au nouveau bâtiment, of die van Alexis Patieaux (2 juni 1782) voor toutes les livrances de marbre qu'il a faite à la maison.
- 316 HAO 135. De drie aanbestedingen werden op 1 maart 1784 gehouden. Het metselwerk werd toegewezen aan Cornelis Tant, het timmerwerk aan Gerardus Teirfinck, de binnenwerken aan schrijnwerker Jan Baptiste Schaemlach.

- 317 HAO 135. Toewijzing aan Cornelis Tand (sic). Enkele interessante technische bepalingen: mevrouw...sal 't haren koste moeten uijtgraven ofte delven al de kelderingen, beerputten, steenputten, teerputten, regenputten en de riolen....leeveren van al de noodige stellingen te weten stijngen ofte staenders, scheerbouten, maeschshouten en delen tot het maecken van de selve stelling en tot het fermeelen van al de vouten van den nieuwen te maecken bouw... metsen met dunne mortel dat den eenen steen op den ander ligt met een joncture (=jointure. voeg) , ten minste van twee linien...in het lood en waterpas.. metselwerck moeten begieten met water ten minste viermael daegs...besetten al de binnenmueren ten ware dat er eenige kamers wierden behangen dan en soude hij maer de joncturen moeten toestrijcken en de mueren kaleijen..alle de bujtenmueren ofte facaden oock de joncturens toestrijcken en dan de selve tweemaal kaleijen...
- 318 Enkele werkpreciseringen: sullen moeten vergaert worden met gaeten en pinnen. voorloeven, agterloeven alsmede met hunne tanden.. timmeren al de roosters met hunne strijckhouten ofte soomers (= zware balken; Franse term: *sommier*) en gebinden oock met reijbeijdrebben en boesemribben ende in de soomers ofte strijckhouten moeten hondekens vergaert worden om de drag te hebben op de mueren...
- 319 HAO 135. Levering van C.J.Roothaese, vrijsschipper uit Gent, 3 juni 1784, van 60 000 schalies uit Fumay, van 10 000 *careaux bleux de cinq pouces* en van 4000 *briques*.
- 320 Wat de deuren betreft: ..al de deuren maecken..met gaeten en pennen in het hart gelet en daer aen gesteken een lijste en in de selve vergaeringe van ider deure twee pannelen, benevens voor ider haer bekleedsels en effen *chambrans* met agter en vooren een *hagette*... Wat de vensters betreft: maecken al de cassijnen (kozijnen) met *carovits* (*vitre de carreaux*, en dus geen glas in lood meer) en open gaende kassen, alsmede met hunne waterlaten en ronden, en effen blafturen (binnen- of buitenluiken) .
- 321 HAO 135. Opmeting van het metselwerk, het timmerwerk en het schaliewerk.
- 322 HAO 399. Rekening ingesloten in het register van de jaarrekening.
- 323 HAO 405. Rekening van Joannes Seti voor de periode 1784-1789. HAO 140 (timmerwerk, 1787), 142 (edelsmeedwerk, 1792), 145 (smeedwerk, 1793).

KEVIN POSCHET

Het Bourgondische kasteel te Oudenaarde als onderdeel van een laatmiddeleeuwse defensiestrategie¹

INLEIDING

Op de plaats waar de Schelde Oudenaarde uitstroomt, slechts enkele meters voorbij het huidige gerechtsgebouw, bevond zich vanaf de eerste bouwwerken in 1385 tot de definitieve sloop in 1967 het zogenaamde Bourgondische kasteel van Oudenaarde. Met haar sterk op de rivierloop inspringende ligging domineerde dit gebouw de lokale Scheldeloop voor bijna zes eeuwen. Nochtans behoort het bouwwerk thans grotendeels tot de vergetelheid en ook bij de sloop achtte men het niet interessant genoeg om het aan een gedetailleerd archeologisch vooronderzoek te onderwerpen. De literatuur erover was tot voor kort grotendeels beperkt tot een artikel uit 1851 van Edmond Van der Straeten, dat bovendien weinig inging op de ontstaansgeschiedenis van het kasteel.² Ook Fernand Van Hemelrijck behandelde in zijn 'Vlaamse krijgswetenschap' het Bourgondische kasteel van Oudenaarde, maar meende onterecht dat het in 1415-1416 door Jan Zonder Vrees werd opgericht.³ Reden temeer dus om de specifieke omstandigheden waarin en de manier waarop het kasteel gebouwd werd, eens aan een nadere beschouwing te onderwerpen.

1 Dit artikel is een herwerkte versie van een onderdeel van onze licentiaatsverhandeling, aangevuld met nieuwe gegevens uit onder meer het stadsarchief Oudenaarde : K. Poschet, *Pour la garde, seurté et deffense de nostredit pais de Flandres*. Bourgondische burchtenbouw in Vlaanderen: een studie van de militaire, economische en bouwtechnische aspecten.' Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Gent 2006).

2 E. Van der Straeten, 'Notice historique sur l'ancien chateau de Bourgogne, à Audenarde' (Gent 1851).

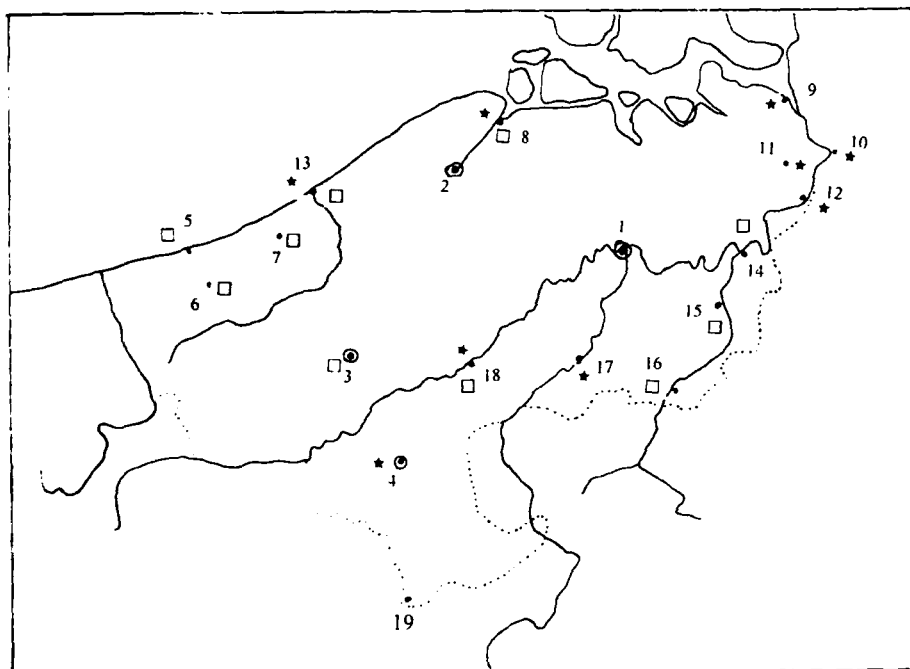
3 F. Van Hemelrijck, 'De Vlaamse krijgswetenschap' (Tielt 1950), 95.

DE AANLEIDING: DE GENTSE OPSTAND VAN 1379-1385

Voor het tot stand komen van het Bourgondisch kasteel moeten we terug naar het jaar 1384, wanneer Filips de Stoute als echtgenoot van Margaretha van Male op de grafelijke troon van Vlaanderen terechtkwam. Hij liet onmiddellijk een zeer uitgebreid castraal bouwprogramma van start gaan: in het hele graafschap werden grafelijke kastelen gerestaureerd, werden nieuwe burchten opgetrokken en werden grotere en middelgrote steden fiscaal bevoordeeld om de bouw van hun eigen stadsversterkingen te stimuleren.

Net zoals in zijn andere gebieden Artesië en het hertogdom Bourgondië, liet Filips de Stoute in de grote Vlaamse steden ook zijn vorstelijke residenties of *hôtels* restaureren: het Prinsenhof te Brugge en het grafelijke kasteel van Male in de nabijheid, het grafelijke *maison* in Ieper, het *hôtel de la Motte* of Ten Walle in Gent en het *hôtel de la Salle* te Rijsel werden allen onder handen genomen.⁴ Verknocht aan Parijs als hij was investeerde Filips echter relatief weinig in zijn vorstelijke residenties in Vlaanderen. Zijn aandacht ging daarentegen bijna integraal naar de militaire uitbouw van zijn graafschap. Te Sluis, Kortrijk en Oudenaarde liet hij geheel nieuwe burchten uit de grond stampen van ongekeende omvang in deze streken. Te Nieuwpoort werd de Sint-Laurentiuskerk, die sinds 1383 grotendeels in puin lag, omgebouwd tot grafelijk bolwerk op de stadsversterkingen en verder werden de stedelijke burchten van Rijsel, Rupelmonde en Antwerpen gerestaureerd. Op het platteland van de Landen van Beveren en de Vier Ambachten werden tenslotte de kastelen van Beveren en Saafinge aan een zwaar bouwprogramma onderworpen. De verklaring voor deze bijna obsessieve concentratie van Filips de Stoute op de creatie van nieuwe en de versterking van oude militaire constructies moeten we zoeken in de specifieke sociale en politieke omstandigheden waarin hij graaf van Vlaanderen werd.

4 Zie over dit onderwerp Werner Paravicini, 'Die Residenzen des Herzöge von Burgund, 1363-1477', in: H. Patze en W. Paravicini (eds.), *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa* (Sigmaringen 1991), 216-217. Voor een meer economisch-fiscale benadering van dit onderwerp, zie A. Van Nieuwenhuysen, 'Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Economie et politique' (Brussel 1984), 430.

Fig. 1: Kaart van het graafschap Vlaanderen rond 1400, met aanduiding van de kastelen die werden gebouwd of herbouwd op vorstelijk initiatief en de steden waar ze de versterkingswerken stimuleerden. Uiteraard bestond hiernaast nog een heel netwerk van lokale feodale kastelen, in handen van de lagere adel. 1: Gent; 2: Brugge; 3: Ieper; 4: Rijsel; 5: Duinkerke; 6: Sint-Winnoksbergen; 7: Veurne; 8: Sluis; 9: Saafinge; 10: Antwerpen; 11: Beveren-Waas; 12: Rupelmonde; 13: Nieuwpoort; 14: Dendermonde; 15: Aalst; 16: Geraardsbergen; 17: Oudenaarde; 18: Kortrijk; 19: Dowaii.

begunstiging van werken aan de stadsversterkingen
bouw van kastelen op hertogelijk initiatief

Filips' schoonvader Lodewijk van Male had het grafelijk paar in 1384 een intern sterk verscheurd en verwoest graafschap nagelaten. Sinds 1379 woedde immers een ware burgeroorlog die begonnen was als conflict tussen de graaf en de stad Gent, maar die zich al snel verspreidde over het hele graafschap. Jarenlang leek men er niet in te slagen om tot een definitief akkoord te komen, hoewel de machtsbalansen aanzienlijk heen en weer schoven. Wanneer met de Vrede van Doornik in december 1385 dan toch de wapenstilstand leek stand te houden, was het graafschap Vlaanderen zo verwoest en waren de socio-economische activiteiten der-

mate verstoord, dat een geheel nieuw beleid zich aandienende. Anders dan de gebruikelijke zware bestraffing op te leggen aan zijn Gentse onderdanen of dan een dwangburcht met een zwaar garnizoen aan de stad toe te voegen, achtte Filips het opportuner zijn nieuwe onderdanen voor zich te winnen door een mild beleid, om zo tot een duurzame vrede te komen en de economische bloei te doen heropleven.⁵ Dit nam echter niet weg dat tegelijk in sterke mate *tabula rasa* gemaakt werd met het bestaande defensiesysteem en dat een nieuwe conceptualisering van de militaire uitbouw van het graafschap werd uitgedacht, zoals we hierboven hebben gezien.⁶

Filips' nieuwe militaire stimulans manifesteerde zich, zoals gezegd, op twee manieren. Ten eerste werd, waar deze binnen de respectievelijke steden bestond, de lokale dynamiek tot de bouw of heropbouw van de versterkingen, gestimuleerd vanuit de hertogelijke overheid. Dit gebeurde door het verschaffen van fiscale voordelen, zoals bijvoorbeeld in Geraardsbergen, of door een actieve ingreep van hertogelijke ambtenaren in het uittekenen van de nieuwe versterkingswerken, zoals te Nieuwpoort, Kortrijk of Sluis.

Waar deze dynamiek echter niet bestond, zoals in het landelijke Land van Waas, of als aanvulling op deze stedelijke versterkingen, werden kastelen opgetrokken, als eilanden van vorstelijke macht bij een stad of in een wijds landbouwgebied. Dit was het geval voor de vier nieuwe burchten te Sluis, Kortrijk, Nieuwpoort en Oudenaarde. Alle vier deze steden speelden een belangrijke economische en militaire rol in het graafschap. Dat was echter ook het geval voor bijvoorbeeld Geraardsbergen, Aalst en Dendermonde, dus men kan zich terecht afvragen waarom, naast Kortrijk, precies Oudenaarde uitgekozen om een nieuwe burcht te bouwen die duidelijk tegen Gent gericht was. We dienen hiervoor een blik

5 Dat blijkt althans uit de oorkonden die hij liet uitvaardigen met betrekking tot de opstand, bijvoorbeeld die van 10 mei 1384: "yeuxx [= de opstandelingen] avons benignement receuz en nostre grace [...] volans que doresnavant ilz vivent en loy et justice, et aians esperance qu'ilz nous soient bons et loyals subieuz [...]"; P. Bonenfant, J. Bartier en A. Van Nieuwenhuysen, 'Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur. 1381-1419, Tome I: Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 16 octobre 1381 au 31 décembre 1393' (Brussel 1965), 31.

6 In onze eindverhandeling gingen we hier dieper op in: K. Poschet, '*Aux la garde, seure et deffense de nostredit pais de Flandres ...*' (Gent 2006), 196-232. We zullen dit thema verder uitwerken in een latere publicatie.

te werpen op de ligging van Oudenaarde en de lokale gebeurtenissen tijdens de Gentse Opstand.

DE POSITIE VAN OUDENAARDE TIJDENS DE OPSTAND

De stad Gent speelde haar antagonistische rol durende de opstand voornamelijk uit door in alle andere grote Vlaamse steden gelijkgezinde opstandige fracties aan de macht te helpen, liefst op diplomatische wijze, indien nodig met machtsvertoon of zelfs *manu militari*. Dit neemt echter niet weg dat de verovering van Oudenaarde steeds een koninginnestuk was in haar oorlogspolitiek. Controle verwerven over deze stad betekende immers rechtstreekse toegang tot het Doornikse en Henegouwen, essentieel voor de stedelijke bevoorrading.

Tweemaal werd Oudenaarde met veel machtsvertoon belegerd, maar zonder succes. Evenveel keren kon de stad echter wel door de opstandelingen worden ingenomen, maar telkens door middel van een geheime, nachtelijke missie, uitgevoerd door een soort elitekorps.

De opstand brak uit in september 1379 en reeds op 7 oktober startten de Gentenaars de belegering van Oudenaarde, op 10 oktober voegden de opstandelingen van andere steden zich bij hen. Het kamp werd opgericht op beide oevers van de Schelde, daar waar deze de stad uitstroomde, die verbonden werden met een scheepsbrug.⁷ Buiten schermutselingen op en rond de buitenwerken van de poorten of *barrières*, leidde dit tot niets. Wanneer door bemiddeling van Filips de Stoute op 30 november de Vrede van Pont-à-Rosne besloten wordt, trekt Gent zich terug. Vanaf 9 juni 1382 begon een tweede belegering van Oudenaarde, ten gevolge van wederzijdse al dan niet reële provocaties. Opnieuw had Gent een belangrijke machtspositie weten te verwerven door alle andere grote steden tot de opstand over te halen en opnieuw legde een groot verzameld leger dus beleg op de stad. Het verzamelde legermateriaal dat hierbij werd ingezet was indrukwekkend: Froissart vermeldt een 'mouton' of werptuig van 40 voet hoog dat stenen op de stad afvuurde, alsook een bombarde met

7 '...et partirent [les rebelles] de Gand et s'en vinrent logier devant Audenarde sus ces biaux prés contrevail l'Escaut. Trois jours apres vinrent chil de Bruges [...] puis vinrent chil de l'ippe [...] chil de Poperinghe, chil de Meschines et dou Franc de Bruges, et ossi chil de Grammont. Or [...] li Flamant [...] avoient fait pons de nefes et de cloies sus l'Escaut ouil aloient de l'un à l'autre'. M. Kervyn de Lettenhove, 'Œuvres de Froissart. Chroniques. Tome neuvième, 1377-1382' (Osnabrück 1967), 198-199.

een kaliber van 53 'pols' of duim dat grote stenen afschoot en een ander kanon dat ze ter plekke vervaardigden. Veel machtsvertoon dus, maar desondanks kon het Oudenaardse garnizoen standhouden tot de belegeraars op 25 november 1382 het beleg opbraken, nadat geruchten over het naderende Franse leger zich verspreidden.⁸

Heel anders was het echter wanneer de Gentse fractie van de Witte Kaproenen op eigen houtje geheime operaties uitvoerden, namelijk in het voorjaar van 1380 en in september 1383. Beide keren slaagden ze er op deze manier in zich 's nachts van de stad meester te maken op een minder bewaakt moment. De inzet was telkenmale het slopen van de vestingwerken langs de kant van Gent of, zoals Froissart het stelt, 'si eut abatre deus portes, les tours et les murs, et reversés ou fosset au lés deviers Gand'.⁹ De eerste keer lukte het hen ook deze sloopwerken uit te voeren, maar de graaf liet de vestingen na de Vrede van Pont-à-Rosne heropbouwen. Twee belangrijke bemerkingen dienen hierbij evenwel gemaakt in het licht van de inplanting van het Bourgondisch kasteel. Ten eerste was de Gentse krijgspolitiek duidelijk gericht op het doorbreken van de grafelijke controle te Oudenaarde. De militaire uitbouw van deze stad moest dus een voorname plaats krijgen in de nieuwe visie op de Vlaamse defensie. Ten tweede was het precies de kant van Gent die steeds werd uitgekozen als mikpunt van agressie. De Gentenaars bleven bijna obsessief proberen om de Oudenaardse verdediging in haar richting lam te leggen.

BRONNEN

Voor we ingaan op de bouwgeschiedenis van het kasteel, is het interessant even stil te staan bij de bronnen die ons hierin meer inzicht verschaffen. Zoals reeds aangehaald in de inleiding, werd het kasteel gesloopt in 1967 om de rechte trekking van de Schelde te verwezenlijken. Helaas heeft men hierbij weinig omzichtig met het monument omgesprongen en werd geen voorafgaande archeologische prospectie uitgevoerd van de toen nog bestaande restanten. We kunnen ons niettemin toch een beeld vormen

8 Twee dagen later zouden deze troepen verslagen worden bij Roosebeke. We gaan niet dieper op deze historie in, maar verwijzen naar Idem, 'Œuvres de Froissart Chroniques. Tome dixième, 1382-1386' (Osnabrück 1967), 55-62, 71-73, 84-90 en 174-175.

9 'werden er twee poorten afgebroken, de torens en muren, en werd alles in de gracht langs de kant van Gent geworpen.' Idem, 'Œuvres de Froissart Chroniques. Tome neuvième, 1377-1382' (Osnabrück 1967), 224-225.

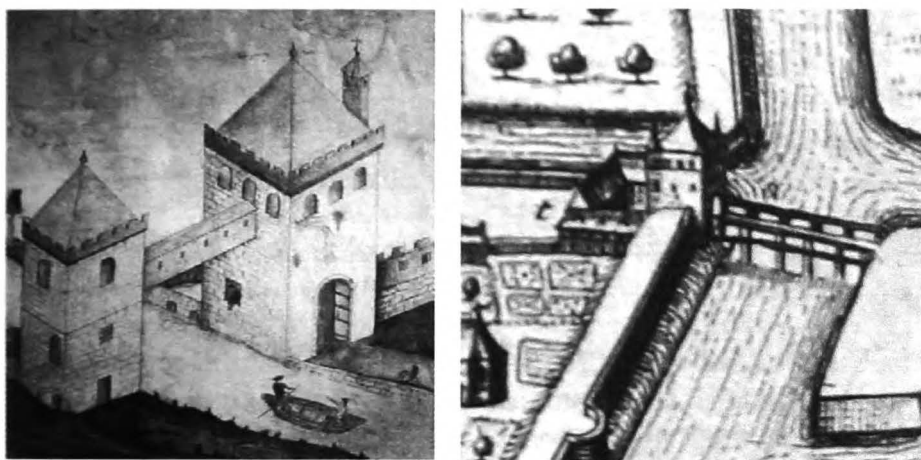

Fig. 2 (links): De beide kasteeltorens, gezien vanuit de stad, afbeelding van midden achttiende eeuw (M. Van Hemelrijck, 'De Vlaamse krijgswaerke' (Tielt 1950), Plaat XII.3); Figuur 3 (rechts): Het Bourgondisch kasteel op het stadsplan uit A. Sanderus' 'Flandria

van de bouwkundige evolutie van het kasteel. Zeer behulpzaam hierbij zijn de zestiende- tot achttiende-eeuwse afbeeldingen van het kasteel. We geven ze hier van jong naar oud.

De jongste ons bekende tekening van het kasteel zou van de achttiende eeuw dateren en werd eerder reeds aangehaald in Van Hemelrijck en in Berings (figuur 2).¹⁰ Ze stelt twee vierkante torens voor, evenwijdig langs de Schelde geplaatst, gezien vanuit de stad. Zij zijn voorzien van verscheidene vensteropeningen, waarvan sommigen worden afgesloten door een ijzeren tralie, en worden bekroond door een puntdak, afgeboord met kantelen. Opvallend is dat aan de stadszijde van de grootste van beide torens geen gebouwenstructuren zichtbaar zijn, terwijl andere afbeeldingen doen vermoeden dat deze er wel moet geweest zijn. Mogelijk wou de kunstenaar dus de opvallendste kenmerken van het kasteel – de torens en de brug ertussen – weergeven. De brug die beide torens verbond over de Schelde heen, moet ergens op de eerste verdieping zijn aangebracht. Achteraan de grote toren steekt een zes- of achthoekig rank torentje uit, allicht een wenteltraptorentje.

¹⁰ Fernand Van Hemelrijck, 'De Vlaamse Krijgswaerke' (Tielt 1950), Plaat XII.3; Geert Berings, 'Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse' (Oudenaarde 1989), 126.

Illustrata' (1641-1644), met boven het kasteel de Scheldeloop en rechts ervan, van boven naar onder, de Scheldeloop.

Als we dan verder in de tijd terugkeren, is de tweede interessante afbeelding het stadsplan van Oudenaarde, zoals het werd opgenomen in Antonius Sanderus' 'Flandria Illustrata' (figuur 3).¹¹ Ook hier domineert de grote, vierkante toren op de rechter Scheldeoever duidelijk het geheel. We bemerken duidelijk het zware piramidedak en het smalle wenteltraptoerentje aan haar zuidelijke hoek. De toren aan de overzijde van de Schelde is hierop niet zichtbaar, maar hij moet zonder twijfel achter de grote toren erbij gedacht worden en aan hem moeten we allicht ook het spitsje rechtsachter de grote toren toeschrijven. Zoals de vorige afbeelding ook suggereerde, fungeert deze toren als poortdonjon op de stadsversterkingen. Twee verschillen dienen we evenwel op te merken. Op de afbeelding van 1641-1644 verbindt de toren de stad nog met het ommeland via een brug over de stadswallen, terwijl in de achttiende eeuw brug en gracht blijkbaar verdwenen zijn. Daarnaast is op de 'Sanderustekening' duidelijk een vierkante gebouwenstructuur aanwezig langs stadszijde, wat ons vermoeden versterkt dat deze er op de achttiende-eeuwse afbeelding dient bij gedacht worden.

De meest oorspronkelijke afbeelding die voor ons verhaal interessant is, is ongetwijfeld het stadsplan van Oudenaarde van de zestiende-eeuwse plannenmaker Jacob Van Deventer.¹² Hij geeft het kasteel weer vanuit een sterk luchtperspectief, wat een gedetailleerde impressie van het kasteel bemoeilijkt, maar we kunnen niettemin enkele kenmerken onderscheiden. De twee grote, vierkante torens bevinden zich duidelijk aan weerszijden van het kruispunt van (één van de rectificaties van) de Schelde met de stadsgrachten en worden verbonden door een brug over de Schelde. Opnieuw is vooral de toren op de rechteroever interessant. Hij lijkt zich op de hoek van een halve cirkelvormige binnenkoer te bevinden, afge-

11 Antonius Sanderus, 'Flandria Illustrata', deel II (Keulen 1641-1644), 578-579.

12 Ch. Ruelens, Ém. Ouverleaux en J. Van Der Gheyn: 'Atlas des villes de la Belgique au XIVe siècle...' (Brussel s.d.). Twee andere afbeeldingen hebben we bewust niet opgenomen wegens te schematisch: een 'kaart van de Schelde en omliggende dorpen, van het kasteel van Oudenaarde tot Heurne' (zestiende eeuw), bewaard in de Kaartenleeszaal van de Universiteit Gent (BRKZ, kaart 885), en een kaart van het Oudenaardse watermet (162?), bewaard in de Archives Départementales du Nord te Rijsel (ADN 10 H 728). We hebben de zestiende-eeuwse afbeelding wel opgenomen in onze scriptie (p. 29 en Bijlagen A figuur 16). Voor de kaart van 1627 verwijzen we naar G. Berings, 'Landschap...', 114.

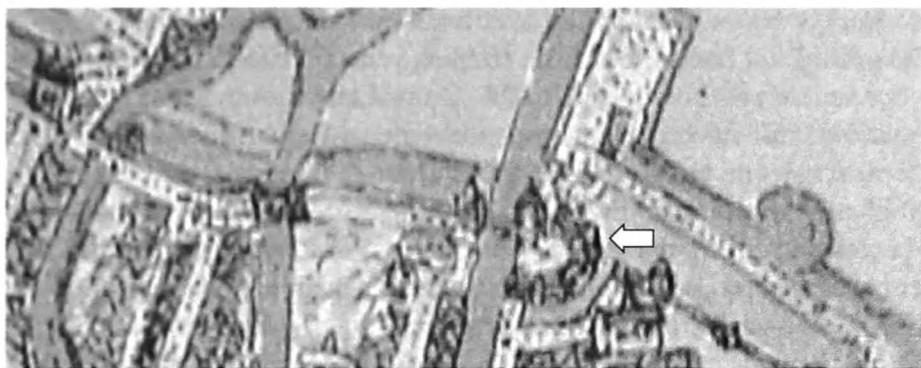

Fig. 4: *Het Bourgondisch kasteel (pijl) op het stadsplan van Jacob van Deventer (midden zestiende eeuw). Van linksboven naar rechtsonder stroomt de stadsgracht, die wordt doorsneden door de oorspronkelijke Scheldeloop (links) en twee rectificaties van deze stroom. De twee kasteeltorens domineren duidelijk de meest rechtse en recentste rivierloop.*

zoomd door muren of gebouwen. Rondom het geheel, dat het platteland met de stad verbindt, ligt een ringgracht. Aan de poort langs stadzijde kunnen twee torentjes onderscheiden worden, voor eventuele andere gebouwen ontbreekt het detail.

Dit brengt ons bij de oorspronkelijk rekeningen die bij de bouw werden opgesteld. Aangezien de weergaven van het kasteel niet verder opklimmen dan medio zestiende eeuw, vormen de rekeningen ongetwijfeld de meest interessante bron over het jonge kasteel. Aan het einde van elk bouwjaar werd een eindafrekening gemaakt, die werd afgeleverd bij de centrale rekenkamer te Rijsel voor archivering. Zij waren dus geen onderdeel van de gewone lopende domaniale ontvangsten en uitgaven, maar vormden afzonderlijke rekenposten. Zoals verder zal blijken, zijn zulke bijzondere rekeningen bewaard voor de bouwfasen 1385-1386, 1394-1403 en 1417-1426. We zullen deze verder in dit artikel elk afzonderlijk en meer diepgaand behandelen.

FINANCIERING VAN DE BOUWWERVEN

Zoals elk ander gebouw vergen kastelen periodieke bouwwerkzaamheden, die in principe gewoon worden geïncorporeerd in de uitgaven van de domaniale rekeningen, opgesteld door de lokale baljuw of kastelein. Wanneer de kosten hiervoor echter de mogelijkheden van de lokale ont-

vangers te boven gaan en dus niet meer konden gedekt worden met de inkomsten uit boetes, heerlijke rechten, renten, enzovoort, werden hiervoor aparte rekeningen opgesteld. Dit was het geval wanneer oudere kastelen grotendeels gerestaureerd werden of wanneer aanvang werd gemaakt met de bouw van nieuwe burchten.

Voor deze aparte rekeningen werden fiscale specialisten aangesteld, die dan als ontvanger van de nodige fondsen en als betaler van de arbeiders en leveranciers fungeerden. Deze mannen beheerden de financiële kant van de bouwwerf. Het zijn net deze rekeningen waarop we ons dienen te baseren om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de middeleeuwse bouwwerken. Dit brengt natuurlijk zowel voor- als nadelen met zich mee. Aan de ene kant krijgt men een duidelijke opeenvolging van de verschillende uitgaven, maar aan de andere kant moet men in het achterhoofd houden dat deze mensen financiële experts waren en geen bouwkundigen of werfleiders. Op het einde van elke werkweek of werkmaand verschenen de verschillende arbeiders en leveranciers voor deze persoon (of werden hun kwitanties voorgelegd) en somden op hoeveel ze voor welke opdracht of levering dienden te ontvangen. Doordat deze financiële experts meestal Franstalig waren, terwijl de arbeiders lokaal gerekruteerd werden, geeft dit vaak terminologische moeilijkheden bij onderzoek van de rekeningen. De betaler schreef gewoon op wat hij hoorde, wat vaak leidt tot terminologische verbasteringen en eerder vage vermeldingen van lengte- en inhoudsmaten.

De onkosten die voor deze werf gemaakt werden, zijn reeds onderzocht als onderdeel van de Bourgondische bouwpolitiek, in het algemene kader van de begroting van de Bourgondische staat onder Filips de Stoute, door A. Van Nieuwenhuysen.¹³ In het eerste bouwjaar, van oktober 1385 tot oktober 1386, liepen de totale kosten van de werf op tot 14.171 Vlaamse ponden parisis (lb.par.Vl.). In de tweede bouwcampagne, van 1394 tot 1398, beperkten ze zich tot 7.190 lb.par.Vl.¹⁴ De onkostensom van de bouw van het kasteel van Oudenaarde, goed voor 21.361 lb.par.Vl. of ongeveer 85.444 daglonen van een geschoolde arbeider (gemiddeld vijf s.par. per dag), kan daarmee onder de duurdere werken gerekend worden.

13 A. Van Nieuwenhuysen, 'Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404) Économie et politique' (Brussel 1984), 425-450.

14 Ibidem, 445.

hoewel er nog een brede kloof bestaat met de werven van de andere twee nieuwe burchten, namelijk die van Sluis (197.265 lb.par.VI. voor de periode 1384-1402) en die van Kortrijk (63.254 lb.par.VI. voor de periode 1394-1401). Voor de derde bouwcampagne, lopende van 13 september 1417 tot 30 november 1426, kunnen we de totale kost omwille van de slechte staat van de rekening onmogelijk nog met zekerheid vaststellen. De ontvangst van 680 lb.par.VI. aan het begin van de rekening, gedateerd op 13 september 1417 en 14 augustus 1424 bieden ons wel een vermoeden.

De herkomst van de investeringen kunnen we ook gemakkelijk achterhalen. Zoals gezegd dienden voor deze werven andere bronnen te worden aangesproken dan de inkomsten die de kastelein of baljuw uit zijn dagelijkse inkomsten kon recupereren.

De eerste werf werd nog gestart tijdens de nasleep van de Vlaamse Opstand, waarin Gent nog stevig standhield. De grote fiscale druk op de verschillende regio's door de oorlog verbood allicht een brede spreiding van de onkosten, zodat deze voornamelijk uit bedes gehaald werden, die geheven werden in de kasselrij Oudenaarde, de heerlijkheid Dendermonde, het baljuwschap Oudenaarde, het Land van Aalst en het land van Bornem. Deze bedes brachten in totaal 14.993 lb. 3 s. 9 d.par. op, waarmee de onkosten dus konden gedekt worden.

Zoals verder zal blijken, werd het kasteel niet in één keer uit de grond gestampt. In 1385-1386 werden enkel de grote toren en enkele zijgebouwen opgericht, alsook de brug die deze toren verbond met die aan de overzijde van de Schelde. De rest van het binnenhof was naar alle waarschijnlijkheid omringd door een aarden wal met gracht. Na de Vrede van Doornik met Gent berustte Filips echter hier niet bij. Hij bleef fondsen verzamelen om de bouw te kunnen verderzetten. Deze fiscale druk moet op de omgeving van Oudenaarde zelfs zo groot geweest zijn dat in 1394 de steden en kasselrijen van Oudenaarde, Aalst, Geraardsbergen en Ninove niet kunnen tegemoetkomen aan een gevraagde bede van

100.000 nobels, opgelegd aan heel Vlaanderen.¹⁵ De voornoemde steden en kasselrijen verschenen op 18 juli 1394 voor Margaretha van Male en Jan van Nevers en beklaagden zich dat de werken aan het kasteel van Oudenaarde hen reeds zo zwaar belast hadden, dat ze onmogelijk aan deze bedde konden tegemoetkomen.

VERLOOP VAN DE BOUWWERVEN

DE EERSTE BOUWCAMPAGNE (TWEË OKTOBER 1385 TOT OKTOBER 1386)

Wanneer men precies begon te werken aan het Bourgondische kasteel van Oudenaarde, komen we te weten in de aanhef van de eerste rekening die hiervoor werd opgesteld: 'Che pour ly compte de monseigneur Riffart de Flandres pour faire le chastiel novel à Audenarde, par le commandement de nos tresredoubte seigneur monseigneur de Bourgogne [...] lequel dit messire Riffart commencha à faire ouvrier ou chastial dessus dit le II ottembre sy estoit li dis jours de lundy en l'an 1385'.¹⁶

Filips liet dus nog tijdens de naweeën van de Gentse Opstand de bouw van het kasteel van start gaan, op maandag twee oktober 1385. Hoewel men niet mag vergeten dat het toen nog helemaal niet zeker was dat men in december tot een definitief bestand met Gent zou komen, is het toch opmerkelijk dat de bouwerf reeds zo vroeg aanving. Voor de meeste andere kastelen begon deze pas in de jaren 1390.

In oktober werden voornamelijk voorbereidende werken ondernomen. De baljuw van de kasselrij Oudenaarde speelt hierin een belangrijke coördinerende rol, want hij zorgt dat mensen uitgestuurd worden om

15 Filips de Stoute zette Margaretha van Male en Jan van Nevers (de latere Jan Zonder Vrees) in om een verhoopte bedde van 100.000 nobels los te krijgen van de Vlaamse steden, adel en clerus, met als doel het sponsoren van de kruistocht naar Hongarije in 1395. Tijdens de onderhandelingen hiervoor, die liepen van 20 juni tot 19 augustus 1394, werpen verschillende standen argumenten op om niet of minder te hoeven betalen. W. Prevenier, 'De Leiden en Staten van Vlaanderen (1384-1405)' (Brussel 1961), 310-326.

16 'Dit voor de rekening van meneer Riffart van Vlaanderen, voor de bouw van het nieuwe kasteel te Oudenaarde, op bevel van onze zeer eerbiedwaardige heer mijnheer van Bourgondie [...] dewelke messer Riffart aan het voornoemde kasteel begon te werken op twee oktober op de dag van maandag in het jaar 1385.' (aanhef van de ontvangst). ARA, RK, Nr. 26477, f° 2.

ingrediënten aan te kopen om mortel te maken. Doornikse kalk wordt aangevoerd en lokaal vermengd met zand en water.¹⁷ Er werd dan ook onmiddellijk van start gegaan met de eerste bouwwerken.

Eerst werden veertien gravers (*fosseurs*) en manddragers (*porteurs de hotte*) uit de streek gerekruteerd en aan het werk gezet door de baljuw van Oudenaarde. Hun werk bestond er ongetwijfeld uit de funderingssleuven voor de eerste metselwerken open te leggen. Ze werden in oktober 24 dagen aan het werk gezet, hun taak zou voortduren tot en met januari.

Tegelijk werd het uitzicht van de binnenkoer vastgelegd: men plaatste stellingen en raamwerk om (de gebouwen rond) de binnenkoer te vormen: 'Item accatet et payet bos pour le mois dessusdit pour enclore et entreprendre le court du chastiel' en verder 'Item accatet bos pour le mois dessusdit pour l'estakis dessus nommés'.¹⁸ Onder leiding van meester-timmerlui Joesse en Piere worden deze stukken hout verkapt en worden de stellingen ermee opgetrokken door schrijnwerkers die rechtstreeks uit het garnizoen van Dendermonde afkomstig waren. Hun gevechtsuitrusting wordt voor hen bewaard in een grote koffer.

Ook de metsers worden in alle haast aan het werk gezet. Zeven metsers en tien dagloners beginnen metselspecie voor te bereiden en ontvangen – schijnbaar hergebruikte – stenen. Zo wordt vermeld dat er 18.000 ongekuiste bakstenen en 72 karrenvrachten grijze steen rechtstreeks naar de werf worden aangevoerd om de werken zo snel mogelijk te laten vorderen.¹⁹ Blijkbaar zat er dus grote haast achter de bouw van het kasteel, om

17 Om een idee te geven: om mortel aan te maken in oktober worden 18 *ceuwes* kalk aangekocht en worden 34 karrenvrachten (*beniaus*) zand geleverd. Meer gedetailleerd dan dit worden de rekeningen echter nergens. De precieze inhoud van een *ceuwe* kalk is tot op heden onbekend, maar de brutoprijs voor een *ceuwe* wordt op 36 s. gesteld, met inbegrip van de ton waarin het getransporteerd werd. Een *ceuwe* moet dus de inhoud van één ton zijn. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 4.

18 'Item hout aangekocht en betaald voor de voornoemde maand om het binnenplein van het kasteel te omvatten en insluiten' en 'Item hout aangekocht voor de voornoemde maand voor de voornoemde stellingen'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 6. Bij het eerste citaat lijkt het om grote boomstammen te gaan, want men sleept ze twee per twee met een paardenvierspan naar de werf, terwijl het tweede citaat over kleinere stukken hout lijkt te gaan, aangezien ze met 48 karren naar de werf vervoerd worden.

19 'lesquelles briques furent prissens et amenees sals tous drois pour cause de le wiere d'ou pays de Flandres' (dewelke bakstenen nog vuil en rechtstreeks werden meegenomen omwille van de oorlog in het land van Vlaanderen). ARA, RK, Nr. 26.477, f° 7. Wat voor stenen de *grise pierre* precies zijn wordt niet vermeld, maar waarschijnlijk gaat het om een soort uit de streek van Doornik, zoals we verder nog vaak zullen tegenkomen.

een definitieve overgave van Gent te bespoedigen. Het kasteel bevond zich immers op de kortste weg naar Gent vanuit Oudenaarde.

Ten slotte weten we uit de uitgaven voor smeedwerk dat de bouw aan de grote toren minstens één verdiep ver vorderde: 'Item payet pour une sierure aboyste à tout II cles pour le grande tour XXIII s.'²⁰ Daarnaast krijgen we ook nog volgende vermelding mee: 'Item payet pour II sierures pour le tour novielle faite cousta à tout III cles XXXVIII s.'²¹ Of deze 'nieuwe toren' nu dezelfde is als de 'grote toren' is niet zeker, maar lijkt toch de meest waarschijnlijke oplossing. Dit zou dan betekenen dat minstens het gelijkvloers van de grote toren was opgetrokken (we hebben nog geen vermeldingen van de plaatsing van een plafond) en dat zich hierin minstens drie doorgangen bevonden: één hiervan werd afgesloten met een penslot, de twee anderen met een ander soort slot, eveneens met sleutel.²²

In november 1385 worden de werken niet stilgezet omwille van de wintermaanden, zoals gebruikelijk was (zie tabel 1). Elf metsers en achttien dagloners zetten de metselwerken voort met zelfs een bescheiden toename aan bouwmaterialen (28 *ceuwes* kalk, 36 karren zand en 24.000 tweedehands bakstenen). Er wordt niet precies vermeld wat ze bouwden, maar een grote levering smeedwerk bestaande uit acht muurankers van veertien pond (ongeveer 5,6 kilogram), drie muurankers van vier steen (ongeveer 22,4 kilogram) en 7 muurankers van vijf steen (ongeveer 28 kilogram) voor de 'premiere estaige deseure le boutillerie'.²³ Het is dus duidelijk dat het hier om bijzonder zware muren moet gaan. Het ligt niet voor de hand deze *boutillerie* precies te lokaliseren, maar wanneer we er grondplannen uit dezelfde periode op naslaan, bijvoorbeeld dat van het

20 'Item betaald voor een penslot (? indien we hierin het modern Franse *about* of 'pen- en schachtsluiting' mogen ontwaren) met twee sleutels voor de grote toren 24 s.' ARA, RK, Nr. 26.477, f° 27.

21 'Item betaald voor twee sloten voor de nieuw gebouwde toren, hetgeen met vier sleutels ervoor 48 s. kost'.

22 Een andere mogelijke hypothese (zoals ook in onze thesis werd geponeerd) stelt dat de *grande tour* die van het kasteel zelf is, terwijl de *tour novielle faite* de toren op de linkeroever van de Schelde is. Dit vermoeden wordt versterkt door het feit dat in oktober grijze stenen geleverd worden en deze toren verder in de rekening ook *grise tour* genoemd wordt. Deze toren zou dan bij de laatste belgering door de Gentenaars mogelijk zijn vermetigd en in oktober heropgebouwd zijn. Na grondige revisie opteren wij echter voor de eerste verklaring.

23 'de eerste verdieping boven de flessenkamer'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 11.

kasteel van Waasten, zien we duidelijk onderaan één van de hoektorens een gelijkaardige benaming opduiken.²⁴ Het lijkt ons dus waarschijnlijk dat deze flessenkamer het gelijkvloers van de grote toren omvat, die in oktober werd opgericht. Men kan natuurlijk de bemerking opwerpen dat het vreemd is dat men bij de bouw van een kasteel zou beginnen met de bewaarplaats voor flessen, maar we mogen niet vergeten dat deze rekening allicht pas werd opgesteld nadat de bouwcampagne voltooid was en dat deze benaming mogelijk pas op het einde hiervan gegeven werd.

De zeventien timmerlui werden aan het werk gezet aan 'l'estacquis et barbecans dou castiel'.²⁵ Het is niet geheel duidelijk of deze 'staketsels en ravelijnen' nu duiden op voorlopige dammen die in de grachten aangelegd werden, of men er een voorlopige ringwal rond de binnenkoer mee bedoelt. De timmerlui plaatsten verder verschillende deuren en, hoewel dit niet expliciet vermeld wordt, allicht ook een plafond bovenop de zogenaamde flessenopbergplaats.

In december blijft de bouwactiviteit sterk toenemen. We tellen 22 metsers en 29 dagloners, bijna allen zo goed als permanent op de werf aanwezig, met 34 *ceuwes* kalk, 44 karren zand en 44.000 bakstenen. Daarnaast ontvingen ze vanuit Doornik 120 voet (34,212 meter) negblokken en 39 grote traptreden.²⁶ Blijkbaar werd de ruimte boven de flessenkamer verder ingericht, met het plaatsen van venster- en deuropeningen en een trap.

24 ARA, kaarten en plannen, Nr. 8.694. Het kasteel van Waasten (Warneton) was geen eigendom van de Bourgondische hertogen, maar was als leengoed in handen van de hertogin van Bar. Zij liet op het einde van de jaren 1380 en begin jaren 1390 belangrijke werken aan het kasteel uitvoeren. Het bewaarde plan werd hierbij in 1394 opgemaakt. R.-H. Bautier, J. Sornay en F. Muret, 'Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge. Les états de la maison de Bourgogne, vol. I : Archives des principautés, 2. Les principautés du Nord' (Parijs 1984), 72.

25 ARA, RK, Nr. 26.477, f° 11. Een *estacquis* kunnen we allicht met *estanke* gelijkstellen en is een voorlopige dijk van aarde en hout, aangelegd in de grachten zodat ze kunnen worden drooggelegd en men erin kan werken. A. Salamagne, 'Construire au Moyen Âge, les chantiers de forification de Douai' (Villeneuve-d'Ascq 2001), 224. De term *barbekane* of ravelijn moeten we waarschijnlijk op gelijkaardige wijze verklaren, namelijk een soort voorlopige aarden wal. Deze term heeft wel een meer militaire connotatie. E. Viollet-le-Duc, 'Encyclopédie Médiévale, tome I : architecture', 161-162.

26 'Item mandet à Tournay [...] XXXIX degres grans de gries cousterent 15 s. a chascun monte XXXIX lb. 5 s.' en 'Item achatet rabas de pierre par ledit maistre [Pietre] pour la grande cambre de seure le boutellerie 120 pies cousterent le piet XII s. VI d. monte LXXXV lb.' ARA, RK, Nr. 26.477, f° 18-19. 'raba(t)s' of negblokken zijn natuurstenen blokken die gebruikt worden om een insprong te verwezenlijken, voor een venster of deuropening. Merk op dat bepaalde uitvoeringen in natuursteen werden berekend per voet (of roede) metselwerk.

Deze ruimte werd bovendien blijkbaar in een grote en een kleinere kamer ingedeeld, want er is sprake van 'le grande cambre deseure le cambre de le boutillerie' en van 'les II cambres deseure le boutillerie'.²⁷ Er werden allerlei hijstoestellen aangekocht om bouwmaterialen omhoog te krijgen, wat erop wijst dat men in de hoogte al enkele meters gevorderd was.

Daarnaast tellen we tezelfdertijd 27 timmerlui op de werf. Zij plaatsen een brug tussen de twee torens, over de Schelde, en tegelijk werden de 'staketsels en ravelijnen' hersteld en overdekt. Hiervoor werden onder meer 60 stukken wit hout, 200 andere stukken hout en 18 eiken aangekocht. Terwijl de metsers dus verder bouwden aan of boven de 'premiere estaige deseure le boutillerie', plaatsten de timmerlui op de eerste verdieping ervan een brug die deze verbond met de toren aan de overkant van de Schelde.

De vaste smid Joesse Aquevis zorgde voor de versterking van het metselwerk op de eerste verdieping. Hij leverde een ijzeren steunstaaf van 7 steen (ongeveer 39,2 kilogram) om de nieuwe schoorsteen in die kamer meer steun te bieden. In drie vensters ervan werden ijzeren tralies geplaatst die samen 12 steen 3 pond (circa 68,4 kilogram) wogen, wat erop wijst dat deze tamelijk groot moeten geweest zijn. Blijkbaar konden ze geopend worden want er werden ook hengsels voor geplaatst. In de flessenopslagplaats werden hengsels geplaatst voor deuren, maar men vermeldt niet hoeveel. Op de eerste verdieping werden verder acht muurankers ingemetsel.

Verder is er sprake van een 'grande cambre deseure le cambre de le boutillerie'.²⁸ Hiervoor worden hengsels en acht muurankers aangekocht, maar het is niet precies duidelijk of het hier om de kamer boven flessenopbergplaats (de eerste verdieping van de toren) of de kamer daarboven (de tweede verdieping gaat).

Voortgaand op het smeedwerk, zien we vervolgens dat er nog in december 'II bendes et II crampons' aangekocht worden 'à quoy le pont levis pent'.²⁹ Afgaande op de ons bekende afbeeldingen van de brug over de Schelde tussen de twee torens, lijkt deze niet manoeuvreerbaar te zijn.

27 'de grote kamer boven de kamer van de flessenopbergplaats' en 'de twee kamers boven de flessenopbergplaats'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 16.

28 'de grote kamer boven de kamer van de flessenopbergplaats'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 16.

29 'twee ijzeren banden en twee muurhaken waaraan de ophaalbrug hangt'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 17.

Een meer waarschijnlijke verklaring is dus dat deze ophaalbrug vanuit de grote toren op de rechteroever toegang gaf tot het platteland. De ingang van de grote toren langs plattelandszijde kon dan worden afgesloten door de brug op te halen, maar er bevond zich ook nog een poort, want hiervoor worden hengsels geplaatst. In deze grote poort bevond zich nog een kleiner poortdeurtje of 'wiket'. Beiden werden van sloten voorzien.

Tenslotte zijn de veertien gravers en manddragers uit de streek rond Oudenaarde, die in oktober aan het werk gezet waren door de baljuw, nog steeds aan de grachten aan het graven. Naar alle waarschijnlijk gaat het hier om de halfcirkelvormige gracht die rondom het kasteel liep en die in verbinding stond met de Schelde en de stadsgrachten.

In januari 1386 (n.s.) blijft het aantal arbeiders op de werf vrij stabiel. Achttien metsers en twintig dagloners zetten hun opdracht voort met 24 *ceuwes* kalk, 54 karren zand en twee ladingen van 57.000 en 39.000 bakstenen.

Voor de timmerwerken werden 114 eikenstammen en 64 andere stukken hout aangekocht en verkapt. 24 timmerlui en zeven paar zagers zijn op de werf actief, maar het is onduidelijk waaraan ze werken. Uit de leveringen van het smeedwerk kunnen we alleen afleiden dat een wenteltrap geplaatst werd en dat de ophaalbrug geplaatst werd. Er werden namelijk 'II royelles' met toebehoren aangekocht van 17 steen 3 pond (circa 95,2 kilogram) voor de ophaalbrug en acht lange ijzeren banden om deze brug aan te hangen. De kamer boven de ophaalbrug, van waaruit deze allicht kon worden gehesen, werd met vier muurankers verstevigd, met een totaalgewicht van 22,5 steen (126 kilogram).³⁰ Van de wenteltrap weten we dat op de eerste verdieping ervan vier ijzeren muurankers van 16 steen (circa 89,6 kilogram) en nog eens vier van 12 steen (circa 67,2 kilogram) geplaatst werden.³¹

Van januari tot maart zou het aantal arbeiders op de werf sterk blijven toenemen (zie tabel 1). In februari is er alweer sprake van 21 metsers en 28

30 'Item payet pour IIII ancras pour le premier estaige à le cambre enviers le pont derrière poissant XXII pieres et demie', ARA, RK, Nr. 26.477, f° 24. Met 'pont derrière' werd voor de Bourgondische kastelen die zich bij steden bevonden, steeds de brug langs plattelandszijde bedoeld.

31 'Item payet pour IIII ancras qui sont misses au premier estaige avys poissans XVI pieres' en 'Item payet pour IIII ancras pour l'autre estaige pour ledit vys poissent XII pieres'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 23, 24.

dagloners, die voor hun taken 28 tonnen kalk, 58 karren zand en 68.000 bakstenen ontvingen. Tegelijk werkten ook 24 timmerlui en zeven paar zagers op de werf. Ook deze maand is het echter niet precies op te maken waaraan gewerkt werd.

De ophaalbrug waarover in de vorige maanden sprake was, wordt nu operatief gemaakt door de aankoop van twee touwen om ze op te halen. In de kamer waarin de poort van deze brug geplaatst was, werden twee vensters van ijzeren tralies voorzien en werd de schoorsteen met ijzeren staven versterkt.

Voor het 'estaqueis devant' werden vier paar sluitpinnen of 'grappes' aangekocht en voor de 'barbekane' meerdere duizenden spijkers van verschillende maten.³² Dit versterkt het vermoeden dat de 'barbekane' duidt op de constructie die het binnenplein omringde. Het 'estaqueis devant' was dan mogelijk de poortconstructie die toegang bood naar de stad.

Ook de gravers en manddragers waren nog steeds aan het werk, maar sinds januari was hun aantal wel reeds opgetrokken tot vierentwintig in plaats van veertien.

In maart bereikt het aantal dagloners op de werf opnieuw een maximum. Het aantal metsers zou blijven toenemen tot april. Voor het eerst duikt, naast de gebruikelijke leveringen van basisbouwstoffen (32 *ceuwes* kalk, 56 karren zand en 78.000 bakstenen), ook een levering van grote hoeveelheden natuursteen op, afkomstig uit Doornik, die gebruikt wordt voor meer specifieke toepassingen. Een zekere Colart le Cuvelier uit Doornik leverde 200 voet (57,02 meter) 'd'ourdon', 64 voet (18,2464 meter) negblokken of 'rabat', 61 voet (17,3911 meter) 'bourstwere que on dist de deffence', 24 voet (6,8424 meter) 'de lostyel', vijf waterspuwers en drie trapstenen of 'degres'.³³ Men is dus duidelijk klaar om aan de bovenste delen van de toren te metsen. We vermoeden dat de 'ourdon'

32 ARA, RK, Nr. 26.477, f° 30.

33 ARA, RK, Nr. 26.477, f° 33. 'Ourdon' is een soort nivelleringssteen, platte stenen gebruikt als onderbouw. De 'bourstwere que on dist deffence' komen ook in rekeningen van verschillende andere kastelen voor en duiden op de bouwmaterialen voor de borstwering. Indien we 'lostyel' mogen vereenzelvigen met 'listeau' of 'lintel', duidt dit op een bovendrempel, bedoeld om openingen, deuren, vensters of schietgaten te ontlasten. A. Salamagne, 'Construire au moyen âge...' (Villeneuve-d'Ascq 2001), 230. Gezien de beschreven lengte die wordt weergegeven ('slechts' een kleine zeven meter), zou dit kunnen kloppen.

bovenop de opgerichte muur geplaatst werd als stoel om de uitkragende borstwering op te plaatsen.

Het aantal timmerlui liep sterk ten opzichte van februari. Naar alle waarschijnlijkheid betekent dit dat de bouw van de brug tussen de twee torens voltooid was. Uit Spaanse planken, aangekocht te Sluis, werden deuren en vensters gemaakt, allicht omwille van esthetische motieven (in plaats van het gebruikelijke Deense sparrenhout of lokale eik). In de brugpoort werden blijkbaar nog drie deuren geplaatst en voor de grote kamer boven de flessenopslagplaats werden nog zes muurankers geleverd. Een poort tussen twee bruggen werd van twee lange ijzeren sluitstaven en twee sloten voorzien. De kamer bij de poort langs plattelandszijde werd met nog vijf muurankers versterkt.

Blijkbaar bevond zich vóór de grote toren (normaal gezien vanuit de stad) eveneens reeds een ingerichte kamer. Een schoorsteen werd er verstevigd met een ijzeren baar van 3,5 steen (circa 19,6 kilogram). In de 'porte devant', mogelijk die van de 'estakis', werd een penslot geplaatst met twee sleutels.

In maart zijn geen gravers meer tewerkgesteld op bevel van de baljuw van Oudenaarde, maar er wordt wel door zeven mensen gegraven aan een kelder in de grote toren gedurende negen dagen.

In april neemt het aantal werkuren van de geschoolde metsers nog toe, terwijl de dagloners een dalende trend vertonen (hoewel ze nog wel steeds het overwicht hebben op de werf). Deze sterke toename aan geschoolde arbeid verklaard zich mogelijk door het feit dat opnieuw grote aantallen natuursteen geleverd worden, die gewoonlijk voor meer gespecialiseerde doeleinden gebruikt worden dan het gewone muurwerk. Naast de relatief bescheiden 28 tonnen kalk, 46 karren zand en 48.000 bakstenen worden immers uit Doornik bij Colart Cuvelier opnieuw 1.752 voet (499,4952 meter) ordunen, 271 voet (77,2621 meter) 'que dist gaere qui sont piers de deffense' (dus opnieuw borstweringsstenen), 47 voet (13,3997 meter) negblokken, acht waterspuwers, 23 'gres de vys' of wenteltrapstenen, 249 voet (70,9899 meter) 'listyel' of bovendrempels (zie noot 20), 94 voet (26,7994 meter) 'borst gand' (betekenis onbekend), 107 ronde stenen voor de wenteltrap (allicht om de kolom te vervaardigen waarrond de wenteltrap draait) en ten slotte nog een scheepslading onbewerkte natuur-

steen ('pierres sauvages').³⁴ Deze enorme aantallen doen toch vermoeden dat men ook aan de gebouwen rondom de binnenkoer ver gevorderd is. Door de enorme massa ordunen, goed om een afstand van 500 meter te overbruggen, lijkt het aannemelijk dat men nu aan de bovenbouw van deze gebouwen gaat beginnen. We kunnen dan vermoeden dat de grote aantallen dagloners in de voorgaande maanden het muurwerk hiervan dan opgetrokken hadden en dat de meer gespecialiseerde metsers er nu de bovenbouw van vervaardigden.

Na de sterke terugval in maart aan arbeidsuren die de timmerlui op de werf spendeerden, zien we in april en mei weer een gestage toename. Voor hun opdracht worden 63 eiken aangekocht, maar we weten niet precies waaraan ze werkten. Het feit dat precies met eiken gewerkt werd doet wel vermoeden dat men aan dakbekappingen of zolderingen werkte.

Verder is er ook voor het eerst sprake van een 'grande salle'. Hierin bevinden zich twee schoorsteenmantels die met twee ijzeren staven ondersteund worden. De muren ervan werden van vier muurankers voorzien en er werden hengsels geplaatst om deuren op te hangen. Hoewel we deze niet precies kunnen lokaliseren, lijkt het hier wel te gaan om een grote audiëntiezaal, een ruimte om belangrijke delegaties of personen te ontvangen. In de kamer boven de flessenkamer werden twee sloten geplaatst, de kamers die vóór de grote toren lagen werden versterkt met acht muurankers. In de eerste kamer voor de grote toren werden scharnieren of 'pendans' ingemetst voor vensters en deuren.

Er worden acht muurankers geplaatst in de 'porte enviers l'Escault au premier estage', allicht de deur die uitgaf op de brug tussen de twee torens.³⁵ We zien ook dat de plankenvloer ('plancher') boven de flessenopbergplaats definitief gelegd wordt want er worden 4.500 nagels aangekocht van vier verschillende groottes. Ook de kleine kamer erboven is onderwerp van schrijnwerkerij. Ondertussen groeven zes arbeiders nog steeds onder de grote toren gedurende zes dagen.

In mei nemen de arbeidsuren van de timmerlui nog even toe, terwijl die van metsers en dagloners duidelijk blijven afnemen. Naast de 64,5 mud kalk, 48 karren zand en 54.000 bakstenen die voor de metselwerken wor-

34 ARA, RK, Nr. 26.477, f° 39-40.

35 'de deur naar de Schelde op de eerste verdieping' ARA, RK, Nr. 26.477, f° 42

den aangekocht, wordt voor het eerst ook een leverancier van Brabantse steen aangesproken, namelijk Michiel (Machiel) de Mellebrouch. De waarschijnlijk uit Antwerpen afkomstige de Mellebrouch is een vaste waarde in de Bourgondische kastelenbouw van rond 1400, want buiten Oudenaarde zien we hem ook fungeren als voornaamste leverancier in Brabantse steen te Beveren (1395-1397), waar hij ook de aanneming over de metselwerken krijgt, en ook in Nieuwpoort vernemen we in 1393 dat bij hem Brabantse steen gekocht werd. Hij overleed ergens eind 1397 of begin 1398.³⁶ Voor de werf van Oudenaarde worden bij hem 18,5 roeden (110,76 meter) ordunen aangekocht, 91 voet (25,9441 meter) 'listyel'-stenen of bovendrempels, 80 voet (22,808 meter) negblokken, 156 voet (44,4756 meter) trapstenen, 95 'corbiaus pour gessir les meries sus', zeven last of 70.000 stuks onbewerkte steenblokken en 94 voet (26,8 meter) 'necsteene'.³⁷ De kraagstenen dienden blijkbaar onder meer om de zoldering van de grote zaal te maken, want hiervoor werden ook twee grote draagbalken of 'marien' aangekocht, samen met twaalf eiken. De grote zaal wordt verder uitgerust met een groot tralievenster en muurankers. Vier muurankers worden ook geplaatst in de kamer voor de grote toren en op de brug tussen de twee torens worden verschillende sloten aangebracht.

In juni 1386 zien we opnieuw een sterke terugval in de bouwactiviteit op de Oudenaardse werf, die zou blijven voortduren tot augustus. Naast 58 mud kalk en 47 karren zand worden nog maar 4.000 nieuwe bakstenen aangekocht, wat er allicht op wijst dat het ruwe muurwerk zo goed als voltooid was, en ook de aankoop van natuursteen blijft vrij beperkt. We vernemen dat er 11.500 plaveistenen en 9.500 kleinere stenen worden aangekocht te Gent (handel met deze stad werd weer mogelijk doordat het bestand, gesloten in het Verdrag van Doornik, bleek stand te houden), waarmee de twee grote kamers voor de grote toren, de 'deffenses' voor de grote toren en verschillende andere plaatsen vóór het kasteel geplaveid worden.³⁸

36 K. Poschet, 'Pour la garde, seurté et deffense de nostredit pais de Flandres...', 190.

37 De 'corbiaus pour gessir les meries sus' zijn kraagstenen om dwarsbalken op te plaatsen, dus als stoel voor een zoldering. De 'necsteene' zijn ons onbekend, maar het is mogelijk dat ze dezelfde betekenis hebben als 'rabat', dus negblokken voor venster- en deuropeningen. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 46-47.

38 'deffenses' moeten we hier ongetwijfeld interpreteren als weergangen. De gebouwen rond de binnenkoer waren dus bekroond met een weergang. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 51.

De uitgaven aan de smidse in deze maand zijn nogal vaag. Er wordt blijkbaar een grote kraan opgericht ('le grand engien') en er worden onder meer acht muurankers geleverd, 'dont les IIII gissent à le grande tour nouvelle faite et les IIII aultres gissent à la deffence deseure le grande chambre'.³⁹

Daarnaast werd te 'Heham' of Ename een baksteenoven gemetst, speciaal om de bouwwerf te Oudenaarde te bevoorraden. Naast deze oven werd als verblijf voor de bakkers en als opslagplaats een houten barak getimmerd, dat bedekt werd met 600 houten latten en 1.100 bussels stro. Het bakken van de bakstenen werd in aanneming uitbesteed aan de Gentenaar Jehan Cant en zijn gezelschap Lievin. Ze kregen hiervoor 20 s.par. per 1.000 eenheden. Verder kregen ze een trekpaard, nog eens 1.100 bussels stro om de productie af te dekken, tien kruiwagens, twee paar baksteenvormen, twee tafels en alle andere benodigdheden. Een eerste lading van 69.000 bakstenen kon nog dezelfde maand op het kasteel geleverd worden.

Zoals reeds vermeld blijft in juli de vaste bouwactiviteit teruglopen. Er worden nog wel 140.000 nieuwe bakstenen uit Ename aangevoerd, maar is al geen sprake meer van natuursteen. Ook de timmeractiviteit lijkt beperkt tot stellingenbouw.

Er wordt wel een opdracht in aanneming uitbesteed aan een zekere Jehan Trave, namelijk de bouw van een keuken en een oven. Deze wordt opgetrokken in steen, bezet en overdekt met 800 latten en 8.000 dakpannen uit Gent. Een zekere Claus Vincke mag twee ovens bouwen, die worden aangesloten op dezelfde schoorsteen.

Ook in augustus kunnen we niet veel meer vermelden dan een nieuwe levering van 47.500 bakstenen uit de oven van Ename.

Hoewel in september en oktober de gepresteerde arbeidsuren weer gevoelig toenemen, blijft de precieze aard ervan onbekend. Omdat nog steeds sprake is van de kraan vermoeden we dat men verder werkte aan de hogere delen van het kasteel. Zo weten we onder meer dat in de schoorsteen boven de grote kamer een ijzeren kruis gemetst wordt. In de kelder (die in de vorige maanden was gegraven) worden vier ijzeren

³⁹ 'waarvan er vier dienden voor de grote, nieuwe toren, en de andere vier voor de weergang bovenop de grote kamer'. ARA, RK, Nr. 26.477, f° 54.

ringen geplaatst. In beide maanden werden opnieuw 47.000 bakstenen overgebracht vanuit Heham.

In oktober houdt de rekening van 1385-1386 op. Blijkbaar lagen de werken hierna ook stil tot juni 1394. Samenvattend kunnen we stellen dat in de eerste bouwcampagne, lopende van oktober 1385 tot oktober 1386, als voornaamste werken de bouw van de toren op de rechteroever, de aanleg van de binnenkoer en de constructie van de brug tussen de twee torens over de Schelde golden. De grote toren bestond naar alle waarschijnlijkheid uit drie bovengrondse niveau's, met aanpalende kelder. Voor de toren werd onder meer een grote zaal gebouwd en rond het geheel werd een natte gracht aangelegd, gevoed door de Schelde en de stadsgrachten.

DE TWEDE BOUWCAMPAGNE (TWAALF JUNI 1394 TOT ZESTIEN SEPTEMBER 1403)

In 1394 was er blijkbaar ruimte om opnieuw over te gaan tot uitbreidingswerken aan de burcht van Oudenaarde. Voor het eerst werden hier sommen vrijgemaakt vanuit de centrale overheid: 'la somme de cinq cens nobles, pour iceulx convertir et emploier es nouveaulx edifices et ouvrages que nous faisons faire en notre dit chastel'.⁴⁰ Hieruit blijkt reeds dat men nieuwe gebouwen liet oprichten in het burchtcomplex, dat in 1385-1386 gebouwd werd.

Eerst gingen de timmerlui opnieuw aan de slag. Meester Pieter Temmerman vervaardigde in de week van 11 augustus 1394 een houten brug naar het kasteel, waarschijnlijk over de Schelde, om bouwmaterialen aan te voeren, en een 'dodanne pour le cours des yauwes'.⁴¹ Men bereidt zich dus voor om aan de oevers van de grachten of de Schelde te werken. Aangezien volop palen en planken hiervoor verzaagd worden, lijkt het te gaan om een soort kistdam (houten bekistingen gevuld met aarde).

We hebben gezien hoe in de voorgaande bouwcampagne enkele gebouwen werden opgericht vóór de grote toren, dus langs de kant van

40) 'de som van 500 nobels, om deze aan te wenden en te gebruiken voor de nieuwe gebouwen en werken die wij [Filips de Stoute] lieten uitvoeren in ons nieuw kasteel'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 3.

41) 'aarden dam om de loop van het water [te verleggen]'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 28.

de stad, zoals onder meer een grote audiëntiezaal. Blijkbaar bestond de rest van de omwalling rond het binnenhof nog grotendeels uit een aarden was met palissaden, want in de week van 17 augustus krijgt diezelfde Pieter Temmerman 18 s. om gedurende drie dagen 'rompre et estrichier un pallich estant devant ledit castiel pour commenchier a fouir ens oudit ouvrage'.⁴² Het lijkt er dus op dat de aangelegde kistdam het water, dat door de Schelde werd aangevoerd, uit de gracht rond het kasteel moest gehouden worden. Tot en met de week van zeven september zullen timmerlui, zagers en dagloners uitsluitend aan deze kistdam blijven werken (het plaatsen van palen, verbinden met planken en opvullen met aarde), het timmerhout werd van de regionale productie afgenomen. Men was duidelijk de werf aan het voorbereiden op de vernieuwingen, want tegelijk werd ook een oude muur, aanpalend aan de grote toren, in aanneming uitgebroken door twee personen.

In deze laatste week werd ook anderhalve scheepslading Doornikse funderingssteen geleverd. Hiervoor stonden drie steenhandelaars uit Antoining in, Jehan le Vigne, Jehan de Cisoing en Jaquemart de Roteleu, die we ook later herhaaldelijk zien terugkomen. De aankoop van vier draagbakken voor mortel bewijst mede dat men ging beginnen aan het metselwerk.

In de week van 15 september liet meester Mahui de Lisques, meester-metser van het kasteel van Rijsel, drie metsers overbrengen, die bij de werf zouden assisteren. Ongetwijfeld was hun opgedane ervaring bij de bouwwerken aan dit laatste kasteel, die vermoedelijk plaatsvonden van 1390 tot 1403, hierbij van doorslaggevend belang.⁴³ Waaraan ze precies metsten, is niet bekend, maar allicht werd ergens langs de gracht de vroegere aarden wal en/of palissade vervangen door een stenen onderbouw, als voorbereiding verdere aanleg van gebouwen rond de binnenkoer. Doordat men in de drooggelegde grachten voortdurend hinder ondervond van nachtelijk insijpelend water (allicht in de droog gezette gracht) werden twee dagloners gedurende vier nachten aan het

42 'een palissade voor het kasteel af te breken om te kunnen beginnen graven aan het [bouw]werk'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 28.

43 Over het kasteel van Rijsel, zie Gilles Bleeck, 'Le château royal de Lille sous le règne du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404)', in: G. Bleeck, P. Contamine, N. Faucherre & J. Mesqui (eds.), *Le château et la ville : conjonction, opposition, antagonisme (Xle-XVIIIe siècle)* (Parijs 2002), 89-132.

werk gezet bij het afvoeren van overtollig water, terwijl dertien anderen verder aan het graven gingen en overdag de werken droog hielden.

De drie Rijselse metsers bleven twee weken lang op de werf funderingen plaatsen (tot en met 10 oktober), waarna ze niet meer voorkomen. Timmerlui en zagers bleven ondertussen palen en planken vervaardigen, plaatsen en aaneen bevestigen, terwijl een dagploeg en een nachtploeg handarbeiders de werken droog hielden en anderen aarde weggroeven en de kistdam versterkten.

Pas in de week van 12 oktober 1394 komen weer lokale metsers in actie (zie tabel 2). Er werden nog allerlei werken uitgevoerd aan de gebouwen rond de binnenkoer, die voor de toren gelegen waren: 'pour avoir ouvre oudit castel joignant à une tour nommee la grosse tour par devers la ville sus l'Escaut'.⁴⁴ Aangezien er geen sprake is van nieuwe steenleveringen de voorafgaande maanden, betroffen dit vermoedelijk slechts herstelingswerken aan de oudere gebouwen uit 1385-1386.

De week erna wordt wel opnieuw een halve scheepsloading Doornikse funderingssteen geleverd, door de vaste 'roquetiers' of stenenhandelaars uit Antoing. Deze nieuwe funderingen werden wel door de lokale metsers en steenkappers geplaatst, namelijk Simon du Pré, Gilles de Leeverghem, Jehan de Helleghe, Jehan de Homberghe, Lievin de Homberghe, Lievin de le Nieuweghe, Jehan de Maldeghem, Engraniet de Lisques, Hanin de Landois en Coppin de Bruges. Deze nieuwe funderingen werden door de timmerlui en zagers voorzien van houten funderingspalen: 'pour avoir plusieurs pillos aguisies et apparlier bos pour les soyeurs d'ays apointier et ajointre les planques pour les mettre ens ou fondement doudit ouvrage'.⁴⁵

Tot eind november zou geen nieuwe natuursteen meer aangekocht worden. Dezelfde lokale metsers blijven wel actief, maar opnieuw lijken ze vooral met herstellingen bezig te zijn aan gebouwen uit 1385-1386, 'leur

44 'voor het werken aan het voornoemde kasteel, dat aansluit op een toren die grote toren noemt, langs de kant van de stad op de Schelde'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 36.

45 'voor verschillende palen te hebben geplaatst en het bereiden van het hout voor de plankenzagers en het aanscherpen en aaneen plaatsen van planken, om ze in de funderingen van het voornoemde werk te plaatsen. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 38. We noemen de metsers bij hun Franse namen, omdat deze in de bron sowieso al verbasterd zijn.

la plus grant necessité fu pour le plus grant prouffit de ladite maison'.⁴⁶ Het feit dat men over een 'huis' spreekt, doet vermoeden dat de werken zich vooral aan de woonvertrekken rond de binnenkoer afspeelden.

De timmerlui richtten in diezelfde week van 26 oktober een nieuwe keuken op in het kasteel, gelegen naast een grote zandophoping: 'pour avoir ouvre ens oudit castel a guiser pluisieurs pilos a apointir et apparlier les planquez pour les mettre ens oudit ouvrage a mettre une cuisine ins laquesse estoit joignant à une grande motte de terre, par dedens ledit castel'.⁴⁷ In de 'grande motte de terre' mogen we misschien de aarden omwalling rond de binnenkoer lezen. Deze keuken werd door de lokale dakpanlegger Pieter van een dak voorzien.

In de week van 3 november worden voor het eerst opnieuw bakstenen aangekocht, wat erop wijst dat men opnieuw aan muurbouw gaat beginnen. Jacob le Quarielmaker levert 27.000 stuks en een overschot uit de oude baksteenoven van Enname wordt per schip overgebracht. Nochtans lijkt de vaste metsersploeg nog een tweetal weken vooral bezig te zijn met herstellingen.

De lokale smid Joes Akevis, die ook al het leveringsmonopolie genoot in 1385-1386, vervaardigt vier ijzeren ringen die in de kaaimuur langs de Schelde gemetst worden, om schade door schepen tegen te gaan.

In de week van 9 november gaan timmerlieden Jehan Temmerman, Goessin Sceldekin en Jehan le Brecht opnieuw houten verstevigingen plaatsen voor funderingen. Dagloners graven nog steeds en verwijderen dag en nacht water uit de droog gelegde grachten. De twee weken erna laat meestermetser Simon du Pre de dagloners nieuwe muren afdekken voor de vrieskou gedurende de winter. Jehan le Tavernier levert nog 118 mud kalk en smid Joes Akevis herstelt de metsers hun gereedschappen. Verder worden nog een zekere hoeveelheid bakstenen, 500 eenheden Doornikse ordunen en 50 eenheden 'ourdonchel' geleverd op de werf, maar de afwezigheid van metsers doet vermoeden dat ze niet gebruikt werden tot het volgende jaar.⁴⁸

46 'waar de nood het hoogst was voor het voornoemde huis'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 40

47 ARA, RK, Nr. 26.478, f° 40.

48 De precieze betekenis van 'ourdonethel' is ons onbekend. Het gaat in elk geval niet als bij 'ourdon' om een vorm van bewerkte natuursteen.

De werken lagen hierna naar middeleeuwse gewoonte stil van 27 november 1394 tot 1 maart 1395, omwille van de wintermaanden. In de eerste drie weken van maart werden opnieuw emmers en dergelijke aangekocht, waarmee dagloners aan de slag gingen bij het afgraven van 'une grande motte laquelle estoit joingnant audit castel par devers la ville'.⁴⁹ Naar alle waarschijnlijkheid werd hier een stuk van de aarden omwalling, die de binnenkoer omsloot, afgegraven, om te worden vervangen door stenen gebouwen.

De stenenhandelaars uit Antoing leverden inderdaad opnieuw een scheepslading Doornikse funderingssteen in de week van 1 maart en één in de week van 8 maart. De stenen van het vorige jaar werden weer klaargelegd. In de derde week van maart werden door de drie stenenhandelaars 100 eenheden Doornikse 'ourdonchel' en 250 stuks ordunen overgebracht. We bemerken nog steeds geen metsers op de werf, of enige andere tekenen van expliciete bouwactiviteit, ook niet in de week van 22 maart, wanneer geen stenen meer geleverd worden, maar wel een oude toren van het kasteel van de heer van Le Quesnoy wordt afgebroken om de bouwmaterialen te recupereren in Oudenaarde. Dit werk zou duren tot en met de week van 5 april. Ook uit het kasteel van Poeke worden oude Brabantse stenen overgebracht om te hergebruiken en in de weken van 15 en 19 april werd een oude muur op de Schelde, buiten het kasteel langs de kant van Ename, afgebroken om de bouwstoffen eveneens op de werf te recupereren. In de laatste week van april gingen de dagloners die voor deze afbraakwerken instonden, opnieuw aarde wegdragen van de aarden wal of 'motte' bij het kasteel. Algemeen beschouwd bleven de werken in maart en april 1395 beperkt tot enkele afbraakwerken, herstellingen en leveringen.

In de eerste week van mei werd de oude stal van het kasteel van haar dak ontdaan en afgebroken, omdat er een muur op die plek moest worden opgetrokken. Ook hier werd een voorlopige houten constructie dus vervangen door een stenen gebouw, gesitueerd rond de binnenkoer. De dagloners namen de dakpannen en -latten weg, aangezien de meester-timmerman Jehan Temmerman instond voor de verdere afbraak, was

⁴⁹ 'een grote aarden motte, die aansloot op het kasteel langs stadszijde'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 46.

de oude stal allicht in hout opgetrokken. Jehan de le Vigne, Jehan de Chisoing en Jaquemart de Rosteleu, de steenhandelaars uit Antoing, leverden opnieuw een schip met Doornikse funderingssteen af en de heer van Le Quesnoy liet een lading afbraakstenen uit een oude toren van zijn kasteel overbrengen. Maar ook deze maand treden nog geen metsers in actie, dus het ging hier om de geleidelijke opslag van bouwmaterialen, zodat het volgende bouwseizoen vlot kon verlopen. De dagloners blijven nog de hele maand de aarden wal rond de binnenkoer afgraven en de aarde wegdragen.

De planken en palen die de timmerlui en zagers gedurende de maand mei vervaardigden, worden in de week van 24 mei, wanneer de gravers ver genoeg zijn opgeschoten, opnieuw ter versterking van nieuwe funderingen geplaatst. In de week van 7 juni zien we dat ze een grote kraan oprichten, terwijl anderen verder funderingspaaltjes plaatsen. Twee ploegen dagloners gaan weer dag en nacht de werken droogleggen, zodat metsers aan de funderingen kunnen beginnen.

In de week van 14 juni zien we dan uiteindelijk opnieuw Simon du Pre, Ernoul du Pre, Gilles de Leeverghem, Hanin de Landois en Lievin de Nieuweghe in actie treden als vaste metsers en steenkappers. Hoewel hun precieze opdracht niet vermeld wordt, mogen we, afgaande op de voorafgaande bezigheden van andere arbeiders, aannemen dat deze het plaatsen van nieuwe funderingen langs de oevers van de grachten betrof, daar waar zich voordien een aarden wal met palissade bevond. Dit blijkt ook uit de verdere activiteiten van de timmerlui: 'pour avoir pillote ens oudit ouvrage, aguisie plusieurs pillos, appareillie les planques doubles lez quelx furent mis sus les pillos ens ou fondemens doudit ouvrage pour dessus maconner'.⁵⁰

Ook de weken erna en in de hele maand juli bleef deze activiteit zo goed als ongewijzigd. Terwijl de dagloners de aarden ringwal verder afgraven en mogelijk ook de grachten aanpasten, zorgden zagers en timmerlui voor de plaatsing van funderingspaaltjes, waarop de metsers een nieuwe fundering plaatsten, die nieuwe gebouwen rond de binnenkoer moesten dragen. In de week van 12 juli werd nog een schip aangevoerd met oude

50 'Voor het plaatsen van palen in voornoemd werk, verschillende palen vast te zetten, dubbele planken vast te maken, die op de palen geplaatst werden in de fundering van voornoemd werk om er bovenop te metsen.' ARA, RK, Nr. 26.478, f° 57-58.

stenen van een uitgebroken muur langs de Schelde, tussen het kasteel en Ename, in de week van 26 juli werd een hoop bakstenen en onbewerkte natuurstenen aangekocht door meestermetser Simon du Pre, afkomstig van een oude kapel.

De smid begon daarnaast aan vernieuwingswerken in het kasteel. Hij voorzag een deur van de torenzaal van een nieuwe klink.

In de eerste week van augustus 1395 gingen de dagloners van start met de aanleg van een nieuwe dam in de stadsgrachten. Deze lag ‘ens es fosses de le ville [...] une damme tout oultre et autour lu castiel au lez envers Heham pour faire ouvrer de maconnerie le mur qui va sus les fosses de le ville et au coron envers lesdiz fossez une petite tourelle fondee pour avoir servi les macons de toutes estoffes’.⁵¹ Rondom de oude toren werd dus een dam aangelegd in de grachten, zodat de funderingsmuur kon verstevigd worden. Dit wijst er allicht op dat de funderingswerken langs de kasteelgracht rondom de binnenkoer voltooid waren.

In de week van 16 augustus plaatsten de timmerlui funderingspalen op deze plaats, een ploeg van negentien dagloners ging aan de slag bij het uitgraven van de grond aan de kasteelpoort langs plattelandszijde, op de stadsgrachten, en begon aan de bouw van een funderingsmuur in de stadsgracht, die aansluiting vond op de funderingsmuur die ervoor al was opgericht.⁵² Of men hiermee de grote toren bedoelt, of een andere doorgang die zich ernaast moet hebben bevonden, wordt hieruit niet duidelijk. Een week later gingen de metsers er aan de slag, eerst nog bescheiden, maar vanaf 31 augustus beginnen ze met acht metsers en steenkappers volop aan de fundering van de muur die aansloot op de kasteelpoort richting Ename en die in verbinding zou geplaatst worden met de voordien geplaatste funderingen. In de week van 23 augustus werd hiervoor door schipper Jehan Heines nog een grote hoeveelheid Brabantse witte ordunen naar de werf verplaatst.

51 ‘in de stadsgrachten [...] een dam buiten en rond het kasteel aan de kant van Ename om de muur te metsen die boven de stadsgrachten loopt en aan de top ervan aan de kant van deze grachten een klein torentje met funderingen om de metsers tot bouwstoffen te dienen’. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 73.

52 ‘pour avoir fouwy joignant à le porte du castel envers Heham, pour faire et fonder le mur qui siet envers les fossez de la ville, le quel mur vient rajoinde à l'autre pour ent frumer ledit castel’. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 76.

De metsers en steenkappers blijven met deze opdracht bezig tot de laatste dagen van september, maar de timmerlui werken ondertussen verschillende andere opdrachten af en ook andere arbeiders voeren aparte taken uit. Nog in de week van 23 augustus krijgen Piere Despres en Collin le Leu de opdracht om de bekapping af te breken van een toren, die noch funderingen, noch funderingspaaltjes had, zodat hij groot gevaar betekende voor het kasteel.⁵³ Of het hier gaat om de bekapping van de grote toren, of een andere toren die voorheen deel was van de stadsversterkingen, wordt niet vermeld, maar de plaatsing van een dam onderaan de grote toren doet vermoeden dat het om deze ging. Bij het afgraven van de grachtoever rond deze toren zal men mogelijk onderhouden hebben dat hij een te grote druk uitoefende op de ondergrond en bij verdere afgraving mogelijk zou instorten, waarna men besloot om het dak te verwijderen om hem enigszins te verlichten.

In de eerste week van september plaatsen timmerlui een nieuwe gang binnen de grote toren waarlangs men hierin omhoog kon gaan.⁵⁴ De week erna werken ze binnen het kasteel aan de kamer van kastelein Baudoin Olivier en aan de keuken bij de kelder, die eerder al onder de grote toren gegraven werd. Ook in de week van 20 september zullen ze aan deze kasteelkeuken, die tevens aansloot op de grote toren, werken, de twee weken erna later zien we ze opnieuw bezig aan de kasteleinskamer in het kasteel en een kamertje dat erop aansloot. In oktober begonnen de timmerlui nog aan een stal voor vijf paarden, die zich merkwaardig genoeg achter het kasteel bevond, dus aan de plattelandszijde. Of de perimeter van de binnenkoer hierbij werd uitgebreid naar plattelandszijde toe, of dat er een soort voorhof hier werd aangebracht, kunnen we moeilijk met zekerheid vaststellen. Ze bleven er twee weken aan werken.

De metsers en steenkappers bleven tot en met de week van 20 september duidelijk werken aan het 'ouvrage joignant à ladite porte envers Heham', vanaf de week erna is hun opdracht minder duidelijk, name-

53 'laquelle tour estoit toute pourfendue et n'estoit point fondet ne pillote et eut peu porter tres grand damage à ladite maison'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 25-26

54 'pour avoir ouvre oudit castel dedens la grande tour à une allee par ou on monte ens ladite tour'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 82.

lijk 'leur il en estoit la plus grant necessité et prouffit de ladite maison'.⁵⁵ In oktober wordt aan een toren gewerkt: de dagloners worden betaald 'pour avoir rompu pluisieurs estoffez de la tour qui fu abatue pour ent ouvrir les macons'.⁵⁶ Of het hier ging om een gat dat in de grote toren werd gemaakt, bijvoorbeeld om de basis te verstevigen of een kelderdoorgang te maken, dan wel om een andere toren die werd afgebroken zodat men de gebouwen rondom de binnenkoer verder kon aanleggen, is niet bekend.

Tenslotte vernemen we nog allerlei opdrachten van lange duur, waarvan in de week van 11 oktober de eindafrekening gemaakt werd. Het betrof een aantal taken die werden uitgevoerd van 13 maart 1395 (n.s.) tot 16 oktober van datzelfde jaar. Jehan le Tavernier leverde in die periode 324 mud kalk aan de werf en ontving hiervoor 259 lb. 4 s. Daarbij kwamen nog eens 10 *keuwes* uit Doornik voor de maand oktober. Smid Joes (of Goes) Akevis herstelde in deze periode verschillende gereedschappen: 18 metserhamers, 86 beitels en 848 speciale steenkapperbeitels. Het slijtageniveau onder de gereedschappen was dus bijzonder hoog.

In diezelfde week leverde schipper Castelman een hoeveelheid witte Brabantse ordunen aan de werf. Uit de verdere metselwerken blijkt duidelijk dat deze nog in hetzelfde jaar 1395 werden aangewend. De rekening 1394-1395 werd hierbij besloten op 11 oktober 1395, maar hoewel de werf opnieuw zou worden stilgelegd gedurende de wintermaanden, gebeurde dit nog niet onmiddellijk. De totale kost van deze werf bedroeg 2.135 lb. 1 s. 10 d.par., exclusief de persoonlijke onkosten die kastelein Baudoin Olivier opliep, zoals het schrijven van de rekeningen en ze over te brengen om ze voor te leggen aan de hertog in Parijs). Het was tevens de laatste rekening van Baudoin Olivier.

Met volgende aanstellingsnota in de aanhef begon de eerste rekening van Johan Jacobs als kastelein van Oudenaarde: 'Compte Jehan fils Jaques d'Audenarde, receveur et paieur commis de par monseigneur le duc de Bourgogne [...] des deniers ordonnez par ycellui seigneur, estre

⁵⁵ Het '(metsel)werk aansluitend op de poort richting Ename' is duidelijk de flank langs platelandszijde, terwijl 'daar waar de grootste noodzaak en voordeel was voor het voornoemde huis' minder gespecificeerd is. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 85-87.

⁵⁶ 'voor verschillende bouwstoffen te hebben afgebroken van de toren die werd afgebroken zodat de metsers erin konden werken'. ARA, RK, Nr. 26.478, f° 90.

convertiz et emploiez es ouvraiges du chastel d'Audenarde, de tout che qu'il a receu, paie et mis hors a le cause dite, depuis le XVIIIe octobre MCCCIIIxxXV, que Baudoin Oliviers fu deschargies doudit office et ledit Jehan institue en icellui par vertu des lettres de mondit seigneur'.⁵⁷

De nieuwe kastelein liet nog enkele werken uitvoeren in het najaar van 1395. Tussen 18 oktober en 7 december van dat jaar werd nog 203 mud kalk aangekocht bij Jehan le Tavernier, terwijl Simon du Pre, Ernoul du Pre, Gilliz de Leeverghem, Lievin de Homberge, Jehan de Zeghelsem, Hanin de Landois en Lievin de le Nieuweghe, de metsers, en Hanin de l'Escault en Haine Brulins, de steenkappers, hiermee (en allicht met de laatst geleverde Brabantse ordunen) voort werkten aan de 'mur joingnant a le porte envers Eenam sur lez fosses de la ville et autrepart'.⁵⁸ Men wou dus nog voor het stilliggen van de bouw in het winterseizoen de platte-landsflank afwerken. Schipper Castelman bracht ook nu verschillende Brabantse ordunen over 'par dela l'ouvrage'. Er lag dus reeds een stenen-voorraad in de buurt van de werf, die gewoon per schip tot bij de werken werden vervoerd.

Ondertussen bleven de timmerlui allicht aan de paardenstal werken, hoewel dit niet expliciet vermeld wordt, want nog in dezelfde periode worden 150 eenheden dekriet, 250 daklatten en 2.100 spijkers aangekocht, waarmee vier strodekkers de stal overdekten. Een bedekking van riet betekent evenwel dat deze nog niet af was en men deze een voorlopig dak gaf als bescherming tegen de winter. Ook de dagloners presteerden nog een hoog aantal uren in deze laatste maanden. Met 32 mensen assisteerden ze de meer gespecialiseerde arbeiders.

Slotenmaker Willem de Vos voorzag nog een slot voor het ijzeren traliehek ('traille de fer'), dat door Joos Akevis in de keuken was geplaatst.

57 'Rekening Johan Jacobszoon van Oudenaarde, door mijn heer de hertog van Bourgondie [...] aangestelde ontvanger en betaler van de gelden opgelegd door diezelfde heer, om te worden aangewend en gebruikt bij de werken aan het kasteel van Oudenaarde, van alles wat hij ontvangen, betaald en gebruikt heeft om de voornoemde reden, vanaf 18 oktober 1395, toen Boudewijn Olivier van het voornoemde officie ontslaan werd en de voornoemde Johan hiervoor aangesteld door brieven van mijn voornoemde heer' ARA, RK, Nr. 26.479, f° 2.

58 'muur aansluitend op de poort richting Ename op de stadsgrachten en elders' ARA, RK, Nr. 26.479, f° 29. Bemerkt dat hier geen sprake meer is van 'richting Heham', maar van 'Ename'. Het lijkt wel om dezelfde richtingaanduiding te gaan, ook Froissart spreekt immers eveneens over de abdij van 'Eham', wanneer hij het over het onderkomen van de Gentenaars heeft in het voorjaar van 1381. M. Kervyn de Lettenhove, 'Oeuvres de Froissart Chroniques. Tome neuvième (1377-1382)' (Osnabrück 1967), 368.

aan de kant van de Schelde. Deze laatste herstelde ook nog twee andere traliehekken, één uit de keuken richting Ename en één uit de kelder van de grote toren, twee ijzeren schoorsteenmantels uit de keuken en de kamer erboven, drie ijzeren ‘hanes’ (betekenis onbekend) en verschillende beitels, waarmee een gat in de kelder werd gemaakt.

Op 7 december 1395 werd de werf stilgelegd voor de winter (zie tabel 4). Vanaf 15 januari 1396 (n.s.) was er weer beweging op de werf, maar voor nieuwe grootscheepse bouwactiviteit moeten we wachten tot na 13 maart.

Voor 13 maart werd nog een hoeveelheid bakstenen en natuursteen overgebracht uit een ruïneus gebouw in Steenbrugge bij Aalst, een equivalent van tien scheepsladingen. De metsers gingen nog niet van start, maar steenkapper Hanin de l’Escault maakte een opening in de muur van de grote toren, om van de keuken in de torenkelder te kunnen gaan. Hij maakte ook twee vensteropeningen in deze toren. In de ‘grise tour’, dit is de toren op de linkeroever van de Schelde, kapte hij een gat tussen de gewelven door, zodat er een schoorsteen kon geplaatst worden. Aan elke zijde van die schoorsteen kapte hij nog een opening uit, om te dienen als venster. Willem Voskin leverde nog twaalf ijzeren hengsels die in loden kaders bevestigd werden, zodat men er vensters in kon plaatsen. Indien we mogen aannemen dat deze dienden voor de nieuwe vensteropeningen die uitgekapt werden, was elk venster voorzien van drie hengsels.

Vanaf 13 maart treden de metsers dus opnieuw in actie. Metsers Simon du Pre, Hanin de l’Escault, Ernoul du Pre, Gilles de Leeversghem, Lievin de le Nieuweghe, Jehan de l’Abeel en Jehan de Zeghelsem, en steenkappers Pietret du Hauron en Hanin de le Nieuweghe beginnen aan de constructie van een torentje, ‘laquelle est a l’un des corons dudit ouvrage sur les fosses de la ville envers Eenam [...] a le porte dudit les’.⁵⁹ De muurflank aan de kant van Ename, die langs de stadsgrachten liep, werd dus uitgerust met uitkragende torentjes, waarvan er hier een eerste werd gebouwd. Voor dit werk leverden Jehan de le Vingne, Jehan de Cisoing en Jakemart le Roteleu, de steenhandelaars uit Antoing, een schip ‘ourdonchel’, anderhalve scheepslading Doornikse ‘pierres communes’ om

⁵⁹ ‘hetwelke zich aan een van de top van het voornoemde werk bevindt, op de stadsgrachten in de richting van Ename, aan de poort langs deze zijde’. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 33.

'rondelles' uit te kappen voor de torentjes en 24 stenen 'a faire salies as tourelles qui sont l'une au couron de l'ouvrage sur les fosses de la ville envers Eenam, et l'autre a l'autre couron dudit ouvrage sur les fosses dudit chastel envers la ville'.⁶⁰ Verder werden ook twaalf stenen om neg-blokken of 'rabas' van te maken, voor de venster- en deuropeningen, en anderhalve scheepslading stenen om muren mee op te vullen, eveneens van Doornikse herkomst. Voor de metselspecie werden van Jehan le Tavernier 108 mud kalk gekocht.

De timmerlui plaatsten ondertussen ergens paaltjes en maakten vensters en deuren. De vier vensters in de grijze toren en de keuken, waarvan de loden kaders met hengsels reeds in elkaar gezet waren, werden uit Deense planken ('ais danemarche') vervaardigd. De deuren gaven blijkbaar uit op de uitkragende torentjes, want aan deze werden door Willem Voskin vier ijzeren sluitpinnen en evenveel klinken gehangen. In de keuken werden twee houten emmers aan een ijzeren hijssysteem gehangen, om water uit de Schelde op te halen. Ze konden opgehaald worden met een ijzeren rad. De kelderdeur van de grote toren werd met smeedwerk versterkt ('Il annelez et Il hanes de fer') en de ijzeren schoorsteenmantel van de grijze toren werd hersteld en voorzien van twee ijzeren 'hanes'.⁶¹

Deze werken liepen door tot eind april 1396. Vanaf 2 mei worden de werken opnieuw per maand genoteerd. Tien metsers en vier steenkapers begonnen te werken aan de ringmuur, die liep van de poort richting Ename, tot de poort die het kasteel verbond met de stad.⁶² Het lijkt hier om gewone muurbouw te gaan. Ze ontvingen hiervoor 156 mud kalk, maar geen nieuwe steenleveringen.

60 'om uitkragingen te maken aan de torentjes, waarvan het ene zich aan de top van het bouw-werk boven de stadsgrachten bevindt, aan de kant van Ename, en het andere aan de top van hetzelfde werk, op de kasteelgracht langs de kant van de stad'. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 12-13. Een 'saillie' kan volgens Salamagne zowel een uitkraging van een constructie, als een poterne onder een brug of in de flanken van een toren of bolwerk zijn, waarlangs men naar de vooruitgeschoven verdedigingswerken kon gaan. Aangezien het hier om uitkragende torentjes gaat, die dus geen voet op de grond hebben, lijkt het ons waarschijnlijker dat men met 'salies' hier op uitkragende elementen doelt. A. Salamagne, 'Construire au moyen âge' (Villeneuve-d'Ascq 2001), 241.

61 De betekenis van 'hane' is ons onbekend, mogelijk gaat het om een soort dragend element in smeedwerk.

62 'pour avoir ouvre [...] oudit ouvrage a un mur d'ales le porte envers Eenam sur les fosses de la ville et a le porte devant envers la ville'. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 35.

De timmerlui plaatsten ondertussen palen rondom de kasteelpoort aan stadskant, allicht om ook hier een stenen bovenbouw te gaan ontvangen. Dagloners, die zowel metsers als timmerlui hielpen, groeven ondertussen ook aarde weg waar de palen geplaatst werden. Ze moesten ook opnieuw ingezet worden om dag en nacht de werken watervrij te houden.

Ook de smid was op verschillende locaties actief: Joes Akevis vervaardigde een ijzeren traliehek van 62 pond (meer dan 25 kilogram) om een venster af te schermen, in de muur naast de poort richting Ename, boven de stadsgrachten, een ijzeren traliehek van 38 pond (meer dan 15 kilogram) voor een venster vlakbij de grote toren, boven de Schelde, en twee grote hengsels ('gons') die in de muur van de poort richting stad gemetst werden.

In juni gingen de metselwerken aan de poort richting stad van start. Acht metsers en vier steenkappers werkten 'a le porte devant la grande tour envers la ville et avoir fonde et amené amoult devant ladite porte au les par devers l'Escault et autrepars'. Naast de muuropbouw werd dus ook voor de poort, aan de kant van de Schelde, een fundering aangelegd, mogelijk om een brug op te bouwen. Opnieuw ontvingen ze 118 mud kalk, maar geen stenen. De timmerlui en dagloners waren nog steeds bezig met het plaatsen van palen. Willem de Vos vervaardigde zestien ijzeren hengsels om in een muur te metsen, mogelijk die van de poort, zodat er vensters in geplaatst konden worden.

Ook in juli werd door de metsers en steenkappers voor de poort richting stad gewerkt, aan de rand van de Schelde. Op het stadsplan van Jacob Van Deventer zien we inderdaad dat de brug of dam, die de verbinding vormt tussen het kasteel en de stad zelf, zich langs de rand van de Scheldeloop bevindt. Naar alle waarschijnlijkheid werd hieraan gemetst en ging het hier om een soort dam van aarde, hout en steen, waaronder het grachtwater mogelijk kon doorlopen. De activiteit van de timmerlui beperkte zich tot het vervaardigen van emmers.

In augustus werd verder gewerkt op deze site, maar werd ook opnieuw aan de twee bekroningstorentjes gemetst, hoewel we niet weten wat er precies gebeurde. De steenkappers braken verder een bakstenen muurtje uit in de grijze toren. Jehan le Tavernier bracht 104 mud kalk en 80 stukken hout over, afkomstig van een oud gebouw uit de omgeving. Waarvoor dit hout gebruikt werd is niet precies duidelijk, behalve dat men er palen

en planken van maakte. Mogelijk dienden deze voor het maken van formelen en stellingen aan de poort richting stad.

In september begonnen de metsers aan een ander bouwwerk: 'a le poterne par u on va sur lez murs de la ville entre les II tourelles qui sont as corons dudit chastel', een poternedeur om dus vanuit het kasteel naar de stadsmuren te gaan.⁶³ Het is moeilijk om deze deur precies te situeren, maar we beschouwen even de mogelijkheden: een eerste mogelijkheid is de opening die niet lang voordien in de zogenaamde grijze toren gekapt werd. Hier sluit inderdaad de stadsmuur aan op de toren, als we op de tekening van Van Deventer mogen afgaan. Het wordt echter problematisch als we deze doorgang dan moeten situeren tussen de twee bekroningstorentjes, want alles wijst erop dat deze zich in het kasteel zelf bevonden, dus aan de overkant van de Schelde. Een tweede mogelijkheid zou zijn dat deze poterne zich helemaal rechts in het kasteel bevond, aan de monding van kasteelgracht in de stadsgracht. Dit zou inderdaad tussen de twee torentjes op de ringmuur zijn. Het wordt echter opnieuw moeilijk om dit aan te nemen, aangezien Van Deventer de stadsmuur laat ophouden aan de kasteelgracht, en dus geen enkele verbinding weergeeft met de ringmuur van het kasteel. Een derde mogelijkheid, die ons daarom het meest aannemelijk lijkt, is dat deze poterne moet gesitueerd worden aan de poort in de richting van de stad, waar zich – volgens voor genoemde afbeelding – een weg bevond die tot het uiteinde van de stadsomwallingen liep. Voor de werken leverden de steenhandelaars uit Antoing een halve scheepslading 'pierres de grans quareaux' of 'grote quareelstenen' af, die de steenkappers verkapt en gebruikten aan de poort richting stad en elders, een halve scheepslading onbewerkte Doornikse steen om 'rondelles' of ronde dalstenen van te maken voor de uitkragende torentjes, 100 ordunen en 25 stuks 'ourdonchel'.⁶⁴ Schipper Castelman bracht opnieuw een hoeveelheid witte Brabantse ordunen over van de andere kant van de Schelde.

De timmerlui plaatsten nog steeds palen voor de poort richting stad, waarvoor 40 stukken hout uit de omgeving gekocht werden van een zekere

63 'aan de poterne waarlangs men op de stadsmuren gaat, tussen de twee torentjes op de bekroning van het kasteel'. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 43.

64 'carreaux', 'quarreaux' of 'quareelen' zijn stenen met slechts een parementzijde. A. SALAMAGNE, *Construire au moyen âge...* (Villeneuve d'Ascq 2001), 212.

Lodewijk van Heurne. Aangezien de dagloners hierbij hielpen en tegelijk aarde afgroeven en 'uit de werken wierpen', mag men misschien veronderstellen dat het plaatsen van de paaltjes diende ter versterking van de gracht oevers. Dit zou ook verklaren waarom de werken nog steeds droog moesten gehouden worden.

We hebben ook gezien dat bij de werken aan de voet van de grote toren, mogelijk het dak ervan werd gehaald. Nu, in september 1396, heeft deze toren blijkbaar nog steeds geen nieuw dak, er worden 60 bussels dekriet aangekocht om een voorlopig dak van te maken. Dit heeft echter nog geen plaats, dus het dekriet werd voorlopig opgeslagen.

Verder is er nog sprake van een 'poterne par u on va sur les fosses de la ville'.⁶⁵ Hier is het wel duidelijk dat men op een deurtje doelt dat uitgaat op de stadsgrachten, dus langs plattelandszijde. De kans is dus klein dat het hier om dezelfde poterne gaat als daarnet, maar eerder om die aan de andere kant van het kasteel. Hoe dan ook, boven deze poterne worden twee hefbomen ingemetst, waaraan, door middel van twee ijzeren bouten, een ophaalbrug geplaatst werd. Verder werd de poterne afgesloten met een deur aan twee hengsels.

In oktober werd opnieuw een scheepslading 'pierres de quarrelles' uit Doornik geleverd, net als een halve scheepslading ruwe Doornikse steen om ronde dalstenen voor de torens van te maken. Onder leiding van meestermetser Simon du Pre werkten de metsers en steenkappers hiermee verder voor de poort richting stad en aan de torentjes aan de hoge delen van het kasteel. De timmerlui, die tevens nog palen sloegen 'dedens ledit ouvrage ou fons', dus voor de poort naar de stad, ter versteviging van de onderbodem, maakten een deur in de keuken, 'par u on va sur l'Escault' (die dus op de Schelde uitgaf) en een venster. In de muur voor de poort naar de stad, werden langs de Scheldekant vier ijzeren ringen ingemetst, om schade van schepen te voorkomen. In één van de torentjes bevond zich bovendien een gevangenis, aan de deuren ervan werd door de smid gewerkt.

In november vond opnieuw een aankoop van een halve scheepslading Doornikse 'ourdonchel' en 100 ordunen plaats, om te gebruiken bij de bouw van de muur voor de poort richting stad, langs de Schelde. Onder

⁶⁵ ARA, RK, Nr. 26.479, f° 18.

leiding van meestermetser Simon du Pre bleven zeven metsers en drie steenkappers hiermee bezig, terwijl sommigen onder hen ook in de kelders van het kasteel bepaalde werken uitvoerden ('as chelier qui sont en le pourprise doudit chastel'). Smid Joes Akevis voorzag twee keldervensters van ijzeren traliehekken.

De timmerlui vervaardigden weer volop deuren. Zo werd de deur van de poterne langs plattelandzijde door hen gemaakt, maar ook de ophaalbrug daar en een deur van een torentje aan de kant van de stad. De ophaalbrug werd gemaakt in eikenhout. Joes Akevis stond in voor de bouten ('agrapes') om ze op te hangen.

Met het dekriet dat in september en oktober geleverd was, werd nu de grote toren van een voorlopige bedekking voorzien tegen de vorst en regen. Naar alle waarschijnlijkheid had men gehoopt nog een definitief dak op de toren te plaatsen, maar zag men tegen het najaar in dat dit niet meer tijdig zou lukken en besloot men dan maar nog even af te wachten. Er werden ook al 400 eenheden stro geleverd, waarmee de metselwerken zouden worden afgedekt tegen de kou. Verschillende dagloners stonden in voor deze opdracht: het metselwerk werd eerst bedekt met stro, dan met een laag aarde.

In de keuken voorzag Willem de Vos nog de dientafels naast de deur van het nodige ijzerwerk en verschillende vensters in de grijze en grote torens, maar ook elders, werden door hem voorzien van sluitpinnen.

Vanaf 4 december 1396 tot 5 maart 1397 (n.s.) lagen de werken opnieuw stil voor de winter (zie tabel 4). Desondanks werd er druk gewerkt, maar niet op de werf zelf. De ovensite te Ename, nabij de Schelde, werd opnieuw in gebruik genomen. Het bakken in deze oven, met een inhoud van 80.000 bakstenen, werd opnieuw in aanneming uitbesteed aan meesterbaksteenbakker Jehan dou Kelere en Pieter le Gurter, aan 16 s. per 1.000 bakstenen. In totaal zouden ze 315.000 bakstenen leveren, waarvoor ze 252 lb.par. ontvingen. Het huis dat zich bij de oven bevond werd hersteld, voorzien van een nieuw dak en herbezet en de bakkers ontvingen een nieuwe lading grondstoffen.

In maart treden de vaste ambachten op de werf opnieuw in actie. De metsers krijgen 88 mud kalk, zeseneenhalf roede (38,92 meter) witte Brabantse ordunen, 100 voet (28,51 meter) negblokken of 'rabas' van Brabantse witte steen om venster- en deuropeningen te maken, 30 voet

(8,553 meter) witte Brabantse steen om trapstenen van te maken en drie scheepsladingen Doornikse ‘pierres grosses sans moillon’, waarvan de steenkappers ‘rondellez’ maakten voor de twee torentjes.⁶⁶ De Brabantse steen werd geleverd door een zekere Henry Laurette, de Doornikse steen door de drie steenhandelaars uit Antoing. De metsers gingen weer aan de slag bij de poort richting Ename aan het torentje boven de grachten, in de kasteelkelders en aan twee schoorstenen, waarvan de ene in een klein kamertje (‘une petite chambrette’) stond en de ander in een aanpalende kamer. Joes Akevis leverde twee ijzeren schoorsteenmantels hiervoor. Er gebeuren ook nog werkzaamheden aan ‘la petite porte envers la ville’. Timmerlui plaatsten nog steeds palen ervoor en maakten de deur, waarvoor Joes Akevis twee bouten leverde. Men lijkt hier bovendien te insinueren dat er een grote poort bestond naast een kleine richting stad, wat inderdaad een veel voorkomend fenomeen was bij laatmiddeleeuwse poortgebouwen. De kleine poort diende dan voor voetgangers en stond de hele dag open, de grote poort diende dan alleen voor vrachtverkeer en werd alleen geopend wanneer er karren moesten passeren. Deze scheiding van ingangen ontstond allicht in het derde kwart van de veertiende eeuw, dankzij de eerste ophaalbruggen met hefbomen. Door het gebruik van een gescheiden doorgang, afgesloten door aparte ophaalbruggen, kon de defensieve uitwerking van de poortdoorgang aanzienlijk vereenvoudigd worden, zodat vaak zelfs een valhek overbodig werd geacht.⁶⁷ We vernemen inderdaad nergens dat de smid een groot ijzeren hek zou geleverd hebben, om de poorten af te sluiten.

De dagloners hielpen bij het palen steken voor de poort en hielden nog steeds de werken droog.

In april gaan de metsers opnieuw aan de slag voor de poort richting stad. Michault Poitevine levert drie roeden (17,96 meter) kleine ordunen uit Antoing, de steenleveranciers uit Antoing verkopen 300 grote Doornikse ordunen en een halve scheepslading ‘ourdonchel’ aan de werf. Jehan le Tavernier bezorgt 146 mud kalk.

66 We vermoeden dat met ‘pierres grosses sans moillon’ een soort grote steen met een opening in het midden bedoeld wordt. De steenkappers zouden hiermee dan grote, ronde stenen met een opening in het midden maken. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 23.

67 J. Mesqui, ‘Châteaux et enceintes de la France médiévale. De la défense à la résidence’ (Paris 1991), 339-341.

De timmerlui werkten in het kasteel aan een zaaltje (dat ze mogelijk aan het lambriseren waren) en maakten een deur voor de gevangenis, die zich onder één van de torentjes richting stad bevond. Smid Joes Akevis leverde de twee bouten ('agrapes') ervoor, alsook een ijzeren hek dat werd ingemetseld 'a le roue qui est faite nouvelle'.⁶⁸ Het plaatsen van palen voor de poort richting stad lijkt te zijn afgerond en de werken dienden niet meer te worden drooggehouden.

In mei 1397 is de steenlevering beperkter: anderhalve scheepslading Doornikse 'ourdonchel' en 125 mud kalk. De metsers en steenkappers werkten hiermee 'as Il tourellez de brique qui sont faites a l'entree dudit chastel envers la ville et autrepars'.⁶⁹ De poort richting stad in deze maanden dus geleidelijk opgebouwd. In maart werd de eerste verdieping boven de poortdoorgang opgemetst, waarin een gevangenis werd ondergebracht. De timmerlui zorgden ondertussen voor de afsluiting van de poortdoorgang zelf. Nu in mei werd de hoogste bovenbouw – de twee bakstenen torentjes – afgewerkt.

De timmerlui werkten ondertussen voort in het zaaltje, dat zich mogelijk net als de gevangenis op de eerste verdieping van het poortgebouw naar de stad bevond. De buitenpoortdeuren werden ook geplaatst, want Joes Akevis leverde hengsels, die tussen de twee torentjes (dus in de poortdoorgang) gemetst werden.

In juni zijn de torentjes van de poort richting stad duidelijk af en begint men de afwerking van de bovenbouw, namelijk de weergang tussen de twee torentjes en de eerste brug langs de kant van de stad. Michault Poitevine levert hiervoor 110 grijze draagstenen of 'corbeaux de grise pierre' om aan de uitkragingen te beginnen van de ringmuur langs de kant van Ename, 75 grote ruwe steenblokken om aan de kant van de stad een brug te maken over elk van de twee grachten, 250 ordunen en

68 'aan het rad dat werd hersteld' of 'aan het ronde venster dat nieuw werd gemaakt' ? ARA, RK, Nr. 26.479, f° 24. De precieze betekenis is ons onbekend, noch weten we waar we dit moeten situeren.

69 'aan de twee bakstenen torentjes die aan de ingang van het kasteel gemaakt worden, langs de stadskant'. ARA, RK, Nr. 26.479, f° 54.

75 onbewerkte ordunen.⁷⁰ Al deze steenblokken waren afkomstig uit Doornik. Met de bovenbouw van de muur langs de kant van Ename werd pas in juli begonnen, maar de ruwe steenblokken werden wel degelijk al aangewend om een dubbele brug te maken richting stad. Er is hier verder duidelijk sprake van een dubbele gracht, waarover een stenen brug werd aangelegd, die op twee plaatsen met een ophaalbrug kon worden afgesloten. In deze dubbele gracht kunnen we allicht de reden zien van het steken van de palen in de vorige maanden: één brede gracht wordt hier over de lengte in twee gedeeld door een tussenliggende wal – eventueel met palissade – zoals men bijvoorbeeld ook in de stadsversterkingen van Dowaaï waarneemt in de loop van de tweede helft van de veertiende eeuw, onder invloed van de Honderdjarige Oorlog, maar ook in de stadsversterkingen van Rijsel, Sint-Omaars,...⁷¹ Het doel hiervan was in essentie de vijand op een grotere afstand van de muren houden en ondermijning bemoeilijken.

De timmerlui vervaardigden ondertussen de bekapping van de twee bakstenen torentjes. Smid Willem Voskin leverde 19 ijzeren pinnen, die aan de lange verbindingsbalk tussen de twee torentjes bevestigd werd, ‘que nuls ne venist entre’, dus opnieuw vooral om een aanvaller te ontmoedigen.

Van twee juli tot twintig augustus werd zoals reeds vermeld begonnen met de uitkragingen boven de muur aan de kant van Ename, aansluitend op de poort aan deze kant, boven de poterne waarlangs men de stadsgrachten kan betreden. Er werden geen nieuwe stenen geleverd, maar de metsers en steenkappers gingen van start met de 110 kraagstenen die in juni werden geleverd.

De timmerlui legden ondertussen een laatste hand aan de poort richting stad. De deur van de grote poort werd opgehangen aan de bouten die Willem leverde en een klein deurtje werd er eveneens geplaatst, waarvoor diezelfde een paar ‘pendures’ of scharnieren vervaardigde. We lijken dus

70 ‘corbeaux’, van ‘corbiau’ of ‘corbel’, werden gebruikt ter ondersteuning van palen van plankenvloeren of houten elementen, voor de uitkraging van mezekouwen van torens, poorten en muren en als stoel voor bogen. A. Salamagne, ‘Construire au moyen âge...’ (Villeneuve-d’Ascq 2001), 216.

71 Ibidem, 76-77. In de vijftiende eeuw werd deze dubbele gracht op sommige plaatsen in Dowaaï tot 30 meter breed gemaakt, als compensatie voor een minder sterke verdedigingsmuur.

ook hier hebben te maken met een ont dubbeling van de poortdoorgang, maar mogelijk bescheidener van omvang. De smid vervaardigde verder een ijzeren sluitbaar en twee sloten met twee sleutels voor diezelfde poort en 400 spijkers waarmee de planken van de poortdeuren aan elkaar gezet werden.

Op 20 augustus werd klaarblijkelijk de winterstop reeds ingezet, want de werken liggen grotendeels stil tot 1 maart 1398 (n.s.). We zien alleen Simon du Pre en Lievin de le Nieuwege nog vijftien dagen verder werken aan de poort richting stad, timmerman Jehan le Zaghere restaureert, geholpen door een koppel zagers en smid Joes Akevis, een oude dam of 'estaquit' voor de poort richting Ename. Willem de Vos vervaardigt nog twee ijzeren sluitpinnen voor het kleine poortje richting stad en één sluitpin om de ophaalbrug van de poterne naar de stadsmuren te sluiten. De rekening 1395-1398 loopt hiermee af.

Op 1 maart 1398 (n.s.) gaat de tweede bijzondere rekening van Johan Jacobszoon van Oudenaarde van start. Ze zal doorlopen tot 5 oktober van dat jaar.⁷² In maart en april bleef de bouwactiviteit nog relatief beperkt. Michault Poitevine leverde twee roeden (11,97 meter) kleine ordunen uit Antoing, Jehan le Tavernier leverde 80 mud kalk. De ordunen werden met hamer en beitel bewerkt en gepunt tot één voet (28,51 centimeter) dikte. Hiermee werd gebouwd aan een gang of 'allee', waarlangs men van het kasteel naar de stad ging. Naar alle waarschijnlijkheid dus één van beide poortdoorgangen aan stadskant. De dagloners groeven zoals gewoonlijk zand achter het kasteel om mortel te maken, maar nu ook om de ruimte tussen de muren op te vullen in de gang naar de stad.

De timmerlui werkten intussen verder aan 'het zaaltje', een opdracht waarvoor ze zestien eiken en andere stukken hout ontvingen. Waar we dit moeten lokaliseren, is opnieuw niet precies te zeggen, maar indien we veronderstellen dat het opnieuw om het zaaltje boven de poort naar de stad gaat, maakte men mogelijk het hefboomsysteem voor één van de ophaalbruggen. Langs de kant van Ename werd de dam op de Schelde verder versterkt, zodat het water niet in de werken kon lopen. Men lijkt dus ook hier te beginnen aan de aanleg van een brug over de stadsgracht.

72 ARA, RK, Nr. 26.480, f° 2.

Verder wordt een bekapping geplaatst op de grote toren, die echter nog niet met dakpannen wordt bedekt, maar wel opnieuw met een voorlopige bedekking van dekstro. In de grijze toren werden twee vensters van hengsels voorzien, zodat er ramen in konden worden geplaatst. Smid Joes Akevis vervaardigde nog een 'putgalge', naar alle waarschijnlijkheid een hijssysteem voor een waterput, want het dient om water op te halen om mortel te maken.

In mei bleven de metsers en één steenkapper onder leiding van Simon du Pre aan de voornoemde gang werken, maar ook aan de twee bakstenen torentjes. Michault Poitevine leverde 250 voet (71,28 meter) 'ourdon parpaint' of ordunen met dubbele parement, dat met de hamer aan vier zijden bewerkt werd en op de kraagstenen geplaatst werd aan de poort richting Ename, als basis voor de 'tuoires' of kantelen.⁷³ Verder leverde hij nog 40 voet (11,4 meter) 'd'entalement' of 'tafelmentstenen' van zes voet (1,71 meter) breed en 30 onbewerkte bovendorpels of 'luiteulx sauvages'.⁷⁴ De tafelmentstenen en lijsten dienden om op de muur aan de kant van Ename een rondgang of 'alees' aan te brengen. Deze steenvoorraad werd naar alle waarschijnlijkheid echter nog niet aangesproken, want er wordt nog geen melding gemaakt van werkzaamheden aan de kant van Ename. Jehan le Tavernier leverde nog 70 mud kalk en een roede (5,99 meter) Brabantse witte ordunen. Deze werden mogelijk wel al gebruikt.

De timmerlui werkten nog steeds met slechts twee mensen aan het niet nader verklaarde zaaltje. We lijken hier echter wel bevestiging te krijgen dat het om het zaaltje boven de poort aan stadskant gaat, want smid Joes Akevis vervaardigt twee ijzeren apparaten die in de muur boven de poort naar de stad gemetst worden, waarmee men de kleine ophaalbrug kon ophalen en laten zakken. De apparaten wogen samen 118 pond (meer dan 50 kilogram) en waren voorzien van ijzeren raderen en kettingen. Aan de grote toren, waarvan het dekstro wordt vervangen, wordt tevens een houten dakgoot geplaatst.

73 ARA, RK, Nr. 26.480, f° 6. 'Parpain(t)' is een steen met twee parementen – aan twee zijden bewerkt – die de dikte van de muur vormden. De muur was dus even dik als de steen. Door de grote hoeveelheid kunnen we aannemen dat het om verschillende lagen ging.

74 Tafelmentstenen dienden om bovenop een constructie te plaatsen, als tafel voor een verdere bovenbouw.

In juni en juli 1398 wordt voor het eerst opnieuw een levering van 18.000 bakstenen overgebracht, alsook anderhalve scheepslading Doornikse 'ourdonchel' en 85 mud kalk. De metsers werkten opnieuw aan de twee torentjes van de poort richting stad, maar ook aan binnenmuren van het kasteel. Een nadere verklaring krijgen we echter niet. In deze binnenmuren worden wel vijf vensteropeningen gemaakt, waarin in totaal tien paar hengsels gemetst worden.

Ook de timmerlui schijnen opnieuw aan dezelfde poorttorentjes te werken. De schoorsteen in het poortzaaltje wordt versterkt met twee ijzeren balken. Het kleine poortje aan de kant van Ename wordt voorzien van een slot en vijf sluitpinnen, vervaardigd door Willem Voskin.

In augustus en september worden weer 14.000 bakstenen op de werf afgeleverd en 55 mud kalk. Meestermetser Simon du Pre werkt met vier metsers en een steenkapper buiten de poort richting Ename, aan de kant van de Schelde, aan de rondgang van de kasteelmuren en elders binnen het kasteel gedurende 28 dagen.

De timmerlui plaatsten bekappingen op het poortzaaltje, op de twee bakstenen torentjes en op de grote toren. Het zaaltje kreeg een dak van leistenen, die afgestopt werden met lood en afgeboord met een loden dakgoot, de twee torentjes en de grote toren werden nog voorlopig afgeschermd met dekstro. De bedekking met leistenen van het zaaltje werd in aanneming uitbesteed aan meester Jaqueme 'le couvreur d'escaille de Gand'. Hij ontving 17 francs van 33 s.par. per franc voor elke roede die hij bedekte. Het dak, dat uit twee vlakken bestond, had een oppervlakte van drie roeden 27 voet, waarbij elke roede 20 op 20 voet (5,7 meter) mat, dus voor een totale oppervlakte van 24,8 vierkante meter.⁷⁵ De dakgoot werd ondersteund met een ijzeren staaf of 'loyen'.

De dagloners hielpen bij al deze taken, maar plaatsten ook opnieuw paaltjes aan de poort nabij Ename, zodat we kunnen vermoeden dat men ook hier met de bouw van een stenen brug ging beginnen. Verder werd nog vensters afgestopt met lood.

De rekening van deze werf werd besloten op 5 oktober 1398. Vanaf 6 oktober 1398 startte de derde rekening van Johan Jacobszoon van Oudenaarde als kastelein van dit kasteel. Deze rekening liep tot 3 sep-

tember 1403.⁷⁶ Wat echter meteen opvalt, is dat de werf tot 29 april 1402 stillag, dus een goede drieëneenhalf jaar. De reden hiervoor is ons niet bekend, er wordt geen allusie hierop gemaakt in de desbetreffende rekening zelf. Mogelijk heeft het te maken met geldgebrek.

De eerste nieuwe arbeidsmaand liep van 29 april tot 2 juli 1402. De metsers begonnen aan 'un mur dehors la porte dudit chastel envers Eeham qui est entre II pons levis'.⁷⁷ We zien dat ook hier nu eenzelfde defensieve structuur wordt ingericht als wat we in 1398 aan de poort richting stad hebben waargenomen. Een brug over een dubbele gracht, afsluitbaar door twee achter elkaar geplaatste ophaalbruggen. Jehan le Tavernier leverde hiervoor drie vierkante roeden en een kwart (18,53 op 5,7 meter) bewerkte Brabantse witte ordunstenen van één voet (28,5 centimeter) dik en 12 mud kalk.

De activiteit van timmerlui en zagers beperkte zich nog tot het vervaardigen van emmers. Ook de brug tussen de twee torens over de Schelde was echter dringend aan herstel toe, 'car le viense couvreture fu povri et rompue que les eauwes paserent tout oultre'.⁷⁸ Er werden 1.200 voet (342,12 meter) nieuwe planken geleverd voor een nieuw dak.

De metsers werkten in juli gewoon verder op de brug richting Ename. Tussen de twee ophaalbruggen richtten ze op de brug een wachthuisje ('recoellie') op. De stekenleveringen hiervoor gebeurden door Willem Platebourse, een stenenhandelaar uit de buurt van Vilvoorde, waar hij mogelijk een eigen groeve had.⁷⁹ Hij verkocht aan de werfleiding 62 voet (17,68 meter) 'festisures' of nokstenen voor op het leistenen dak van het zaaltje, 14 'corbeaulx' of kraagstenen, 114 ordunen met dubbele pare-

76 Deze rekening werd voor archivering wel in dezelfde bundel opgenomen, namelijk ARA, RK, Nr. 26.480, f° 20-50.

77 'aan een muur buiten de kasteelpoort richting Ename, die tussen twee ophaalbruggen gelegen is'.

78 'want de oude dakhedekking was zwaar versleten en met gaten, zodat het water er gewoon doorliep'. ARA, RK, Nr. 26.480, f° 24. De 342,12 meter planken moet men allicht interpreteren als de totale optelsom van de lengte van alle planken.

79 Net zoals we bij Michiel de Mellebrouch eerder reeds gezien hebben, was Willem Platebourse was geen onbekende in de handel in Brabantse steen. In Antwerpen is hij de belangrijkste leverancier voor de werken aan de Antwerpse burcht tijdens de werken van 1393 tot 1396 en die van 1397 tot 1398. Op de werf van het kasteel van Rijsel genoot hij zelfs een monopolie op de beperkte leveringen van Brabantse steen. Zie hiervoor K. Poschet, 'Pour la garde, seurté et deffense de nostredit pays de Flandres...', (Gent 2006), 189.

ment 'a mettre dessus les creteaulx et a faire tuoires', 141 voet (40,2 meter) 'de quive pierre blanche', 536 voet (152,81 meter) tafelmestenen om rondgangen te maken op de ringmuur en 26 mud kalk.⁸⁰ Uiteraard ging het hier allemaal om witte Brabantse steen.

De timmerlui begonnen met de bedekking van de brug tussen de twee torens over de Schelde, met de voordien geleverde 'aisselles de saulx'.⁸¹ Voorts werden voor hen 26 eiken geleverd uit het bos Van De Walle tussen Oudenaarde en Ename, die door hen bewerkt werden tot balken, palen en planken en waarmee ze een ophaalbrug maakten aan de poort richting Ename.

In augustus wordt verdergewerkt aan de 'recoellie' of het wachthuis tussen de twee ophaalbruggen, naast de Schelde aan de kant van Ename. Metsers Simon du Pre, Jehan Baert en Lievin de le Nieuweghe en steenkapper Hannekin de l'Escault worden betaald 'pour faire recoellie qui sera entre II pons levis et a le dite recoellie III traux de kannons et une autre raiere pour faire deffense et avoir ouvre autrepant ou il fu necesité'.⁸² Er wordt dus een soort versterking opgericht voor de eigenlijke poort richting Ename en hierin worden twee schietgaten voor kanonnen aangebracht en één voor gewone mechanische wapens zoals, de boog of kruisboog. Het beeld dat we hier geschetst krijgen doet sterk denken aan de latere bolwerken of 'boulevards' die voor stadspoorten werden aangebracht. Ofschoon we hier nog niet te maken hebben met een echt vooruitgeschoven bolwerk uit aarde en hout, bedoeld om de verdedigingslinie vooruit te plaatsen en kwetsbare delen zoals poorten af te schermen voor vijandelijk vuur, lijkt dit toch sterk op een vroeg experiment in die richting. We zullen hierop verder terugkomen. In elk geval werd dit kanongat naar alle waarschijnlijkheid uitgevoerd in Doornikse steen, want Michault Poitevine levert een scheepslading Doornikse onbewerkte

80 ARA, RK, Nr. 26.480, f° 24-25. 'Festissures' is normaal gezien ijzerwerk om de nokken van dakconstructies te bekronen, maar hier blijkt duidelijk dat deze ook uit natuursteen konden gebouwen zijn. A. Salamagne, 'Construire au moyen âge...' (Villeneuve d'Ascq 2001), 225. De 114 ordunen met dubbele parement dienen 'om op kantelen te plaatsen en om schietgaten te maken'. De betekenis van 'quive' is ons onbekend, mogelijk duidt men op boekstenen.

81 Een soort planken.

82 'voor het maken van een wachthuisje, dat tussen de twee ophaalbruggen zal zijn, en aan dit voornoemde wachthuisje drie kanongaten en een ander schietgat om het weerbaar te maken' ARA, RK, Nr. 26.480, f° 39.

steen, die ter plekke de juiste vorm moest krijgen. Er werden ook 18.000 bakstenen en 42 mud kalk op de werf afgeleverd.

Onder leiding van meestertimmerman Jehan le Temmerman werkten twee timmerlieden en twee paar zagers aan een ophaalbrug aan de kant van Ename. Het gaat hier blijkbaar om de eerste ophaalbrug vanaf platelandszijde, die de 'recoellie' afsloot, want er wordt tegelijk een 'portal de bois de quesne' gemaakt, 'lequel est machonné ens ou mur au dehors dudit chastel ou le pont levich cloura dedens ledit portal'.⁸³ Voor dit werk werden drie eiken geleverd. Twee daarvan dienden voor de hefbomen van de ophaalbrug, de andere voor de brug zelf. Blijkbaar werd ook de brug tussen de twee torens over de Schelde opnieuw van een plankenvloer of -dak voorzien, want er worden 1.200 spijkers aangekocht om planken op deze brug vast te zetten.

Smid Pieter le Pal maakte een ijzeren steunbalk van 16 pond (meer dan 7 kilogram), die in de muur richting Ename gemetst werd, om één van de zijden van de ophaalbrug te helpen ondersteunen.

In september 1402 gingen vier metsers en één steenkapper, ditmaal zonder meester Simon du Pre, aan het werk 'a un mur au dehors la porte au les envers Eeham, icellui mur parfaire et avoir fait allees autour dudit mur emsamble creteaulx pour deffense' en aan een muurvlak waarom de ophaalbrug rustte in neergelaten toestand.⁸⁴ Het wachthuisje of 'recoellie' werd dus hoog genoeg opgemetst en voorzien van een weergang met kantelen. Ze ontvingen hiervoor een scheepslading Doornikse 'ourdonchel' en 250 voet (71,28 meter) Doornikse ordunen, aangekocht bij Michault Poitevine, stenenhandelaar uit Antoing, alsook 14.000 bakstenen en 54 mud kalk.

Jehan le Temmerman werkte ondertussen opnieuw aan de kleine ophaalbrug aan stadszijde, waarvoor blijkbaar pas nu het hefboomsysteem operationeel werd gemaakt. Tegelijk zette hij ook de constructie van de ophaalbrug aan de kant van Ename voort, geholpen door twee andere timmerlui en een koppel zagers. Uit het bos van Wortegem werden acht eiken aangekocht, waarvan één grote diende om één van de hefbomen

⁸³ 'een eikenhouten portiek, dat in de muur buiten het voornoemde kasteel gemetst werd, waar de ophaalbrug sluit in het voornoemde portiek'. ARA, RK, Nr. 26.480, f° 39.

⁸⁴ 'aan een muur buiten de poort richting Ename, deze muur afwerken en een rondgang op deze muur te maken met kantelen voor de verdediging'. ARA, RK, Nr. 26.480, f° 41.

van de ophaalbrug langs stadskant te maken, terwijl de andere werden gebruikt om de ophaalbruggen zelf mee te vervaardigen. Twee andere eiken die elders werden aangekocht dienden voor het maken van de andere hefboom van dezelfde ophaalbrug en voor de bruggen zelf.

Pieter le Pal leverde als smid het nodige ijzerwerk om de bruggen op hun plaats te krijgen, waaronder twee ijzeren scharnieren voor de kleine ophaalbrug richting stad, één ijzeren verbidingsstaaf die in de achtermuur van het kasteel, in de richting van Ename, gemetst werd om het portiek van deze muur te verbinden en te ondersteunen, een andere ijzeren staaf aan de andere kant van het portiek, langs de stadsgrachten, drie ijzeren scharnieren ('pendures') waaraan de ophaalbrug achter het kasteel werd bewogen, met zes muurhaken ('crampons') en zes sluitpinnen ('bougons').

In oktober zien we geen nieuwe steenleveringen naast de 48 mud kalk. Nochtans bleven metsers Ernoul du Pre, Jehan Baert, Jehan de Zeghelsem en Lievin de Nieuweghe en steenkapper Hannekin de l'Escault wel verder metsen. Ze plaatsten een bakstenen gewelf op de poort richting stad en de muur werd er zo hoog opgetrokken dat de hefbomen van de ophaalbrug er geheel in konden sluiten. Tegelijk werd in de muur een uitkijkvenster gemaakt: 'ouquel mur on a fait une fenestre au les par devers la ville pour warder la porte et entree devant et ledit pont levich'.⁸⁵

De timmerlui werkten ondertussen het hefboomsysteem van de ophaalbrug langs de kant van Ename af en begonnen ook aan de grote ophaalbrug richting stad. Bij de houtleveringen is er sprake van werken aan een 'sallette dedens ledit chastel'. Ongetwijfeld gaat het hier weer om een zaaltje boven één van de poorten. Er worden 60 grote Deense planken aangekocht om er twee deurtjes in te maken en zeven vensters, en 60 kleine Deense planken om ze te lambriseren. Het Scandinavische hout werd verhandeld vanuit Gent, door een zekere Jehan de Brousselle.

De kleine ophaalbrug richting stad werd – voorlopig nog? – opgehaald door middel van touwen. Voor de ophaalbrug richting Ename werden ijzeren verstevigingen vervaardigd om de muurgaten waardoor de hefbomen staken te versterken. Met een mechanisme van twee ijzeren gewichten, bevestigd aan een eiken balk met vier ijzeren haken, werden

85 'in dewelke muur men een venster maakte langs de zijde van de stad om de poort en ingang aan de voorkant en de voornoemde ophaalbrug te bewaken'. ARA, RK, Nr. 26 480, f° 43

de hefbomen van de ophaalbrug gemanoeuvreerd. Twee ijzeren balken of 'estriers de fer' en twee 'hanes' moesten dit geheel op zijn plaats houden. Op het uiteinde van elke hefboom werd een ijzeren staaf of 'loien' geplaatst, om deze te versterken. Ook de ophaalbrug voor het portiek werd van dergelijk hefboomsysteem voorzien, alsook van een slot met een stevige grendel.

In november worden opnieuw geen nieuwe stenen geleverd, behalve de 30 mud kalk waarmee de metsers met de stenen in voorraad aan de poortmuur langs stadskant werkten, die ze zo hoog optrokken dat ook hier de hefbomen van de ophaalbrug in opgehaalde toestand geheel in de muur sloten. De muur boven de poterne, waarlangs men naar de stadsmuren en -grachten gaat, werd eveneens hoog opgemetst, 'que nul personne ni poet entrer sens eschielle ou par autre engien'.⁸⁶

Meestertimmerman Jehan le Temmerman zorgde voor de plaatsing van het hefboomsysteem van de grote ophaalbrug langs stadszijde. Hij plaatste ook twee deurtjes in het poortzaaltje, één naast de kasteelpoort en één aan het kleine torentje. Drie timmerlui en een koppel zagers assisteerden hem hierbij. Voor elk van beide deurtjes werden twee scharnieren aangekocht. de grote deur van het zaaltje werd bovendien voorzien van een klink.

Twee strodekken, Maes le Deckere en Jehan le Deckere, zorgden voor de herbedekking van verschillende gebouwen. De grote toren, de grijze toren en de poort en rondgang aan de zijde van Ename werden allen een nieuw strooien dak voorzien. Hiervoor werden 400 daklatten en 600 eenheden stro voorzien.

De smid zorgde verder voor een grendelslot voor de ophaalbrug langs stadskant en twee scharnieren met twee bouten die in de muur gemetst werden voor de plaatsing ervan. Ook de gaten waardoor de hefbomen van de ophaalbrug bewogen, werden versterkt met ijzerwerk: 'Il propes, Il plates et Il rines de fer'. Hij verzorgde ook de aanhechtingspunten van de kettingen aan de brug, een tegengewicht en allerlei verstevigingen.

In december lag de werf stil voor de winter, maar vanaf januari 1403 (n.s.) werd reeds opnieuw van start gegaan. De activiteit bleef evenwel

⁸⁶ 'zodat niemand zonder ladder of enig ander belegeringstuig kon binnendringen'. ARA, RK, Nr. 26.480, f° 44.

nog relatief beperkt, want de maanden januari tot maart worden samen genomen in de rekening. Hoewel er nog geen metsers aan de slag gingen voor april, vonden toch opnieuw grote steenleveringen plaats. De Vilvoordenaar Willem Platebourse verkocht 28 witte Brabantse nokstenen of 'festissures blanche pierre pour mettre sus les escailles', 50 kraagstenen, 200 voet (57 meter) ordunen met dubbele parement, om op de borstwering en kantelen te plaatsen, 150 voet (42,77 meter) hoekstenen of 'quins' en 750 voet (213,83 meter) tafelmeststeen om rondgangen te maken rond de kasteelmuren. Al deze stenen waren van Brabantse oorsprong.

De timmerlui ontvingen 100 kleine Deense planken, aangevoerd vanuit Gent, waarmee ze de grote kasteelzaal en het kamertje ernaast, tussen deze zaal en de grote toren, lambriseerden. Er werden tegelijk drie vensters geplaatst en een deur aan de kelder onder deze zaal. De vensters werden voorzien van klinken, de kelderdeur van een grendelslot.

In april 1403 (n.s.) werden bovenop de voornoemde stenenlevering vier scheepsladingen bakstenen en zes mud kalk op de werf afgezet. Eerst werden de herstellingsbezigheden aan de kamer tussen de grote kasteelzaal en de grote toren voortgezet. De metsers maakten de gaten voor de grote zolderingbalken opnieuw. Ze hermetsten ook een keukenoven, maar met de levering Brabantse steen zien we ze nog niet werken.

Meestertimmerman Jehan le Temmerman zorgde voor de afwerking van twee vensters in het voornoemde kamertje, maar ook van een deur of 'huis, par u on va deseure la porte dudit chastel et avoir carpentet une galerie entre les II pons levis au les devers Eeham'.⁸⁷ Het is hier bijzonder moeilijk de lokalisering hiervan precies te interpreteren. Met de gaanderij wordt waarschijnlijk bedoeld dat de brug van het kasteel naar de 'recoellie' overdekt werd. Het deurtje in de kamer, waarlangs men boven de kasteelpoort kon gaan is echter moeilijker te plaatsen, aangezien het ons het meest waarschijnlijk lijkt dat dit kamertje en de grote zaal ernaast, naast de Schelde gelegen waren, omwille van eerdere vermeldingen van deurtjes die uitgaven op de Schelde. Mogelijk ging het gewoon om een deur die naar boven leidde en die uitgaaf op de weergang van het kasteel.

87 'een deur, waarlangs men boven de poort van het voornoemde kasteel gaat, en waar het timmeren van een gaanderij tussen de twee ophaalbruggen aan de kant van Enname' ARA. KK. Nr. 26.480, f° 48.

Ook in de poort richting stad plaatste deze timmerman een venster. De kamer werd door meester Jaqueme le Couvreur d'Escaille uit Gent in aanneming van een definitief leien dak voorzien, dat werd vastgezet en afgestopt met lood.

De binnenkoer van het kasteel en de rondgang buiten de poort richting Ename – dus naar alle waarschijnlijkheid die van de 'recoellie' – werden bezet door een meesterstukadoor en zijn gezelschap.

Van 4 juni tot 2 september 1403 is nog slechts één metsers actief op de werf, namelijk Ernoul de le Merssée. Hij plaatste de vloer van de voornoemde kamer, bestaande uit kleine vierkante dalstenen, die reeds lang op het kasteel lagen opgeslagen. De zaal van het kasteel plaveide hij met 1.000 grote vierkante, gebakken dalstenen. Met bakstenen legde hij een bevloering op de gaanderij tussen de twee bruggen richting Ename. Een stukadoor bezette ondertussen de stallen, waaraan ook de timmerlui bezig waren. Zij lambriseerden ook de kamer verder en werkten aan de deur die vanuit de zaal uitgaaf op de weergangen.

De poort richting stad en de torentjes op de weergangen kregen opnieuw een strooien dakbedekking. Van een definitieve bekapping is dus nog steeds geen sprake. Drie gravers diepten gedurende 22 dagen de grachten langs stadskant uit. Op de deur van de kleine ophaalbrug langs stadskant werd een grendelslot geplaatst.

Hiermee werd op 2 september 1403 de rekening van 1402 tot 1403 besloten. We vernemen nog dat Jehan Jacobszoon van Oudenaarde ze gaat inleveren te Rijsel, maar daarmee houdt ze op. Noch het poortgebouw richting stad, noch de grote, noch de grijze toren waren voorzien van een stevige bekapping met een dak van pannen of leien. Ook de grote aantallen Brabantse steen, die in de winter van 1402 op 1403 afgeleverd werden, zijn naar alle waarschijnlijkheid nog niet gebruikt. De kans is dus klein dat de werken hiermee volledig afgelopen waren, maar mogelijk werd hiervoor geen extra buitengewone rekening meer opgesteld en werden ze dus in de gewone domaniale rekeningen van de kastelein geïntegreerd.

DE DERDE BOUWCAMPAGNE (13 SEPTEMBER 1417 TOT 30 NOVEMBER 1426)

De hele regering van Jan Zonder Vrees (1404-1419), Filips' zoon en opvolger, worden geen nieuwe bouwcampagnes op poten gezet voor de hertogelijke burchten. Het is pas onder zijn zoon, Filips de Goede (1419-1467) dat opnieuw aanzienlijke verbouwingen gebeuren. Het betreft hierbij innovaties van de burchten die gebouwd werden onder zijn grootvader, hijzelf liet geen nieuwe versterkingen optrekken. De rekening die hiervoor werd opgesteld, is slechts zeer fragmentarisch bewaard en bovendien in zeer slechte staat. Kastelein was een zekere Bauduin Olivier, naar alle waarschijnlijkheid een nakomeling van de Baudoin Olivier die ten tijde van de eerste werf werkzaam was. Het bevel tot verzamelen van nieuwe fondsen voor verbouwingswerken aan het kasteel van Oudenaarde gebeurde reeds door Jan Zonder Vrees in 1417, allicht naar aanleiding van de verhoogde spanningen met Frankrijk door de fractieoorlog tussen Bourgondiërs en Armagnacs. In 1417 en 1424 werden voor deze werken 680 lb. verzameld.⁸⁸

Er werden tien eiken aangekocht, verkapt en verzaagd, die timmerlui Jehan le Temmerman en Hanequin le Temmerman gebruikten om een nieuwe bekapping (comble) te plaatsen op de grote toren en werken uit te voeren aan de weergangen (allees). Verder werden er 2.400 daklatten en 15.000 nagels aangekocht, waarmee het geraamte van de torenbekapping werd vervolledigd en een nieuw dak gemaakt werd op de portierswoning. De bekapping werd niet meer overdekt met dekstro of dekriet, zoals bij eerdere werken het geval was, maar men kocht 54.000 dakpannen en 24 mud kalk aan waarmee een zekere Huscin Desprez een pannendak plaatste. Loodgieter Jaque Bonins plaatste ten slotte een loden nok erop. Boven de 'premier porte' van het kasteel werd een terras van planken aangebracht en de graanopslagplaats werd met 2.000 bakstenen geplaveid. Nog eens 15.000 bakstenen werden gebruikt om twee rondelen (pignons) te maken aan een poortje achteraan het kasteel (langs plattelandszijde). Metser Jacquemin vervaardigde aan de muur hier een schoorsteen en plaveide de kleine hooizolder (grenier) achteraan het kasteel. Aan deze hooizolder maakte meester Jehan de Brecht een soort hijssysteem. Hij repareerde ook een brug langs plattelandszijde.

In de 'grise tour' (de toren op de linker Scheldeoever) werd het schrijnwerk van verschillende kamers vervangen door dezelfde timmerlui. Ze ontvingen hiervoor 600 houten latten en 22 (grote) stukken hout. Mogelijk waren de zolderingen aan vernieuwing toe. Voor deze 'grise tour' werden ook 16.000 bakstenen en 14,5 mud kalk aangekocht, zodat het metselwerk kon opgehoogd worden. Ten slotte kreeg ook deze toren een nieuw dak van 22.000 dakpannen en werden twee andere, kleine torentjes van bekappingen voorzien.⁸⁹

De rekening houdt nog niet op, maar verder is ze niet bewaard gebleven. In elk geval kunnen we constateren dat het kasteel aanzienlijk verblijfsvriendelijker gemaakt wordt. Opslagplaatsen worden vernieuwd, dakbedekkingen worden opnieuw gelegd en er worden nieuwe vloeren geplaatst. Klaarblijkelijk wou men het kasteel voorbereiden op langdurige periodes van intense menselijke aanwezigheid. Het feit dat de relaties met het Franse hof in deze periode bijzonder gespannen waren door de moord op hertog Jan Zonder Vrees in 1419 door de Franse dauphin en zijn aanhangers, doet vermoeden dat we deze aanwezigheid vooral dienen te verstaan als het onderbrengen van garnizoenen.

HET BOURGONDISCHE KASTEEL VAN OUDENAARDE TYPOLOGISCH

We hebben gezien hoe het Bourgondische kasteel in een militair zeer cruciale periode werd opgetrokken en dat deze bouw in een veel breder kader past. Zou men dan ook kunnen spreken van een zekere typologie onder de Bourgondische burchten? Met andere woorden, wat zijn de gelijkenissen en verschillen tussen het kasteel van Oudenaarde en andere oude en nieuwe burchten in Vlaanderen en daarbuiten?

Om van een hantering van een zeker model te kunnen spreken, gaan we best niet terugvallen op de oudere, gerestaureerde burchten zoals Rupelmonde, Saaftinge of Beveren. Deze waren veelal ontstaan vanuit een veel oudere mottestructuur, die een zeer bepalende invloed had op

⁸⁹ ARA, RK, Nr. 26.481, f° 4.

de verdere uitbouw van het kasteel.⁹⁰ Dit was in Oudenaarde niet het geval. Het lijkt ons dus interessanter dit kasteel veeleer te vergelijken met nieuwe constructies, zoals de kastelen van Sluis en Kortrijk. Wanneer we kijken naar deze laatste twee vallen onmiddellijk enkele grote gelijkenissen op, met elkaar maar ook met Franse koninklijke kastelen die in deze periode werden gebouwd of gerestaureerd, zoals het paleiscomplex te Vincennes, het Louvre en de Bastille Saint-Antoine te Parijs of het pauselijk paleis te Avignon. De grote woontoren (donjon of meestentoren) is bij al deze constructies geheel verdwenen en plaats heeft gemaakt voor een rechthoekige aaneensluiting van torens en gebouwen rond een binnenkoer.⁹¹ Hoge, meestal ronde torens markeren de hoeken van de binnenkoer en dikke courtines of tussenmuren verbinden ze, hier en daar onderbroken door bijna even zware tussentorens. Opvallend is ook dat de tussenmuren niet door de torens gedomineerd worden, maar dat ze vaak tot aan de toppen van deze reiken zodat een ononderbroken rondgang gecreëerd wordt aan de top van het kasteel. Dit laatste lijkt evenwel niet te zijn toegepast bij de kastelen in de Lage Landen, mogelijk omwille van kostenbesparende maatregelen.

Tegelijk moeten we ook het gebrek aan gelijkenissen met het kasteel van Oudenaarde constateren. We treffen hier geen aaneensluiting van zware, ronde torens rond een rechthoekig grondplan aan, maar eerder het hardnekkig voortbestaan van een centrale, massieve, vierkante toren, omringd door of aan de rand van een binnenkoer, die op haar beurt geflankeerd wordt door lineair opgestelde lagere nutsgebouwen. Het Oudenaardse kasteel lijkt dus aan een veel primitiever, 'romaanse' bouwconcept te beantwoorden dan de andere Bourgondische kastelen die in deze periode in Vlaanderen werden opgetrokken. Bijzonder problematisch schijnt ons de grote vierkante toren, op de rechter Scheldeoever. Nergens anders zien we in de Bourgondische burchtenbouw een analoge torenbouw

90 Dit werd archeologisch nauwgezet beschreven voor onder meer Beveren-Waas in: J. De Meulemeester, 'De Singelberg te Beveren-Waas', *Archaeologium Belgii Speculum* XI, 1979. De Antwerpse 'Burcht' groeide vanuit de oorspronkelijke halterkelformige Ottoonse burcht langs de Schelde en de ruïne van de Sint-Walburgakerk te Nieuwpoort werd aldaar uitgebouwd tot kasteel.

91 Bij het kasteel van Kortrijk is nog wel een grote, ronde toren aanwezig die zich qua afmetingen duidelijk onderscheidt van de rest, maar deze vervult niet meer de functie van woontoren en is *de facto* niet meer dan een uitvergroete hoektoren.

voorkomen, tenzij daar waar het reeds bestond in oudere kastelen. Dit is ook niet verwonderlijk aangezien, hoewel ze interessanter zijn qua wooncomfort, vierkante torens minder stevigheid en meer dode hoeken bieden dan ronde of halfronde torens.

Zou dit dan kunnen betekenen dat het kasteel van Oudenaarde (aanvankelijk) niet tot een militaire functie bestemd was? Diende de toren als hertogelijk verblijf bij de stad? De kans hiertoe lijkt ons miniem. De achtereenvolgende Bourgondische hertogen verkozen naar Filips de Stoutes voorbeeld luxueuze stadspaleizen (met uitzondering van het landelijke kasteel van Male) als residenties in Vlaanderen. We hebben eerder reeds gezien hoe verschillende defensieve elementen aan het kasteel werden toegevoegd, wat bij de residenties of *hôtels* niet gebeurde.⁹² Bovendien werd het kasteel voor het overige duidelijk aangepast aan de militaire noden van die tijd. We hebben eerder reeds aangetoond dat de ingang aan plattelandszijde (dus in de richting van Gent) werd uitgerust met kanongaten, naast de gewone schietgaten. Daarnaast fungeerde het kasteel als artilleriearsenaal voor de regio. Laten we hiervan twee voorbeelden geven.

Op 24 oktober 1428 verklaart de baljuw van Oudenaarde dat Pierre de Montblaru, de nieuwe kastelein van het kasteel van Oudenaarde, voor hem verschenen was om te verklaren dat de erfgenamen van zijn voorganger, Baudoin Olivier, hem alle artilleriestukken toebehorend aan het kasteel hadden overgeleverd.⁹³ Hieronder bevonden zich onder meer een ijzeren kanon dat stenen kogels van twaalf pond (ca 5,16 kg) afschoot, een ander in één of andere legering (*de métal*) dat stenen van acht pond (3,44 kg) afschoot, vier kanonnen voor loden kogels, twee gelijkaardige kanonnen maar kleiner, een zak buskruit en 95 grote en kleine kanonskogels.

Een andere inventaris van 1 mei 1467 biedt ons nog preciezere informatie.⁹⁴ De *boutillerie* waarvan in de eerste rekeningen sprake was, diende voor de opslag van zwavel en salpeter, voor de productie van buskruit. In

92 We hebben in onze scriptie het kasteel van Male bij wijze van vergelijking onderzocht, maar de aanwezigheid van defensieve elementen als een weergang of kantelen bleek hier niet aantoonbaar.

93 ADN B 3516/124007.

94 ADN B 20168/156081.

de *salle haulte* bevonden zich 'II bombardelles, III vogheleres et II crapardeaux'. Ten slotte trof men nog tien 'coleuvrines' en een vijftigtal grote en kleine kanonskogels aan *en l'artillerie*.

De precieze betekenis van deze verschillende kanonnen is moeilijk te vatten. Hoewel de in 1428 gebruikte term 'canons' zeer vaag is, kunnen we ze wel plaatsen tegenover de 'bombardes' of zware belegeringskanonnen die stenen afvuurden. Het ging hier dus allicht om een lichter type, bestemd voor de verdediging van het kasteel. De 'veuglaire' is een type dat tegen het eind van de regering van Jan Zonder Vrees (1404-1419) voor het eerst vermeld wordt, dat kon variëren van 105 tot 7.895 pond (ca 45 tot 3.400 kilogram), anderhalf tot acht voet lang (42 cm tot 2,24 m) en met een kaliber van twee tot elf duim (vijf tot 27,5 cm). Meestal hebben ze verwijderbare laadkamers. Helaas wordt er geen grootte meegedeeld. De 'crapardeaux' komen op in de jaren 1430 en werden vervaardigd uit ijzer of koperlegering. Dit zijn in elk geval het kleinste soort kanonnen van die tijd, met een gewicht van 100 tot 200 pond (43 tot 86 kilogram), een lengte van vier à vijf voet (ongeveer één tot anderhalve meter) en een kaliber van één tot vier duim (tweeënhalf tot tien centimeter). De meeste schoten ijzeren kogels en hadden vervangbare laadkamers. De 'couleuvrine' ten slotte duikt op vanaf 1420. Ze konden als handwapen dienen of op een afuit geplaatst zijn, de kleinere wogen tien tot vijftien pond (vierenhalf tot zessenhalf kilogram) en maten ongeveer vijftien centimeter. De grotere wogen 40 tot 50 pond (17 tot 22 kilogram) en maten 56 tot 112 centimeter. In de loop van de vijftiende eeuw vervingen ze langzaam de boog en kruisboog als voornaamste defensiewapen in versterkingen.⁹⁵ Omwille van het relatief bescheiden aantal artilleriestukken dat op het kasteel aanwezig was en van de schijnbare afwezigheid van zeer grote artilleriestukken, mogen we aannemen dat het hier niet ging om een arsenaal voor eventuele veldtochten, maar dat deze stukken effectief dienden voor de verdediging van het kasteel.

Dit brengt ons terug bij de problematiek van de vierkante donjon. Jean Mesqui stelde vast voor Frankrijk dat tegen de vijftiende eeuw, door de opkomst van de vuurwapens, de vierkante toren verdween uit de grotere omwallingen en enkel nog gebruikt werd bij kleinere kastelen, waarin

⁹⁵ Voor deze paragraaf, zie R.D. Smith & K. DeVries, 'The artillery of the dukes of Burgundy, 1363-1477' (Woodbridge 2005), 28-33.

vuurwapens werden gebruikt als verdediging, maar die geenszins bestemd waren om weerstand te bieden aan aanvallen met vuurwapens. Een blik op de artillerie-inventarissen lijkt dit defensieve beeld te bevestigen.

De inventaris van 1467 deelt ons mee dat de kapitein en de luitenant van het kasteel beiden een residentie hadden binnen het kasteel. Het is dus niet onmogelijk dat de vierkante torens twee functies vervulden: ten eerste machtsvertoon, de torens als symbool van hertogelijke aanwezigheid, die de stad Oudenaarde afschermt van de Gentse dreiging, en ten tweede als verheven verblijf van hertogelijke vertegenwoordigers, vanwaar men de wijde omgeving, en voornamelijk de Scheldevaart, kon controleren.

CONCLUSIE

De casus van het Bourgondisch kasteel van Oudenaarde vormt een duidelijke illustratie van hoe we een thans verdwenen bouwwerk, dat niettemin een vooraanstaande rol heeft vervuld in de institutionele en militaire geschiedenis van onze gewesten, in grote lijnen kunnen reconstrueren aan de hand van oorspronkelijke bouwrekeningen. Aangevuld met andere contemporaine bronnen verschaft soortgelijk onderzoek ons bovendien een dieper inzicht in de motieven van een eind veertiende-eeuwse staatsleider, die met een zeer precaire politieke situatie geconfronteerd werd bij zijn troonsbestijging. Op zeer inzichtelijke wijze deed Filips de Stoute immers een plan tot stand komen voor de militaire uitbouw van zijn graafschap, niet alleen met harde overheidshand, maar in samenwerking met lokale politieke dynamieken.

Verder kunnen de hier gemaakte veronderstellingen en vaststellingen in een breder kader toepasbaar zijn. We denken hierbij aan archeologisch onderzoek van sites waarvoor geen geschreven bronnen voorhanden zijn. Daar waar het Bourgondisch kasteel van Oudenaarde amper een ernstige defensieve rol kan toegeschreven worden afgaande op de iconografische documenten, komen we via de weg van de rekeningen toch tot de constatacie dat de bouw en de geschiedenis van dit kasteel niet uit het algemene kader van de Bourgondisch-Vlaamse defensiepolitiek kan worden losgetrokken.

Het kasteel van Oudenaarde vertoont qua structuur misschien nog de meeste gelijkenissen met de nog bestaande 'Tour Salamandre' te Beaumont, Henegouwen. Een oudere, grote, vierkante woondonjon werd hier geïncorporeerd in de stadsversterking en heeft dus alle kenmerken tegen om in de laat-middeleeuwse defensie van de stad nog een actieve rol te spelen. Toch blijkt net het tegengestelde uit de kanongaten, op de verschillende verdiepingen boven elkaar in de schietgleuven aangebracht.

In elk geval is verder onderzoek naar laatmiddeleeuwse versterkingswerken nog steeds cruciaal. Men dient hierbij vooral oog te hebben voor het bredere defensieve kader, want niettegenstaande steden nog steeds instonden voor hun eigen verdediging en de ondergeschikte adel nog steeds haar eigen burchten bouwde in de veertiende en vijftiende eeuw, is er sprake van een sturende hand uitgaande van de vorst. Hij plant zijn eigen versterkingen op cruciale punten in, terwijl hij tegelijk door een zeer ongelijke fiscale begunstigingspolitiek de lokale versterkingsdynamieken binnen zijn eigen perimeters laat verlopen.

Ook het Bourgondische kasteel van Oudenaarde verdient zeker nog verder onderzoek. Hoewel het in de Bourgondische periode geen verdere ingrijpende bouwwerken meer kende, bleef het gebouw wel een vooraanstaande rol vervullen. Latere rekeningen zijn bewaard voor de jaren 1591, 1617, 1746-1748, 1782-1784, 1806 en 1934, die in dezelfde lijn als dit onderzoek nader bestudeerd kunnen worden.⁹⁶ Edmond Van Der Straeten geeft de datum van die eerste rekening bovendien aan als het einde van het militair-strategische belang van het kasteel, namelijk de werken in de nasleep van de belegering door de hertog van Parma in 1582.⁹⁷ Hierna zou het onder meer dienen als gouverneursverblijf (tot de belegering van 1684), als militair hospitaal (vanaf 1746-1748), als watermolen (eind achttiende eeuw) en als juridisch kabinet (vanaf 1914).

Het blijft evenwel bijzonder problematisch om binnen de structuur van het kasteel zoals dat er nog in de twintigste eeuw uitzag, middeleeuwse

96 Stadsarchief Oudenaarde, 658, KVB 1591, 1617, 1746, 1748, 1782, 1783, 1784, 1806, 1828 en 1934.

97 E. Van der Straeten, 'Notice historique...' (Gent 1851), 30-31. Zie ook dit werk voor een chronologische uiteenzetting van de belangrijkste historische gebeurtenissen betreffende het Bourgondisch kasteel.

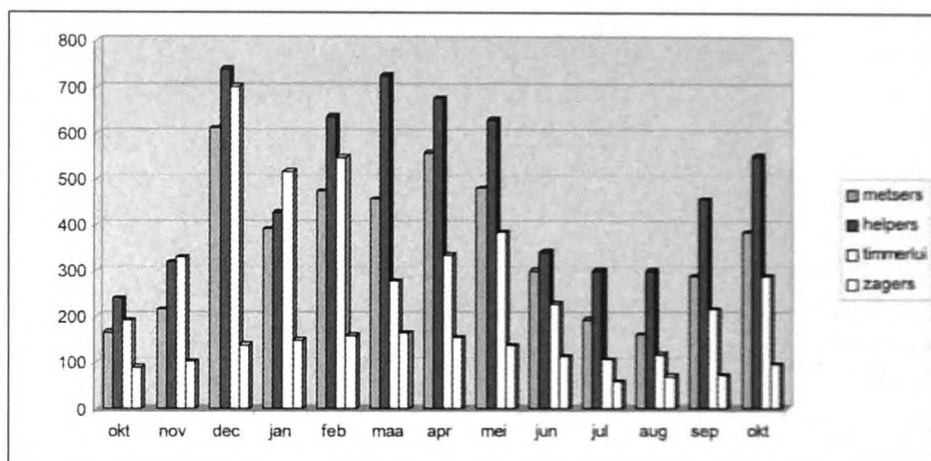

Fig. 4: De Scheldeflank van het 'Bourgondisch kasteel' bij de afbraak in 1967. We bemerken duidelijk verschillende fasen muurbouw in het metselwerk, maar een precieze lokalisering van middeleeuwse structuren lijkt ons alleen op basis van het fotomateriaal moeilijk. Op de achtergrond het gerechtsgebouw van Oudenaarde (Stadsarchief Oudenaarde, OUD.415).

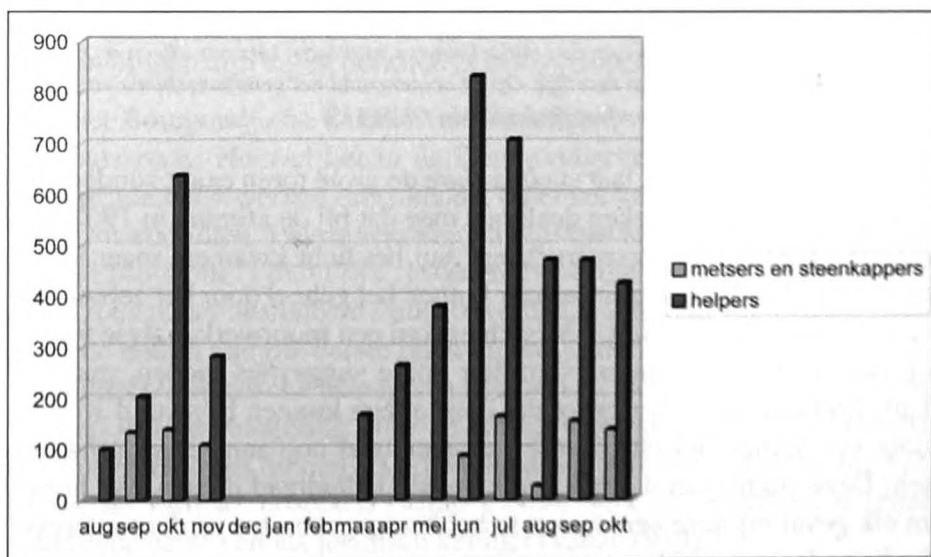
restanten te ontdekken, laat staan dat we de grote toren exact zouden kunnen situeren. M.J. Tulleken deelt ons mee dat bij de afbraak in 1967 veel oudere, ingebouwde torenstructuren aan het licht kwamen, maar tot op heden zijn deze niet lokaliseerbaar binnen het geheel door het gebrek aan een precieze beschrijving.⁹⁸ Misschien kan een muurwerkenanalyse van de op foto vastgelegde muurresten hier enige suggesties bieden, maar de kans lijkt ons bijzonder groot dat deze alleen kunnen bevestigd worden door een archeologische *fouille* van eventueel nog aanwezige grondresten. Deze studie kan daarbij in elk geval als leidraad dienen. We hopen in elk geval bij deze een aanzet te hebben gegeven tot verdere interesse in dit onderzoeksveld.

98 M.J. Tulleken, 'Oudenaarde in oude prentkaarten, deel 2' (Zaltbommel 1979), s.p.

BIJLAGEN: ARBEIDSINTENSITEIT PER WERF

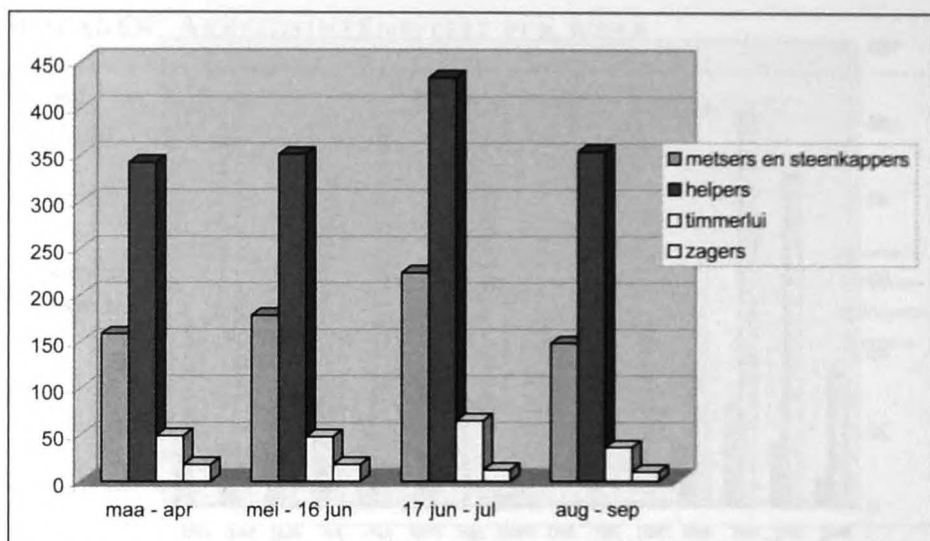
Tabel 1: Bouwcampagne van oktober 1385 tot oktober 1386.1

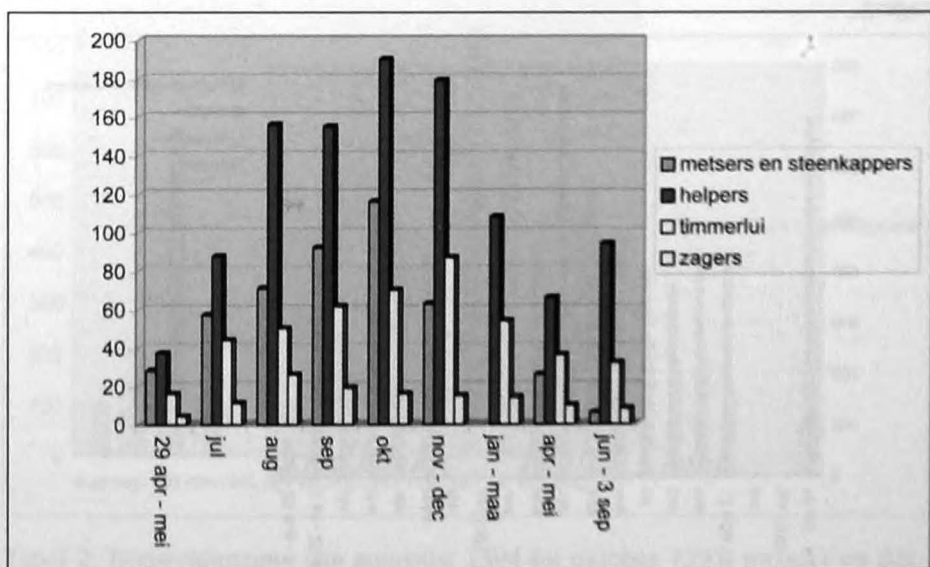
Tabel 2: Bouwcampagne van augustus 1394 tot oktober 1395: metsers en dagloners.

- 1 De tabellen worden steeds weergegeven in aantal arbeidsdagen per sector per maand, omdat zo een preciezer beeld kan geschetst worden van de bouwactiviteit per fase. De arbeidsdagen van zagers worden steeds per koppel weergegeven, zoals ze op de werf aanwezig waren en werden ingeschreven.

Tabel 5: Bouwcampagne van maart tot september 1398.

Tabel 6: Bouwcampagne van 29 april 1402 tot 3 september 1403

De tragische meidagen van 1940 te Petegem aan de Schelde

**De Deken Roger,
laatste burgemeester van Petegem**

In het jubileumnummer Deel XLII, boekdeel II, van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde p. 247 verscheen een studie van dokter J.-P. Deweer over de Militaire gebeurtenissen tijdens de 20ste eeuw te Oudenaarde.

Over de driedaagse strijd om de Schelde te overschrijden door het Duitse leger in deze tragische meidagen van 1940 kregen we onlangs een interessante brief van de heer Roger De Deken, de laatste burgemeester van Petegem-aan-de-Schelde voor de fusie, en nu wonende Gen. Pershingstraat 3 te Oudenaarde.

De redactie vond het nuttig dit lokaal oorlogsverhaal in extenso te publiceren en danken hem voor deze medewerking.

Moge dergelijk initiatief nog vaak herhaald worden.

In mei 1940 verbleven wij in de kelders van het Frans Klooster te Petegem, hoofdzakelijk geburen en een drietal familieleden uit Oudenaarde. Samen een kleine dertig mensen, kinderen inbegrepen.

Van in de beginne waren uit de licht gemotoriseerde oprukkende colonnes van het Engels leger, dat aan de Noord-Franse grens sinds geruime tijd gelegerd was, een groep voertuigen van de rijksweg, aan het Frans Klooster, rechts afgezwinkt richting van het veer en café 'Den Anker' en hadden zich gevestigd in het omwalde oud kasteel en ten dele ook in het latere kasteel van Baron Max Pycke de Peteghem.

Zelfde dag, omstreeks 16u30, kregen wij het bezoek van Captain Pontifex, vergezeld van een lager gegradeerde (die reeds 's anderendaags bij ons zijn intrek nam, samen dertig man). Pontifex gaf hem de onderrichtin-

gen om een linie van kazematten aan te leggen op het zuidende van de tuin van het Frans Klooster. Het werd een linie van grote cirkelvormige kuilen met elkaar verbonden met smalle kronkelvormige loopgrachten. Het waren werkelijke specialisten in deze aanleg met hun korte schopjes – echte beroepsmilitairen waardig voor zo een degelijke aanleg. Bovenop werden de kuilen afgedekt met zware takken en graszoden zodat ze van uit de lucht praktisch onzichtbaar waren. Met openingen, in de zuiderhaag gezaagd, hadden zij een algemeen uitzicht op de Scheldestraat en de landerijen De Rore tot aan de berm, waar de Scheldestraat horizontaal liep met de Schelde op ongeveer vijftig meter ervan. Van hieruit hadden ze de Scheldestraat, het omwalde oud kasteel en de Schelde in hun bereik.

Deze groep van dertig man stond onder het bevel van een Schotse hovenierszoon en was gehuisvest in de zaal op het gelijkvloers van het hoofdgebouw van het Frans Klooster.

Als jonge kerels troepten wij samen aan de seinwagen vooraan het oud kasteel. Zo vernamen wij dat Duitse troepen het kanaal van Willebroek reeds waren overgestoken. Deze berichten waren zeer tegenstrijdig met de berichtgeving van de radio-omroep.

Reeds voordien was een Belgische foeragecompagnie bij ons toegekomen en vestigde zich op de derde verdieping van het hoofdgebouw. Ze hadden dringend Brussel moeten verlaten daar burgemeester Vande Meulebroucke zijn gebied tot 'open stad' had verklaard. Zij waren praktisch niet bewapend en totaal ongedisciplineerd. Na een paar dagen trokken zij verder westwaarts.

Daar de Tommies (dertig man) vanaf vrijdag 17 mei geen bevoorrading meer kregen van vers voedsel, waren zij totaal afgestemd op harde soldatenkoken en conservenvlees. Daarom kwamen zij bij ons moeder 'omelettes' vragen en waren verslingerd op vers brood. Ons moeder diende soms twee maal per dag een oven te bakken om burgers en soldaten te gerieven. Maar de maandagnamiddag kwam een kogel boven de oven binnen, mogelijkjs ingevolge de rook uit de schouw gealarmeerd.

Bijna iedereen uit de gemeente was gevlucht en ik vroeg raad aan de Schotse hovenierszoon. Hij antwoordde: "Er zal hier hard worden gevochten, maar je hebt goede kelders en de wegen zijn ook gevaar-

lijk.” Ook zag hij ons moeder niet graag verdwijnen en er was stilaan een vriendschapsband met ons ontstaan. Van de gemeente kregen wij geen berichten en de burgemeester, baron Pycke, was reeds enkele dagen gevlucht naar Zuid-Frankrijk.

Zondag 19 mei hield de vluchtelingenstroom, die sinds meer dan een week op de rijksweg voorbijtrok, komende van richting Oudenaarde naar Kerkhove, plots op. Vanaf de zaterdagmiddag kwamen bijkomende groepen Tommies de Driesstraat afgezakt, meestal dronken en de leegstaande huizen plunderend. Deze troepen waren in fel contrast met deze die bij ons inwoonden en vooral ons moeder aanbaden. Stilaan ontstond een stilte voor de storm.

De maandagnacht was verschrikkelijk. Een beschieting zonder ophouden. We rekenden aan het fluiten van de obussen en de ontploffingen de naderende afstand af. We verhuisden van de zuidkelders naar de noordkelders van het hoog gebouw en de kapel. Bij het morgenklaren van de dinsdag hield de beschieting geleidelijk op. Toen was het de beurt aan een laagvliegend Duits vliegtuig dat overal mitrailleurde waar er nog beweging was. Rond 15 uur was er nog gestommel van de Tommies boven ons en toen hoorde men nog wat plaatselijk geschut meer in de verte.

Het werd 21 uur in de avond toen de Duitse soldaten, voorovergebogen, met geweer in de aanslag, wantrouwig uit de Scheldestraat langs de grille slopen en het kruispunt met de rijksweg onder schot hielden. Een tiental minuten later hoorden we de zware stap van botten op de houten trap van de kelder. Hij kwam ongeveer rechtstreeks naar de kleinere zijkelder onder de kapel waarin wij ons allen hadden teruggetrokken. De angst voor de confrontatie was niet te meten. Plots kwam hij in de deuropening, een halfgeblindeerde zaklamp bengelde aan zijn borst, een pistool in de hand en zijn botten omsloten enkele stokgranaten. Ik riep hem toe: “Es sind allen Nachbarn und Mitgliedern.” Ik moest onmiddellijk bij hem gaan samen met de patron. Hij verzocht ons alle kelders af te tonen en bracht ons terug waar hij ons gehaald had. Hij vroeg ons ter plaatse te blijven. We waren opgelucht; het kritieke moment was correct verlopen.

Minder dan een uur nadien liepen alle kelders vol met doodvermoeide natbeslijkte soldaten die in slaap vielen waar ze stonden. Ondertussen hadden Rode Kruismilitairen een ganse kelder vrijgemaakt en onze matras-

sen opgevorderd voor gekwetsten die ze langs de tuin binnenbrachten. Het waren zowel Tommies als Duitse soldaten, meestal gekwetst aan de benen en de dijen – één Tommie was zijn kin weggerukt. Ze kregen er hun eerste zorgen; de volgende morgen rond 9 uur werden ze met Rode Kruiswagens weggehaald. Er werd beweerd dat ze in Ronse in een kost-school werden ondergebracht.

Toen we de woensdagvoormiddag uit de kelder aan de zuidkant buiten mochten, was alles wat enigszins op ondergoed geleek, doorzocht en meegenomen, zelfs mijn KSA-hemd.

Onder ons lang glazen afdak stonden 25 paarden uit te rusten die een rij kanonnen hadden aangevoerd, die ze opgesteld hadden op het land achter de haag van onze tuin. Volgens de soldaten was zulks gebeurd om desnoods Oudenaarde tot overgave te dwingen. Volgens de soldaten hadden alle militairen ondertussen de stad verlaten en konden de kanonnen achteruitgetrokken worden. De kanonniërs waren hoofdzakelijk Sudetenduitsers. Nochtans treurden veel militairen om hun gevallen kameraden en vooral meerdere officieren die vooral in het park waren gesneuveld, soms in lijf aan lijfgevechten. Toen drie vliegtuigen uit de richting van Oudenaarde naderden, sprongen zij opgewekt op met de kreet: “Es sind unseres.”

Tijdens de nacht van dinsdag op woensdag was er een zekere pauze maar was het bij klaren weer opgelaaid. De Duitsers hadden de rijksweg vast in handen, doch de Tommies hadden zich teruggetrokken achter de spoorwegberm en “Den Berg”.

Toen ik in de latere voormiddag een kijkje ging nemen in het hoog gebouw van het Frans Klooster, zag ik meerdere branden vooral in het noorden over de spoorweg en op “Den Berg”. In een zijkamer botste ik op een Duitse seiner, met een kasje op de rug. Hij had daar een algemeen overzicht. We waren beiden geschrokken en hij verzocht mij naar beneden te gaan. Soldaten beweerden dat op dezelfde dag als in Petegem, Duitse soldaten in Doornik de Schelde waren overgetrokken.

In de namiddag kwam een onderbroken colonne van Duitse troepen van over de brug aan “Den Anker”. Zij kruisten de rijksweg aan het Frans Klooster en reden “Den Dries” op, richting Wortegem en Waregem. De rijksweg, horizontaal met de Schelde, lag er verlaten bij. Dat zou

zo duren in het kader van de Leieslag. Van daaruit zijn colonnes Rode Kruiswagens aan “Den Anker” overgestoken richting Ronse.

Tijdens de nacht van woensdag op donderdag liet een geallieerd vliegtuig een zestal bommen vallen op de brug van ‘Den Anker’ doch die vielen rond de moestuin van het kasteel. Toen werd de brug enkele meters verlegd en grote tanks, schuine boerenkarren en manschappen werden aangevoerd. En de brug bleef de belangrijkste verkeersader van het Duitse leger.

Toen ik de donderdagvoormiddag, 23 mei, in Oudenaarde familie trachtte te bezoeken (villa aan de Trekweg van de Bergstraat), werd alle verkeer op het Bevereplein door de Duitse wegenpolitie afgeleid richting Eine. Dan ben ik met mijn fiets naar de Ohiobrug gereden doch deze was vernield. Met een overzetbootje stroomopwaarts de Schelde ben ik over Nederename, Ename, de Aalststraat aan de vernielde brug van de Bergstraat (over de zijarm van de Schelde) bij de familie geraakt die uit het Kezelfort kwam. Zij beweerden dat één der twee bruggen over de Schelde zelf, intact was gebleven.

Hierbij bleek dat de grote aanvoerder van de Duitse troepen naar de Leie beperkt was tot de brug aan ‘Den Anker’, over den Dries naar Wortegem en Waregem.

In Petegem waren de meeste Engelse gesneuvelden gevallen in het centrum van de gemeente (Dorpstraat, Lindestraat en Eeckhout, alsook het kasteelpark). In het park waren ook de meeste Duitse gesneuvelden, doch ze lagen ook verspreid over de ganse gemeente. De eerste Duitse gesneuvelde zou een verkennersman geweest zijn die langs de beek tot aan de pastorij van Elsegem was geraakt en daar door Tommies werd betrapt en neergeschoten. Hij werd op de overkant op Petegems grondgebied begraven.

Volgens gesprekken de woensdagvoormiddag met Duitse soldaten zouden zij door de grachten van de Meldenmeersen naar de diepste noordelijke inham tussen ‘Den Anker’ en de grens met Elsegem geslopen zijn, door een duiker van de trekweg aan de Scheldeoever gekomen zijn, met rubberbootjes naar de drie grachten aan de overkant gevaren zijn en langs deze het smalle bosje hebben bereikt aan de hofsteden Vandemeulebroecke en De Rore. Hier hebben ze hun eerste bruggenhoofd

uitgebouwd. Zo konden zij langs twee grachten ook de rijksweg bereiken, vooral de Stenen Brug te Elsegem. Vanuit dit bruggenhoofd zijn ze naar het park geslopen waar de Tommies in de rug werden aangevallen en de zwaarste confrontatie plaats had. Door het park naar Huiweide en verder de versterkingen op de berm van het Onderland achteraan ingenomen tot beneden de Beerhoek. Hier zou de aanval bij het duisteren gestopt zijn en verder oostwaarts tot Oudenaarde in de nacht ontruimd zijn zonder vermeldenswaardige gevechten.

Te vermelden is dat tijdens deze oorlogsmeidagen het prachtweer was en droog.

In totaal lagen in Petegem 68 Engelse en 55 Duitse soldaten begraven. De algemene bevelhebber van de Engelse troepen in deze zone lag gans alleen begraven langs het dreefje in de richting van het vroeger vermelde Duitse bruggenhoofd, tussen Petegem en Elsegem. Toen hij ontgraven werd in april 1941 had hij nog een aanzienlijke geldsom bij. Wij hebben toen vastgesteld dat hij een klein kogelgaatje dicht bij het oor had waarbij sommigen de vraag stelden of hij zich niet voor de kop had geschoten.

De linie van kazematten op de zuidergrens van de tuin van het Frans Klooster, vooral gericht op de strook aan 'Den Anker' werd vermoedelijk vroeg verlaten. Er werd hier geen munitie nagelaten, geen kogelhulzen noch mitrailleurbanden. Hier lagen ook geen graven van Engelse noch Duitse soldaten.

Een algemene vaststelling was dat de Engelse en Duitse troepen zich zeer correct hebben gedragen tijdens de vijandelijkheden aan de Schelde. Slechts één alleenstaand feit waarbij een laat toegekomen Tommie een handgranaat in een huiskelder wierp toen een oud vrouwtje niet vlug genoeg naar boven kwam. Zij werd hierbij gedood en als oorlogsslachtoffer vermeld. De Engelse soldaten gaven blijk van zeer strenge opleiding en discipline; de Duitse militairen waren eveneens zeer disciplinair doch beïnvloed door een doctrine.

Opvallend was dat de Duitse troepen in hun opmars naar de Leie nooit de rijksweg hebben gebruikt en zich volledig concentreerden op de brug aan 'Den Anker', de Scheldestraat en aan het Frans Klooster de rijksweg kruisten en over den Dries richting Wortegem en Waregem opreden.

Toen liep een roddel dat op zondag 19 mei een Duits officier, verkleed in een boerenvrouw met een melkemer in de hand, op de kant van Melden de Scheldeboorden had verkend.

De vermelding 'Bij het oversteken van de Schelde op rubberbootjes lijdten de Duitsers bijzonder zware verliezen' is ons nooit vermeld door de soldaten, wel de lijf aan lijfgevechten in het park.

De vermelding van een Engelse scherpschutter op de rechteroever van de Schelde is ons niet bekend. Nochtans hebben wij op een lijst E B 2496 Wortegem (Elsegem) The Queen's Royal Regiment onder nummer 6092536 Pte C G W Focock teruggevonden als zijnde gesneuveld.

Volgens gegevens van inwoners uit het dorp van Petegem zou daar heel wat lichte artillerie geconcentreerd geweest zijn van de Engelse troepen. Dat legt mogelijk uit dat hier de meeste Tommies begraven lagen. Ook de meeste vernieling van gebouwen zoals kerk, rusthuis, textielfabriek en rijen huizen in de Dorpsstraat en de Lindestraat.

Hiermee heb ik getracht mijn persoonlijke herinneringen aan de doortocht van de troepen in mei 1940 voor de historie vast te leggen.

Naar waarheid opgemaakt
Oudenaarde, 24 juli 2006

Roger De Deken

Gen. Pershingstraat 3
9700 Oudenaarde

Laatste burgemeester van Petegem-aan-de-Schelde

IN MEMORIAM

Gaston, baron de Gerlache de Gomery

Baron Gaston de Gerlache de Gomery is geboren te Brussel op 17 november 1919 als enig kind uit een roemrijk geslacht dat reeds in 1751 in de adelstand werd verheven. Zijn vader is de bekende poolreiziger en commandant van de Zuidpoolexpedities met de Belgica op het einde van de 19de en in het begin van de 20ste eeuw. In mei 1898 overwintert hij in barre en zeer moeilijke omstandigheden in dit gebied waar 1600 uren nacht en een gierende ijskoude wind de gemoederen van de bemanning sterk op de proef stellen. Hij wordt later Directeur-generaal van de Marine en Buitengewoon gezant van Z.M. de Koning der Belgen.

Zijn moeder, Elisabeth Höjer, is de dochter van een vermaard ingenieur van de Zweedse krijgsmarine, die de uitvinder is van een nieuw type vuurtoren met schitterlicht.

De jonge de Gerlache volgt de klassieke humaniora aan het College St.-Louis te Brussel. Hij eindigt zijn kandidatuur in de Letteren en Wijsgeerte aan de Faculté St.-Louis te Brussel en behaalt later zijn diploma in de rechten aan de Université Libre de Bruxelles.

Zijn militaire dienststaat is heel wat imposanter.

W.O. II geeft hem de mogelijkheid zijn edelmoedigheid en zijn vaderlandslievendheid te ontplooien.

In het begin van de oorlog wordt hij kandidaat-officier bij het 1ste Regiment Gidsen, een eenheid met veel traditie. Helaas wordt hij krijgsgevangen genomen na de wapenstilstand op 28 mei 1940 en belandt in Stalag II B, waaruit hij kan ontsnappen. Van 1941 tot 1942 wordt hij aangeworven als inlichtingsagent bij de dienst Luc en Marc-Adjudant

ARA, maar wanneer die groepering wordt verraden, kan hij ontsnappen naar Spanje. Daar wordt hij opgesloten als politiek gevangene in uiterst precaire omstandigheden. Na twee ontsnappingspogingen, lukt het hem toch Engeland te vervoegen en wordt hij opgeleid van 1943 tot 1944 als leerlingpiloot bij de Royal Air Force waar hij in 1945 als luitenant-vlieger, jachtpiloot, bij het 350ste squadron RAF wordt opgenomen.

Na de oorlog komt hij terug naar België en wordt respectievelijk Flight-Commander bij het hulpreservesmaldeel van de Luchtmacht, majoor-vlieger van het reservekader, luitenant kolonel van het reservekader en Voorzitter van de Vereniging van de Reserve-officieren van de luchtmacht.

Op 27 augustus 1946 huwt hij Anne-Marie van Oost, gewezen politiek gevangene in Ravensbrück, Ridder in de Kroonorde en in de Orde van Leopold II met Palmen, Oorlogskruis met Palmen, Kruis van Politiek gevangene, Medaille van de Weerstand.. Uit dit gelukkig huwelijk worden vijf kinderen geboren: Bernard, Jean-Louis, Henrienne, François en Hélène.

Gaston de Gerlache leeft graag onder de mensen en heeft eveneens interesse voor de politiek en het beheer van zijn eigen gemeente, Mullem, waar hij burgemeester wordt op de lijst van de gemeentebelangen van 1952 tot 1970. Dan wordt hij opgevolgd door zijn eigen echtgenote die tot aan de fusie met Oudenaarde in 1976 de burgermeesterssjerp omgordt.

Net zoals zijn vader maken zijn Poolactiviteiten hem beroemd.

In 1956 vertrekt hij voor de eerste maal met de Franse Zuidpoolexpeditie als waarnemer in Adélie-land.

Van 1957 tot 1959 is hij de promotor en de chef van de Belgische Zuidpoolexpeditie die de basis Koning Boudewijn heeft opgericht. In 1960 wordt hij lid van het Belgisch Nationaal Comité van de Internationale Geofysische Samenwerking. Bij zijn terugkeer in april 1959 krijgt hij van Koning Boudewijn, uit erkenning voor zijn vele verdiensten, de erfelijk overdraagbare titel van Baron. De gemeente Mullem ontvangt hem feestelijk op 5 april 1959.

In 1961 vertrekt hij opnieuw als waarnemer bij de Zuidpoolexpeditie van de USA.

In 1964 wordt hij aangesteld als Voorzitter van het Belgisch en van het Belgo-Nederlands Zuidpoolcomité en verblijft van 1964 tot 1965 als Chef van de Belgisch-Nederlandse zomercampagne op de Koning Boudewijnbasis.

In 1966 treedt hij op als raadgever bij de Chileense Zuidpoolexpeditie en van 1971 tot 1975 is hij voorzitter van de Werkgroep Europees Poolonderzoek ingesteld door de Commissie voor Wetenschap en Technologie van de Raad van Europa.

Van 1992 tot 2000 kan hij zijn vruchtbare loopbaan aan de Zuidpool afsluiten als Voorzitter van het Belgisch-Nationaal Comité voor het onderzoek in dit gebied.

Zijn jarenlang verblijf op de Zuidpool en zijn wetenschappelijke bevindingen legt hij vast in talrijke publicaties o.m. "Retour dans l'Antartique" (Casterman 1960), in 1965 bekroond met de 'Grand Prix Franco-Belge des Ecrivains d'expression française de la Mer et de l'Outre-Mer'.

Op burgerlijk gebied was baron de Gerlache zeer actief in het verzekeringswezen en de textielnijverheid.

Van 1949 tot 1967 is hij beheerder en juridisch adviseur van de Textielveredelingsmaatschappijen van de Groep Alsberge en van Oost in Gent.

Van 1959 tot 1970 wordt hij als voorzitter van de Gemeenschappelijke Kas (voor Arbeidsongevallen) van de Verenigde Textielnijverheden aangesteld.

Van 1961 tot 1988 is hij lid van het Comité der Kredieten van de Bank van Brussel, bijhuis van Gent, en van 1962 tot 1978 lid van de Bedrijfsraad Textiel en Kleding. Hij is van 1962 tot 1972 voorzitter van het Comité van de Textielveredelingsnijverheid van de E.E.G.

De groep Assubel (verzekeringsmaatschappij, Spaarbank, Sociale en Medische instellingen) benoemt hem van 1963 tot 1978 tot ondervoorzitter.

Wegens zijn grondige zeevaartkennis stelt l' "Agence Maritime Minne" hem aan als bestuurder van 1963 tot 1994.

De Federatie der Belgische Textielnijverheid (FEBELTEX) benoemt hem als voorzitter van 1964 tot 1967. En van 1967 tot 1977 is hij voorzitter van de Raden van Bestuur van de Groep Alsberge en van Oost.

Van 1969 tot 1971 is hij voorzitter van het Coördinatiecomité van de Textielnijverheid van de E.E.G.

En zo gaat het verder: van 1972 tot 1978 Ondervoorzitter “Unie van Antwerpen” en voorzitter van het Belgisch Centraal Textielveredelings comité.

Van 1973 tot 1978 ondervoorzitter-afgevaardigd bestuurder van de de Groep ASSUBEL.

Van 1973 tot 1991 bestuurder S.A.I.T.

Van 1975 tot 1988 bestuurder C.I.A.R.

Van 1978 tot 1987 voorzitter-afgevaardigd bestuurder van de Groep ASSUBEL.

Van 1982 tot 1994 bestuurder COBEP.

Van 1987 tot 1989 voorzitter van de Groep ASSUBEL.

Van 1988 tot 1989 bestuurder PARFINASSUR.

Van 1989 af erevoorzitter van de groep ASSUBEL.

Verder is hij van 1980 tot 1988 medevoorzitter van de adviescommissie voor de concessie van adellijke gunsten en van 1984 bestuurder van de “Fondation Belge de la Vocation”.

Het is normaal dat een dergelijk geëngageerd mens op militair, wetenschappelijk en professioneel vlak, in het bezit is van talrijke hoogstaande eretekens.

Militaire eretekens:

Officier in de Leopoldsorde,

Officier in de Kroonorde,

Officier in de Orde van Leopold II met gekruiste zwaarden 1940-45,

Het Militair ereteken met palmen,

Het Kruis der ontsnapten,

Het Kruis van politiek gevangene,

De Medaille van de Weerstand,

De Medaille van Oorlogsgevangene,

De Herinneringsmedaille van de Oorlog 1940-1945,

De Defense Medal of Great Britain,

En de Victory Medal.

Burgerlijke eretekens:

Grootofficier in de Orde van Leopold II,

Grootofficier in de Kroonorde,

Commandeur in de Leopoldsorde,

Commandeur in de Oranje-Nassau-Orde,
De Gouden Medaille van de Koninklijke Academie van België,
De Gouden Medaille van de Koninklijke Maatschappij voor
Aardrijkskunde van Antwerpen,
De Bellinghausen-Medaille van de Academie voor Wetenschappen van
de USSR, alsook
De Antarctic Service Medal van de U.S.A.

Niettegenstaande zijn talrijke bezigheden vindt Baron de Gerlache toch de mogelijkheid zijn geliefde paardensport te beoefenen. Tijdens zijn jeugd jaren is hij een gekroonde ruiter in verschillende tornooien en later komt men hem vaak te paard tegen langs de wegen van zijn aantrekkelijke landelijke gemeente.

Veel inwoners van Oudenaarde herinneren zich nog zijn voordracht in de overvolle zaal van het stadhuis dat hij gegeven heeft na zijn eerste reis naar Antarctica. Samen met Admiraal Black, de verantwoordelijke van de Amerikaanse basis op Antarctica, mocht hij het gulden boek van Oudenaarde tekenen.

Baron de Gerlache overlijdt te Oudenaarde op 13 juli 2006.

De uitvaartplechtigheid vindt plaats op 20 juli 2006 in de Sint Petrus en Urbanuskerk te Huise in aanwezigheid van Koningin Fabiola en van een groot aantal burgerlijke en militaire hoogwaardigheidsbekleders.

Wegens zijn uitzonderlijke verdiensten tijdens W.O.II, vooral als gevechtspiloot, wordt hij met militaire eer begraven.

Een groot aantal Oudstrijdersverenigingen uit de streek vormen met hun vaandel voor, tijdens en na de uitvaartdienst een erehaag. Het vendel van het jachteskader waarvan Gaston de Gerlache lange jaren deel had uitgemaakt, brengt hem eveneens de laatste eer.

Na de plechtigheid op het kerkplein wordt een laatste eer gebracht door een jachteskader van de luchtmacht dat op lage hoogte de kerk van Huise overvliegt waarbij de 'Missing Man Salute', een uitzonderlijk eerbetoon van de Luchtmacht aan een overleden medestrijder, wordt uitgevoerd. (De 'Missing Man Salute' bestaat hierin dat tijdens het overvliegen, één toestel van het jachteskader de wing verlaat en symbolisch de hoogte invliegt.)

Gans het leven van deze edele man stond in het teken van dienstbetoon en inzet voor het vaderland, het Koningshuis, de katholieke kerk en de familie.

Op deze vier pijlers, die eveneens de pijlers zijn van onze maatschappij, was gans zijn leven gebouwd.

Wij wensen Barones de Gerlache de Gomery en de ganse familie veel sterkte toe bij dit recente en zwaar verlies .

Dat haar man een voorbeeld moge blijven, niet alleen voor de familie de Gerlache, maar ook voor ons allen en vooral voor de jeugd.

Deweert J.-P.

E.R. Lt.Kol. Med.

VERSLAGEN G.O.K.

Verslag van het werkingsjaar van de militaire commissie

De militaire commissie vergaderde het afgelopen werkjaar met een interval van ongeveer drie maanden. Op de vergaderingen kwamen de volgende onderwerpen aan bod:

1. RAVELIJN IN HET LIEDTSPARK

1 Bord

Het voorstel van de Militaire Commissie wordt geëvalueerd in het kader van het toeristisch bebordingsplan van de stad Oudenaarde. Coördinatie: dienst Toerisme

2 Beplanting

De aanbevelingen van de Militaire Commissie werden doorgegeven aan de Groendienst. Zij zullen rekening houden met de aanbevelingen. Voorlopig kunnen de bestaande bomen blijven, maar in de toekomst zullen ze worden vervangen door meer passende begroeiing.

3 Bescherming

Deze is aangevraagd maar niet meteen realiseerbaar.

2. BEVRIJDING VAN OUDENAARDE IN 1582

Pol Borremans leverde over deze periode een mooi artikel dat in dit jaarboek is opgenomen.

3. CORRESPONDENTIE VAN WILLEM VAN ORANJE

Dit project wordt getrokken door Karl Van Hoecke en Hugo Rau.

4. HITLER VÓÓR HITLER

Dr. Deweer maakte een artikel over de medische achtergrond van de Führer en zijn verblijf in Oudenaarde.

5. VARIA

- Pol Borremans laat weten dat 400 mensen het Kezelfort bezochten op de recentste OMD.
- R. De Deken stuurde een brief i.v.m. zijn persoonlijke ervaringen in WO II. De brief zal in de handelingen worden opgenomen.
- De slag bij Oudenaarde in 1708. De Militaire Commissie staat klaar om de stad met raad en daad bij te springen bij een passende herdenking van deze slag.

Verslag van de werking van het bestuur van de de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde

Het bestuur vergaderde dit jaar tweemaal. Volgende onderwerpen kwamen aan bod.

1. FINANCIËEL JAARVERSLAG

De voorzitter geeft een overzicht van de financiën van de vereniging. Er is in het totaal **25330.15 euro** in kas (5000, 79 euro op de zichtrekening en 20329,36 euro op de spaarrekening).

Rik dankt archiefmedewerkster Nicole Robyn voor de zorgvuldigheid waarmee zij de financiën van de Kring beheert en voor het jaarverslag dat zij heeft opgemaakt.

2. ARTIKELN VOOR DE HANDELINGEN 2007

Zie in dit jaarboek

3. WIJZIGING VAN DE STATUTEN VAN DE VERENIGING

De huidige statuten dateren uit 1984. Ze ontstonden in een periode toen de Kring financieel slecht functioneerde.

Verschillende bepalingen worden de facto reeds niet meer nageleefd (bestuursleden met mandaten voor 3 jaar, (bestuurs)leden die lidgeld niet betalen zijn ontslagnemend, min. 2 bestuursvergaderingen per jaar, functie van de penningmeester).

Op voorstel van de penningmeester zal artikel 15 worden aangepast, zodat een vlotter beheer van de financiën kan worden gerealiseerd.

4. NIEUWE BESTUURSLEDEN

De voorbije tijd zijn een aantal bestuursleden weggevallen en zijn andere bestuursleden nog weinig actief. Men opteert ervoor om geen oproep te doen naar nieuwe bestuursleden toe. Erik Verroken zal worden gevraagd om het bestuur te vervoegen.

5. ELIE VERHAEGHE ALS SECRETARIS VAN DE KRING (1986-2006)

Deze vergadering is de eerste bestuursvergadering na het ontslag van Elie als secretaris. Pieter-Jan neemt het secretariaat over. Bij het begin van een lezing in het najaar van 2006 zal secretaris Elie Verhaeghe met een attentie worden bedankt voor de 20 jaar dat hij het secretariaat waarnam.

6. VARIA

Karl Van Hoecke wordt aangesteld als vertegenwoordiger van de Kring in de Cultuurraad.

Archiefnieuws

In 2006 kwam het stadsarchief van Oudenaarde in het bezit van een aantal opmerkelijke documenten en objecten. Zij vormen een mooie aanvulling op het archief dat door de stedelijke diensten aan het archief wordt overgemaakt. De particuliere schenkers en verenigingen worden nogmaals hartelijk bedankt voor hun giften.

I   ARCHIEF VAN DE HEEMKUNDIGE KRING VAN LEUPEGEM

De overdracht van het archief van de heemkundige kring van Leupegem aan het stadsarchief van Oudenaarde kwam er op initiatief van het bestuur van de kring. Sinds 2003 was de werking van de kring, na meer dan een decennium regelmatige publicaties over de lokale geschiedenis, nagenoeg stopgezet. Het archief bevat niet alleen archief van de werking van de heemkundige kring maar ook documentatie betreffende Leupegem. De archiefstukken omvatten het archief van de vereniging (1990-2003), correspondentie van Hector Vandeveld (° 1889- +1946) en Léon Vandeveld (voorzitter van de Heemkundige Kring), het archief van de schuttersgilde Sint-Sebastiaan uit Leupegem (1700-1876 en 1906-1922), foto's van voorstellingen van de Leupegemse rederijderskamer (1945-1981) et al.

De documentatie omvat diverse publicaties en knipselmappen betreffende aspecten van de Leupegemse geschiedenis en algemene publicaties in verband met de heemkunde in Oost-Vlaanderen.

De totale omvang van de overgedragen stukken bedraagt ca. 8,4 strekkende meter.

2   ARCHIEF VAN DE LIJNVISSERSMAATSCHAPPIJ “DE NIEUWE BAARS” UIT OUDENAARDE

De Koninklijke Lijnvissersmaatschappij De Nieuwe Baars droeg op 29 mei 2006 een deel van het archief van de vereniging over aan het stadsarchief.

De totale omvang van de overgedragen stukken bedraagt 4 kaders en 1 stuk.

De werking en de geschiedenis van de vereniging waren in 2002 nog het voorwerp van een historische studie door Fleur Cornette. Een kopie van dit werkstuk is in de stedelijke bibliotheek en in de leeszaal van het stadsarchief raadpleegbaar.

3   MUSEALE VOORWERPEN EN ARCHIEF VAN DE SCHUTTERSMAATSCHAPPIJ “SINT-SEBASTIAAN” UIT MOREGEM

Het patrimonium van de voormalige Schuttersmaatschappij “Sint-Sebastiaan” uit Moregem werd door de heer Walter Moerman aan de stad geschonken.

De schuttersmaatschappij “Sint-Sebastiaan” werd gesticht in 1716 en heeft een rijke geschiedenis.

De gift omvat zowel museale voorwerpen als archief. Eén van de opmerkelijkste stukken is een gildebreuk uit de 18e eeuw van de hand van de Oudenaardse zilversmid Philippe van den Hende. Dit stuk werd eerder tentoongesteld op de tentoonstelling rond “Oudenaards Zilver” in 1994. Het archief van de vereniging is goed bewaard gebleven en behandelt de periode 1866-1993. Het laat toe de werking van de maatschappij voor deze periode volledig te reconstrueren: ledenlijsten, schietingen, bezittingen van de vereniging, de opeenvolgende plaatsen van de gaaipers, de relatie met plaatselijke notabelen,...

4   BRIEVEN VAN DICHTER-SOLDAAT AUGUSTE DAUFRESNE DE CHEVALERIE (°1818-†1881).

Het stadsarchief kon een bundel brieven verwerven die afkomstig zijn van soldaat-dichter Auguste Daufresne de la Chevalerie en gericht zijn aan een collega-militair: kapitein Louis Geubel uit Luik.

Majoor Daufresne is een ten onrechte een beetje vergeten geraakte Oudenardist. Hij overleed in Oudenaarde in 1881 op 63-jarige leeftijd.

Na een militaire carrière vestigde hij zich uiteindelijk in de Hoogstraat in Oudenaarde. Hij was lid van oudheidkundige en literaire genootschappen en publiceerde diverse poëziebundels. Hij werkte eveneens aan historische opstellen over de streek rond Durbuy en Wéris

Na zijn pensioen hield de majoor zich bezig met het catalogaferen van de stadsbibliotheek. Hij verkreeg voor dit werk de eretitel van erearchivaris van de stad Oudenaarde. In 1886 schonk zijn weduwe, Marie Bouchel, 721 boeken en een collectie munten en medailles aan de stadsbibliotheek.

De bundel brieven is opgenomen in de verzameling Handschriften en Zeldzame drukken van het stadsarchief. Samen met de gepubliceerde dichtbundels die zich in de collecties Stadsboekery en Liedtsbibliotheek in het stadsarchief bevinden laat deze aanwinst toe een beter beeld te krijgen van deze boeiende figuur in het 19de eeuwse Oudenaarde.

5 OUDSTE FOTO VAN HET STADHUIS VAN OUDENAARDE CA. 1865

De stad Oudenaarde kocht in Toulouse (Frankrijk) een foto van het stadhuis uit ca. 1865. Dit is meteen de oudst bekende foto van het stadhuis tot hertoe.

De foto werd gemaakt door Adolphe Braun. Adolphe Braun is een bekende Franse fotograaf die zijn carrière in de fotografie begon rond 1850. In de jaren '60 richtte hij een fotografiestudio op te Dornach nabij Mulhouse, die zou uitgroeien tot één van de grootste fotodrukkerijen ter wereld.

Samen met zijn zoon maakte Adolphe Braun in 1864 een reis door België, Nederland, Luxemburg en het Rijnland. Waarschijnlijk maakt de foto die nu werd aangekocht deel uit van de reeks die bij deze gelegenheid tot stand kwam. De aangekochte foto toont het Oudenaardse stadhuis voor de restauratiecampagne van 1893. Ook de originele windwijzers en vaantjes in gesmeed ijzer op de grote fialen en pinakels, die ca. 1870 verdwenen, zijn nog op de foto te zien.

De foto geeft ons ook een mooi beeld van de omliggende huizen en de markt in de jaren '60 van de 19de eeuw.

Bestuur en Ledenlijst G.O.K. 2006

BESTUUR

Erevoorzitter: Marc DE SMET

Voorzitter: Rik CASTELAIN

Secretaris: Pieter-Jan LACHAERT

Penningmeester: Jos VAN EECKHOUDT

Ondervoorzitter: Patrick DEVOS

RAADSLEDEN: Marc DE CLERCQ

Peter DOSSCHE

Dominique DEMUYTERE

Wilfried JAMÉE

Wim T'HOOFT

Lucie VANDERMEERSCH

Jean-Pierre VAN DER MEIREN

Wilfried VANDERWEEËN

Karl VAN HOECKE

Martine VERMEIREN-VANWELDEN

Erik VERROKEN

Elie VERHAEGHE

LEDENLIJST

Aelvoet Carlos, Pareelstraat 11, 9790 Wortegem-Petegem
Aelvoet Carlos, Pareelstraat 11, 9790 Wortegem-Petegem
Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2, 1000 Brussel
Algoet Guy, Sint-Michielsplein 3, 8500 Kortrijk
Audoor Eric, Henry Stanleylaan 5, 9051 Sint-Denijs-Westrem
Baert Hans, Klerkenstraat 13, 8840 Staden
Baert Jozef, Dalialaan 11, 2960 Brecht
Baudeflet Rolande, Houtstraat 2, 9700 Oudenaarde
Bauters Etienne, Maretak 203, 9250 Waasmunster
Bauters Jan, Kortrijkstraat 80, 9790 Wortegem-Petegem
Bisschops Tim, Kromvenlaan 11, 2960 Brecht
Blockeel Antoon, Molenweg 18, 9090 Melle
Blommaert Camiel, Korsele 63, 9667 Horebeke
Borremans Pol, Hoge Weg 17, 9700 Oudenaarde
Bousard Marcel, Broekstraat 40, 9667 Horebeke
Bral Romain, Tivolistraat 87, 9700 Oudenaarde
Cambie Martin, Dijkstraat 23 B/42, 9700 Oudenaarde
Camerlinckx Jan, Schuurlo 12, 9880 Aalter
Canfijn Herman, Kleine Dweersstraat 6, 9140 Temse
Capiou Marc, Watermolenstraat 61, 9700 Oudenaarde
Carlier Julien, Filips Van Cleeflaan 174, 9000 Gent
Castelain Rik, Wortegemstraat 116, 9700 Oudenaarde
Centrum voor Documenten, G.De Pelichylei 97, 2970 Schilde
Centrum voor Streekgeschiedenis, Nieuwstraat 40, 9620 Zottegem
Chatelet Albert, Rue du Faisan 7, 67450 Mundolsheim, FRANCE
Claeys Jackie, Ledestraat 38, 9968 Assenede
Clincke Erik, Groenstraat 14, 9700 Oudenaarde
Cnudde Antoon, Gentstraat 125, 9700 Oudenaarde
Cornelis Yvan, Brandemanstraat 16, 9270 Laarne
Craye Jozef, Jan Breydellaan 20 B/21, 8500 Kortrijk
D'Haeyer Piet, Westerring 25, 9700 Oudenaarde
Dauwe Jozef, Leo Duboisstraat 46, 9820 Lebbeke
De Bel Raoul, W.Churchillstraat 12, 9770 Kruishoutem
De Berdt Roger, Poperingseweg 10, 8900 Ieper
De Bleeckere Gilbert, Einestraat 20, 9700 Oudenaarde
De Boever Ernest, Dijkstraat 1, 9700 Oudenaarde
De Buysscher Jacques, Fostierlaan 57, 9600 Ronse
De Caluwe Georges, Hulstsestraat 97, 8520 Kuurne
De Clercq Marc, Puistraat 5, 9700 Oudenaarde
De Cock Jozef, Ooikeplein 15, 9790 Wortegem-Petegem
De Croo Herman, Lepelstraat 57, 9660 Brakel
De Deken Edmond, Generaal Pershingstraat 3, 9700 Oudenaarde
De Jaegher Anneleen, Broekstraat 272, 9700 Oudenaarde

De Jaegher Georges, Berchemweg 20, 9700 Oudenaarde
De Jonghe Hendrik, Korsele 59, 9667 Horebeke
De Kerckhove Dominique, J.F.Debeckerlaan 146/B2, 1200 Brussel
De Leersnyder Frans, Gentstraat 64, 9700 Oudenaarde
De Loenzien André, Gentse Heerweg 6, 8790 Waregem
De Lombaerde Hervé, Ingooigemplaats 40, 8570 Anzegem
De Machieu Pierre, Tjammelsstraat 46, 9790 Wortegem-Petegem
De Marre Paul, Martijn Van Torhoutstraat 55, 9700 Oudenaarde
De Meue Philip, Walenweg 40, 9600 Ronse
De Moor Georgette, Stationsstraat 28, 9700 Oudenaarde
De Neve Daniël, Koningin Elisabethlaan 36, 9700 Oudenaarde
De Potter-Paeme Chris, Schamperij 3, 9667 Horebeke
De Ruyck Lieve, Watermolenstraat 10, 9700 Oudenaarde
De Ruyver Dirk, Varentstraat 2, 9620 Zottegem
De Schepper Marie Thérèse, De Bulk 15, 9700 Oudenaarde
De Smet Marc, Jacob Lacopsstraat 58, 9700 Oudenaarde
De Tandt Jo, Nestor De Tièreststraat 155, 9700 Oudenaarde
De Vos Adriën, Grachtschelde 10 B/0302, 9700 Oudenaarde
De Vos Gustave, De Broquevillelaan 206, 1200 Brussel
De Vrieze Lucien, Platanendreef 16, 9770 Kruishoutem
De Wilde Dirk, Wortegemstraat 128, 9700 Oudenaarde
De Wilde Fernand, Kasteelstraat 16, 9700 Oudenaarde
De Wintere Jacques, Lijsterlaan 27, 8790 Waregem
Debaets Michel, Devosstraat 6, 9700 Oudenaarde
Debeurme Jan, E.Vlieberghlaan 9, 3010 Kessel-Lo
Declercq Etienne, Buyckstraat 25, 8570 Anzegem
Declercq Norbert, Jezuïetenplein 20, 9700 Oudenaarde
Dedier Geert, Langendries 10 A, 9620 Zottegem
Delarue Christiaan, Nestor De Tièreststraat 104, 9700 Oudenaarde
Delbeke Marnix, Pruimelstraat 12, 9700 Oudenaarde
Delmeire Roger, Brugzavel 68, 9690 Kluisbergen
Delmulle Rik, Lindestraat 6, 9630 Zwalm
Demuytere Dominique, M.Lambrechtsstraat 45, 9700 Oudenaarde
Depaemelaere Chantal, Olekenbosstraat 164, 8540 Deerlijk
Depaep Pol, Oliebergstraat 3, 9870 Zulte
Dermaut Jacques, Abdijstraat 46, 9700 Oudenaarde
Descamps Didier, Wallestraat 105, 9700 Oudenaarde
Desmet Ginette, J.Van Crombrugghestraat 30, 9000 Gent
Devenijns Marc, Kwaremontplein 1, 9690 Kluisbergen
Devos Michel, Sint-Pietersnieuwstraat 22, 9600 Ronse
Devos Pauwel, Krinkelstraat 16 A, 8760 Meulebeke
Devriese Lucrèce, S.Van De Veldestraat 31, 9630 Zwalm
Dewaale Sylvain, Voordestraat 4, 9080 Lochristi
Deweert André, Pamelekerplein 4, 9700 Oudenaarde
Deweert Jean-Pierre, Kattestraat 31, 9700 Oudenaarde

Dhaenens Guy, Gaillatstraat 28, 1030 Brussel
Dhuyvetter Imelda, Rijselbergstraat 158, 9000 Gent
Dhuyvetter René, Warengeseesteeweg 14, 9770 Kruishoutem
Dierick Paul, Kasteelstraat 9, 9700 Oudenaarde
Donckerwolcke Jackie, Rekkemstraat 6, 9700 Oudenaarde
Dumortier Rafaël, Groenstraat 12, 9667 Horebeke
Eggermont Roger, Doornikse Heerweg 171, 9700 Oudenaarde
Everaert Marcel, Gentstraat 167, 9700 Oudenaarde
Gemeentebestuur Anzegem, Dienst Bibliotheek, Dorpsplein, 8570 Anzegem
Gemeentebestuur Maarkedal, Nederholbeekstraat 1, 9680 Maarkedal
Gevaert Herman, Camille Lemonnierlaan 67, 9600 Ronse
Ghys Lucien, Nestor De Tièreststraat 209, 9700 Oudenaarde
Godefroid Luc, Jagersstraat 12, 9600 Ronse
Goeminne Luc, Dorpsstraat 32 B/1, 9800 Deinze
Goeminne Paul, Annonciadenstraat 38, 3078 Everberg
Gyselinck Michel, Blotestraat 8, 9700 Oudenaarde
Haeck Roger, Meilegemstraat 70, 9630 Zwalm
Haegeman Jan, Nederstenkouter 50, 9660 Brakel
Hanselaere Johan, Koning Albertlaan 71, 9000 Gent
Heemkring Westerring, Nestor De Tièreststraat 104, 9700 Oudenaarde
Heerman Cyriel, Meerspoort 41, 9700 Oudenaarde
Hellemont Jozef, Kortrijkstraat 38, 9790 Wortegem-Petegem
Herreman Joseph, Groeneweg 7, 9320 Aalst
Herman Paul, Kouteren 45, 9630 Zwalm
Heynssens Jeanne, Bosstraat 98, 9830 Sint-Martens-Latem
Hove Guy, Ommegangstraat 3-4, 9700 Oudenaarde
Jamée Wilfried, Jezuietenplein 21, 9700 Oudenaarde
Kinds Lieven, Lindeknokstraat 9, 9770 Kruishoutem
Korthals Altes A.J., Bussumergrintweg 38, 1217 BR Hilversum, NL
Kusse Marcel, Tarwekamp 144, 1112 HJ., Diemen, NL
Lachaert Pieter-Jan, Leopold Sturbautstraat 51/2, 9600 Ronse
Lamon Gentil, Krauwelstraat 31, 9790 Wortegem-Petegem
Lamon Luc, Broekstraat 24, 9667 Horebeke
Lampole John, Enclus du Haut 42, 7750 Mont de L'Enclus
Lanneau Hubert, Populierenlaan 5, 8570 Anzegem
Le Poivre Ariane, Avenue de la Colombie 7 B/14, 1000 Brussel
Leclercq Albert, Camiel Fremaultstraat 6, 9810 Nazareth
Lecomte Georges, Bergstraat 89, 9700 Oudenaarde
Lelieur Dirk, Petegemplein 24, 9790 Wortegem-Petegem
Levrau Filip, Vijlindendries 6, 9700 Oudenaarde
Limpens Paul, Spoorwegstraat 2, 9660 Brakel
Louant-Meirhaeghe Bernard, Fourmoisstraat 5, 1050 Brussel
Maes André, Abdijstraat 69, 9700 Oudenaarde
Marchand James, Guilleminlaan 80, 9500 Geraardsbergen
Martyn Georges, Doornikseesteeweg 82, 8580 Avelgem

Maton Jacques, Karmstraat 16, 9790 Wortegem-Petegem
Meerhaeghe Angelino, Kerkstraat 16, 1851 Humbeek
Meerhaeghe Kristien, Vossestraat 33, 9890 Gavere
Meerhaeghe Rita, Hamweg 4, 8573 Tiegem
Meirhaeghe André, Huttegemstraat 10, 8700 Tielt
Meirhaeghe Arent, Krijgsgasthuisstraat 130, 9000 Gent
Meirhaeghe Balder, Toekomststraat 76, 9040 Sint-Amandsberg
Meirhaeghe Francisca, Leenweg 26, 9800 Deinze
Meirhaeghe Herman, Arthur Latourstraat 31, 9050 Gent
Merchiers Laurent, Markt 15, 9770 Kruishoutem
Michels Marc, Doornikse Heerweg 99, 9700 Oudenaarde
Milis Ludo, Vlieguit 20, 9830 Sint-Martens-Latem
Milkain Louis, Beenhouwerstraat 27, 8000 Brugge
Missiehuys Van Scheut, Scheutistenlaan 15 A, 8500 Kortrijk
Moerman Luc, Luc, Doorniksesteenweg 314, 8580 Avelgem
Nachtergaele Floribert, Populierstraat 20 A, 9600 Ronse
Naeye Marc, Tacambaroplein 2 B/23, 9700 Oudenaarde
Naus Guy, Hoevenstraat 135, 2160 Wommelgem
Navez J.P., P. De Smet De Naeyerplein 10, 9000 Gent
Odberg Frank, Dorpsstraat 31, 9667 Horebeke
Opsommer Rik, Joos Grietensstraat 28, 8900 Ieper
Pannekoek Jean-Pierre, IJzerstraat 18, 9700 Oudenaarde
Petre André, Simon De Paepestraat 3, 9700 Oudenaarde
Platteau Eddy, Parkstraat 43, 9700 Oudenaarde
Porrez Johan, Sint-Martinusstraat 61, 9790 Wortegem-Petegem
Praet-Van Dorpe André, Kortrijkstraat 94, 9700 Oudenaarde
Provost Marita, Rotteijstraat 67, 9600 Ronse
Quaghebeur Antoon, Koppenberg 22, 9700 Oudenaarde
Quatannens Diederik, De Bosschaertstraat 69, 2020 Antwerpen
Raes Hilde, Weverstraat 11/0202, 9700 Oudenaarde
Rau Hugo, Volkegemberg 58 A, 9700 Oudenaarde
Rijksarchief Gent, Geraard Duivelsteen 1, 9000 Gent
Rijksarchief Ronse, Van Hovestraat 45, 9600 Ronse
Roelstraete Johan, Kransvijver 41, 8501 Heule
Ronsijn Wouter, Bonifantenstraat 2 B/7, 9000 Gent
Sabbe-Van Melkebeke Daniël, Groene Weg 28, 9870 Zulte
Santens Filip, Elsdreef 7, 8790 Waregem
Santens Marc, Tuinwijk 48, 9700 Oudenaarde
Scheerlinck Katrien, Ronseweg 5, 9700 Oudenaarde
Schepens Daniël, Paternosterstraat 78, 3110 Rotselaar
Schoorens Yolande, Rue du Kiem 81, 8030 Strassen, LUX
Snoeck Jozef, Dijkstraat 85, 9700 Oudenaarde
Soenen Joannes, Corpusstraat 7, 9700 Oudenaarde
Spileers Marcel, Berchemweg 47, 9700 Oudenaarde
Stadsarchief Ieper, Lange Meersstraat 9, 8900 Ieper

Standaert-Vandendaele Christiaan, Heidje 7, 9680 Maarkedal
Stedelijke Openbare Bibliotheek, Vleeshuis, Markt 35, 9700 Oudenaarde
Stedelijke Openbare Bibliotheek, Schakelstraat 10, 8790 Waregem
Steurbaut Marc, A.Hullebroeckstraat 85, 9600 Ronse
Steurbaut Philip, Langestraat 74, 9620 Zottegem
Stevens Willy, Larestaat 14, 9910 Knesselare
Stichelbaut Jaak, Gullegemsesteenweg 119, 8500 Kortrijk
Story Scientia, BVBA, P. Van Duyseplein 8, 9000 Gent
Swets Information Services, Heereweg 347 B.2161 CA Lisse, NL
T'Hoofst Wim, Sint-Lucasstraat 2, 9700 Oudenaarde
Taelman Eveline, Oudenaardsesteenweg 47, 9770 Kruishoutem
Taelman Robert, Ommegangstraat 5, 9700 Oudenaarde
Thienpont-Limpens Marie Theresia, Edelareberg 17, 9700 Oudenaarde
Titeca Norbert, Watermolenstraat 32, 9700 Oudenaarde
Torck Urbain, Bagattestraat 8, 9800 Deinze
Triveriusgenootschap, Molenhoekstraat 69, 9660 Brakel
Tulleken Herman, Einestraat 41, 9700 Oudenaarde
Turkelboom Maria, De Pintelaan 62, 9000 Gent
V.V.F.Roeselare, Leeuwerikstraat 5, 8800 Roeselare
Vaernewijck Jan, Boswegel 8, 9070 Heusden
Valcke Adolf, Meerspoort 47 B/53, 9700 Oudenaarde
Van Acker Kamiel, Cyriel Buyssestraat 7, 9820 Merelbeke
Van Belle Boudewijn, Heidebergen 27, 9830 Sint-Martens-Latem
Van Butsele Paul, Glorieuxlaan 17, 9600 Ronse
Van Coppenolle Edwin, Diependale 22, 9700 Oudenaarde
Van Coppenolle Luc, Baarstraat 18, 9700 Oudenaarde
Van Craeynest Raymond, Blauw Kasteelstraat 103, 8400 Oostende
Van De Meulebroeke Godfried, Kapellestraat 18, 8573 Anzegem
Van De Meulebroucke Gerard, Meersstraat 99, 9620 Zottegem
Van De Vel Kristien, Sint-Jansstraat 73, 3118 Werchter
Van De Sijpe Ernest, Parklaan 111 B/9, 9300 Aalst
Van De Walle Firmin, Deinzestraat 81, 9700 Oudenaarde
Van Den Berghe Marc, Boekweitstraat 19, 9770 Kruishoutem
Van Den Berghe Willy, Wolfabriekstraat 34, 9700 Oudenaarde
Van Den Broecke Rudy, Gentstraat 151, 9700 Oudenaarde
Van Den Daele Luc, Kasteelstraat 13, 9700 Oudenaarde
Van Den Eeckhout Jean-Marie, Dalstraat 29, 9100 Sint-Niklaas
Van Den Noortgate Jan, R.P.Cambierstraat 20, 7880 Vloesberg
Van Der Meiren Jean-Pierre, Broekstraat 268, 9700 Oudenaarde
Van Diggele Wim, H.De Grootstraat 15, 3132 Vlaardingen, NEDERLAND
Van Dooren Hilde, Tivolistraat 95, 9700 Oudenaarde
Van Droogenbroeck Edgard, Korsele 43, 9667 Horebeke
Van Eeckhoudt Jos, Vontstraat 76, 9700 Oudenaarde
Van Gansbeke Jozef, Kortrijkstraat 52, 9700 Oudenaarde
Van Heddegem Paul, P.Vanderscheldenstraat 76, 9700 Oudenaarde

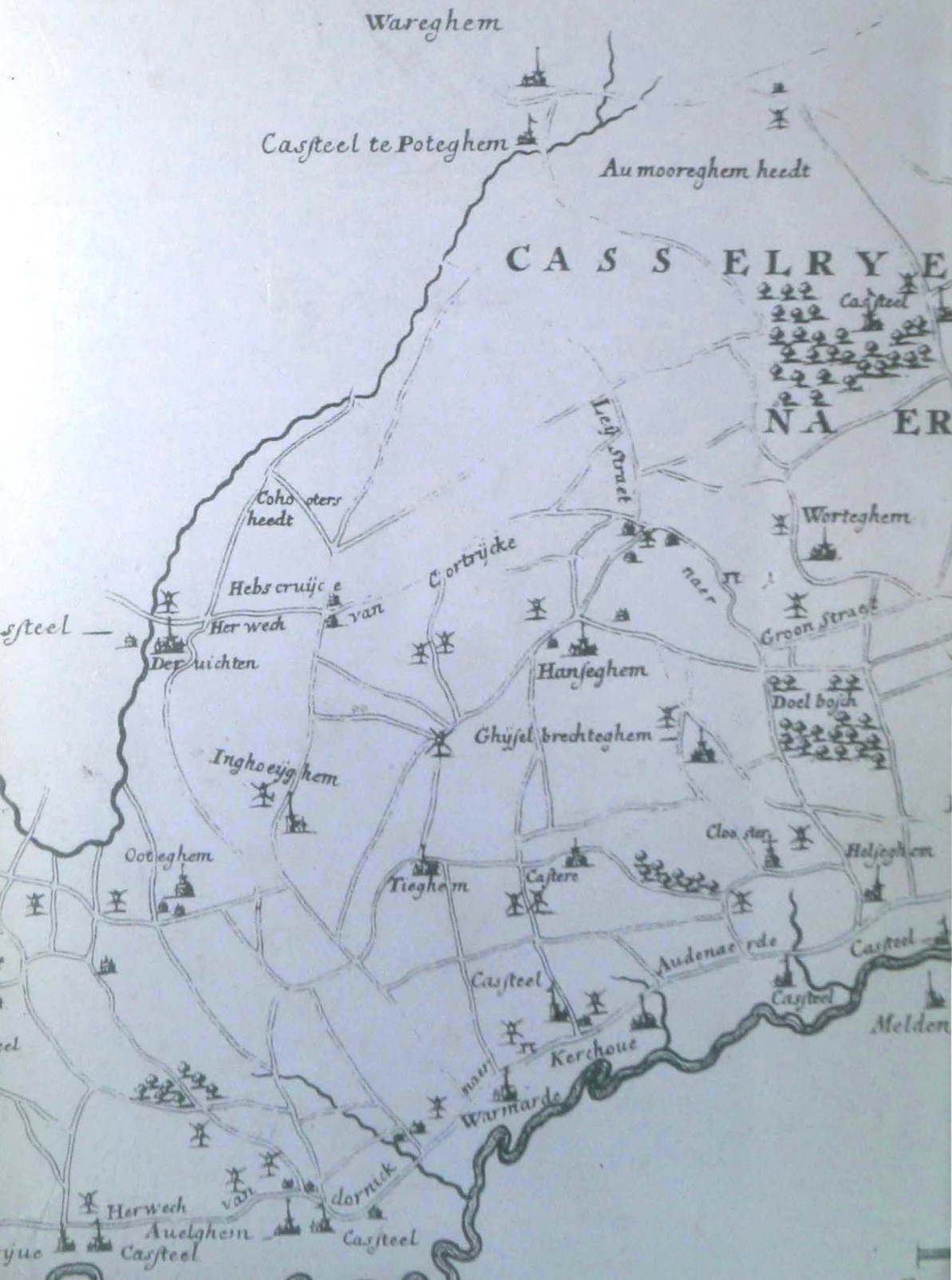
Van Hoecke Baudouin, Martin Van Torhoutstraat 100, 9700 Oudenaarde
Van Hoecke Gilbert, Robert De Preesterstraat 6, 9700 Oudenaarde
Van Hoecke Karl, Groeneweg 77, 9600 Ronse
Van Maele Godelieva, Bevrijdingsstraat 15, 9700 Oudenaarde
Van Meerhaeghe Enée, Flandrialaan 13/102, 8434 Westende
Van Meirhaeghe Christiaan, Achtere 9, 9041 Oostakker
Van Meirhaeghe Cynthia, Rietorchisstraat 10, 9041 Oostakker
Van Meirhaeghe Cyrille, Zingemkouterstraat 43, 9040 Sint-Amandsberg
Van Meirhaeghe Lucien, Meiregoedstraat 20, 9840 De Pinte
Van Meerhaeghe Marcel, Kriekenbergdreef 21, 9831 Deurle
Van Meirhaeghe Yvette, Jules Destreelaan 25, 9050 Gentbrugge
Van Ommeslaeghe Emiel, Antwerpsesteenweg 239, 2950 Kapellen
Van Ommeslaeghe Pierre, Meersstraat 6, 9790 Wortegem-Petegem
Van Rijsselberghe Johan, Aalststraat 58, 9700 Oudenaarde
Van Quickelberghe Daniël, Kerkstraat 2, 9870 Zulte
Van Wegens Inge, Destelheidestraat 73-75, 1653 Dworp
Vandenborre Marc, Hoogstraat 35, 9700 Oudenaarde
Vandendorpe Etienne, Mullemstraat 24, 9700 Oudenaarde
Vandenhende Robert, Meerspoortsteeg 1 B/303, 9700 Oudenaarde
Vanderdonckt Paul, Fraterstraat 13, 9820 Merelbeke
Vanderlinden Aimé, Molenstraat 32, 9700 Oudenaarde
Vandermeersch-Lantmeeters Elsa, Burgschelde 11, 9700 Oudenaarde
Vandermeersch Lucie, Burgschelde 13, 9700 Oudenaarde
Vanderstraeten Daniël, Doornikse Heerweg 82, 9700 Oudenaarde
Vanderstraeten Marcel, Hogeweg 110, 9000 Gent
Vanderstraeten Wouter, Riedekens 24, 9700 Oudenaarde
Vanderweeën Wilfried, Broodstraat 16, 9700 Oudenaarde
Vandevelde Paul, Paalstraat 2, 9700 Oudenaarde
Vandevijvere Françoise, Nederholbeekstraat 36, 9680 Maarkedal
Vandevijvere Linda, Beneluxlaan 41, 8700 Tielt
Vandevijvere Veronique, Deinzestraat 26, 9700 Oudenaarde
Vanhelmont Yolande, Oostbeertegem 12, 9750 Zingem
Vanhulle Frans, Bevrijdingsstraat 4, 9700 Oudenaarde
Vanhulle Paul, Wijnendale 35, 9700 Oudenaarde
Vanmeirhaeghe-Van Poucke, Het Wijngaardeke 54, 9840 Zevergem
Vanommeslaeghe Hilde, Dorre Wei 19, 9700 Oudenaarde
Vanommeslaeghe Jean-Baptiste, Nestor De Tièreststraat 113 B/5, 9700 Oudenaarde
Vanommeslaeghe Paul, Ter Eecken 9, 9700 Oudenaarde
Vanovermeire Jan, Gansbeekstraat 9, 9680 Maarkedal
Vansteenbrugge Claude, Langestraat 39, 9790 Wortegem-Petegem
Vansteenbrugge Georges, Rue des Bas Fosses 11, 7712 Herseaux
Vanwelden Roland, Rue de Landscheid 13, 9361 Brandenbourg, LUX
Vanwijnen Nelly, Ter Platen 83, 9000 Gent
Vanwijnsberghe Dominique, Rue Gualbert 25, 7540 Kain
Velghe André, Tuinwijk 44, 9700 Oudenaarde

Verbeurgt Simonne, Langbeenstraat 24, 9700 Oudenaarde
Vergracht Paul, Graaf Van Landaststraat 24, 9700 Oudenaarde
Verhaeghe Elie, Driesstraat 31, 9750 Zingem
Vermeiren-Vanwelden Martine, Keitelstraat 11, 9750 Zingem
Vermeulen Marie-Thérèse, D.Van Monckhovenstraat 52, 9000 Gent
Verroken Erik, Smidsestraat 48, 9000 Gent
Verroken Jan, Edelareberg 8, 9700 Oudenaarde
Verspeelt Robert, F.Rooseveltlaan 428, 9000 Gent
Verstockt Johan, Beekstraat 46, 9500 Geraardsbergen
Vindevogel Nestor, Ouwegemsesteenweg 215, 9770 Kruishoutem
Vindevogel Romain, Lindestraat 82, 9790 Wortegem-Petegem
Vindevogel Urbain, Guido Gezellestraat 35, 9470 Denderleeuw
Vlaeminck Marijke, Loweg 2, 9700 Oudenaarde
Vuylsteke Marc, Rijksweg 125, 9680 Maarkedal
Weyts Roger, Fortstraat 48, 9700 Oudenaarde
Wieme Martinus, Tivolistraat 132, 9700 Oudenaarde
Wieme Mia, Gentseheerweg 45, 8870 Izegem
Windels Philip, Beverestraat 6, 9700 Oudenaarde
Zusters Bernardinnen, Hoogstraat 28, 9700 Oudenaarde

HANDELINGEN DEEL 44, 2007

INHOUD

<i>Wouter Ronsijn – aspirant van het FWO</i>	
Een hopeloze onderneming	3
<i>Frederik Dhondt</i>	
De Spaanse Successieoorlog en de slag bij Oudenaarde	23
<i>Herman Meirhaeghe</i>	
Genealogie Van Meirhaeghe	75
<i>Paul Vergracht</i>	
Het goed en de heerlijkheid Ter Bouverijen	161
<i>Dr. J.P. Deweer</i>	
Hitler voor Hitler	183
<i>Pol Borremans</i>	
Alexander Farnèse bevrijdt Oudenaarde in 1582	203
<i>Patrick Devos</i>	
Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal te Oudenaarde	275
<i>Kevin Poschet</i>	
Het Bourgondische kasteel te Oudenaarde als onderdeel van een laatmiddeleeuwse defensiestrategie	371
<i>G.O.K.-VARIA – 2006</i>	
De tragische meidagen van 1940 te Petegem aan de Schelde	433
<i>In memoriam</i>	
Gaston, baron de Gerlache de Gomery	441
<i>Verslagen G.O.K.</i>	
Verslag van het werkingsjaar van de militaire commissie	447
Verslag van de werking van het bestuur van de de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde	449
Archiefnieuws	451
Bestuur en Ledenlijst G.O.K. 2006	455

Wareghem

Cassele te Poteghem

Au mooreghem heedt

CASSELE

Castel
NAE

Coho oters
heedt

Hebs cruijck

Herwech

Der wichten

Cortrijcke

Hansegghem

Ghijel brechtoghem

Ingheijghem

Ooteghem

Tiegghem

Castere

Clootter

Hallegghem

Audonae rde

Cassele

Kerschoue

Warmarde

dornick

Auelghem

Herwech

Cassele